

बालब्रह्मचारी श्री नेमिनाथाय नमः

नमो नमो निष्पल दंसणस्स

श्री आनंद क्षमा ललित-मुशील-सुधर्मसागर गुरुभ्योनमः

आगम सुत्ताणि (सटीक)

भागः-१२

- (१) सूर्यप्रज्ञस्ति-उपाङ्गसूत्रम्
- (२) चन्द्रप्रज्ञस्ति-उपाङ्गसूत्रम्

- संशोधकः सम्यादकश्चः :-

मुनि दीपरत्नसागर

ता. १४/४/२०००

रविवार २०५६

चैत्र सुद ३३

४५ आगम सुत्ताणि सटीक

मूल्य रु. ११०००/-

ॐ आगम श्रुत प्रकाशन ॐ

संपर्क स्थल :

“आगम जाराधना केन्द्र” शीतलनाथ मंसारायी विभाग १.

फ्लोट नं-१३, ४ थी मंडिल, बायमेन्ट, कानपुर,

अहमदाबाद (गुजरात)

१ सूर्य-प्रज्ञाति उपाङ्गसूत्रस्य विषयानुक्रमः

मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
■	प्राभृतं-१		-८५	प्राभृतं प्राभृतं-३	१११
-१	अर्थात् बन्दना, मिथिला- नगर्यादि वर्णनम्, समव्यसरणं	५	८६	प्राभृतं प्राभृतं-४	११२
			-४७	प्राभृतं प्राभृतं-५	११३
-२	गौतम वर्णनम् एवं कथनं		-४९	प्राभृतं प्राभृतं-६	११४
-१७	प्राभृतानां संख्यादि निर्देशः		-५०	प्राभृतं प्राभृतं-७	१२६
२६	प्राभृतं प्राभृतं-१	१२	-५१	प्राभृतं प्राभृतं-८	१२७
२३	प्राभृतं प्राभृतं-२	२५	-५२	प्राभृतं प्राभृतं-९	१३८
२४	प्राभृतं प्राभृतं-३	२७	-५३	प्राभृतं प्राभृतं-१०	१३९
-२५	प्राभृतं प्राभृतं-४	३०	-५५	प्राभृतं प्राभृतं-११	१४१
-२७	प्राभृतं प्राभृतं-५	३५	-५६	प्राभृतं प्राभृतं-१२	१४४
-२८	प्राभृतं प्राभृतं-६	३७	-५८	प्राभृतं प्राभृतं-१३	१४५
-२९	प्राभृतं प्राभृतं-७	४७	-६०	प्राभृतं प्राभृतं-१४	१४६
-३०	प्राभृतं प्राभृतं-८	४२	-६८	प्राभृतं प्राभृतं-१५	१४७
□	प्राभृतं-२	५१	-६९	प्राभृतं प्राभृतं-१६	१५८
-३१	प्राभृतं प्राभृतं-९	६७	७०	प्राभृतं प्राभृतं-१७	१५९
-३२	प्राभृतं प्राभृतं-२	६८	-७१	प्राभृतं प्राभृतं-१८	१६०
-३३	प्राभृतं प्राभृतं-३	५६	-७४	प्राभृतं प्राभृतं-१९	१६१
-३४	प्राभृतं प्राभृतं-३	६९	-८५	प्राभृतं प्राभृतं-२०	१६२
-३५	प्राभृतं-८	७३	-८६	प्राभृतं प्राभृतं-२१	१६३
-३६	प्राभृतं-५	८३	-९७	प्राभृतं प्राभृतं-२२	१६४
-३७	प्राभृतं-६	८५	-९८	प्राभृतं-११	२०९
३८	प्राभृतं-७	९०	-१०६	प्राभृतं-१२	२१४
-३९	प्राभृतं-८	९१	-१०९	प्राभृतं-१३	२१७
-४०	प्राभृतं-९	९३	-११०	प्राभृतं-१४	२२७
■	प्राभृतं-१०	९०६	-११४	प्राभृतं-१५	२५९
-४२	प्राभृतं प्राभृतं-९	९०६	-११५	प्राभृतं-१६	२५०
-४४	प्राभृतं प्राभृतं-२	९०७	-११६	प्राभृतं-१७	२५०

મૂલાઙ્કન	વિષય:	પૃથ્વીાઙ્કન	મૂલાઙ્કન	વિષય:	પૃથ્વીાઙ્કન
-૧૨૮	પ્રાભૂત-૧૮	૨૧૭૨	૨૦૮	ઉપરસંહાર ગાથા	૩૬૩
-૧૯૩	પ્રાભૂત-૧૯	૨૮૨	-૨૬૩	દૂષધ્યાગ ગાથાના	૩૬૩
-૨૦૭	પ્રાભૂત-૨૦	૩૦૨	-૨૫૪	શીર વન્દના	૩૬૪

૨

ચન્દ્રપ્રજ્ઞાસિસૂત્રસ્ય- વિષયાનુક્રમ:

મૂલાઙ્કન	વિષય:	પૃથ્વીાઙ્કન	મૂલાઙ્કન	વિષય:	પૃથ્વીાઙ્કન
૭	પ્રાભૂત-૧	૩૧૮	૨૦	મિધિલા નગર્યાદિવર્ણનમ्,	૩૨૦
-૧	શીર સુતિ:	૩૧૮		સમવસરણો	
-૨	દુષધ્યાગમેષીયન્દના	૩૧૯	-૨૧	ગૌતમવર્ણનં એવં કથનં	૩૨૦
-૩	ચન્દ્રપ્રજ્ઞાતિકથનપ્રતિજ્ઞા	૩૧૯	-૨૫	પ્રાભૂત પ્રાભૂત-૧	૩૨૦
-૪	ગૌતમસ્વપૃદ્ધા	૩૨૦	-૨૬૮	શોષા: સર્વા વિષયાનુક્રમ:	૩૨૦
-૧૧	પ્રાભૂતાનાં સંખ્યાદિ નિર્દેશ:	૩૨૦		સૂર્યપ્રજ્ઞાતિવત્જાતવ્યા:	

નોંધિ:-

- (૧) સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ: અને ચન્દ્રપ્રજ્ઞાસિ: ના વિષયો - પ્રાભૂત, પ્રાભૂતપ્રાભૂત અને પ્રતિપત્તિ: તથા મૂલસૂત્રાદિ બધુંજ વર્તમાન કાળો જરખુંજ પ્રામથાય છે.
- (૨) ચન્દ્રપ્રજ્ઞાસિ: ભાં ચાર શ્લોક અતિરિક્ત છે જેનો ઉપરોક્ત વિષયાનુક્રમ: ભાં નિર્દેશ કરેલ છે.
- (૩) આરંભમાં ડેટલાંડ સમાન સૂત્રો છતાં કમ કેરફાર લોધાને લીધે અછી વિષયાનુક્રમ: ભાં નિર્દેશ કરેલ છે.
- (૪) પ્રાભૂત પ્રાભૂત-૧ ધીછેક પ્રાભૂત-૨૦ સુધી બાડી બધું સમાન છે. ભાં ચાર-ચાર અનુક્રમો વધતા જાય છે. તેથી સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ ઉપાજ્ઞ ભાં જ્યાં મૂલાઙ્કન: ૧૮ છે ત્યાં ચન્દ્રપ્રજ્ઞાસિ ઉપાજ્ઞ ભાં મૂલાઙ્કન ૨૨ છે. એ જ રીતે અંત સુધી ચાર-ચાર મૂલાઙ્કન: વધતા જશે. [જુઓ અમદું પ્રકાશન આગમસુત્તાણિ- (મૂલ) જેમાં બને આગમો સંપૂર્ણ અલગ-અલગ મુદ્રાત કરાવેલા છે.]

भागः-१२

समाविष्टौ - आगमौ

(१) - [१६] सूर्यप्रज्ञसिउपाङ्गसूत्रम्-सटीकं

(२) - [१७] चन्द्रप्रज्ञसिउपाङ्गसूत्रम्-सटीकं

नमो नमो निष्ठल दंसणसा
पञ्चम गणघर श्री सुषमासामिने नमः

१६ सूर्यप्रज्ञपितृपाङ्गसूत्रम्

(सटीक)

पंचमे उपाङ्गम्

मूलसूत्रम् + मलयगिरिआचार्य विरचिता वृत्तिः)

- ॥ १ ॥ यथास्थितं जगत्सर्वमीक्षते यः प्रतिक्षणम् ।
श्रीवीराय नमस्तस्मै, भास्त्वते परमात्मने ॥
- ॥ २ ॥ हुक्तेवतितः सर्वे, विषयन्तां तमश्छिदः ।
येषां पुरो विभान्ति स्म, खद्योता इव तीर्थिकाः ॥
- ॥ ३ ॥ जयति जिनवद्यनमनुपममज्ञानतकमः समूहरविविम्बम् ।
शिवसुखफलकल्पतरुं प्रभाणनयभज्ञमबहुलम् ॥
- ॥ ४ ॥ सूर्यप्रज्ञपितृं गुरुपदेशानुसारतः किञ्चित् ।
विवृणोमि यथाशक्ति स्पष्टं स्वपरोपकाराय ॥
- ॥ ५ ॥ अस्या निर्युक्तिरभूत् पूर्वं श्रीभद्रवाहुसूरिकृता ।
कलिदोषात् साऽनेशद् व्याचक्षे केवलं सूत्रम् ॥

प्रापृतं-१

तद्यतस्यां नगर्या यस्मिन्द्वयाने यथा भगवान् गौतमस्वामी भगवतस्त्रिलोकीपते: श्रीमम्महा-
वीरस्यान्ते सूर्यवक्तव्यतां पृष्ठवान् यथा च तस्मै भगवान् व्याघृणाति स्म तथोपदिदश्यिषुः प्रथमतो
नगर्युद्यानाभिधानपुरस्सरं सकलवक्तव्यतोपक्षेषं वक्तुकाम इदमाह-

मृ. (१) नमो अरिहंताणं ॥ ते एं काले एं ते एं समए एं मिहिला नाम नवरी होत्था
रिद्धियमियसमिच्छा पनुइत्तजणजाणदया जाव पासादीवा - ॥ ४ तीसे एं मिहिलाए नवरीए
यहिया उत्तरपुरात्तिमे दिसिभाए एत्थं एं माणिभद्वे नामं चेहए होत्था वण्णओ ।

तीसे एं मिहिलाए जितसचू राया, धारिणी देवी, वण्णओ, ते एं काले एं ते एं समए एं
तंमि माणिभद्वे चेहए । सामी समोसढे, परिसा निगता, धम्मो कहितो, पडिगया परिसा ।

जाव राजा जामेव दिसिं पादुब्जूए तामेव दिसिं पडिगते ।

बृ. ते एं काले एं मिल्यादि, त इति प्राकृतशीलीवशात् तस्मिन्निति द्रष्टव्यं, अस्यावर्यो-यदा
भगवान् विहरति स्म तस्मिन् एमिति वाक्यालङ्कारे दृष्ट्यान्यन्नापि एंशब्दो वाक्यालङ्कारार्थं यथा
'इमा एं पुढवी' इत्यादाविति, काले अधितावसर्थिणीचतुर्थभागरूपे, अत्रापि एंशब्दो वाक्या-

लक्ष्मार्थे ।

‘ते णं समएणं’ ति समयोऽवसरवाची, तथा च लोके वक्तारो—नाद्याथेतस्य वक्तव्यस्य समयो वर्तते, किमुक्तं भवति ?—नाद्याथेतस्य वक्तव्यस्यावसरो वर्तत इति, तस्मिन् समये भगवान् प्रस्तुतां सूर्यवक्तव्यतामचकथत्, तस्मिन् समये मिथिला नाम नगरी अभवत्, नन्विदानीमपि सा नगरी वर्तते ततः कथमुक्तमभवदिति ?, उच्यते, वक्ष्यमाणवर्णक-ग्रन्थोवक्तव्यभूतिसमन्विता तदैवाभवत् न तु ग्रन्थविधानकाले, एतदपि कथमवसेयमिति चेत् ?, उच्यते, अर्थं कालोऽवसर्पिणी, अवसर्पिण्यां च प्रतिक्षणं शुभा भावा हानिमुपगच्छन्ति, एतद्य सुप्रतीतं जिनप्रवचनवेदिनां, अतोऽभवदित्युच्यमानं न विरोधभावं, सम्प्रति अस्या नगर्य वर्णकमाह—

‘रिद्धस्थिमियसमिद्धा पमुइयजणजाणवया पासाईया०’ इति, क्रद्धाः—भवनैः पौरजनैश्चातीव वृद्धिमुपगता ‘ऋधूवृद्धा’ विति वदनात् स्तिमिता—खचकपरद्यक्रतस्करडमरादिस-मुख्यभयकल्पोलमालाविवर्जिता समृद्धा—धनधान्यादिवभूतयुक्ता, ततः पदयत्रयरथापि कर्मधारयः, तथा ‘पमुइयजनजानवय’ ति प्रमुदिताः—प्रमोदवन्तः प्रमोदहेतुवस्तुनां तत्र सद्भावाज्ञना—नगरीवास्तव्या लोका जानपदा—जनपदभवास्तत्र प्रयोजनवशादायाताः सन्तो यत्र सा प्रमुदितजनजानपदा, यावच्छब्देनैपपातिकग्रन्थप्रतिपादितः समस्तोऽपि वर्णकः ‘आइत्रजणसमूहा (पणुस्सा)’ इत्यादिको द्रष्टव्यः, स च ग्रन्थगौरवभयात्र लिख्यते, केवलं तत एवोपपातिकादवसेयः, कियान् द्रष्टव्य इत्याह—‘पासाईया०’ इति अत्र एकशब्दोपादानात् प्रासादीया इत्यनेन पदेन सह पचदचतुर्थस्य सूचा कृता, तानि च पदान्यमूनि—प्रासादीया दर्शनीया अभिरूपा प्रतिरूपा, तत्र प्रासादेषु भवा प्रासादीया प्रासादवहुला इत्यर्थः, अत एव दर्शनीया—द्रष्टुं दोग्या, प्रासादानामतिरमणीयत्वात्, तथा अभिमुखमर्तीवोक्तरूपं रूपं—आकारो यस्याः सा अभिरूपा प्रतिविशिष्टं—असाधारणं रूपं—आकारो यस्याः सा प्रतिरूपा ।

‘तीसे णं मिहिलाए नयरीए बहिया उत्तरपुरुच्छिमे दिसीभाए एत्य णं माणिभद्दे नामं चेइए होत्या वण्णओ’ इति तस्या मिथिलानगर्या वहिर्य औत्तरपौरस्त्यः—उत्तरपूर्वाल्पो दिग्विभाग ईशानकोण इत्यर्थः, एकारो मागधभाषानुरोधतः प्रथमैकवचनप्रभवः, यथा ‘कयरे आगच्छइ दितरूवे’ इत्यादी, ‘अत्र’ अस्मिन् औत्तरपौरस्त्ये दिग्विभागे माणिभद्रमिति नाम चैत्यमभवत्, चित्तेर्लेखादिद्यनस्य भावः कर्म वा चैत्यं, तद्य संज्ञाशब्दलादेवताप्रतिविष्वे प्रसिद्धं, ततस्तदाश्रय-भूतं यद्येवताद्या गृहं तदच्चुपचाराच्चैत्यं, तद्यैव व्यन्तरायतनं द्रष्टव्यं, न तु भगवतामर्हतामायतनमिति, ‘वण्णओ’ ति तस्यापि चैत्यस्य वर्णको वक्तव्यः, स चौषपातिकग्रन्थादवसेयः ।

‘तीसे णं मिहिलाए इत्यादि, तस्यां च मिथिलायां नगर्यां जितशत्रुनाम राजा, तस्य देवी—समस्तान्तःपुरप्रधाना भार्या सकलगुणधारणाद् धारिणीनाम्नी देवी, ‘वण्णओ’ ति तस्य राज्ञः तस्याश्च देव्या औपपातिकग्रन्थोक्तो वर्णकोऽभिधातव्यः, ‘ते णं काले णं ते णं समए णं तंमि माणिभद्दे चेइए सामी समोसढे, परिसा णिग्या, धम्मो कहिओ, पडिग्या परिसा’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये तस्मिन् माणिभद्रे चैत्ये ।

‘सामी समोसढे’ ति स्वामी जगद्गुरुर्भगवान् श्रीमहार्वीरो अहं चर्वजः सर्वदर्शी सप्तहस्त-

प्रमाणशरीरोच्चयः समवतुरभ्रसंस्थानो वज्र्यर्थभनाराचसंहननः कञ्जलप्रतिमकालिमोपेतस्मिन्ध-
कुञ्जितप्रदक्षिणावर्तमूर्धजः उत्तसतपनीयाभिरामकेशान्तकेशभूमिरातपत्राकारोत्तमाङ्गसन्निवेशः
परिपूर्णशशाङ्कमण्डलादप्यधिकतरवदनशोभः पद्मोत्तलसुरभेगन्धनिश्वासो वदनत्रिभागप्रमाणस-
कम्बूपमचारुकन्धरः सिंहशार्दूलवत्परिपूर्णविपुलस्कन्धप्रदेशो महापुरकपाटपृथुलवक्षःस्थलाभोगो
यथास्थितलक्षणोपेतः श्रीवृक्षपरिधीषमप्रलम्बवाहुयुगलो रविशशिचक्रसौवस्तिकादिप्रशस्त-
लक्षणोपेतपाणितलः सुजातपाश्वो झोदरः सूर्यकरस्पर्शसञ्चातविकोशपद्मोपमनाभिमण्डलः
सिंहवत्संदर्तिरुक्तीद्रवदशो न्नामूढजानुः कुरुद्विद्वृत्तजड्घायुगलः सुप्रतिष्ठितकूर्मचारुचरण-
तलप्रदेशः अनाथवो निर्ममः छिन्नश्रोता निरुपलेपोऽपगतप्रेमरागद्वेषश्वतुलिंशदतिशयोपेतो
देवोपनीतेषु नवसु कनकमलेषु पादन्यासं कुर्वश्चाकाशगतेन धर्मचक्रेण आकाशगतेन छत्रेण
आकाशगताभ्यां चामराभ्यामाकाशगतेनातिस्वच्छस्फटिकविशेषमयेन सपादपीठेन सिंहासनेन
पुरो देवैः प्रकृत्यमाणेन २ धर्मध्वजेन चतुर्दशभिः श्रमणसहस्रैष्ट्रिशत्सङ्ख्यैरार्थिकासहस्रै
परिवृतो यथास्वकल्पं सुखेन विहरन् यथालपमवग्रहं गृहीत्वा संयमेन तपसा चाऽऽत्मनं भावयन्
समवसृतः, समवरसरणवर्णनं च भगवत औपपत्तिकग्रन्थादवसेयं ।

‘परिसानिग्राय’ति मिधिलायानगर्यावास्तव्यो लोकः समस्तोऽपि भगवन्तमागतं श्रुत्वा
भगवद्वन्दनार्थं स्वस्वामदाश्रयाद्विनिर्गतिइत्यथः, तत्रिर्गमध्यैवम्—‘तएषं मिहिलाए नयरीए सिंघाड-
गतिवद्यज्ञक्षयद्वयद्वयद्वयउम्भुहमहापहेसु बहुजनो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ एवं भारोइ एवं पत्रवेइ
एवं पलवेइ—एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे आइगरे जाव सब्बन्नु सब्बदरिसी
आगासगएणं छत्रेणं जाव सुहुक्षेणं विहरमाणे इह आगए इह समागए इह समोसढे इहेव महिलाए
नयरीए वहिआ माणिभद्वे चेइए अहापडिस्वं उग्गहं ओगिण्हेता अरिहा जिने केवली समणग-
णपरिवुडे संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, तं महाफलं खलु देवाणुप्पिया ! तहास्वाणं
अरहंताणं भगवंताणं नामगोयस्सवि सवणयाए किमंग पुण अभिगमवंदननमंसणपडिपुच्छणप-
शुवासणयाए ?, तं सेयं खलु एगस्सवि आरियस्स धम्मियस्स सुवयणस्स सवणया, किमंग पुण
विउलस्स अद्वस्स गहणयाए ?, तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! समणं भगवं महावीरं वंदामो नमं-
सामो सक्करेमो सम्माणेमो कल्पाणं भंगलं देवर्यं पञ्चुवासेमो, एयं जो इहभवे परभवे य हियाए
सुहाए खमाए निस्सोसाए आनुगामियत्ताए भविस्सइ, तएषं मिहिलाए नयरीए वहवे उग्गा भोगा’
इत्याद्यौपपत्तिकग्रन्थोक्तं सर्वमवसेयं यावस्तमस्ताऽपि प्रवृत्तपर्युपासीना तिष्ठति ।

‘धर्मो कहिओ’ति तस्याः पर्वदः पुरतो निशेषजनभाषानुयायिन्या अर्द्धभागधभापया
धर्मउपदिष्टः, स चैवम्—‘अत्यि लोए अत्यि जीवा अत्यि अजीवा’ इत्यादि, तथा—

॥ १ ॥ ‘जह जीवा बज्ज्ञति मुझ्ञती जह य संकिलिस्तति ।

जह दुक्खाणं अंतं करिति कई अपडिबद्धा ॥

॥ २ ॥ अद्वनियद्वियअचित्ता जह जीवा सागरं भवमुविति ।

जह य परिहीनकम्मा सिद्धा सिद्धालयमुविति ॥

‘तहा आइक्खइ’ति ‘जाव राजा जामेव दिसं पाउभूए तामेव दिसं पडिगए’ इति, अत्र
यावच्छब्दादिदमीपपत्तिकग्रन्थोक्तं द्रष्टव्यं—‘तएषं सामहइमहालिया परिसा समणस्स भगवओ
महावीरस्स अंतिए धर्मं सोद्धानिसम्मा हहुतुडा समणं भगवं महावीरं तिक्खुतो आयाहिणपयाहिणं

केरेद्वयं करिता वंदइ नमं सइ वंदिता नमं सिता एवं वयासी-

सुयक्खाएणं भंते ! निर्गंथे पावयणे, नत्यि य केइ अन्वे समणे वा माहणे वा एरिसं धम्म-
माइक्षिक्तए, एवं वंदिता जामेव दिसं पाउब्मूया तामेव दिसं पडिग्या, तएणं से जियसत्तु राया
समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सुद्धा निसम्म हष्टुद्धे जाव हयहियए समणं भगवं
महावीरं वंदइ नमं सइ वंदिता नमं सिता परिणाइं पुच्छइ पुच्छिता अद्वाइं परियाएइ परियाइता
उद्वाएउद्वाइ, उद्वाएउद्विता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमं सइ, वंदिता नमं सिता एवं वयासी—
सुयक्खाएणं भंते ! निर्गंथे पावयणे जाव एरिसं धम्ममाइक्षिक्तए, एवं वंदिता हत्यिं दुखहइ
दुखहिता समणस्स भगवतो महावीरस्स अंतियाओ माणिभद्वाओ चेइयाओ पडिनिक्षम्बद्वमइ पडिनि-
क्षमिता जामेव दिसं पाउब्मूए तामेव दिसं पडिग्यए' इति ।

इदं च सकलमपि सुगमं, नवरं यामेव दिशमवलम्ब्य, किमुक्तं मवति ?—यतो दिशः
सकाशात् प्रादुर्भूतः—समवसरणे समागतस्तामेव दिशं प्रतिगतः ।

मू. (२) ते णं काले णं ते णं समएणं समणस्स भगवतो महावीरस्स जेडे अंतेवासी
इंदभूती नामे(ण) अनगारे गोत्तमे गोत्तेणं सतुस्तेहे समचउरंसंठाणसंठिए वज्जरिसहनारायसंघयणे
जाव एवं वयासी ।

मू. 'ते णं काले णं तेणं समएणं समणस्स भगवतो महावीरस्स जेडे अंतेवासी इंदमूर्झ्नामे
अनगारे गोवमे गोत्तेणं सतुस्तेहे समचउरंसंठाणसंठिए वज्जरिसहनारायसंघयणे जाव एवं
वयासी' इति, तस्मिन् काले तस्मिन् समये, णंशब्दो वाक्यालङ्घाराथ, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य
ज्येष्ठ इति प्रथमः, अन्तेवासी शिष्यः, अनेन पदद्वयेन तस्य सकलसञ्चारिपतित्वमावेदयति,
इन्द्रभूतिरिति मातापितृकृतनामधेयः, नामंति प्राकृतत्वात् विभक्तिपरिणामेन नामेति द्रष्टव्यं,
अन्तेवासी च किल विदक्षया थावकोऽपि स्यात् अतस्तदाशङ्काव्यवच्छेदार्थमाह—'अनगार' न
विद्यते अगार—गृहमस्येत्यनगारः, अयं च विगतीगोत्रोऽपि स्यादत आह—गीतपोगोत्रेण गौतमाङ्गय-
गोत्रसमन्वित इत्यर्थः, अयं च तत्कालोचितदेहपरिभाणपेक्षया न्यूनाधिकदेहोऽपि स्यादत आह—
'सतोत्तेधः' सप्तहस्तप्रमाणशरीरोच्छायः, अयं चेत्यभूतो लक्षणहीनोऽपि सम्भाव्येत अतस्त-
दाशङ्कापनोदार्थमाह—

'समचतुरस्संस्थानसंस्थितः' समा—शरीरलक्षणशास्त्रक्तप्रमाणाविसंवादिन्यश्चतस्मोऽ-
स्यो यस्य तत्समचतुरस्म, अस्यस्त्विह चतुर्दिग्यविभागोपलक्षिताः शरीरावयवा द्रष्टव्याः, अन्ये
त्वाहुः—समा—अन्यूनाधिकाश्चतस्मोऽप्यस्यो यत्र तत्समचतुरस्म, अश्रयश्च पर्यङ्गासनोपविद्यस्य
जानुनोरन्तरं १ आसनस्य ललाटोपरिभागस्य चान्तरं २ दक्षिणस्कन्धस्य वामजानुनश्चान्तरं ३
वामस्कन्धस्य दक्षिणजानुनश्चान्तरं ४ मित, अपरोत्वाहुः—विस्तारोत्तेधयोः समत्वात् समचतुरस्स,
तद्वत्तसंस्थानं च २ संस्थानं—आकारस्तेन संस्थितो—व्यवस्थितोयः सतया, अयं च हीनसंहननोऽपि
केनचित्स- स्माव्येत तत आह—

'वज्जरिसहनारायसंघयणे' नारचं—उभयतो मर्कटबन्धः क्रष्णः—तदुपरिवेष्टनपद्मः कीलिका
अस्थिब्रयस्यापि भेदकमस्थि एवं रूपं संहननं यस्य सतथा, 'एवं जाव वयासी' इति, यावच्छब्दोपा-
दानीदिदभनुक्तमप्यवसेवे—'कणगपुलगनिघसपम्हगोरे उग्गतवे दित्ततवे महातवे उराले घोरे

घोरणुणो घोरतवस्सी घोरवंभवेरवासी उच्छूद्दसरीरे संखित्तविउलतेउलेसे चउद्दसपुच्ची चउनाणोव-
गए सब्बकछरसन्निवाई समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उहंजाणू अहोसिरे ज्ञाणको-
द्वीवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, तए णं से मववं गोयमे जायसहे जायसंसए
जायकोउहले उप्पत्रसहे उप्पत्रसंसए उप्पत्रकोउहले सपुष्पन्नसहे सपुष्पत्रसंसए सपुष्पत्रकोउहले
उड्हेइ उड्हाए उड्हित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेपेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता समणं भगवं
महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ ।

—आयाहिणपयाहिणं करित्ता वंदइ नमंसइ चंदित्ता नमंसित्ता नद्यासत्रे नाइदूरे सुसूसमाणे
नमंसमाणे अभिमुहे विनएणं पंजलिउडे पञ्चुवासेमाणे एवं चयासी, अस्यायमर्थः—कनकस्य-
सवुर्णस्यः पुलको—लवस्तस्य यो निकषः—पञ्चके रेखारूपः, तथा पञ्चग्रहणेन पञ्चकेसराण्युच्यन्ते,
अवयवे समुदायोपचारात्, यथा देवदत्तस्य हस्ताग्रस्तोऽप्यवयवो देवदत्तः, तथा च देवदत्तस्य
हस्ताग्रं स्पृथालोको वदति—देवदत्तो मया स्पृष्ट इति, ततः कनकेषु पुलकनिकषवत्य-इकेसरवद्य
यो गौरः स कनकपुलकनिकषपञ्चगौरः, अथवा कनकस्य यः पुलको—द्रुतत्वे सति विनुस्तस्य
निकषो—वर्ण तत्सद्शः कनकपुलकनिकषः, तथा पञ्चवत्—पञ्चकेसर इव यो गौरः स पञ्चगौरः,
ततः पञ्चवस्य कर्मधारयः समासः, अयं च विशिष्टचरणरहितोऽपि शङ्कयेत अत आह—

‘उगतवे’ उग्णं—अप्रधृच्यं तपः—अनशनादि यस्य स तथा, यदन्येनप्राकृतेन पुंसा न
शक्यते विन्तविनुमपि भनसा तद्विधेन तपसा युक्त इत्यर्थः, तथा दीर्घं—जाज्वल्यमानदहन इव
कर्मवनगहनेऽप्यत्यन्तं यत्या अप्यतिरं प्रसी—अप्यतिरं प्रसी दिव्यं परय ए तथा, ‘तत्ततवे’ ति ततं तपो
येन स तपतपाः, एवं हि तेन तपस्तां येन सर्वाण्यप्यशुभानि कर्मणि भस्मसाळृतानीति,
महत्—प्रशस्तमाशंसादोषरहितत्वात्पोयस्य स महातपाः, तथा ‘उराले’ ति उदारः—प्रधानः अथवा
ओरालेभीज्ञः, उग्रादिविशेषणतः पाश्वस्थानाभल्पसत्वानां भयानक इत्यर्थः, तथा घोरो—निर्वृणः
परीषहेन्द्रियादिरिपुणणविनाशमधिकृत्य निर्दय इत्यर्थः, तथा घोरा—अन्यैर्दुरनुवरा गुणाःज्ञानादयो
यस्य स तथा, तथा घोरस्तपोभिस्तपस्वी, ‘घोरवंभवेरवासी’ ति गोरं—दारणं अल्पसत्वैर्दुरनुवरत्वात्
ब्रह्मचर्यं यतत्र वस्तुं शीलं यस्य स तथा, उच्छूदं—उज्जितं उज्जितमिव उज्जितं संस्कारपरित्यागात्
शरीरं येन स उच्छूदशरीरः ।

‘संखित्तविउलतेउलेसे’ ति संक्षिप्ताः शरीरान्तर्गतत्वेनहस्ततां गता विपुला—विस्तीर्णा
अनेकदोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वात्तेजोलेश्या—विशिष्टपोजन्यलव्यिविशेषप्रभवा
तेजोज्याला यस्य स तथा, ‘चउद्दसपुच्चि’ ति चतुर्दश पूर्वाणि विघन्ते यस्य तेनैव रचितत्वात्,
असी चतुर्दशपूर्वी, अनेन तस्य श्रुतकेवलितामाह, स चावधिज्ञानादिविकलोऽपि स्यादतआह—
‘चउनाणोवगए’ मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानरूपज्ञानचतुर्थयसमन्वित इत्यर्थः, उक्तविशेषण-
द्वय- युक्तोऽपि कश्चित्त समग्रशुतविषयव्यापिज्ञानो भवति, चतुर्दशपूर्वविदामपि षट्स्थानपतितत्वेन
श्रवणादत आह—

‘सर्वाक्षिरसन्निपाती’ अक्षराणां सन्निपाताः—संयोगाः सर्वे च ते अक्षरसन्निपाताश्च
सर्वाक्षिरसन्निपातात्ते यस्य ज्ञेयानि स तथा, किमुक्तं भवत ?—या काचित् जगति पदानुपूर्वी
वाक्यालुपूर्वी वा समभवति ताः सर्वा अपि जानातीति, एवंगुणविशिष्टो भगवान् विनयराशिरिव

साक्षादितिकृत्वा शिष्याचारत्वाद्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अदूरसामन्ते विहरतीतित योगः, तत्र दूरं-विप्रकृष्टं सामन्तं-सत्रिकृष्टं तत्प्रतिषेधादूरसामन्तं, तत्र नातिदूरे नातिनिकटे इत्यर्थः, किंविशिष्टः सन् तत्र विहरतीत्यत आह-

- 'उहुंजापु'ति ऊर्ध्वं जानुनी यस्यासी ऊर्ध्वजानुः, शुद्धपृथिव्यासनवर्जनादैपग्रहिकनि पद्मायास्तदानीभावाद्य उल्कटुकासन इत्यर्थः, अधःशिरा नोर्ध्वं तिर्यग्वा विक्षिप्तदृष्टिं किन्तु नियतभूभागनियमितदृष्टिरिति भावः, 'ज्ञाणकोङ्गोवगए'ति ध्यानं-धर्म्यशुक्लं वा तदेव कोषः-कुशूलो धानकोषस्तमुपगतो ध्यानकोषोपगतो, यथा हि कोषके धान्यं प्रक्षिप्तमविप्रसृतं भवति, एवं भगवानपि ध्यानतोऽविप्रकीर्णेन्द्रियान्तःकरणवृत्तिरित्यर्थः।

- 'संयमेन' पञ्चाश्रवनिरोधादिलक्षणेन 'तपसा' अनशनादिना, चशब्दोऽत्र समुच्चयार्थो लुप्तोद्रष्टव्यः, संयमतपोग्रहणं चानयोः प्रधानमोक्षात्मव्यज्ञापनार्थं, प्राधान्यं च संयमस्य नवकर्म्मानुपादानहेतुत्वेन तपसश्च पुराणकर्म्मनिर्झराहेतुत्वेन, तथाहि-अभिनवकर्म्मानुपादानात् पुराणकर्म्मक्षणाद्य जायते सकलकर्म्मक्षयलक्षणो मोक्षः, ततो भवति संयमतपसोर्मोक्षं प्रतिप्राधान्यमिति, 'अप्याणं भावेमाणे विहरइ' इति आत्मानं भावयन्-वासयन् तिष्ठतीत्यर्थः।

'ततो णं से' इति ततो-ध्यानकोषोपगतविहरणादनन्तरं, यमिति वाक्यालङ्कारार्थं, 'स' भगवान् गौतमो 'जायसहे' इत्यादि जातश्रद्धादिविशेषणः सन् उत्तिष्ठतीतियोगः, तत्र जाताप्रवृत्ता श्रद्धाः इच्छावश्यमाणार्थतत्त्वज्ञानं प्रयस्यासौ जातश्रद्धः, तथा जातः संशयोयस्य स जातसंशयः, संशयो नामानवधारितार्थं ज्ञानं, स च वं भगवतः-इह सूर्यादिवक्तव्यता अन्यथा, अन्यथा च तीर्थान्तरीयैरूपदिश्यते, ततः किं तत्त्वमिति संशयः, तथा 'जायकोऊहल्लेति जातं कुतुहलं यस्य स जातकुतुहलः जातौत्सुक्य इत्यर्थः, यथा कथमेनां सूर्यवक्तव्यतां भगवान् प्रज्ञापयितीति, तथा 'उप्पन्नसहे'ति उत्पन्ना-प्रागमूता सती भूता श्रद्धा यस्यासी उत्पन्नश्रद्धः, अथ जातश्रद्ध इत्येतावदेवास्तु किमर्थमुत्पन्नश्रद्ध इत्यमिधीयते ?, प्रवृत्तश्रद्धत्वेनोत्पन्नश्रद्धत्वस्य लब्धत्वात्, न ह्यनुत्पन्ना श्रद्धा प्रवर्तत इति, अत्रेच्यते, हेतुत्वप्रदर्शनार्थं, तथाहि-कथं प्रवृत्तश्रद्धः ?, उच्यते यत उत्पन्नश्रद्ध इति, हेतुत्वप्रदर्शनं चोपपन्नं, तस्य काव्यालङ्कारत्वात्, यथा 'प्रवृत्तदीपाम-प्रवृत्तभास्करां, प्रकाशचन्द्रां बुद्धेविभावरी'मित्यत्र यद्यपि प्रवृत्तदीपत्वादेवाप्रवृत्तभास्करत्वमवगतं तथाप्यप्रवृत्तभास्करत्वं प्रवृत्तदीपत्वादेहेतुतयोपन्यस्तमिति समीघीनं, 'उप्पन्नसहे उप्पन्नसंसाए' 'उप्पन्नकोऊहल्ले' इति प्राप्यवत् ।

-तथा 'संजायसहे' इत्यादिपदपट्टकं प्राप्यवत्, नवरमिह समशब्दः प्रकषादिवचनो वेदितव्यः, तत 'उड्डाएउड्डेइ' इति उत्थानमुत्थाऊर्ध्वं-वर्तनं तया उत्तिष्ठति, इह 'उड्डेइ' इत्युक्ते क्रियारम्भमप्रमपि प्रतीयते यथा वक्तुभुत्तिष्ठते ततस्तदव्यवच्छेदार्थमुत्थयेलुक्तम्, 'जेणेवे'त्यादिप्राकृतशैली-वशादव्ययत्वाद्य वेनेति यस्मिन्नित्यर्थं द्रष्टव्यं, यस्मिन् दिग्भागे श्रमणो भगवान् महावीरो वर्तते 'तेणेव'ति तस्मिन् दिग्भागे उपागच्छति, इह वर्तमानकालनिर्देशस्तत्कालापेक्षया त्रिकृत्यः-त्रीन् घारान् आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, आदक्षिणात्-दक्षिणहस्तादारम्भ प्रदक्षिणः-परितो प्राप्यतो दक्षिण एव आदक्षिणप्रदक्षिणः तं करोति, कृत्वा वन्दते-स्तौति नमस्यति-कायेन प्रणमति, वन्दित्वा नमस्यित्वा च 'न' नैव अत्यासन्नोऽतिनिकटः अवग्रहपरिहारात् अथवा नात्यासन्नस्थाने

वर्तमान् इति गम्यं, तथा 'न' भैवातिवूरुऽतिविप्रकृष्टोऽनीचित्परिहारात्, अथवा नातिदूरे स्थाने

— 'सुस्सूसमाणे' ति भगवद्वचनानि श्रोतुमिच्छन्, 'अभिमुहे' ति अभि—भगवन्तं प्रति मुख्य-
मस्येत्यभिमुखः 'विनयेण' ति विनयेन हेतुना 'पंजलियडे' ति प्रकृष्टः—प्रधानो ललाटतघटितवेन
अञ्जलि—हस्तन्यासविशेषः कृतो—विहितो येन स प्राञ्जलिकृत, भार्योदादेराकृतिगणतया कृतश-
पदस्य परनिपातः, 'पञ्जुवासेमाणे' इति पर्युपासीनः—सेवमनः, अनेन विशेषणकदम्बकेन
श्रवणविधिरुपदर्शितः, उक्तं च—

॥ १ ॥ "निद्वाविगङ्गापरिविज्ञएहि गुतेहि पंजलिउडेहि ।

भतिबहुमानपुव्वं उबउतेहि सुणेयव्वं ॥"

इति, 'एवं वदासि' ति एवं—वक्ष्यमाणेन प्रकारेण सूर्यादिवक्तव्यताविषयं प्रश्नमवादीत्—
उक्तवान्, कथमुक्तवानिति शिष्यस्य प्रश्नावकाशमाशङ्क्य प्रथमतो विंशती प्राभृतेषु यद्वक्तव्यं
तदुपक्षिपन् गाथापञ्चकमाह—

मू. (३) कइ मङ्डलाइ चम्बइ १ तिरिच्छा किं च गच्छइ २ ।

ओभासइ केवइवं ३ सेयाइ किं ते संठिई ४ ॥

बृ. प्रथमे प्राभृते सूर्यो वर्षमध्ये कति मण्डलान्येकवारं कति वा मण्डलानि द्विकृत्वो
ब्रजतीत्येतत्रिसूपणीयं, किमुक्तं भवति?—एवं गीतमनेप्रश्नेकृतेतदनन्तरं सर्वं तद्विषयं निर्वचनं
प्रथमे प्राभृते वक्तव्यमिति। एवं सर्वं श्रापि भावनीयं। द्वितीये प्राभृते 'किं' कथं वाशब्दः सर्वप्राभृत-
वक्तव्यतापेक्षया समुद्रये तिर्यग्ब्रजतीति २, तृतीये चन्द्रः सूर्यो वा कियत्क्षेत्रमवभासयति—
प्रकाशयतीति ३, चतुर्थं श्वेततायाः—प्रकाशस्य 'किं' कथं 'ते' तव मते संस्थिति—व्यवस्थेति ४

मू. (४) कहिं पडिहया लेसा ५, कहिं ते ओयसंठिई ६ ।

के सूरियं वरयते ७, कहं ते उदयसंठिई ८ ॥

बृ. पञ्चमे कस्मिन् सूर्यस्य प्रतिहतालेश्येति ५, पठे 'कथं' केन प्रकारेण किं सर्वकालमेकरूपा-
वस्थायितया उतान्यथा ओजसः—प्रकाश्य संस्थिति—अवस्थानमिति ६, साममे केपुद्रगत्ताः सूर्य
वरयन्ति—सूर्वलेश्यासंसृष्टा भवन्तीति ७, अष्टमे 'कथं' केन प्रकारेण भगवन्! 'ते' तव मतेन
सूर्यस्योदयसंस्थिति ८ ।

मू. (५) कह कड्डा पोरिसीच्छाया ९, जोगे किं ते व आहिए १० ।

किं ते संबच्छरेणादी ११, कइ संबच्छराइ य १२ ।

बृ. नवमे कतिकाशा—किं प्रभाणा पौरुषीच्छाया ९, दशमे योग इति वस्तु कि 'ते' तवया
भगवताऽऽव्यातमिति १०, एकादशे कस्ते—तव मतेन संवत्सराणामदारिति ११, द्वादशे कति
संवत्सरा इति १२ ।

मू. (६) कहं चंद्रमसो वृद्धी १३, कया ते दोसिणा वहू १४ ।

के सिंघगई वृत्ते १५, कहं दोसिणलक्खणं १६ ॥

बृ. चतुर्दशे 'कथं' केन प्रकारेण चन्द्रमसो वृद्धि—वृद्धिप्रतिभासः, उपलक्षणमेतत्तेन वृद्ध्य-
वृद्धिप्रतिभास इत्यर्थ १३, चतुर्दशे 'कदा' कस्मिन् काले 'ते' तव मतेन चन्द्रमसो ज्योत्स्ना वहुः—
प्रभूतेति, १४, पञ्चदशे कश्चन्द्रादीनां मध्ये शीघ्रगतिरुक्ता इति १५, षोडशे कि ज्योत्स्नालक्षणमिति

वक्तव्यं १६ ।

मू. (७) चयमोववाय १७ उच्चते १८, सुरिया कह आहिया १९ ।

अनुभावे के व. संख्या २०, एवमेयाइं वीसई ॥

बृ. सप्तदशे चन्द्रादीनां च्यवनमुपपातश्च स्वमतपरमतापेक्षया वक्तव्यः १७, अष्टादशे चन्द्रादीनां समतलाद्भूभागादूर्ध्वमुच्चलं—यावति प्रदेशे व्यवस्थितत्वं तत्स्वमतपरमतापेक्षया प्रतिपाद्यं १८, एकोनविंशतितमे कति सूर्या जम्बूद्वीपादावाख्याता इत्यभिघेयं १९, विंशतितमे कोऽनुमावश्चन्द्रादीनामिति २० । एवमनन्तरोक्तेन प्रकारेण एतानि अनन्तरोदितार्थाधिकारोपेतानि विंशति प्राभृतान्यस्यां सूर्यप्रज्ञही वक्तव्यानि ।

[से तं पाहुड संखा ॥]

बृ. अथ प्राभृतमिति कः शब्दार्थ ? , उच्चते, इह प्राभृतं नाम लोकप्रसिद्धं यदभीष्यते देशका- लोचितं दुर्लभं वस्तु परिणामसुन्दरमुपनीयते, प्रकर्षेणासमन्ताद् भ्रियते—पोष्यते चित्तमभीष्य पुरुषस्यानेनेति प्राभृतमिति व्युत्पत्ते; ‘कृद्वहुल’मितित वचनाद्य करणेकतप्रत्ययः, विवक्षिता अपि च ग्रन्थपञ्चतयः परमदुर्लभाः परिणामसुन्दराद्याभीष्येभ्यो—विनयादिगुणकलितेभ्यः शिष्येभ्यो देशकालीन्यत्येनोपनीयन्ते, ततः प्राभृतानोव प्राभृतानि, प्राभृतेषु चान्तरगतानि प्राभृतप्राभृतानि, तदेवमुक्ता विंशतेरपि प्राभृतानामर्थाधिकाराः । सम्प्रति प्रथमे प्राभृते यान्यपान्तरालवर्तीन्यथी प्राभृतप्राभृतानि तेषामर्थाधिकारान् उपदिदिक्षुराह-

—: प्राभृतं—१ प्राभृतप्राभृतं—१ :—

मू. (८) वह्नोवह्नी मुहूर्ताण १ मण्डलसंठिई २ ।

के ते विन्नं परियरड ३ अंतरं किं चरंति य ४ ॥

बृ. प्रथमस्य प्राभृतस्य सल्लेप्रथमे प्राभृतप्राभृते मुहूर्तानां दिवसरात्रिगतानां वृद्धयपृच्छी वक्तव्ये १, द्वितीयोऽर्द्धमण्डलस्य द्वयोरपि सूर्ययोः प्रत्यहोरात्रमर्द्धमण्डलविषया संस्थिति—व्यवस्था वक्तव्या २, तृतीये तव मतेन कः सूर्य कियदपरेण सूर्येण चीर्ण क्षेत्रं प्रतिवरतीति निरूप्यं ३, चतुर्थे ३, चतुर्थे द्वावपि सूर्यो परस्यरं कियत्वरिमाणमन्तरं कृत्वा चारं चरत इति प्रतिपाद्यं ४ ।

मू. (९) उग्गाहइ केवइय ५, केवतियं च विकंयइ ६ ।

मण्डलाण य संठाणे ७, विक्खंभो ८ अङ्ग पाहुडा ॥

[से तं पढ़मे पाहुडे पाहुडे पाहुड संखा ॥]

बृ. पञ्चमे कियत्वमाणं द्वीपं समुद्रं चाऽवगाहा सूर्वश्चारं चरतीति ५, षष्ठे एकंकेन रात्रिन्दिवेन एकैकः सूर्य कियत्वमाणं क्षेत्रं विकम्प्य—विमुख्य चारं चरतीति ६, सप्तमे मण्डलानां संस्थानमभिधानीयं ७, अष्टमे मण्डलानामेव विष्कम्बो—वाहल्यमिति ८ । एवमर्थाधिकारसमन्वितानि प्रथमे प्राभृते अष्टीं प्राभृतप्राभृतानि । सम्प्रति प्रथम एव प्राभृते चतुरादिषु प्राभृतप्राभृतेषु यत्र यावत्यः प्रतिपत्तयः परमतरुपास्तत्र तावतीरभिधित्सूराह-

मू. (१०) उपर्यं च य सतते व य अङ्ग तिन्नि य हवंति पडिवत्ती ।

पढमत्स पाहुडस्स हवंति एयाउ पडिवत्ती ॥

[से तं पढ़मे पाहुडे पाहुड पाहुड पडिवत्ति संखा ॥]

बृ. 'छप्यन्दे'त्यादि, प्रथमस्य प्राभृतस्य चतुरादिषु प्राभृतप्राभृतेषु यथाक्रममेताः प्रतिपत्तयः—परमतस्पा भवन्ति, तद्यथा—चतुर्थे प्राभृतप्राभृते षट् प्रतिपत्तयः ४, पञ्चमे पञ्च ५, षष्ठे सप्त ७, सप्तमे अष्टी ८, अष्टमे तिस्र ३ इति ।

मू. (११) पडिवतीओ उदए, तह अत्यमणेषु य ।

भियकाए कण्णकला, मुहुताण गतीति य ॥

बृ. सम्प्रति द्वितीये प्राभृतेयदथाधिकारोपेतानि त्रीणि प्राभृतप्राभृतानि तान् प्रतिपादयति—

'पडिवती'त्यादि, द्वितीयस्य प्राभृतस्य प्रथमे प्राभृतप्राभृते सूर्यस्योदये अस्तमयनेषु च प्रतिपत्तयः—परमतस्पा: प्रतिपाद्याः स्वमतप्रतिपत्तिश्च, द्वितीये भेदघातः कर्मकला च वक्तव्या, किमुक्तं भवति ?—भेदो मण्डलस्यापान्तरालं तत्र यातो—गमनं, 'हन् हिंगत्यो' रिति वचनात्, स एकेषां मतेन प्रातेपाद्यः, यथा विवक्षिते मण्डले सूर्येणापूरिते सति तदनन्तरं सूर्योऽपरमनन्तरं मण्डलं संक्षामतीति, तथा कर्ण—कोटिभागः तमधिकृत्यापरेषां मतेन कला वक्तव्या, यथा विवक्षिते मण्डले द्वावपि सूर्योऽप्रथमक्षणे प्रविष्टौ सन्ती पूर्वापिकोटिद्वयं लक्षीकृत्य बुद्ध्या परिपूर्ण यथावस्थितं मण्डलं विवक्षित्वा ततः परमण्डलस्य कर्ण—कोटिभागरूपमभिसंपीक्ष्य ततः कलया २—मात्रया २ इत्यर्थः : अपरमण्डलाभिमुखमभिरपर्णती चारं चरत इति । तृतीये प्राभृतप्राभृते प्रतिमण्डलं मुहूर्तेषु गति—गतिपरमाणमभिधातव्यं, तत्र निष्क्रमति प्रविशति वा सूर्ये याद्धी गतिर्भवति ताद्धीमभिधित्सुराह—

मू. (१२) निक्खममाणे सिंघगई पविसंते भंदगई य ।

चुलसीइसर्यं पुरिसाणं, तेसि च पडिवतीओ ॥

बृ. 'निक्खमे'त्यादि निष्क्रमन्—सर्वभ्यन्तरान्मण्डलाद्विर्गच्छन् सूर्यो यथोत्तरं मण्डलं सङ्क्षामन् शीघ्रगति शीघ्रतरगतिर्भवति, प्रविशन्—सर्वबाद्यान्मण्डलादभ्यन्तरमागच्छन् प्रतिमण्डलं मन्दगति मन्दमन्दगति, तेषां च मण्डलान् चतुरशीतं—चतुरशीत्यधिकं शतं सूर्यस्य भवति, तेषां मण्डलानां च विषये प्रतिमुहूर्तं सूर्यस्य गतिपरिमाणचिन्तया पुरुषाणां प्रतिपत्तो नाम—मतान्तरस्पा भवन्ति । सम्प्रति कस्मिन् प्राभृतप्राभृते कर्ति प्रतिपत्तय इत्येतत्रूपयति—द्वितीये प्राभृते विष्ववपि प्राभृतप्राभृतेषु यथाक्रममेवं सङ्ख्याः प्रतिपत्तयो भवन्ति, तद्यथा—

मू. (१३) उदयम्भि अद्व भणिया भेदघाए दुवे य पडिवती ।

चत्तारि मुहुतगईए हुंति धइयम्भि पडिवती ॥

/ से तं दोझे पाहुडे पाहुड पाहुड पडिवति संखा ।

बृ. —प्रथमे प्राभृतप्राभृते उदये—सूर्योदयवक्तव्यतोपलक्षिते अष्टी भणितास्तीर्थकरण घरैः प्रतिपत्तयो, द्वितीये प्राभृतप्राभृते भेदघाते—भेदघातलपे परमयवक्तव्यतोपलक्षिते हे एव प्रतिपत्ती भवतः, तृतीये प्राभृतप्राभृते मुहूर्तगती—मुहूर्तगतिवक्तव्यतोपलक्षिते चतुर्थः प्रतिपत्तयो भवन्ति, 'चत्तारी'ति च सूत्रे नपुंसकल्पनिर्देशः प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि लिङ्गव्यभिचारी, यदाह पाणिनि स्वप्राकृतलक्षणे—'लिङ्गं व्यभिचार्यं'ति । सम्प्रति दशमप्राभृते यान्यपान्तरालवर्तीनि द्वाविंशतिसङ्ख्यानि प्राभृतप्राभृतानि तेषामथाधिकारमाह—दशमे प्राभृते एतानि—सूत्रे पुंस्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् एतदर्थाधिकारोपेतानि द्वाविंशति प्राभृतप्राभृतानि भवन्ति, तद्यथा—

मू. (१४) आवलिय १ मुहूर्ताणे २, एवंभागाय ३ जोगस्ता ४ ।

कुलाइं ५ पुन्नमासी ६ य, सत्रिवाए ७ य संठिई ८ ॥

बृ. प्रथमेप्राभूतप्राभूते नक्षत्राणामावलिकाक्रमो वक्तव्यो, यथा अभिजिदादीनि नक्षत्राणि भवतीति १, द्वितीये नक्षत्रयविषये मुहूर्ताणे—मुहूर्तपरिमाणं वक्तव्यं २, तृतीये ‘एवं भागा’इति ‘पूर्वभागा’इति पूर्वपश्चिमादिप्रकारेण भागा वक्तव्याः ३, चतुर्थे ‘योगस्त’ति योगस्यादिर्वक्तव्यः, तथा च वक्ष्यति—‘ता कहंते जोगस्स आई आहियति वइज्ञा’इति ४, पञ्चमे कुलानि चशब्दादुप-कुलानि कुलोपकुलानि च वक्तव्यानि ५, षष्ठे पौर्णमासीति पौर्णमासीवक्तव्यता अभिधेया ६, सप्तमे ‘सत्रिपात’इति अमावास्यापीर्णमासीसत्रिपातो वक्तव्यः ७, अष्टमे नक्षत्राणां संस्थिति—संस्थानं वक्तव्यं ८ ।

मू. (१५) तार(य)गं च ९ नेता य १०, चंदमण्णति ११ यावरे ।

देवताण य अज्ञायणे १२, मुहूर्ताणं नामया इय १३ ॥

बृ. नवमेनक्षत्राणां ताराग्रं—तारापरिमाणभिधेयं, दशमेनेता वक्तव्यो, यथा कति नक्षत्राणि स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमाप्तया कं मासं नयन्तीति १०, अपरस्मिन्नेकादशे प्राभूतप्राभूते चन्द्रमार्ग—चन्द्रमण्डलानि नक्षत्राधिकृत्य वक्तव्यानि ११, द्वादशे नक्षत्राधिपतीनां देवतनाम-ध्ययनानि—अधीयते—ज्ञायते एभिरित्यध्ययनानि—नामानि वक्तव्यानि १२, त्र्योदशे मुहूर्तानां नामकानि वक्तव्यानि १३ ।

मू. (१६) दिवसा राइ वुत्ताय १४, तिहि १५ गोत्ता १६ भोयणाणि १७ य ।

आइच्छवार १८ मासा १९ य, पंच संवच्छरा इय २० ॥

बृ. चतुर्दशे दिवसा रात्रयश्चोक्ताः १४, पञ्चदशे तिथ्यः १५, षोडसे गोत्राणि नक्षत्राणां १६ सप्तदशे नक्षत्राणां भोजनानि वाच्यानि, यथेदं नक्षत्रमेवंल्लपे भोजने कृते शुभाय भवतीति १७, अष्टादशे आदित्यानामुपलक्षणमेतद्वचन्द्रमसां च चारा वक्तव्याः १८, एकोन्दशिंशतितमे मासाः १९, विंशतितमे संवत्सराः २०, एकविंसतितमे ज्योतिषां—नक्षत्र चक्रस्य द्वाराणं वक्तव्यानि, यथाऽमूनि नक्षत्राणि पूर्वद्वाराणि अमूनि च पश्चिमद्वाराणीत्यादि २१, द्वाविंशतितमे नक्षत्राणां विचयः—चन्द्रसूर्ययोगादिविषयो निर्णयो वक्तव्य इति ।

मू. (१७) जोइसत्स य दाराइ २१, नक्षत्रविजए विय २२ ।

दसमे पाहुडे एए, वारीसं पाहुडपाहुडा ॥

{ तेतं दसमे पाहुडे पाहुड पाहुड संखा }

बृ. तदेवमुक्ता प्राभूतप्राभूतसङ्ख्या तेषामर्थाधिकाराश्च, सम्रतियदुक्तं ‘प्रथमस्य प्राभूतस्य प्रथमे प्राभूतप्राभूते मुहूर्तानां वर्षययपवृद्धी वक्तव्ये’ इति तद्विवक्षुर्वता तद्विषये गौतमनामा प्रथमगणधरो भगवन्तं पृच्छति स्म यथा च भगवान् तत्त्वमवक्यत् तथोपर्शयन्नाह—

मू. (१८) ता कहंते वद्धोवद्धी मुहूर्ताणं आहितेति वदेज्ञा? ता अडुएकूणवीसे मुहूर्तसते सत्तावीसं च सहिभागे मुहूर्तस्स आहितेवि(ति)वदेज्ञा ॥

बृ. ‘ता कहंते वद्धोवद्धी मुहूर्ताण’मित्यादि, अत्रतावच्छब्दः, क्रमार्थ, क्रमश्चावमस्त्वयन्वदपि चन्द्रसूर्यादिविषयं प्रभूतं प्रस्त्वं, परं तदास्तां सम्रत्येतावदेव तात्पृच्छामि—‘कथं’ केन प्रकारेण

भगवन्! 'ते' त्वया 'मुहूर्तनां' दिवसरात्रिविषयाणां वृद्धवपवृद्धी आख्याते इति भगवान् प्रसादमाधाय 'वदेत्' यथावस्थितं चतुरुस्वरूपं कथयेत् वेन मे संशयापगमो भवति, अपगतसंशयश्च परेम्योनिशङ्कमुपदिशामीति। अत्राह-ननु गौतमोऽपि चतुर्दशपूर्वधरः सर्वाक्षरसत्रिपाती सम्मिन्नश्रीताः सकलप्रज्ञापनीयभावपरिज्ञाकुशलः सूत्रतश्च प्रवचनस्य प्रणेता सर्वज्ञदेशीय एव, उक्तं च-

॥ १ ॥ "संखाईएवि भवे साहइ जं वा परो उ पुच्छेज्ञा ।

नय णं अणाइसेसी विद्याणई एस छउमत्थो ॥"

ततः कथं संशयसम्बवस्तदभावाद्य किमर्थं पृच्छतीति? , उच्यते, यद्यपि भगवान् गौतमो यथोक्तगुणविशिष्टस्तथापि तस्याद्यापि मतिज्ञानावरणीयाद्युदये वर्तमानत्वात् छद्यस्थता, छद्यस्थस्य च कदाचिदनाभोगोऽपि जायते, यत उक्तम्-

॥ १ ॥ "न हि गाम्यात्मेगश्चात्मास्त्रोह अस्त्रिरेति ।

ज्ञानावरणीयं हि ज्ञानावरणप्रकृतिकर्म ॥"

ततोऽनाभोगसम्भवादुपपद्यते भगवतोऽपि संशयः, न चैतदनार्थं, यत उक्तं उपासकश्रुते आनन्दश्रमणोपासकावधिनिर्णयविषये—

'तेण' भंते! किं आनन्देणं समणोवासाएणं तस्स ठाणस्स आलोइयव्यं जाव पडिकभियव्यं उवाहु मए? , ततो णं गोयमादी समणे भगवं महावीरे गोयमं एवं वयासी—तुमं घेव णं तस्स ठाणस्स आलोएहि जाव पडिकमाहि, आनन्दं च समणोवासयं एयमहुं खामेहि, तए णं समणे भगवं गोयमे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए एयमहुं विनएणं पडिसुणेइ, पडिसुणिता तस्स ठाणस्स आलोएइ जाव पडिकमइ, आनन्दं च समणोवासयं एयमहुं खामेइ' इति, अथवा भगवान् अपगतसंशयोऽपि शिष्यसम्प्रत्ययार्थं पृच्छति, तथाहि—तमर्थं शिष्योभ्यः प्रस्त्रय तेषां सम्प्रत्ययार्थं तत्समक्षं भूयोऽपि भगवन्तं पृच्छतीति यदिवाइत्यमेव सूत्ररचनाकल्प इति न कश्चिद्दोषः

एवं भगवता गौतमने प्रश्ने कृते सति भगवान् श्रीवर्द्धमानस्यामी प्रतिवचनमभिधातुकामः सविशेषबोधाधानाय प्रथमतो नक्षत्रमासे वावन्तो मुहूर्ताः सम्बवन्ति तावतो निरूपयति— 'ता अहुंत्यादि, तावदिति शिष्योक्तपदानुवादः स च न्यायमार्पिदर्शनार्थं, तथाहि—सर्वेणापि गुरुणा शिष्येण प्रश्ने कृते सति शिष्यपृष्ठस्य पदस्य अन्यस्य वा शिष्योक्तस्य तथाविधस्य पदस्य अनुवादपुरस्सरं प्रतिवचनमभिधातव्यं वेन गुरुषु शिष्याणां बहुमानो भवति—यथाऽहं गुरुणां सम्पत् इति, अन्यद्य तावद्यक्षस्यायमर्थः—आस्तामन्यवित्वक्तव्यमिदानीं तावदेव तवाग्रे कथयामि, एतास्मिन्नक्षत्रमासे अद्यै मुहूर्तशतानि एकोनविंशत्याधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशति सप्तषट्ठिं भागानहमाख्याता इति स्वशिष्येभ्यो वदेत्, एतेन चैतदावेदयति—

इह शिष्येण सम्यगधीतशास्त्रेणापि गुर्वनुज्ञातेन सत्तातत्वोपदेशोऽपरस्मैदातव्यो नान्यथेति, अथ कथमेकस्मिन्नक्षत्रमासे अद्यै शतान्येकोनविंशत्याधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशति स्पतषट्ठिभागा इति? , उच्यते, इह युगे चन्द्रचन्द्राभिवर्द्धितचन्द्राभिवर्द्धितस्वपसंवत्सरपञ्चकालके सप्तषट्ठिन्नक्षत्रमासाः, युगे चोक्तस्वरूपे अहोरात्राणामद्यादश शतानि त्रिंशदधिकानि तत एतेषां सप्तषट्ठ्या भागो हियते लब्ध्याः सप्तविंशतिरहोरात्राः, शेषा तिष्ठति एकविंशति, सा मुहूर्तानिवनार्थं त्रिंशता गुण्यते, जातानि षट् शतानि त्रिंशदधिकानि तेषां सप्तषट्ठ्या भागे हते

लब्धा नव मुहूर्ताः, शेषाऽवतिष्ठते सप्तविंशति, आगतं नक्षत्रमासः सप्तविंशतिरहोरात्राः नव मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशति सप्तषट्ठिभागाः, तत्र सप्तविंशतिरहोरात्रा मुहूर्तकरणार्थं विंशता गुण्यते जातानन्दी शतानि दशोद्दशैः तेषां पात्ये अण्डितना नव मुहूर्ताः प्रक्षिप्यन्ते, जातान्यौ शतान्योकोनविंशत्यधिकानि आगतं नक्षत्रमासे मुहूर्तपरिमाणमध्यै शतान्येकोनविंशत्यधिकान एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशति शप्तषट्ठिभागा इति ।

इदं च नक्षत्रमासगतमुहूर्तपरिमाणैऽपलक्षणं, तेन सूर्यादिमासानामप्यहोरात्सङ्घर्यां परिमात्र्य मुहूर्तपरिमाणं यथा ३३ गमं भावनीयं, तद्वैवम्—सूर्यमासा युगे षष्ठिर्भवन्ति, युगे चाष्टदश शतानि विंशदधिकान्यहोरात्राणां, ततस्तेषां षट्या भागे हते लब्धा विंशदहोरात्राः एकस्य चाहोरात्रस्यार्द्धं, एतावत्सूर्यमासपरिमाणं विंशनमुहूर्तश्चाहोरात्र इति विंशतिंशता गुण्यते, जातानि नव शतानि मुहूर्तानां, अद्यं चाहोरात्रस्य पञ्चदश मुहूर्ताः, तत आगतं सूर्यमासे मुहूर्तपरिमाणं नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि तथा युगे द्वाषष्ठिश्चन्द्रमासास्ततोऽष्टादशशतानां विंशदधिकानां द्वाषष्ठया भागो हियते, लब्धा एकोनविंशदहोरात्रा द्वाविंशश्च द्वाषष्ठिभागा अहोरात्रस्य, तत्र द्वाविंशद्वाषष्ठिभागा मुहूर्तस्य करणार्थं विंशत गुण्यते, जातानि नव शतानि षष्ठयधिकानि तेषां द्वाषष्ठया भागो हियते, लब्धाः पञ्चदश मुहूर्ताः, शेषा तिष्ठति विंशत् एकोनविंशद्वाहोरात्रा मुहूर्तकरणार्थं विंशता गुण्यते, जातान्यै शतानि सप्तत्यधिकानि ततः पाश्चात्याः पञ्चदश मुहूर्ता एषु मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, तत आगतं चन्द्रभासे मुहूर्तपरिमाणमध्यै शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि विंशत्तद्वाषष्ठिभागा मुहूर्तस्य । कर्ममासश्च विंशदहोरात्रप्रमाणस्तत्तत्र मुहूर्तपरिमाणं नव शतानि परिपूर्णानि, तदेवं मासगतं मुहूर्तपरिमाणमुक्तं, एतदनुसारेण च चन्द्रादिसंकल्सणतं युग्मगतं च मुहूर्तपरिमाणं स्वयं परिभावनीयं । तथा च सत्यवगतं मुहूर्तपरिमाणं, सम्प्रति प्रत्ययने ये दिवसरात्रिविषये मुहूर्तानां वृद्धयपवृद्धी ते अवबोद्धुकाम इदं पृच्छति—

मू. (१९) ता जया णं सूरिए सब्बब्बंतरातो मंडलातो सब्बबाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति सब्बबाहिरातो मंडलातो सब्बब्बंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, एस णं अद्या केवतियं रातिंदियग्रेण आहितेति वदेजा ? ता तिन्नि छावड्हे रातिंदियसए रातिंदियग्रेण आ०

बृ. 'ता जया ण'मित्यादि, तावच्छब्दार्थभावना सर्वत्रापि प्रागुक्तानुसारेण यथायोगं स्वयं परिभावनीया, शेषस्य च चावयस्यायमर्थः—'यदा'यस्मिन् काले, णमिति वाक्यालड्कारे, सूर्य सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्विनिर्गत्य प्रत्यहोरात्रमेकैकमण्डलचारेण चावतु सर्वबाह्यं मण्डलमुपसंकर्भ्य चारं चरति—परिभ्रमणमुपपद्यते, सर्वबाह्याद्य मण्डलादपसुत्य प्रतिरात्रिन्दिवमेकैकमण्डलपरिभ्रमणेन यावत्सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंकर्भ्य चारं चरति, 'एषा' एतावती, णमिति पूर्ववत् अद्या कियता 'रात्रिदिवाग्रेण' रात्रिदिवपरिमाणेन आख्याता इति वदेत् ?, अत्र प्रतिवचने—

मू. (२०) ता एताए अद्याए सूरिए कति मंडलाईं चरति ?, ता चुलसीयं मंडलसतं चरति, बासीति मंडलसतं दुक्खुतो चरति, तंजहा—निकखममाणे चेव पवेसमाणे चेव, दुवे य खलु मंडलाईं सङ्गं चरति, तंजहा—सब्बब्बंतरं चेव मंडलं सब्बबाहिरं चेव मंडलं ॥

बृ. 'ता तिन्नि' इत्यादि, एषा अद्या रात्रिन्दिवाग्रेण त्रिभी रात्रिदिवसशतैः षट्षष्ठैः—षट्षष्ठ्यधिकं सख्याता इति, स्वशिष्येभ्यो वदेत् । पुनः पृच्छति—'ता एयाए न' मित्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्,

एतया—एतावत्या षट्षष्ठ्यधिकरात्रिन्दिवशतश्चयपरिमाणया अन्नया कति मण्डलानि सूर्यो द्विकृत्यश्चरति ? कति वा मण्डलान्येकवारमिति शेषः, अत्र प्रतिवचनवाक्यम्—‘ता द्युलसीय’मित्यादि, सामान्यतश्चतुरशीतं—चतुरशीत्यधिकं मण्डलशतं चरति, अधिकस्य मण्डलस्य सूर्यसत्कस्याभावात्, ‘तत्रापि’ चतुरशीतशतमध्ये ‘द्यशीति’ द्यशीत्यधिकं मण्डलशतं द्विकृत्यश्चरति, तदथा—सर्वाभ्यन्त-रामण्डलाद्विर्निष्क्रमन् सर्ववाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरं प्रविशंश्च, द्वेचमण्डले—सर्वाभ्यन्तरसर्व-वाह्यरूपे ‘सकृद्’ एकैकं चारं ‘चरति’ परिग्रहमति । भूयः प्रश्नयति—

भू. (२१) जइखलुतस्सेव आदिद्वास्त्स संबद्धतस्त्स सर्यं अद्वारसमुहुते दिवसे भवति सइं अद्वारसमुहुता राती भवति सइं दुवालसमुहुते दिवसे भवति सइं दुवालसमुहुता राती भवति, पढमे छम्मासे अत्थि अद्वारसमुहुता राती भवति, दोष्टे छम्मासे अत्थि अद्वारसमुहुते दिवसे, नत्थि अद्वारसमुहुता राती, अत्थि दुवालसमुहुते दिवसे भवति पढमे छम्मासे, दोष्टे छम्मासे नत्थि नरसमुहुते दिवसे भवति, नत्थि पनरसमुहुता राती भवति, तत्यं एं कं हेतुं वदेजा ?

ता अयणं जंबुदीवे २ सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्धंतराए जाव विसेसाहिए परिक्खेवेण पनते, ता जता एं सूरिए सव्वब्धंतरमंडलं उवसंकमिता चारं चरति तदा एं उत्तमकहुपते उक्तोसए अद्वारसमुहुते दिवसे भवति, जहन्नेया दुवालसमुहुता राती भवति, लं निक्खनमाणे सूरिए नवं संबद्धरं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तासि अविभितरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जयाणं सूरिए अविभितराणंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरि तदा एं अद्वारसमुहुते दिवसे भवति दोहिं एगड्बिभागमुहुतेहिं ऊणे, दुवालसमुहुता राती भवति दोहिं एगड्बिभागमुहुतेहिं अधिया ।

से निक्खनमाणे सूरिए दोष्टंसि अहोरत्तासि अविभितरं तद्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया एं सूरिए अविभितरं तद्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तदा एं अद्वारसमुहुते दिवसे भवति चउहिं एगड्बिभागमुहुतेहिं ऊणे दुवालसमुहुता राती भवति चउहिं एगड्बिभागमुहुतेहिं अहिया, एवं खलु एण्णं उवाएणं निक्खनमाणे सूरिए एगमेगे मंडले दिवसे खेतस्स निवुह्नेमाणे २ रतनिक्खेतस्स अभिदुह्नेमाणे २ सव्वबाहिरमंडलं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जया एं सूरिए सव्वब्धंतरातो मंडलाओ सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता एं सव्वब्धंतरमंडलं पणिधाय एगेण तेसीतेण राइंदिवसतेण तिनि छावड एगडिग हुते सते दिवसे खेतस्स निवुह्निता रतणिक्खेतस्स अभिवुह्निता चारं चरति, तदा एं उत्तमकहुपता उक्तोसिया अद्वारसमुहुता राती भवति, जहन्नए वारसमुहुते दिवसे भवति, एस एं पढमे छम्मासे एस एं पढमे छम्मासस्स पञ्चवसाणे ।

से पविसमाणे सूरिए दोष्टं छम्मासं अयमाणे (आयमाणे) पढमंसि अहोरत्तासि वाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमेता चारं चरति, ता जया एं सूरिए बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तदा एं अद्वारसमुहुता राती भवति, दोहिं एगड्बिभागमुहुतेहिं अहिए ।

से पविसमाणे सूरिए दोष्टंसि अहोरत्तासि वाहिरं तद्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया एं सूरिए बाहिरं तद्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तदा एं अद्वारसमुहुता राती भवति चउहिं एगड्बिभागमुहुतेहिं ऊणे, दुवालसमुहुते दिवसे भवति चउहिं एगड्बिभागमुहुतेहिं अहिए ।

एवं खलु एतेषु वाएणं पविसमाणे सूरीए तदानन्तरातो तथानन्तरं मंडलातो मंडलं संकममाणे दो दो एगद्विभागमुहुते एगमेगे मंडले रत्निखेतस्स निबुद्धेमाणे २ दिवसखेतस्स अभिवद्धेमाणे २ सब्बमंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जयाणं सूरीए सब्बबाहिराओ मंडलाओ अभिवद्धेमाणे २ सब्बमंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तदा णं सब्बबाहिरं मंडलं पणिथाय एगेणं तेसीएणं राङ्दियसतेणं तित्रि छावडे एगद्विभागमुहुतसते रयणिखेतस्स निबुद्धिता दिवसखेतस्स अभिवद्धिता चारं चरति तथा णं उत्तमकट्टपत्ते उक्तोसए अड्डारसमुहुते रयणिखेतस्स निबुद्धिता दिवसखेतस्स अभिवद्धिता चारं चरति तथा णं उत्तकट्टपत्ते उक्तसए अड्डारसमुहुते दिवसे भवति, जहणिया दुवालसमुहुता राती भवति । एस णं दोष्मेछमासे एस णं दुष्मस्स छम्मासस्स मञ्चवसाणे, एस णं आदिये संबच्छरे एस णं आदियस्स संबच्छरस्स पजवसाणे, इति खलु तत्सेवं आदियस्स संबच्छरस्स सइं अड्डारसमुहुते दिवसे भवति, सइं अड्डारसमुहुता राती भवति ।

सइं दुवालसमुहुता राती भवति, पढमे छम्मासे अत्यि अड्डारसमुहुते दिवसे अत्यि दुवाल-समुहुते दिवसे नत्यि दुवालसमुहुता राई अत्यि दुवालसमुहुता राई नत्यि दुवालसमुहुते दिवसे भवति, पढमे वा छम्मासे नत्यि पन्नरसमुहुते दिवसे भवति ।

नत्यि पन्नरसमुहुता राई भवति नत्यि रातिंदियाणं वङ्गोवद्धीए मुहुताण वा चयोदयएणं, एयणत्य वा अणुवायगईर, । गायाओ भाणितव्याओ ।

धृ. 'जइ खलु' इत्यादि, यदि खलु बद्धेष्यधित्तरात्रिन्दिवशत्तद्यात्तिनां आयामद्वायां द्वयशीतं मण्डलशीतं द्विकृत्वश्चरति हे च मण्डले एकैकं वारभिति तत एवं सति यदेतद्वयगवद्यिपः प्रस्तुप्ते, तस्य षट्प्रथयधिकारत्रिन्दिवशत्त्रयपरिमाणस्य सूर्वसंबत्सरस्य मध्ये सकृद-एकवार-मष्टादशमुहूर्तप्रमाणोदिवसो भवति, सकृद्याधादशमुहूर्तारात्रि, तथा सकृद-एकवारं द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति सकृद्य द्वादशमुहूर्तारात्रि, तत्रापि षण्मासे प्रथमेऽस्ति आदशमुहूर्तारात्रिन्त्वद्यादशमुहूर्तो दिवसः, तथा अस्ति तस्मिन्नेव प्रथमेषण्मासे द्वादशमुहूर्तो दिवसो न तु द्वादशमुहूर्तारात्रिः, द्वितीये षण्मासे उस्त्यद्यादशमुहूर्तो दिवसो न तस्मिन्नेव द्वादशमुहूर्तारात्रिः, तथा अस्ति तस्मिन्नेव द्वितीये षण्मासे द्वादशमुहूर्तारात्रिन्तु द्वादशमुहूर्तो दिवसः, तथा प्रथमे षण्मासे द्वितीये वा षण्मासे नात्येतत् यदुत-पञ्चदशमुहूर्तोऽपि दिवसो भवति, नात्यस्त्येतत्, यदुत पञ्चदशमुहूर्तारात्रिरिति, तत्र एवंविधे वस्तुतत्वावगमे को हेतुः ? – किं कारणं कया युक्त्या एतत्रतिपत्तव्यभिति भावार्थ तत्र

'इति वदे' दिति, अत्रार्थं भगवान् प्रसादं कृत्वा वदेत् । अत्र प्रतिवचनमाह- 'ता अयणं'- मित्यादि, 'अयं' प्रत्यक्षत् उपलभ्यमानो णमिति वाक्यालङ्कारे 'जम्बूद्वीपो' जम्बूद्वीपनामा दीपः, स च सर्वेषां द्वीपसमुद्राणां सर्वाभ्यन्तरः—सर्वमध्यवर्ती सर्वेषामपि शेषद्वीपसमुद्राणमित आरभ्य यथागमोक्तक्रमद्विगुणविष्कम्भतया भवनात् 'जाव परिक्खेवेणं पन्नते' इति, अत्र यावच्छब्दोपादानादिदमन्यद् ग्रन्थान्तरे प्रसिद्धं सूत्रमवगत्तव्यं 'सब्बक्खुद्वागे वह्ने तेज्ज्वापूयसंठाणसंठिए वह्ने रहचक्वालसंठाणसंठिए वह्ने पुक्खरक्तिवासंठाणसंठिए वह्ने पडिपुव्रचंदसंठाणसंठिए जोयणसय-सहस्रमायामविक्खेण तित्रि जोयणसयसहस्राई दोत्रि य सत्तावीसे जोयणसए तित्रि कोसे अड्डावीसं च धनुसयं तेरस य अंगुलाई अखंगुलं च किञ्चित्पिसेसाहिए परिक्खेवेणं पन्नते' इति,

अब 'सर्वखुड्गा' ति सर्वेभ्योऽप्यन्येभ्यो द्वीपसमुद्रेभ्यः क्षुड्को—लघुरायामविष्कम्भाभ्यां योजन-लक्षप्रमाणत्वात्, शेषं प्रायः सुगमं परिधिपरिमाणं गांणतं च क्षेत्रसमासटोकातः पारेभावनीय ।

'ता'इति ततो यदा णमिति पूर्ववत्, सूर्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसङ्कम्य चारं चरति तदा णमिति प्रायत् उत्तमकाष्ठाप्राप्तोऽत्र काष्ठाशब्दः प्रकर्षवाची परमप्रकर्षप्राप्तो यतः परमन्योऽधिको न भवति स इत्यर्थः, 'उक्तोस' ति उत्कर्पतीत्युक्तर्पती उत्कर्पती एवोकर्पकः उत्कृष्ट इत्यर्थः, अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, तस्मिन्वेव च सर्वाभ्यन्तरे मण्डले सूर्ये चारं चरति जघन्या—सर्वलध्वी द्वादशमुहूर्ता रात्रिः, एषोऽहोरात्रः पाञ्चात्यय सूर्यसंवत्सरस्य पर्यवसानं, ततः स सूर्यस्तस्मात्सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाश्रिकमन् नवं सूर्यसंवत्सरमाददानः—प्रवर्तमानः प्रथमे अहोरात्रे 'अवितरानंतर' ति सर्वाभ्यन्तरमण्डलादनन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसङ्कम्य चारं चरति ततो यदा सूर्योऽभ्यन्तरानन्तरं—सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलादनन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसङ्कम्य चारं चरति ततो यदा सूर्योऽभ्यन्तरानन्तरं—सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलादनन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसङ्कम्य चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्तो दिवसो द्वाभ्यां मुहूर्तेकषष्ठिभागाभ्यामूनो भवति, द्वाभ्यां च मुहूर्तेकषष्ठिभागाभ्यामधिका द्वादशमुहूर्ता रात्रिः, कथमेतदवसीयते इति चेत् ?, उच्यते ।

इहैकं मण्डलमेकेनाहोरात्रेण द्वाभ्यां सूर्याभ्यां परिसमाप्तते, एकैकश्च सूर्य प्रत्यहोरात्रं मण्डलस्य त्रिंशदधिकोऽष्टादशशतसङ्ख्यान् भागान् परिकल्पय एकैकं भागं दिवसक्षेत्रस्य रात्रिक्षेत्रस्य वा यथायोग्यं हापयिता बद्धयिता वा भवति, स चैको मण्डलगतस्त्रिंशदधिकाष्ठादशशतानि भागान् द्वाभ्यां मुहूर्तेकषष्ठिभागाभ्यां गम्यते, तथाहि—तानि मण्डलगतानि त्रिंशदधिकाष्ठादशशतानि भागानां द्वाभ्यां सूर्याभ्यामेकेनाहोरात्रेण गम्यते, अहोरात्रश्च त्रिंशमुहूर्तप्रमाणः, ततः सूर्यद्वयापेक्षया षष्ठिमुहूर्ता लभ्यन्ते ततस्वैराशिककर्माविकाशः, यदि पश्या मुहूर्तेरप्यादश

शतानि त्रिंशदधिकानि मण्डलस्य भागानां गम्यते तत एकेन मुहूर्तेन किं गम्यते ?, अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यस्य राशेगुणनाऽन्तानि तान्येवाष्ठादशशतानि त्रिंशदधिकानि तेषामाद्येन राशिना षष्ठिलक्षणेन भागो हियते लब्ध्याः साद्भास्त्रिंशदभागाः, एतादन्मुहूर्तेन गम्यते, मुहूर्तश्चैकषष्ठिभागीक्रियते तत आगतमेको भागो द्वाभ्यां मुहूर्तेकषष्ठिभागाभ्यां गम्यते, यदिवा यदि त्र्यशीत्यधिकेनाहोरात्रशतेन षट् मुहूर्ता हानी वृद्धौ वा प्राप्यन्ते तत एकेनाहोरात्रेण किं प्राप्यते ?, अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशिगुण्यते, जातास्त एव षट्, तेषां त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भागहरणं, अत्रोपरितनराशेः स्तोकत्वादभागो न लभ्यते ततश्छेष्यच्छेदकराशयोस्त्रिकेनापवर्त्तना, जात उपरितनो राशिद्विकरूपोऽधस्तन एकषष्ठिरूपः, आगतं द्वावेकषष्ठिभागी मुहूर्तस्य एकस्मिन्होरात्रे वृद्धौ हानी वा प्राप्यते इति, तथा ।

'ता'इति तस्माद् द्वितीयान्मण्डलाश्रिकमन् सूर्योऽद्वितीये अहोरात्रे सर्वाभ्यन्तरमण्डलमपेक्ष्य तृतीयं मण्डलमुपसङ्कम्य चारं चरति, 'ताजयान' मित्यादि, तद्यदा तस्मिन्सर्वाभ्यन्तरमण्डलमवेश्य तृतीये मण्डले उपसङ्कम्य चारं चरति तदा चतुर्भिर्मुहूर्तस्यैकपषष्ठिभागीर्हीनोऽष्टादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसो भवति, चतुर्भिर्मुहूर्तस्यैकपषष्ठिभागीर्धिका द्वादशमुहूर्तमाणा रात्रिः, एवमुक्तनीत्या 'खलु' निश्चितमेतेनानन्तरोदितेनोपायेन प्रतिमण्डलं दिवसरात्रिविषयमुहूर्तेकषष्ठिभागद्वयहानि-द्विद्विरूपेण निष्क्रमन् मण्डलपरिष्क्रमणगत्या शनैः शनैर्दश्मिणाभिमुखं गच्छन् सूर्य, 'तयानंतर' इति

तस्माद्विवक्षितादनन्तरान्मण्डलात् 'तयाणंतर' मिति तद्विवक्षितमनन्तरं मण्डलं संक्रामन् २ एकैकस्मिन् मण्डले मुहूर्तस्य द्वौ द्वावेकपषट्भागी दिवसक्षेत्रस्य 'निर्वेष्टयन् २' हापयन् २ रजनिक्षेत्रस्य प्रतिमण्डलं द्वौ द्वौ मुहूर्तस्यैकपषट्भागी अभिवर्द्धयन् २ च्यशीत्यधिकशततमे अहोरात्रे प्रथमपण्मासपर्ववसानभूते सर्ववाह्यं मण्डलमुपसंक्षयं चारं चरति ॥

'ता' इति ततो यदा तस्मिन् काले अहोरात्रलुपे णमिति प्रागिव सूर्य सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्मण्डलपरिभ्रमणगत्या शनैः शनैः निष्क्रम्य सर्ववाह्यं मण्डलमुपरसंक्षयं चारं चरति तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलं 'प्रणिधाय' मर्यादीकृत्य द्वितीयान्मण्डला-दारभ्येत्यर्थं, एकेन च्यशीत्यधिकेन रात्रिदिवशतेन त्रीणि 'षट्खण्ठानि' षट्खण्ठएत्यधिकानि मुहूर्तैकपषट्भागशतानि दिवसक्षेत्रस्य 'निर्वेष्टय' हापयित्वा रजनिक्षेत्रस्य तान्येव त्रीणि मुहूर्तै-कपषट्भागशतानि षट्खण्ठूवधिकानि अभिवर्द्धयं चारं चरति, तदा णमिति पूर्ववत्, उत्तमकाष्ठा-प्राप्ता-परमप्रकर्पग्राहा उल्कर्षिका-उल्कष्टा अष्टादशमुहूर्ता-अष्टा-दशमुहूर्तप्रमाणा रात्रिर्भवति, जघन्यश्च द्वादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः, एषा प्रथमा पण्मासी, यदिवा एतत् प्रथमं षण्मासं, सूत्रे च पुंस्त्वनिर्देश आर्षत्वात्, एथ च्यशीत्यधिकशततमोऽहोरात्रः प्रथमस्य षण्मासस्य पर्ववसानं ।

'से पविसमाणे' इत्यादि, 'स' सूर्यः सर्ववाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयं षण्मासमाददानः-प्रतिपद्यमानो द्वितीयस्य षण्मासस्य प्रथमे अहोरात्रे सर्ववाह्यान्मण्डलादर्वाग्नन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसङ्क्षयं चारं चरति 'ता' इति तत्र यदा सूर्यो बाह्यात्-सर्ववाह्यान्मण्डलादर्वाक्षितनं द्वितीयं मण्डलमुपसङ्क्षयं चारं चरति तदा द्वाभ्यां मुहूर्तैकपषट्भागाभ्यामूना अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, द्वाभ्यां मुहूर्तैकपषट्भागाभ्यामधिको द्वादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः, ततस्ततोऽपि द्वितीयान्मण्डलादभ्यन्तरं स सूर्यप्रविशन् द्वितीयस्य षण्मासस्य द्वितीये अहोरात्रे 'बाहिरं तच्चं' ति सर्ववाह्यान्मण्डलादर्वाक्षितनं तृतीयं मण्डलमुपसङ्क्षयं चारं चरति 'ता जया ण' मित्यादि, ततो यदा णमितिपूर्ववत्, सूर्य सर्ववाह्यान्मण्डलादर्वाक्षितनं तृतीयं मण्डलमुपसङ्क्षयं चारं चरति 'ता जया ण' मित्यादि ततो यदा णमिति पूर्ववत् सूर्य सर्ववाह्यान्मण्डलादर्वाक्षितनं तृतीयं मण्डलमुपसङ्क्षयं चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्तारात्रिश्चतुर्भिः 'एगद्विभागमुहूर्तेहि' त प्राकृतत्वाद् व्यत्यासेन पदोपन्यासः, एवं तु यथास्थितपदनिर्देशो द्रष्टव्यो-मुहूर्तैकपषट्भागीरूपा भवति, चतुर्भिर्मुहूर्तैकपषट्भागीरथिक द्वादशमुहूर्तैकपषट्भागीरूपा दिवसः ।

'एवं खलु एएण' मित्यादि, एवं-उक्तनीत्वा खल्वेतेन-अनन्तरोदितेनोपायेन प्रतिमण्डलं रात्रिदिवसविषयमुहूर्तैकपषट्भागद्वयहानिवृद्धिरूपेण प्रविशन् मण्डलपरिभ्रमणगत्या शनैः शनैरहत्तराभिमुखं गच्छन् 'तयानंतरात्' ति तस्माद्विवक्षिता-तान्मण्डलात् 'तयानंतर' मिति तद्विवक्षितमनन्तरं मण्डलं सङ्क्ष मन् २ एकैकस्मिन् मण्डले मुहूर्तस्य द्वौ द्वावेकपषट्भागी रजनिक्षेत्रस्य निर्वेष्टयन् दिवसक्षेत्रस्य प्रतिमण्डं द्वौ द्वौ मुहूर्तैस्यैकपषट्भागी अभिवर्द्धयन् २ च्यशीत्यधिकशततमे अहोरात्रे द्वितीयषण्मासपर्ववसानभूते 'सब्द्वमंतरं' ति सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्षयं चारं चरति, 'ता' इति ततो यदा-यस्मिन् काले णमिति पूर्ववत् सूर्य सर्ववाह्यान्मण्डलान्मण्डलपरिभ्रमणगत्या शनैः शनैरभ्यन्तरं प्रविश्य सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपरसंक्षयं चारं चरति तदा सर्ववाह्यमण्डलं 'प्रणिधाय' मर्यादीकृत्य तदर्वाक्षितनाद् द्वितीयान्मण्डलादरभ्येत्यर्थः, एकेन

त्यशीत्यधिकेन रात्रिन्दिवशतेन त्रीणि षट्पदानि—षट्पृष्ठधिकानि मुहूर्तस्यैकषट्टिभाग- शतानि रजनिक्षेत्रस्य निर्वेष्य- हापवित्वा दिवसक्षेत्रस्य च तान्यव त्रीणि षट्पदानि मुहूर्तैकषट्टि- भागशतानि अभिवद्धर्व चारं चरति, तदाणमिति चाव्यालङ्कारे उत्तमकाण्डाप्राप्तः—परमप्रकर्षप्राप्त उल्कर्षकः— उल्कोऽष्टादशमुहूर्तोऽदिवसो भवति जघन्या च द्वादशमुहूर्ता रात्रि, एतद् द्वितीयं पञ्चासं, यदिवा एषा द्वितीया पञ्चासी, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देश आर्थत्वात्, एष षट्पृष्ठधिकत्रिंशत्- तमोऽहोरात्रो द्वितीयस्य पञ्चासस्य पर्यवसानभूतः, ‘एष’ एवंप्रमाण आदित्यसंवत्सर, एष षट्पृष्ठधिकत्रिंशत्- तमोऽहोरात्रः ‘आदित्यस्य’ आदित्य- सन्वन्धिनः संवत्सरस्य पर्यवसानम् ।

सम्प्रत्यपसंहारमाह—‘इह खलु तस्मैव’ मित्यादि, यस्मादेव ‘इति’ तस्माल्कारणात्तस्या- दित्यस्य—आदित्यसंवत्सरस्य मध्ये ‘एवं’ उक्तेन प्रकारेण ‘सकृद्’ एकवारमष्टादशमुहूर्तोऽदिवसो भवति सकृद्यादशमुहूर्ता रात्रि, तथा सकृद् द्वादशमुहूर्तोऽदिवसो भवति सकृद्य द्वादशमुहूर्ता रात्रि, तत्र प्रथमे षण्मासे अस्त्यादशमुहूर्ता रात्रि, सा च प्रथमष्मासपर्यवसानेऽहोरात्रे, ननु द्वादशमुहूर्ता रात्रि, द्वितीये षण्मासेऽसत्येतद् यदुत अद्यादशमुहूर्तोऽदिवसो भवति, सच द्वितीय- षण्मासपर्यवसानभूतेऽहोरात्रे नत्यादशमुहूर्ता रात्रि, तथा असत्येतत् यदुत तस्मिन्नेव द्वितीय- षण्मासे अस्ति द्वादशमुहूर्ता रात्रि, साऽपि तस्मिन्नेव द्वितीयषण्मासपर्यवसानभूतेऽहोरात्रे, न पुनर्सत्येतद् यदुत द्वादशमुहूर्तोऽदिवसो भवतीति, तथा प्रथमे चापण्मासे नात्येतद् यदुत पञ्चदशमुहूर्तोऽदिवसो भवति, नाथसत्येतत् यदुत पञ्चदशमुहूर्ता रात्रि, किं सर्वथा नेत्याह—नान्यत्र—रात्रिन्दिवानां वृद्ध्यपवृद्धेन्यत्र न भवति, रात्रिन्दिवानां तु वृद्ध्यपवृद्धौ च भवत्येव पञ्चदशमुहूर्ता रात्रि एञ्चद- शमुहूर्तोऽदिवसः, ते च वृद्ध्यपवृद्धौ रात्रिन्दिवानां कथं भवत इत्याह—

‘मुहुर्लाणं चयोवचाएण’ मुहूर्तानां पञ्चदशसङ्ख्यानां चयोपचयेन चयेन—अधिकत्वेन वृद्धिरपचयेन—हीनत्वेनापवृद्धि, इयमत्र भावना परिपूर्णपञ्चदशमुहूर्तप्रमाणे दिवसरात्री न भवतो, हीनाधिकपञ्चदशमुहूर्तप्रमाणे तु दिवसरात्री भवतः, एवं ‘अन्तर्थ वा अणुवावर्गाई’ इति वाशब्दः प्रकारान्तरसूचने अन्यत्रानुपाततः—अनुसारगतेः पञ्चदशमुहूर्तोऽदिवसः पञ्चदशमुहूर्ता वा रात्रिर्भवति, अनुसारगत्वा तु भवत्येव, सा चानुसारगतिरेव—यदि त्यशीत्यधिकशततमे मण्डले षण्मुहूर्ता वृद्धौ हानी वा प्राप्यन्ते ततोऽवकृतदर्ढगती त्रयो मुहूर्ताः प्राप्यन्ते, त्यशीत्यधिकशतस्य वाऽर्द्धं सार्वा एकनवति: तत आगतं एकनवसितसङ्ख्येषु मण्डलेषु गतेषु द्विनवतितमस्य च मण्डलत्याद्वै गते पञ्चदश मुहूर्तः प्राप्यन्ते, ततस्तत ऊर्ध्वरात्रिकल्पनायां पञ्चदशमुहूर्तोऽदिवसः, पञ्चदशमुहूर्ता च रात्रिर्लभ्यते नान्यथेति । ‘गाहाओ भणितव्याओ’ ति अत्र अनन्तरोक्तार्थसङ्गाहिका अस्या एव सूर्यप्रज्ञतेर्भद्रवा-हुस्त्वामिना या नियुक्ति कृता तत्रतिबद्धा अन्या वा काश्चन ग्रन्थान्तरसुप्रसिद्धा गाथा वर्तन्ते ता ‘भणितव्याः’ पठनीयाः, ताथ सम्प्रति कापि पुस्तके न दृश्यन्ते इति व्यवच्छिन्नाः सम्भाव्यन्ते ततो न कथयितुं व्याख्यातुं वा शक्यन्ते, यो वा यथा सम्प्रदायादवगच्छति तेन तथा शिष्येभ्यः कथनीया व्याख्यानीयाश्वेति ।

—ः प्राभृत प्राभृते—३ :-

तदेवमुक्तं प्रथमस्य प्राभृतस्य प्रथमं प्राभृतप्राभृतं सम्प्रति द्वितीयमर्हमण्डलसंस्थितिप्रति-
पादकं विवक्षुरिदं प्रश्नसूत्रमाह-

मू. (२२) ता कहं ते अद्भुमण्डलसंठिती आहिताति वदेज्ञा ?, तत्य खलु इमे दुवे अद्भुमण्ड-
लसंठिती पं०, तं०—दाहिणा वेव अद्भुमण्डलसंठिती उत्तरा वेव अद्भुमण्डलसंठिती ।

ता कहं ते दाहिणअद्भुमण्डलसंठिती आहिताति वदेज्ञा ?, ता अयण्णं जंबुदीवे दीवे
सव्वदीवसमुद्धाणं जाव परिक्खेवेणं ता जया णं सूरिए सव्वब्धंतरं दाहिणं अद्भुमण्डलसंठितिं उवसंक-
मिता चारं चरति तदा णं उत्तमकृपते उक्तोसए अड्डारसमुहुते दिवसे भवति जहन्नियादुवालसमुहुता
राती भवति, से निकखममाणे सूरिए नवं संवच्छरं अयमाणे पटमंसि अहोरत्तंसि दाहिणाए अंतराए
भागाते तस्सादिपदेसाते अविभितरानंतरं उत्तरं अद्भुमण्डलं संठितिं उवसंकमिता चारं चरति ।
जता णं सूरिए अविभितरानंतरं उत्तरं अद्भुमण्डलसंठितिं उवसंकमिता चारं चरति तदा णं अड्डारसमुहुते
दिवसे भवति दोहिं एगड्डिभागमुहुतेहिं ऊणे दुवालसमुहुता राती दोहिं एगड्डि-भागमुहुतेहिं अधिया
से निकखममाणे सूरिए दोषांसि अहोरत्तंसि उत्तराए अंतराए भागाते तस्सादिपदेसाए अविभितरं
तच्चं दाहिणं अद्भुमण्डलं संठितिं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जया णं सूरिए अविभितरं तच्चं दाहिणं अद्भुमण्डलं संठितिं उवसंकमिता चारं चरति
तदा णं अड्डारसमुहुते दिवसे भवति घउहिं एगड्डिभागमुहुतेहिं ऊणे दुवालसमुहुता राई भवति
घउहिं एगड्डिभागमुहुतेहिं अधिया । एवं खलु एणं उवाएणं निकखममाणे सूरिए तदनंतरा-
तोऽनंतरांसि तंसि २ देसांमितं तं नद्धुमण्डलसंठितिं संकममाणो २ दाहिणाए २ अंतराए भागाते
तस्सादिपदेसाते, सव्ववाहिरं उत्तरं अद्भुमण्डलसंठितिं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं
सूरिए सव्ववाहिरं उत्तरं अद्भुमण्डल- संठितिं उवसंकमिता चारं चरति तदा णं उत्तमकृपता
उक्तसिया अड्डारसमुहुता राई भवति, जहन्नाए दुवालसमुहुते दिवसे भवति ।

एस णं पढमे छम्मासे एस णं पढमछम्मासस्स पञ्चवसाणे, से पवित्रमाणे सूरिए दोष्णं
छम्मासं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि उत्तराते अंतरभागाते तस्सादिपदेसाते बाहिरानंतरं दाहिणं
अद्भुमण्डलसंठितिं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं सूरिए बाहिरं तच्चं
उत्तरं अद्भुमण्डलसंठितिं उवसंकमिता चारं चरति तदा णं अड्डारसमुहुता राई भवति घउहं एगड्डि-
भागमुहुतेहिं अधिया, एवं खलु एतेणं उवाएणं पवित्रमाणे सूरिए तदानंतराउतदानंतरं तंसि २
देसांसि तं तं अद्भुमण्डलसंठितिं संकममाणे २ उत्तराए अंतराभागाते तस्सादिपदेसाए सव्वब्धंतरं
दाहिणं अद्भुमण्डलसंठितिं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जया णं सूरिए सव्वब्धंतरं दाहिणं अद्भुमण्डलड्डिति उवसंकमिता चारं चरति तदा णं
उत्तमकृपते उक्तोसए अड्डारसमुहुते दिवसे भवति, जहन्नियादुवालसमुहुता राई भवति, एस

एं दोष्णे छम्मासे, एस एं दोष्वस्त छमासस्त पञ्चवसाणे, एस एं आदिष्ठे संवच्छरे, एस एं आदिष्ठसंवच्छरस्त पञ्चवसाणे ।

बृ. 'ता कहं ते' इत्यादि, 'ता' इति क्रमार्थ, पूर्ववद् भावनीयः, 'कथं' केन प्रकारेण भगवन् 'ते' तव मते 'अर्द्धमण्डलसंस्थिति' अर्द्धमण्डलव्यवस्था आख्यातेति वदेत्, पृच्छतश्चाय-भिप्रायः—इह एकैकः सूर्य एकैकेनाहोरात्रेणैकैकस्य मण्डलस्यार्द्धमेव प्रमणेन पूरयति, ततः संशयः—कथमेकैकस्य सूर्यस्य प्रत्यहोरात्रमेकैकार्द्धमण्डलपरिभ्रमणव्यवस्थेति पृच्छति, अत्र मण्डानुप्रत्युत्तरमाह—'ता खलु' इत्यादि, 'ता' इति तत्रार्द्धमण्डलव्यवस्थायिचारेखलु—निश्चितमिमे द्वे अर्द्धमण्डलसंस्थिती मवा प्रज्ञाते, तद्यथा—एका दक्षिणा चैव—दक्षिणदिग्भाविसूर्यविषया अर्द्धमण्डलसंस्थिति—अर्द्धमण्डलव्यवस्था द्वितीया उत्तरा चैव—उत्तरदिग्भाविसूर्यविषया अर्द्धमण्डलसंस्थिति, एवमुक्तेऽपि भूयः पृच्छति—

'ता कहं ते' इत्यादि, इह द्वे अपि अर्द्धमण्डलसंस्थिती ज्ञातव्ये तत्रेदं तावसृच्छामि—कथं त्वया भगवन् 'दक्षिणा' दक्षिणदिग्भाविसूर्यविषया अर्द्धमण्डलसंस्थितिराख्याता इति वदेत् ?, भगवानाह—'ता अयण्ण' मित्यादि, इदं जम्बूद्वीपवाक्यं प्रागिव स्वयं परिपूर्ण परिभावनीयम्, 'ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा, णमिति वाक्यालङ्घारे, सूर्य सर्वाभ्यन्तरां—सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसङ्क्षम्य चारं चरति तदा णमिति पूर्ववत्, उत्तमकाष्ठाप्राप्तः—परमप्रकर्षप्राप्तः, उल्कर्षक—उल्कृष्टेऽष्टादशमुहूर्तोदिवसो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्ता रात्रि, इह सर्वाभ्यन्तरे मण्डले प्रविष्टः सन् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैः सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलमिमुखं तथा कथं चनापि मण्डलगत्या परिभ्रमति येनाहोरात्रपर्यन्ते सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतान् अथवत्वारिंशदेकष्ठिभागानपरेच द्वे योजने अतिक्रम्य सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयोत्तरार्द्धमण्डलसीमायां वस्ति, तथा चाह—

'से निकद्यममाणे' इत्यादि स सूर्यः सर्वाभ्यन्तरगतात् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैर्निष्क्रमन् अहोरात्रेऽतिक्रान्ते सति नवम्—अभिनवं संवत्सरमाददानो नवस्य प्रथमेऽहोरात्रे दक्षिण-स्माद्—दक्षिणदिग्भाविनोऽन्तरात्—सर्वाभ्यन्तरमण्डलगताद्याचत्वारिंशधोजनैकषष्ठिभागाभ्यधिकयोजनद्वयप्रमाणापान्तालरूपाद्विनिर्गत्य 'तस्यादिपएसाए' इति तस्य—सर्वाभ्यन्तरानन्तरस्योत्तरार्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसङ्क्षम्य चारं चरति, स चादिप्रदेशादूर्ध्वं शनैः शनैरपरमण्डलाभिमुखम-त्रापि तथा कथञ्चनापि चरति येन तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते तदपि मण्डलमन्ये च द्वे योजने परित्यन्य दक्षिणदिग्भाविनस्तुतीयस्य मण्डलस्य सीमायां भवति, 'ता जया ण' मित्यादि, ततो यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरानन्तरां द्वितीयामुत्तरार्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्षम्य चारं चरति तदा दिवसोऽष्टादशमुहूर्तो द्वाभ्यां मुहूर्तैकषष्ठिभागाभ्यामूनो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्ता रात्रि द्वाभ्यां मुहूर्तैक-षष्ठिभागाभ्यामभ्यधिका, ततस्या अपि द्वितीयस्य उत्तरार्द्धमण्डलसंस्थितेऽस्त्रक्तप्रकारेण स सूर्यो निष्क्रमन् अभिनवस्य सूर्यसंवत्सरस्य द्वितीयेऽहोरात्रे उत्तरस्मादुत्तरदिग्भाविनोऽन्तराद् द्वितीयोत्तरार्द्धमण्डलगताद्याचत्वारिंशधोजनैकषष्ठिभागाभ्यधिकयोजनद्वयप्रमाणापान्तरालरूपाद् विनिसृत्य ।

‘तस्साइपएस्साए०’ इति तस्य—दक्षिणदिग्भाविनस्तृतीयस्यार्द्धमण्डलस्यादिप्रदेशमाश्रित्य ‘अविमतरं तद्वं’ ति सर्वाभ्यन्तरमण्डलमपेक्ष्य तृतीयां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसङ्कम्य चारं चरति, अत्रापि तथा चारं चरति आदिप्रदेशादूधर्वशनैः शनैरपरमण्डलाभिमुखं येन तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते तन्मण्डलगतानाथचत्वारिंशद्योजनैकषट्ठिभागानपरे च ह्येजने अपहाय चतुर्थस्योत्तरार्द्धमण्डलस्य सीमायामवतिष्ठते, ‘ता जया ण’ मित्यादि, ततो यदा णमिति पूर्ववत् सर्वाभ्यन्तरमण्डलात् तृतीयां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्षेप्य चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति चतुर्भिर्मुहूर्तैकषट्ठिभागैरुनो द्वादशमुहूर्तारात्रिं चतुर्भिर्मुहूर्तैकषट्ठिभागैरभ्यधिका, ‘एवं खलु’ इत्यादि एवं—उक्तनीत्या खलु—निश्चितमेतेनोपायेन प्रत्यहोरात्रमध्यचत्वारिंशद्योजनैकपट्ठि—भागाभ्यधिकयोजनद्वयविकम्पनलुपेण निष्कमन् सूर्यस्तदनन्तरार्द्धमण्डलातदनन्तरं तस्मिन् २ देशे—दक्षिणपूर्वभागे उत्तरपथ्यिमभागे वातांतां—अर्द्धमण्डलसंस्थितिं सङ्कमन् २ द्वयशीत्यधिकशततमाहोरात्रपर्यन्ते गते दक्षिणस्मात्—दक्षिणदिग्भाविनोऽन्तरात् द्वयशीत्यधिकशततममण्डलगताथचत्वारिंशद्योजनैकषट्ठिभागाभ्यधिकतदनन्तरयोजनद्वयप्रमाणादपान्तरालरुपाद्भागात् ।

‘तस्साइपएस्साए’ इति तस्य—सर्वबाह्यमण्डलगतस्योत्तरस्यार्द्धमण्डलादिप्रदेशमाश्रित्य सर्वबाह्यामुत्तरार्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्षेप्य चारं चरति, स चादिप्रदेशादूधर्वं शनैः २ सर्वबाह्यानन्तराभ्यन्तरदक्षिणार्द्धमण्डलाभिमुखं तथा कथंचनापि चरति येन तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते सर्वबाह्यानन्तराभ्यन्तरदक्षिणार्द्धमण्डलसीमायां भवति, ततो यदा णमिति पूर्ववत् सूर्य सर्वबाह्यामुत्तरमण्डलसंस्थितिमुपसङ्कम्य चारं चरति, तत्र उत्तमकाष्ठा प्राप्ता उल्कर्षिका—उल्कृष्टा अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, जघन्यश्च द्वादशमुहूर्तौ दिवसः, ‘एस ण’ मित्यादि, निगमनवाक्यं प्राप्तवत् । ‘स पविसमाणे’ इत्यादि, सूर्य सर्वबाह्योरार्द्धमण्डलादिप्रदेशादूधर्वं शनैः शनैः सर्वबाह्यानन्तरद्वितीयदक्षिणार्द्धमण्डलाभिमुक सङ्कमन् तस्मिन्नेवाहोरात्रेऽतिक्रम्य सति अभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयं षण्मासमाददानो द्वितीयस्य षण्मासस्य प्रथमेऽहोरात्रे उत्तरस्यादुत्तरदिग्भाविसर्ववाह्यमण्डलगतादनन्तरात् सर्वबाह्यानन्तरार्द्धमण्डलगताथचत्वारिंशद्योजनैकषट्ठिभागाभ्यधिकतदनन्तरावर्गभावियोजनद्वयप्रमाणादपान्तरालरुपाद्भागात् ‘तस्साइपएस्साए’ इति तस्य—दक्षिणदिग्भाविनः सर्वबाह्यानन्तरस्य दक्षिणस्यार्द्धमण्डलस्यादिप्रदेशमाश्रित्य ।

‘बाहिरानन्तरं’ ति सर्वबाह्यस्य मण्डलस्यानन्तरामभ्यन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसङ्कम्य चारं चरति, अत्रापि चार आदिप्रदेशादूधर्वं तथा कथंचनाप्यभ्यन्तराभिमुखं चरति येनाहोरात्रपर्यन्ते सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरस्य तृतीयार्द्धमण्डलस्य सीमायां भवति, ‘ता जया ण’ मित्यादि, ततो यदा सूर्यो वाह्यानन्तरां—सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरस्य तृतीयार्द्धमण्डलस्य सीमायां भवति, ‘ता जयान’ मित्यादि, ततो यदा सूर्यो वाह्यानन्तरां—सर्वबाह्यादनन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसङ्कम्य चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्तारात्रिद्वाभ्यां मुहूर्तैकषट्ठिभागाभ्यामूला भवति, द्वादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसो द्वाभ्यां मुहूर्तैकषट्ठिभागाभ्यामधिकः ।

‘से पविसमाणे’ इत्यादि, ततस्तस्मिन्नेवाहोरात्रेऽतिक्रम्य सति सूर्योऽभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयस्य षण्मासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे दक्षिणस्मादभागाद्दक्षिणदिग्भाविनोऽन्तरादक्षिणदिग्भाविसर्व

वाह्या- नन्तर द्वितीय मण्डलगताश्चत्वारिंशधोजनैकषष्ठिभागाभ्यधिकतदनन्तरार्वाम्भावियोजनद्वयप्रमाणादपान्तरा-लरुपादभागाद्विनिसूत्य 'तस्साइपएसाए' इति तस्य—सर्वबाह्यादभ्यन्तरस्य तृतीयस्योत्तरार्द्धमण्डलस्यादिप्रदेशात्—आदिप्रदेशमाथित्य वाह्यतृतीयां सर्ववाह्याया अर्द्धमण्डलसंस्थितेस्तुतीयामुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्षय चारं चरति, अत्रापचार आदिप्रदेशादारभ्य शनैः शनैरपरार्द्धमण्डलाभिमुखं तथा कथंचनापि प्रवर्तमानो इष्टव्यो येन तदहोरात्रपर्यन्ते सर्वबाह्यादर्ढमण्डलात् तीयामर्वाक्तनीमर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसङ्क्षय चारं चरति तदा अद्यादशमुहूर्ता रात्रिश्चतुर्भिर्मुहूर्तेकषष्ठिभागैरुना भवति, द्वादशमुहूर्तश्च दिवसश्चतुर्भिर्मुहूर्तेकषष्ठिभागैरभ्यधिकः

'एव' मित्यादि, एवम्—उक्तप्रकारेण खलु—निधित्तेतेनोपायेन— प्रत्योहार्तमभ्यन्तरमष्टाचत्वारिंशधोजनैकषष्ठिभागयोजनद्वयविकम्यनरूपेण शनैः शनैरभ्यन्तरं प्रविशन् सूर्यस्तदनन्तराद अर्द्धमण्डलात् तदनन्तरां तस्मिन् २ प्रदेशोदक्षिणपूर्वभागे उत्तरापरभागे वातां तामर्द्धमण्डलसंस्थितिं सङ्कमन् द्वितीयस्य षष्मासस्य दक्ष्यशीत्यधिकशततमाहोरात्रपर्यन्ते गते उत्तरस्मादुत्तरादिभाविनोऽन्तराल्पर्वताहामण्डलमपेक्ष्य यद् दक्ष्यशीत्यधिकशततमं मण्डलं तदगताश्चत्वारिंशधोजनैकषष्ठिभागाभ्यधिकतदनन्तराभ्यन्तरयोजनद्वयप्रमाणादपान्तरालरुपादभागात्

'तस्साइपएसाए' इति तस्य—सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतस्य दक्षिणस्यार्द्धमण्डलस्यादिप्रदेशमाथित्य सर्वाभ्यन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसङ्क्षय चारं चरति, स चादिप्रदेशादूर्ध्य शनैः शनैः सर्वाभ्यन्तरानन्तर वाह्योत्तरार्द्धमण्डलाभिमुखं तथा कथश्चनापि चारं प्रतिपद्यसे येन तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते सर्वाभ्यन्तरानन्तरस्योत्तरस्यार्द्धमण्डलस्य सीमायां भवति, 'ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसङ्क्षय चारं चरति तदा उत्तमकाषाप्राप्त उल्कर्षकः—उल्कृष्टः अद्यादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसो भवति, सर्वजघन्या च द्वादशमुहूर्ता रात्रि, 'एसण' मि० निगमनवाक्यं प्राप्तवत्, तदेवमुक्तादक्षिणा अर्द्धमण्डलसंस्थिति

मू. (२३) ता कहं ते उत्तरा अर्द्धमण्डलसंठिती हितातिवदेज्ञा ? , ता अयं यं जंबुदीवे दीवे सब्बदीवजावपरिक्षेवेण ! ता जता यं सूरिए सब्बब्यंतरे उत्तरं अर्द्धमण्डलसंठिति उवसंकमित्ता चारं चरति तदा यं उत्तमकड्पते उक्तस्य अहोरात्रमुहूर्ते दिवसे भवति जहाणियादुवालसमुहूर्ता राई भवति जहादाहिणा तहा चेव यवरं उत्तराद्विओ अविभृतरानंतरं दाहिणं उवसंकमइ, दाहिणातो अविभृतरं तद्यं उत्तरं उवसंकमति ।

एवं खलु एण्णं उवाएण्णं जाव सब्बबाहिरं दाहिणं उवसंकमति २ ता दाहिणाओ बाहिरानंतरं उत्तरं उवसंकमति उत्तरातो बाहिरं तद्यं दाहिणं तद्यातो दाहिणातो संकममाणे २ जाव सब्बब्यंतरं उवसंकमति, तहेव । एस यं दोद्ये छम्यासे एस यं दोद्यस्स छम्यासस्त पञ्चवसाणे, एस यं आदिच्चे संबच्छरे, एस यं आदिच्चस्स संबच्छरस्स पञ्चवसाणे गाहाओ ।

बृ. साम्रातमुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिं जिज्ञासुः प्रश्नयति 'ता कहं ते' इत्यादि, एतायादृव्याख्येयं, 'ता जया ण' मित्यादि, ततो यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरामुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसङ्क्षय चारं चरति तदा उत्तमकाषाप्राप्त उल्कर्षकोऽशादशमुहूर्तो दिवसो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्ता रात्रि, 'जहादाहिणा तह चेव' स्ति यथा दक्षिणा अर्द्धमण्डलव्यवस्थिति प्रागभिहितातथा चैव—तेनैव

प्रकारेणैषाऽप्युतरार्द्धमण्डलव्यवस्थितिराख्येया, नवरं 'उत्तरे ठिओ आव्वितराणंतरं दाहिणं उवसंकमइ, दाहिणाओ अव्वितरं तद्यं उत्तरं उवसंकमइ, एणं उवाएणं जाव सव्वबाहिरं दाहिणं उवसंकमइ, सव्वबाहिराओ बाहिरानंतरं उत्तरं उवसंकमइ, उत्तराओ बाहिरं तद्यं दाहिणं तद्याओ दाहिणाओ संकममाणे २ जाव सव्वब्वंतरमुत्तरं उवसंकमइ' इति, नवरमयं दक्षिणार्द्धमण्डलव्यवस्थितेरस्यामुतरार्द्धमण्डलव्यवस्थायां विशेषो—यदुत सर्वाभ्यन्तरे उत्तरस्मिन्नद्वार्द्धमण्डले स्थितः सन् तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते नवं संवत्सरमाददानः प्रथमस्य षण्मासस्य प्रथमेऽहोरात्रे अभ्यन्तरानन्तरां सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्यानन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डल संस्थितिमुपसेसद्ग्रामति,

तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते प्रथमस्य षण्मासस्य द्वितीयेऽहोरात्रेऽभ्यन्तरतृतीया सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य तृतीयामुतरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसद्ग्रामति, एवं खल्वनेनोपायेन प्राणिव तावद् वक्तव्यं यावद्यथमस्य षण्मासस्य त्र्यशीत्यधिकशततमेऽहोरात्रे पर्यवसानभूते सर्ववाह्यां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्ष मति, एतद्यथमस्य षण्मासस्य पर्यवसानं, ततो द्वितीयस्य षण्मासस्य प्रथमेऽहोरात्रे बाह्यानन्तरां सर्ववाह्यस्य मण्डलस्यावक्तनीमुतरामर्द्धमण्डल-संस्थितिमुपसंक्रामति ततस्तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते द्वितीयस्य षण्मासस्याऽहोरात्रे उत्तरस्या अर्द्धमण्डलसंस्थितेविनिसृत्य बाह्यतृतीयां सर्ववाह्यस्य मण्डलस्यावक्तनीं तृतीयां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्ष मति, तस्याश्च तृतीयस्या दक्षिणस्या अर्द्धमण्डलसंस्थितेरकै-केनाहोरात्रेणीकामर्द्धमण्डल-संस्थितिं संक्ष मन् २ तावदवसेयो यावद् द्वितीय-षण्मासपर्यवसान-भूतेऽहोरात्रे सर्वाभ्यान्तरामुतरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्ष मति, तदेवं दक्षिणस्या अर्द्धमण्डलसंस्थितेः उत्तरस्यामर्द्धमण्डल-संस्थिती नानात्ममुपदर्शित, एतदनुसारेच स्वयमेव सूत्रालापकोयथादस्थितः परिभावनीयः, सचेवं ।

- से निकखममाणे सूरिए नवं संवच्छरमयमाणे पढमंसि अहोरत्तसि २ उत्तराए अंतराए भागाए तस्साइपएसाए अव्वितरानंतरं दाहिणं अद्धमंडलं संठितिं उवसंकमिता चारं चरति, जया णं सूरिए अव्वितराणंतरं दाहिणं अद्धमंडलसंठितिं उवसंकमिता चारं चरति तया णं अद्वारसमुहुते दिवसे भवति दोहि एगद्विभागमुहुतेहि ऊणे दुवालसमुहुता भवति दोहि एगद्विभाग-मुहुतेहि अहिया, से निकखममाणे सूरिए दोद्यंसि अहोरत्तसि दाहिणाए अंतराए भागाए तस्सादिपदेसाए अव्वितरं तद्यं उत्तरं अद्धमंडलसंठितिं उवसंकमिता चारं चरति, तया णं अद्वारसमुहुते दिवसे भवति चउहि एगद्विभागमुहुतेहि ऊणे, दुवालसमुहुता राई भवति चउहि एगद्विभागमुहुतेहि अहिया, एवं खलु एणं उवाएणं निकखममाणे सूरिए तयानंतराओ तयानंतरं तंसि तंसि देसंसि तंतं अद्धमंडलसंठितिं संकमममाणे उत्तराए भागाए तस्साइपएसाए सव्वबाहिरं दाहिणमद्धमंडलसंठितिं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जया णं सूरिए सव्वबाहिरं दाहिणं अद्धमंडलसंठितिमुवसंकमिता चारं चरति तया णं उत्तमकटुपत्ता उक्षोसिया अद्वारसमुहुता राई भवति, जहन्नए दुवालसमुहुते दिवसे भवइ ।

एस णं पढमे छम्मासे एस णं पढमस्स छम्मासस्स पञ्चवसाणे, से पविसमाणे सूरिए दोद्यं छम्मासमयमाणे पढमंसि अहोरत्तसि दाहिणाए अंतराए भागाए तस्साइपएसाए बाहिरानंतरं उत्तरं अद्धमंडलसंठितिमुवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं सूरिए बाहिराणंतरं उत्तरं अद्धमंडल-संठितिमुवसंकमिता चारं चरति तया णं अद्वारसमुहुता राई भवइ दोहि य एगद्विभागमुहुतेहि

ऊणा दुवालसमुहुते दिवसे भवइ चउ(दो) हिं एगाड्हिभागमुहुतेहि अहिए, एवं खलु एरण उवाएण विसमाणे सूरिए तयानंतराओ तयानंतरं तंसि तंसि देससि तं तं अङ्गमंडलसंठिईं संकममाणे दाहिणाए अंतराए भागाए तस्सादिपएसाए सब्बबंतरं उत्तरं अङ्गमंडलसंठिईमुवसंकमिता चारंचरइ, ता जयाणं सूरिए सब्बबंतरं जाव चउ तयाणं उत्तमकड्हपते उकोसिए अङ्गरसमुहुते दिवसे भवति, जहत्रिया दुवालसमुहुता राई भवतिति, एस णं दुच्छे छम्मासे' इत्यादि प्राप्तवत् ॥

प्राभृतं-१, प्राभृत प्राभृतं-२ समाप्तम्

-: प्राभृत प्राभृतं-३ :-

चृ. तदेवमुक्तं द्वितीयं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति तृतीयमभिधातव्यं, तत्र चार्याधिकारशीर्ण-प्रतिचरणं, ततस्यद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (२४) ता के ते विन्नं पडिचरति आहितेति वदेजा ?, तत्थ खलु इमे दुवे सूरिया एं०, तं०—भारहे घेव सूरिए एरवए घेव सूरिए ता एते णं दुवे सूरिए पत्तेयं २ तीसाए २ मुहुतेहि एगमेगं अङ्गमंडलं चरंति, सङ्गीए २ मुहुतेहि गमेगं मंडलं संघातंति ता निकखममाणे खलु एते दुवे सूरिया नो अन्नमन्तस्स विण्णं पडिचरंति, पविसमाणा खलु एते दुवे सूरिया अन्नमन्तस्स विण्णं पडिचरंति । तं सतमेगं चोतालं, तत्थ के हेऊ वदेजा ?, ता अयणं जंबुद्धीवे २ जाव परिक्खेवेण, तत्थ णं तत्थ णं अवं भारहे घेव सूरिए जंबुद्धीवस्स २ पाईणपडिणायतउदीण-दाहिणायताए जीवाय मंडलं चउवीसएणं सतेणं छेत्ता दाहिणपुरत्यिमेल्लंसि चउभागमंडलंसि बाणउतियसूरियमताइं जाइं अप्पणा घेव विण्णाइं पडिचरति ।

उत्तरपञ्चत्यिमेल्लंसि चउभागमंडलंसि एकनउतिं सूरियमताइं जाइं सूरिए अप्पणो घेव विण्णं पडिचरति, तत्थ अवं भारहे सूरिए एरवतस्स सूरियस्स जंबुद्धीवस्स २ पाईणपडिणीयायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसएणं सतेणं छेत्ता उत्तरपुरत्यिमेल्लंसि चउभागमंडलंसि बानउतिं सूरियमताइं जाव सूरिए परस्स विण्णं पडिचरति । दाहिणपञ्चत्यिमेल्लंसि चउभागमंडलंसि एकूणनउतिं सूरियमताइं जाव विण्णं पडिचरति, तत्थ अवं एरवए सूरिए जंबुद्धीवस्स २ पाईणपडिणायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसएणं सतेणं छेत्ता उत्तरपुरत्यिमेल्लंसि चउभागमंडलंसि बानउतिं सूरियमताइं सूरिए परस्स घेव विण्णं पडिचरति ।

तत्थ णं एवं एरवतिए सूरिए भारहस्स सूरियस्स जंबुद्धीवस्स पाईणपडिणायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउवीसएणं सतेणं छित्ता दाहिणपञ्चत्यिमेल्लंसि चउभागमंडलंसि बानउतिं सूरियमताइं सूरिए परस्स विण्णं पडिचरति, उत्तरपुरत्यिमेल्लंसि चउभागमंडलंसि एकनउतिं सूरियमताइं जाइं सूरिए परस्स घेव विण्णं पडिचरति ।

ता निकखममाणे खलु एते दुवे सूरिया नो अन्नमन्तस्स विण्णं पडिचरंति, पविसमाणा खलु एते दुवे सूरिया अन्नमन्तस्स विण्णं पडिचरंति, सतमेगं चोतालं ।

चृ. 'ता के ते' इत्यादि, ता इति प्राप्तवत्, कस्त्वया भगवन् ! सूर्य स्वयं परेण वा सूर्येण चीर्ण क्षेत्रं प्रतिचरति—प्रतिचरन् आख्यात इति वदेत् ?, एवं भगवता गौतमेनोक्ते भगवान् वर्द्धमानस्वामी

आह—‘तत्य’इत्यादि, तत्र—अस्मिन् जन्मद्वीपे परस्परं चीर्णक्षेत्रप्रतिचरणचिन्तायां खलु—निश्चितं वयथावस्थितं वस्तुत्वमधिकृत्येमो द्वौ सूर्यीं प्रहासीं, तव्यथा—भारतश्चैव सूर्य एरावतश्चैव सूर्यः ‘ता एए ण’मित्यादि, तत एतीं णमिति वाक्यालङ्घारे द्वौ सूर्यीं प्रत्येकं त्रिंशता मुहूर्तैरकैकमद्भूमण्डलं चरतः षष्ठ्या २ मुहूर्तैः पुनः प्रत्येकमेकैकं परिपूर्ण मण्डलं ‘सङ्हातयतः’पूरयतः ‘तानिकखम-माणा’इत्यादि, ता इति तत्र सूर्यसल्कैकसंबलसरमध्ये इमौ द्वावपि सूर्यीं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्निष्क्रमन्ती नोऽन्योऽन्यस्य—परस्परेण चीर्णक्षेत्रं प्रतिचरतः, नैकोऽपरेण चीर्णक्षेत्रं प्रतिचरति, नाथपरोऽपरेण चीर्णमिति भावः, इदं स्थानादशादवसेयं, सा च स्थापना इयम्—

सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरी ग्रविशन्ती द्वावपि खलु सूर्यावन्योऽन्यस्य—परस्परेण चीर्ण चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतमुभवसूर्यसमुदायचिन्तायां परस्परेण चीर्णप्रतिचीर्णप्रतिमण्डलमवाप्ते इति, एत दद्यगमार्थं प्रश्नसूत्रमाह—‘तत्य को हेतु’इति, ‘तत्र’एवंविधाया वस्तुत्वव्यवस्थाया अवगमे को हेतुः ?, काउपपत्तिरिति ?, अत्रार्थं भगवान् वदेत्, अत्र भगवानाह—‘ता अयण्ण’—मित्यादि, इदं जन्मद्वीपस्वल्पप्रतिपादकं वाक्यं पूर्ववत् स्वयं परिपूर्णं परिभावनीयं ।

‘तत्य ण’मित्यादि, तत्र जन्मद्वीपे णमिति प्राग्वत्, ‘अयं भारहेचेव सूरिए’इति सर्वबाह्यस्य मण्डलस्य दक्षिणस्मिन्नद्वूमण्डले यश्चारं चरितुमारभते स भरतक्षेत्रप्रकाशकत्वाद्भारत इसुच्यते, यस्त्वितरस्तस्यैव सर्वबाह्यस्य मण्डलस्योत्तरस्मिन्नद्वूमण्डले चारं चरति स ऐरावतक्षेत्रप्रकाशक-त्वादैराद्यतः, दद्याद्यं प्रत्यक्षत उपत्ताव्यमानो जन्मद्वीपस्य राम्यनी भारतः सूर्योपस्मिन् मण्डले परिभ्रमति तत्तमण्डलं चतुविशत्यधिकेन शतेन छित्राविभज्य चतुर्विशत्यधिकशतसङ्ख्यान् भागान् तस्य २ मण्डलस्य परिकल्पेत्यर्थं, सूर्यश्च प्राचीनापाचीनायतया उदगदक्षिणायतया च जीवया—प्रत्यक्ष्या दवरिकया इत्यर्थः, तन्मण्डलं चतुर्भिर्भग्निर्विभज्य दक्षिणपौरस्त्वे दक्षिणपूर्वे आग्नेये कोणे इत्यर्थं ‘चउव्यागमंडलंसि’ति प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययो मण्डलघतुभग्नि—तस्य तस्य मण्डलस्य चतुर्थं भागे सूर्यसंबलसरसलक्षितीयष्टमासपद्ये द्विनवतिं सूर्यगतानि—द्वानवतिसङ्ख्यानि मण्डलानि स्वयं सूर्येण गतानि—चीणानि, किमुक्तं भवति ?—पूर्वं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्निष्क्रमता स्वचीणानि प्रतिचरतीति गम्यते, एतदेव व्याच्येते—

‘जाइं सूरिए अप्यणा चिण्णं पडियरइ’इति यानि सूर्य आमना—स्वयं पूर्वं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्निष्क्रमणकाले इतिशेष—, चीणानि प्रतिचरति, तानि च द्विनवतिसङ्ख्यानि मण्डलानि चतुर्भग्निर्भागिणीयाणि चीणानि प्रतिचरति, न परिपूर्णचतुर्भग्निमात्राणि, किन्तु स्वस्वमण्डलगतचतुर्विशत्यधिकशतसल्कादशादशभागप्रमितानि, ते चायादशादशभागान् सर्वेष्वपि मण्डलेषु प्रतिनिवते एव देशे, किन्तु क्लापि मण्डले कुत्रापि, केवलं दक्षिणपौरस्त्वलपचतुर्भग्निमध्ये ततो ‘दाहिणपुरत्यिमसिचउव्यागमंडलंसी’ल्युक्तम्, एवमुत्तरेष्वपि मण्डलचतुर्भग्निव्यवदशभागप्रमितलं भावनीयं, स एव भारतः सूर्यस्तेषामेव द्वितयानांषम्बासानांमध्ये उत्तरपश्चिमे चतुर्भग्निमण्डले—मण्डलघतुभग्नि एकनवतिसङ्ख्यानि मण्डलानि स्वस्वमण्डलगतचतुर्विशत्यधिकशतसल्कादशभागप्रमितानि ‘स्वयंमतानि’स्वयं सूर्येण पूर्वं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्निष्क्रमणकाले चीणानि प्रतिचरतीति गम्यते, एतदेव व्याच्येते—‘जाइं सूरिए अप्यणा चेव चिण्णाइं पडियरति’एतत्पूर्ववद् व्याख्येयं, इह सर्वबाह्यान्मण्डलात् शेषाणि मण्डलानि त्र्यशीत्यधिकशतसङ्ख्यानि तानि च द्वाभ्यामपि सूर्याभ्यां

द्वितीयषणमासमध्ये प्रत्येकं परिभ्रम्यन्ते, सर्वेष्वपि च दिग्बिभागेषु प्रत्येकमेकं मण्डलमेकेन सूर्येण परिप्रस्तुते द्वितीयमपरेण एवं यावत्सर्वान्तिमं मण्डलं, सत्र दक्षिणपूर्वदिश्मागे द्वितीयषणमासमध्ये भारतः सूर्योद्दिनवति-मण्डलानि परिप्रस्तुति, एकनवतिपण्डलानि ऐरावतः, उत्तरपश्चिमेदिग्बिभागे द्विनवतिमण्ड-लान्यैरावतः परिप्रस्तुति, एकनवतिमण्डलानि भारतः, एतद्य पट्टिकादी मण्डलस्थापनां कृत्वा परिभावनीयं, तत उक्तम्-दक्षिणपूर्वे द्विनवतिसङ्घयानि मण्डलानि उत्तरपश्चिमे त्वेकनवतिसङ्घयानि भारतः स्वयं चीणानि प्रतिचरतीति ।

तदेवं भारतसूर्यस्य स्वीयं चीर्णप्रतिचरणपरिमाणमुक्तमिदानीं तस्यैव भारतसूर्यस्य परचीर्णप्रतिचरणपरिमाणमाह—‘तत्य य अयं भारहे’ इत्यादि, ‘तत्र’ जन्मूर्धीपे ‘अयं’ प्रत्यक्षत उपलभ्यमानो जन्मूर्धीपरम्पर्यन्ती भारतः सूर्योदयस्मिन् मण्डले परिप्रस्तुति तत्तमण्डलं चतुर्विंशत्यधि-केन भागशतेन छिल्वा भूयश्च प्राचीनापाचीनायतया उदीच्यदक्षिणायतया च जीवया तत्तमण्डलं चतुर्भिर्विंशत्य उत्तरपूर्वे ईशाने कीणे इत्यर्थः ‘चतुर्भागमण्डले’ तस्य तस्य मण्डलस्य चतुर्थं भागे तेषामेव द्वितीयानां पर्णमासानां मध्ये ऐरावतस्य सूर्यस्य द्विनवतिसूर्यमतानि-द्विनवतिसङ्घयान्यैरावतेन सूर्येण पूर्वं निष्क्रमणकाले मतीकृतानि प्रतिचरति ।

एतदेव व्यक्तीकरोति—‘जाइं सूरिए परस्स चिण्णाइं पडियरइ’ यानि सूर्यो भारतः ‘परस्स चित्राइं’ इत्यत्र षष्ठी तृतीयार्थेषु परेण ऐरावतेन सूर्येण निष्क्रमणकाले चीणानि प्रतिचरति, दक्षिणपश्चिमे च मण्डलचतुर्भगे एकनवति-एकनवतिसङ्घयानि ऐरावतस्य सूर्यस्वेत्यत्रापि सम्बद्धते, ततोऽयमर्थ—ऐरावतस्य सूर्यस्य सम्बन्धीनि सूर्यमतानि, किमुक्तं भवति?—ऐरावतेन सूर्येण पूर्वं निष्क्रमणकाले मतीकृतानि प्रतिचरति, एतदेवाह—‘जाइं सूरिए परस्स चिण्णाइं पडियरइ’ एतत्पूर्व-वद् व्याख्येयं, अत्राप्येकस्मिन् विभागे द्विनवतिरेकस्मिन् भागे एकनवतिरित्यत्र भावना प्रागिव भावनीया, तदेवं भारतः सूर्यो दक्षिणपूर्वे द्विनवतिसङ्घयानि उत्तरपश्चिमे एकनवतिसङ्घयानि स्वयं चीणानि उत्तरपूर्वे द्विनवतिसङ्घयानि दक्षिणपश्चिमे एकनवतिसङ्घयान्यैरावतसङ्घयानि मण्डलानि दक्षिणपूर्वे एकनवतिसङ्घयानि स्वयं चीणानि दक्षिणपश्चिमे द्विनवतिसङ्घयान्युत्तरपूर्वे एकनवतिसङ्घयानि भारतूर्धचीणानि प्रतिचरतीत्येतत्प्रति-पादयति—‘तत्य अयं एरवए सूरिए’ इत्यादि, एतद्य सकलमपि प्रागुक्तसूचव्याख्यानुसारेण स्वयं व्याख्येयं ।

सम्प्रत्युपसंहारमाह—‘ता निक्खममाणा खलु’ इत्यादि, अस्यार्थं भावार्थ—इह भारतः सूर्योऽभ्यन्तरं प्रविशन् प्रतिमण्डलं द्वी चतुर्भगौ स्वयं चीणोप्रतिचरति द्वी तु परचीणो ऐरावतोऽप्यभ्यन्तरं प्रविशन् प्रतिमण्डं द्वी चतुर्भागौ स्वचीणों प्रतिचरति द्वी तु परचीणविति सर्वसङ्घयाप्रतिमण्डल-मेकैकेनाहोरात्रद्वयेन उभवसूर्यचीर्णप्रतिचरणविवक्षायामष्टौ चतुर्भागः प्रतिचीणा प्राप्यन्ते, ते च चतुर्भागाद्यतर्विंशत्यधिकशतासल्काष्टादशभागप्रसिताः, एतद्य प्रागेव भावितं, ततोऽष्टादश-भिरुणिताद्यतर्विंशत्यधिकं शतं भागानां भवति, तत एतदुक्तं भवति—

‘पविसमाणा खलु एए दुवे सूरिया अन्नमन्नरस चिन्मं पडियराति, तंजहा—सयमेगं चोया-ल’ मिति, ‘गाहाओ’ति, अत्राप्येतदर्थप्रतिपादिकाः काञ्चनापि सुप्रसिद्धा गथा वर्तन्ते, ताथ व्यवच्छिन्ना इति कथयितुं न शक्यन्ते, यो वा यथा सम्प्रयादवगच्छति तेन तथा वक्तव्याः ।

॥ ७ ॥ “तदा दुर्धारीर्णं दिल्लं च पितौ पापा ।
अन्तव्यं तत्र तत्वादैः, शोध्यं तद्य विशेषतः ॥”
प्राभृतं-१, प्राभृत प्राभृतं-३ समाप्तम्

—३ प्राभृतप्राभृतं-४:-

तदेवमुक्तं तृतीयं प्राभृतप्राभृतं, सप्तति चतुर्थं वक्तव्यं, तत्य चायमधीयिकारः कियब्रमाणं परस्यामन्तरं कृत्वा चारं चरत इति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मृ. (२५) ता केवइयं एए दुवे सूरिया अन्नमन्नस्स अंतरं चारं चरति आहिताति वदेज्ञा तत्य खलु इमातो छ पडिवतीओ प० तत्य एगे एवमाहंसु—ता एगं जोयणसहस्सं एगं च तेतीसं जोयणसतं अन्नमन्नस्स अंतरं कहु सूरिया चारं चरति आहिताति वदेज्ञा, एगे एवमाहंसु १ ।

एगे पुण एवमाहंसु—ता एगं जोयणसहस्सं एगं च पणतीसं जोयणसयं अन्नमन्नस्स अंतरं कहु सूरिया चारं चरति आहियति वदेज्ञा, एगे एवमाहंसु २ ।

एगे पुण एवमाहंसु—ता एगं जोयणसहस्सं एगं च पणतीसं जोयणसयं अन्नमन्नस्स अंतरं कहु सूरिया चारं चरति आहिताति वदेज्ञा, एगे एवमाहंसु ३ ।

एवं एगं समुद्दं अन्नमन्नस्स अंतरं कहु ४, एगे० दो दीवे दो समुद्दं अन्नमन्नस्स अंतरं कहु सूरिया चारं चरति आहियति वदेज्ञा, एगे एव माहंसु ५, एगे पुण एवमाहंसु तिन्नि दीवे तिन्नि समुद्दं अन्न० अंतरं कहु सूरिया चारं चरति आहिया ति वदेज्ञा, एगे एवमाहंसु ६।

वयं पुण एवं वयामो, ता पंच पंच जोयणाइं पणतीसं च एगडिभागे जोयणस्स एगमेगे पणडले अन्नमन्नस्स अंतरं अभिवहेमाणा वा निवहेमाणा वा सूरिया चारं चरति ।

तत्य णं को हेऊ आहिताति वदेज्ञा ?, ता अयणं जंदुद्दीवे २ जाव परिक्खेवेणं पन्नते, ता जया णं एते दुवे सूरिया सब्बवंतरमंडलं उवसंकमिता चारं चरति तदा णं नवनउतियोज-मसहस्साइं छछताले जोयणसते अन्नमन्नस्स अंतरं कहु चारं चरति आहिताति वदेज्ञा ।

तता णं उत्तमकह्यपते उक्तसए अडारसमुहुते दिवसे भवति, जहन्निया दुवालसमुहुता राई भवति, ते निकखममाणा सूरिया नवं संबच्छरं अयमाणा पढमंसि अहोरत्तंसि अविभितरानंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जता णं एते दुवे सूरिया अविभितराणतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तदा णं नवनवतिं जोयणसहस्साइं छछ पणताले जोयणसते पणवीसं च एगडिभागे जोयणस्स अन्नमन्नस्स अंतरं कहु चारं चरति आहिताति वदेज्ञा ।

तता णं अडारसमुहुते दिवसे भवति दोहिं एगडिभागमुहुतेहिं ऊणे दुवालसमुहुता राती भवति दोहिं एगडिभागमुहुतेहिं अधिया, ते निकखममाणे सूरिया दोखंसि अहोरत्तंसि अविभितरं तद्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ता जता दुवे सूरिया अविभितरं तद्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तया णं नवनवहिं जोयणसहस्साइं छछइक्कवणे जोयणसए नव य एगडिभागे जोयणस्स अन्नमन्नस्स अंतरं कहु चारं चरति आहियति वदेज्ञा, तदा णं अडारसमुहुते दिवसे भवइ चउहिं एगडिभागमुहुतेहिं ऊणे दुवालसमुहुता राई भवइ चउहिं एगडिभागमुहुतेहिं अधिया ।

एवं खलु एतेणुवाएणं निकखममाणा एते दुवे सूरिया ततोनंतरातो तदगनंतरं मंडलातो

मंडलं संकममाणा २ पंच २ जीयणाइं पणतीसं च एगद्विभागे जोयणस्स एगमेगे मंडले अन्नमनस्स अंतरं अभिवद्धेमाणा २ सव्ववाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, तता णं एगं जोयणसतसहस्सं छ्या सड्हे जोयणसते अन्नमनस्स अंतरं कटु चारं चरति ।

तता णं उत्तमकट्टपता उक्कसिया अड्हारसमुहुत्ता राई भवइ, जहण्णए दुवालसमुहुते दिवसे भवति, एस णं पढमे छम्मासे एस णं पढमस्स छम्मासस्स पअवसाणे, ते पविसमाणा सूरिया दोद्धं छम्मासं अयमाणा पढमासि अहोरत्तासि बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं एते दुवे सूरिया बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तदा णं एगं जोयणसयसहस्सं छ्या चउपन्ने जोयणसते छत्तीसं च एगद्विभागे जोयणस्स अन्नमनस्स अंतरं कटु चारं चरति आहिताति बदेज्ञा । तदा णं अड्हारसमुहुत्ता राई भवई दोहिं एगद्विभागमुहुतेहिं ऊणा दुवालसमुहुते दिवसे भवति दोहिं एगद्विभागमुहुतेहिं अहिए, ते पविसमाणा सूरिया दोद्धासि अहोरत्तासि बाहिरं तद्धं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जता णं एते दुवे सूरिया बाहिरं तद्धं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं एगं जोयणसयसहस्सं छ्या अड्हारले जोयणसते वावन्नं च एगद्विभागे जोयणस्स अन्नमनस्स अंतरं कटु चारं चरति तता णं अड्हारसमुहुत्ता राई भवइ चउहिं एगद्विभागमुहुतेहिं ऊणा दुवालसमुहुते दिवसे भवति चउहिं एगद्विभागमुहुतेहिं अहिए ।

एवं खलु एतेणुवाएणं पविसमाणा एते दुवे सूरिया ततोऽणंतरातो तदानंतरं मंडलाओ मंडलं संकममाणा पंच २ जोयणाइं पणतीसे एगद्विभागे जोयणस्स एगमेगे मंडले अन्नमनसंतरं निवुहेमाणा २ सव्वव्यंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, जया णं एते दुवे सूरिया सव्वव्यंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं नवनउति जोयणसहस्साइं छ्या चताले जोयणसते अन्नमनस्स अंतरं कटु चारं चरति । तता णं उत्तमकट्टपते उक्कसए अड्हारसमुहुते दिवसे भवति, जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवति, एस णं दोद्धे छम्मासे एस णं दोद्धास्स छम्मासस्स पञ्चवसाणे एस णं आइद्धे संबद्धे, एस णं आइद्धसंबद्धरसपञ्चवसाणे ।

षृ. 'ताकेवइयं एए दुवे सूरिया' इत्यादि, 'ता' इति प्रावृत, एतौ द्वावपि सूर्यो जम्बूद्वीपगती किवद्माणं परस्परनन्तरं कृत्वा चारं चरतः, चरन्तावाख्याताविति भगवान् वदेत्, एवं भगवता गैतमेन प्रश्ने कृते सति शेषकुमतविषयतत्त्वद्विद्व्युदासार्थं परमतरुपः प्रतिपत्तीर्दर्शयति—'तत्य खलु इमाओ' इत्यादि, 'तत्र' परस्परमन्तराचिन्तायां खलु—निधित्तमिमाः—दक्ष्यमाणस्वरूपाः पद् प्रतिपत्तयो—यथास्वरुचि वस्त्वभ्युपगमलक्षणास्तैरतीर्थान्तरीयैः श्रीयमाणाः प्रजापाताः, ता एव दर्शयति—'तत्येगे' इत्यादि, तेषां घण्णां तत्त्वातिपत्तिप्ररूपकाणां तीर्थिकानां मध्ये एकेतीर्थान्तरीयाः प्रथमं स्वशिष्यं प्रत्येवमाहुः—'ता एग' मित्यादि, ता इति पूर्ववद्भावनीयः, एकं योजनसहस्रमेकं च त्रयस्त्रिंशदधिकं योजनशतं परस्परस्यान्तरं कृत्वा जम्बूद्वीपे ह्यौ सूर्यो चारं चरतध्यरन्तावा-ख्यातावितिस्वशिष्येभ्यो वदेत्, अत्रैवोपसंहारमाह—'एके एवमाहु' रिति, एवं सर्वत्राप्यक्षरयोजना कर्तव्या, एकेपुनर्द्विती-यास्तीर्थान्तरीया एवमाहुः—एकं योजनसहस्रमेकं च चतुर्द्विंशत्युत्तिंश-दधिकं योजनशतं परस्पर-मन्तरं कृत्वा चारं चरतः, एकेतृतीयाः पुनरेवमाहुः—एकं योजनसहस्रं एकं च पञ्चश्रिंशदधिकं योजनशतं परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः, एके पुनश्चतुर्थाएवमाहुः—एकं ह्यौपं एकं च समुद्रं पस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः, एके पुनः पञ्चमा एवमाहुः—ह्यौ द्वीपौ ह्यौ समुद्रौ

परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः, एके पष्ठाः पुनरेवमाहुः—त्रीन् द्वीपान् त्रीन् समुद्रान् परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरत इति ।

एते च सर्वे तीर्थनिरीया मिथ्यावादिनोऽयथातत्त्ववस्तुव्यवस्थापनात्, तथा चाह—‘वर्यं पुण’ इत्यादि, वर्यं पुनरासादितकेवलज्ञानलाभाः परतीर्थिकव्यवस्थापितवस्तुव्यवस्थाव्युदासेन ‘एवं’ वक्ष्यमाणप्रकारेण केवलज्ञानेन यथावस्थितं वस्तुतत्त्वमुपलभ्य वदामः, कथं वदथ यूयं भगवन्त इत्याह—‘ता वर्यं’ त्यादि, ‘ता इति आसामन्यद्वक्तव्यं इर्द तदपत्त्वाग्यते, द्वावपि सूर्यों सर्वाभ्यतरान्यण्डलान्निष्क्रमन्तीप्रतिमण्डलं पञ्चपञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशतं चैकषट्टिभागान् योजनस्य पूर्वपूर्वमण्डलगतान्तरपिरमाणे अभिवर्द्धयन्ती वाशब्द उत्तविकल्पापेक्षया समुच्चये ‘निवुहेमाणा वा’ इति सर्वबाह्यान्यण्डलादभ्यन्तरं प्रविशन्ती प्रतिमण्डलं पञ्च पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशतं च एकषट्टिभागान् योजनस्य निर्वेष्यन्ती पूर्वपूर्वमण्डलगतान्तरपरिमाणात् हापयन्ती, वाशब्दः पूर्वविकल्पापेक्षया समुच्चये, सूर्यों चारं चरतः, चरन्तावाख्याताविति स्वशिष्येभ्यो वदेत्, एवमुक्ते भगवान् गीतपो निजशिष्यनिश्चितत्वव्यवस्थापनार्थं भूयः प्रश्नयति—

‘तत्य ण’मित्यादि, तत्र एवंविधाया वस्तुतत्त्वव्यवस्थाया अवगमेको हेतुः—काउपपत्तिरिति प्रसादं कृत्वा वदेत् ?, भगवानाह—‘ता अवत्र’मित्यादि, इदं जन्म्बूद्धीपस्वरूपप्रतिपादकं वाक्यं पूर्ववत्सरिपूर्ण स्वर्यं परिभावनीयम्, ‘ता जया ण’मित्यादि, तत्र यदा णमिति वाक्यालङ्कारे एतौ जन्म्बूद्धीप्रसिद्धौ भारतैरादती द्वावपि सूर्यों सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्षम्य चारं चरतः तदा नवनवतियोजनसहस्राणि षट् योजनशतानि चत्वारिंशानि—चत्वारिंशदधिकानि परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः चरन्तावाख्याताविति वदेत्, कथं सर्वाभ्यन्तरे मण्डले द्वयोः सूर्ययोः परस्पर-मेतावद्यमाणमन्तरपिति चेत् ?, उच्यते, इह जन्म्बूद्धीपो योजनलक्षप्रमाणविष्कम्भस्तत्रैकोऽपि सूर्यों जन्म्बूद्धीपस्य मध्ये अशीत्यधिकं योजनशतमवगाह्य सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चारं चरति, द्वितीयोऽप्यशीत्यधिकं योजनशतमवगाह्य, अशीत्यधिकं च शतं द्वाभ्यां गुणितुं त्रीणि शतानि पष्ठयधिकानि भवन्ति, एतानि जन्म्बूद्धीपे विष्कम्भपरिमाणालक्षसूपादपर्नीयन्ते, ततो यथोक्तमन्तरपरिमाणं भवति ।

‘तया ण’मित्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरे द्वयोरपि सूर्ययोश्चरणकाले उत्तमकाङ्क्षाप्राप्तः—परम-प्रकर्पणात् उत्कर्षकः—उत्कृष्टो अद्यादशमुहूर्ती दिवसो भवति, जघन्या—सर्वजघन्या द्वादशमुहूर्ता रात्रि ‘ते निकखममाणा’ इत्यादि ततस्तस्मात्सर्वाभ्यन्तरान्यण्डलाती द्वावपि सूर्यों निष्क्रमन्ती नवं सूर्यसंवत्सरमाददानौ नवस्य सूर्यसंवत्सरस्य प्रथमेऽहोरात्रेऽभ्यन्तरा-मन्तरपिति सर्वाभ्यन्तरात् मण्डलादमन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्षम्य चारं चरतः ‘ता जया ण’मित्यादि ततो यदा एतौ द्वावपि सूर्यों सर्वाभ्यन्तरानन्तरमण्डलमुपसंक्षम्य चारं चरतस्तदा नवनवतियोजन-सहस्राणि षट् शतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि योजनानां पञ्चत्रिंशतं चैकषट्टिभागान् योजनस्येता वद्यमाणं परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरत श्वरन्तावाख्याताविति वदेत्, तदा कथमेतावद्यमाण-मन्तरपिति चेत् ?, उच्यते, इह एकोऽपि सूर्यं सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतान्याचत्वारिंशदेकषट्टिभागान् योजनस्य अपरे च द्वे योजने विकम्भ्य सर्वाभ्यन्तरानन्तरे द्वितीये मण्डले चरति, एवं द्वितीयोऽपि, ततो द्वे योजने अद्याचत्वारिंशद्वैकषट्टिभागा योजनस्येति द्वाभ्यां गुण्यते, गुणिते च सति पञ्च योजनानि

पञ्चत्रिंशि- द्वैकषणिभागा योजनस्येति भवत, एतावदधिकं पूर्वमण्डलगतादन्तर- परिमाणादत्र प्राप्यते, ततो यथोक्तमन्तरपरिमाणं भवति ।

‘तया ण’मित्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरानन्तर द्वितीयमण्डलचार घरणकाले^{१३} घदशमुहूर्तों दिवसो भवति, द्वाभ्यां ‘एगद्विभागमुहूर्तेहि’ति मुहूर्तैङ्कषणिभागाभ्यामूलो, हादशमुहूर्ता गत्रि द्वाभ्या मुहूर्तकषणिभागाभ्यामधिका, ‘ते निक्खममाणा’इत्यादि, ततस्तस्मादपि द्वितीयाभ्यन्डलगतिष्ठमन्ती सूर्यो नवस्य सूर्यसंबलसरस्य द्वितीयेऽहोरात्रेऽभ्यन्तरस्य-सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य तृतीयं मण्डलमुपसंक्षय चारं चरतः ‘ता जया ण’मित्यादि, ततो यदा णभिति पूर्ववत्, एतौ द्वौ सूर्यो अभ्यन्तरतृतीयं-सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य तृतीयं मण्डलमुपसंक्षय चारं चरतः ।

‘तदा’ तस्मिस्तृतीयमण्डलचारचरणकाले नवनवतियोजनसहस्राणि षट् च शतानि एकपञ्चाशदधिकानि योजनानां नव चैकषणिभागान् योजनस्य परस्यरमन्तरं कृत्वा चारं चरतश्चरन्ता-वाद्याताविति वदेत्, तदा कथमेतावद्यमाणमन्तरकरणभिति चेत् ?, उच्यते, इहाप्येकः सूर्य सर्वाभ्यन्तरद्वितीयमण्डलगतानष्टाचत्वारिंशदेकषणिभागान् योजनस्यापरे च द्वे योजने विकम्ब्य चारं चरति, द्वितीयोऽपि, ततो द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशद्वैकषणिभागा योजनस्येति द्वाभ्यां गुण्यते, द्विगुणमेधपञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशद्वैकषणिभागा योजनस्येति भवति, एतावत्पूर्वमण्डलगतादन्तरपरिमाणादत्राधिकं प्राप्यते इति भवात् यथोक्तमत्रान्तरपरिमाण ‘तया ण’मित्यादि, यदा सर्वाभ्यन्तराभ्यन्डलात् तृतीये मण्डले चारं चरतस्तदा अष्टादशमुहूर्तों दिवसो भवति, चतुर्भिः ‘एगद्विभागमुहूर्तेहि’ प्राकृतत्वात्पदव्यत्यासः, ततोऽयमर्थ-मुहूर्तैङ्कषणिभागीरुलो, हादशमुहूर्तात् रात्रिश्चतुर्भिर्महूर्तैङ्कषणिभागीरथिका, ‘एव’मित्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण खलुनिश्चितमेतेनोपायेन प्रति मण्डलमेकतोऽप्येकः सूर्यो द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशतं चैकषणिभागान् विकम्ब्य चारं चरति, अपरतोऽप्यपरः सूर्य इत्येवंस्वपेण निष्कमन्ती ती जम्बूद्वीपगतौ द्वौ सूर्यो पूर्वस्मात्पूर्वस्मातदनन्तराभ्यन्डलातदनन्तरं मण्डलं संक्षमन्ती एकैकस्मिन् मण्डले पूर्वपूर्वमण्डलगतान्तरपरिमाणापेक्षया पञ्च पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशतं चैकषणिभागान् योजनस्य परस्परमभिवर्द्धयन्तावभिवर्द्धयन्ती नवसूर्वसंबलसरस्य ऋशीत्यधिकशततमेऽहोरात्रे प्रथमषष्ठ्यासपर्यवसानभूते सर्वद्यात्मण्डल-मुपसंक्षय चारं चरतः ।

‘ता जया ण’मित्यादि ततो यदा एती द्वौ सूर्यों सर्ववाह्यं मण्डलसमुपसंक्षा स्य चारं चरतः तदा तावेकं योजनशतसहस्रं षट् च शतानि पद्यधिकानि परस्यरमन्तरं कृत्वा चारं चरतः, कथमेतदयसेवभिति चेत् ?, उच्यते, इह प्रतिमण्डलं पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशद्वैकषणिभागा योजनस्येतत्तरपरिमाणचिन्तावामभिवर्द्धमानं प्राप्यते, सर्वाभ्यन्तराद्य मण्डलात्सर्ववाह्यं मण्डलं ऋशीत्यधिकशततमं, ततः पञ्च योजनानि ऋशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते, जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि योजनानां एकपषणिभागाश्च पञ्चत्रिंशत्सङ्क्षया अशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते जातानि तेषां चतुःषटिशतानि पञ्चोत्तराणि तेषामेकषट्या भागे हते लब्धं पञ्चोत्तरं योजनशतं एतद्याकृतने योजनराशीप्रक्षिप्यते, जातानि दश शतानि विशत्यधिकानि योजनानि एतत् सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतोत्तरपरिमाणे नवनवतियोजनसहस्राणि षट् शतानि चत्वारिंशदधिकानि इत्येवंस्वपेप्रक्षिप्यते, ततो यथोक्तं सर्ववाह्यमण्डले अन्तरपरिमाणं भवति ।

‘तयाण’मित्यादि तदा सर्वबाह्यमण्डलचारचरणकाले उत्तमकाठाप्राप्ता—परमप्रकर्षप्राप्ता उल्कृष्टा अष्टादशमुहूर्ता रात्रिभवति, जघन्यश्च द्वादशमुहूर्तोऽदिवसः, ‘एसणं पढेऽथभासं’इत्यादि प्राप्तवत्, ‘ते पविसमाणा’इत्यादि, ती ततः सर्वबाह्यमण्डलादभ्यन्तरं प्रविशन्ती द्वी सूर्यो द्वितीयं षष्ठ्यासमाददानी द्वितीयस्य षष्ठ्यासस्य प्रथमेऽहोरात्रे वाह्यानन्तरं—सर्वबाह्यमण्डलादभ्यन्तरं—प्रविशन्ती द्वी सूर्यो द्वितीयं षष्ठ्यासमाददानी द्वितीयस्य षष्ठ्यासस्य प्रथमेऽहोरात्रे वाह्यानन्तरं—सर्वबाह्यमण्डलादवार्गनन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतस्तदा एकं योजनशतसहस्रं षट् शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि षट्विंशतिं चैकषष्टिभागान् योजनस्य परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः, चतुर्त्वावाख्यातावितिवदेत्, कथमेतावत्स्मिन् सर्वबाह्यमण्डलादवार्कितने द्वितीये भण्डले परस्परमन्तरकरणमिति चेत् ?, उच्यते, इहैकोऽपि सूर्य सर्वबाह्यमण्डलगतानष्टाचत्वारिंशदेकषष्टिभागान् योजनस्यापरे च द्वे योजने अभ्यन्तरं प्रविशन् सर्वबाह्यमण्डलादवार्कितने द्वितीये मण्डले चारं चरति, अपरोऽपि, ततः सर्वबाह्यगतादत्याचत्वारिंशदतरपरिमाणाद् अत्रान्तरपरिमाणं पञ्चभिर्योजनैः पञ्चत्रिंशता चैकषष्टिभागैर्योजनस्योनं प्राप्यते इति भवति यथोक्तमत्रान्तरपरिमाणं, ‘तया न’मित्यादि, तदा सर्वबाह्यानन्तरावाकितन द्वितीयमण्डलचारचरणकाले द्युष्टादशमुहूर्ता रात्रिभवति, द्वाष्ट्यां मुहूर्तकषष्टिभागाभ्यामूना, द्वादशमुहूर्तोदिवसो द्वाष्ट्यां मुहूर्तकषष्टिभागाभ्यामधिकः। ‘ते पविसमाणा’इत्यादि, ततस्तस्मादपि सर्वबाह्यमण्डलादवार्कितन द्वितीयमण्डलादभ्यन्तरं प्रविशन्ती ती द्वी सूर्यो द्वितीयस्य षष्ठ्यासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे ‘बाहिरं तद्वात्’ ति सर्वबाह्यमण्डलादवार्कितनं दृतीयं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरतः।

‘ताजयाण’मित्यादि तत्र यदा एतौ द्वी सूर्यो सर्वबाह्यान्मण्डलादवार्कितनं दृतीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतः तदा एकं योजनशतसहस्रं षट् च योजनशतानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि द्विपञ्चाशतं चैकषष्टिभागान् योजनस्य परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः, प्रागुक्ततयुक्त्वा पूर्वमण्डलगतान्तरपरिमाणादत्रान्तरपरिमाणस्य पञ्चभिर्योजनैः पञ्चत्रिंशता चैकषष्टिभागैर्योजनस्य हीनत्वात्, ‘तया न’मित्यादि, तदा—सर्वबाह्यान्मण्डलादवार्कितन दृतीयमण्डलचारचरणकाले द्युष्टादशमुहूर्ता रात्रिभवति, चतुर्भिर्हूर्तकषष्टिभागैर्स्त्वा, द्वादशमुहूर्तोदिवसश्चतुर्भिरकषष्टिभागैर्मुहूर्तत्याधिकः। ‘एवं खलु’इत्यादि, एवम्—उक्तप्रकारेण खलु—निश्चितमनेनोपायेन एकतोऽप्येकः सूर्योऽप्यन्तरं प्रविशन् पूर्वपूर्वमण्डलगतादन्तरपरिमाणादनन्तरे अनन्तरे विवक्षिते मण्डले अन्तरपरिमाणस्याचत्वारिंशतमेकषष्टिभागान् द्वे च योजने वर्धयति हापवत्वपरतोऽप्यपरः सूर्यद्वयेवंरूपेण एतौ जन्म्युद्दीपगती सूर्योतदनन्तरान्मण्डलातदनन्तरमण्डलं संक्षा मन्ती संक्षा मन्ती एकेकस्मिन् मण्डले पूर्वपूर्वमण्डलगतादन्तरपरिमाणात् अनन्तरेऽनन्तरे विवक्षिते मण्डले पञ्च पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशतं चैकषष्टिभागान् योजनस्य परस्परमन्तरपरिमाणं निर्वेष्यन्ती—हापयन्ती हापयन्तावित्यर्थः, द्वितीयस्य षष्ठ्यासस्य त्र्यशीत्यधिकशततमेऽहोरात्रे सूर्यसंवत्सरपर्यवसानभूते सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतः।

‘ताजयाण’मित्यादि, तत्र यद एतौ द्वी सूर्यो सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतः तदा नवनवतियोजनसहस्राणि षट् योजनशतानि चत्वारिंशानि—चत्वारिंशदधिकानि परस्परमन्तरं कृत्वा चारं चरतः, अत्र चैवं रूपान्तरपरिमाणे भावना प्राप्नेव कृता, शेषं सुगमम्॥

-ः प्राभृत प्राभृतं-५ :-

तदेवभुक्तं चतुर्थं प्राभृतप्राभृतं सम्प्रति पञ्चममारभ्यते, तस्य चायं पूर्वमुपदर्शितो-
७थाधिकारो—यथा कियन्तं द्वीपं समुद्रं वा सूर्योऽवगाहते इति ततस्तद्विषक्ष प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (२६) ता केवतियं ते दीवं समुद्रं वा ओगाहिता सूरिए चारं चरति, आहितातिवदेजा
तथा खलु इमाओ पंच पडिवतीओ पन्नत्ताओ—एगे एवमाहंसु ता एगं जोयणसहस्सं एगं च
तेतीसं जोयणसतं दीवं वा समुद्रं वा ओगाहिता सूरिए चारं चरति, एगे एवमाहंसु ।

एगे, पुण एवमाहंसु—ता एगं जोयणसहस्सं एगं वउतीसं जोयणसयं दीवं वा समुद्रं वा
ओगाहिता सूरिए धारं चरति, एगे एवमाहंसु २। एगे पुण एव०—ता एगं जोयणसहस्सं एगं च
पणतीसं जोयणसतं दीवं वा समुद्रं वा ओगाहिता सूरिए चारं चरति, एगे एवमाहंसु ३।

एगे पुण एवमाहंसु—ता अवहूं दीवे वा समुद्रं वा ओगाहिता सूरिए चारं चरति, एगे
एवमाहंसु ४, एगे पुण एवमाहंसु—ता एगं जोयणसहस्सं एगं तेतीसं जोयणसतं दीवं वा समुद्रं वा
ओगाहिता सूरिए चारं चरति ५।

तत्य जे तेएवमाहंसु ता एगं जोयणसहस्सं एगं तेतीसं जोयणसतं दीवं वा समुद्रं वा
उगाहिता सूरिए चारं चरति, ते एवमाहंसु, जता णं दूरिए सब्बब्मंतरं उवसंकमिता चारं चरति
तथा णं जंबुदीवं एगं जोयणसहस्सं एगं च तेतीसं जोयणसतं ओगाहिता सूरिए चारं चरति,
तता णं उत्तमकडुपते उक्तोसए अद्वारसमुहुते दिवसे भवति जहन्नियादुवालसमुहुता राई भवई,
ताजयार्ण सूरिए सब्बबाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरइ तथा णं लवणसमुद्रं एगं जोयणसहस्सं
एगं च तेतीसं जोयणसयं ओगाहिता चारं चरइ, तथा णं लवणसमुद्रं गं जोयणसहस्सं एगं च
तेतीसं जोयणसयं ओगाहिता चारं चरइ, तथा णं उत्तमकडुपता उक्तोसिया अद्वारसमुहुता राई
भवति, जहन्निए दुवालसमुहुते दिवसे भवइ। एवं चोतीसं जोयणसतं। एवं पणतीसं जोयणसतं

तत्य जे ते एवमाहंसु ता अवहूं दीवं वा समुद्रं वा ओगाहिता सूरिए चारं चरति, ते
एवमाहंसु—जता णं सूरिए सब्बब्मंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, तता णं अवहूं जंबुदीवं २
ओगाहिता चारं चरति, तता णं उत्तमकडुपते उक्तोसए अद्वारसमुहुते दिवसे भवति, जहन्निया
दुवालसमुहुता राई भवति, एवं सब्बबाहिरएवि, नवरं अवहूं लवणसमुद्रं, तता णं राईंदियं तहेव

तत्य जे ते एवमाहंसु—ता नो किञ्चि दीवं वा समुद्रं वा ओगाहिता सूरिए चारं चरति, ते
एवमाहंसु—ता जता णं सूरिए सब्बब्मंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं नो किञ्चि दीवं
वा समुद्रं वा ओगाहिता सूरिए चारं चरति तता णं उत्तमकडुपते उक्तोसए अद्वारसमुहुते दिवसे
भवति, तहेव एवं सब्बबाहिरए मंडले, नवरं नो किञ्चि लवणसमुद्रे ओगाहिता चारं चरति,
राईंदिय तहेव, एगे एवमाहंसु ॥

षू. 'ता केवइयं दीवं समुद्रं वा ओगाहिता सूरिए चारं चरइ' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्,
'कियन्तं' कियत्रमाणं द्वीपं समुद्रं वा अवगात्म्य सूर्यश्चारं चरति, चरत्राख्यात इति वदेत, एवं
प्रश्नकरणादनन्तरं भगवान्निर्वचनभिधातुकाम एतद्विषये परतीर्थिकप्रतिपत्तिमिथ्याभावोपदर्शनार्थ
प्रयमतस्ता एव परतीर्थिकप्रतिपत्तीः सामान्यत उपन्यस्यति—

'तत्यखलु' इत्यादि, तत्र युर्वस्य चरं चरतो द्वीपमसुद्रावगाहनविषये खल्विमा:—वक्ष्यपाण-

स्वल्पाः पश्च प्रतिपत्तयः—परमतर्क्षाः प्रज्ञासाः, तद्यथा—एके तीर्थन्तरीया एवमाहुः—ता इति तावच्छब्दस्तेषां तीर्थन्तरीयानां प्रभूतवक्तव्यतोपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थ एकं योजनसहस्रमेकं च त्रयस्त्रिंशदधिकं योजनशतं द्वीपं समुद्रं वा अवगाह्य सूर्यश्चारं चरति, किमुक्तं भवति?—यदा सर्वभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्ष म्य चारं चरति तदा एकं योजनसहस्रमेकं च त्रयस्त्रिंशदधिकं योजनशतं जम्बूद्वीपमवगाह्य चारं चरति, तदा च परमप्रकर्षप्राप्तोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, सर्वजघन्या च द्वादशमुहूर्तारात्रि, यदा तु सर्ववाह्यं मण्डलमुपसंक्ष म्य चारं चरितुपारभते तदा लवणसमुद्रमेकं योजनसहस्रमेकं च त्र्यास्त्रिंशदधिकं योजनशतमवगाह्य सूर्यश्चारं चरति, तदा चोत्तमकाषाप्राप्ता अष्टादशमुहूर्तप्रमाणा रात्रिर्भवति, सर्वजघन्यो द्वादसमुहूर्तप्रमाणो दिवसः, अत्रैवोपसंहारमाह—

‘एगे एवमाहंसु’^१, एके पुनर्द्वितीया एवमाहुः, ‘ता’ इति पूर्ववत्, एकं योजनसहस्रमेकं च चतुर्स्त्रिंशदधिकं योजनशतं द्वीपं समुद्रं वा अवगाह्य सूर्यश्चारं चरति, भावना प्राप्तवत्, अत्रैवोपसं०—‘एगे ए०’, एके पुनर्स्तुतीया एवमाहुः—एकं योजनसहस्रमेकं च पंचत्रिंशदधिकं योजनशतमवगाह्य सूर्यश्चारं चरति अत्रापि भावना प्राप्तिव, अत्रैवोप०‘एगे ए०’ एके पुनर्शतुर्धारतीर्थान्तरीया एवमाहुः, ‘अवहूं’ ति अपगतं सदप्यवगा-हाभावतो न विवक्षितमर्द्धं यस्य तमपार्द्धम-स्त्रीहीनमर्द्धमात्रमित्यर्थ, द्वीपं समुद्रं वा अवगाह्य सूर्यश्चारं चरति, इयमत्र भावना—यदा सर्वभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्ष म्य सूर्यश्चारं चरति तदा अर्द्धं जम्बूद्वीपमवगाहते, तदा च दिवसः परमप्रकर्षप्राप्तोऽष्टादशमुहूर्तप्रमाणो भवति, सर्वजघन्या च द्वादशमुहूर्त-प्रमाणा रात्रि, यदा पुनः सर्ववाह्यं मण्डलमुपसंक्ष म्य सूर्यश्चारं चरति तदा अर्द्धं अपरिपूर्ण लवणसमुद्रमवगाहते, तदा च सर्वोक्तर्काषाप्राप्ता अष्टादशमुहूर्तप्रमाणा रात्रि सर्वजघन्यो द्वादशमुहूर्तो दिवसः, अत्रैवोप०—

‘एगे एवमाहंसु’^४, एके पुनः पञ्चमास्तीर्थन्तरीया एवमाहुः—न किञ्चिद् द्वीपं समुद्रं वा अवगाह्य सूर्यश्चारं चरति अत्रायं भावार्थ—यदापि सर्वभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्ष म्य सूर्यश्चारं चरति तदापि न किमपि जम्बूद्वीपमवगाहते, दिपुनः शेषमण्डलपरिभ्रमणकाले, यदापि सर्ववाह्यं मण्डलमुपसंक्ष म्य सूर्यश्चारं चरति तदापि न लवणसमुद्रं किमप्यवगाहते, किं पुनः शेषमण्डलपरिभ्रमणकाले, किन्तुद्वीपसमुद्रयोपान्तरालं एव सकलेष्वपि मण्डलेषु चारं चरति, अत्रोसंहारमाह—‘ए०’^५।

तदेवमुक्ता उद्देशतः पञ्चाप्रतिपत्तयः, सम्प्रत्येता एव स्पर्शं भावयति—

‘तथ्यजेते एवमाहंसु’ इत्यादिप्राय समस्तमपीदं व्याख्यातार्थं सुगमं च, नवरं ‘चोत्तीसेवि’ ति एवं त्रयत्रिंशदधिकं योजनशतविषयप्रतिपत्तिवत् चतुर्स्त्रिंशे सा या प्रतिपत्तिस्तस्यामालापको वक्तव्यः, स चैवम्—‘तथ्यजे ते एवमाहंसु एगं जोयणसहस्रं एगं च चतुर्तीसं जोयणस्य दीर्घं समुद्रं वा ओगाहिता चारं चरइ, ते एवमाहंसु जयाणं सूरिए सब्बव्यंतरं मण्डलं उवसंकमिता चारं चरति तया णं जंवुद्वीपे एगं जोयणसहस्रमेगं च चतुर्तीसं जोयणस्य ओगाहिता चारं चरइ, तया णं उत्तमकट्टपते उक्तोसए अड्डारसमुहूर्ते दिवसे भवइ, जहत्रिया दुवालसमुहूर्ता राई भवइ, ता जयाणं सूरिए सब्बवाहिरं मण्डलं उवसंकमिता चारं चरइ, तया णं लवणसमुद्रं एगं जोयणसहस्रं एगं चोत्तीसं जोयणस्य ओगाहिता चारं चरति, तया णं उत्तमकट्टपता उक्तोसिया अड्डारसमुहूर्ता राई भवति जहन्नए दुवालसमुहूर्ते दिवसे भवइ’ ‘पणतीसे वि एवं दीर्घं भाषियव्यं’ एवमुक्तेन

प्रकरणे पञ्चत्रिंशदधिक्योजनशतविषयायायामपि प्रतिपत्तौसूत्रं भणितव्यं, तद्य सुगमत्वात्स्वयं भावनीयं 'एवं सब्बवाहिरेवि' ति एवं सर्वाभ्यन्तरमण्डल इव सर्ववाह्येऽपि मण्डले आलापको वक्तव्यः, नवरं जम्बूद्वीपस्थाने 'अवच्छलवा अमुहं ओगाहिता' इति उकालं, तच्चैवम् -

'जया णं सूरिए सब्बवाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरइ, तया णं अवहु लवणसमुद्दं ओगहिता चारं चरति, तया णं राईदिवप्यमाणउआसगति,' 'तया ण'मिति वचनपूर्वकं रात्रिन्दिव-परिमाणं जम्बूद्वीपापेक्षया विपरीतं वक्तव्यं, यज्ञम्बूद्वीपावगाहे दिवसप्रमाणमुक्तं तद्रात्रेर्द्रष्टव्यं यद्रात्रेस्तदिवसस्य, तच्चैवम् - 'तया णं उत्तमकट्टपत्ता उक्तोसिया अद्वारसमुहुता राई भवइ, जहन्ने दुवालसमुहुते दिवसे भवइ', एवमुत्तरसूत्रेऽप्यक्षरवोजना भावनीया ।

तदेवं परतीर्थिकप्रतिपत्तीरुपदर्श्य सम्ब्रत्येतासांमिध्याभावोपदर्शनार्थं स्वभत्तमुपदर्शयति -

मू. (२७) वयं पुण एवं वदामो, ता जया णं सूरिए सब्बव्यात्तरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, तता णं जंबुद्वीवं असीतं जोयणसतं ओगाहिता चारं चरति, तदा णं उत्तमकट्टपत्ते दिवसे भवति, जहण्णिवा दुवालसमुहुता राई भवति, एवं सब्बवाहिरेवि, नवरं लवणसमुद्दं तिन्ति तीसे जोयणसते ओगाहिता चारं चरति । तता णं उत्तमकट्टपत्ता उक्तोसिया अद्वारसमुहुता भवइ जहन्नए दुवालसमुहुते दिवसे भवति, गाथाओ भाणितव्याओ ।

बृ. 'वयं पुण'इत्यादि, वयं पुनरुत्पन्नकेवलज्ञानदर्शना 'एवं' वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः, तमेव प्रकरमाह-यदा सूर्यं सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्षेप्य चारं चरति तदा जम्बूद्वीपमशीत्यधिकं योजनशतमवगाह्य चारं चरति, तदा घोतमकाषाप्राप्त उल्कर्षकौऽषाढशमुहूर्तो दिवसो भवति, सर्वजघन्या द्वादशमुहूर्ता रात्रि, 'एवं सब्बवाहिरेवि' ति एवं सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतादालापकादस्यालापकस्य विशेषोपदर्शनार्थं, तमेव विशेषभाव- 'तया णं लवणसमुद्दं तिन्ति तीसे जोयणसए ओगाहिता चारं चरइ, तया णं उत्तमकट्टपत्ता उक्तोसिया अद्वारसमुहुता राई भवति, जहन्नए दुवालसमुहुते दिवसे भवइ' इति, इदं च सुगमं, कवचित् ।

- 'सब्बवाहिरेवी' त्यदिदेशमन्तरेण सकलमपि सूत्रं साक्षात्किंवितं देश्यते, 'गाहाओ भाणिय-व्याओ' अत्रापि काश्थन् प्रतिसिद्धा विवक्षितार्थसङ्गभूग्राहिका गाधाः सन्ति ता भाणितव्याः, ताथ सम्प्रति व्यवक्षिता इति न दः यदितुं व्याख्यातुं वा शब्दयन्ते, वधासम्प्रदायं लाभ्या इति ॥

प्राभृतं-१, प्राभृतप्राभृतं-५ समाप्तम्

-ः प्राभृतं प्राभृतं-६ :-

तदेवमुक्तं पञ्चमं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति पष्ठं वक्तव्यं, तस्य चायमर्थाधिकारः-कियम्भावं क्षेत्रमेकेन रात्रिन्दिवेन सूर्यो विक्षेपते इति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

मू. (२८) ता केवतियं (ते) एगमेगेणं रातिदिएणं विकंपइता २ सूरिए चारं चरति आहितेति वदेजा ?, तत्थ खलु इमाओ सत्त पदिवतीओ पन्तताओ, तत्थगे एवमाहंसु-ता दो जोयणाइं अद्वदुवत्तालीसं तेसीतसवभागे जोयणस्य एगमेगेणं रातिदिएणं विकंपइता २ सूरिए चारं चरति, एगे एवमाहंसु १ । एगे पुण एवमाहंसुता अद्वातिज्ञाइं जोयणाइं एगमेगेणं इडेदिएणं विकंपइता

२ सूरिए चारं चरति, एगे एवमाहंसु २ ।

एगे पुण एवमाहंसु ता तिभागूणाइं तिनि जोयणाइं एगमेगेण राइंदिएण विकंपइत्ता २ सूरिए चारं चरति, एगे एवम० ३ । एगे पुण एव०-तातिनिजोयणाइं अद्वसीतालीसं च तेसीतिसय-भागे जोयणस्स एगमेगेण राइंदिएण विकंपइत्ता २ सूरिए चारं चरति, एगे एवमाहंसु ४ ।

एगे पुण एवमाहंसु-ता अद्वडाइं जोयणाइं एगमेगेण राइंदिएण विकंपइत्ता २ सूरिए चारं चरति, एगे एवमाहंसु ५ । एगे पुण एवमाहंसु, ता चउब्भागूणाइं पत्तारि जोयणाइ एगमेगेण राइंदिएण विकंपइत्ता २ सूरिए चारं चरति एगे एवमाहंसु ६ ।

एगे पुण एवमाहंसु-ता चत्तारि जोयणाइं अद्वबावण्णं च तेसीतिसतभागे जोयणस्स एगमेगेण राइंदिएण विकंपइत्ता २ सूरिए चारं चरति एगे एवमाहंसु ७ । वर्यं पुण एवं वदामो ता दो जोयणाइं अडतालीसं च एगडिभागे जोयणस्स एगमेगेण मंडलं एगमेगेण राइंदिएण विकंपइत्ता २ सूरिए चारं चरति, तथ्य णं को हेतु इतिवदेष्टा ?, ता अयणं जंखुदीवे २ जाव परिक्षेवेण पश्चत्, ता जता णं सूरिए सब्बव्यंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं उत्तमकट्टपत्ते उक्तोसए अडारसमुहुते दिवसे भवति, जहन्निया दुवालसमुहुता राई भवइ ।

से निक्खममाणे सूरिए णवं संवच्छरं अयमाणे पढमसि अहोरत्तंसि अविभितरानंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं सूरिए अविभितरानंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तदा णं दो जोयणाइं अडयालीसं च एगडिभागे जोयणस्स एगेण राइंदिएण विकंपइत्ता ८ १ चरति, तता णं अडारसमुहुते दिवसे भवति दोहिं एगडिभागमुहुतेहिं ऊणे दुवालसमुहुता राई भवति दोहिं एगडिभागमुहुतेहिं अधिया । से निक्खममाणे सूरिए दोष्णसि अहोरत्तंसि अविभितरं तस्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं सूरिए अविभितरं तस्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता मं पणतीसं च एगडिभागे जोयणस्स दोहिं राइंदिएहिं विकंपइत्ता चारं चरति, तता णं अडारसमुहुते दिवसे भवति चउहिं एगडिभागमुहुतेहिं ऊणे दुवालसमुहुता राई भवति चउहिं एगडिभागमुहुतेहिं अधिया, एवं खलु एतेणं उवाएणं निक्खममाणे सूरिए ततानंतराओ तदानंतरं मंडलातो मंडलं संकममाणे २ दो जोयणाइं अडतालीसं च एगडिभागे जोयणस्स एगमेगेण मंडलं एगमेगेण राइंदिएण विकम्पमाणे २ सब्बवाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं सूरिए सब्बव्यंतरातो मंडलातो सब्बवाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं सब्बव्यंतरं मंडलं पणिहाय एगेणं तेसीतेणं राइंदिवसतेणं पंचदसुत्तरजोयणसते विकंपइत्ता चारं चरति ।

तता णं उत्तमकट्टपत्ता उक्तोसिया अडारसमुहुता राई भवइ जहन्लए दुवालसमुहुते दिवसे भवति, एस णं पढमछम्यासे एस णं पढमछम्यासस्स पञ्चवसाणे, से य पविसमाणे सूरिए दोष्णं छम्यासं अयमाणे पढमसि अहोरत्तंसि बाहिरानंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ता जता णं सूरिए बाहिरा० जाव चरति तया णं दो जोयणाइं अडयालीसं च एगडिभागे जोयणसए एगेण रआइंदिएण विकम्पइत्ता चारं चरति । तता णं अडारसमुहुता राई भवति, दोहिं एगडिभागमुहुतेहिं ऊणे दुवालसमुहुते दिवसे भवति दोहिं एगडिभागेहिं मुहुतेहिं अहिए, से पविसमाणे सूरिए दोष्णसि अहोरत्तंसि बाहिरतस्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं सूरिए बाहिरतस्यं मं० जाव चरति तया णं सूरिए बाहिरतस्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ।

तथा एं पंच जोयणाइं पणतीसं च एगद्विभागे जोयणस्स दोहिं राईदेइहं विकंपइत्ता चारं चरति, राईदिए तहेव, एवं खलु एतेषुबाएणं पविसमाणे सूरिए ततोऽनंतरातो तथानंतरं च एं मंडलं संकममाणे २ दो जोयणाइं अडयालीसं च एगद्विभागे जोयणस्स एगमेगेणं राईदिएणं विकंपभाणे २ सब्बब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, ता जया एं सूरिए सब्बबाहिरातो मंडलातो सब्बब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति, तता एं सब्बबाहिरं मंडलं पणिधाय एगेणं तेसीएणं राईदियसतेणं पंचदसुतरे जोयणसते विकंपइत्ता चारं चरति । तता एं उत्तमकट्टपते उक्तेसए अड्डारसमुहुते दिवसे भवति, जहन्नियादुवालसमुहुता राईभवइ, एस एं दोद्दो छम्मासे एस एं दोद्दस्स छम्मासस्स पञ्चवसाणे, एस एं आदिद्वे संवच्छरे एस एं आदिद्वस्स संवच्छरस्स पञ्चवसाणे ।

बृ. 'ताकेवइयं ते एगमेगेणं राईदिएणं विकंपइत्ता' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कियथमाणं क्षेत्रमिति गम्यते, 'एगमेगेणं' ति अत्र प्रथमादेकशब्दान्मकारोऽलाक्षणिकस्ततोऽमर्थः—एकैकेन रात्रिन्दिवेन—अहोरात्रेण विकम्प्य विकम्प्य विकम्प्यनं नाम स्वखमण्डलाद्विरवज्यष्टुणम-भ्यन्तरप्रवेशनं वा सूर्य—आदित्यश्चारं चरति, चारं चरन् आख्यात इति वदेत् ? , एवं भगवता गीतमेन प्रभ्ने कृते सति एताद्विष्टपरतीर्थिकप्रतिपत्तिमित्याभावोपदर्शनाय प्रथमतस्ता एव प्रख्ययति—'तत्ये'त्यादि, 'तत्र' सूर्यविकम्प्यविषये स्वल्लिमाः सप्तप्रतिपत्तयः—परमतरुपाः प्रद्वासाः, तदवधा—'रात्मनं इत्यादि, 'तत्र' रूपासतानां प्रजादानां भूष्येऽप्यरेत्यमाहुः, द्वे योजने अर्द्धोद्धाचत्व-रिंशत्—द्वाचत्वारिंशतमो येषां ते अर्द्धद्वाचत्वारिंशतस्तान् सार्द्धेकचत्वारिंशतसङ्ख्यानित्यर्थः, ऋशीत्यधिकशतभागात् योजनस्य, किमुक्तं भवति ? —ऋशीत्यधिकशतसङ्ख्यैमणिः प्रविभक्तस्य योजनस्य सम्बन्धिनोऽर्द्धाधिकैकचत्वारिंशतसङ्ख्यान् भागान् एकैकेन रात्रिन्दिवेन विकम्प्यविकम्प्य सूर्यश्चारं चरति, अर्त्वोपसंहारमाह—'एगे एवमाहंसु' ।

एके पुनर्द्वितीया एवमाहुः, अर्द्धतृतीयानि योजनानि एकैकेन रात्रिन्दिवेन विकम्प्य २ सूर्यश्चारं चरति, अत्राप्युपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' २ । एके पुनर्स्तृतीयानि एवमाहुः—त्रिभागोनानि त्रीणि योजनानि एकैकेन रात्रिन्दिवेन विकम्प्य २ सूर्यश्चारं चरति, अत्रोपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' ३, एके पुनर्शतुर्थास्तीर्थान्तरीया एवमाहुः—त्रीणि योजनानि अर्द्धसप्तचत्वारिंशतश्च, सार्द्धषट्चत्वारिंशतश्चेत्यर्थः, ऋशीत्यधिकशतभागान् योजनस्य एकैकेन रात्रिन्दिवेन विकम्प्य २ सूर्यश्चारं चरति, अर्त्वोपसंहारमाह—'एगे एवमाहंसु' ४ । एके पुनः पञ्चमा एवमाहुः—अर्द्धचतुर्थानि योजनानि एकैकेन रात्रिन्दिवेन विकम्प्य २ सूर्यश्चारं चरति, अत्रोपसंहारवाक्यं 'एगे एवमाहंसु' ५, एके पुनः पठास्तीर्थान्तरीया एवमाहुः—चतुर्भागोनानि चत्वारि योजनानि एकैकेन रात्रिन्दिवेन विकम्प्य २ सूर्यश्चारं चरति, अत्रोपसंहारवाक्यं 'एगे एवमाहंसु' ६, एके पुनः सप्तमा एवमाहुः—चत्वारि योजनानि अर्द्धपञ्चाशतश्च—सार्द्धेकपञ्चाशतसङ्ख्यांश्च ऋशीत्यधिकशतभागान् योजनस्य एकैकेन रात्रिन्दिवेन सूर्यो विकम्प्य २ चारं चरति अत्रोपसंहारवाक्यं 'एगे एवमाहंसु' ।

तदेवं मित्यारुपाः परप्रतिपत्तीरूपदर्शर्य सम्प्रति स्वमतं भगवानुपदर्शयति— 'वयं पुण'-इत्यादि, वयं पुनरेव—चक्ष्यमाणप्रकारेण केवलज्ञानोपलभ्यपुरसंर वदामः, यदुत द्वे द्वे योजने अथाचत्वारिंशत्यैकषष्टिभागान् योजनस्य एकैकेन रात्रिन्दिवेन सूर्यो विकम्प्य २ चारं चरति,

चारं चरन् आख्यात इति वदेत्, साम्नातपस्यैव याक्यस्य स्पष्टावगामनिभित्तं प्रश्नसूत्रपुष्पन्यस्यति-

‘तत्यको०’ तत्र—एवंविधवस्तुतल्वावगतीं को हेतुः ?—का उपपत्तिरिति वदेत् भगवान्, एवमुक्ते—‘ता अयण्ण’ मित्यादि, इदं जम्बूद्वीपवाक्यं पूर्ववत् परिपूर्ण पठनीयं व्याख्यानीयं च, ‘ता जया ण’ मि० तत्र यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्षयं चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठप्राप्तः—परमप्रकर्षप्राप्त उल्कर्षकः—उल्कायोऽष्टादशमुहूर्तों दिवसो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्ता रात्रिः। ‘से निकद्वममाणे०’ ततः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्निष्ठमन् सः सूर्यो नवं संवत्सरमा-ददानो नवस्य संवत्सरस्य प्रथमेऽहोरात्रे ‘अविंतत०ति सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्थानन्तरं—बहिर्भूतं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्षयं चारं चरति, ‘ता जया ण’ मि० तत्र यदा तस्मिन्नवसंवत्सरसलके प्रथमेऽहोरात्रे सर्वाभ्यन्तरानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्षयं सूर्यशारं चरति, चारं चरितुमारभते

‘तदा ण’ मिति प्राप्यत् द्वे योजने अष्टावत्त्वारिंशतं च एकषट्क्षणिभागान् योजनस्य एकंकेन रात्रिन्दिवेन पाश्चात्येनाहोरात्रेण विकस्य चारं चरति, इयमत्र भावना—सर्वाभ्यन्तरे मण्डलं प्रविष्टः सन् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनै—शनैस्तदनन्तरं द्वितीयमण्डलाभिमुखं तथा कथंचन मण्डलगत्या परिभ्रमति यथा तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतान् अष्टावत्त्वारिंशतमेकषट्क्षणिभागान् योजनस्यापरे च द्वे योजने अतिक्रान्तो भवति, ततो द्वितीयेऽहोरात्रे प्रथमक्षणे एव द्वितीयमण्डलमुपसम्पदो भवति, तत उक्तम्—‘तया णं दो जोयणां अड्यालीसं च एगद्विभागे जोयणस्स परोणं राङ्दिएणं विकंपइत्ता सूरिए चारं चरति’, ‘तया ण’ मि० तदा सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलचारचरणकाले परिति पूर्ववत् अष्टादशमुहूर्तों दिवसो भवतो द्वाभ्यां मुहूर्तेकषट्क्षणिभागाभ्यामूनः द्वादशमुहूर्ता रात्रिद्वाभ्यां मुहूर्तेकषट्क्षणिभागाभ्यामधिका, तस्मिन्निष्ठितीयमण्डले प्रथमक्षणादूर्ध्वं तथा कथञ्चनापि तृतीयमण्डलाभिमुखं मण्डलपरिभ्रमणगत्या चारं चरति यथा तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते द्वितीयमण्डल-गतानष्टावत्त्वारिंशतमेकषट्क्षणिभागान् योजनस्यापरे च तद्विर्भूते द्वे योजने अतिक्रान्तो भवति, ततो नवसंवत्सरस्य द्वितीयेऽहोरात्रे प्रथमक्षणे एव तृतीयं मण्डलमुपसंक्षयं पति, तथा चाह—

‘से निकद्वममाणे०’ इत्यादि, स सूर्यो द्वितीयान्मण्डलाद्यथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैर्निष्कमन्—बहिर्मुखं परिभ्रमन् नवसंवत्सरसलके द्वितीयेऽहोरात्रे ‘अविंततत्त्वं’ ति सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्—तीयमण्डलमुपसंक्षयं चारं चरति, तदा द्वाभ्यां रात्रिन्दिवाभ्यां यावत्यमाणं क्षेत्रं विकस्य चारं चरति तावत्रिलपयितुमाह—

‘ता जया ण’ मित्यादि, तत्र यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलातृतीयं मण्डलमुपसंक्षयं चारं चरति तदा द्वाभ्यां रात्रिन्दिवाभ्यां सर्वाभ्यन्तरमण्डलगततदनन्तरद्वितीयमण्डलगताभ्यां पश्च योजनानि पश्चत्रिंशतं च एकषट्क्षणिभागान् योजनस्य विकस्य, तथाहि—एकेनाप्यहोरात्रेण द्वे योजने अष्टावत्त्वारिंशत्या योजनस्यैकषट्क्षणिभागाविकस्यिता द्वितीयेनाप्यहोरात्रेण, तत उभयमीलने यथोक्तं विकस्यपरिमाणं भवति, एतावत्नात्रं विकस्य चारं चरति, ‘तया ण’ मित्यादि, रात्रिन्दिवपरिमाणं सुगमं, साम्राति शेषमण्डलेषु गमनमाह—

‘एवं खलु’ इत्यादि, एवं—उक्तेन प्रकारेण खलु—निर्धितमेतेनोपायेन तत्त्वमण्डलप्रवेशप्रथम-क्षणादूर्ध्वं शनैः शनैस्तदनन्तरद्विर्भूतमण्डलाभिमुखगमनस्त्रपेण तस्मात्तदमण्डलान्निष्कमन् तदनन्तरान्मण्डलातदनन्तरमण्डलं संक्षयं २ एकंकेन रात्रिन्दिवेन द्वे द्वे योजने अष्टावत्त्वारिंशतं

द्वैकषट्ठिभागान् योजनस्य विकम्प्यन् २ प्रथमपण्मासपर्यवसानभूते त्र्यशीत्यधिकशततमेऽहोरात्रे सर्वबाह्यं मण्डलमुपसंक्षम्य चारं चरति ।

'ता जया ण'मित्यादि, सुगमं, 'तया न'मित्यादि; तदा सर्वाभ्यन्तरं मण्डलं प्रणिघाय-अवधिकृत्य तत्तद्ग्रातमहोरात्रमादि कृत्वा इत्यर्थः, त्र्यशीतेन-त्र्यशीत्यधिकेन रात्रिन्दिवशतेन पञ्चदशोत्तराणि योजनशतानि विकम्प्य, तथाहि—एकैकस्मिन्नहोरात्रे द्वे द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशतं द्वैकषट्ठिभागान् योजनस्य विकम्प्यति, ततो द्वे द्वो योजने त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्येते, जातानि त्रीणि शतानि षट्प्रथमधिकानि येऽपि चाष्टाचत्वारिंशदेक, एकैकस्मिन्नहोरात्रे द्वे द्वे योजने त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते, जातानि सप्ताशीतिशतानि चतुरशीत्यधिकानि तेषां योजनानयनाथ-मैकषष्ट्या भागो हित्यते, लब्धं चतुश्चत्वारिंशं योजनशतं एतत्पूर्वस्मिन् योजनराशीप्रक्षिप्तते, जातानि पञ्चशतानि दशोत्तराणि एतावद्यमाणं विकम्प्य चारं चरति । 'तया ण'मित्यादि, रात्रिन्दिवपरिमाणं सुगमं, सर्वबाह्येच मण्डले प्रविष्टः सन् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैरभ्यन्तरसर्वबाह्यानन्तरद्वितीयमण्डलाभिमुखं तथा कथञ्चनापि मण्डलगत्या परिभ्रमति येन प्रथमपण्मासपर्यवसानभूताहोरात्रपर्यवसाने सर्वबाह्यमण्डलगतानष्टाचत्वारिंशत- मैकषट्ठिभागान् योजनस्यापरे च द्वे योजने अतिकम्प्य सर्वबाह्यानन्तरद्वितीयमण्डलसीमायां वर्तते, ततोऽनन्तरं द्वितीयस्य षण्मासस्य प्रथमेऽहोरात्रे प्रथमक्षणे सर्वबाह्यानन्तरं द्वितीयमध्यन्तरं मण्डलं प्रविशति, तथा चाह-

'से पविसमाणे'इत्यादि, स सूर्यः सर्वबाह्यान्मण्डलादुक्तप्रकारेणाभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीय-षण्मासस्य प्रथमेऽहोरात्रे 'वाहिरानंतरं' ति सर्वबाह्यस्य मण्डलस्याभ्यन्तरं द्वितीयमनन्तरमण्डलमुपसंक्षम्य चारं चरति, 'ता जया ण'मिऽता इति—तत्र यदा सूर्यो वाह्यानन्तरं—सर्वबाह्यमण्डलानन्तरमध्यन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्षम्य चारं चरति तदा एकेन रात्रिन्दिवेन सर्वबाह्यमण्डलगतेन प्रथमपण्मासपर्यवसानभूतेन द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशतं च एकषट्ठिभागान् योजनस्य विकम्प्य, एतम्भानन्तरमेव भावितं, चारं चरति—चारंप्रतिपद्धते, 'तया ण'मित्यादि, रात्रिन्दिवपरिमाणं सुगमं

'से पविसमाणे'इत्यादि, स सूर्यं सर्वबाह्यानन्तराभ्यन्तरद्वितीयमण्डलादप्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैरभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयस्य षण्मासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे 'वाहिरतद्वं' ति सर्वबाह्यस्य मण्डलस्याभ्यन्तरं तृतीयमण्डलमुपसंक्षम्य चारं चरति, 'ता जया ण'मित्यादि, तत्र यदा सूर्यं सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरं तृतीयमण्डलमुपसंक्षम्य चारं चरति तदा द्वाभ्यां रात्रिन्दिवाभ्यां सर्वबाह्यमण्डलगतसर्वबाह्यानन्तरद्वितीयमण्डलगताभ्यां पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशतं द्वैकषट्ठिभागान् योजनस्य विकम्प्यति, द्वितीयेनाभ्यहोरात्रेण द्वितीयपण्मासप्रथमेन, तत उभयमीलने यथोक्तं विकम्पपरिमाणं भवति । 'तया णं०' मित्यादि, रात्रिन्दिवपरिमाणं सुगमं,

'एवं खलु एएण उयाएण प०'इत्यादि सूत्रं प्रागुक्तसूत्रानुसारेण स्वर्वं परिभावनीयम् ॥

प्राभृतं-१, प्राभृतप्राभृतं-६ समाप्तम्

—: प्राभृतप्राभृतं-७:-

तदेवमुक्तं पठंप्राभृतप्राभृतं, सम्प्रतिसप्तममारभ्यते, तस्य चायमथाधिकारः पूर्मुदिष्टो—यथा 'मण्डलानां संस्थानं चक्षतव्य'मिति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

भृ. (२९) ता कहंते मंडलसंठिती आहितातिवदेषा? , तथ खलु इमातो अह पडिवतीओ प० तत्येगे एवमाहंसु—ता सब्बावि मंडलवता समचउत्तरं संठिता पं० एगे एवमाहंसु १ ।

एगे पुण एवमाहंसु, ता सब्बावि णं मंडलवता विसमचउत्तरं संठिता पं० एगे एवमाहंसु २, एगे पुण एवमाहंसु सब्बावि णं मंडलवया समचदुक्षोणसंठिता पं० एगे एव० ३ ।

एगे पुण एवमाहंसु सब्बावि मंडलवता विसमचउक्षोणसंठिता पं० एगे एवमाहंसु ४, एगे पुण एवमाहंसु—ता सब्बावि मंडलवया समचक्षवालसंठिता पं० एगे एवमाहंसु ५ ।

एगे पुण एवमाहंसु—ता सब्बावि मंडलवता विसमचक्षवालसंठिता पं० एगे एव० ६, एगे पुण एव० ७ । एगे पुण एव०—ता सब्बावि मंडलवता छत्तागारसंठिता पं० एगे एव० ।

तत्य जे ते एवमाहंसु ता सब्बावि मंडलवता छत्ताकारसंठिता पं० एतेण नएण नायव्व, नो घेव णं इतरीहि, पाहुङगाहाओ भाणियव्वाओ ।

बृ. 'ता कहंते मंडलसंठिई' इत्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्, कथं भगवन्! तत्यया मण्डलसंस्थितिराख्याता इति भगवान् वदत एवं भगवता गौतमेन प्रधने कृतं सत्यतद्विषयपरीतिर्थकप्रतिपत्तीनां मिथ्याभावोपदर्शनार्थं प्रथमतस्ता एवोपदर्थति—'तथ खलु' इत्यादि, 'तत्र' तस्यां मण्डलसंस्थिती विषये खल्विमा—वक्ष्यमाणस्वरूपा अस्तीप्रतिपत्तयः प्रज्ञासाः, तद्यथा—तत्र तेषामप्यानां परतीर्थिकानां मध्ये एके—प्रथमेतीर्थन्तरीया एवमाहुः, 'ता' इति तेषाभेव तीर्थन्तरीयाणामनेकवक्तव्यतोपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थ, 'सब्बावि मंडलवय' ति मण्डलं—मण्डलपरिप्रमणमेषामस्तीति मण्डलवत्ति, तथा चाह—सर्वा अपि—समस्ता मण्डलवत्ता—मण्डलपरिप्रमणवत्ति चन्द्रादिविमानानि, समचतुर-स्मासंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञासाः । अत्रोपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' एवं सर्वाण्युपसंहारवाक्यानि भावनीयानि, एके पुनर्द्वितीया एवमाहुः—सर्वा अपि मण्डलवत्ता विषमचतुष्कोणसंस्थिताः प्रज्ञासाः २, तृतीया एवमाहुः—सर्वा अपि मण्डलवत्ताः समचतुष्कोणसंस्थिताः प्रज्ञासाः ३, चतुर्था आहुः—सर्वा अपि मण्डलवत्ताः समचक्षवालसंस्थिताः प्रज्ञासाः ४, पञ्चमा आहुः—सर्वा अपि मण्डलवत्ताः समचक्षवालसंस्थिताः प्रज्ञासाः ५, षष्ठा आहुः—सर्वा अपि मण्डलवत्ता विषमचक्षवालसंस्थिताः प्रज्ञासाः ६, सप्तमा आहुः—सर्वा अपि मण्डलवत्ताश्चक्रम्द्वयक्षवालसंस्थिताः प्रज्ञासाः ७, अष्टमा पुनराहुः—सर्वा अपि मण्डलवत्ताश्चत्राकारसंस्थिताः प्रज्ञासाः—उत्तानीकृतछत्राकारसंस्थिताः, एवमष्टावपि परत्रतिपत्तीहृपदशर्य सम्भ्रति स्वमतमुपदिदश्यिषुराह—

'तत्य' इत्यादि, तत्र—तेषामप्यानां तीर्थन्तरीयाणां मध्ये ये एवमाहुः—सर्वा अपि मण्डलवत्ता-शत्राकारसंस्थिताः प्रज्ञासा इति, एतेन नवेन, नयो नाम प्रतिनियतैकवस्त्वं शविषयोऽभिप्रायविशेषी, यदाहुः समन्तभद्रादयो—'नयो ज्ञातुरभिप्राय' इति, तत एते एतेन नवेन—एतेन भिप्रायविशेषेण सर्वभपि चन्द्रादिविमानज्ञानं ज्ञातव्यं, सर्वेषामप्युत्तरनिकृतकपित्याद्वसंस्थानसंस्थितत्वात्र चैव—नैव इतरैः शेषैर्नवैस्तथावस्तुतत्वाभावात्, 'पाहुङगाहाओ भाणियव्वाओ' ति अत्रापि अधिकृत-प्राभृतप्राभृतार्थप्रतिपादिकाः काश्चन गाथा वर्तन्ते, ततो यथासम्ब्रदाय भणितव्या इति ।

प्राभृतं-१, प्राभृतप्राभृतं-७ समाप्तम्

—ः प्राभृतप्राभृतं-८:-

तदेवमुक्तं सप्तमं प्राभृतप्राभृतं, साम्रात्मष्टमारभ्यते—तस्य चायमर्थाधिकारो 'मण्डलानां

विष्कम्बो वक्तव्यः' ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू (३०) ता सब्बाविणं मंडलवता केचतियं बाहल्लेणं केवतियं आयामविक्खंभेणं केवतियं परिक्खेवेणं आहिताति वदेज्ञा ?, तत्थ खलु इमातिनि पडिवतीओ पन्नताओ, तत्थे एवमाहंसु-ता सब्बाविणं मंडलवता जोयणं बाहल्लेणं एगं जोयणसहस्सं एगं तेत्तीसं जोयणसतं आयामविक्खंभेणं तिनि जोयणसहस्साइं तिनि य नवनउए जोयणसते परिक्खेवेणं पं०, एगे एवमाहंसु १ ।

एगे पुण एवमाहंसु—ता सब्बाविणं मंडलवता जोयणं बाहल्लेणं एगं जोयणसहस्सं एगं च चउतीसं जोयणसयं आयामविक्खंभेणं तिनि जोयणसहस्साइं चतारि विउत्तरे जोयणसते परिक्खेवेणं पं०, एगे एवमाहंसु २ । एगे पुण एवमाहंसु—ता जोयणं बाहल्लेणं एगं जोयणसहस्सं एगं च पणतीसं जोयणसतं आयामविक्खंभेणं तिनि जोयणसहस्साइं चतारि पंचुत्तरे जोयणसते परिक्खेवेणं पन्नता, एगे एवमाहंसु ३ ।

वयं पुण एवं वयामो—ता सब्बाविणं मंडलवता अडतालीसं एगाड्हिभागे जोयणसस बाहल्लेणं अनियता आयामविक्खंभेणं परिक्खेवेणं आहिताति वदेज्ञा, तत्थ णं को हेऊति वदेज्ञा ?, ता अयणं जंदुदीवे २ जाव परिक्खेवेणं, ता जया णं सूरिए सब्बव्यंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तयाणं सा मंडलवता अडतालीसं एगाड्हिभागे जोयणसस बाहल्लेणं नवनउइजोयणसहस्साइं छच्च चताले जोयणसते आयामविक्खंभेणं तिनि जोयणसतसहस्साइं पन्नरसजोयणसहस्साइं एगूणनउतिं जोयणाइं किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं तता णं उत्तमकट्टपत्ते उक्तोसए अड्हारसमुहुत्तेदिवसे भवति जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवति ।

सेनिक्खममाणे सूरिए नवं संवच्छां अयमाणे पढ्मसि अहोरत्तंसि अविभितराणतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं सूरिए अविभितरानंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तदा णं सा मंडलवता अडयालीसं एगाड्हिभागे जोयणसस बाहल्लेणं नवनवई जोयणसहस्साइं छच्च पणताले जोयणसते पणतीसं च एगाड्हिभागे जोयणसस आयामविक्खंभेणं तिनि जोयणसतसहस्साइं पन्नरसं च सहस्साइं एगं चउत्तरं जोयणसतं किंचिविसेसूणं परिक्खेवेणं तदा णं दिवसरातिष्माणं तहेव । सेनिक्खममाणे सूरिए दोघ्यसि अहोरत्तंसि अविभितरं तद्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं सूरिए अविभितरं तद्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तया णं सा मंडलवता अडतालीसं एगाड्हिभागे जोयणसस बाहल्लेणं नवनवतियोजणसहस्साइं छच्च एकवन्ले जोयणसते नव य एगाड्हिभागा जोयणसन आयामविक्खंभेणं तिनि जोयणसयसहस्साइं पन्नरस य सहस्साइं एगं च पणवीसं जोयणसयं परिक्खेवेणं पं०, तता णं दिवसराई तहेव, एवं खलु एतेण णएणं निक्खममाणे सूरिए ततानंतरातो तदानंतरं मंडलातो मंडलं उवसंकममाणे २ जोयणाइं पणतीसं च एगाड्हिभागे जोयणसस एगमेणे मंडले विक्खंभयुह्यं अभिवह्यमाणे २ अड्हारस २ जोयणाइं परियवुह्यं अभिवह्यमाणे २ सब्बवाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जया णं सूरिए सब्बवाहिरमंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं सा मंडलवता अडतालीसं एगाड्हिभागा जोयणसयसहस्सं छच्च सच्छे जोयणसते आयामविक्खंभेणं तिनि जोयणसयसहस्साइं अड्हारस सहस्साइं तिनि य पन्नरसुत्तरे जोयणसते परिक्खेवेणं तदा णं उक्तोसिया अड्हारसमुहुत्ता राई भवति जहन्नलए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति, एस णं पढ्मे छम्मासे

एस णं पद्मस्तु छम्मासस्तु पञ्चवत्साणे, से पविस्माणे सूरिए दोद्यं छम्मासं अवमाणे पद्मसिंहे अहोरत्तर्तीवाहिरानन्तरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं वाहिरानन्तरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जया णं सूरिए वाहिरानन्तरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं सा मंडलवता अडतालीसं एगद्विभागे जोयणस्स वाहल्लेण एगं जोयणसयसहस्सं छद्य घउपने जोयणसते छच्चीसं च एगद्विभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेण तिन्नि जोयणसतसहस्साइं अहारसहस्साइं दोन्नि य सत्तानउते जोयणसते परिक्खेवेणं पं०, तता णं राइंदियं तहेय, से पविस्माणे सूरिए दोद्ये अहोरत्तर्तीसं वाहिरं तद्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जया णं सूरिए वाहिरं तद्यं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, तता णं सा मंडलवता अडयालीसं एगद्विभागे जोयणस्स वाहल्लेण एगं जोयणसतसहस्सं छद्य अडयाले जोयणसए वायनं च एगद्विभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेण तिन्नि जोयणसतसहस्साइं अहारसहस्साइं दोन्नि अउयणातीसे जोयणसते परिक्खेवेणं पं०, दियसराईतहेव, एवं छलु एतेषुवाएणं पविस्माणे सूरिए ततानन्तरातो तदानन्तरं मंडलाती मंडलं संकममाणे २ पंच २ जोयणाइं पणतीसं च एगद्विभागे जोयणस्स एगमेण मंडले विक्खंभवुह्नि निवुह्नेमाणे २ अहारस जोयणाइं परित्यवुह्नि निवुह्नेमाणे २ सब्बत्तमंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जता णं सूरिए सब्बत्तमंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ।

तता णं सा मंडलवया अडयालीसं एगद्विभागे जोयणस्स वाहल्लेण नवनउतिं जोयणसहस्साइं छद्य चताले जोयणसए आयामविक्खंभेण तिन्नि जोयणसयसहस्साइं पन्नरता य सहस्साइं अउणातिं च जोयणाइं किंचविसेताहियाइं परिक्खेवेणं पं०, तता णं उत्तमकदुपते उक्तोसए अहारसमुहुते दिवसे जहन्नियादुवालसमुहुता राई भवति, एस णं दोषस्स छम्मासस्स पञ्चवत्साणे एस णं आदिद्ये संबच्छरे एस णं आदिद्यस्स संबच्छरस्स पञ्चवत्साणे ।

ता सव्यावि णं मंडलवता अडतालीसं एगद्विभागे जोयणस्स वाहल्लेण, सव्यावि णं मंडलंतरिया दो जोयणाइं विक्खंभेण, एस णं अद्या तेसीयसतपुष्पन्नो पंचदमुतरे जं ११००५० आहिताति वदेज्ञा, ता अविंतरातो मंडलवताओ वाहिरं मंडलवतं वाहिराओ वा अधिः पंडलवतं एक णं अद्या केवतियं आहिताति वदेज्ञा ? ता पंचदमुतरजोयणसते आहिऽ०

अविंतराते मंडलवताते वाहिरा मंडलवया वाहिराओ मंडलवतातो अविंतरा मंडलवता एस णं अद्या केवतियं आहिताति वदेज्ञा ? ता पंचदमुतरे जोयणसते अडतालीसं च एगद्विभागे जोयणस्स आहिताति वदेज्ञा, ता अविंतरातो मंडलवतातो वाहिरमंडलवता वाहिरातो० अविंतरमंडलवता एस णं अद्या केवतियं आहिताति वदेज्ञा ?

ता पंचदमुतरे जोयण सते तेरसय एगद्विभागे जोयणस्स आहिताति वदेज्ञा ? अविंतराते मंडलवताए जाव वदेज्ञा ? ता पंचदमुतरे जोयण सए आहियति वदेज्ञा ।

वृ. 'ता सव्यावि णं मण्डलवया' इत्यादि, 'ता' इतित पूर्ववत्, सव्याविष्पि मण्डलपदानि मण्डलरूपाणि पदानि मण्डलपदानि मण्डलपदानि सूर्यमण्डलस्थानानीत्यथः, कियम्बात्रं वाहल्येन कियदायामविष्कम्भाष्यां कियत्परिक्षेपेण-परिधिना आख्याताभिः इति वदेत्, सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः

प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि लिङ्ग व्यभिचारि, एवं भगवता गीतमेन प्रश्ने कृते सति भगवानेतद्विषयपर तीर्थिकप्रतितीनां मिथ्याभावोपदर्शनाय प्रथमतस्ताएवोपन्यस्यति-

‘तथ्य खलु’ इत्यादि, तत्रमण्डलवाहल्यादिविचारविषये खल्विमास्तिल्ल प्रतिपत्तयः प्रजासाः, तथथा—तत्र—तेषां त्रयाणां परतीर्थिकानां मध्ये एके तीर्थान्तरीया एवमाहुः—‘ता’ इति प्राप्यत्, सर्वाण्यपि मण्डलपदानि—सूर्यमण्डलानि ‘जोयणं वाहल्येण’ ति प्रत्येकं योजनमेकं ‘वाहल्येन’ पिण्डेन एकं योजनसहस्रमेकं च त्रयस्त्रिंश—त्रयस्त्रिंश दधिकं योजनशतं, आत्मन्त्रिदद्देशं गिरीष्माणि आवामश्च विष्कम्भश्च आयामविष्कम्भं समाहारो द्वच्छस्तेन प्रत्येकमायामेन विष्कम्भेन घेत्यर्थः, त्रीणि योजनसहस्राणि त्रीणि च नवनवतानि योजनशतानि परिक्षेपतः प्रजासानि, इह च येषां तीर्थान्तरीयाणां मतेन मण्डलस्यायामविष्कम्भमेवयोजनसहस्रमेकं योजनशतं च त्रयस्त्रिंशदधिकमायामविष्कम्भाभ्यां ते परिरथपरिमाणे वृत्तपरिमाणात् त्रिगुणमेव परिपूर्णमिच्छन्ति, न विशेषाधिकमतस्त्रिणि योजनसहस्राणि त्रीणि शतानि नवनवतानीत्युक्तं, तथाहि—सहस्रस्य त्रीणि सहस्राणि शतस्य त्रीणि शतानि त्रयस्त्रिंशतश्च नवनवतिरिति, इदं परिरथपरिमाणं ‘विष्कम्भवद्याद्गुणकरणी बहुस्स परिरओहोइ’ इति परिरथगणितेन व्यभिचारि, तेन हि परिरथपरिमाणानयने त्रीणि योजनसहस्राणिपञ्च शतानि द्व्यशीत्यधिकानिकिञ्चित्समधिकान्यागच्छन्ति।

तथाहि—एकंयोजनसहस्रमेकं च योजनशतं त्रयस्त्रिंशदधिकमित्येकादश योजनशतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि एतेषांवर्गो विधीयते, जात एकको द्विकोऽष्टकस्त्रकः पट्कोऽष्टकोनवकः ततोदशभिगुणितेन जातमेकमधिकंशून्यं एतेषांवर्गमूलान्-यनेआगच्छतियथोक्तं परिरथपरिमाणमतस्तन्मतेन परिरथपरिमाणं व्यभिचारि, एवमुत्तरमपि मतद्वयं परिभावनीयं, अत्रैव प्रथममते उपसंहार ‘एगे एवमाहंसु’ १, एकेपनरेवमाहुः—सर्वाण्यपि सूर्यमण्डलपदानि प्रत्येकमेकं योजनं वाहल्येन एकं योजनसहस्रमेकं च योजनशतं चतुस्त्रिंश—चतुर्स्वशदधिकमायामविष्कम्भाभ्यां त्रीणि योजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि द्व्युत्तराणि परिक्षेपतः।

तथाहि—एतेषामपि मतेन विष्कम्भपरिमाणात् परिरथपरिमाणं परिपूर्णत्रिगुणरूपं, ततः सहस्रस्य त्रीणि सहस्राणिशतस्य त्रीणि शतानि चतुस्त्रिंशतो द्वयुत्तरं शतमिति, अत्रैवोपसंहारमाह—‘एगे एवमाहंसु’ एके पुनरेवमाहुः—सर्वाण्यपि मण्डलपदानि—सूर्यमण्डलानि प्रत्येकमेकं योजनं वाहल्येन एकं योजनसहस्रमेकं च योजनशतं पञ्चत्रिंश—पञ्चत्रिंशदधिकमायामविष्कम्भाभ्यां त्रीणि योजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि पञ्चोत्तराणि परिक्षेपतः, तथाहि—एकस्य योजनसहस्रस्य त्रीणि योजनसहस्राणि शतस्य त्रीणि शतानि पञ्चत्रिंशतः पञ्चोत्तरं शतमिति, एतानि त्रीण्यपि मतानि मिथ्यारूपाणि परिरथपरिमाणमात्रेऽपि व्यभिचारात्, अतो भगवान् तेभ्यः पूर्वकस्वमतमुपदर्शयति—‘वयं पुण’ इत्यादि, वयं पुनरेवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह—‘तासव्वा- वी’त्यादि ‘ता’ इति पूर्ववत् सर्वाण्यपि मण्डलपदानि—सूर्यमण्डलानि प्रत्येकं वाहल्येनाष्टाचत्वारिंश- देकषट्भिरागा योजनस्य आयामविष्कम्भपरिक्षेपेण—आयामविष्कम्भ- परिक्षेपैः पुनरनियतानि आख्यातानि, कस्यापि मण्डलस्य कियान् आयामो विष्कम्भः परिक्षेपश्चेति भावइति स्वशिष्येभ्योच- देत्, एवमुक्ते भगवान् गीतमः पृच्छति—‘तथ्य एं को हेऊ इति वद्ज्ञा’ तत्र—मण्डलपदानामायामविष्कम्भपरिक्षेपानियतत्वे को

हेतुः—का उपपत्तिरित् वदेत् ? , अत्र योगवानाह—‘ता अयन्न’ मित्यादि, इदं जम्बूदीपवाक्यं पूर्ववत् परिपूर्ण स्वयं परिभावनीयं व्याख्यानीयं च, ‘ता जयाण’ मित्यादि, तत्रयदा एमिति वाक्यालङ्कारे सूर्यः सार्वभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्ष म्य चारं चरति तदा तन्मण्डलपदं, सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वाद् बाहल्येनाईत्वारिंशदेकषट्भागा योजनस्य झातव्यं, आयामविष्कम्भाभ्यां नवनवतिर्योजन-सहस्राणि षट् शतानि चत्वारिंशदेकषट्भिकानि तथाहि—एकतोऽपि सर्वाभ्यन्तरमण्डल-मशीत्यधिकं योजनशतं जम्बूदीपमवगाद् स्थितमपरतोऽपि, ततोऽशीत्यधिकं योजनशतं द्वाभ्यां गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि षष्ठ्यशिक्कानि एतानि जम्बूदीपत्रिष्कम्भपरिमाणालक्षणात् श्रोध्यन्ते, ततो यथोक्तमायामविष्कम्भपरिमाणं भवति, त्रीणि योजनशतसहस्राणि पञ्चदश सहस्राणि एकोनवत्यधिकानि परिक्षेपतः ।

तथाहि—तस्य सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य विष्कम्भो नवनवतिर्योजनसहस्राणि षट् शतानि चत्वारिंशदेकषट्भिकानि एतेषां वर्गो विधीयते, जातो नवको नवको द्विकोऽष्टक एकको द्विको नवकः पद्को द्वे च शून्ये ९९२८९२९६००, ततो दशभिर्गुणने जातमेकमधिकं शून्यं ९९२८९२९६०००, अस्य वर्गमूलान्तर्यनेन लब्धं यथोक्तं परियप्रमाणं, शेषं तिष्ठति द्विक एककोऽष्टकः शून्यं सप्तको नवकः एतत् त्वयक्तं, ‘तथा ण’ मित्यादिना रात्रिनिदिवपरिमाणं सुगमं

‘से निकखममाणे’ इत्यादि, स सूर्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलात्यागुक्तप्रकारेण निष्कमन् नवं संवत्सरमाददानो नवस्य संवत्सरस्य प्रथमेऽहोरात्रे सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्ष म्य चारं चरति तत्र यदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्ष म्य चारं चरति तदा तन्मण्डलपदशत्वारिंशदेकषट्भिकागा योजनस्य बाहल्येन, नवनवतिर्योजनसहस्राणि षट् शतानि पञ्चचत्वारिंशदेकषट्भिकानि पञ्चत्रिंशद्वैकषट्भिकागा योजनस्यामविष्कम्भाभ्यां, तथाहि—एकोऽपि सूर्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतानशत्वारिंशतमेकषट्भिकागा योजनस्यापरेच द्वे योजने बहिरवष्टभ्य द्वितीये मण्डले चारं चरति द्वितीयोऽपि, तोत द्वयोर्योजनयोरशत्वारिंशतश्चैकषट्भिकानां योजनस्य द्वाभ्यां गुणने पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशद्वैकषट्भिकागा योजनस्येति भवति, एतत्रयमण्डलविष्कम्भपरिमाणेऽधिकत्वेनप्रक्षिप्यते, ततो भवतियथोक्तं द्वितीयमण्डलविष्कम्भायामपरियामपरिमाणमिति, तत्र त्रीणि योजनशतसहस्रमि पञ्चदश सहस्राणि एकं घसप्तोत्तरं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परियेण प्रज्ञातं ।

तथाहि—पूर्वमण्डलविष्कम्भायामपरिमाणादत्य मण्डलस्य विष्कम्भायामपरिमाणे पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशद्वैकषट्भिकागा योजनस्याधिकत्वेन प्राप्यन्ते, ततोऽस्य राशेः पृथक् परिय-परिमाणमानेतत्व्यं, तत्र पञ्च योजनान्येकषट्भिकागकरणार्थनेकषष्ठ्या गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि पञ्चत्वारिंशदेकषट्भिकानि एतेषां मध्ये उपरितनाः पञ्चत्रिंशदेकषट्भिकागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि चत्वारिंशदेकषट्भिकानि एतेषां वर्गो विधीयते, वर्गयित्वा च दशभिर्गुणनात् ततो जात एकक एककः पञ्चक स्त्रीणि शून्यानि ९९५६०००, तत एषां वर्गमूलान्तर्यनेन लब्ध्यानि दशशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि ९०७५, एतेषां योजनान यनार्थमेकषष्ठ्या भागे हते लब्ध्यानि सप्तदश योजनानि अष्टत्रिंशद्वैकषट्भिकागा योजनस्य एतत्पूर्वमण्डलपरियपरि-माणेऽधिकत्वेन प्रक्षिप्यते, ततो यथोक्तमधिकृतमण्डलपरियपरिमाणं भवति, किञ्चिद्विशेषोनता च

किञ्चिदूनत्रयोविंशत्या एकषष्ठिभागीरुनता द्रष्टव्या ।

‘तथा णं दिवसराईपमाणं तह चेव’ तदा—द्वितीयमण्डलचारस्यरणकाले दिवसरात्रिप्रमाणं तथैवप्राप्तवत् ज्ञातव्यं, तद्वैवम्—तथा णं अङ्गारसमुहृते दिवसे हवइ दोहि एगद्विभागमुहृतेहि ऊणे दुवालसमुहृता राई भवति दोहि एगद्विभागमुहृतेहि अहिया, ‘से निक्खममाणे’ इत्यादि, ततः सूर्योद्वितीयस्मामण्डलादुक्तप्रकारेण निष्क्रमन् नवसंवत्सरसल्के द्वितीयेऽहोरात्रे ‘अञ्जितरं तद्यं’ तिसर्वाभ्यन्तरामण्डलात् तीयं मण्डलमुपसंक्ष म्य चारं चरति, ‘ता जया ण’ मित्यादि, ततो यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरामण्डलात् तीयं मण्डलमुपसंक्ष म्य चारं चरति तदा तसु तीयं मण्डलपदं अष्टाचत्वारिंशदेकषष्ठिभागा योजनस्य बाहल्येन नवनवतिर्योजनसहस्राणि षट् योजनशताभ्येकपञ्चाशदधिकानि नव चैकषष्ठिभागा योजनस्य आयामविष्कम्भेन--आयामविष्कम्भाभ्यां, तथाहि—प्रागिवात्रापि पूर्वमण्डलविष्कम्भायामपरिमाणात् पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशद्वैकषष्ठिभागा योजनस्याधिकत्वेन प्राप्यन्ते, ततो यथोक्तमायामविष्कम्भपरिमाणं भवति त्रीणि योजनशतसहस्राणि पञ्चदश सहस्राणि एकं च पञ्चविंशत्याधिकं योजनशतं परिऽ प्रज्ञसं

तथाहि—पूर्वमण्डलदस्य विष्कम्भे पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशद्वैकषष्ठिभागा योजनस्याधिकत्वेन प्राप्यन्ते, ततो यथोक्तमत्रायामविष्कम्भपरिमाणं भवति, तस्य च पृथक् परियपरिमाणं सप्तदश योजनानि अष्टत्रिंशद्वै एकषष्ठिभागा योजनस्य, एतत्रिंश्यनयमतेन, परं सूत्रकृता व्यवाहनयमतमवलम्ब्य परिपूर्णन्यद्वादश योजनानि विवक्षितानि, व्यवाहारनयमतेन हि लोके किञ्चिदूनमपि परिपूर्णविवक्ष्यते, तथा तदपि पूर्वमण्डलपरियपरिमाणे किञ्चिदूनत्वमुक्तं तदपि व्यवहारनयमतेन परिपूर्णमिव विवक्ष्यते, ततः पूर्वमण्डलपरियपरिमाणे आषादश योजनान्यधिकत्वेन प्रक्षिप्यन्ते इति भवति यथोक्तमधिकृतमण्डलपरियपरिमाणं ।

‘तथा णं दिवसराई तहेव’ इति तदा तृतीयमण्डलचारचरणकाले दिवसरात्री तथैव प्रागिव वक्तव्ये, तद्वैवम्—तथा णं अङ्गारसमुहृतेदिवसे भवति चउहि एगद्विभागमुहृतेहि ऊणे दुवालसमुहृता राई भवति चउहि एगद्विभागमुहृतेहि अहिया, ‘एवं खल्वि’ त्यादि, एवं—उक्तप्रकारेण खलु निश्चितमेतेनोपायेन प्रत्यहोरात्रमेकैकमण्डलमोचनरूपेण निष्क्रमन् सूर्यस्तदनन्तरामण्डलातदनन्तरं मण्डलं संक्षामन् २ एकैकस्मिन् मण्डले पञ्च २ योजनानि पञ्चत्रिंशद्वैकषष्ठिभागा योजनस्येत्वैवं परिमाणां विष्कम्भवृद्धिमभिवर्द्धयन् २ एकैकस्मिन्नेतमण्डले अष्टादश २ योजनानि परियवृद्धिमभिवर्द्धयन् २ इहाषादश इति २ व्यवहारत उक्तं, निश्चयनमतेन तु सप्तदश २ योजनानि अष्टत्रिंशतं चैकषष्ठिभागा योजनस्येति द्रष्टव्यं, एतद्वाप्रागेव भावितं, न चैतत्स्यमनीषिकाविजृम्भितं, यत उक्तं तद्विद्याप्रक्रमे एव करणविभावनायां—

‘सत्तरस जोयणाईं अङ्गतीसं च एगद्विभागा १७ एयं निच्छएण संववहारेण पुण अङ्गारस जोयणाईं’ इति प्रथमषष्ठ्यासपर्यवसानमूते व्यशीत्यधिकशततमे अहोरात्रे सर्वबाह्यं मण्डलमुपसंक्ष म्य चारं चरति, ‘ता जया ण’ मित्यादि, तत्र यदा णमिति वाक्यालङ्कारे, सूर्य सर्वबाह्यमण्डलमुपसंक्ष म्य चारं चरति तदा तत्सर्वबाह्यं मण्डलपदं अष्टचत्वारिंशदेकषष्ठिभागा योजनस्य बाहल्येन एकं योजनशतसहस्रं षट् शतानिषष्टयधिकानि आयामविष्कम्भेन—आयामविष्कम्भाभ्यां, तथाहि सर्वाभ्यन्तरामण्डलात्परतः सर्वबाह्यं मण्डलं पर्यवसानीकृत्य व्यशीत्यधिकं

मण्डलशतं भवति, मण्डले २ च विष्कम्भे २ परिवर्द्धने पञ्च २ योजनानि पञ्चत्रिंशद्वैकषषिभागा योजनस्य, ततः पञ्चयोजनानि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते, जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि येऽपि च पञ्चत्रिंशद्वैकषषिभागा योजनस्य तेऽपि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते, जातानि चतुःषष्ठिशतानि पञ्चोत्तराणि तेषामेकषष्ठ्या भागे ह्यते लब्धं पञ्चोत्तरं योजनशतं एतत्खूर्वसिन् राशी प्रक्षिप्यते. जातानि दश शतानि विंशत्यधिकानि एतानि सर्वाभ्य- न्तरमण्डलविष्कम्भायामपरिमाणं भवति, ततो यथोक्तं सर्ववाह्यमण्डलगत- विष्कम्भायामपरिमाणं भवति, तथा त्रीणि योजनशतसहस्राणि अष्टादश सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चदशोत्तराणि परिक्षेपतः, नवरं पञ्चदशोत्तराणि किञ्चित्त्र्यूनानि द्रष्टव्यानि ।

तथाहि—अस्य मण्डलस्य विष्कम्भो योजनलक्षं षट् योजनशतानि षष्ठ्यधिकानि अस्य वर्गाविधीयते, जात एककः शून्यमेककस्त्रको द्विकश्चतुष्कस्त्रकः पञ्चकः षट्कोङ्केशून्येततोदशभिर्गुणे जातमेकमधिकशून्यं १०१३२४३५६०००, अस्य वर्गमूलनयनेलब्धानि त्रीणि योजनशतसहस्राणि अष्टादशसहस्राणि त्रीणिशतानि चतुर्दशोत्तराणि शेषमुद्धरति पञ्चकः पञ्चकस्त्रकश्चतुष्कः शून्यं चतुष्कः छेदराशि पट्कस्त्रकः पट्कः षट्को द्विकोऽषट्कः तत एतेन पञ्चदशं योजनं किञ्चिद्दूरं किल लभ्यते इति व्यवहारतः सूत्रकृता परिपूर्ण विवक्षित्वा पञ्चदशोत्तराणीत्युक्तं, अथवा मण्डले २ पूर्व २ मण्डलात्परिवृद्धौ सप्तदश २ योजनानि अष्टात्रिंशद्वैकषषिभागा योजनस्य लभ्यन्ते, ततः सप्तदश योजनानि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते, जातान्येकत्रिंशच्छतान्येकादशोत्तराणि येऽपि चाट्रिंशद्वैकषषिभागास्तेऽपि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते, जाता-न्येकोनसप्ततिशतानि चतुष्पञ्चशाशदधिकानि तेषां योजनानयनार्थमेकषष्ठ्या द्विष्टते, लब्धं चतुर्दशोत्तरं योजनशतं तत्र पूर्वराशी प्रक्षिप्यते जातानि द्वात्रिंशच्छतानि पञ्चत्रिंशत्यधिकानि एतानि सर्वाभ्यन्तरमण्डल-परिवर्यपरिमाणेत्रीणिलक्षणाणि पञ्चदशसहस्राणि नवाशीत्यधिकानि इत्येवं रूपेऽधिकत्वेन प्रक्षिप्यन्ते, जातानि त्रीणिलक्षणाणि अष्टादशसहस्राणित्रीणिशतानि चतुर्दशोत्तराणि तथा सप्तदशानां योजनानां अष्टात्रिंशत- श्वैकषषिभागानामुपरि चानि त्रीणि शतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि शेषाण्युद्धरन्ति तानि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते जातान्यष्टष्ठिसहस्राणि षट् शतानि पञ्चत्रिंशद्वैकषषिकानि तेषां छेदराशिना पञ्चशाशदधिकैकविंशतिशतरूपेण भागो द्विष्टते, लब्ध्य एकत्रिंशद्वैकषषिभाग योजनस्य, शेषं स्तोकत्वात् त्वक्तं, परं व्यवहारतः परिपूर्ण योजनं विवक्षितमिति पञ्चदशोत्तराणीत्युक्तं ।

‘तथाण’मित्यादिना रात्रिन्दिवपरिमाणं षष्मासोपसंहरणं च सुगामं, ‘सेपविसमाणे’इत्यादि, ततः स सूर्य सर्ववाह्यामण्डलात् प्रागुक्तप्रकारेणाभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयं षष्मासमाददानो द्वितीयस्य षष्मासस्य प्रथमे अहोरात्रे सर्ववाह्यानन्तरमवक्तनं द्वितीयं मण्डलमुपसंकम्य चारं चरति । ‘ताजवा ण’मित्यादि, तत्र यद्या णमितिवाक्यालङ्कारे सर्ववाह्यानन्तरमवक्तनं द्वितीयं मण्डलमुपसंकम्य चारं चरति तदा तन्मण्डलपदं अष्टाचत्वारिंशद्वैकषषिभागा योजनस्य वाह्येन, एकं योजनशतसहस्रं षट् च योजनशतानि चतुष्पञ्चशाशदधिकानि पदिंवशतिश्वैकषषिभागा योजनस्य आयामविष्कम्भेन—आयामविष्कम्भाभ्यां, तथाहि—एकतोऽपि तन्मण्डलं सर्ववाह्यमण्डलगतानष्टचत्वारिंशतमेकषषिभागान् योजनस्यापरे ह्ये योजने विमुच्याभ्यन्तरमवस्थितमप-रतोऽपि, ततो योजनद्वयस्याद्याचत्वारिंशतश्वैकषषिभागानां द्वाभ्यां गुणने पञ्च योजनानि

पञ्चत्रिंशश्चैकषट्ठिभागा योजनस्येति भवति, एतत्सर्वबाह्यमण्डलगतविष्कम्भा-यामपरिमाणात् शोध्यते, ततो यथोक्तमधिकृतमण्डलविष्कम्भायामपरिमाणं भवति, तथा त्रीणि योजनशतसहस्राणि अष्टादश सहस्राणि द्वे योजनशते सप्तसनवत्यधिके ३१८२९७ परिक्षेपतः प्रक्षिप्तं, तथाहि—पूर्वमण्डलादस्य मण्डलस्य विष्कम्भायामपरिमाणे पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंश- श्चैकषट्ठिभागा योजनस्येति त्रुट्यन्ति, पश्चानां योजनानां पञ्चत्रिंशतश्चैकषट्ठिभागानां परिरित्येसप्तसदश योजनानि अष्टात्रिंशश्चैकषट्ठिभागा योजनस्य भवन्ति, परं सूत्रकृताव्यवहानयमतेन परिपूर्णान्यथादशयोजनानि विवक्षितानि, ग्रागुक्तात्सर्वबाह्यमण्डलपरियपरिमाणात् त्रीणि लक्षाणि अष्टादश सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चदशशोत्तराणि इत्येवंस्तपादथादशयोजनानि शोध्यन्ते, ततो यथोक्त-मधिकृतमण्डल-परियपरिमाणं भवति। 'तथा णं राइदियाणं तह चेव' तितदा रात्रिन्दिवं रात्रिदिवसौतथैव वक्तव्यौ, तौ चैवम्—'तथा णं अड्डारसमुहुता राई भवति दोहि एगद्विभागमुहुतेहि ऊणा दुवालसमुहुते दिवसे हवइ दोहि एगद्विभागमुहुतेहि अहिए' इति।

'से पविसमाणे' इत्यादि, ततः स सूर्वस्तस्मादपि द्वितीयस्मान्मण्डलाव्यगुक्तप्रकारेणाभ्यन्तरं प्रदिशन् द्वितीयस्य षण्मासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे सर्वबाह्यान्मण्डलादवाक्तनं तृतीयं मण्डलमुपसंक्षम्य घारं चरति, तत्र यदा सूर्य सर्वबाह्यान्मण्डलादवाक्तनं तृतीयं मण्डलमुपसंक्षम्य घारं चरति तदा तन्मण्डलपदं अष्टाचत्वारिंशदधिकानि द्विपञ्चशश्चैकषट्ठिभागा योजनस्य दाहल्येन एकं योजनशतसहस्रं षट् च योजन-शतानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि द्विपञ्चशश्चैकषट्ठिभागा योजनस्य आयामविष्कम्भेन—आयामविष्कम्भाभ्यां, तथाहि—सूर्यस्मान्मण्डलादिदं मण्डलमायामविष्कम्भेन पञ्चभिर्योजनैः पञ्चत्रिंशता चैकषट्ठिभागीयोजनस्य हीनं, ततः पूर्वमण्डलविष्कम्भायामपरिमाणादेकं योजन-शतसहस्रं षट् शतानि चतुष्पञ्चशदधिकानि षट्टिवशतिश्चैकषट्ठिभागा योजनस्येत्येवंस्तपात्पञ्च योजनानि पञ्चत्रिंशश्चैकषट्ठिभागा योजनस्य शोध्यन्ते, ततो यथोक्तमधिकृतमण्डलमविष्कम्भायामपरिमाणं भवति, तथा त्रीणि योजनशतसहस्राणि अष्टादश सहस्राणि द्वे शते एकोनाशीत्यधिके परिक्षेपतः प्रक्षिप्तं।

तथाहि—प्राक्तनमण्डलादिदं मण्डलं पञ्चभिर्योजनैः पञ्चत्रिंशता चैकषट्ठिभागीयोजनस्य विष्कम्भतो हीनं, पश्चानां योजनानां पञ्चत्रिंशतश्चैकषट्ठिभागानां परिरित्यपरिमाणं व्यवहारतोऽष्टादश योजनानि, तस्मानि पूर्वमण्डलपरियपरिमाणात् शोध्यन्ते, ततो यथोक्तमधिकृतपरियपरिमाणं भवति, 'दिवसराई तहेव' तिदिवसरात्री तथैव प्रागिव वक्तव्ये, ते चैवम्—तथा णं अड्डारसमुहुता राई भवइ चउहिए एगद्विभागमुहुतेहिऊणा, दुवालसमुहुते दिवसे भवइ चउहिए एगद्विभागमुहुतेहि अहिए' इति, 'एवं खल्चि' त्यादि एतत्सूत्रं प्राग्कृतव्या-ख्यानानुसारेण स्वयं परिमावनीयं, नवरं 'निवेदेमाणे' इति निर्वेदयन् निर्वेदयन् हापयन् हापयन् वित्यर्थः।

'ता जया ण' मित्यादि सुगम्य, अधुना प्रस्तुतवक्तव्यतोपसंहारमाह—'ता सव्वावि न' मित्यादि, ततः सर्वाण्यपि मण्डलपदानि प्रत्येकं दाहल्येनाष्टचत्वारिंशदधिकषट्ठिभागा योजनस्य, उपलक्षण-मेतत्, अनिवतानि चायामविष्कम्भपरिधिभितथा सर्वाण्यपि च मण्डलान्तरकाणि—मण्डलान्तर-राणि, सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, द्वे द्वे योजने विष्कम्भेन, तत एष द्वे योजने

अष्टाचत्वारिंश-चैकषटिभागा योजनस्येत्येवंस्पो, णमिति वाक्यालङ्कारे, अध्या-पन्थास्यशीत्यधि-कशतप्रत्युत्पन्नः-त्यशीत्यधिकेन शतेन गुणितः सन् पञ्चदशोत्तराणि योजनशतान्याख्याता इति वदेत्, तथाहि-द्वे योजने त्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्येते जातानि त्रीणि शतानि पट्टषष्ठ्यधिकानि ये उपि च अष्टाचत्वारिंशदेकषटिभागास्तेऽपि त्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते जातानि सप्तशीतिशतानि चतुरशीत्यधिकानि तेषां योजनानयनार्थमेकषष्ठ्या भागो क्रियते, लब्धं चतुश्चत्वारिंशं योजनशतं तत् पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते, जातानि पञ्च शतानि दशोत्तराणि अस्यैवार्थस्य व्यक्तीकरणार्थं भूयः प्रश्नसूत्रमाह- 'ता अविंतराओ' इत्यादि, 'ता' इति तत्र अभ्यन्तरात्- सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलपदात् परतो यावद्वाद्यं-सर्वबाह्यं मण्डलपदं बाह्याद्या-सर्वबाह्याद्या मण्डलपदादर्वाक् यावत्सर्वाभ्यन्तरं मण्डलपदमेष- एतावान् अध्या क्रियान्- क्रियद्वामाण आख्यात इति वदेत् ?, स्वशिष्येभ्यः, पञ्चदशोत्तरायोजनशतभावना प्रागुक्तानुसारेण स्वयं परिभावनीया, 'अविंतराए' इत्यादि, अभ्यन्तरेण मण्डलपदेन सह अभ्यन्तरान्मण्डलपदादर्भ्य यावद्वाद्यं- सर्वबाह्यं मण्डलपदं यदिवा बाह्येन-सर्वबाह्येन मण्डलपदेन सर्वबाह्यान्मण्डलपदादर्भ्य यावत्सर्वाभ्यन्तरं मण्डलं एष एतावान् अध्या क्रियानाख्यात इति वदेत् ?,

भगवानाह- 'ता पंचे' त्यादि, स एतावान् अद्या पञ्चदशोत्तराणि योजनशतान्याचत्वारिंश-चैकषटिभागा योजनस्येत्याख्यात इति वदेत्, पूर्वस्मादध्यपरिमाणात् एतस्याध्यपरिमाणस्य सर्वबाह्यमण्डलगतेन बाह्यपरिमाणेनाधिकत्वात्, 'ता अविंतरेऽत्यादि, 'ता' इति अभ्यन्तरान्मण्डलपदात्परतो बाह्यमण्डलपदात्-सर्वबाह्यमण्डलादर्वाक् यद्वा बाह्यमण्डलपदादर्वाक् अभ्यन्तरामण्डलात्परत एषः अध्या क्रियानाख्यात इति वदेत् ?, भगवानाह-

'ता पंचे' त्यादि, पञ्च योजनशतानि नवोत्तराणि त्रयोदश चैकषटिभागा योजनस्य आख्यात इति वदेत्, पूर्वस्मादध्यपरिमाणादस्याध्यपरिमाणस्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतसरवबाह्यमण्डल-गतवाह्यपरिमाणेन पञ्चत्रिंशदेकषटिभागाधिकैकयोजनरूपेण हीनत्वात्, तदेवमभ्यन्तरान्मण्डलात्परतो यावत्सर्वबाह्यं मण्डलं सर्वबाह्याद्या मण्डलादर्वाक् यावत्सर्वाभ्यन्तरं मण्डलं तथा सर्वाभ्यन्तरसर्वबाह्यमण्डलाभ्यां सह तथा सर्वाभ्यन्तरसर्वबाह्यमण्डलाभ्यां विना यावदध्यपरिमाणं भवति तावश्रितपितं, सम्प्रति सर्वाभ्यन्तरेण मण्डलेन सह सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परतो बाह्यमण्डलादर्वाक् यदिवा सर्वबाह्यमण्डलेन सह सर्वबाह्यमण्डलादर्वाक् सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परतो यावदध्यपरिमाणं भवति तावश्रितपिति- 'अविंतराए' इत्यादि, अभ्यन्तरेण मण्डलपदेन सह अभ्यन्तरान्मण्डलात्परतः सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाग्निति गम्यते, यदिवा सर्वबाह्येन मण्डलपदेन सह सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक् सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परत इति गम्यते, योऽध्या एष णमिति वाक्यालङ्कारे अध्या क्रियानाख्यात इति वदेत् ?, भगवानाह- 'ता' इत्यादि, तावानध्या पञ्चदशोत्तराणि योजनशतानि आख्यात इति वदेत्, भावना सुगमत्वात् क्रियते ।

प्राभृतं-१, प्राभृतप्राभृतं-८ समाप्तम्

प्राभृतं-१ समाप्तम्

मुनि दीपरलसागरेण संशोधिता सम्पादिता सूर्यग्रन्थसितपाक्षसूत्रे
प्रथमप्राभृतस्य मलयग्निस्त्रिआचार्येण विरचित दीका परिसमाप्ता ।

प्रामृतं-२

वृ. तदेवमुक्तं प्रथमप्रामृतं, सम्प्रतिद्वितीयं वक्तव्यं, तस्य चायमर्थाधिकारः 'कथं तिर्यक् सूर्यः परिप्रमती' ते ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

—: प्रामृतं-२, प्रामृतप्रामृतं-१ :—

वृ. (३१) तादहं ते रेच्यगती लाहिति वदेहः ? , तत्य खलु इमाओ अहु पडिवतीओ कन्ताओ, तत्येगे एवमा हंसु ता पुरच्छिमातो लोअंतातो पादो मरीची आगासंसि उत्तिष्ठुति से णं इमं लोयं तिरियं करेइ तिरियं करेता पञ्चत्यिमंसि लोयंसि सायंभि रायं आगासंसि विद्धंसिसंति एने एवमाहंसु १ । एगे पुण एवमाहंसु—ता पुरच्छिमातो लोअंतातो पातो सूरिए आगासंसि उत्तिष्ठुति, से णं इमं तिरियं लोयं तिरियं करेति कित्ता पञ्चत्यिमंसि लोयंसि सूरिए आगासंसि विद्धंसंति, एगे एवमाहंसु २ ।

एगे पुण एवमाहंसु—ता पुरत्यिमाओ लोयंतातो पादो सूरिए आगासंसि उत्तिष्ठुति, से इमं तिरियं लोयं तिरियं करेति करिता पञ्चत्यिमंसि लोयंसि सायं अहे पडियागच्छति, अधे पडियागच्छेता पुनरवि अवरभूपुरत्यिमातो लोयंतातो पातो सूरिए आगासंसि उत्तिष्ठुति, एगे एवमाहंसु ३ ।

एगे पुण एवमाहंसु—ता पुरत्यिमाओ लोयंताओ पाजो सूरिए पुढविकायंसि उत्तिष्ठुति, से णं इमं तिरियं लोयं तिरियं करेति करेता पञ्चत्यिमंसि लोयंतासि सायं सूरिए पुढविकायंसि विद्धंसङ्ग, एगे एवमाहं ४ । एगे पुण एवमाहंसु पुरत्यिमाओ लोयंताओ पाजो सूरिए पुढविकायंसि उत्तिष्ठइ से इमं तिरियं लोयं तिरियं करेइ करेता पञ्चत्यिमंसि लोयंतासि सायं सूरिए पुढविकायंसि अनुपविसङ्ग अनुपविसिता अहे पडियागच्छइ २ पुनरवि अवरभूपुरत्यिमातो लोयंताओ पाजो सूरिए पुढविकायंसि उत्तिष्ठइ, एगे एव ० ५ ।

एगे पुण एवमाहंसु ता पुरत्यिमिङ्गाओ लोयंताओ पाजो सूरिए आउकायंसि उत्तिष्ठइ, से णं इमं तिरियं लोयं तिरियं करेइ करेता पञ्चत्यिमंसि लोयंतासि पाजो सूरिए आउकायंसि विद्धंसंति, एगे एवमाहंसु ६ । एगे पुण एवमाहंसु—ता पुरत्यिमातो लोयंतातो पाजो सूरिए आउकायंसि उत्तिष्ठुति, से णं इमं तिरियं लोयं तिरियं करेति २ ता पञ्चत्यिमंसि लोयंतासि सायं सूरिए आउकायंसि पविसङ्ग, पविसिता अहे पडियागच्छति २ ता पुणरवि अवरभूपुरत्यिमातो लोयंतातो पादो सूरिए आउकायंसि उत्तिष्ठुति, एगे एव ० ७ ।

एगे पुण एवमाहंसु—ता पुरत्यिमातो लोयंताओ बहूइं जोयणाइं बहूइं जोयणसताइं बहूइं जोयणसहस्राइं उहूं दूरं उप्पतिता एत्य णं पातो सूरिए आगासंसि उत्तिष्ठुति, से णं इमं दाहिणहूं लोयं तिरियं करेति करेता उत्तरद्धलोयं तमेव रातो, से णं इमं उत्तरद्धलोयं तिरियं करेइ २ ता दाहिणद्धलोयं तमेव राओ, से णं इमाइं दाहिणपुत्रद्धलोयाइं तिरियं करेइ करिता पुरत्यिमाओ लोयंतातो बहूइं जोयणाइं बहूयाइं जोयणसताइं बहूइं जोयणसहस्राइं उहूं दूरं उप्पतिता एत्य णं पातो सूरिए आगासंसि उत्तिष्ठुति एगे एवमाहंसु ८ ।

वयं पुण एवं वयामो, ता जंबुद्धीवस्स २ पाईणपडीणायत ओदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउच्चीसेणं सतेणं छेता दाहिणपुरच्छिमंसि उत्तरपञ्चत्यिमंसि य चउच्चागमंडलंसि इमीसे

रथणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्ञातो भूमिभागातो अङ्ग जोयणसत्ताइं उहूं उप्पतिता एत्य णं पादोदुवेशुरियाउतिहृष्टि, ते णं इमाइं दाहिण्युतराइं जंबुदीवभागाइं तिरियं करोति २ ता पुरतिथिम-पद्मत्विमाइं जंबुदीवभागाइं तामेव रातो। ते णं इमाइं पुरच्छिमपद्मत्विमाइं जंबुदीवभागाइं तिरियं करोति २ ता दाहिण्युतराइं जंबुदीवभागाइं तामेव रातो, ते णं इमाइं दाहिण्युतराइं पुरच्छिमपद्मत्विमाणि य जंबुदीवभागाइं तिरियं करोति २ ता जंबुदीवस्त २ पाईणपडियायतआदिणदाहिणायवाए जीवाए मंडलं चउच्चीसेणं सतेण छेता दाहिणपुरच्छिमिलंसि उत्तरपद्मत्विमिलंसि य चउभागमंडलंसि इमीसे रथणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्ञातो भूमिभागातो अङ्ग जोयणसवाइं उहूं उप्पइता, एत्य णं पादोदुधे शूरीपा आगासासि उहूं उप्पइति ।

बृ. 'ता कहं तेरिच्छाई' इत्यादि, अरत्यन्यदपि प्रभूतं प्रष्टव्यं परं एतावदेव तावस्यूच्छामि कर्व 'ते' ल्या भगवन् ! सूर्यस्य तिर्यगति-तिर्यकपरिभ्रमणमाख्याता इति वदेत्, एवमुक्ते भगवान् एतद्विषयपरतीर्थिकप्रतिपतिमिद्या भावोपदर्शनार्थप्रथमतत्त्वा एव प्रतिपत्तीरुपन्यस्यति-

'तत्य खलु' इत्यादि, तत्र-तस्यां सूर्यस्य तिर्यगती-तिर्यगतिविषये स्वल्पिमा-वक्ष्यमाणस्वरूपा अष्टौ प्रतिपत्तयः—परतीर्थिकाभ्युपगमरूपाःप्रज्ञाताः, ता एव क्रमेणाह—'तत्येषे' इत्यादि, तत्र-तेषामध्यनां परतीर्थिकानां मध्ये एके परतीर्थिका एवमाहुः, 'ता' इति पूर्ववत् पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वमिति गम्यते, पूर्वस्यां दिशीति भावार्थ, प्रातः—प्रभातसमये मरीचि-मरीचिसङ्क्षातः किरणसङ्क्षात इत्यर्थः, आकाशे उत्तिष्ठति-उत्पद्यते, एतेन एतदुक्तं भवति—नैतद्विमानं नापि रथो नापि कोऽपि देवतास्त्वः सूर्य किन्तु किरणसङ्क्षात एवैष वर्तुलगोलाकारो लोकानुभावा- यदिविदिवसं पूर्वस्यां दिशि प्रातराकाशे समुत्पद्यते, यतः सर्वत्र प्रकाशः प्रसरमधिरोहति, स इत्यभूतो मरीचिसङ्क्षात उपजातः सन् एवमिति वाक्यालङ्कारेऽम-प्रत्यक्षत उपलभ्यमानं लोकं-तिर्यगलोकं तिर्यकरोति, किमुक्तं भवति ? —तिर्यक् परिभ्रमन्निमं तिर्यग्लोकं प्रकाशयतीति, तिर्यक् कृत्वा पश्यिमे लोकान्ते सायं—सान्दो समये विघ्वंसते, अत्रोपसंहारः—'एगे एवमाहंसु' तथा जगत्स्वाभाव्यात् स मरीचिसङ्क्षात आकाशे विघ्वंसते—विघ्वंसमुपचाति एवं सकलकालमपि, अत्रिवोपसंहारः, 'एगे एवमाहंसु' १ । एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्यो लोकप्रसिद्धो देवतास्त्वो मास्करस्तथाजगत्स्वाभाव्यादाकाशे उत्पद्यते, स चोत्पन्नः सन्निमं तिर्यग्लोकं तिर्यकरोति—तिर्यक् परिभ्रमन्निमं लोकं प्रकाशयतीत्यर्थः, तिर्यक् च कृत्वा पश्यिमे लोकान्ते सायं—सान्ध्ये समये आकाशे विघ्वंसते अत्रोपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' २ ।

एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्यो देवतास्त्वः सदावस्थायी तथाविध-पुराणशास्त्रप्रसिद्ध आकाशे उत्तिष्ठति—उद्गच्छति, स चोद्गतः सन्निमं प्रत्यक्षत उपलभ्यमानं ननु यतोकं तिर्यक् करोति तिर्यक् च कृत्वा पश्यिमलोकान्ते सायं—सन्ध्यासमये अथ आकाशम-उत्तिष्ठति, प्रविश्य चाथः प्रत्यागच्छति—अधोभागेन प्रत्यागच्छति, अधोलोकं प्रकाशयन् प्रतिनिवर्तत इत्यर्थः, तन्मतेन हि भूरियं गोलाकारालोकाऽपि च गोलाकारतया व्यवस्थितः, इदं च मतं सप्तप्रत्यपि तीर्थान्तरीयेषु विजम्भते, ततस्तदगतं पुराणशास्त्रदेतत्सम्यगवसेयं, अस्य ऋदी भेदाः, एके एवमाहुः—प्रातः सूर्य आकाशे उद्गच्छति, अपरे आहुः—पर्वतशिरसि, अन्ये आहुः—समुद्रे इति, तत्र प्रथमानामिदं मतमुपन्यस्तं, अथः प्रत्यागत्य च पुनरप्यवरमुवः—अधोभुवः पश्यिमा-

अधोभागाद्विनिर्गत्येत्यर्थः, पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वमाकाशे प्रातः सूर्य उदगच्छति, एवं सर्वदापि इष्टव्यं, अत्रोपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' ३ ।

एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्यो देवतारूपस्तथाविघपुराणप्रसिद्धः पृथिवीकाये—पृथिवकायमध्ये उदयभूधरशिरसि उत्तिष्ठति—उत्पद्धते, स चोत्पत्रः सत्रिमं मनुष्यलोकं तिर्यकरोति, तिर्यक् परिभ्रमत्रिमं मनुष्यलोकं प्रकाशयतीत्यर्थ, तिर्यक् त्वा पश्चिमे लोकान्ते सायं—सान्ध्ये समये सूर्य पृथिवीकाये—अस्तमयभूधरशिरसि विघ्वंसते—विघ्वंसमुपपयाति, एवं प्रतिदिवसं सकलाङ्गहं जगलिथिति इतिःपादनीया, अत्रोपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' ४ ।

एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्यो देवतारूपः सदावस्थायी पृथिवीकाये—उदयभूधरशिरसि उत्तिष्ठति—उदगच्छति, स चोदगतः सत्रिमं प्रत्यक्षत उपलभ्यमानं तिर्यग्लोकं तिर्यकरोति, तिर्यक् कृत्वा पश्चिमे लोकान्ते सायं—सान्ध्ये समये पृथिवीकायं—अस्तमयभूधरमनुप्रविशति, प्रविश्य चाधः प्रत्यागच्छति—अधोभागवर्तिनं लोकं प्रकाशयन् प्रतिनिवर्तते, ततः पुनरप्यवर्त्युवः—अधोमुवः पृथिव्या अधोभागाद्विनिर्गत्येत्यर्थः, पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्यपृथिकाये—उदयभूधरशिरसि उत्तिष्ठति, एतोऽपि भूगोलवादिनः परं पूर्वे आकाशे उत्तिष्ठतीति प्रतिपश्चाः एते तु पर्वतशिरसीति शेषः, अत्रिवोपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' ५ ।

एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वप्रातः सूर्योऽप्काये—पूर्वसमुद्रे उत्तिष्ठति—उत्पद्धते, स चोत्पत्रः सत्रिमं—प्रत्यक्षत उपलभ्यमानं तिर्यग्लोकं तिर्यकरोति, तिर्यक् कृत्वा पश्चिमे लोकान्ते सायं—सान्ध्ये समये सूर्योऽप्काये—पश्चिमसमुद्रेविघ्वंसमुपगच्छति, एवं सर्वदापि, अत्रोपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' ६ । एके पुनरेव माहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्य सदावस्थायी पुराणशास्त्रप्रसिद्धोऽप्काये—पूर्वसमुद्रे उत्तिष्ठति—उदगच्छति, स चोदगतः सत्रिमं तिर्यग्लोकं तिर्यकरोति, तिर्यक् परिभ्रमत्रिमं तिर्यग्लोकं प्रकाशतीत्यर्थः, तिर्यक् कृत्वा पश्चिमे लोकान्ते सायं—सान्ध्ये समये सूर्योऽप्कायं—पश्चिमसमुद्रमनुप्रविशति, प्रविश्य चाधः प्रत्यागत्य चावरभुवः—अधः पृथिव्या अधोभागाद्विनिर्गत्येत्यर्थ, पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रातः सूर्योऽप्काये पूर्वसमुद्रे उत्तिष्ठति उदगच्छति, एवं सकलकालमपि, अत्रिवोपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' ७ ।

एके पुनरेवमाहुः—पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रथमतो बहूनि योजनानि ततः क्रमेण बहूनि योजनशतानि तदनन्तरं क्रमेण बहूनि योजनसहस्राणि दूरमूर्ध्वमुत्तुत्य—बुद्ध्या गत्वा अत्र—अस्मिन्द्वककाशे प्रातः सूर्यो देवतारूपः सदावस्थायी उत्तिष्ठति—उदगच्छति, स चोदगतः सत्रिमं दक्षिणार्द्धलोकं—दक्षिणादिभाविनमर्द्धलोकं, दक्षिणं लोकस्याद्यमित्यर्थ, तिर्यकरोति—तिर्यकपरिभ्रमन् दक्षिणलोकार्द्धप्रकाशयतीत्यर्थः, दक्षिणं चार्द्धलोकं तिर्यक् कुर्वन् तदैवोत्तरमर्द्धलोकं रात्रौ करोति, ततः स सूर्यक्रमेणेमर्द्धलोकमुत्तरं तिर्यकरोति, तत्रापि तिर्यक परिभ्रमन् उत्तरमर्द्धलोकं प्रकाशयतीत्यर्थः; उत्तरं चार्द्धलोकं तिर्यकपरिभ्रमणेन प्रकाशयन् तदैव दक्षिणमर्द्धलोकं रात्रौ करोति, ततः स सर्व इमौ दक्षिणोत्तरार्द्धलोकौ तिर्यक् त्वा भूयोऽपि पौरस्त्याल्लोकान्तादूर्ध्वं प्रथमतो बहूनि योजनानि गत्वा ततः क्रमेण बहूनि योजनशतानि तदनन्तरं बहूनि योजनसहस्राणि दूरमूर्ध्वमुत्तुत्य—बुद्ध्या गत्वा अत्र—अस्मिन्द्वककाशे प्रातः सूर्य आकाशे उत्तिष्ठति—उदगच्छति,

एवं सकलकालं, अत्रोपसंहारमाह—‘एगे एवमाहंसु’ ।

तदेवं परप्रतिपत्तीरुपदर्श्य स्वमतपुण्डरदर्शयति—‘वयं पुण’ इत्यादि, वयं पुनरुत्पन्नकेवल-ज्ञानाः केवलज्ञानेन यथावस्थितं वस्तुपलभ्य एवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह—‘ता’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, जन्म्बूद्धीपस्य द्वीपस्योपरि यद्वा तद्वा मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा, चतुर्विंशत्यधिकशतसङ्गान् भागान् मण्डलं परिकल्प्येत्यर्थः, भूयश्च प्राचीनापाचीनायतया उदीच्यदक्षिणायतया प्रत्यञ्चया—दवरिकवेत्यर्थ, तन्मण्डलं चतुर्भिर्भागिर्विभज्य दक्षिणपौरस्य उत्तरपश्चिमेच चतुर्भागमण्डले—च चतुर्भागमण्डले—मण्डलचतुर्भगि एकविंशत्यद्भागप्रमाणे, एतावति किल चतुरशीत्यधिकमपि मण्डलशतं सूर्यस्योदये प्राप्यते इति ‘चउदीसेणं सएणं छित्ता चउद्भाग-मण्डलंसी’ त्युक्तं, अस्याः—अप्रत्यक्षत उपलभ्यमानाया रत्नप्रभायाः पृथिव्या वहुसमरमणीयात् भूमिभागादूर्ध्मस्ती योजनात्यन्युलुत्य—कुछलगत्तरेष्वत्तर्द्द्वयाद्य सूर्याद्युतिष्ठतः—उदगच्छतः, दक्षिणपौरस्यमण्डलचतुर्भगि भारतः सूर्य उदगच्छति अपरोत्तरस्मिन् मण्डलचतुर्भगि ऐरावतः सूर्य, तौ चैवमुद्गतौ भरतैरावतसूर्यौ यथाक्रममिमी दक्षिणोत्तरौ जन्म्बूद्धीपभागी तिर्यक्कृतुतः,

किमुक्तं भवति ? — भारतः सूर्यो दक्षिणपौरस्यमण्डलचतुर्भगि उदगतः सन् तिर्यक् परिग्रामति तिर्यक् परिग्रामन् मेरोदक्षिणभागं प्रकाशयति, ऐरावतः पुनः सूर्योऽपरोत्तरदिग्दिभागे उदगच्छति, स चोदगतः सन् तिर्यक् परिग्रामन् मेरोरुत्तरभागं प्रकाशयतीति, इत्थं च भारतैरावतसूर्यौ यदा मेरोदक्षिणोत्तरौ जन्म्बूद्धीपभागौ तिर्यक्कुरुतः तदेव तौ पूर्वपश्चिमौ जन्म्बूद्धीपभागौ रात्रौ कुरुतः, एकोऽपि सूर्यस्तदा पूर्वभागं पश्चिमभागं वा न प्रकाशयतीत्यर्थः, दक्षिणोत्तरौ च भागौ तिर्यक्कुल्वा ताविमौ पूर्वपश्चिमौ जन्म्बूद्धीपभागौ तिर्यक्कुरुतः, इयमत्र भावना—ऐरावतः सूर्यो मेरोरुत्तरभागे तिर्यक् परिग्राम्य तदनन्तरं मेरोरेव पूर्वस्यां दिशि तिर्यक् परिग्रामति, भारतः सूर्यो मेरोदक्षिणतस्तिर्यक् परिग्राम्य तदनन्तरं मेरोः पश्चिमे भागे तिर्यक् परिग्रामतीति, इत्थं च यदा एरावतभारतौ सूर्यौ यथाक्रमं पूर्वपश्चिमभागौ तिर्यक् कुरुतस्तदैव दक्षिणोत्तरौ जन्म्बूद्धीपभागौ रात्रौ कुरुतः, एकोऽपि दक्षिणभागं उत्तरभागं वा न प्रकाशयतीति भायः, तत इत्थं यथाक्रममैरावतभारतसूर्यौ पूर्वपश्चिमभागौ तिर्यक् कृत्वा यो भारतः सूर्य स उत्तरपश्चिममण्डलचतुर्भगि उदयमासादयति, यथैरावतः स दक्षिणपौरस्ये मण्डलचतुर्भगि इति, एतदेवोपदर्शयनुपसंहारमाह—

‘तेण’ इत्यादि, तौ भारतैरावतौ सूर्यों प्रथमतो यथाक्रममिमी दक्षिणोत्तरौ जन्म्बूद्धीपभागौ ततो यथायोगं पूर्वपश्चिमौ जन्म्बूद्धीपभागौ, भारतः पश्चिमभागमैरावतः पूर्वभागमित्यर्थः, तिर्यक् कृत्वा जन्म्बूद्धीपस्य द्वीपस्योपरि यद्वा तद्वा मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा भूयश्च प्राचीनाप्राचीनायतया उदीच्यदक्षिणायतया च जीवया प्रत्यञ्चया दवरिक्या इत्यर्थः, चतुर्भिर्विभज्य यथायोगं दक्षिणपौरस्ये उत्तरपश्चिमे वा मण्डलचतुर्भगि अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या वहुसमरमणीयात् भूमिभागादूर्ध्मस्ती योजनशतान्युरुलुत्य अत्रास्मिन्नवकाशे प्रातद्दीर्घे सूर्यावाकाशे उत्तिष्ठतः—उदगच्छतः, य उत्तरभागं पूर्वस्मिन्नहोरात्रेप्रकाशितवान् स दक्षिणपौरस्ये मण्डलचतुर्भगि उदगच्छति, यस्तु दक्षिणं भागं प्रकाशयति स्म स उत्तरपश्चिमे मण्डलचतुर्भगि, एवं सकलकालं जगत्तिथ्यति परिभावनीया ।

-ः प्राभृतप्राभृतं-२ :-

बृ. तदेवमुक्तं द्वितीयस्य प्राभृतस्य प्रथमं प्राभृतप्राभृतं, सम्भ्राति द्वितीयमारभ्यते, तस्य चायमर्थाधिकारो यथा 'मण्डलान्तरे संक मणं वक्तव्य' मिति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

बृ. (३२) ता कहं ते मण्डलाजो मण्डलं संकममाणे २ सूरिए चारं चरति आहिताति वदेजा तत्व खलु इमातो दुवे पडिवतीजो पन्ताजो ।

तत्वेण एवमाहंसु ता मण्डलातो मण्डलं संकममाणे २ सूरिए भेयधाएणं संकमइ एगे एवमाहंसु, एगे पुण एवमाहंसु ता मण्डलाजो मण्डलं संकममाणे सूरिए कण्णकलं निव्वेदेति ।

तत्व जे ते एवमाहंसु, ता मण्डलातो मण्डलं संकममाणे २ भेयधाएणं संकमइ, तेसि णं अयं दोसे, ता जेणंतरेणं मण्डलातो मण्डलं संकममाणे २ सूरिए भेयधाएणं संकमति, एवतियं च णं अद्यं पुरतो न गच्छति, पुरतो अगच्छमाणे मण्डलकालं परिहवेति, तेसि णं अयं दोसे ।

तत्व जे ते एवमाहंसु, ता मण्डलातो मण्डलं संकममाणे सूरिए कण्णकलं निव्वेदेति, तेसि णं अयं विसेसे ता जेणंतरेणं मण्डलातो मण्डलं संकममाणे सूरिए कण्णकलं निव्वेदेति, एवतियं च णं अद्यं पुरतो गच्छति, पुरतो गच्छमाणे मण्डलकालं न परिहवेति, तेसि णं अयं विसेसे ।

तत्व जे ते एवमाहंसु—मण्डलातो मण्डलं संकममाणे सूरिए कण्णकलं निव्वेदेति, एतेण नएणं नेतव्यं, नो घेव णं इतरेण ।

बृ. 'ता कह' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं भगवन् ! मण्डलान्मण्डलं संकामन् सूर्यश्चारं चरति, चारं चरत्राख्यात इति वदेतु, किमुक्तं भवति ? — कथं भगवत्त्रेष सूर्यश्चारं चरन् मण्डलान्मण्डलं संकामन् आख्यात इति, अत्र हि मण्डलान्मण्डलान्तरसंक मणमेव वक्तव्यमतस्तदेव प्रथानीकृत्य वाक्यस्य भावार्थं भावनीयः, एवमुक्ते भगवानाह—'तत्व खलु' इत्यादि, तत्र—मण्डलान्मण्डलान्तरसंक मणविषये खल्विमे द्वे प्रतिपत्ती प्रज्ञाते तथथा—तत्रैके एवमाहुः—ता इति पूर्ववल्क्यं परिभावनीयं, मण्डलादपरमण्डलं संक मन्—संकमितुमिच्छन् सूर्यो भेदघातेन संक मति, भेदो—मण्डलस्य मण्डलस्यापान्तरालं तत्र घातो—गमनं, एतद्व प्रागेवोक्तं, तेन संकमति, किमुक्तं भवति ? विवक्षिते मण्डले सूर्येणापूरिते सति तदन्तर-मपान्तरालगमनेन द्वितीयं मण्डलं संकमति, संकम्य च तस्मिन्मण्डले चारं चरति, अत्रोपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' ।

एके पुनरेवमाहुः 'ता' इति पूर्ववत् मण्डलान्मण्डलं संकामन्—संकमितुमिच्छन् सूर्यस्तदधि-कृतं मण्डलं प्रथमक्षणादूर्ध्वमारभ्य कर्णकलं निर्वेष्यति—मुञ्चति, इयमत्र भावना—भरत ऐरावतो वा सूर्य स्वस्वस्थाने उद्गतः सन् अपरमण्डलगतं कर्णं प्रथमकोटिभागरूपं लक्ष्यीकृत्य शनैः शनैराधिकृतं मण्डलं तया कल्याचनापि कल्या मुञ्चन् चारं चरति येन तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते सति अपरानन्तरमण्डलस्यारम्भे वर्तते इति, कर्णकलमिति च क्रियाविशेषणं द्रष्टव्यं, तद्वैव भावनीयं—कर्ण—अपरमण्डलगतप्रथमकोटिभागरूपं लक्ष्यीकृत्याधिकृतमण्डलं प्रथमक्षणादूर्ध्वं क्षणेक्षणे कल्याऽतिक्रान्तं यथा भवति तथा निर्वेष्यतीति, तदेवं प्रतिपत्तिद्वयमुपन्यस्य यद्वस्तुतत्वं तदुपदर्शयति—'तत्ये'त्यादि, तत्र—तेषां द्वयानां मध्ये ये एवमाहुः—मण्डलान्मण्डलं संका मन् सूर्यो भेदघातेन संकमतीत्युच्यते, एतावतीमद्वां पुरतो—द्वितीये मण्डले न गच्छति, किमुक्तं भवति ? — मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् यावता कालेनापान्तरालं गच्छति तावल्कालाऽनन्तरं

परिग्रामितुमिष्टे, द्वितीयमण्डलसत्काहोरात्रमध्यात् चुट्यति, ततो द्वितीये मण्डले परिग्रामन् पर्वन्ते तावन्तं कालं न परिग्रामेत् तदयताहोरात्रम्य परिपूर्णभूतत्वात्, एवमपि को दोष इत्याह—पुरतो द्वितीयमण्ड- लपर्वन्तेऽगच्छन् मण्डलकालं परिभवति, यावता कालेन मण्डलं परिपूर्ण भ्रम्यते तस्यहानिरूप-जायते, तथा च सति सकलजगद्विदितप्रतिनियतदिवसरात्रिपरिमाणव्याधातप्रसङ्गः, ‘तेसि णमयं दोसे’ति तेषामयं दोषः।

‘तत्थे’त्यादि, तत्र ये ते वादिन एवमाहुः—मण्डलान्मण्डलं संकमन् सूर्योऽधिकृतमण्डलं कर्णकलं निर्वेष्यति—मुश्चति तेषामयं विशेषो—गुणः, तमेव गुणमाह—‘जेणे’त्यादि, येन—यावता कालेनापात्तरालेन मण्डलान्मण्डलं संक मन् सूर्य कर्णकलमधिकृतं मण्डलं निर्वेष्यति, एतावतीमच्छां पुरतोऽपि द्वितीयमण्डलपर्वन्तेऽपि गच्छति, इयमत्र भावना—अधिकृतं मण्डलं किल कर्णकलं निर्वेष्टं अतोऽपात्तरालगमनकालोऽधिकृतमण्डलसत्क एवाहोरात्रेऽन्तर्भूतस्तथाच सति द्वितीये मण्डले संक न्तः सन् तदयतकालस्य मनान्पश्चान्तत्वाद् यावता कालेन असिद्धेन तम्भण्डलं परिसमाप्यतेतावता कालेन तम्भण्डलं परिपूर्ण समापयति, न पुनर्मनागपि मण्डलकालपरिहाणिस्ततो न कश्चित् सकलजगद्विद्विष्टप्रतिनियतदिवसरात्रिपरिमाणव्याधातप्रसङ्गः, एष तेषा मेवंवादिनां विशेषो—गुणः, तत इदमेव मत्तं समीचीनं नेतरदित्यावेदयन्नाह—

‘तत्थे’त्यादितत्रयेते वादिन एवमाहुमण्डलान्मण्डलं संक मन् सूर्योऽधिकृतं मण्डलं कर्णकलं निर्वेष्यति, एतेन नयेन—अभिग्रायेणास्मन्मतेऽपि मण्डलान्मण्डलान्तरसंक मण्ड ज्ञातव्यं, न चैवमितरेण नयेन, तत्र दोषस्योक्तत्वात् ॥

प्राभृतं-२, प्राभृत प्राभृतं-२ समाप्तम्

—१. प्राभृत प्राभृतं-३ :-

३. तदेवमुक्तं द्वितीयस्य प्राभृतस्य द्वितीयं प्राभृतप्राभृतं सम्प्रति तृतीयमुच्यते—तस्य चायमर्थाधिकारः, यथा ‘मण्डले २ प्रतिमुहर्त्त गतिर्वक्तव्ये’ति, ततस्तद्विष्टप्रश्नसूत्रमाह—

म् (३३) ता केवतियं ते खेतं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेणं गच्छति आहिताति वदेजा ?, तत्य खलु इमातो चत्तारि पडिवलीजो पन्तताओ, तत्थ एगे एवमाहंसु—ता छ छ जोयणसहस्ताइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेण गच्छति, एगे एवमाहंसु १। एगे पुण एवमाहंसु—ता पंच पंच जोयणसहस्ताइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेण गच्छति एगे एवमाहंसु २, एगे पुण एवमाहंसु—ता चत्तारि २ जोयणसहस्ताइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेण गच्छति, एगे एवमाहंसु ३, एगे पुण एवमाहंसु-ता छ वि पंचवि चत्तारिवि जोयणसहस्ताइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेण गच्छति एगे एवमाहंसु ४।

तत्थ जे ते एवमाहंसु ता छ छ जोयणसहस्ताइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेण गच्छति ते एवमाहंसु—जता णं सूरिए सब्बवक्तरं मंडलं उवसंकमिता चरति तया णं उत्तमकद्वपते उक्तोसे अद्वारसमुहुतं दिवसे भवति, जहन्निया दुवालसमुहुता राई भवति, तेसि च णं दिवसंसि एगं जोयणसतसहस्तं अद्वय इओयणसहस्ताइं तावकखेते पन्तते, ता जया णं सूरिए सब्बवाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तया णं उत्तमकद्वपता उक्तोसिया अद्वारसमुहुता राई भवति, जहन्ने दुवालसमुहुते दिवसे भवति, तेसि च णं दिवसंसि वावत्तरि जोयणसहस्ताइं तावकखेते पन्तते, तया णं छ छ जोयणसहस्ताइं सूरिए एगमेगेणं मुहुत्तेण गच्छति ।

तत्य जे ते एवमाहंसु ता पंच पंच जोयणसहस्राइं सूरिए एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति, ते एवमाहंसु—ता जता णं सूरिए सब्बलंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, तहेव दिवसराइप्पमाणं तंसि च (एं तावखेत्तं नउइजोयणसहस्राइं, ता जया णं सब्बबाहिरं मंडलं) उवसंकमिता चारं चरति तता णं तं द्येव राइदिवप्पमाणं तंसि च एं दिवसंसि सङ्कुं जोयणसहस्राइं तावखेते पन्नते, तता णं पंच (पंच) जोयणसहस्राइं सूरिए एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति। तत्य जे ते एवमाहंसु, ता जया णं सूरिए सब्बलंतरं नडलं उवसंकमिता चारं लरति तता णं दिवसराई तहेव, तंसि च णं दिवसंसि वावत्तरिं जोयणसहस्राइं तावखेते प०, ताजया णं सूरिए सब्बबाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं राइदिवं तथेव, तंसि च णं दिवसंसि अडयालीसं जोयणसहस्राइं तावखेते प०, तता णं चत्तारि २ जोयणसहस्राइं सूरिए एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति।

तत्य जे ते एवमाहंसु छवि पंचवि चत्तारिवि जोयणसहस्राइं सूरिए एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति ते एवमाहंसु—ता सूरिए णं उग्गमणमुहुत्तेण सिय अत्थमणमुहुत्तेण सिग्धगता भवति, तता णं छ जोयणसहस्राइं एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति, मञ्जिमतावखेत्तं समासादेमाणे २ सूरिए मञ्जिमगता भवति, तता णं पंच पंच जोयणसहस्राइं एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति, मञ्जिमं तावखेत्तं संपत्ते सूरिए मंदगती भवति, तता णं चत्तारि जोयणसहस्राइं एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति, तत्य को हेऊति बदेजा ?, ता अयण्णं जंबुदीवे २ जाव परिक्खेवेण, ता जया णं सूरिए सब्बलंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं दिवसराई तहेव तंसि च एं दिवसंसि एकनउत्तिं जोयण-सहस्राइं तावखेते प०, ता जया णं सूरिए सब्बबाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं राइदिवं तहेव, तंसि च णं दिवसंसि एग्डिजोयणसहस्राइं तावखेते पन्नते, तता णं छवि पंचवि चत्तारिवि जोयणसहस्राइं सूरिए एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति, एगे एवमाहंसु।

वयं पुण एवं वदामो ता सातिरेगाइं पंच २ जोयणसहस्राइं सूरिए एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति, तत्य को हेतूति बदेजा, ता अयण्णं जंबुदीवे २ परिक्खेवेण ता जता णं सूरिए सब्बलंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं पंच २ जोयणसहस्राइं दोन्नि य एकावन्ने जोयणसह एगूणतीसं च सङ्कुभागे जोयणस्स एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति, तता णं इधगतस्स मणुसत्स सीतालीसाए जोयणसहस्रोहिं दोहि य तेवड्होहिं जोयणसतोहिं एकवीसाए य सङ्कुभागोहिं जोयणस्स सूरि चक्कुप्कासं हव्यमागच्छति, तया णं दिवसे राई तहेव, से निक्खममाणे सूरिए नवं संबद्धं अयमाणे पद्मंसि अहोरत्तंसि अविभितराणंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति।

ता जया णं सूरिए अविभितराणंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं पंच २ जोयण-सहस्राइं दोन्नि य एकावन्ने जोयणसते सीतालीसं च सङ्कुभागे जोयणस्स एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति, तता णं इहगयस्स मणुसत्स सीतालीसाए जोयणसहस्रोहिं अउणासीते य जोयणसते सतावन्नाए सङ्कुभागोहिं जोयणस्स सङ्कुभागं च एग्डिहा छेत्ता अउणावीसाए चुण्णियाभागोहिं सूरिए चक्कुप्कासं हव्यमागच्छति, तता णं दिवसराई तहेव, से निक्खममाणे सूरिए दोन्नंसि अहोरत्तंसि अविभितरतद्धं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति। ता जया णं सूरिए अविभितरतद्धं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं पंच २ जोयण-सहस्राइं दोन्नि य बावन्ने जोयणसते पंच य सङ्कुभागे जोयणस्स एगमेगेण मुहुत्तेण गच्छति, तता णं इहगतस्स मणू० सीतालीसाए

जोयणसहस्रेहिं छण्णउतीए य जोयणेहिं तेतीसाए य सद्विभागेहिं जोयणस्स सद्विभागं च एगद्विधा छेता दोहिं त्रुन्नियाभागेहिं सूरिए चक्खुफ्कासं हव्यमागच्छति, तता णं दिवसराई तहेव, एवं खलु एतेण उवाएणं णिक्खमभाणे सूरिए ततानंतराओतदाण्णतं मंडलातो मंडलं संकमभाणे २ अङ्गारस २ सद्विभागे जोयणस्स एगमेगे मंडले मुहुतगति अभिबुद्धेभाणे २ चुलसीति सीताइ जोयणाइ पुरिसच्छायं निवुद्धेभाणे २ सब्बवाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति, ता जया णं सूरिए सब्बवाहिरमंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं पंच २ जोयणसहस्राइ तिनि यपंचुत्तरे जोयणसते पन्नरस य सद्विभागे जोयणस्स एगमेगेण मुहुतेणं गच्छति, तता णं इहगतस्स मणूसस्स एकतीसाए जोयणेहिं अङ्गाहिं एकतीसेहिं जोयणसतेहिं तीसाए य सद्विभागेहिं जोयणस्स सूरिए चक्खुफ्कासं हव्यमागच्छति तता णं उत्तमकद्वपत्ता उक्तोसिया अङ्गारसमुहुता राई जहन्नए दुवालसमुहुते दिवसे भवति, एस णं पढमे छम्मासे एस णं पढमसस्स छम्मासस्स पञ्चवसाणे ।

से पविसभाणे सूरिए दोष्मं छम्मासं अयमाणे पढमंसि अहोरत्तंसि बाहिरानंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ता जता णं सूरिए बाहिरानंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं पंच २ जोयणसहस्राइ तिनि य नलिन्नरे जोयणस्स रेष्टात्तद्वागं च सद्विभाए जोयणस्स एगमेगेण मुहुतेणं गच्छति, तता णं इधगतस्स मणूसस्स एकतीसाए जोयणसहस्रेहिं नवहि य सोलेहिं जोयणसएहिं एगूणतालीसाए सद्विभागेहिं जोयणस्स सद्विभागं च एगद्विधा छेता सद्विए त्रुणियाभागे सूरिए चक्खुफ्कासं हव्यमागच्छति, तता णं राईदियं तहेव, से पविसभाणे सूरिए दोष्मंसि अहोरत्तंसि बाहिरं तम्भं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति । ता जया णं सूरिए बाहिरतम्भं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं पंच २ जोयणसहस्राइ तिनि य चउत्तरे जोयणसते ऊतालीसं च सद्विभागे जोयणस्स एगमेगेण मुहुतेणं ग० तता णं इहगतस्स मणूसस्स एगाधिगेहिं बतीसाए जोयणसहस्रेहिं एकावन्नाए य सद्विभागेहिं जोयणस्स सद्विभागं च एगद्विधा छेता तेवीसाए त्रुणियाभागेहिं सूरिए चक्खुफ्कासं हव्यमागच्छइ, राईदियं तहेव, एवं खलु एतेषुवाएणं पविसभाणे सूरिए ततानंतरातो ततानंतरं मंडलातो मंडलं संकमभाणे २ अङ्गारस २ सद्विभागे जोयणस्स एगमेगे मंडले मुहुतगाइ निवुद्धेभाणे २ सातिरेगाइं पंचासीति २ जोयणाइ पुरिसच्छायं अभिबुद्धेभाणे २ सब्बब्लंतरं मंडलं उवसंक०

ता जता णं सूरिए सब्बब्लंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं पञ्च २ जोयणसहस्राइ दोन्नि य एकवण्णे जोयणसए अङ्गतीसं च सद्विभागे जोयणस्स एगमेगेण मुहुतेणं गच्छति तता णं इहगयतस्स मणूसस्स सीतालीसाए जोयणसहस्रेहिं दोहि य दोवद्वेहिं जोयणसतेहिं एकवीसाए य सद्विभागेहिं जोयणस्स सूरिए चक्खुफ्कासं हव्यमागच्छति, तता णं उत्तमकद्वपत्ते उक्तोसिए अङ्गारसमुहुते दिवसे भवति, जहन्निया दुवालसमुहुता राई भवति, एस णं दोष्मं छम्मासे एस णं दोष्मसस्स छम्मासस्स पञ्चवसाणे एस णं आदिष्ठं संवच्छरतस्स पञ्चवसाणे ।

वृ. ‘ता केवतियं ते खितं सूरिए इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कियमात्रं क्षेत्रं भगवन् ! ते—त्वया सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति, गच्छन्नाख्यात इति चदेत् ?, एवमुक्ते सति भगवान् एतद्विषयपरतीर्थिकप्रतिपत्तिमिथ्याभावोपदर्शनाय प्रथमता एव पत्रप्रतिपत्तीरुपदर्शवति—‘तत्य’ इत्यादि, तत्र—प्रतिमुहूर्तगतिपरिमाणचिन्तायां खल्विमाश्वतस्मःप्रतिपत्तयःप्रजासाः, तद्यथा—

तत्र-तेषां धतुणीं वादिनां मध्ये एके एवमाहुः—षट् २ योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति, अत्रैवोपसंहारः ‘एगे एवमाहंसु’ । । एवमग्रेतनानुपरसंहारदाक्षयानि भावनीयानि, एकेपुनर्द्वितीया एवमाहुः—पञ्च २ योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति २, एकेपुनरसृतीया एवमाहुः—चत्वारि २ योजन- सहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति, ३ ।

अपरे पुनश्चतुर्थाएवमाहुः—पडपि पञ्चापि चत्वार्यपि योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति, तदेव चतुर्सोऽपि प्रतिपत्तीः सङ्क्षेपत उपदर्श्य सम्प्रत्येतासां यथाक्रमं भावनिकाभाव—

‘तत्ये’त्यादि, तत्र ये ते वादिन एवमाहुः—षट् षट् योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति ते एवमाहुः—यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्ष्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्तः—परम्प्रकर्षप्राप्तोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति सर्वजघन्या च द्वादशमुहूर्ता रात्रि, तस्मिंश्च दिवसे तापक्षेत्रं प्रज्ञासं एकं योजनशतसहस्रमष्टी च योजनसहस्राणि, तथाहि—तस्मिन्नपि मण्डले उदयमानः सूर्यो दिवसस्याद्वैन यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्तोति तावति व्यवस्थितश्चक्षुर्गावरभायाति तत एतावत्क्लिल पुरतस्तापक्षेत्रं, यावद्य पुरतस्तापक्षेत्रं तावत्यश्चादपि, यत उदयमान इवास्तम्यमानोऽपि सूर्यो दिवसस्याद्वैन यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्तोति तावाते व्यवस्थितश्चक्षुषोपलभ्यते, एतम्च प्रतिप्राप्ति सुप्रसिद्धं, सर्वाभ्यन्तरे च मण्डले दिवसस्याद्वैनव मुहूर्तास्ततोऽष्टादशभिमुहूर्तर्यावन्मात्रं क्षेत्रं गम्यं तावभामाणं तापक्षेत्रं, एकैकेन मुहूर्तेन षट् षट् योजनसहस्राणि गम्यन्ते, ततः पण्णां योजनसहस्राणामष्टादशभिर्गुणे प्रबत्येकं योजनशतसहस्रमष्टी योजनसहस्राणीति,

एवमुत्तरत्रापि तत्तन्मण्डलगतदिवसपरिमाणं प्रतिमुहूर्तगतिपरिमाणं च परिभाव्य तापक्षेत्रपरिमाणभावना भावनीया, यदा च सर्वबाह्यमण्डलमुपसंक्ष्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्ताऽष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति सर्वजघन्यश्च द्वादशमुहूर्तो दिवसः, तस्मिंश्च दिवसे तापक्षेत्रपरिमाणं द्विसप्तियोजनसहस्राणि तदा हि तापक्षेत्रं द्वादशमुहूर्तगम्यप्रमाणं, अत्रार्थं च भावना प्रागुक्तानुसारेण स्वयं भावनीया, मुहूर्तेन च पद्मषट् योजनसहस्राणीति, इमामेवोपपत्तिं लेशत आह ‘तेसि न’मित्यादि, तेषां हि तीर्थन्तरीयाणां मतेन सूर्य पद्मषट् योजनसहस्राण्येकैकेन मुहूर्तेन गच्छति ततः सर्वाभ्यन्तरे सर्वबाह्यं च मण्डले यथोक्तमेव तापक्षेत्रपरिमाणं भवतीति, तथा-

‘तत्ये’त्यादि, तत्र—तेषां वादिनां मध्ये ये ते एवमाहुः—पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति त एवमाहुः—यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्ष्य चारं चरति ‘तेव दिवसराइप्यमाणं’मिति अत्र प्रस्तावे दिवसरात्रिप्रमाणं तथैव—प्रागिव द्रष्टव्यं, ‘तयाणं उत्तमकङ्गपत्ते उक्षसए अद्वारसमुहूर्ते दिवसे हवइ, जहश्रिया दुवालसमुहूर्ता राई’ इति, ‘तस्मि च न’मित्यादि, तस्मिंश्च सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतोऽष्टादशमुहूर्तप्रमाणे दिवसे तापक्षेत्रं- तापक्षेत्रपरिमाणं प्रज्ञासं नवतियोजनसहस्राणि, तदा हि प्रागुक्तायुक्तिवशादष्टादशमुहूर्तप्रमाणं तापक्षेत्रं, एकैकेन च मुहूर्तेन गच्छति सूर्य पञ्च २ योजनसहस्राणि, ततः पञ्चानां योजनसहस्राणामष्टादशभिर्गुणेन नवतिरेव योजनसहस्राणि भवन्ति, ‘ता जयाण’मित्यादि, यदा सूर्य सर्वबाह्यं मण्डलमुपसंक्ष्य चारं चरति तदा ‘तं चेव राइदियप्यमाणं’मिति, तदेव प्रागुक्तं रात्रिदिवप्रमाणं—रात्रिदिवसप्रमाणं वक्तव्यं, तद्यथा—‘उत्तमकङ्गपत्ता उक्षोसिया अद्वारसमुहूर्ता राई हवइ जहश्रिए दुवाल समुहूर्ते

दिवसे भवती'ति, 'तस्मि च न' मित्यादि, तस्मिन् सर्वबाह्यमण्डलगते सर्वजघन्ये द्वादशमुहूर्तप्रिमाणे दिवसे तापक्षेत्रं प्रज्ञातं विद्योजनसहस्राणि तदा ह्यनन्तरोक्तयुक्तिवशाद्द्वादश-मुहूर्तगम्यप्रिमाणं तापक्षेत्रमेकैकेन च मुहूर्तेन पञ्च २ योजनसहस्राणि गच्छति ततः पञ्चानां योजनसहस्राणां द्वादशभिर्गुणे भवति विद्योजनसहस्राणि, अत्रैवोपपत्तिलेशमाह-

'तया णं पंचे पंचे'त्यादित, तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारचरण-काले च पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति, ततः सर्वाभ्यन्तरे सर्वबाह्ये च मण्डले यथोक्तमातपक्षेत्रपरिमाणं भवति २ । 'तथे'त्यादि, तत्र ये ते वादिन एवमाहुः-चत्वारि २ योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति त एवं सूर्यतापक्षेत्रप्रलयणां कुर्वन्ति-यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्षम्य चारं चरति तदा दिवसरात्री तथैव-प्रागिव वक्तव्ये, ते चैवम्-‘तया णं उत्तमकट्टपत्ते उक्तोसए अड्डारसभवइ’ इति, 'तस्मि च न' मित्यादि, तस्मिंश्च सर्वाभ्यन्तरमण्डलगते ३ द्वादशमुहूर्तप्रिमाणे दिवसे तापक्षेत्रं प्रज्ञातं द्विसप्तिर्योजनसहस्राणि तथा हि-एतेषां मतेन सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन चत्वारि २ योजनसहस्राणि गच्छति, सर्वाभ्यन्तरे च मण्डले तापक्षेत्रपरिमाणं प्रागुक्तयुक्तिवशाद्द्वादश-मुहूर्तगम्यं, ततश्चतुर्णां योजनसहस्राणामष्टादशभिर्गुणे भवन्ति द्विसप्तिर्योजनसहस्राणि, 'ता जयाण' मित्यादि, ततो द्वादशर्ह ५ वर्दाध्यं पञ्चलमुपसंक्षम्य चारं चरति, तदा 'राइंदियं तहेव' ति रात्रिदिव-रात्रिदिवसप्रिमाणं तथैव-प्रागिव वक्तव्यं, तद्यैवम्-‘तया णं उत्तमकट्टपत्ता उक्तोसिया अड्डारसमुहूर्ता राई भवइ, जहन्नए दुवालसमुहूर्ते दिवसे भवति’ 'तस्मि च न' मित्यादि, तस्मिंश्च सर्वबाह्यमण्डलगते द्वादशमुहूर्तप्रिमाणे दिवसे तापक्षेत्रं प्रज्ञातं अद्यचत्वारिंशत्सहस्राणि तदा हि तापक्षेत्रं द्वादशमुहूर्तगम्यं, एकैकेन च मुहूर्तेन चत्वारि २ योजनसहस्राणि गच्छति, ततश्चतुर्णां योजनसहस्राणां द्वादशभिर्गुणे ३ द्वाचत्वारिंशत्सहस्राणि भवन्ति, इमामेवोपपत्तिं लेशतो भावयति-‘तया ण’ मित्यादि तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलचाराले सर्वबाह्यमण्डलचारकाले च यतश्चत्वारियोजनसहस्राणि एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति ततः सर्वाभ्यन्तरे सर्वबाह्ये च मण्डले यथोक्तं तापक्षेत्रपरिमाणं भवति ३ ।

'तथे'त्यादि, तत्र ये ते वादिन एवमाहुः-पञ्चपि पञ्चापि चत्वार्यपि योजनसहस्राणि सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति ते एवमाहुः-एवं सूर्यचारं प्रलयन्ति, सूर्य उद्गमनमुहूर्ते अस्तमयनमुहूर्ते च शीघ्रगतिर्भवति ततस्तदा-उद्गमनकाले ३ लस्तमयनकाले च सूर्य एकैकेन मुहूर्तेन पठ् पइ योजनसहस्राणि गच्छति, तदनन्तरं सर्वाभ्यन्तरगतं मुहूर्तमात्रगम्यं तापक्षेत्रं मुक्त्वा शेषं मध्यं तापक्षेत्रं परिग्रामेण समाप्तादयन् मध्यमगतिर्भवति, ततस्तदा पञ्च पञ्च योजन-सहस्राणि एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति, सर्वाभ्यन्तरं तु मुहूर्तमात्रगम्यं तापक्षेत्रं सम्प्राप्तः सन् सूर्यं मन्दगतिर्भवति, ततस्तदा यत्र तत्र वा मण्डले चत्वारि २ योजनसहस्राणि एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति, अत्रैव भावार्थं पिमुच्छिपुराह-‘तथे’त्यादि, तत्र एवंविधवस्तुतत्वव्यवरथायां को हेतुः ? -का उपपत्तिरिति चदेत्, एवं स्वशिष्येण प्रश्ने कृते सति ते एवमाहुः 'ता अयण्ण' मित्यादि, अत्र जम्बूद्वीपवाक्यं पूर्ववत् स्वयं परिपूर्णं पठनीयं व्याख्यानीयं च ।

'जयाण' मित्यादि, तत्र यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्षम्य चारं चरति तदा दिवसरात्री तथैव प्रागिव वक्तव्ये, ते चैवम्-‘तया णं उत्तमकट्टपत्ते उक्तोसए अड्डारसमुहूर्ते दिवसे भवि जहान्निया

दुवासमुहुत्ताराईभवइ', 'तस्मिंच ण' मित्यादि, तस्मिंश्च सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतेऽद्यादशमुहूर्तप्रमाण-दिवसे तापक्षेत्रं प्रज्ञासं एकनवतिर्योजनसहस्राणि तानि धैवमुपपद्यन्तेऽदगमनमुहूर्तोस्त-भयमुहूर्ते च प्रत्येकं षट् योजनसहस्राणि गच्छतीत्युभयमीलने द्वादशं योजनसहस्राणि सर्वाभ्यन्तरं मुहूर्तमात्रगम्यं तापक्षेत्रं मुक्त्वा शेषे मध्यमे तापक्षेत्रे पञ्चदशमुहूर्तप्रमाणे पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि गच्छतीति पञ्चानां योजनसहस्राणां पञ्चदशभिर्गुणने पञ्चसप्ततिर्योजनसहस्राणि सर्वाभ्यन्तरे तु मुहूर्तमात्रगम्ये तापक्षेत्रे चत्वारि योजनसहस्राणि गच्छतीति सर्वमीलने एकनवतिर्योजनसहस्राणि भवन्ति, न चैतान्यन्यथा घटन्ते, तथा 'ता जयान' मित्यादि, तत्र यदा सर्वबाह्यं मण्डलमुपसंक्षम्य सूर्यक्षारं चरति तदा रात्रिंदिवं-रात्रिंदिवपरिमाणं तथैव-प्राणिव वेदितव्यं, तद्वैवम्-

'तया ण उत्तमकहृपत्ताउकोसिया अद्वारसमुहुत्ताराईभवइ, जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ' इति, 'तस्मिंच ण' मित्यादि, तस्मिंश्च सर्वबाह्यमण्डलगते द्वादशमुहूर्तप्रमाणे दिवसे तापक्षेत्रं प्रज्ञासं, एकषष्टिर्योजनसहस्राणि तानि धैवं वटा प्राञ्छन्ति-उदगमनमुहूर्तं अस्तमयमुहूर्ते च प्रत्येकं षट् षट् योजनसहस्राणि गच्छत्ति, तत उभयमीलने द्वादशं योजनसहस्राणि भवन्ति सर्वाभ्यन्तरं मुहूर्तमात्रगम्यं तापक्षेत्रं मुक्त्वा शेषे मध्यमे तापक्षेत्रे नवमुहूर्तगम्यप्रमाणे पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि एककेन मुहूर्तेन गच्छति, ततः पञ्चानां योजनसहस्राणां नवभिर्गुणने पञ्चचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि भवन्ति सर्वाभ्यन्तरे तु मुहूर्तमात्रगम्ये तापक्षेत्रे चत्वारि योजनसहस्राणि गच्छति, सर्वमीलने एकषष्टिर्योजनसहस्राणि, न चैतान्यन्यथोपपद्यन्ते, ततः 'तया ण' मित्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डल-चारकाले सर्वबाह्यमण्डलचारकाले चोक्तप्रकारेण षडपि पञ्चापि चत्वार्यपि योजनसहस्राणि सूर्य एककेन मुहूर्तेन गच्छति, अत्रैवोपसंहार- 'एगोएव०' एके चतुर्थावादिन एवं-अनन्तरोक्तेन प्रकारेणाहुः। तदेवं परतीर्थि- कप्रतिपत्तीरुपदश्यं सम्प्रति स्वमतमुपदर्शयिति-

'वर्यं पुण' इत्यादि, वर्यं पुनरुत्पत्तकेवलज्ञानाः केवलज्ञानेन यथावस्थितं वस्तुपलम्य एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः, तपेव प्रकारमाह- 'ता साइरेगाई' इत्यादि, ता इति पूर्ववत् सातिरेकाणि-समदिकानि पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि सूर्य एककेन णुहूर्तेन गच्छति, इह क्वापि मण्डले कियताऽधिकेन पञ्चपञ्च योजनसहस्राणि गच्छति, ततः सर्वमण्डलप्राप्तिमपेक्ष्य सामान्यत उक्तं सातिरेकाणीति, एवमुक्ते भगवान् गौतमस्वामी स्वशिव्याणां षष्ठ्यवबोधनाव भूयः पृच्छति-

'तत्ये' त्यादि, तत्र-एवंविधायामनन्तरोदितायां वस्तुव्यवस्थावां को हेतुः-का उपपत्तिरिति वदेत्, भगवान् वर्द्धमानस्वामी आह- 'ता अयण्ण' मित्यादि, इदं जम्बूदीपवाक्यं पूर्ववत्स्वयं परिपूर्णं परिभावनीयं। 'ता जयान' मित्यादि, तत्र यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्षम्य चारं चरति तदा पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि द्वे द्वे योजनशते एकपञ्चाशदधिके एकोनत्रिंशतं च पष्टिभागान् योजनस्य एककेन मुहूर्तेन गच्छति, कृथमेतदवसीयते इति चेत्, उच्यते, इह द्वाभ्यां सूर्याभ्यामेकं मण्डलमेकेनाहोरात्रेण परिसमाप्तते, आहोरात्रश्च त्रिशन्मुहूर्तप्रमाणः, प्रतिसूर्य चाहोरात्रगणने परमार्थतो द्वाभ्यामहोरात्राभ्यां मण्डलं परिभ्रमणतः परिसमाप्तते, द्वयोश्चाहोरात्रप्रमाणयोर्मुहूर्ताः पष्टिर्भवन्ति, ततो मण्डलपरिवस्य षष्ठ्या भागं हारयेत्, भागलव्यं भवति तस्मुहूर्तगतिप्रमाणं, तत्र सर्वाभ्यन्तरे मण्डले परिरम्यप्रमाणं श्रीणि लक्षाणि पञ्चदश सहस्राणि नवाशी त्यथिकानि ३१५०८९ अस्य षष्ठ्या भागे हृते लव्यं यथोक्तं मुहूर्तगतिपरिमाणमिति। अत्रास्मिन् सर्वाभ्यन्तरे

मण्डले कियति क्षेत्रे व्यवस्थेत उदयमानः सूर्य इहगतानां मनुष्याणां चक्षुर्गोचर-
मायातीतिप्रश्नावकाशमाशङ्क्याह-

‘तया ण’मित्यादि, तदा—सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारचरणकाले उदयमानः सूर्य इहगतस्य
मनुष्यस्य, अत्र जातावेकवचनं, ततोऽयमर्थः—इहगतानां भरतक्षेत्रगतानां मनुष्याणां सप्तचत्वारिं-
शता योजनसहस्रैर्द्वयाभ्यां त्रिषष्ठाभ्यां—त्रिषष्ठाधिकाभ्यां योजनशताभ्यामेकविंशत्या च षष्ठिभागी-
योजनस्य चक्षुस्पर्शं ‘हव्यंति’ शीघ्रमागच्छति, काऽत्रोपपत्तिरितिचेतु, उच्यते, इह दिवसस्याद्द्वेष्टन्
यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याघ्रते तावति व्यवस्थित उदयमानः सूर्य उपलभ्यते, सर्वाभ्यन्तरे च मण्डले
दिवसोऽप्यादशमुहूर्तप्रमाणस्तोषामर्द्धं नव मुहूर्ताः, एकाकस्मिंश्च मुहूर्ते सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चारं
चरन् पञ्च योजनसहस्राणि द्वे च योजनशते एकपञ्चाशदधिके एकोनत्रिंशतं च षष्ठिभागान्
योजनस्य गच्छति, त एतावन्मुहूर्तगतिपरिमाणं नवभिर्मुहूर्तैर्गुण्यते, ततो भवति यथोक्तं
द्विष्टपथप्राप्तताविषये परिमाणमिति । ‘तया ण’मित्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारचरणकाले
दिवसरात्री तथैव-प्रागिव वक्तव्ये, ते चैवम्—‘तया ण’ उत्तमकट्टपते उक्तोसाए अद्वारसमुहूर्ते
दिवसे भवद्द, जहन्निया दुवालसमुहूर्ता राई भवद्द’ इति ।

‘से निकखममाणे’इत्यादि, ततः सर्वाभ्यन्तरामण्डलाद्यागुक्तप्रकारेण निष्क्रामन् सूर्यो
नवं संवत्सरमाददानो नवस्य संवत्सरस्य प्रथमेऽहोरात्रे ‘अद्विभूतरानन्तरं’ ति सर्वाभ्यन्तरस्य मण्ड-
लस्यानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्षयं चारं घरति ‘ता जया ण’मित्यादि तत्र यदा णमिति
वाक्यालङ्कारे सर्वाभ्यन्तरानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्षयं चारं घरति तदा पञ्च योजनसहस्राणि
द्वे योजनशते एकपञ्चाशदधिके सप्तचत्वारिंशतं च षष्ठिभागान् योजनस्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति,
तथाहि—अस्मिन् सर्वाभ्यन्तरानन्तरे द्वितीये मण्डले परिरवपरिमाणं त्रीणि योजनलक्षाणि पञ्चदश
सहस्राणि शतपेकं व्यवहारतः परिपूर्णं सप्तोत्तरं निश्चयमतेन तु किञ्चित्पूनं ततोऽस्य
प्रागुक्तयुक्तिवशात् षष्ठ्या भागे छिवते, लब्धं यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्तगतिपरिमाणं, अथवा
सूर्यमण्डलपरिरवपरिमाणादस्य मण्डलस्य परिरवपरिमाणे व्यवहारतः परिपूर्णान्यदादश योजनानि
वर्द्धन्ते, निश्चयतः किञ्चिदूनानि, अष्टादशानां च योजनानां षष्ठ्या भागे हते लब्धा अष्टादश
षष्ठिभागा योजनस्य, ते प्राक्तनमण्डलगतमुहूर्तगतिपरिमाणेऽविकल्पेन प्रक्षिप्यन्ते, ततो भवति
यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्तगतिपरिमाणमिति, अत्रापि द्विष्टपथप्राप्तताविषयं परिमाणमाह—

‘तया ण’मित्यादि, तदा—सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलचारकाले इहगतस्य मनुष्यस्य—
जातावेकवचनं इहगतानां मनुष्याणां सप्तचत्वारिंशता योजनसहस्रैरेकोनाशीत्यधिकेन योजनशतेन
सप्तपञ्चाशतां षष्ठिभागैरेकं च षष्ठिभागमेकषष्ठिद्वया छित्वा तस्य सल्लैकोनविंशत्या चूर्णिकाभागैः
सूर्यशक्षुस्पर्शमागच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले मुहूर्तगतिपरिमाणं पञ्च योजनसहस्राणि द्वे
शते एकपञ्चाशदधिके सप्तचत्वारिंशत्या षष्ठिभागा योजनस्य दिवसोऽप्यादशमुहूर्तपरिमाणो द्वाम्यां
मुहूर्तेकषष्ठिभागाभ्यामूनसतस्याद्द्वे नव मुहूर्ताः एकेन एकषष्ठिभागेन हीनाः, ततः सकलैक-
षष्ठिभागकरणार्थं नव मुहूर्ता एकषष्ठ्या गुण्यन्ते, गुणयित्वा च तत एं स्वप्नपनीयते, जातानि
पञ्च शतान्यद्वयारिंशदधिकानि ततोऽस्य द्वितीयस्य मण्डलस्य यत्परिवर्परिमाणं त्रीणि लक्षाणि
पञ्चदश सहस्राणि शतमेकं सप्तोत्तरमिति तत्पञ्चभिः शतैरस्यारिंश- दधिकैर्गुण्यते, ततो

जातएककः सत्तको द्विकः षट्कः सप्तको उष्टकः पद्यस्त्रिपः पद्मकः ततो योजनानयनार्थयेकषष्टे: षष्ठ्या गुणिताया यावान् राशिर्भवति तेन भागे हियते, एकषष्ट्यां च षष्ठ्या गुणितायां षट्त्रिंशत्तानि षष्ठ्यधिकानि भवन्ति तैमगे हते लब्धं सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि शतमेकोनाशीत्यदिकं योजनानां, सेषमुद्धर ति चतुर्स्त्रिंशत्तानि पञ्चवत्यधिकानि ततोऽस्माद्योजनानि नानान्तीति षष्ठिभागानयनार्थं छेदराशिरेक-षष्ठिर्घ्यते, तेन भागे हते लब्धाः सप्तचत्वारिंशत्पृष्ठभागः – एकस्य च षष्ठिभागस्य सत्का एकोनविंशतिरेकषष्टिभागा इति ।

‘तया ण’मित्यादि, तदा—सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलचारचरमकाले दिवसरात्री तथैव-प्रागिव वक्तव्ये, ते चैवम्—‘ताय ण अद्वारसमुहुते दिवसे हवइ दोहिं एगड्हिभागमुहुतेहिं ऊणे दुवालसमुहुता राई भवइ दोहिं एगड्हिभागमुहुतेहिं अहिया’ इति, ‘सेनिकखममाणे’ इत्यादि, द्वितीयस्मादपि मण्डलात् स सूर्यप्रागुक्तप्रकारेण निष्कमन् नवस्य संवत्सरस्य सत्केद्वितीयेऽहोरात्रे ‘अङ्गितरतम्भं’ ति सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् तीयं मण्डलमुपसंक्षय चारं घरति । ‘ताजया ण’मित्यादि, तथैव द्वासर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् तीयं मण्डलमुपसंक्षय चारं चरति तदा पञ्च योजनसहस्राणि द्वे योजनशते द्विपञ्चाशे द्विपञ्चाशदधिके पञ्च च षष्ठिभागान् योजनस्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति, तथाहि—अस्मिन्मण्डले परिरयपरिमाणं त्रीणि योजन-लक्षाणि सहस्राणि शतमेकं पञ्चविंशत्यधिकं ततोऽस्य प्रागुक्तयुक्तिवशात् षष्ठ्या भागो हियते, लब्धं यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्तगतिपरिमाणं, अथवा पूर्वमण्डलमुहूर्तगतिपरिमाणा- दस्मिन् मण्डले मुहूर्तगतिपरिमाणचिन्तायां प्रागुक्तयुक्तिवशादधादश एकषष्ठिभागा योजनस्याधिकाः प्राप्यन्ते, ततस्तवक्षेपे भवति यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्तगतिपरिमाणं, अत्रापि दृष्टिप्राप्त- विषयपरिमाणमाह—

‘तया ण’मित्यादि, तदा—सर्वाभ्यन्तरानन्तरतृतीयमण्डलचारकाले इहगतस्य मनुष्यस्य— जातावेकवचनस्य भावादिहगतानां मनुष्याणां सप्तचत्वारिंशता योजनसहस्र षण्णवत्या च योजनैष्ट्रियस्त्रिंशता च षष्ठिभागीर्योजनस्य एकं च षष्ठिभागमेकषष्टिधा छिल्वा तस्य सत्काभ्यां द्वाभ्यां चूर्णिकाभागाभ्यां । सूर्यश्वसुस्पर्शमाणच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले दिवसोऽ- द्वादशमुहूर्तप्रिमाणश्च तुर्पिमुहूर्तकषष्टिभागैरुनस्तस्यार्द्धं नव मुहूर्ता द्वाभ्यां मुहूर्तकषष्टिभागाभ्यां हीनाः, ततः सामस्त्येनैकषष्टिभागकरणार्थं नवापि मुहूर्ता एकषष्ट्या गुप्तन्ते, गुणयिल्वा च द्वावेकषष्टिभागी तेऽथोऽपनीयेते, ततो जाता एकषष्टिभागः पञ्च शतानि सप्तचत्वारिंशताऽधिकानि ततोऽस्य तृतीयमण्डलस्य यत्परिरयपरिमाणं त्रीणि योजनलक्षाणि पञ्चदश सहस्राणि शतमेकं पञ्चविंशत्यधिकमिति ततस्त्रिभिशतैः सप्तचत्वारिंशत्यधिकैर्गुप्त्यते, जाताः सप्तदशकोट्यस्त्रियेविंशति शतसहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि एतेषामेकषष्ट्या षष्ठ्या गुणितया भागो हियते, लब्धानि सप्तचत्वारिंशत्सप्त्यधिकानि सेषमुद्धरति विंशतिशतानि पञ्चदशशोत्तराणि ततोऽस्माद्योजनानि नानान्तीति षष्ठिभागानयनार्थं छेदराशिरेकषष्टिर्घ्यन्ते, तेन भागे हते लब्धास्त्रियस्त्रिंशत्पृष्ठभागः एकस्य च षष्ठिभागस्य सत्कौ द्वावेकषष्टिभागी । ‘तया ण’मित्यादि, तदा—सर्वाभ्यन्तरतृतीयमण्डलघारचरणकाले दिवसरात्री तथैव-प्रागिव वेदितव्ये, ते चैवम्—‘तया ण अद्वारसमुहुते दिवसे हवइ, चउहिं एगड्हिभागमुहुतेहिं ऊणे दुवालस- मुहुर्ता राई भवइ घउहिं एगड्हिभागमुहुतेहिं अहिवा’ इति, सम्प्रति चतुर्थादिषु

मण्डलेष्वतिदेशमाह- 'एवं खल्वि'त्यादि, एवं-उक्तेन प्रकारेण खलु-निश्चितमेतेन-अनन्तरोदितेनोपायेन शनैः शनैस्ततद्विर्मण्डलाभिमुखगमनरूपेण निष्क्रमन् सूर्यस्तदनन्तरान्मण्डलातदनन्तरं मण्डलं प्रागुक्तप्रकारेण संकामन् २ एकैकस्मिन् मण्डले मुहूर्तगतिमित्यत्र सूत्रे द्वितीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वाद्भवति प्राकृतलक्षणवशात् सप्तम्यर्थे द्वितीया, यथा-

'कत्तोरसिंमुद्धे पाणियसद्धा सउण्याण' ततोऽयमर्थ-मुहूर्तगती अष्टादश २ षट्टिभागान् योजनस्य व्यवहारतः परिपूणीश्चित्यतः किञ्चिद्दूनानभिवर्द्धयमानः २ 'पुरिसच्छाय'मिति पुरुषस्य छाया यतो भवति सा पुरुषच्छाया सा चेह प्रस्तावात् प्रथमतः सूर्यस्योदयमानस्य दृष्टिपथप्राप्तता, अत्रापि द्वितीया सप्तम्यर्थे, ततोऽ-यमर्थ-तस्यापैकैकस्मिन् मण्डले चतुरशीति २ । 'सीयाइ'ति शीतानि किञ्चित्त्रूनानीत्यर्थः, योजनानिनिर्वैष्ट्यन् २-हापयत्रित्यर्थ इदं च स्थूलतउक्तं, परमार्थतः पुनरिदं द्रष्टव्य-त्र्यशीतिर्योजनानि त्रयोविंशतिश्च षट्टिभागा योजनस्य एकस्य षट्टिभागस्य एकषट्ठिधा छिन्नस्य सत्का द्विचत्वारिंशद्भागाश्चेति दृष्टिपथप्राप्तताविषये विषयहानी धूवं, ततः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् तीर्यं यन्मण्डलं तत आरभ्य यस्मिन् २ मण्डले दृष्टिपथप्राप्तताज्ञातुमिष्यते त तन्मण्डलसङ्घयवा षट्टिर्विंशद्भूष्यते, तद्यथा-सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् तीर्ये मण्डले एकेन चतुर्थेष्वाभ्यां पञ्चमेत्रिभिर्यावत् सर्ववाह्येमण्डले दृष्टिशीत्यधिकेन शतेन, गुणयित्वा च ध्रुवराशिमध्ये प्रक्षिप्यते, २ सति यद्भवति तेन हीना पूर्वमण्डलगता दृष्टिपथप्राप्तता-तस्मिन् विवक्षिते मण्डले दृष्टिपथप्राप्तता द्रष्टव्या, अथ त्र्यशीतिर्योजनानीत्यादिकस्य ध्रुवराशोः कथमुत्पत्तिः ?

-उच्यते, इह सर्वाभ्यन्तरे मण्डले दृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे शते त्रिषष्ठयधिके योजनानामेकविंशतिश्च षट्टिभागा योजनस्य एतद्वनवमुहूर्तगम्यं, तत एकस्मिन् मुहूर्तैकषट्ठिभागे किमागच्छतीति चिन्तायां नव मुहूर्ता एकषष्ठ्या गुण्यन्ते, जातानि पञ्च शतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि तैर्भागो हियते, लब्ध्या षट्टिर्योजनानि पञ्चषट्ठिभागा योजनस्य एस्य च षट्टिभागस्य एकषट्ठिधा छिन्नस्य तस्काश्चतुर्विंशतिर्भागाः दूरस्मात् २ च मण्डलादनन्तरान्तरे मण्डले परियपरिमाणचिन्तायामध्यादश २ योजनानि व्यवहारतः परिपूणीनि वर्द्धन्ते, ततः पूर्वपूर्वमण्डलगतमुहूर्तगतिपरिमाणादनन्तरान्तरे मण्डले मुहूर्तगतिपरिमाणचिन्तायां प्रतिमुहूर्तमध्यादशाद्यादश षट्टिभागा योजनस्य प्रवर्द्धमाना द्रष्टव्याः, प्रतिमुहूर्तैकषट्ठिभागं चाद्यादश एकस्य षट्टिभागस्य सत्का एकषट्ठिभागाः, सर्वाभ्यन्तरान्तरे च द्वितीये मण्डले सूर्यो दृष्टिपथप्राप्तो भवति नवभिर्मुहूर्तैकषट्ठिभागेनोनैर्याविन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्ते तावतिस्थितसततो नव मुहूर्ता एकषष्ठ्या गुण्यन्ते, गुणयित्वा च तेभ्य एकं रूपमपनीयते, जातानि पञ्च शतानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि तैराद्यादश गुण्यन्ते, जातान्यद्यानवति शतानि चतुःषष्ठिसहितानि तेषां षट्टिभागान्-यनार्थमेकषष्ठ्या भागो द्वियते, लब्ध्यमेकषष्ठ्याधिकं शतं षट्टिभागानां त्रिचत्वारिंशदेकषट्ठिभागस्य सत्का एकषट्ठिभागाः, तत्र विंशत्यधिकेन षट्टिभागशतेन द्वे योजने लब्धे पञ्चादेकव्यारिंशत्वषट्ठिभागा अवतिष्ठन्ते, एतद्वे योजने एकचत्वारिंशतषट्ठिभागा योजनस्य एकस्य षट्टिभागस्य सत्कास्त्र-चत्वारिंशदेकषट्ठिभागा इत्येवं रूपं प्रागुक्तात् षट्टिर्योजनानि पञ्च षट्टिभागा योजनस्य एकषट्ठिभागस्य सत्काश्चतुर्विंशतिरेकषट्ठिभागा इत्येतस्माच्छोध्यते, शोधिते च तस्मिन् स्थितानि पश्यत् त्र्यशीतिर्योजनानि त्रयोविंशतिषट्ठिभागा योजनस्य एकस्य षट्टिभागस्य सत्का

द्वित्तीयार्थिशदेकषष्ठिभागः । एतावद् द्वितीये मण्डले धृष्टिपथप्राप्तताविषये सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतात् धृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणात् हानी प्राप्यते, किमुक्तं भवति ? –

सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतात् धृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणात् हानी धूर्वं, अत एव ध्रुवराशिपरिमाणात् द्वितीये मण्डले धृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणेतावता हीनं भवतीति, एतद्वोत्तरोत्तरमण्डलविष्यधृष्टिपथप्राप्तताविन्तायां हानी धूर्वं, अत एव ध्रुवराशिरिति ध्रुवराशेरुत्पत्ति, ततो द्वितीयस्मान्मण्डलादनन्तरे तृतीये मण्डले एष एव ध्रुवराशि एकस्य षष्ठिभागस्य सल्कः षट्ट्रिंशतैकषष्ठिभागैः सहितः सन् यावान् भवति तद्यथा-व्यशीतिर्योजनानि चतुर्विंशतिं षष्ठिभागा योजनस्य सप्तदश एकस्य षष्ठिभागस्य सल्का एकषष्ठिभागा इति, एतावान् द्वितीयमण्डलगतात् धृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणात् शोध्यते, ततो भवति यथोक्तं तस्मिन् तृतीये मण्डले धृष्टिपथप्राप्तताविषयं परिभाणं, चतुर्ये मण्डले स एव ध्रुवराशिद्वासपत्त्वा सहितः क्रयते, चतुर्थं हि मण्डलं तृतीयारेकया द्वितीयं, ततः षट्ट्रिंशद् द्वाभ्यां गुण्यते, गुणिता च सती द्विसप्तति- भवति, तया च सहितः सन् एवंस्तपो जातस्त्रयशीतिर्योजनानि चतुर्विंशतिं षष्ठिभागा योजनस्य त्रिपञ्चाशदेकस्य षष्ठिभागस्य सल्का एकषष्ठिभागः ।

एतावान् तृतीयमण्डलगतात् धृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणात् शोध्यते, ततो यथावस्थितं चतुर्थं मण्डले धृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति, तद्वैदम् – ‘सप्तदश्वार्थिशद्वोजनसहस्राणि त्रयोदशोत्तराणि अष्टी च षष्ठिभागा योजनस्य एकस्य च षष्ठिभागस्य सल्का दश एकषष्ठिभागाः सर्वान्तिमे तु मण्डले तृतीयमण्डलापेक्षया द्वयशीत्यविक्षततमे यदा धृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं ज्ञातुभिष्यते तदासा षट्ट्रिंशत् द्वयशीत्यविधिकेन शतेन गुण्यते, जातानि पञ्चषष्ठिशतानि द्विपञ्चाशदाधिकानि ततः षष्ठिभागानयनार्थमेकषष्ठ्या भागो द्वियते, लब्धं सप्तोत्तरं शतं षष्ठिभागानां शेषाः पञ्चविंशतिरेकषष्ठिभागाऽङ्गुष्ठरन्ति एतत् ध्रुवराशीप्रक्षिप्यते, ततो जातमिदं-पञ्चाशी-तिर्योजनानि एकादश षष्ठिभागा योजनस्य एकस्य षष्ठिभागस्य सल्काः षट् एकषष्ठिभागाः ।

इह षट्ट्रिंशत् एवमुत्पत्ति-पूर्वस्मात् २ मण्डलादनन्तरेऽनन्तरे मण्डले दिवसो द्वाभ्यार मुहूर्तेकषष्ठिभागाभ्यां हीनो भवति, प्रतिमुहूर्तेकषष्ठिभागं चाषादश एकस्य षष्ठिभागस्य सल्का एकषष्ठिभागा हीयन्ते, तत उभयमीलने षट्ट्रिंशद्भवति, ते चाषादश एकषष्ठिभागाः कलया च्युना लभ्यन्ते न परिपूर्णा, परं व्यवहारतः पूर्वपरिपूर्णा विवक्षिताः, तद्य कलया च्युनत्वं प्रतिमण्डले भवत् यदा द्वयशीत्यविधिक्षततमे मण्डले एकत्र पिण्डितं सत् चिन्त्यते तदा एकषष्ठिरेक-षष्ठिभागास्तु द्वयन्ति, एतद्विव्यवहारत उच्यते, परमार्थतः पुनः किञ्चिदधिकमपि त्रुट्यदवसेयं, ततोमी अष्टषष्ठिरेकषष्ठिभागाअपसार्यन्ते, तदपसापे पञ्चाशीतिर्योजनानि नव षष्ठिभागा योजनस्य एकस्य ,षष्ठिभागस्य सल्काः षष्ठिरेकषष्ठिभागाः इति जातं ततः सर्वबाह्यमण्डलानन्तरावक्त-नद्वितीयमण्डलगतात् धृष्टिपथप्राप्ततापरि-माणदेकत्रिंशत्सहस्राणि नव शतानि धोडशोत्तराणि योजनानामेकोनचत्वारिंशत्यष्ठिभागा योजनस्य एकस्य च षष्ठिभागस्य सल्काः षष्ठिरेकषष्ठिभागाः । इत्येवंस्तपात् शोध्यते, ततो यथोक्तं सर्वबाह्ये मण्डले धृष्टिपथप्राप्ततापरिमाणं भवति, तद्वाग्रे स्वयमेव सूक्ष्मकृद्दक्ष्यति, तत एवं पुरुषच्छायायां धृष्टिपथप्राप्ततास्तपायां द्वितीयादिषुकेषुचिन्मण्डलेषु

चतुरशीति॒ २ किञ्चित्पूनानि योजनानि टपरित्नेषु तु मण्डले व्यधिकानि अधिकतराणि उक्तप्रकारेण निवेष्ट्यन् २ तावदवसेव्यं यावत्सर्वबाह्यमण्डलमुपसंकृत्य चारं चरति ।

‘ता जया ण’मित्यादि, तत्र यदा यमिति पूर्वत् सर्वबाह्यमण्डलमुपसंकृत्य चारं चरति तदा एकैकेन मुहूर्तेन पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि त्रीणि शतानि पञ्चदश च षष्ठिभागान् योजनस्य गच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले परिरयपरिमाणं त्रीणि योजनशतसहस्राणि अष्टादश सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चदशोत्तराणि तत एतस्य प्रागुक्तयुक्तिवशात् षष्ठ्या भागो हियते, ततो लब्ध्यं यथोक्तमत्र मुहूर्तगतिपरिमाणमिति, अत्रैव दृष्टिपथप्राप्तापरिमाणमाह—

‘तया ण’मित्यादि, तदा—सर्वबाह्यमण्डलचारकाले इहगतस्य मनुष्यस्य—जातावेकवचनमिहगतानां मनुष्याणां एकविंशता योजनसहस्रारथभिरेकत्रिंशदधिकैर्योजनशतैस्त्रशताच षष्ठिभागैर्योजनस्य सूर्य शीत्रं चक्षुस्यर्थमागच्छति, तदा ह्यस्मिन् मण्डले चारं चरति सूर्ये द्वादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसो भवति, दिवसस्य चार्द्देन यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्तते तावति व्यवस्थित उदयमानः सूर्य उपलभ्यते, द्वादशानां च मुहूर्तानामर्द्दे षट् मुहूर्तास्तितो यदत्र मण्डले मुहूर्तगतिपरिमाणं पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि पञ्चदश च षष्ठिभागा योजनस्य तत् षड्मिर्गुण्यते, ततो यथोक्तमत्र दृष्टिपथप्राप्तपरिमाणं भवति, अत्रापि दिवसरात्रि-प्रमाणमाह—‘तया ण’मित्यादि, सुगमम् । ‘से पविसमाणे’ इत्यादि, स सूर्य सर्वबाह्यमण्डलादुक्त-प्रकारेणाभ्यन्तरं मण्डलं प्रविशन् द्वितीयं षण्मासमाददानो द्वितीयस्य षण्मासस्य प्रथमेऽहोरात्रे ‘बाहिरानंतरं’ ति सर्वबाह्यान्मण्डलादन्तरमव्यक्तिनं द्वितीयं मण्डलमुपसंकृत्य चारं चरति ‘ताजया ण’मित्यादि तत्र यदासर्वबाह्यानन्तरमव्यक्तिनं द्वितीयं मण्डलमुपसंकृत्य चारं चरति तदा एकेन मुहूर्तेन पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि चतुरुत्तराणि योजनशतानि सप्तपञ्चाशतं च षष्ठिभागान् योजनस्य गच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले परिरयपरिमाणं तिस्रं लक्षा अष्टादश सहस्राणि द्वे शते सप्तनवत्यधिके योजनानां ततोऽस्य प्रागुक्तयुक्तिवशात् षष्ठ्या भागो हियते, ह्वते च भागे लब्ध्यं यथोक्तमत्र मण्डले मुहूर्तगतिपरिमाणं, अत्रापि दृष्टिपथप्राप्तापरिमाणमाह—

‘तया ण’मित्यादि, तदा इहगतस्य मनुष्यस्य—जातावेकवचनं इहगतानां मनुष्याणामेकविंशता योजनसहस्रनवभिष्ठोऽशेषः—प्रोडशोत्तरैर्योजनशतैरेकोनचत्वारिंशता च षष्ठिभागैर्योजनस्य एकं च षष्ठिभागमेकपष्ठिधा छित्वा तस्य सत्कैः पष्ठ्या चूर्णिकाभागैः सूर्यशक्षुस्यर्थमागच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले सूर्ये चारं चरति दिवसो द्वादशमुहूर्तप्रमाणो द्वाभ्यां मुहूर्तैकषष्ठिभागाभ्यामधिकः, तेषां चार्द्देष्टमुहूर्ता एकेन पुहूर्तैकषष्ठिभागेनाभ्यधिक, ततः साप्तस्त्वेनैकषष्ठिभागकरणार्थं षड्यिष्ठिमुहूर्ता एकपष्ठ्या गुण्यन्ते गुणवित्वा च एकषष्ठिभागस्तत्राधिकः प्रक्षिप्यते ततो जातानि त्रीणि शतानि सप्तषट्यधिकानि एकपष्ठिभागानां ततः सर्वबाह्यादर्वाक्तने तस्मिन् द्वितीये मण्डले यत्परिरयपरिमाणं त्रीणि लक्षाणि अष्टादश सहस्राणि द्वे शते सप्तनवत्यधिके तदेभिस्त्रिभिशतैः सप्तषट्यधिकैर्गुण्यते, जाता एकादश कोट्योऽष्ट्यष्ठिलक्षाश्चतुर्दश सहस्राणि नव शतानि नवनवत्यधिकानि एतस्य एकपष्ठ्या गुणितया पष्ठ्या भागो हियते, ह्वते च भागे लब्ध्यान्वेकविंशत्सहस्राणि नव शतानि षोडशोत्तराणि शेष-मुद्धरति चतुर्विंशति शतानि एकोनचत्वारिंशधिकानि न चातो योजनान्यायान्ति ततः, षष्ठिभागानयार्थमेकपष्ठ्या भागो हियते, लव्या

एकोनचत्वारिंशत्यष्टि भागः ३९ एकस्य च षष्ठिभागस्य सल्का: षष्ठिरेकषष्ठिभागः ।

‘तया णं राइंदियं तहेव’ तदा—सर्वबाह्यानन्तरावक्तनद्वितीयमण्डलयोश्चारकाले रात्रिनिदिवं—रात्रिनिदिवसप्रमाणं तथैव—प्रागिव वक्तव्यं, तद्वैवम्—‘तया णं अद्वारसमुहुता राई भवति दोहि एगद्विभागमुहुतेहि ऊणा, दुवालसमुहुते दिवसे हवइ दोहि एगद्विभागमुहुतेहि अहिए’ इति, ‘से पविसमाणे’ इत्यादि, ततः सर्वबाह्यानन्तरावक्तनद्वितीयस्मादपि मण्डलाद्वारकारेण प्रविशन् सूर्यो द्वितीयस्य षष्मासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे ‘बाहिरत्यं’ ति सर्वबाह्यान्मण्डलाद्वारक्तनं तृतीयं मण्डलमुपसंक्षयं चारं चरति ‘ता जयान्’ मित्यादितत्र यदा णमिति पूर्ववत् सर्वबाह्यान्मण्डलाद्वारक्तनं तृतीयं मण्डलमुपसंक्षयं चारं चरति तदा पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि त्रीणि चतुरुत्तराणि योजनशतानि एकोनचत्वारिंशतं च षष्ठिभागान् योजनस्य एकैकेन मुहूर्तेन गच्छति, तस्मिन् हि मण्डले परिरथप्रिमाणं तिस्रं लक्षा अष्टादश सहस्राणि द्वे शते एकोनाशीत्यधिके इति अस्य षष्ठ्या भागोः हियते, हते च भागे लब्ध्यं पदोक्तसभत्र भण्डले मुहूर्तगतिपरमाणं, अन्नापि हि द्विष्टप्राप्ताविषयपरिमाणमाह—

‘तया ण’ मित्यादि, तदा इहगतस्य मनुष्यस्य—जातावेकवचनस्य भावादिहगतानां मनुष्याणामेकाधिकैष्ट्रियेन्शता सहस्रैरेकोनपञ्चाशता, षष्ठिभागैरेकं च षष्ठिभागमेकषष्ठिधातिल्लातस्य सल्कैस्त्रयोविंशत्या द्वूर्धिकाभागैः सूर्य चक्षुस्पर्शभागच्छति, तथाहि—अस्मिन् मण्डले दिवसे द्वादशमुहूर्तप्राप्ताणश्चतुभिरिकषष्ठिभागैरथिकस्तस्याद्द्वे षट् मुहूर्तां द्वाभ्यां मुहूर्तैकषष्ठिभागाभ्यामधिकाः, ततः सामस्त्येनैकषष्ठिभागकरमार्थं पडपि मुहूर्ता एकषष्ट्या गुण्यते, गुणयित्वा चक्षुवेकषष्ठिभागौ प्रक्षिप्यते, ततो जातानि त्रीणि शतान्वष्टष्ट्यधिकान्येकषष्ठिभागानां ततोऽस्मिन् मण्डले यत्परिरथपरिमाणं त्रीणि लक्षाण्यदादश सहस्राणि द्वे शते एकोनाशीत्यधिक इति, तदेभिस्त्रिभिः शतैष्टष्ट्यधिकैर्गुण्यते, जाता एकादश कोट्यः एकसतति शतसहस्राणि षडिंवशति सहस्राणि षट् शतानि द्विसप्तत्यधिकानि एतस्य षष्ठ्या एकषष्ट्या गुणितया भागो हियते, हते च भागे लब्ध्यानि द्वात्रिंशत्सहस्राणि एकोत्तराणि शेषमुहूरति त्रीणि सहस्राणि द्वादशोत्तराणि तेषां षष्ठिभागान्यनार्थमेकषष्ट्या भागो हियते, लब्ध्या एकोनपञ्चाशत्यष्ठिभागाः त्रयोविंशतश्च एकस्य षष्ठिभागस्य सल्का एकषष्ठिभागा इति, ‘रत्तिदियं तहेव’ ति रात्रिनिदिवं—रात्रिनिदिवसपरिमाणमत्र तथैव—प्रागिव वक्तव्यं, तद्वैवम्—

‘तया णं अद्वारसमुहुता राई भवइ चउहिं एगद्विभागमुहुतेहि ऊणा दुवालसमुहुते दिवसे हवइ चउहिं एगद्विभागमुहुतेहि अहिए’ इति, सश्रति सर्वबाह्यान्मण्डलाद्वारक्तनेषु चतुरादिषु मण्डलेषु अतिदेशमाह—

‘एवं खल्चि’ त्यादि, ‘एवं’ उक्तेन प्रकारेण ‘खलु’ निश्चितमेतेनोपायेन शनैः शनैस्तत्तदभ्यन्तरानन्तरमण्डलाभिमुखगमनस्तपेणाभ्यन्तरं प्रविशन् सूर्यस्तदनन्तरमण्डलात्तदनन्तरं मण्डलं संक्रामन् २ एकैकस्मिन् मण्डले मुहूर्तगतिप्रित्यत्र द्वितीया सप्तम्यर्थे मुहूर्तगतौ—मुहूर्तगतिपरिमाणे अष्टादश २ षष्ठिभागान् योजनस्य व्यवहारतः परिपूर्णान् निश्चयतः किञ्चिदूनात्रिवैष्ट्यन् २—हापयन् २ इत्यर्थः, पूर्वपूर्वमण्डलापेक्षया अभ्यन्तराभ्यन्तरमण्डलस्य परिरथमधिकृत्याष्टादशभिर्योजनैङ्गर्नित्वात्, पुरुषच्छायामित्यत्रापि द्वितीया सप्तम्यर्थे, ततोऽयमर्थः—पुरुषच्छायायां द्विष्टप्र-

प्राप्तास्तामण्डलाद्वाशीति २ योजनानि अभिवर्द्धयन् २, इदं च सर्ववाह्यान्मण्डलाद्वक्तनानि कतिपयानि प्रथमद्वितीयादिमण्डलान्यपेक्ष्य स्थूलत उक्ते, परमार्थतः पुनरेवं द्रष्टव्यं—इह येनैव क्रमेण सर्वाभ्यन्तरामण्डलात्परतो दृष्टिपथप्राप्तानां हापयन् विनिर्गतस्तेनैव क्रमेण सर्ववाह्यान्मण्डलाद्वक्तनानि द्वितीयमण्डलगता ।, दृष्टिपथप्राप्तान्तरिमाणान् रार्द्धद्वाह्यमण्डलसे पञ्चाशीतिर्योजनानि नव दृष्टिभागान् योजनस्य एकं च षष्ठिभागमेकप्रथिता छिल्वा तस्य सत्कान् षष्ठिभागान् हापयति, एतद्युप्रगेवभावितं, ततस्तस्मात्सर्ववाह्यान्मण्डलाद्वक्तनेद्वितीये मण्डले प्रविशन् तावद्युभूयोऽपि दृष्टिपथप्राप्तापरिमाणं अभिवर्द्धयति ध्रुवं, ततोऽवक्तनेषु मण्डलेषु चस्मिन् २ मण्डले दृष्टिपथप्राप्तापरिमाणं ज्ञातुमिष्यते तृतीयमण्डलादारभृततन्मण्डलसङ्ख्ययां षट्क्रिंशद् गुण्यते

तद्यथा—तृतीयमण्डलचिन्तायामेकेन चतुर्थमण्डलचिन्तायां द्वाष्ट्यमेवं यावत्सर्वाभ्यन्तरमण्डलचिन्तायां द्वयशीत्यधिकेन शतेन, इत्यं च गुणयित्वा वलभ्यते तद् ध्रुवराशेरपनीय शेषेण ध्रुवराशिना सहितं पूर्वपूर्वमण्डलगतं दृष्टिपथप्राप्तापरिमाणं तत्र २ मण्डले द्रष्टव्यं, तद्यथा—तृतीये मण्डले षट्क्रिंशत् एकेन गुण्यते, एकेन च गुणितं तदेव अवतीति जाता षट्क्रिंशदेव, सा ध्रुवराशेरपनीयते, जातं शेषमिदं पञ्चाशीतिर्योजनानि नव षष्ठिभागा योजनस्य एकस्य षष्ठिभागस्य सत्का एकप्रथिभागाश्चतुर्विंशति, । एतेन सहितं पूर्वमण्डलगतं दृष्टिपथप्राप्तापरिमाणं एकत्रिंशत्सङ्ख्याणि नव शतानि षोडशोत्तराणि योजनानामेकनचत्वारिंशत्सप्तष्टिभागा योजनस्य एकस्य दृष्टिभागस्य सत्का: षष्ठिरेक- षष्ठिभागाः । एत्येवं रूपं क्रियते, ततोऽधिकृते तृतीये मण्डले यथोक्तं दृष्टिपथ० भवति, तद्यप्रागेवोपदर्शितं, चतुर्थे मण्डले षट्क्रिंशद् द्वाष्ट्यां गुण्यते, गुणयित्वा ध्रुवराशेरपनीय शेषेण ध्रुवराशिना तृतीयमण्डलगतं दृष्टिपथप्राप्तापरिमाणं सहितं क्रियते, तत इदं तत्र मण्डले दृष्टिपथ० भवति—द्वात्रिंशत्सङ्ख्याणि षडशीत्यधिकानि योजनानामष्टापञ्चाशद्य षष्ठिभाग योजनस्य एकस्य च षष्ठिभागस्य सत्का एकादशीक षष्ठिभागाः । एवं शेषेष्वपि मण्डलेषु भावनीयं, यदा तु सर्वाभ्यन्तरे मण्डले दृष्टिपथप्राप्तापरिमाणं ज्ञातुमिष्यते तदा षट्क्रिंशद् द्वयशीत्यधिकेन शतेन गुण्यते, तृतीयमण्डलादारभ्य सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य द्वयशीत्यधिकशत- तमत्वात्, ततो जातानि पञ्चाशीतिर्योजनानि द्विपञ्चाशीतिर्योजनानि तेषामेकप्रथम्या भागे हृते लब्धं सप्तोत्तरं शतं षष्ठिभागानां, सेषं पञ्चविंशतिः । एतत्पञ्चाशीतिर्योजनानि नव षष्ठिभागा योजनस्य एकस्य षष्ठिभागस्य सत्का: षष्ठिरेकषष्ठिभागाः एत्येवं रूपात् ध्रुवराशे: शोध्यते, जातानि पञ्चात् अशीतिर्योजनानि द्वाविंशतिः षष्ठिभागा योजनस्य एकस्य षष्ठिभागस्य सत्का: पञ्चत्रिंशदेक- षष्ठिभागाः, इह षट्क्रिंशत् २ एकप्रथिभागाः कलया न्यूनाः परमार्थतो लभ्यन्ते एतद्यप्रागेवोक्तं

तद्य कलान्यूनत्वं प्रतिमण्डलं भवत् यदा द्वयशीत्यधिकशततमे मण्डले एकत्र पिण्डितं सत् चिन्त्यते तदा अष्टषष्ठिरेकप्रथिभागा लभ्यन्ते, ततस्ते भूयः प्रक्षिप्यन्ते, ततो जातमिदं- अशीतिर्योजनानि त्रयोविंशतिः षष्ठिभागा योजनस्य एकस्य प्रथिभागस्य सत्का द्विचत्वारिंशत्स- हम्बाणि शतमेकमेकोनाशीत्यधिकं योजनानां सप्तपञ्चाशत्यष्ठिभागा योजनस्य एकस्य षष्ठिभागस्य सत्का एकोनविंशतिरेकप्रथिभागाः इत्येवं रूपं सहितं क्रयते, ततो यथोक्तं सर्वाभ्यन्तरे मण्डले

दृष्टिपथप्राप्तापरिमाणं भवति, तद्य सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे शते त्रिषष्ठयाधिके योजनानामेकविंशतिश्च पष्टिभागा योजनस्य । एवं दृष्टिपथप्राप्ताप्ताचार्यां कृतिपयेषु मण्डलेषु सातिरेकाणि पञ्चाशीति योजनानि अग्रेतनेषु चतुरशीतिं पर्वन्ते यथोक्ताधिकसहितानि त्र्यशीतिं योजनानि अभिवर्द्धयन् २ तावद् चक्षत्वः यावत्सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंकम्य चारं चरति ।

‘ता जया ण’ भित्यादि, तत्र यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंकम्य चारं चरति तदा पञ्च पञ्च योजनसहस्राणि द्वे एकपञ्चाशदधिके योजनशते एकोनविंशतं च पष्टिभागात् योजनस्य एकेन मुहूर्तेन गच्छति, तदा च इहगतस्य मनुष्यस्य-जातावेकवचनं इहगतानां मनुष्याणां सप्तचत्वारिंशतायोजनसहस्रैर्द्वाच्यां त्रिषष्ठाभ्यां-त्रिषष्ठयाधिकाभ्यां योजनशताभ्यामेकविंशत्वा पष्टिभागीयोजनस्य सूर्यश्चक्षुस्पर्शमागच्छति, एतद्य मुहूर्तमृतिपरमाणं दृष्टिपथप्राप्तता-परिमाणं च प्रागेव भावितं सूत्रकृताऽपि प्रस्तावादभ्युत्कृततादोषः, ‘त्याणं उत्तमकड्डपते’ इत्यादि सुगमं, यावद्याभृतप्राभृतपरिसमाप्ति ।

प्राभृतं-२, प्राभृत प्राभृतं-३ समाप्तम्

प्राभृतं-२ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता सूर्यप्रडसित्पात्रसूत्रे
द्वितीय प्राभृतस्य मत्स्यगिरिआचार्येण विरचिता दीका परिसमाप्ता ।

प्राभृतं-३

तदेवमुक्तं द्वितीयं प्राभृतं, सम्प्रति तृतीयमारभ्यते, तस्य चायमर्थाधिकारः, ‘कियल्केऽनं चन्द्रः सूर्यो वा प्रकाशयतीति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

मृ. (३४) ता केवतियं खेतं चंद्रिमसूरिया ओभासंति उज्जोवेति तवेति पगासंति आहितातिवदेजा?

तत्य खलु इमाओ बारस पडिवतीओ पञ्चताजो, तत्थेगे एवमाहंसु, ता एगं दीवं एगं समुद्रं चंद्रिमसूरिया ओभासेति उज्जोवेति तवेति पगासेति, एगे एवमाहंसु ता तिनि दीवे तिनि समुद्रे चंद्रिमसूरिया ओभासंति०, एगे एवमाहंसु २, एगे पुण एवमाहंसु ता अद्वयउत्थे दीवसमुद्रे चंद्रिमसूरिया ओभासंति उज्जोवेति तवेति पगासेति एगे एवमाहंसु ३, एगे पुण एवमाहंसु ता सत दीवे सत समुद्रे चंद्रिमसूरिया ओभासेति४ एगे एव माहंसु ४।

एगे पुण एवमाहंसु ता दस दीवे दस समुद्रे चंद्रिमसूरिया ओभासंति४, एगे एवमाहंसु ५, एगे पुण एवमाहंसु, ता बारस दीवे बारस समुद्रे चंद्रिमसूरिया ओभासंति४, एगे एवमाहंसु ६, एगे पुण एवमाहंसु, बायालीसं दीवे बायालीसं समुद्रे चंद्रिमसूरिया ओभासंति४, एगे एवमाहंसु ७, एगे पुण एवमाहंसु बावत्तरिं दीवे बावत्तरिं समुद्रे चंद्रिमसूरिया ओभासंति४, एगे एवमाहंसु ८। एगे पुण एवमाहंसु ता बायालीसं दीवसतं बायालं समुद्रसतं चंद्रिमसूरिया ओभासंति४ एगे एवमाहंसु ९, एगे पुण एवमाहंसु, ता बावत्तरिं समुद्रसतं चंद्रिमसूरिया ओभासंति४ एगे एवमाहंसु १०, एगे पुण एवमाहंसु ता बायालीसं दीवसहस्रं बायालं समुद्रसहस्रं चंद्रिमसूरिया

ओभासंति, (४), एगे, एवमाहंसु ११, एगे पुण एवमाहंसु ता बावतरं दीवसहस्रं बावतरं समुद्रसहस्रं चंदिमसूरिया ओभासंति (४) एगे एवमाहंसु १२।

वयं पुण एवं बदामो—अयणं जंबुदीवे सव्वदीवसमुदायणं जाव परिक्खेवेण यन्तते, सेण एगाए जगतीए सव्वतो समंता संपरिक्षिते, सा णं जगती तहेव जहा जंबुदीवपन्नतीए जाव एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुदीवे २ चोहस सलिलासयसहस्रा छप्पन्नं च सिललासहस्रा भवन्तीति मव्वाता, जंबुदीवे णं दीवे पंचक्कभागसंठिता आहितातिवदेजा, ता कहं जंबुदीवे २ पंचक्कभाग-संठिते आहिताति वदेजा, ता जता णं एते दुवे सूरिया सव्वबंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तदा णं जंबुदीवस्स २ लिन्नि पंचवउक्कभागे ओभासंति उज्जोवेति तवंति पभासंति।

तं०—एगेवि एणं दिवहृं पंचक्कभागं ओभासेति (४) एगेवि एवं दिवहृं पंचक्कभागं ओभासेति (४) तता णं उत्तमकट्टपता उक्कसिया अड्डारसमुद्रता राई जहन्लए दुवालसमुहूर्ते दिवसे भवइ वृ. ‘ता केवइय’मित्यादि, ताइति पूर्ववत् कियत् क्षेत्रं चन्द्रसूर्या, वहुवचनं जम्बुदीषे चन्द्रद्वयस्य सूर्यद्वयस्य च भावात्, अवभासयन्ति, तशावभासो ज्ञानस्यापि प्रतिभासो व्यवहियते अतस्तदव्यवच्छेदर्थमाह—उद्योतयन्ति, स चोद्योतो यद्यपि लोके भेदेन प्रसिद्धो यथा सूर्यगत आतप इति चन्द्रगतः प्रकाश इति, तथायातपशब्दश्चन्द्रप्रभायामपि वर्तते, यदुक्तम्—“चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना, तथ चन्द्रातपः स्मतः” इति, प्रकाशब्दः सूर्यप्रभायामपि, एतच्च प्रायो बहूनां सुप्रतीतं, तत एतदर्थप्रतिपत्यर्थमुभवसाधाणं भूयोऽप्येकार्थिकद्वयमाह—तापयन्ति प्रकाशयन्ति आख्याता इति, इहार्षत्वात्तिवाधन्तपदेनापि सह नामपदस्य समन्वयो भवति, तत एवमर्थयोजना द्रष्टव्या—कियत् क्षेत्रं चन्द्रसूर्या अवभासयन्ति उद्योतयन्तरतापयन्तः परकाशयन्त आख्याता भगवेति भगवान् वदेत् ?, एवं गौतमेनोक्ते भगवानेतद्विषयपरतीर्थिकप्रतिपत्तीनां मिथ्याभावोपदर्शनाय प्रधमतस्ता एवोपन्यस्यति—

‘तत्ये’त्यादि, तत्र—चन्द्रसूर्यणां क्षेत्रावभासनविषये इमाः खलु द्वादश प्रतिपत्तयः—परतीर्थिकाभ्युपगमस्या प्रज्ञसाः, तद्यथा—‘तत्ये’त्यादि, तत्र—तस्यां द्वादशानां परतीर्थिकानां मध्ये एके—प्रहथममार्तीर्थन्तरीया एवमाहुः, एकं द्वीपं एकं समुद्रं चन्द्रसूर्यो अवभासयन्ती उद्योतयन्ती तापयन्ती प्रकाशयन्ती, सूत्रेद्वित्येऽपि दहुवचनं प्राकृतत्वात्, उक्तं च—‘बहुवयणेण दुयवण’मिति, द्वियनं चात्र तात्त्विकमवसेयं, परतीर्थिकैरेकस्य चन्द्रमस एकस्य च सूर्यस्याभ्युपगमस्य सम्प्रति अस्यैव प्रथममतस्योपसंहारमाह—‘एगे एवमाहंसु’ एवं सर्वाण्यपि उपसंहारवाक्यानि भावनीयानि । एकेद्वितीयाः पुनरेवमाहुः—त्रीन् द्वीपान् त्रीन् समुद्रान् चन्द्रसूर्यो यावच्छब्दोपादानाः अवभासयत इत्यनेत सह पदचतुर्थ्यं द्रष्टव्यं, तद्यथा—अवभासयत उद्योतयतस्तापयतः प्रकाशयन्ते इति, एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यं, २ ।

एके पुनरत्तीया एवमाहुः—‘अद्वचउत्ये’इति अद्वचतुर्थं येषां ते अद्वचतुर्थं,

परिपूर्णश्चतुर्थस्य चान्द्रमित्यर्थः, अर्द्धचतुर्थान् द्वीपान् अर्धचतुर्थान् समुद्रान् चन्द्रसूर्याविवभासयत् इत्यादि प्राग्वत् ३, एके चतुर्था पुनरेवमाहुः—सप्त द्वीपान् सप्त समुद्रान् चन्द्रसूर्याविवभासयतः ४

एके पुनः पञ्चमा एवमाचक्षते—दश द्वीपान् दश समुद्रान् चन्द्रसूर्याविवभासयतः ५।

एके पुनः पञ्चमा एवमाचक्षते—दश द्वीपान् दश समुद्रान् चन्द्रसूर्याविवभासयतः ५, एके पुनः पठा एवमधिदधति—द्वादश द्वीपान् द्वादश समुद्रान् चन्द्रसूर्याविवभासयतः ६, एके पुनः सप्तमा एवं भाषन्ते—द्विचत्वारिंशतं द्वीपान् द्विचत्वारिंशतं समुद्रान् चन्द्रसूर्याविवभासयतः ७, एके पुनरष्टमा एवमाहुः—द्वासप्ततिं द्वीपान् द्वासप्ततिं समुद्रान् चन्द्रसूर्याविवभासयतः ८।

एके पुनर्नवमा एवमाहुः—द्विचत्वारिंश—द्वाचत्वारिंशदधिकं द्वीपशतं द्वाचत्वारिंशदधिकं समुद्रशतं चन्द्रसूर्याविवभासयतः ९, एके पुनर्दशमा एवं जल्पन्ति—द्वासप्ततं—द्वासप्तत्यधिकं द्वीपशतं द्वासप्तत्यधिकं समुद्रशतं चन्द्रसूर्याविवभासयतः १०, एके एकादशा: पुनरेवमाहुः—द्वाचत्वारिंश—द्वाचत्वारिंशदधिकं द्वीपसहस्रं द्वाचत्वारिंशदधिकं समुद्रसहस्रं चन्द्रसूर्याविवभासयतः ११, एके द्वादशा: पुनरेवमाहुः—द्वासप्ततं—द्वासप्तत्यधिकं द्वीपसहस्रं द्वासप्तत्यधिकं समुद्रसहस्रं चन्द्रसूर्याविवभासयतः १२। एताश्च सर्वां अपि प्रतिपत्तयो मित्याख्यास्तथा च भगवानेता व्युदस्य खपतं भिन्नमेव कथयति—‘वयं पुण’ इत्यादि, वयं पुनरुत्पन्नकेवलचक्षुषः केवलचक्षुषा यथावस्थितं जगदुपलभ्य एवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह—‘ता अयत्र’ मित्यादि, अत्र ‘जहा जंबुद्वीपपत्र-तीए’ त्ति यथा जम्बूद्वीपप्रज्ञातौ ‘अयणं जंबुद्वीपे इत्यारभ्य यावत् एवामेव सपुत्रावरेण जंबुद्वीपे दीपे चोद्दस सलिलसयसहस्राङ् छप्त्रं च सलिलासहस्रा भवतीति मक्खाय’ मियुक्तं, तथा एतावदग्रन्थसहस्रचतुर्थप्रमाणमत्रापि वक्तव्यं परं ग्रन्थगांवभयान्न लिख्यते, केवलं जम्बूद्वीपप्रज्ञातिपुरतकमेव निरीक्षणीयमिति, अयमेवंख्पो जम्बूद्वीपः पञ्चमिः पञ्चसङ्ख्योपेतैश्चक्रमाणीः—चक्रवालभाणीः संस्थित आख्यातो मध्य इति वदेत्वशिष्याणां पुरतः, एवमुक्ते भगवान् गौतमः स्वशिष्याणां स्पष्टावदोधार्थं भूयः पृच्छति—

‘ता कह’ मित्यादि, ता इदि पूर्ववत्, कर्थं भगवान्! त्वया जम्बूद्वीपो द्वीपः पञ्चक्रमाण-संस्थित आख्यात इति वदेत्, भगवानाह—‘ता जया न’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, यदा णमिति चक्रवालद्वारे, एती प्रवचनवेदिनां प्रसिद्धोद्वी सूर्यो सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्षय चारंचरतः तदा ती सपुदिती द्वावपि सूर्यो जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य त्रीन् पञ्चक्रवालभागान् अवभासयत उद्योतय-तस्तापयतः प्रकाशयतः, कदंप्रकाशियत इति परप्रश्नावकाशमाशङ्क्य एतदेव विभागत आह—‘एगोऽवी’ त्यादि, एकोऽपि सूर्यो जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य एकं पञ्चक्रवालभागं—पञ्चमं चक्रवा-लभागं दृव्यर्द्धमिति—द्वितीयमर्द्धयस्य स दृव्यर्द्धः, पूरणार्थो वृत्तावन्तर्भूतो यथा तृतीयो भागस्त्रिभाग इत्यर्थः, तं, अर्यं च भावार्थः—एकं पञ्चमं चक्रवालभागं द्वितीयस्य पञ्चमस्य चक्रवालभागस्याद्देन सहितं प्रकाशयति। तथा एकोऽपि—अपरोऽपि द्वितीयोऽपीत्यर्थ, एकं पञ्चमं चक्रवालभागं दृव्यर्द्ध प्रकाशय- तीत्युभयप्रकाशितभागमीलने परिपूर्ण भागत्रयं प्रकाशयं भवति, इयमत्र भावना—जम्बूद्वीपगतं प्रकाशयं चक्रवालं षष्ठ्यधिकषट्ट्रिंशतमाणं कल्प्यते तस्य पञ्चमो भागो द्वात्रिंशद-धिकसप्तशतप्रमाणः साञ्च्छ्र सन् अथानवत्यधिकसहस्रभागमानः ततः सर्वाभ्यन्तर-मण्डले घर्त्तमान एकोऽपि सूर्य षष्ठ्यधिकषट्ट्रिंशतसङ्ख्यानां भागानामदानवत्यधिकं

सहस्रप्रकाशयति, द्वितीयोऽप्यष्टानवत्यधिकं सहस्र, उभयमीलने एकविंशति शतानि पन्नवत्यधिकानि प्रकाश्यमानानिलभ्यन्ते, तदा च द्वौ पञ्चचक्रवालभागीरात्रि, तद्यथा—एकतोऽपि पञ्चमो भागो द्वात्रिंशदधिकसप्तशतभागसङ्ख्योरात्रिरपातोऽपि एकः पञ्चमभागो द्वात्रिंशदधिक-सप्तशतभागसङ्ख्योरात्रि, उभयमीलने चतुर्दशशतानिघतुःपृथ्यधिकानि पृथ्यधिकषट्ट्रिंशच्छत-भागानां रात्रि, सर्वभागमीलने षट्ट्रिंशच्छतानि षट्यधिकानि भवन्ति, सम्प्रति तत्र दिवसरात्रिप्रामाणमाह—

‘तया ए’ कैवल्यदि, तदा—लालून्नरमण्डलसारारो उत्तमकाष्ठः॥१०॥—परमप्रकर्षप्राप्तः उक्तयोऽथादशमुहूर्ती दिवसो भवति, जघन्या द्वादशमुहूर्ता रात्रि, ततो द्वितीयेऽहोरात्रे द्वितीये मण्डले वर्तमान एकोऽपि सूर्यो जन्मद्वीपस्य द्वीपस्यैकं पञ्चमं चक्रवालभागं सार्द्धं पृथ्यधिकषट्ट्रिंशच्छत भागसल्कभागद्वयहीनं प्रकाशयति, अपरोऽपि सूर्य एकं पञ्चमं चक्रवालभागं सार्द्धं पृथ्यधिकषट्ट्रिंशच्छतभागद्वयहीनं प्रकाशयति, तृतीयेऽहोरात्रे तृतीये मण्डले वर्तमान एकोऽपि सूर्य एकं पञ्चमं चक्रवालभागं सार्द्धं पृथ्यधिकषट्ट्रिंशच्छतभागसल्कभागचतुर्दशन्युनं प्रकाशयति, अपरोऽप्येकं पञ्चमं चक्रवालभागं सार्द्धं पृथ्यधिकषट्ट्रिंशच्छतभागसल्कभागद्वयमोद्यनेन प्रकाशयति, एवं प्रत्यहोरात्रमेकैकः सूर्यपृथ्यधिकषट्ट्रिंशच्छतभागसल्कभागद्वयमोद्यनेन प्रकाशयन् तावदवसेयः यावत्सर्वबाह्यं मण्डलं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परतः त्र्यशीत्यधिकशततम्, ततः प्रतिमण्डलं मागद्वयमोद्यनेन यदा सर्वबाह्ये मण्डले चरति तदा त्रीणि शतानि षट्पृथ्यधिकानि भागानां त्रुट्यन्ति, त्र्यशीत्यधिकस्य शतस्य द्वाभ्यां गुणने एतावत्याः सङ्ख्याया भावात्, त्रीणि च शतानि षट्पृथ्यधिकानि पञ्चमचक्रवालभागस्य द्वात्रिंशदधिकसप्तशतभागसल्कभागस्यार्द्धं, ततः पञ्चमचक्रवालभागस्यार्द्धं परिपूर्णतत्र मण्डले त्रुट्यतीति एक एव परिपूर्णं पञ्चमचक्रवालभागस्तत्र प्रकाशयः, तथा चाह—‘ता जया णं० तत्र यदा णमिति पूर्ववत् एती प्रवचनप्रसिद्धौ द्वावपि सूर्यो सर्वबाह्य-मण्डलमुपसंक्षयद्यारं चरतः तदा तौ समुदितौ जन्मद्वीपस्य २ द्वौ चक्रवालपञ्चमभागी अवभासयत उद्योतयतस्तापयतः प्रकाशयतः, —एकोऽपि सूर्य एकं पञ्चमं चक्रवालभागं प्रकाशयतीत्येकोऽपि अपरोऽपि द्वितीयोऽपीत्यर्थः एकं पञ्चमं चक्रवालभागं प्रकाशयति, ‘तया णं० तदा सर्वबाह्यमण्डलाद्याकाले उत्तमकाष्ठाप्राप्ता उल्कर्षिका अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्जघ्य-न्यतो द्वादशमुहूर्तप्राप्तो दिवसः, इह यथानिष्क्रमतोः सूर्ययोर्जन्मद्वीपविषयः प्रकाशविधि क्रमेण हीयमान उक्तः तथा सर्वबाह्यान्मण्डलादम्ब्यन्तरं प्रविशतोः क्रमेण वर्द्धमानो वेदितव्यः ।

तद्यथा—द्वितीयस्य षण्मासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे सर्वबाह्यान्मण्डलादर्वाक्तनेऽनन्तरे द्वितीये मण्डले वर्तमान एकोऽपि सूर्य एकं जन्मद्वीपस्य द्वीपस्य पञ्चमचक्रवालभागं पृथ्यधिकषट्ट्रिंशच्छतसङ्ख्यभागसल्कभागद्वयाधिकं प्रकाशयति, अपरोऽपि सूर्य एकं पञ्चमं चक्रवालभागं पृथ्यधिकषट्ट्रिंशच्छतसङ्ख्यभागसल्कभागद्वयाधिकं प्रकाशयति, द्वितीयस्य षण्मासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे सर्वबाह्यान्मण्डलाद्याक्तने तृतीये मण्डले वर्तमान एकं पञ्चमं चक्रवालभागं पृथ्यधिकषट्ट्रिंशच्छतसङ्ख्यभागसल्कभागद्वयाधिकं प्रकाशयति, अपरोऽपि सूर्य परत एकं पञ्चमं चक्रवालभागं वथोक्तभागद्वयवर्द्धनेन प्रकाशयन् तावदवसेयः यावत्सर्वाभ्यन्तरं मण्डले एकं पञ्चमं

ग्राम्भृतं ३, प्रामूर्तप्रामृतं -

चक्रवालभागं सार्वजन्मद्वीपस्य प्रकाशमत्यपरोऽप्येके पञ्चमं चक्रवालभागं सार्वजन्म, तथा चैतदेव जम्बुद्वीपचक्रवलस्य दशा भास्त्रान् परिकाण्यान् वाहुकर्त्तव्य-

॥ १ ॥ छद्मेव उ दसभागे जंबुद्वीपस्स दोवि दिवसयरा ।

ताविंति दित्तलेसा सञ्चितरमंडले संता ॥

॥ २ ॥ चत्तारि य दसभागे जंबुद्वीपस्सदोवि दिवसयरा ।

ताविंति संतलेसा वाहिरएमंडले संता ॥

॥ ३ ॥ छत्तीसे भगसए सड्डिं काऊण जंबुद्वीपस्स ।

तिरियं तत्तो दो दो भागे वड्डेइ हायहवा चा ॥

ग्राम्भृतं-३ समाप्तम्

मुनि दीपरल सागरेण संशोधिता सुप्यादिता सूर्यप्रजासिउपाहसूते
द्वितीयप्रामूर्तस्य भलयगिरिआचार्येण विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

प्रभातं-४

षृं तदेवमुक्तं तृतीयं ग्राम्भृतं, सम्प्रतिचतुर्थमारम्भते, तत्यचायमर्थाधिकारः 'कथं श्वेततावाः संस्थितिराख्याते' ति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

मू. (३५) ता कहं ते सेआते संठिईया आहितातिवदेज्ञा ? तत्य खलु इमा दुविहासंठिती पं०, तं०-चंदिमसूरियसंठिती ९ तावकखेतसंठिती य २, ता कहं ते चंदिमसूरियासंठिती आहितातिवदेज्ञा तत्थखलु इमातो सोलस पडिवत्तीओ पन्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु-ता समचउत्तरसंठिता चंदिमसिर्वासंठिती एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु, ता विसमचउत्तरसंठिता चंदिमसूरिय- संठिती पं० २, एवं समचउक्तणसंठिता ३ ता विसमचउक्तणसंठियाऽर-

समचक्रवालसंठिता ५ विसमचक्रवालसंठिता ६ चक्रद्वचक्रवालसंठिता पं० एगे एवमाहंसु ७, एगे पुण एवमाहंसु ता छत्तागारसंठिता चंदिमसूरियसंठिता पं० ८। गेहसंठिता ९ गेहवणसंठिता १० पासादसंठिता ९ १ गोपुरसंठिता ९ २। पेच्छाघरसंठित ९ ३ वलभीसंठिता ९ ४ हम्मियतलसंठिता ९ ५ वालगगपोतियासंठिता ९ ६ चंदिमसूरियसंठिती पं०।

तत्य जेते एवमाहंसुता समचउत्तरसंठिताचंदिमसूरियसंठितीपं०, एतेण एएण ऐतव्यं नो घेब णं इतरेहि ॥ ता कहं ते तावकखेतसंठिती आहिताति वदेज्ञा ?, तत्य खलु इमा ओ सोलस पडिवत्तीओ प० तत्थणं एगे एवमाहंसुता गेहसंठिता तावखितसंठिती प० एवं जाव वालगगपोतियासंठिता तावकखेतसंठिती, एगे एवमाहंसुता जस्संठिते जंबुद्वीपेतस्साठित तावकखेतसंठितीप० एगे एवमाहंसु ९, एगे पुण एवमाहंसु ता जस्संठिते भारहे वासे तस्संठिती प० १०।

एवं उज्ज्ञाणसंठिया निज्ञाणसंठिता एगतो निसधसंठिता दुहतो निसहसंठिता सेयणगसं० एगे एव० एगे पुण एव० ता सेयणगपट्टसंठिता तावखेतसंठिती प० एगे एव०

बयं पुण एवं वदामो, ता उड्डीमुहकलंबुआपुष्कसंठिता तावकखेतसंठिती प० अंतो संकुडा बाहिं वित्यडा अंतो वट्टा वाहिं पिधुला अंतो अंकमुहसंठिता बाहिं सत्थिमुहसंठिती प० अंतो संकुडा बाहिं वित्यडा अंतो वट्टा वाहिं पिधुला अंतो अंकमुहसंठिता बाहिं सत्थिमुहसंठिता उभतो पासेण

तीसे दुवेबाहाओ अवहुतिओ भवंति पणतालवीसं २ जोयणसहस्राइं आयामेण, तीसे दुवे बाहाओ अणवहुतिओ भवंति, तं०—सब्बब्मंतरिया चेव बाहा सब्बबाहिरिया चेव बाहा, तत्थ को हेतूलिवदेज्ञा ? ता अयणं जंबुदीवे २ जाव परिक्खेवेणं ता जया णं सूरिए सब्बब्मंतरं मंडलं उवसंक-मित्ताचारं चरति तता णं उद्धीमुहकलं बुआपुफ्संठिता, तावखेत्संठितीआहिता-तिवदेज्ञा अंतो संकुडा बाहिं वित्थडा अंतो बह्ना बाहिं पिधुला अंतो अंकमुहसंठिता बाहिं सत्थिमुहसंठिआ, दुहतो पासेणं तीसे तथेव जाव सब्बबाहिरिया चेव बाहा, तीसे णं सब्बब्मंतरिया बाह मंदरपब्यर्तेणं जाव जोयणसहस्राइं चत्तारि यछलसीते जोयणसते नव यदसभागे जोयणस्स परिक्खेवेणं आहितातिवदेज्ञा, ता से णं परिक्खेवविसेसे कतो आहितातिवदेज्ञा ?

ता जे णं मंदरस्स पब्यर्त्स परिक्खेवेतं परिक्खेवेतिहिं गुणिता दसहिं छित्तादसहिं भागे हीरमाणे एस णं परिक्खेवविसेसे आहितातिवदेज्ञा, तीसे णं सब्बबाहिरिया बाहा लवणसमुद्रंतेणं चउनउतिं जोयणसहस्राइं अहु थ अद्भुत्वे जोयणसते चत्तारि य दसभागे जोयणस्स परिक्खेवेणं आहितातिवदेज्ञा, ता से णं परिक्खेवविसेसे कतो आहितातिवदेज्ञा ? ता जे णं जंबुदीवस्स २ परिक्खेवेतं परिक्खेवेवं तहिं गुणिता दसहिं छेत्ता दसहिं भागे हीरमाणे एस णं परिक्खेवविसेसे आहितातिवदेज्ञा, तीसे णं तावक्खेत्ते केवतियं आयामेणं आहितातिवदेज्ञा ?

ता अद्भुतरि जोयणसहस्राइं तिन्नि य तेत्तीसे जोयणसते जोयणतिभागे च आयामेणं आहितेति वदेज्ञा, तया णं किंसंठिया अंधगारसंठिई आहितेति वदेज्ञा ?, उद्धीमुहकलं बुआपुफ्संठिता तहेव जाव बाहिरिया चेव बाहा, तीसे णं सब्बब्मंतरिया बाहा मंदरपब्यर्तेणं छञ्चोयणसहस्राइं तिन्नि य चउवीते जोयणसते छञ्च दसभागे जोयणस्स परिक्खेवेणं आहितेतिवदेज्ञा, तीसे णं परिक्खेवविसेसे कतो आहितेतिवदेज्ञा ?

ता जे णं मंदरस्स पब्यर्त्स परिक्खेवेणं तं परिक्खेवेवं दोहिं गुणेत्ता सेसं तहेव, तीसे णं सब्बबाहिरिया बाहा लवमसमुद्रंतेणं तेवद्विजोयणसहस्राइं दोन्नि य पणयाले जोयणसते छञ्च दसभागे जोयणस्स परिक्खेवेणं आहि० ता से णं परिक्खेवविसेसे कतो आहि० ता जे णं जंबुदीवस्स २ परिक्खेवेतं परिक्खेवेवं दोहिं गुणिता दसहिं छेत्ता दसहिं भागे हीरमाणे एस णं परिक्खेवविसेसे आहि० ता से णं अंधकारे केवतियं आयामेणं आहितेतिवदेज्ञा ?

ता अद्भुतरि जोयणसहस्राइं तिन्नि य तेत्तीसे जोयणसते जोयणतिभागं च आयामेणं आहितेतिवदेज्ञा, तता णं उत्तमकद्वप्ते अद्भारसमुहुते दिवसे भवति, जहन्निया दुवालसमुहुता राई भवइ, ता जया णं सूरिए सब्बबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं किंसंठिती तावखेत्तसंठिती आहि० ता उद्धामुहकलं बुयापुफ्संठिती तावक्खेत्तसंठिती आहितातिवदेज्ञा, एवं जं अब्धितरमंडले अंधगारसंठितीए पमाणंतं बाहिरमंडले तावक्खेत्तसंठितीए जं तहिं तावखेत्तसंठितीए तं बाहिरमंडले अंदकारसंठितीए भाणियव्वं, जाव तता णं उत्तमकद्वप्ता उकोसिया अद्भारसमुहुता राई भवति, जहण्मए दुवालसमुहुते दिवसे भवति, ता जंबुदीवे २ सूरिया केवतियं (खेत्तं) उहूं तवंति केवतियं खेत्तं अहे तवंति केवतियं खेत्तं तिरियं तवंति ?

ता जंबुदीवे णं दीवे सूरिया एगं जोयणसतं उहूं तवंति अद्भारस जोयणसताइं अधे पतवंति सीतालीसं जोयणस० दुन्निय तेवहूं जोयणसते एकवीसं च सद्बिभागे जोयणस्स तिरियं तवंति ॥

वृ. 'ता कहं ते सेवाए संठिई आहियाइति चदेखा?' ता इति पूर्ववत्, कथं भगवन्! त्वया श्वेततायाः संस्थितिराख्याता इति भगवान् वदेत्? , एव भगवता गी तनेजोकरे वर्द्धनाग खामी भगवानाह—'तत्ये'त्यादि, तत्र श्वेतताया विषये खल्लियं—वक्ष्यमाणस्वरूपा द्विविधा संस्थितिः, 'तथा' तामेव तद्यथेत्यादिनोपदर्शयति, तद्यथेत्यत्र तच्छब्दोऽव्ययं, ततोऽयमर्थ—सा श्वेतता यथा—येन प्रकारेण द्विधा भवति तथोपदर्शयति, चन्द्रसूर्यसंस्थितिस्तापक्षेत्रसंस्थितिश्च, इह श्वेतता चन्द्रसूर्यविमानानामपि विद्यते तत्कृतापक्षेत्रस्य च ततः श्वेततायोगादुभयमपि श्वेतताशब्देनोच्यते, तेनोक्तप्रकारेण श्वेतता द्विविधा भवति, तत्र चन्द्रसूर्यसंस्थितिविषये प्रश्नयति—

'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति प्राग्बत्, कथं ते—त्वया भगवन्! चन्द्रसूर्यसंस्थितिराख्याता इति वदेत्? , इह चन्द्रसूर्यविमानानां संस्थानरूपा संस्थिति प्रागेवाभिहितात इह चन्द्रसूर्यविमान-संस्थितिश्चतुण्मपि अवस्थानरूपा पृष्ठा द्रष्टव्या, एवमुक्ते भगवानेतद्विषये यावत्यः परतीर्थिकाणां प्रतिपत्तयस्तार्तीरुपदर्शयति—'तत्ये'त्यादि, तत्र चन्द्रसूर्यसंस्थिती विचार्यमाणायां खल्लिमाः पोडश प्रतिपत्तयः प्रज्ञाताः, —एके वादिन एवमाहुः—समचतुराङ्गसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितः प्राप्ता, समचतुराङ्ग संस्थितिं—संस्थानं वसयाश्चन्द्रसूर्यसंस्थितेः सा तथा, अत्रैवोपसंहारस्वाक्यमाह—

एगे एवमाहंसु, एवं सर्वत्रापि प्रत्येकमुपसंहारवाक्यं द्रष्टव्यं १, एके पुनरेवमाहुः विषमचतुराङ्गसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिराख्याता, अत्रापि विषमचतुराङ्ग संस्थानं यस्याः सा तथेति विग्रहः २, एवं 'समचउङ्कोणसंठिय' ति एवं—उक्तेन प्रकारेणापरेषामभिप्रायेण समचतुष्कोणसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थितिर्वक्तव्या, सा चैवम्—'एगे पुण एवमाहंसु समचउङ्कोणसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पन्ता, एगे एवमाहंसु' अत्र 'समचउङ्कोणसंठिय' ति समाश्वत्वाः कोणा चत्र तत् समचतुष्कोणं (तत्) संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथेति विग्रहः ३, 'विसमचउङ्कोणसंठिय' ति 'एगे पुण एवमाहंसु—विसमचउङ्कणसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पन्ता, एगे एवमाहंसु' ४।

'समचउङ्कवालसंठिय' ति समचक्रवालं—समचक्रवालरूपं संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा अपरेषामभिप्रायेण चन्द्रसूर्यसंस्थितिर्वक्तव्या, सा चैवम्—'एगे एवमाहंसु समचउङ्कवालसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पन्ता, एगे एवमाहंसु' ५, 'विसमचउङ्कवालसंठिय' ति विषमचक्रवालं—विषमयक्रवालरूपं संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तता अन्येषां मतेन चन्द्रसूर्यसंस्थितिर्वक्तव्यता सा चैवम्—'एगे एवमाहंसु विसमचक्रवालसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पन्ता, एगे एवमाहंसु' ६, 'चक्रद्वयक्रवाल संठिय' ति चक्रस्य—रथाङ्गस्य यदर्द्धचक्रवालं—चक्रवालस्यार्खं तद्वर्णं संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा, अन्येषामभिप्रायेण वक्तव्या, सा चैवम्—'एगे पुण एवमाहंसु चक्रद्वयक्रवाल-संठिया चंदिमसूरियसंठिई पन्ता, एगे एवमाहंसु' ७, 'एगे पुण' इत्यादि, एके पुनराहुः छत्राकार-संस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थिति प्रज्ञाता, अत्रैवोपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' ८।

'गेहसंठिय' ति गेहस्येव—वास्तुविद्योपनिवद्धस्य गृहस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा अपरेषां मतेन चन्द्रसूर्यसंस्थितिर्वक्तव्या, सा चैवम्—'एगे पुण एवमाहंसु गेहसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पन्ता, एगे एवमाहंसु' ९, 'मेहावणसंठिय' ति गृहयुक्त आपणो गृहापणो—वास्तुविद्या-प्रसिद्धस्तरस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा अन्येषामभिप्रायेण वक्तव्या, सा चैवम्—'एगे पुण एवमाहंसु गेहावणसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पन्ता, एगे एवमाहंसु' १०, 'पासायसंठिय' ति

प्रासादस्येव संस्थानं यस्याः सा तथाऽन्येषामभिग्रायेण वक्तव्या, सा चैवम्—‘एगे पुण एवमाहंसु, पासायसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पन्नता, एगे एवमाहंसु’ ११ ‘गोपुरसंठिय’ति, गोपुरस्येव—पुरद्वारस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सातथाऽन्येषां मतेनाभिधातव्या, सा चैवम्—‘एगे पुण एवमाहंसु गोपुरसंठिय चंदिमसूरियसंठिई पन्नता, एगे एवमाहंसु’ १२।

‘पेच्छाघरसंठिय’ति प्रेक्षागृहस्येव वास्तुविद्याप्रसिद्धस्य संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा अपरेषां मतेनाभिधातव्या, तद्यथा—‘एगे पुण एव० पिच्छाघरसंठिया चंदिमसूरियसंठिई पन्नता, एगे एवमाहंसु’ १३, ‘वलभीसंठिय’ति वलभ्या इव—गृहाणामाच्छादनस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा अन्येषां मतेनाभिधातव्या, सा चैवम्—‘एगे पुण एवमाहंसु वलभीसंठिया चंदिमसूरियसंठिई प० एगे एव० १४, ‘हम्मियतलसंठिय’ति हर्ष—धनवतां गृहं तस्य तल—उपरितनो भागस्तस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा अपरेषामभिग्रायेण वक्तव्यव्याप्ता, सा चैवम्—‘एगे पुण एवमाहंसु हम्मियतलसंठिया चंदिमसूरियसंठिई प० एगे एव० १५ ‘वालग्ग-पोतियासंठिय’ति वालग्गपोतिकाशब्दो देशीशब्दत्वादकाशतडागमध्ये व्यवस्थितं क्रिङ्गारथानं लघुप्रासादमाह तस्या इव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा अपरेषां मतेन अभि धानीया, तद्यथा—‘एगे पुण एवमाहंसु वालग्गपोतिया संठिया चंदिमसूरियसंठिई प० एगे एव० १६। तदेवमुक्ता: परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः, एतासां च मध्ये वा प्रतिपत्ति समीचीना तामुपदर्शयति—

‘तत्ये’त्यादि, तत्र—तेषां षोडशानां परतीर्थिकानां मध्ये ये ते वादिन एवमाहुः—समचतुर-स्मसंस्थिता चन्द्रसूर्यसंस्थिति प्रज्ञाता इति, एतेन नयेन नेतव्यं— एतेनाभिग्रायेणास्मन्तेऽपि चन्द्रसूर्यसंस्थितिरवधार्येति भावः, तथाहि—इहसर्वेऽपि कालविशेषाः सुषमसुषमादयो युगमूलाः, युगस्य चादौ श्रावणे मासि वहुलपक्षप्रतिपदि प्रातरुदयसमये एकः सूर्यो दक्षिणपूर्वस्यां दिशि वर्तते तदद्वितीयस्त्वपरोत्तरस्यां चन्द्रमा अपि तत्समये एको दक्षिणापरस्यां दिशि वर्तते द्वितीय उत्तरपूर्वस्यामत एतेषु युगस्यादौ चन्द्रसूर्या समचतुरस्मसंस्थिता वर्तन्ते, यत्वत्र मण्डलकृतं वैषम्यं यथा सूर्यो सर्वाभ्यन्तरमण्डले वर्तते चन्द्रमसी सर्वबाह्ये इति तदल्पमितिकृत्वा च देववक्ष्यते, तदेव यतः सकलकालविशेषाणां सुषमासुषमादिरूपाणामादिभूतस्य युगस्यादौ समचतुरस्मसंस्थिताः सूर्यचन्द्रमसो भवन्ति तत्स्तेषां संस्थिति समचतुरस्मसंस्थानेनोपवर्णिता, अन्यथा वा यथासम्भदायं समचतुरस्मसंस्थिति परिभावनीयेति, ‘नो चेव णं इयरेहि’ति नो चेव—भैव इतरैः—श्रेष्ठैनयैश्चन्द्रसूर्य-संस्थितिज्ञातव्या, तेषां भिष्वासूलपत्वात्, तदेवमुक्ता चन्द्रसूर्यसंस्थिति ।

सम्प्रति तापक्षेत्रसंस्थितिमभिधातुकामः प्रथमतत्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—‘ताकहंते’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत् कथं भगवन् ! त्वया तापक्षेत्रसंस्थितिराख्याता इति भगवान् वदेत् ? , एवमुक्ते भगवान् एतद्विषये यावत्यः परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयस्तावतीरुपदर्शयति—‘तत्ये’त्यादि, तत्र—तस्यां तापक्षेत्रसंस्थितीं विषयो खल्विमाः षोडश प्रतिपत्तयः—परतीर्थिकाभ्युपगमरूपाः प्रज्ञाताः, तद्यथा—तत्र—तेषां षोडशानां परतीर्थिकानां मध्ये एके एवमाहुः—‘गेहसंठिय’ति गेहस्येव—वास्तुविद्याप्रसिद्धगृहस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा, तापक्षेत्रसंस्थिति प्रज्ञाता, अन्त्रैवोप-संहारमाह—‘एगे एव० एवं जाव वालग्गपोतियासंठिया तावखितसंठिई प०’ इति, एवं—अनन्तरोक्तेन प्रकारेण—चन्द्रसूर्यसंस्थितिगतेन प्रकारेणेत्यर्थः, गृहसंस्थिताया ऊर्ध्वं तावद् वक्तव्यं

यावद्वालाग्रपोतिकासंस्थिता प्रज्ञाता इति, तद्वैवम्—‘एगे पुण एवमाहंसु मेहावण संठिया तावधेत्-संठिईप० एगे एव० २, एगे पुण एवमाहंसु पासाय संठिया तावखित्तसंठिई पन्नता, एगे एवमाहंसु ३, एगे पुण एवमाहंसु गोपुरसंठिया तावद्वित्तसंठिई प०, एगे एवमाहंसु ४।

एगे पुण एवमाहंसु पिच्छाधर संठिया तावखित्तसंठिई पन्नता, एगे एवमाहंसु ५, एगे पुण एवमाहंसु बलभी संठिया तावखित्तसंठिई पन्नता, एगे एवमाहंसु ६, एगे पुण एवमाहंसु हम्मियत-लासंठिया तावखित्तसंठिई पन्नता, एगे एवमाहंसु ७, एगे पुण एवमाहंसु वालगणपोतियासंठिया तावखित्तसंठिई पन्नता, एगे एवमाहंसु ८। अत्र सर्वेष्वपि पदेषु विग्रहभावना प्रागिव कर्तव्या, ‘एगे पुण’ इत्यादि एके पुनरेवमाहुः ‘जस्संठिय’ ति यत् संस्थितं—संस्थानं यस्य स यत्संस्थितो जम्बूद्वीपो द्वीपस्तसंस्थिता—तदेव—जम्बूद्वीपगतं संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा तापक्षेत्रसंस्थिति प्रज्ञाता, अत्रोपसंहारः ‘एगे एव०’ ९, एके पुनरेवमाहुः—यत्संस्थितं भारतं वर्ष तत्संस्थिता तापक्षेत्र-संस्थिति प्रज्ञाता, अत्र विग्रहभावना प्रागिव वेदितव्या, अत्रोपसंहारः ‘एगे एवमाहंसु’ १०, एवं-उक्तेन प्रकारेण उद्यानसंस्थिता तावखित्तसंठिईप० एगे एव० अत्र उद्यानस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सातयेति विग्रहः ११, ‘निज्ञाणसंठिय’ ति निर्याणं—पुरस्य निर्गमनमार्ग तस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा अपरेषामभिप्रायेण वक्तव्या, सा चैवम्—‘एगे पुण एवमाहंसु, निज्ञाणसंठिया तावखित्तसंठिई पन्नता, एगे एवमाहंसु’ १२।

‘एगतोनिसहसंठिय’ ति एकतो—रथस्य एकस्मिन् पाश्वे यो नितरां सहते स्कन्धं पृष्ठे वा समारोपितं भारमिति निषधो—बलीवद्दस्तस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा एकतोनिषधसंस्थिता अपरेषामभिप्रायेण वक्तव्या, सा चैवम्—‘एगे पुण एवमाहंसु, एगतोनिसहसंठिया तावखित्तसंठिई पन्नता, एगे एवमाहंसु’ १३, ‘दुहतोनिसहसंठिय’ ति अपरेषामभिप्रायेणोभयतोनिषधसंस्थिता वक्तव्या, उभयतो—रथस्योभयोओः पाश्वयोर्यो निषधौ—बलीवद्दी तयोरिव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा, सा चैव वक्तव्या—‘एगे पुण एवमाहंसु दुहओनिसहसंठिया तावखित्तसंठिई पन्नता, एगे एवमाहंसु’ १४ ‘सेयणदग्दगसंठिय’ ति श्येनकस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा अपरेषामभिप्रायेणाभिधातव्या, सा चैवम्—‘एगे पुण एवमाहंसु सेयाणसंठिया तावखित्तसंठिई पन्नता एगे एवमाहंसु’ १५, ‘एगे पुण’ इत्यादि, एके पुनरेवमाहुः, सेचनकपृष्ठस्येव—श्येनपृष्ठस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा तापक्षेत्रसंस्थिति प्रज्ञाता, अत्रोपसंहारमाह—‘एगे एव १६।

तदेवमुक्ताः षोडशापि प्रतिपत्तयः, एताश्च सर्वा अपि मिथ्यारूपा अत एता व्युदस्य भगवान् स्वमतं भिम्भुपदर्शयति—‘वर्यं पुण’ इत्यादि, वर्यं पुनरुत्पत्रकेवलज्ञानाः केवलज्ञानेन यथावस्थितं वस्तुपलभ्य एवं—वद्यमाणप्रकारेण वदामः,—‘उद्धीमुखे’ त्यादि, ऊर्ध्वमुखकलम्बुक-पुष्प-संस्थिता—ऊर्ध्वमुख्य कलम्बुकापुष्पस्येव—नालिकापुष्पस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा तथा, तापक्षेत्रसंस्थिति प्रज्ञाता, मया शेषैश्च तीर्थकृदिभेः, सा कथम्भूतेत्यत आह—अन्तः—मेरुदिशि संकुचा—संकुचिता वहि:—लवणदिशि विस्तृता, तथा अन्तर्भुवनदिशि वृत्ता—वृत्ताद्वृवलयाकारा सर्वतोवृत्तमेरुगतान् त्रीन् द्वौ वा दशभागानभेद्यात्य तस्या व्यवस्थितत्वात्, वहिर्लवणदिशि पृथुला मुल्कलभावेन विस्तारमुपगता, एतदेव संस्थानकथनेन स्पष्ट

‘अंतो अंकमुहसंठिया बाहिं सत्यिमुहसंठिय’ ति अन्तर्मेनुदिति अङ्कः—पद्मासनोपविष्टस्यो-
सङ्गरूप आसनवन्धः तस्य मुखं—अग्रभागोऽर्द्धवलयाकारस्तस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा
तथा वहिर्लब्धिविशि स्वस्तिकमुखसंस्थिता—स्वस्तिकः—सुप्रतीतः तस्य मुखं—अग्रभागः तस्ये-
वातिविस्तीर्णतया सूर्यभेदेन द्विधाव्यवस्थितायाः प्रत्येकमेकैकभावेन ये द्वे बाहे ते आयामेन—
जम्बूद्वीपगतमायामायित्यावस्थितेभवतः, सा चैकैका आयामतः किंग्रामणा इत्याह—पञ्चचत्वा-
रिंशत् २ योजनसहस्राणि तस्यास्तापक्षेत्रसंस्थितेरेकैकस्या द्वे च बाहे अनवस्थिते भवतः,
तद्यथा—सर्वाभ्यन्तरा सर्ववाह्या च, तत्र या मेरुसमीपे विष्कम्भमधिकृत्य बाहा सा सर्वाभ्यन्तरा,
या तु लब्धिविशि जम्बूद्वीपपर्यन्ते विष्कम्भमधिकृत्य बाहा सा सर्ववाह्या, आयामश्च दक्षिणोत्तराय-
ततया प्रतिपत्तव्यो विष्कम्भः पूर्वपिरायततया, एवमुक्ते सति भगवान् गौतमः स्वशिष्याणां
स्पष्टववोधनार्थं भूयः पृच्छति—‘तथे’त्यादि, तत्र—तस्यामेवंविधायामनन्तरोदितायां
वस्तुव्यवस्थायां को हेतुः ?—का उपपत्तिरिति भगवान् वदेत् ?, एवमुक्ते भगवानाह—‘ता
अयण्ण’मित्यादि, इदं जम्बूद्वीपवाक्यं पूर्वस्तु उपर्योगं शास्त्रीयां, ‘ता से ण’मित्यादि, तद्य
यदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंकम्य चारे चरति तदा ‘उद्गमुहकलंबुयापुष्टे’त्यादि, प्राण्यत्
व्याख्येयं यावत्सर्वाभ्यन्तरा बाहा सर्ववाह्या च बाहा, ‘तीसे न’मित्यादि, तस्यास्तापक्षेत्रसंस्थितेः
सर्वाभ्यन्तरा बाहा मेरुपर्वतान्ते—मेरुपर्वत- समीपे, सा च परिक्षेपेण—मन्दरपरिक्षेपगतया नव
योजनसहस्राणि चत्वारि योजनशतानि षडशीत्यधिकानि नव च दशभागा योजनस्य ९४८६
आण्याता मया इति वदेत्, एवमुक्ते भगवान् गौतमः प्रश्नयति—

‘ता से ण’मित्यादि, ता इति प्राण्यत्, स तापक्षेत्रसंस्थितपरिक्षेपविशेषो—मन्दरपरि-
त्यपरिक्षेपणविशेषः कुतः—कस्मात्कारणादेवंप्रमाण आख्यातो नोनोऽधिको वेति वदेत्,
भगवानाह ‘ता जे ण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, यो णमिति वाक्यालङ्घारै मन्दरस्य—मेरोः पर्वतस्य
परिक्षेपः—परित्यगणितप्रसिद्धस्तं मण्डले वर्तमानः सूर्यो जम्बूद्वीपगतस्य चक्रवालस्य यत्र तत्र
प्रदेशे तत्तद्वक्रवालक्षेत्रप्रमाणानुसारेण त्रीन दशभागान् प्रकाशयति, एतद्व प्रागेवोक्तं, सम्प्रति
च मन्दरसमीपे तापक्षेत्रे चिन्ता क्रियमाणा वलते ततो मन्दरपरियः सुखावबोधार्थं
प्रथमतस्त्रभिर्गुण्यते गुणयित्वा च दशभिर्विभज्यत इति, दशभिश्च भागे हियमाणे यथोक्तं
मन्दरसमीपे तापक्षेत्रपरिमाणमागच्छति, तथाहि—मन्दरपर्वतस्य विष्कम्भो दश सहस्राणि तेषां
वर्गो दश कोट्यः तासां दशभिर्गुणने कोटिशतं अस्य वर्गभूलानयेन लब्धानि एकत्रिशतसहस्राणि
षट् शतानि किञ्चित्त्रूनत्रयोर्विशत्यधिकानि परं व्यवहारतः परिपूर्णनि विवक्ष्यन्ते एष
राशिस्त्रभिर्गुण्यते, जातानि चतुर्नवति सहस्राणि अष्टौ शतानि एकोनसप्तत्यधिकानि एतेषां
दशभिर्गहारै लब्धानि नव योजनसहस्राणि चत्वारि शतानि षडशीत्यधिकानि नव च दशभागा
योजनस्य, तत एष एतावान्—अनन्तरोदितप्रमाणः परिक्षेपविशेषो—मन्दरपरित्यपरिक्षेप-
विशेषस्तापक्षेत्रसंस्थितेराख्यात इति वदेत् स्वशिष्येभ्यः, अयं चार्योऽन्यत्राप्युक्तः—

॥ १ ॥

“मन्दरपरित्यरासीतिगुण दसाइयंमि जं लद्धं ।

तं होइ तावखेत्तं अविभितरमण्डले रविणो ॥”

तदेवं सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमाने सूर्ये मन्दरसमीपे तापक्षेत्रसंस्थितेः सर्वाभ्यन्तरयाहाया

विष्कम्भपरिमाणमुक्तं, इदानीं लवणसमुद्रदिशि जम्बूद्वीपपर्वन्ते या सर्वबाह्यावाहा तस्या विष्कम्भ-
परिमाणमाह—‘तीसे प’ मित्यादि, तस्या:-तापक्षेत्रसंस्थिते: लवणसमुद्रान्ते—लवण-समुद्रसमीपे
सर्वबाह्या बहा सा परिक्षेपेण—जम्बूद्वीपपरियपरिक्षेपेण चतुर्नवतियोजनसहस्राणि अर्थे च
अष्टशृङ्खधिकानि योजनशतानि चतुरश्च दशभागान् योजनस्य यावदाख्याता इति वदेत्, अत्रैव
स्यादबोधाधानाय प्रश्नं करोति—‘ता से न’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, स एतावान् परिक्षेपवि-
शेषस्तापक्षेत्रसंस्थिते: कुतः ? कस्मात् कारणादाख्यातो नोनोऽधिको वेति वदेत्, भगवानाह—

‘ता जे प’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत् यो जम्बूद्वीपस्य परिक्षेपः—परियगणितप्रसिद्धस्तं
परिक्षेपं त्रिभिर्गुणयित्वा चतनन्तरं च दशभिर्शिष्ठत्वा—दशभिर्विभज्य अत्रार्थे कारणं प्रागुक्त-
मेवानुसरणीयं, दशभिर्भग्ने हियमामे यथोक्तं जम्बूद्वीपपर्वन्ते तापक्षेत्रपरिमाणमाच्छति, तथाहि—
जम्बूद्वीपस्य परिक्षेपस्त्रणि लक्षणिणि बोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्यधिके त्रीणिगच्छ्रुतानि ३
अष्टविंशं च नुः चतुर्वयोदशा अनुशासने ५ काल्पद्रुतं, द्वावत् च लोकान्तरोकं किल किञ्चित्प्रयून्मिति
च्यवहारतः परिपूर्ण विवक्ष्यते, ततो द्वे शते अष्टविंशत्यधिके वेदितव्ये एष त्रिभिर्गुण्यते जातानि
नवलक्षणिणि अष्टचत्वारिंशत्सहस्राणि पद्शतानि चतुरशीत्यधिकानि एतेषां दशभिर्भग्ने हियते,
लब्धं यथोक्तं जम्बूद्वीपपर्वन्ते सर्वबा-ह्याया बाहाया विष्कम्भपरिमाणं, ततः ‘एस न’ मित्यादि,
एष एतावान् अनन्तरोदितप्रमाणः परिक्षेपविशेषो जम्बूद्वीपपरियः परिक्षेपविशेषस्तापक्षेत्र-
संस्थितेराख्यात इति वदेत्, उक्तं घैतदन्यत्रापि—

॥ १ ॥ “जंबुद्वीपपरिये तिगुणे दसभाइयंमि जं लङ्घं ।
 तं होइ तावखितं अब्मितरमंडले रविणो ॥”

तदेवं जम्बूद्वीपे तापक्षेत्रसंस्थिते: सर्वाभ्यन्तरायाः सर्वबाह्यायाश्च बाहाया विष्कम्भपरि-
माणमुक्तं । सम्प्रति सामस्त्येनायामतस्तापक्षेत्रपरिमाणं जिज्ञासुस्तद्विषयं प्रश्नमाह—

‘ता से पं० ता इति पूर्ववत्, तापक्षेत्रं आयामतः सामस्त्येन दक्षिणोत्तरायततया
कियत्—किंप्रमाणमाख्यातमिति वदेत् ?, भगवानाह—‘ता अनुत्तर’ मित्यादि ता इति पूर्ववत्
अष्टसप्तति योजनसहस्राणि त्रीणि योजनशतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनत्रिभागं
च यावत् आयामेन दक्षिणोत्तरायततया आख्यातमिति वदेत्, तथाहि—सर्वाभ्यन्तरे मण्डले
वर्तमानस्य सूर्यस्य तापक्षेत्रं दक्षिणोत्तरायततया मेरोरारभ्य तावद्वर्द्धते यावलवणसमुद्रस्य पष्ठो
भागः, उक्तं च—

॥ २ ॥ “मेरुस्त मज्जभागाजाय य लवणस्तस्य रुद्धद्वमाण ।
 तावायामो एसो सगुद्वीसंठिओ नियमा ॥”

अत्र ‘एसो’ इत्यादि, एष तापो नियमात् खशकटोद्धिसंस्थितः, शेषं सुगमं, तत्र मेरोरारभ्य
जम्बूद्वीपपर्वन्तं यावलव्यस्त्रिंशद्वारिंशद्योजनसहस्राणि लवणस्य विस्तारो द्वे योजनलक्षे तयोः पष्ठो
भास्त्रवस्त्रिंशद्योजनसहस्राणि त्रीणि योजनशतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि योजनस्य च त्रिभागः,
तत उभयपीलने यथोक्तमायामप्रमाणं भवति,

इह सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानस्य सूर्यस्य लेश्या अभ्यन्तरं प्रविशन्ती मेरुणा प्रतिसखल्पते,
यदि पुनर्न प्रतिसखल्पते ततो मेरोः सर्वमध्यभागगतं प्रदेशमवधीकृत्यायामतो जम्बूद्वीपस्य पञ्चाशतं

योजनसहस्राणि प्रकाशयेत्, अत एवेत्यं जम्बूद्वीपस्य पञ्चाशतं योजनसहस्राणि प्रकाशयानि सम्भाव्य सर्वाभ्यन्तरेऽपि मण्डले वर्तमाने सूर्ये तापक्षेत्रस्यायामप्रमाणं ज्योतिष्ठकरण्डकमूलटीकायां श्रीपादलित्सूरिभिस्त्रयशीतिर्योजनसहस्राणि त्रीणि शतानि त्र्यस्त्रिवशदधिकानि योजनस्य च त्रिभाग इत्युक्तं, युक्तं चैतत्सम्भावनवातापक्षेत्रायामपरिणामं, अन्यथा जम्बूद्वीपस्य तापक्षेत्रस्य पञ्चत्वारिंशत्सहस्रमात्रपरिमाणाभ्युपगमे यथा सूर्यो वहिर्निष्टमति तथा तद्यतिवर्धतापक्षेत्रमपि, ततो यदा सूर्य सर्ववाल्मण्डलमुपसंकृत्य चारं चरति तदासर्वथा मन्दरसमीपे प्रकाशो न प्राप्नोति, थ च तदापि तत्रम् दरपरिरयपरिक्षेपेण विशेषपरिमाणमये वक्ष्यते, तस्मात्पादलित्सूरिव्याख्यानमप्यभ्युपगतात्यभिति ।

तदेवं सर्वाभ्यन्तरमण्डलमधिकृत्य तापक्षेत्रसंस्थितिरुक्ता, सम्प्रति तदेव सर्वाभ्यन्तरमण्डलमधिकृत्यकारसंस्थितिं प्रतिपिपादयिषुस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—‘तया ण’मित्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारकाले ‘किंसंठिय’ति कि संस्थितं—संस्थानं यस्याः यदिवा कस्येव संस्थितं—संस्थानं यस्याः सा किंसंस्थिता अन्धकारसंस्थितिराख्याता इति वदेत् ?, भगवानाह—‘ता’इत्यादि, ता इति पूर्ववत् ऊर्ध्वामुखकृतकलम्बुकापुष्पसंस्थिता अन्धकारसंस्थितिराख्याता इति वदेत्, सा च अन्तः—मेरुदिशि विष्कम्भमधिकृत्य संकुचा—संकुचिता, वहि०—लवणदिशि विस्तृता, तथा अन्तः—मेरुदिशि वृत्ता—वृत्तार्द्धवलयाकारा, सर्वतो वृत्तमेरुगती द्वी दशभागौ व्याप्त तस्या व्यवस्थितत्वात्, वहि—लवणदिशि पृथुला—विस्तीर्णा, एतदेव संस्थानकथनेन स्पष्टयति—‘अंतो अंकमुहसंठिया वाहिं सत्यिमुहसंठिया’ अनयोश्च पदयोव्याख्यानं प्रागिव चेदितव्यं, ‘उभओ पासे न’मित्यादि, तस्याः—अन्धकारसंस्थितेस्तापक्षेत्रसंस्थितिद्वयिष्यवशाद् द्विधा व्यवस्थिताया मेरुपर्वतस्योभयपाश्वेन—उभयोः पाश्वयोः प्रत्येकमेकैकभावेन ये जम्बूद्वीपयते वाहेते आयामेन—आयामप्रमाणमधिकृत्यावस्थित मवतस्तद्यथा—पञ्चत्वारिंशाद्योजनसहस्राणि हे च वाहे विष्कम्भमधिकृत्यैकैकस्या अन्धकारसंस्थितेभवतस्तद्यथा—सर्वाभ्यन्तरा सर्ववाह्या च, एतयोश्च व्याख्यानं प्रागिव द्रष्टव्यं, तत्र सर्वाभ्यन्तराया वाहाया विष्कम्भमधिकृत्य प्रमाणमविधित्सुराह—‘तीसेण’मित्यादि, तस्या—अन्धकारसंस्थितेः सर्वाभ्यन्तरा या वाहा मन्दरपर्वतान्ते—मन्दरपर्वतसमीपे सा च षट् योजनसहस्राणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशानि—चतुर्विंशत्यधिकानि षट् द्वादशभागान् योजनस्य यावत्सरिक्षेपेण—परिरयपरिक्षेपणेनाख्याता इति वदेत्, अमुमेवार्थं स्पष्टावबोधनार्थं पृच्छति—‘ता सेण’मित्यादि, ता इति प्राग्वत्, तस्याः—अन्धकारसंस्थितेः सः—यथोक्तप्रमाणपरिक्षेपविशेषो मन्दरपरिरयपरिक्षेपविशेषः कुतः ? —कस्मात्कारणात् आख्यातो नोनोऽधिको वेति भगवान् वदेत् ?, एवं प्रश्ने कृते भगवानाह—

‘ता जेण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, यो णमिति वाक्यालङ्कारे मन्दरस्य पर्वतस्य परिक्षेपः प्रागुक्तप्रमाणः तं परिक्षेपं द्वाभ्यां गुणवित्वा, कस्माद् द्वाभ्यां गुणनमिति चेतु उच्यते, इह सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चरं चरतोः सूर्ययोरेकस्यापि सूर्यस्य जम्बूद्वीपगतस्य चक्रवालस्य यत्र तत्र वा प्रदेशे यत्तद्यक्रवालक्षेत्रानुसारेण दशभागास्त्रयः प्रकाशया भवन्ति अपरस्यापि सूर्यस्य त्रयः प्रकाशया दशभागास्तत उभयमीलने षट् दशभागा भवन्ति, तेषां च त्रयाणां २ दशभागानामपान्तराले द्वी २ दशभागौ रजनी ततो द्वाभ्यां गुणनं, तौ च द्वी दशभागाविति दशभिर्भागिहरणं, ‘सेसं तं चेव’ति

शेषं तदेव प्रागुक्तं वक्तव्यं, तच्चेदम्—‘दसहिं छिता दसहिं भागे हीरमाणे एस णं परिक्षेपेव विशेषे से आहियति चइआ’ अस्यायपर्य—दशभिश्छित्वा—दशभिर्विभज्य दशभिभगे हिवमाणे यथोक्त-मन्धकारसंस्थिते मन्दरपरिरयपरिक्षेपपरिमाणमागच्छति, तथाहि—मेरुपर्वतपरिरयपरिमाणमेक-क्रिंशधोजनसहस्राणि षट् शतानि व्रयोविंशत्यधिकानि एतद् द्वाभ्यां गुण्यते, जातानि त्रिपटि सहस्राणि द्वे शते षट्चत्वारिंशत्यधिके एतेषा दशांभिभगे हते लब्धानि षट् योजनसहस्राणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि षट् च दशभागा योजनस्यतत एष एतावनन्तरोदितप्रमाणोऽ-मन्धकारसंस्थिते: परिक्षेपविशेषो मन्दरपरिरयपरिक्षेपणविशेष आख्यात इति वदेत् । तदेव मुक्तमन्धकारसंस्थिते: सर्वाभ्यन्तराया वाहाया विष्कम्भपरिमाणम्, अधुना सर्ववाह्याया वाहाया आह—‘तीसे ण’ मित्यादि, तस्याः—अन्दकारसंस्थिते: सर्ववाह्या वाहा लवणसमुद्रान्ते—लवण- समुद्रसमीपे जम्बूद्वीपपर्वते, सा च परिक्षेपेण—जम्बूद्वीपपरिरयपरिक्षेपणेनाख्याता त्रिष्ठिर्योजन- सहस्राणि द्वे पञ्चत्वारिंशे योजनशते षट् च दशभागान् योजनस्य यावत् । एतदेव स्पष्टं स्वशिष्यानवबोधयितुं भगवान् गौतमः पृच्छति ।

‘तासेण’ मित्यादि, ता इति प्रागवत्, तस्याः—अन्धकारसंस्थिते: सः—तावान् परिक्षेपविशेषो जम्बूद्वीपपरिक्षेपणविशेषः कुतः?—कस्मात्कारणात् आख्यातो नोनोऽधिको वेति वदेत्?, भगवान् वर्द्धमानस्वामी आह—‘ताजेण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, यो णमिति वाक्यालङ्कारे जम्बूद्वीपस्य परिक्षेपः प्रागुक्तप्रमाणः तं परिक्षेपं द्वाभ्यां गुणयित्वा दशभिश्छित्वा—दशभिर्विभज्य, अत्र कारणं प्रागेवोक्तं, दशभिभगे हिवमाणे यथोक्तमन्धकारसंस्थिते जम्बूद्वीपपरिरयपरिक्षेपणमागच्छति, तथाहि—जम्बूद्वीपस्य परिक्षेपपरिमाणं त्रीणि लाणि षोडश सहस्राभि द्वे शते अष्टविंशत्यधिके एतद् द्वाभ्यां गुण्यते, जातानि षट् लक्षणाणि द्वात्रिंशत्सहस्राणि द्वे शते पञ्चच-त्वारिंशत्यधिके षट् च दशभागा योजनस्य तत एष एतावान् अनन्तरोदितप्रमाणोऽन्धकारसंस्थिते: परिक्षेपविशेषो जम्बूद्वीपपरिरयपरिक्षेपणविशेष आख्यात इति वदेत्, तदेव मुक्तं सर्ववाह्या अपि वाहाया विष्कम्भपरिमाणं, सम्प्रति सामर्थ्येनान्धकारसंस्थितेरायामप्रमाणमाह—‘तीसे ण’ मित्यादि, इदं चायामप्रमाणं तापक्षेत्रसंस्थितिगतायामपरिमाणवत्यरिभावनीयं, समानभावनिकत्वात् । अत्रैव सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमानयोः सूर्ययोदिवसरात्रिमुहूर्तप्रमाणमाह—

‘तयाण’ मित्यादि सुगमं । तदेवं सर्वाभ्यन्तरे मण्डले तापक्षेत्रसंस्थिति अन्धकारसंस्थिति चाभिधाय सम्प्रति सर्ववाह्यमण्डले तामभिधित्सुराह—‘ता जया ण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, यदा सूर्य सर्ववाह्यमण्डलमुपसङ्गम्य चारं घरति तदा किंसंस्थिता तापक्षेत्रसंस्थितिराख्याता इति भगवान् वदेत्?, भगवानाह—‘ताऊद्धमुहेत्यादि, ता इति पूर्ववत्, ऊर्ध्वमुखकलाचुकापुष्पसंस्थिता तापक्षेत्रसंस्थितिराख्याता (इति) वदेत् स्वशिष्येभ्यः । ‘एव’ मित्यादि, एवं—पूर्वोक्तेन प्रकारेण यदभ्यन्तरमण्डले अभ्यन्तरमण्डलगते सूर्ये अन्धकारसंस्थिते: प्रमाणमुक्तं तद्वाह्यमण्डले—वाह्यमण्डलगते सूर्ये तापक्षेत्रसंस्थिते: परिमाणं भणितव्यं, यत्युनस्तत्र—सर्वाभ्यन्तरे मण्डले वर्तमाने सूर्ये तापक्षेत्रसंस्थिते: प्रमाणं तद्वाह्यमण्डले वर्तमाने सूर्ये । अन्धकारसंस्थिते: प्रमाणमभिधातव्यं,

तद्यतावत् 'त्याणं उत्तमकदुपत्ता उक्तोसिया अद्वारसमुहुत्ता राई'त्यादि, तद्येवं सूत्रतो भणनीयं— 'अंतो संकुडा वाहिं वित्यडा अंतो वद्धा वाहिं पिहुला अंतो अंकमुहसंठिया बाहिं सत्यिमुहसंठिया, उभयोपासेण तीसे दुवे बाहा ओ अवद्वियाओ भवंति, पणयालीसं २ जोयणसहस्राइं आयामेण, दुवे य एं तीसे बाहा ओ अणवद्विआओ भवंति, तंजहा—अंजितारेया चेव बाहा सब्बवाहिरेया चेव बाहा, तीसे एं सब्बव्यंतरिया बाहा मंदरप- व्ययंतेण छ जोयणसहस्राइं तिन्नि य चउवीसे जोयणसए छद्य दसभागा जोयमस्स परिक्खेवेण आहिऽ तीसे एं परिक्खेवविसेसे कओ आहिऽ त जे एं मंदरस्स पव्ययस्स परिक्खेवेते एं दोहिं गुणिता दसहिं छित्ता दसहिं भागे हीरमाणे, एस एं परिक्खेवविसेसे आहिऽ ता से एं तावक्खेते केवइयं आयामेण आहिऽ ता तेसीइ जोयणसहस्राइं तिन्नि तेतदीसे जोयणसए जोयणतिभागं आहिऽ

तयाणं किसंठिया अंधकारसंठिई आहिअति वइज्ञा? , ता उह्नीमुहकलंबुयापुष्फसंठाण- संठिया आहियति वएज्ञा, अंतो संकुडा वाहिं वित्यडा अंतो वद्धा वाहिं पिहुला अंतो अंकमुहसंठिया वाहिं सत्यिमुहसंठिया उभओ पासेण तीसे दुवे बाहा ओ भवंति, पणयालीसं २ जोयणसहस्राइं आयामेण, दुवे य एं तीसे बाहा ओ अणवद्वियाओ भवंति, तंजहा—सब्बव्यंतरिया चेव बाहा सब्बवाहिरिया चेव बाहा, तीसे एं सब्बव्यंतरिया बाहा मंदरपव्ययंतेण नव जोयणसहस्राइं चत्तारि य छलसीए जोयणसए नव य दसभागे जोयणस्स परिक्खेवेण आहियति वएज्ञा, ता जे एं मंदरस्स पव्ययस्स परिक्खेवेते परिक्खेवं तिहिं गुणिता दसहिं छित्ता दसहिं भागे हीरमाणे, एस एं परिक्खेववसेसे आहियति वएज्ञा, तीसे एं सब्बवाहिरिया बाहा लवणासमुद्रंतेण चउनउइं जोयणसहस्राइं अद्य य अद्यु जोयणसे चत्तारि य दसभागे जोयणस्स परिक्खेवेण आहिए इति वएज्ञा, ता एस एं परिक्खेवविसेसे कओ आहिए इति वइज्ञा? , ता जे एं जंबुद्धीवस्स दीवस्स परिक्खेवेपनलेतं परिक्खेवं तिहिं गुणिता दसहिं छित्ता दसहिं भागे हीरमाणे एस एं परिक्खेवविसेसे आहिए इति वएज्ञा, तीसे एं अंधकारे केवइए आयामेण आहिए इति वइज्ञा? , ता तेसीइ जोयणसहस्राइं तिन्नि य तितीसे जोयणसए जोयणतिभागं च आहिए इति वएज्ञा, तया एं उत्तमकदुपत्ता उक्तोसिया अद्वारसमुहुत्ता राई' भवंति, जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवई' इदं च सकलमपि प्रागुक्तसूत्रव्याख्यानुसारेण स्वयं परिभावनीयं, तापक्षेत्रसंस्थिती चिन्त्यमानायां यन्मंदरपरिरथादि द्वाभ्यां गुणवते अन्धकारचिन्तायां तुतत्रिभिस्तदनन्तरं चोभयत्रापि दशभिर्विभजनं तथा सर्ववाह्येमण्डले सूर्यस्य चारं चरतो लवणासमुद्रमध्ये पश्च योजनसहस्राणि तापक्षेत्रं तदनुरोधाद्, अन्तकारश्चायामतो वर्द्धते ततस्त्वयशीतियोजनसहस्राणि इत्युक्तमिति ।

तदेवमुक्तं तापक्षेत्रसंस्थितिपरिमाणमन्धकारसंस्थितिपरिमाभं च, सम्प्रत्युद्धर्मधः पूर्वविभागेऽपरविभागे च यावद्यकाशयतः सूर्यीतन्निरूपणार्थं सूत्रमाह— 'ता जंबुद्धीवेण' पित्यादि, ता इति पूर्ववत्, जंबुद्धीपे कियत्—कियत्यमाणं क्षेत्रं सूर्यवृद्धं तापयतः—प्रकाशयतः कियत्क्षेत्रमधः कियत्क्षेत्रं तिर्यक्, पूर्वभागे अपरभागे चेत्वर्थं, भगवानाह—

'ता'इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, जंबुद्धीपे द्वीपे सूर्यी प्रत्येकं स्वविभानादूर्ध्वमेकं योजनशतं तापयतः—प्रकाशयतः अधस्तापयतोऽद्यादश योजनशतानि, एतद्याधोलीकिकग्रामापेक्षयाद्रृष्टव्यं, तथाहि—अधोलीकिकग्रामाः समतलभूमागमवर्धीकृत्याधो योजनसहस्रेण व्यवस्थिता तत्रापि

सूर्यप्रकाशः प्रसरति, ततः समतलभूमागच्छाधो योजनसहस्रं तदूर्ध्वं चाईयोजनशतानीत्युभ्य-
पीलनेऽष्टादश योजनशतानि तिर्थक् स्वविमानात् पूर्वभागे उपरभागे च प्रत्येकं तापयतः सप्तच-
त्वारिंशधोजनसहस्राणि द्वे योजनशते त्रिषटे—त्रिषट्यधिके एकविंशतिं च पठिभागान् योजनस्य

प्राभृतं—४ सप्तास्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता प्रज्ञापनाद्यपात्रात्
घतुर्ध्यप्राभृतस्य मलयगिरिआचार्येण विरचिता दीका परिसमाप्ता ।

प्राभृतं—५

बृ. तदेवमुक्तं चतुर्थं प्राभृतं, सम्प्रति पञ्चमारभ्यते—तत्य चायमधर्धिकारः ‘कस्मिन्
लेश्या प्रतिहते’ ति, ततरत्नद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (३६) ता कस्ति णं सूरियस्स लेस्सा पडिहताति वदेज्ञा ?, तत्य खलु इमओ चीसं
पडिवलीओ पलत्ताओ,

तथेण एवमाहंसु ता मंदरसि णं पञ्चतांसि सूर्यस्स लेस्सा पडिहता आहिताति वदेज्ञा, एगे
एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु ता भ्येहंसि णं पञ्चतांसि सूरियस्स लेस्सा पडिहता आहिताति वदेज्ञा,
एगे एवमाहंसु २ । एवं एतेण अभिलावेण भाणियव्यं, ता मनोरमसि णं पञ्चयांसि, ता सुदंसर्णांसि
णं पञ्चयांसि, ता सयंपर्भांसि णं पञ्चतांसि ता गिरिरायांसि णं पञ्चतांसि ता रत्णुद्यायांसि णं पञ्चतांसि
ता सिलुद्यायांसि णं पञ्चयांसि ता लोअमज्जांसि णं पञ्चतांसि ता लोयणाभिंसि णं पञ्चतांसि ता
अच्छांसि णं पञ्चतांसि ता सूरियावतांसि णं पञ्चतांसि सूरियावरणांसि णं पञ्चतांसि ता उत्तरांसि णं
पञ्चयांसि ता दिसादिस्ति णं पञ्चतांसि ता अवतंसंसि णं पञ्चतांसि ता धरणिखीलांसि णं पञ्चयांसि
ता धरणिखिंगांसि णं पञ्चयांसि ता पञ्चतिंदंसि णं पञ्चतांसि णं पञ्चतांसि ता पञ्चयरायांसि णं
पञ्चयांसि सूरियस्स लेस्सा पडिहता आहिताति वदेज्ञा, एगे एवमाहंसु ।

वर्यं पुण एवं वदामो—ता मंदरेवि पबुद्यति जाव पञ्चयराया बुद्यति, ता जे णं पुण्गला
सूरियस्स लेसं कुसंति ते णं पुण्गला सूरियस्स लेसं पडिहणंति, अद्वाविणं पोण्गला सूरियस्स
लेसं पडिहणंति, वरिमलेसंतरणताविणं पोण्गला सूरियस्स लेसं पडिहणंति ।

बृ. ‘ता कस्सि ण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, अभ्यन्तरमण्डले सूर्यस्य लेश्या प्रसरतीति
कस्मिन् स्थाने लेश्या प्रतिहता आख्याता इति वदेत् ?, अवमिह भावार्थ—इहावश्यमभ्यन्तरं
प्रविशन्ती सूर्यस्य लेश्या कस्मिन् स्थाने प्रतिहतेत्यभ्युपगत्तव्यं, यतः सर्वाभ्यन्तरे सर्वबाह्ये च
मण्डले जम्बूद्वीपगतं तापक्षेत्रमायामतः पञ्चत्वारिंशधोजनसहस्राप्रमाणमेवाख्यातमेतद्य
सर्वाभ्यन्तरमण्डलगे सूर्ये लेश्याप्रतिहतिमन्तरेण नोपपद्यते, अन्यथा निष्क्रमति सूर्ये तद्यतिबद्धस्य
तापक्षेत्रस्यापि निष्क्रमणभावात् सर्वबाह्ये मण्डले चारं चरति सूर्ये हीनमायामतो भवेत् न च
हीनमुक्तमतोऽवसीवते कापि लेश्या प्रतिघातमुपयाति ततस्तदवगमाय प्रश्न इति, एवं प्रश्ने
कृते सति भगवानेतद्विषये यावत्यः प्रतिपत्तयस्तावतीरुपदर्शयति—

‘तथे’ त्यादि, तत्र—सूर्यलेश्याप्रतिहतिविषये खल्विमाविंशतिप्रतिपत्तयः प्रज्ञापाः, तद्यथा
‘तत्र’ तेषां विंशतेः परतीर्थिकानां मध्य एक एवमाहुः—मन्दरे पर्वते सूर्यस्य लेश्या प्रतिहता

आख्याता इति वदेतु, वदेदिति तेषां मूलभूतं स्वशिष्यं प्रत्युपदेशः, अत्रैकोपसंहारः 'एगे एवमाहंसु' १, एके पुनरेवमाहुः—मेरौ पर्वते सूर्यलेश्या प्रतिहता आख्याता इति वदेतु, एके एवमाहुः २, 'एव' मित्यादि एवं—उक्तेन प्रकारेण—एतेन वक्ष्यमाणेन प्रतिपत्तिविशेषभूतेनालापकेन शेषप्रतिपत्तिजातं नेतव्यं, तानेव प्रतिपत्तिविशेषभूतानालापकान् दर्शयति—'ता मनोरमंसि णं पच्चतंसो' खांद प्रत्यालापक च पूर्वोक्ताने पदानं योजनीयानं, तत एवं सूत्रपाठः—'एगे पुण एव०ता मणोरमंसि णं पच्चयंसि सूरियलेसा पडिहया आहियति वइज्ञा एगे एव०३, एगे पुण एव०ता सुदंसणंसि णं पच्चयंसि सूरियलेसा पडिहया आहियति वएज्ञा, एगे एव०४, एगे पुण एवमाहंसु ता रयणुद्दयंसि णं पच्चयंसि सूरियलेसा पडिहया आहियति वइज्ञा, एगे एव०७, एगे पुण एवमाहंसु ता सिलुद्दयंसि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहियत वएज्ञा, एगे एव०८, एगे पुण एव०ता लोयमज्जंसि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहियति वएज्ञा, एगे एव०९, एगे पुण एवमाहंसु ता लोगनार्भिसि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिय० एगे एव०१०। एगे पुण एवमाहंसु ता अच्छेसि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहियति वइज्ञा एगे एव०११, एगे पुण एवमाहंसु ता सूरियावत्तंसि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिएगे एव०१२, एगे पुण एवमाहंसु ता सूरियावरणंसि पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिएगे एव०१३, एगे पुण एवमाहंसु ता उत्तरमंसि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिएगे एव०१४, एगे पुण एव० ता दिसादिस्सि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहिएगे एवमाहंसु१५,

एगे पुण एवमाहंसु ता अवतंसंसि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहियति वएज्ञा एगे एवमाहंसु१६, एगे पुण एवमाहंसु ता धरणिखीलंसि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहियति वएज्ञा एगे एवमाहंसु१७, एगे पुण एवमाहंसु ता धरणिसिंगंसि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहियति वएज्ञा एगे एवमाहंसु१८, एगे पुण एवमाहंसु ता पच्चइंदंसि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहियति वएज्ञा एगे एवमाहंसु१९, एगे पुण एवमाहंसु ता पच्चवरायंसि णं पच्चयंसि सूरियस्स लेसा पडिहया आहियति वएज्ञा एगे एवमाहंसु२०।

तदेवं परतीर्थिकप्रतिपत्तीरुपदर्श्य सम्प्रति स्वमत्तमुषदर्शयति—'चर्य पुण' इत्यादि, वयं पुनरुत्पन्नकेवलज्योतिष एवं चदामः यदुत् 'ता' इति पूर्ववत् यस्मिन् पर्वतेऽभ्यन्तरे प्रसरत्ती सूर्यस्य लेश्या प्रतिधातमुपगच्छति स मन्दरोऽयुच्यते यावत्पर्वतराजोऽयुच्यते, सर्वेषामप्येतेषां शब्दानामेकार्थिकत्वात्, तथा मन्दरो नाम देवस्तत्र पल्योपमस्थितिको महद्विकः परिवसति तेन तद्योगान्मन्दर इत्यभिधीयते १, सकलतिर्यग्लोकमध्यभागस्य मर्यादाकारित्वान्मेरु २, मनांसि देवानामपि अतिसुरपतवा रमयतीति मनोरमः ३, शोभनं जाम्बूनदमयतवा वज्रलवहुलतया च मनोनिवृतिकरं दर्शनं यस्थासी सुदर्शनः ४, स्वयमादित्यादिनिरपेक्षा रलवहुलतया प्रभा—प्रकाशो यस्य स स्वयंप्रभः ५।

तथा सर्वेषामपि गिरीणामुद्दीर्घत्वेन तीर्थकरजन्माभिषेकाश्रयतया च राजा गिरिराजः ६, तथा रलानां नानाविधानामुत्—प्रावल्येन चयः—उपचयो यत्र स रलोद्ययः ७, तथा शिलानां-

पाण्डुकम्बलशिलाप्रभृतीनामुत्-ऊर्ध्वं शिरस उपरि चयः-सम्भवो वत्र स शिलोद्धयः ८, तथा लोकस्य-तिर्यग्लोकस्य समस्तस्यापि पथ्ये वरत्तते इति लोकमध्यः ९,

तथालोकस्य-तिर्यग्लोकस्य स्थालप्रख्यस्थ नाभिरिव-स्थालमध्यगतसमुद्गतवृत्तचन्दक इव लोकनाभि १० । तथा अच्छः-स्वच्छः सुनिर्मलजगम्बूनदरलवहुलत्वात् ११, तथा सूर्य उपलक्षणमेतत् चन्द्रग्रहनक्षत्रतारकाश्च प्रदक्षिणमावर्तन्ते यस्य स सूर्यावत्तः १२, तथा सूर्येन्द्रपलक्षणमेतत् चन्द्रग्रहनक्षत्रतारकाभिश्च समन्ततः परिध्रमणशीलैराद्रियते स्म-वेष्यते स्मेति सूर्यावरणः 'कृद्धुल'भिति वचनाल्कमर्मण्यनप्रत्ययः १३, तथा गिरीणामुत्तम इति उत्तमः १४, देशामादि-प्रभवो देवादे, तथाह-रुचकात् दिशा विदेशां च प्रभवो रुचकश्चादप्रदेशात्मको मेरुमध्यवर्तीं, ततो मेरुरपि दिगादिरित्युद्घते १५, तथा गिरीणामवतंसक इवेत्यवतंसकः १६ । अमीषां च योङ्शानां नाम्नां सङ्काहिके इमे जन्मद्वीपप्रद्विसिप्रसिद्धे गाथे-

॥ १ ॥ "मंदरमेरुमणोरम सुदंसण सयंपभे य गिरिराया ।

रयणोद्धाए सिलोद्धय मञ्जो लोगस्स नाभी य ॥

॥ २ ॥ अच्छे य सूरियावत्ते, सूरियावरणे इय ।

उत्तमे य दिसाई य, बड़िसे इय सोलसे ॥

तथा धरण्या:-पृथिव्याः कीलक इव धरणिकीलकः, तथा धरण्याः शृङ्गमिव धरणिशृङ्गः, पर्वतानाभिन्दः पर्वतेन्द्रः, पर्वतानां राजा पर्वतराजः, तदेवं सर्वेऽपि मन्दरादयः शब्दः परमार्थत एकार्थिकास्ततो भिन्नाभिप्रायतया प्रवृत्ताः प्रावत्तना: प्रतिपत्तयः सर्वाऽपि भिन्न्याख्यात्याख्यात्याः पापि च लेश्याप्रतिहति सा मन्दरेऽप्यस्ति अन्यत्रापि च, तथा चाह- 'ता जे पं' इत्यादि, ता इति पूर्वदत्येणभिति वाक्यालङ्घारे पुद्गला मेरुतटभित्तिसंस्थिताः सूर्यस्य लेश्यां स्पृशन्ति ते पुद्गलाः सूर्यस्य लेश्यां प्रतिज्ञन्ति, अभ्यन्तरं प्रविशन्त्याः सूर्यलेश्यान्वास्तैः प्रतिस्वलितत्वात्, येऽपि पुद्गला मेरुतटभित्तिसंस्थिता अपि ६४्यमानपुद्गलान्तर्गताः सूक्ष्मत्वान् चक्षुस्पर्शमुपयान्ति ते ६४्य६४्य अपि सूर्यलेश्यां प्रतिज्ञन्ति, तैरप्यभ्यन्तरं प्रविशन्त्याः सूर्यलेश्यायाः स्वशक्त्यनुरूपं प्रतिस्खल्यमानत्वात्, येऽपि मेरोरन्यत्रापि चरमलेश्यान्तरगताः-चरमलेश्या-विशेषसंस्पर्शिनः पुद्गलास्तेऽपि सूर्यलेश्य प्रतिज्ञन्ति, तैरपि चरमलेश्यासंस्पर्शितया चरमलेश्यायाः प्रतिहन्यमानत्वात् ॥

प्राभृतं-५ समाप्तम्

प्राभृतं-६

तदेवमुक्तं पञ्चमं प्राभृतं, सम्प्रति पठमारभ्यते, तस्य चायमध्याधिकारः- 'कथमोऽसंस्थितिराख्याता' इति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसुन्नमाह-

मृ. (३७) ता कहं ते ओयसंठिती आहितातिवदेजा ?, तत्थ खलु इमाओ पणवीसं पडिवतीओ पन्नताओ । तत्थेगे एवमाहंसु ता अणुसमयमेव सूरियस्त ओया अन्ना उप्झङ्गते अन्ना अवेति, एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुमुहुतमेव सूरियस्त ओया अन्ना उप्झङ्गते अन्ना अवेति २ ।

एतेण अभिलावेण नेतव्या, ता अणुराङ्गदियमेव ता अणुपक्षमेव ता अणुमासमेव ता

अणुउद्गमेव ता अणुअयणमेव ता अणुसंबच्छरमेव ता अणुजुगमेव ता अणुवाससहस्रमेव ता अणुवाससहस्रमेव ता अणुपुव्वसहस्रमेव ता अणुपुव्वसहस्रमेव अणुपुव्वसहस्रमेवता अणुपुव्वसहस्रमेवता अणुपवितोवममेव ता अणुपलितोवमसतमेव ता अणुपलितोवमसतमेव ता अणुपलितोवमसहस्रमेव ता अणुपलितोवमसयसहस्रमेव ता अणुसागरोवममेव, ता अणुसागरोवमसतमेवता अणुसागरोवमसहस्रमेवता अणुसागरोवमसयसहस्रमेव एगे एवमाहंसु ता अणुउस्त्राप्यिणिओस्तप्यिणिमेव सूरियस्त ओया अन्ना उप्पञ्चति अन्ना अवेति, एगे एव०।

वयं पुण एवं वदामो ता तीसं २ मुहूर्ते सूरियस्त ओया अवद्विता भवति, तेण परं सूरियस्त ओया अनवद्विता भवति, छम्मासे सूरिए ओयं निवुद्धेति छम्मासे सूरिए ओयं अभिवद्धेति, निक्खममाणे सूरिए देसं निवुद्धेति पविसमाणे सूरिए देसं अभिवुद्धेति, तत्य कां हेतृति बदेज्ञा ?

ता अयनं जंबुदीवे २ सव्वदीवसमु० जाव परिक्खेवेण, ता जया णं सूरिए सव्वब्धंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं उत्तमक्षुपत्ते उक्तोस्तए अङ्गारसमुहूर्ते दिवसे भवति, जहन्निया दुवालसमुहूर्ता राई भवति, से निक्खममाणे सूरिए नवं संबच्छरं अयमाणे पद्मांसि अहोरत्तंसि अविंतराणंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जया णं सूरिए अविंतराणंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं एगेणं राइदिएणं एगं भाणं ओयाए दिसक्षुखस्तस्त निवुद्धेता रतनिक्खेतस्त अभिवद्धिता चारं चरति, मंडलं अङ्गारसहिं तीसोहिं सतोहिं छित्ता, तता णं अङ्गारसमुहूर्ते दिवसे भवति दोहिं एगद्विभागमुहूर्तेहिं ऊणे दुवाल- समुहूर्ता राई भवति दोहिं एगद्विभागमुहूर्तेहिं आहिया, से निक्खममाणे सूरिए दोषांसि अहोरत्तंसि अविंतरतच्चं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति । ता जया णं सूरिए अविंतरतच्चं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं दोहिं राइदिएहिं दो भागे ओयाए दिवसखेतस्तस्त निवुद्धेता रयणिखितस्त अभिवद्धेता चारं चरति, मंडलं अङ्गारसतीसोहिं सएहिं छेत्ता, तता णं अङ्गारसमुहूर्ते दिवसे भवति चउहिं एगद्विभागमुहूर्तेहिं ऊणे दुवालसमुहूर्ता राई भवति चउहिं एगद्विभागमुहूर्तेहिं आहिया, एवं खलु एतेणुवाएणं निक्खममाणे सूरिए तयानंतराओ तदानंतरं मंडलातो मंडलं संक्षममाणे २ एगसेगे मंडले एगमेगेणं राइदिएणं एगमेगेणं २ भागं ओयाए दिवसखेतस्तस्त निवुद्धेमाणे २ रयणिखेतस्त अभिवद्धेमाणे २ सव्ववाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जया णं सूरिए सव्वब्धंतरातो मंडलातो सव्ववाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं सव्वब्धंतरं मंडलं पणिधाय एगेणं तेसीतेणं राइदियसतेणं एगे तेसीतं भागसतं ओयाए दिवसखेतस्तस्त निवुद्धेता रथमिखेतस्त अभिवद्धेता चारं चरति मंडलं अङ्गारसहिं तीसोहिं छेत्ता, तता णं उत्तमक्षुपत्ता उक्तोसिया अङ्गारसमुहूर्ता राई भवति जहन्नए दुवालसमुहूर्ते दिवसे भवति, एस णं पद्मछम्मासे एस णं पद्मस्त छम्मास्तस्त पञ्चवसाणे, से पविसमाणे सूरिए दोषां छम्मासं अयमाणे पद्मांसि अहोरत्तंसि वाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जया णं सूरिए वाहिरानंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं एगेणं राइदिएणं एगं भागं ओयाए रतनिक्खेतस्तस्त निवुद्धेता दिवसखेतस्त अभिवद्धेता चारं चरति, मंडलं अङ्गारसहिं तीसोहिं छेत्ता, तता णं अङ्गारसमुहूर्ता राई भवति दोहिं एगद्विभागमुहूर्तेहिं ऊणा दुवालसमुहूर्ते दिवसे भवति दोहिं एगद्विभागमुहूर्तेहिं अधिए, से पविसमाणे सूरिए दोषांसि अहोरत्तंसि वाहिरं

तत्त्वं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति । ता जया णं सूरिए बाहिरतश्च मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तत्ताणं दोहिं राइंदिएहिं दो भाए ओयाए रथणिखेतस्स निवुहृत्ता दिवसखेतस्स अभिवुहृत्ता चारं चरति, मंडलं अड्डारसहिं तीसेहिं छेत्ता, तया णं अड्डासमुहृत्ता राई भवति चउहिं एगाहिप्रामुहृत्तेहिं ऊणा दुवालसमुहृत्ते दिवसे भवति चउहिं एगाहिप्रामुहृत्तेहिं अधिए, एवं खलु एतेषुवाएणं पविसमाणे सूरिए तत्ताणंतरातो तदानंतरं मंडलातो मंडलं संकममाणे २ एगमेगेणं राइंदिएणं एगमेगेणं भागं ओयाए रथणिखेतस्स निवुहृत्तेमाणे २ दिवसखेतस्स अभिवहृत्तेमाणे २ सब्बब्यंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति ।

ता जया णं सूरिए सब्बबाहिरातो मंडलातो सब्बब्यंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं सब्बबाहिरं मंडलं पणिधाय एगेणं तेसीतेणं राइंदियसएण एगं तेसीतं भागसतं ओयाए रथणिखितस्स निवुहृत्ता दिवसखेतस्स अभिवहृत्ता चारं चरति, मंडलं अड्डारसतीसेहिं सएहिं छेत्ता, तता णं उत्तमकहुपते उक्तोसए अड्डारसमुहृत्ते दिवसे भवति, जहन्निया दुवालसमुहृत्ता राई भवति, एस णं दोष्ये छम्मासे एस णं दोष्यस्स छम्मासत्स पञ्चवसाणे, एस णं आदिष्ठे संवच्छे, एस णं आदिष्ठस्स संवच्छरस्स पञ्चवसाणे ॥

मृ. 'ता कहं ते ओयसंठिई' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं? — केन प्रकारेण किं सर्वकालमेकस्पावस्थायितया उतान्यथा ओजसः—प्रकाशस्य संस्थिति—अवस्थानमाख्याता इति वदेत्, एवमुक्ते भगवानेतद्विषये यावत्यः प्रतिपत्तयः सम्भवन्ति तावतीः कथयति—

'तथे' त्यादि, तत्र—ओजः संस्थिती विषये खल्विमाः पञ्चविंशति प्रतिपत्तयः प्रज्ञसाः, तद्यथा—तत्र—तेषां पञ्चविंशतिः परतीर्थिकानां मध्ये एके वादिन एवमाहुः, 'ता' इतित पूर्ववत्, अनुसमयमेव—प्रतिक्षणमेव सूर्यस्य ओजोऽन्यदुत्पद्यते अन्यदर्पति, किमुक्तं भवति?—प्रतिक्षणं सूर्यस्य ओजः प्राक्तनभिन्नप्रमाणं विनश्यति, अन्य देव प्राक्तनादिभन्नप्रमाणमोज उत्पद्यते, सूत्रे च ओजः शब्दस्य स्वत्वेन निर्देशः प्राकृतत्वादार्थत्वाद्वा, अत्रैवोपसंहारः ।

'एगे एवमाहंसु' १, एके पुनरेवमाहुः, 'ता' इति पूर्ववत्, अनुमुहूर्तमेव—प्रतिमुहूर्तमेव सूर्यस्य ओजोऽन्यदुत्पद्यते अन्यद्य प्राक्तनमपैति, अत्रैवोपसंहारः 'एगे० एवमाहंसु' २, एके पुनरेवमाहुः, 'ता' इति पूर्ववत्, अनुमुहूर्तमेव—प्रतिमुहूर्तमेव सूर्यस्य ओजोऽन्यदुत्पद्यते अन्यद्य प्राक्तनमपैति, अत्रैवोपसंहारः 'एगे० एवमाहंसु' ३, 'एव' मित्यादि, एवं—उक्तेन प्रकारेण एतेन वद्यमाणेन प्रतिपत्तिविशेषभतेनालापकेन शेषे प्रतिपत्तिजातं भेतव्यं, तानेवाभिलापविशेषान् दर्शयति—'ता अणुराइंदियमेवे' त्यादि, सुगमं, नवरं रात्रिन्दिवं रात्रिन्दिवमनु अनुरात्रिन्दिवमित्येवं सर्वत्र विग्रहभावना करणीया, पाठः पुनरेवं सूत्रस्य वेदितव्यः—एगे० एवमाहंसु ता अणुराइंदियमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञाइ अन्ना अवेति, एगे० एवमाहंसु ३, एगे० पुण एवमाहंसु ता अणुपक्खमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञाइ अन्ना अवेति, एगे० एवमाहंसु ४, एगे० पुण एवमाहंसु ता अणुजुगमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञाइ अन्ना अवेति, एगे० एवमाहंसु ५ ।

एगे० पुण एवमाहंसु ता अणुउउमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञाइ, अन्ना अवेति, एगे० एवमाहंसु ता अणुसंवच्छरमेव सूरियस्स ओजा अन्ना उपज्ञाइ अन्ना अवेति, एगे० एवमाहंसु ८, एगे० पुण एवमाहंसु ता अणुजुगमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञाइ अन्ना अवेति, एगे० एवमाहंसु ९,

एगे पुण एव०ता अणुवाससयमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ अन्ना अवेइ, एगे एव १० ।

ता एगे पुण एवमाहंसु अणुवाससहस्रमेव सूरियस्स ओआ अन्ना उपज्ञइ अन्ना अवेइ, एगे एव०११, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुवाससयसहस्रमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ अन्ना अवेइ, एगे एव०१२, एगे पुण एवमाहंसु ता अमुपुब्वमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ अन्ना अवेइ, एगे एव०१३, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपुब्वसयमेव सूरेयस्स ओया अन्ना उपज्ञइ अन्ना अवेइ, एगे एव०१४, एगे पुण एव०ता अणुपुब्वसहस्रमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ अन्ना अवेइ, एगे एव०१५ । एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपुब्वसयसहस्रमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ अन्ना अवेइ, अन्ना अवेइ, एगे ०१६, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपलिओवममेव सूरियस्स या अन्ना उपज्ञइ, अन्ना अवेइ, एगे ०१७, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपलिओवमसयमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ, अन्ना अवेइ, एगे ०१८, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपलिओवमसहस्रमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ, अन्ना अवेइ, एगे ०१९, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुपलिओवमसयसहस्रमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ अन्ना अवेइ, एगे २० ।

एगे पुण एवमाहंसु ता अणुसागरोवममेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ, अन्ना अवेइ, एगे एवमाहंसु २१, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुसागरोवमसयमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ, अन्ना एगे एवमाहंसु २२, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुसागरोवमसहस्रमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ, अन्ना अवेइ, एगे एवमाहंसु २३, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुसागरोवमसयसहस्रमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ, अन्ना अवेइ, एगे एवमाहंसु २४, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुउस्सप्तिओसाप्तिमेव सूरियस्स ओया अन्ना उपज्ञइ, अन्ना अवेइ, एगे एवमाहंसु २५

एताश्च प्रतिपत्तयः सर्वा अषि मिथ्यात्वरूपा यतोऽत एतासामपोहेन भगवान् स्वपतमुपदर्शयिति—वयं पुनरेवं—व्यमाणप्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह—‘ता तीस’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, जम्बूद्वीपे प्रतिवर्षं परिपूर्णतया त्रिंशतं त्रिंशतं मुहूर्तान् यावत् सूर्यस्य ओघः—प्रकाशोऽवस्थितं भवति, किमुक्तं भवति ?, सूर्यसंवत्सरपर्वत्ते वदा सूर्य सर्वाभ्यन्तरे मण्डले घारं चरति तदा सूर्यस्य जम्बूद्वीपगतमोजः परिपूर्णप्रमाणं त्रिंशतं मुहूर्तान् यावद् भवति

‘तेण परं’ति ततः परं सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परमित्यर्थ, सूर्यस्यीजोऽनवस्थितं भवति, कस्मादनवस्थितं भवतीति चेतु, अत आह—‘छम्मासे’ इत्यादि, यस्मात्कारणात्सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात्परतः प्रथमान् सूर्यसंवत्सरसत्कान् षण्मासान् यावत्सूर्यो जम्बूद्वीपगतमोजः—प्रकाशं प्रत्यहोरात्रमेकैकस्य त्रिंशदधिकाण्डादशशतसङ्ख्यभागसत्कात्य भागस्य हापनेन निर्वेष्यति—हापयति, तदनन्तरं द्वितीयान् षण्मासान् सूर्यसंवत्सरसत्कान् यावत्सूर्यं प्रत्यहोरात्रमेकैकत्रिंशदधिकाण्डादशशतसङ्ख्यसल्लभागवर्द्धनेनौजः—प्रकाशमभिवर्द्धयति, एतदेव व्यक्तं च्याच्ये—‘निकर्मभाणे’ इत्यादि, सुगमम्, नवरं देशभिति—त्रिंशदधिकानामष्टादशशतसङ्ख्यानां भागानां सल्लं प्रत्यहोरात्रमेकैकं भागं, तेनोच्यते सर्वाभ्यन्तरे मण्डले परिपूर्णतया त्रिंशतं मूहूर्तान् यादवस्थितं सूर्यस्योजस्ततः परमनवस्थितमिति, एतदेव वैतत्येन विभावयिषुः प्रश्नसूत्रमुपन्यस्यश्वाह—

‘तत्ये’त्यादि, तत्र—निष्कामान् सूर्यो देशं—यथोक्तव्यं निर्वेष्यति प्रविशन्नभिवर्द्धयतीत्येतत्समिन् विषये को हेतुः ?—का उपपत्तिरिति वदेत, भगवानाह—‘ता अयत्र’ मित्यादि,

इदं जन्मद्वीपवाक्यं पूर्ववत् परिपूर्णं पठनीयं व्याख्यानीयं च, 'ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा सूर्यं सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्षेपं चारं चरति तदा उत्तमकाषाण्ड्राम् उल्कर्षकोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, जघन्या द्वादशमुहूर्ता रात्रि, ततः सर्वाभ्यन्तरमण्डलादुक्तप्रकारेण निष्क्रमन् सूर्योनवं संवत्सरमाददानो नवस्य संवत्सरस्य प्रथमेऽहोरात्रेऽभ्यवरानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्षेपं चारं चरति । 'ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा सर्वाभ्यन्तरानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्षेपं चारं चरति तदा एकेन रात्रिन्दिवेन सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतेन प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैः कलामात्र-कलामात्र-हापनेनाहोरात्रपर्यन्ते एकं भागमोजसः—प्रकाशस्य दिवसक्षेत्रगतस्य निर्वेष्य हापयित्वा तमेव चैकं भागं रजनिष्केत्रस्याभिवर्द्धयित्वा चारं चरति, किवद्माणं पुनर्भागं दिवसक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्य हापयित्वा रजनिष्केत्रस्य वर्द्धयित्वा ?

तत आह—मण्डलमष्टादशभिवर्द्धयित्वा:—त्रिंशदधिकैः शतैश्छेत्वा, किमुक्तं भवति ?—द्वितीयं त्रिंशदधिकैः भागानां परिकल्प्यन्ते ?, उच्यते, इह एकैकं मण्डलं द्वाभ्यां सूर्याभ्यां एकेनाहोरात्रेण प्रभ्या पूर्यते, अहोरात्रश्च त्रिंशत्मुहूर्तप्रमाणः, प्रतिसूर्यं चाहोरात्रगणने परमार्थतो द्वावहोरात्री भवतः, द्वयोश्चाहोरात्रयोः पृष्ठिमुहूर्ताः, ततो मण्डलं प्रथमतः पृष्ठ्य भागैर्विभज्यते, निष्क्रमन्तीच सूर्यो प्रत्यहोरात्रं प्रत्येकं द्वी द्वी मुहूर्तेकपृष्ठिभागी हापयतः प्रविशन्ती चाभिवर्द्धयतः, यौ च द्वी मुहूर्तेकपृष्ठिभागी तौ समदितावेकः सार्वत्रिंशत्मो भागः, ततः पृष्ठिरपि भागाः सार्वया त्रिंशत्तागुण्यन्ते, जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशत्ताऽधिकानि च भागानां, एवं निष्क्रमन् सूर्यं प्रतिमण्डलं त्रिंशदधिकाष्टादशशतसङ्घानां भागानां सक्लमेकैकं भागं दिवसक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्य हापयन् रजनिष्केत्रस्याभिवर्द्धयन् तावद्वक्तव्यः यावत्सर्वबाह्ये मण्डले ऋशीत्यधिकं भागशतं दिवसक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्य हापयता रजनिष्केत्रस्य चाभिवर्द्धयिता भवति, ऋशीत्यधिकं च भागशत-मष्टादशशतानां त्रिंशदधिकानां दशमो भागः ।

ततः 'सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलात् सर्वबाह्ये मण्डले जन्मद्वीपचक्रवालदशभागस्तु त्यति रजनिष्केत्रस्याभिवर्द्धते' इति यत्वागभिहितं तदपि समीचीनं जातमिति, एवमध्यन्तरं प्रविशन् प्रतिमण्डलमष्टादशशतभागानां त्रिंशदधिकानां सक्लमेकैकं भागमभिवर्द्धयन् तावद्वक्तव्यो यावत्सर्वाभ्यन्तरे मण्डले ऋशीत्यधिकं भागशतं दिवसक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्याभिवर्द्धयति रजनिष्केत्रगतस्य च हापयति, ऋशीत्यधिकं च भागशतं जन्मद्वीपचक्रवालस्य दशमो भागस्ततः सर्ववाह्यान्मण्डलात्सर्वाभ्यन्तरे मण्डले दिवसक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्यैको दशमचक्रवालभागोऽभिवर्द्धते रजनिष्केत्रगतस्य तु त्रुट्यतीति यत्वागवादि तदविरोधीति, सूत्रं तु-

'तया ण अद्वारसमुद्दते दिवसे' इत्यादिकं सकलमपि प्राभृतपरिसमाप्तिं वावत्सुगमं, नवरमेवमन्त्रोपसंहारः—यत् एवं सूर्यद्यारस्ततः प्रतिसूर्यसंवत्सरं सूर्यसंवत्सरपर्वन्ते सर्वाभ्यन्तरे मण्डले त्रिंशतं २ मुहूर्तान् यावत्सरिपूर्णमवस्थितमोजस्ततः परमनवस्थितं, सर्वाभ्यन्तरे ऽपि च मण्डले त्रिंशतं मुहूर्तान् यावत्सरिपूर्णमवस्थितमोज उच्यते व्यवहारती निश्चयतः पुनस्तत्रापि प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैर्हीयमानमवसेयं, प्रथमक्षणादूर्ध्वं सूर्यस्य सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलाभिमुखं चारचरणादिति ॥

प्रापृते-७

३१. तदेवमुक्तं षष्ठं प्रापृतं, सम्प्रति सप्तमं आरभ्यते, तस्य घायमर्थाधिकारः 'कस्तव मतेन भगवन् ! सूर्यं वरयती'ति, तत एतद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

३२. (३८) ता के ते सूरियं वरयति आहिताति वदेज्ञा ?, तथ्य खलु इमाओ वीसं पडिवतीओ पन्नताओ। तत्थेगे एवमाहंसु-ता मंदरे णं पब्बते सूरियं वरयति आहितेति वदेज्ञा, एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु ता भैरः ४ं पब्बते सूर्यं वरयति आहितोते वदेज्ञा ।

एवं एएणं अभिलाषेण नेतव्यं जाव पब्बतराये ४ं पब्बते सूरियं वरयति आहितेति वदेज्ञा, तं एगे एवमाहंसु । वयं पुण एवं वदामो—ता मंदरेवि पब्बुष्टति तहेव जाव पब्बतराएवु पब्बुष्टति, ता जे ४ं पोग्गला सूरियस्त लेसं फुसति ते पोग्गला सूरियं वरयति, अदिङ्गवि ४ं पोग्गला सूरियं वरयति, चरमलेसंतरणतावि ४ं पोग्गला सूरियं वरयति ॥

३३. 'ता के ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कस्तव मतेन भगवन् ! सूर्यं वरयति ?, वरयन् 'वर ईसायो' आसुमिच्छन् स्वप्रकाशकत्वेन स्वीकुर्वन्, आख्यात इति वदेत्, एवमुक्ते भगवान् एतद्विषय यावत्यः परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः तावतीः कथयति—'तत्ये'त्यादि, तत्र सूर्यं प्रति वरणविषये खल्विमा विंशति प्रतिपत्तयः प्रज्ञासाः, तघथा—तत्र—तेषां विंशतेः परतीर्थिकानां मध्ये एके प्रथमा एवमाहुः—मन्दरः पर्वतः सूर्यं वरयति, मन्दरः पर्वतो हि सूर्येण मण्डलपरिभ्रम्या सर्वतः प्रकाश्यते, ततः सूर्यं प्रकाशकत्वेन वरयतीत्युच्यते, अत्रोपसंहारः—'एगे०' १, एके पुनरेवमाहुः, मेरुपर्वतः सूर्यं वरयन्नाख्यात इति वदेत्, अत्राप्युपसंहारः 'एगे० २ ।

'एव'मित्यादि, एवं—उक्तेन प्रकारेण लेश्याप्रतिहतिविषयविप्रतिपतिवत् तावत्रेतव्यं यावत्पर्वतराजः पर्वतः सूर्यं वरयन् आख्यात इति वदेत्, एके एवमाहुरिति, किमुक्तं भति ?—यथा प्राक् लेश्याप्रतिहतिविषये विंशति प्रतिपत्तयो येन क्रमेणोक्तास्तेन क्रमेणात्रापि वक्तव्याः, सूत्रपाठोऽपि प्रथमप्रतिपत्तिगतपाठानुसारेणान्युनातिरिक्तः स्वयं परिभावनीयो, ग्रन्थगौरवभयानु न लिख्यते, तदेवमुक्ताः परतीर्थिकप्रतिपत्तयः, संप्रति भगवान् स्वमतमुपदर्शयति—

'वयं पुण' इत्यादि, वयं पुनरेव—वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह—'ता मंदरे-७ वी'त्यादि, ता इति पूर्ववत्, योऽसीपर्वतः सूर्यं वरयन् आख्यातः स मन्दरोऽप्युच्यते मेरुरप्युच्यते यावत्पर्वतराजोऽप्युच्यते, एतद्य प्रागेव भावितं, ततो भिन्नभिन्नविषयतया प्रवृत्ताः प्राक्तन्यः प्रतिपत्तयः सर्वा अपि मिथ्यारूपा अवगन्तव्याः, अपि च—न केवलो मेरुरेव सूर्यं वरयति, किं त्वयेऽपि पुद्गलाः, तथा चाह—'ता जे ४', ता इति पूर्ववत् पुद्गला मेरुगता अमेरुगता वा सूर्यलेश्यां स्पृशन्ति ते पुद्गलाः स्वप्रकाशकत्वेन सूर्यं वरयन्ति, ईसितं हि सूर्येण प्रकाश्यते, ततो लेश्यापुद्गलैः सह सम्बन्धात्मरंपरया ते—सूर्यं स्वं कुर्वन्तीत्युच्यते, ये च प्रकाश्यमान-पुद्गलस्कन्धान्तर्गता मेरुगता अमेरुगता वा सूर्येण प्रकाशिता अपि सूक्ष्मत्वात्र चक्षुस्पर्शमुपगच्छन्ति ते ऽपि प्रागुक्तयुक्त्या सूर्यं वरयन्ति, येऽपि च चरमलेश्यान्तरणताः—स्वचरमलेश्याविशेषस्पर्शिनः पुद्गलास्ते ऽपि सूर्यं वरयन्ति, तेषामपि सूर्येण प्रकाश्यमानत्वात् ॥

प्रापृते-७ समाप्तम्

प्राभृतं-८

बृतदेवमुक्तं ससमं प्राभृतं, सम्प्रति अष्टमभारभ्यते—तस्य चायमर्थादिकारः—‘कथं त्वया
भगवन्! उदयसंस्थितिराख्याता’ इति, तत इत्यंभूतमेव प्रश्नसूत्रमाह—

भृ(३१) ताकहंते उदयसंठिती आहितेति वदेज्ञा? , तत्युखलुइमा ओतिनि पडिवलीओ
प०। तत्वेगे एवमाहंसु, ता जया णं जंबुदीवे २ दाहिणहे अङ्गारसमुहुते दिवसे भवति तता णं
उत्तरहृष्टिवि अङ्गारसमुहुते दिवसे भवति, जया णं उत्तरहृष्टे अङ्गारसमुहुते दिवसे भवति तया णं
दाहिणहे७वि अङ्गारसमुहुते दिवसे भवति, त(ज)दा णं जंबुदीवे २ दाहिणहे सत्तरसमुहुते दिवसे
भवति तया णं उत्तरहृष्टिवि सत्तरसमुहुते दिवसे भवति, तया णं उत्तरहृष्टे सत्तरसमुहुते दिवसे भवति
तदा णं दाहिणहृष्टिवि सत्तरसमुहुते दिवसे भवति, एवं परिहावेतव्यं, सोलसमुहुते दिवसे पन्नरसमुहुते
दिवसे घउदसमुहुते दिवसे तेरसमुहुते दिवसे जाव णं जंबुदीवे २ दाहिणहे बारसमुहुते दिवसे
तया णं उत्तरखेवि बारसमुहुते दिवसे भवति, जता णं उत्तरखेवि बारसमुहुते दिवसे भवति तता णं
दाहिणद्वेवि बारसमुहुते दिवसे भवति, तता णं दाहिणहे बारसमुहुते दिवसे भवति तता णं
जंबुदीवे २ मंदरस्स पञ्चयस्स पुरच्छिमपञ्चत्थिमेणं सता पन्नरसमुहुते दिवसे भवति सदा
पन्नरसमुहुता राई भवति, अवद्विता णं तत्य राइंदिया पन्नता समणाउसो!, एगे एवमाहंसु।

एगे पुण एवमाहंसु जता णं जंबुदीवे २ दाहिणद्वे अङ्गारसमुहुतानंतरे दिवसे भवति तया
णं उत्तरखेवि अङ्गारसमुहुतानंतरे दिवसे भवति तया णं उत्तरखेवि अङ्गारसमुहुतानंतरे दिवसे
भवइ, जया णं उत्तरखेवि अङ्गारसमुहुताणंतरे दिवसे भवइ तता णं दाहिणहृष्टिवि अङ्गारसमुहुतानंतरे
दिवसे भवइ एवं परिहावेतव्यं, सत्तरसमुहुताणंतरे दिवसे भवति, सोलसमुहुतानंतरे०, पन्नर-
समुहुतानंतरे दिवसे भवति, चोदसमुहुताणंतरे०, तेरसमुहुतानंतरे०, जया णं जंबुदीवे २ दाहिणद्वे
बारसमुहुतानंतरे दिवसे भवति तदा णं उत्तरखेवि बारसमुहुतानंतरे दिवसे, जता णं उत्तरखेवि
बारसमुहुतानंतरे दिवसे भवइ तया णं दाहिणद्वेवि बारसमुहुताणंतरे दिवसे भवति तदा णं जंबुदीवे
२ मंदरस्स पञ्चयस्स पुरत्थिमपञ्चत्थिमेणं नो सदा पन्नरसमुहुते दिवसे भवति नो सदा पन्नरसमुहुत
राई भवति, अनवद्विता णं तत्य राइंदिया णं समणाउसो!, एगे एवमाहंसु २।

एगे पुण एवमाहंसु, ता जया णं जंबुदीवे २ दाहिणहे अङ्गारसमुहुते दिवसे भवति तदा णं
उत्तरखेदुवालसमुहुता राई भवति, जया णं उत्तरहृष्टे अङ्गारसमुहुते दिवसे भवति तदा णं दाहिणहे
बारसमुहुता (राई भवइ, जया णं दाहिणहे अङ्गारसमुहुता) नंतरे दिवसे भवति तदा णं उत्तरखेवि
बारसमुहुता राई भवइ, जता णं उत्तरखेवि अङ्गारसमुहुतानंतरे दिवसे भवति तदा णं दाहिणहे
बारसमुहुता राई भवति, एवं नेतव्यं सगलेहि य अनंतरेहि य एककं दो दो आलावका, सव्यहि
दुवालसमुहुता राई भवति, जाव ता जता णं जंबुदीवे २ दाहिणद्वे बारसमुहुताणंतरे दिवसे भवति
तदा णं उत्तरखेदुवालसमुहुता राई भवति, जया णं उत्तरखेवि बारसमुहुताणंतरे दिवसे भवति तदा णं
दाहिणद्वे दुवालसमुहुता राई भवति, जया णं उत्तरखेदुवालसमुहुतानंतरे दिवसे भवति तदा णं
दाहिणद्वे दुवालसमुहुता राई भवति, जया णं उत्तरखेवि २ मंदरस्स पञ्चयस्स पुरत्थिमपञ्चत्थिमे
णं योवत्थि पन्नरसमुहुते दिवसे भवति नेवत्थि पन्नरसमुहुता राई भवति, वोच्छिन्ना णं तत्य
राइंदिया पं० समणाउसो! एगे एवमाहंसु ३।

वयं पुण एवं वदामो, ता जंबुदीवे २ सूरिया उदीणपाईणमुग्गच्छति पाईणउदीणमागच्छति पडीणउदीणमुग्गच्छति उदीणपाईणमागच्छति, ता जता णं जंबुदीवे २ दाहिणद्वे दिवसे भवति तदा णं उत्तरद्वे दिवसे भवति, जदा णं ७० तदा णं जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुराच्छिमपच्छिमे णं राई भवति, ता जया णं जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरात्थिमे णं दिवसे भवति तदा णं पद्धत्यिमेणवि दिवसे भवति, जया णं पद्धत्यिमे णं दिवसे भवति तदा णं जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे णं राई भवति, ता जया णं दाहिणद्वे वि उक्कोसए अड्डारसमुहुते दिवसे भवति तथा णं उत्तरद्वे उक्कोसए अड्डारसमुहुते दिवसे भवति, जदा उत्तरद्वे० तदा णं जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरात्थिमे णं जहन्निया दुवालसमुहुता राई भवति, ता जया णं जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वतस्स पुराच्छिमे णं उक्कोसए अड्डारसमुहुते दिवसे भवति तता णं पद्धत्यिमेणवि उक्कोसए अड्डारसमुहुते दिवसे भवति, जता णं रन्नलिमे णं उक्कोसए अड्डाररुमुहुते दिवसे भवति तता णं जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे णं जहन्निया दुवालसमुहुता राई भवति ।

एवं एणं गमेण नेतव्यं, अड्डारसमुहुतानंतरे दिवसे सातिरेगदुवालसमुहुता राई भवति, सत्तरसमुहुते दिवसे तेरसमुहुता राई, सत्तरसमुहुतानंतरे दिवसे भवति सातिरेगतेरसमुहुता राई भवति, सोलसमुहुते दिवसे भवति चोदसमुहुता राई, भवति, सोलसमुहुताणंतरे दिवसे भवति सातिरेगचोदसमुहुता राई भवति, पन्नरसमुहुते दिवसे पन्नरसमुहुते दिवसे पन्नरसमुहुता राई, पन्नरसमुहुताणंतरे दिवसे सातिरेगपन्नरसमुहुता राई भवइ, चउदसमुहुते दिवसे सोलसमुहुता राई, चोदसमुहुतानंतरे दिवसे सातिरेगसोलसमुहुता राई, तेरसमुहुते दिवसे सत्तरसमुहुता राई, तेरसमुहुतानंतरे दिवसे सातिरेगसत्तरसमुहुता राई, जहन्नए दुवालसमुहुते दिवसे भवति उक्कोसिया अड्डारसमुहुता राई भवइ, एवं भाणितव्यं । ता जया णं जंबुदीवे २ दाहिणद्वे वासाणं पढमे समए पडिवज्ञति तता णं उत्तरद्वे वि वासाणं पढमे समए पडिवज्ञति तता णं उत्तरद्वे वि वासाणं पढमे समए पडिवज्ञति तता णं जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुराच्छिमपद्धत्यिमेणं अनंतरपुरक्खडकाल-समयंसि वासाणं पढमे समए पडिवज्ञइ, ता जया णं जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुराच्छिमे णं वासाणं पढमे समए पडिवज्ञति वासाणं पढमे समए पडिवज्ञइ, जया णं पद्धत्यिमेणं वासाणं पढमे समए पडिवज्ञति तता णं जंबुदीवे २ मंदरदाहिणे णं अनंतरपद्धत्य-क्यकालसमयंसि वासाणं पढमे समए पडिवन्ने भवति ।

जहा समओ एवं आवलिया आणापाणू थोवे लवे मुहुते अहोरते पक्खे मासे उज्ज, एवं दस आलावगा जहा वासाणं एवं हेमताणं गिहाणं च भाणितव्या, ता जता णं जंबुदीवे २ दाहिणद्वे पढमे अयणे पडिवज्ञति तदा णं उत्तरद्वे वि पढमे अयणे पडिवज्ञइ, जता णं उत्तरद्वे पढमे अयणे पडिवज्ञति तदा णं दाहिणद्वे वि पढमे अयणे पडिवज्ञइ, जता णं उत्तरद्वे पढमे अयणे पडिव० तता णं जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरात्थिमपद्धत्यिमेणं अनंतरपुरक्खड-कालसमयंसि पढमे अयणे पडिऽता जया णं जंबुदीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरात्थिमेणं पढमे अयणे पडिऽता णं पद्धत्यिमेणवि पढमे अयणे पडिऽजया णं पद्धत्यिमेणं पढमे पडिऽता णं जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणे णं अनंतरपद्धत्याकडकालसमयंसि पढमे अयणे पडिवन्ने भवति, जहा अयणे तहा संवच्छे जुग वासतते, एवं वाससहस्रे वाससय-सहस्रे पुच्चंगे पुच्चे एवं जाव

सीसपहेलिया पालंकोषभे लागरोकमे, साजया एं जंबुदीवे २ दाहिणहे २ लज्जिणी पडिं० तता णं उत्तरद्वेवि उस्सप्पिणी पडिं० जता णं उत्तरद्वे उस्सप्पिणी पडिवजति तता णं जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्यिमपद्धत्यिमे णं नेवत्थि ओस्सप्पिणी नेव अत्थि उस्सप्पिणी अवहिते णं तत्थ काले ४० समणाउसो !, एवं उस्सप्पिणीवि ।

ता जया णं लवणे समुद्दे दाहिणद्वे दिवसे भवति तता णं लवणसमुद्दे उत्तरद्वे दिवसे भवति, जता णं उत्तरद्वे दिवसे भवति तता णं लवणसमुद्दे पुरच्छिमपद्धत्यिमे णं राई भवति, जहा जंबुदीवे २ तहेव जाव उस्सप्पिणी, तहा धायइसंडे णं दीवे सूरिया ओदीण० तहेव, ता जता णं धायइसंडे दीवे दाहिणद्वे दिवसे भवति तता णं उत्तरद्वेवि दिवसे भवति, जता णं उत्तरद्वे दिवसे भवति तता णं धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वताणं पुरत्यिमपद्धत्यिमेणं राई भवति, एवं जंबुदीवे २ जहा तहेव जाव उस्सप्पिणी ।

कालोए णं जहा लवणे समुद्दे तहेव, ता अब्मंतरपुकखरद्वे णं सूरिया उदीणपाईणमुग्गच्छ तहेव ता जया णं अब्मंतरपुकखरद्वे णं दाहिणद्वे दिवसे भवति तदा णं उत्तरद्वेवि दिवसे भवति, जता णं उत्तरद्वेवि तहेव जाव उस्सप्पिणी ओस्सप्पिणीओ ॥

कृ. 'ता कहंते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ?—केन प्रकारेण सूर्यस्य उदयसंस्थितिस्तेत्या भगवशाख्याता इति चदेत् ?, एवमुक्ते भगवानेतद्विषया यावत्यः प्रतिपत्तयः तावतीरुप-दर्शयति—'तत्ये' त्वादि, तत्र—तस्यामुदयसंस्थितौ विषये तिस्र प्रतिपत्तयः परतीर्थिकाभ्युपगमत्पाः प्रज्ञाताः, तद्यथा—तत्र—तेषां चयाणां परतीर्थिकानां मध्ये एके—प्रथमाः परतीर्थिका एवमाहुः—'ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा णमिति वाक्यालङ्घारे अस्मिन् जन्मूद्दीपे द्वीपे दक्षिणाद्वें अष्टादश मुहूर्तो दिवसो भवति तदा उत्तराद्वें३पि अष्टादशमुहूर्तो दिवसः, तदेवं दक्षिणाद्वेनियम-नेनोत्तराद्वेनियम उक्तः, सम्प्रति उत्तराद्वेनियमनेन दक्षिणाद्वेनियमनमाह—'ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा उत्तराद्वें अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा दक्षिणाद्वें३पि अष्टादशमुहूर्तो दिवसः, 'ता जया ण' मित्यादि, यदा जन्मूद्दीपे द्वीपे दक्षिणाद्वें सप्तदशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा उत्तराद्वें३पि सप्तदशमुहूर्तो दिवसो भवति, यदा चोत्तराद्वें सप्तदशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा दक्षिणाद्वें३पि सप्तदशमुहूर्तो दिवसः, 'एवं' इत्यादि, एवं—उक्तेन प्रकारेण एकैकमुहूर्तहान्या परिहतव्यं, परिहानि-भेष क्रमेण दर्शयति—प्रथमत उक्तप्रकारेण षोडशमुहूर्तो दिवसो चक्तव्यः, तदनन्तरं पञ्चदश-मुहूर्तस्तथुर्दशमुहूर्तस्ततत्त्वयोदशमुहूर्तः, सूत्रपाठोऽपि प्रागुक्तसूत्रानुसारेण स्वर्थं परिभावनीयः

—स चैवम्—'जया णं जंबुदीवे दीवे दाहिणहे सोलसमुहुते दिवसे भवइ तया णं उत्तरद्वेवि जया णं उत्तरहे सोलसमुहुते, दिवसे भवइ तया णं दाहिणद्वेवि इत्यादि, द्वादशमुहूर्तदिवसप्रतिपादकं सूद्दे साक्षादाह—'ता जया ण' मित्यादि, ता इति—तत्र यदा जन्मूद्दीपे द्वीपे दक्षिणाद्वें द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा उत्तराद्वें३पि द्वादशमुहूर्तो दिवसो, यदा उत्तराद्वें द्वादशमुहूर्तो दिवसस्तदा दक्षिणाद्वें३पि० तदा च अष्टादशमुहूर्तादिदिवसकाले जन्मूद्दीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्याभपरस्यां च दिशि सदा—सर्वकालं पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भवति, सदैव च पञ्चदशमुहूर्ता रात्रि, कुत इत्याह—अवस्थितानि—सकलकालमेकप्रमाणानि, णमिति वाक्यालङ्घारे, तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्याम-परस्यां च दिशि रात्रिंदिवानि प्रज्ञातानि, हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, एतद्य

प्रथमानां परतीर्थिकानां मूलभूतं स्वशिष्यं प्रत्यामन्त्रणवाक्यं, अत्रैवोपसंहारमाह-

‘एषे एवमाहंसु’ ३, एके पुनरेवमाहुः—यदा उद्गृहीते हीपे उरिणेऽस्मिन्नद्वेऽष्टादशमुहूर्तानन्तरः—अथा दशभ्यो मुहूर्तेभ्योऽनन्तरो—मनाकृहीनो हीनतरो वा यावत्सप्तदशभ्यो मुहूर्तेभ्यः किञ्चित्समधिकप्रमाणो दिवसो भवति तदा उत्तराद्वेऽप्यदशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति, यदा चोत्तराद्वेऽष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति तदा दक्षिणाद्वेऽपि तथायदा जम्बूद्वीपे हीपे दक्षिणाद्वेऽसप्तदशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति तदा उत्तराद्वेऽपि सप्तदशमुहूर्तानन्तरो दिवसः, यदा उत्तराद्वेऽसप्तदशमुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा दक्षिणाद्वेऽपि ‘एव’ मित्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण एकैकमुहूर्ताहान्या परिहतव्यं, परिहनिप्रकारमेवाह—‘सोलसे’ त्वादि, प्रथमतः षोडशमुहूर्तानन्तरो दिवसो वक्तव्यः, ततः पञ्चदशमुहूर्तानन्तरस्तदनन्तरं चतुर्दशमुहूर्तानन्तरः, ततः त्रयोदशमुहूर्तानन्तरः, एतेषां हि मतेन न कदाचनापि परिपूर्णमुहूर्तप्रमाणो दिवसो भवति, ततः सर्वत्रानन्तरशब्दग्रयोगः, द्वादशमुहूर्तानन्तर-सूत्रं तु साक्षाद्वर्षयति—

‘ता जया ण’ मित्यादि, तत्र यदा जम्बूद्वीपे हीपे दक्षिणाद्वेऽद्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा उत्तराद्वेऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसः, यदा चोत्तराद्वेऽद्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा दक्षिणाद्वेऽपि तदा चाष्टादशमुहूर्तानन्तादिदिवसकाले जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि नो—नैव सदा—सर्वकालं पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भवति नापि सदा पञ्चदश मुहूर्ता रात्रि, कुत इत्याह—‘अनवद्विष्याण’ मित्यादि, अनवस्थितानि—अनियतप्रमाणानि, खलु तत्र—मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिदिवानि प्रज्ञसानि, हेत्रमण हे आयुष्मन्!, अत्रोपसंहारमाह—

‘एगे एवमाहंसु’ २, एके पुनरेवमाहुः—‘ता’ इति पूर्ववत्, जम्बूद्वीपे हीपे यदा दक्षिणाद्वेऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा उत्तराद्वेऽद्वादशमुहूर्ता रात्रि, यदा चोत्तराद्वेऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा दक्षिणाद्वेऽद्वादशमुहूर्ता रात्रि; तथा यदा दक्षिणाद्वेऽपि ‘अद्वारसमुहूर्ताणंतरे’ ति अष्टादशभ्यो मुहूर्तेभ्योऽनन्तरो—मनाकृहीनो हीनतरो यावत्सप्तदशभ्यो मुहूर्तेभ्यः किञ्चिदधिक एवप्रमाणो दिवसो भवति तदा उत्तराद्वेऽद्वादशमुहूर्ता रात्रि, यदा च उत्तराद्वेऽपि अष्टादश मुहूर्ता रात्रि तदा दक्षिणाद्वेऽद्वादशमुहूर्तो दिवसः यदा चोत्तराद्वेऽष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसः तदा दक्षिणाद्वेऽद्वादशमुहूर्ता रात्रि, ‘एवम्०’ एवम्—उक्तेन प्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावत्रयो दशमुहूर्तानन्तरो दिवसवक्तव्यता एकैकस्मिंश्च सप्तदशादिके सङ्घयाविशेषे सकलै मुहूर्तेनन्तरैश्च किञ्चिदूनैद्वेऽद्वादशमुहूर्ता पक्षी वक्तव्यौ, सर्वत्र च द्वादशमुहूर्ता रात्रि, तदथा—

‘जयाणं जंकुद्वीपे दीवे दाहिणहे सत्तरसमुहुते दिवसे भवइ तया णं उत्तरहे दुवालसमुहुता राई भवति, जया णं उत्तरहे सत्तरसमुहुते दिवसे भवइ तया णं दाहिणहे दुवालसमुहुता राई भवति, जया णं जंकुद्वीपे दीवे दाहिणहे सत्तरसमुहुताणंतरे दिवसे हवइ तया णं उत्तरहे दुवालसमुहुता राई भवति, जया णं उत्तरहे सत्तर सप्तमुहुताणंतरे दिवसे हवइ तया णं दाहिणहे दुवालसमुहुता राई भवइ’ एवं षोडशमुहूर्तपोड शमुहूर्तानन्तरपञ्चदशमुहूर्तपञ्चदशमुहूर्तानन्तरचतुर्दशमुहूर्तचतुर्दशमुहूर्तानन्तरत्रयोदशमुहूर्तं त्रयोदशमुहूर्तानन्तरद्वादशमुहूर्तगता अपि नव आलापका वक्तव्याः, द्वादशमुहूर्तानन्तरगतं आलापकं साक्षादाह—‘जया ण’ मित्यादि, यदा जम्बूद्वीपे हीपे दक्षिणाद्वेऽद्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति तदा उत्तराद्वेऽद्वादशमुहूर्तारात्रिर्भवति, यदा चोत्तराद्वेऽ

द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति (तदा दक्षिणार्धे द्वादशमुहूर्तनिन्नरो दिवसो भवति) यदा चोतराह्ने द्वादशमुहूर्तनिन्नरो दिवसो भवति तदा दक्षिणार्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रि, तदा चाष्टदशमुहूर्तनिन्नरादिदिवसकाले जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य 'पुरच्छिमपञ्चत्यिमेण' ति पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि नैवास्येतत् यदुत पश्चद शमुहूर्तो दिवसो भवति, ताप्यस्येतत् यथा-पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिर्भवतीति, कुत इत्याह—'वोच्छिन्नान' मित्यादि, व्यवच्छिन्नानिणमिति वाक्यालंकारे खलु तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि रात्रिन्दिवानि प्रह्लादानि, हे श्रमण हे आयुष्मन्!, अत्रैवोपसंहारः 'एगे एवमार्हसु ३'। एताश्च तिम्रोऽपि प्रतिष्ठत्यो मित्यास्पाः, मगवतोऽननुमतत्वात्, अपिच—ये तृतीया वादिनः सदैव रात्रि द्वादशमुहूर्तप्रमाणामिच्छन्ति तेषां प्रत्यक्षविरोधः, प्रत्यक्षत एव हीनाधिकरूपाया रात्रेरूपलभ्यपानत्वात्।

सम्प्रति स्वमतं भगवानुपदर्शयति—'वयं पुण' इत्यादि, वयं पुनरोवं—वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदासः, तमेव प्रकारमाह—'ता जंबुद्वीपे दीपे' इत्यादि, 'ता' इति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे २ सूर्यो यथायोगं मण्डलपरिभ्रम्या भ्रमन्ती मेरोरुदकप्राच्यां—उत्तरपूर्वस्यांदिशि उद्गच्छतः, तत्र चोदगत्य प्राग्दक्षिणस्यां—दक्षिणपूर्वस्यामागच्छतः, ततो भरतादिक्षेत्रापेक्षया प्राग्दक्षिणस्यां—दक्षिण-पूर्वस्यामुदगत्य दक्षिणापाच्यां—दक्षिणापरस्यामागच्छतस्तत्रापि च दक्षिणापरस्यामपरविदेह-क्षेत्रापेक्षया उद्गत्यापागुदीच्यां—अपरोत्तरस्यामागच्छतः, तत्रापि चापरोत्तरस्यामैरावतादिक्षेत्रा-पेक्षया उद्गत्य उदकप्राच्यां—उत्तरपूर्वस्यामागच्छतः, एवं तावत्सामान्यतो द्वयोरपि सूर्ययोरुदयविधिरूपदर्शितो, विशेषतः पुनरयं—यदैकः सूर्य पूर्वदक्षिणस्यामुदगच्छति तदा अपरोऽपरोत्तरस्यां दिशि समुदगच्छति, दक्षिणपूर्वोद्गतश्च सूर्यो भरतादीनि क्षेत्राणि मेरुदक्षिणदिग्घतीति मण्डलभ्रम्या परिभ्रम्यन् प्रकाशयति, अपरोऽपरोत्तरस्यामुदगतः सन् तत ऊर्ध्वं मण्डलपरिभ्रम्या परिभ्रम्यन् ऐरावतादीनि क्षेत्राणि मेरोरुत्तरदिग्घभावीनि प्रकाशयति, भारतश्च सूर्यो दक्षिणापरस्यामागतः सञ्चपरविदेहक्षेत्रापेक्षया उदयमासादयति, ऐरावतः सूर्यं पुनरुत्तरपूर्वस्यामागतः पूर्वविदेहापेक्षया समुदगच्छति, ततो दक्षिणापरस्यामुदगतः सन् तत ऊर्ध्वं मण्डलभ्रम्या परिभ्रम्यन् अपरविदेहान् प्रकाशयति, उत्तरपूर्वस्यामुदगतसु तत ऊर्ध्वं मण्डलगत्या चरन् पूर्वविदेहान-वदासयति, तत एष पूर्वविदेहप्रकाशको भूयो दक्षिणपूर्वस्यां भरतादिक्षेत्रापेक्षयोदयमासादयति, अपरविदेहप्रकाशकस्त्वपरोत्तरस्यामिति । तदेवं जम्बूद्वीपे सूर्ययोरुदयविधिरूपतः,

सम्प्रति क्षेत्रविभागेन दिवसरात्रिविभागमाह—'ता जया ण०' तत्र यदा णमिति वाक्यालङ्घरे जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्धे दिवसो भवति तदा उत्तरार्धेऽपि एकस्य सूर्यस्य दक्षिणदिशि परिभ्रमणसम्बवे अपरस्य सूर्यस्यावश्य-मुत्तरदिशि परिभ्रमणसम्बवात्, यदा चोत्तरार्धेऽपि दिवसस्तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य 'पुरच्छिमपञ्चत्यिमेण' ति पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि रात्रिर्भवति, तदानीमेकस्यापि सूर्यस्य तत्राभावात् 'ता जया ण०' तत्र यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि दिवसो भवति तदा पश्चिमायामपि दिशि दिवसो भवति, एकस्य सूर्यस्य पूर्वदिग्घभावसम्बवे अपरस्य सूर्वस्यावश्यमपरस्यां दिशि भावात्, एतद्वा प्रागेव भावितं, यदा च पश्चिमायामपि दिशि दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य 'उत्तरदाहिणे ण०' ति उत्तरतो दक्षिणतश्च रात्रिर्भवति, 'ता जया ण०' तत्र यदा णमिति प्राग्वत्, जम्बूद्वीपे द्वीपे

दक्षिणार्द्धे उल्कर्षकः—उल्कयोऽष्टादशमुहूर्तप्रमादिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धेऽपि उल्कयोऽष्टादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः, उल्कयोऽष्टादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारित्वे, तत्र च यदैकः सूर्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारी भवति तदा अपरोऽप्यवश्यं तत्समया श्रेण्या सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारी भवतीति दक्षिणार्द्धे उल्कयोर्दिवस-सम्बन्धे उत्तरार्द्धेऽप्युल्कयोर्दिवससम्बन्धः, यदा उत्तरार्द्धे उल्कयोऽष्टादशमुहूर्तप्रमाण दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य ।

‘पुरच्छिमपद्मत्थिमे ण’ ति पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि जघन्या द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चारं चरतोः सूर्ययोः सर्वत्रापि रात्रेद्वादशमुहूर्तप्रमाणायाएव भावात्, तथा ‘जया ण’ मित्यादि, तत्र यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस् पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि उल्कर्षकः—उल्कयोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा मन्तरपर्वतस्य पश्चिमायामपि दिशि उल्कयोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसः, कारणं दक्षिणोत्तरार्द्धगतं प्रागुक्तमनुसरणीयं, यदा च मन्दरपर्वतस्य पश्चिमायामपि दिशि उल्कयोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य ‘उत्तरदाहिणे ण’ ति उत्तरतो दक्षिणतश्च जघन्या द्वादशमुहूर्ता रात्रि, अत्रापि कारणं पूर्वपश्चिमार्द्धरात्रिगतं प्रागुक्तमनुसरणीयं, ‘एव’ मित्यादि, एवम्—उक्तेन प्रकारेण एतेभानन्तरोदितेन गमेन—आलाप-कगमेन वक्ष्यमाणमपि नेतत्वं, किं तद् वक्ष्यमाणमित्याह—‘अद्वारसमुहुताण्ठान्तर’ इत्यादि, यदा मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणोत्तरार्द्धयोः पूर्वपश्चिमयोर्वा अष्टादशमुहूर्तनन्तरः—सप्तदशभ्यो मुहूर्तेभ्य ऊर्ध्वं किञ्चित्प्रयनायादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः तदा पूर्वपश्चिमयोर्दक्षिणोत्तरार्द्धयोर्वा सातिरेक-द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवतीति, एवं शेषाण्यपि पदानि भावनीयानि, सूत्रपाठोऽपि प्रागुक्तालाप-कगमानुसारेण स्वयं परिभावनीयः, सचैवम्—‘ता जया ण जंबुद्वीपे दीपे दाहिणे अद्वारसमुहुतानन्तरे दिवसे हवइतया ण उत्तरहेवि अद्वारसमुहुताण्ठान्तरेदिवसे भवइ, जया ण उत्तरहेवि अद्वारसमुहुतानन्तरे दिवसे हवइतया ण जंबुद्वीपे दीपे मन्दरस् पव्ययस्स पुरच्छिमपद्मत्थिमे ण सातिरेगदुवालसमुहुता राई भवइ, ता जया ण जंबुद्वीपे दीपे मन्दरस् पव्ययस्स पुरच्छिमेण अद्वारसमुहुताण्ठान्तरे दिवसे हवइतया ण पद्मत्थिमे ण अद्वारसमुहुतानन्तरेदिवसे हवइ, जया ण पद्मत्थिमेण वि अद्वारसमुहुतानन्तरे दिवसे भवइ तया ण जंबुद्वीपे दीपे मन्दरस् पव्ययस्स उत्तरदाहिणे ण सातिरेगदुवालसमुहुता राई भवइ, एवं सप्तदशमुहूर्तदिवसादि-प्रतिपादका अपि सूत्रालापका भाव० ।

‘ता जया ण’ मित्यादि तत्र यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्द्धे वर्षणां—वर्षाकालस्य प्रथमः समयः प्रतिपद्यते—भवति तदा उत्तरार्द्धेऽपि वर्षणां प्रथमः समयो भवति, सप्तकालनैयत्येन दक्षिणार्द्धे उत्तरार्द्धे च सूर्यो द्यारभावात्, यदा चोत्तरार्द्धे वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य ‘पुरच्छिमपद्मत्थिमे ण’ पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि ‘अनन्तर-पुरक्षुडे’ ति अनन्तर-अव्यवधानेन पुरकृतः—अग्रेकृतो वः सोऽनन्तरपुरकृतोऽनन्तरं द्वितीय इत्यर्थः, तस्मिन् ‘कालसमयं सि’ ति समयः सङ्केतादिरपि भवति तत्स्तदव्यवच्छेदार्थं कालग्रहणं, कालशासौ समयश्च कालसमयः, तत्र वर्षाकालस्य प्रथमः समयः प्रतिपद्यते—भवति, किमुक्तं भवति?—यस्मिन् समये दक्षिणार्द्धोत्तरार्द्धयोर्वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवति तस्मादूर्ध्वमनन्तरे द्वितीये समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवति ।

‘ता जया ण’ तत्र यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्या दिशि वर्षाकालस्य

प्रथमः समयो भवति तदा मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमायामपि भवति, सर्वकालनैयत्येन पूर्वपश्चिमयोरपि सूर्यघोशारचरणात्, यदा च पश्चिमायामपि दिशि वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवति तदा जम्बुद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य 'उत्तरदाहिणे णं' ति उत्तरतो दक्षिणतश्च अनन्तरः—अव्यवधानेन पश्चाल्कृतोऽनन्तरपश्चाल्कृतः तस्मिन् कालसमयो वर्षाकालस्य प्रथमः समयः प्रतिपश्चो भवति, भूत इत्यर्थः, इह यस्मिन् समये दक्षिणार्द्धे उत्तरार्द्धे च वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवति तदनन्तरे अग्रेतने द्वितीये समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाणां प्रथमः समयो भवतीति, एतावन्मात्रोक्तावपि यस्मिन् समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवति ततोऽनन्तरे पश्चादभाविनि समये दक्षिणोत्तरार्द्धयोर्वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवतीति गम्यते तत्किमर्थमस्योपादानं ?, उच्यते, इह क्रमोळमाभ्यामभिहितोऽर्थं प्रपञ्चितज्ञानां शिष्याण-पतिसुनिश्चितो भवति ततस्तेषामनुग्रहाय तदुक्तमित्यदोषः ।

‘जहा समय’इत्यादि, यथा समय उक्तः तथा आवलिका प्राणापानी स्तोको लब्दे मुहूर्तोऽहोरात्रः पक्षो मास ऋतुश्च—प्रावडादिरूपो वक्तव्यः, एवं च समयगतमालापकमादिं कृत्वा दशआलापका एते भवन्ति, ते च समयगतालापकरीत्यास्वयं परिभावनीयाः, तथा—‘जया णं जंबुद्वीपे द्वीपे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्ञाइ तथा णं उत्तरार्द्धे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्ञाइ तथा णं जंबुद्वीपे द्वीपे मंदरस्स पव्ययस्स पुरच्छिमपञ्चत्यिमेणं अणंतरारुक्खडकालसमयोऽसि वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्ञाइ, ता जया णं जंबुद्वीपे मंदरस्स पव्ययस्स पुरच्छिमे णं वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्ञाइ [तथा णं पञ्चत्यिमेणं पढमा आवलिया पडिवज्ञाइ २] तथा णं जंबुद्वीपे द्वीपे मंदरस्स पव्ययस्स उत्तरदाहिणे णं अनन्तरपच्छाकडकालसमयं सि वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्ञा भवइ’ इदं च प्रागुक्तव्याख्यानुसारेण व्याख्येयं, नवरं ‘आवलिया पडिवज्ञाइ’ ति आवलिका परिपूर्णा भवति, शेषं तथैव, एवं प्राणापानादिका अप्यालापका भणनीयाः । ‘एए’इत्यादि, यथा वर्षणां—वर्षाकालस्य एते अनन्तरोदिताः समयादिगता अत्र आलापका भणिताः ‘एवं हेमताणं’ ति शीतकालस्य, ‘गिर्हाणं’ ति ग्रीष्मकालस्योप्याकालस्येत्यर्थ, प्रत्येकं समयादिगता दश दशा आलापका भणितव्याः, अयनगतं त्वालापकं साक्षात्पठति—‘ता जया न’ मित्यादि सुगमं ।

‘जहा अयणे’इत्यादि, यथा अयने आलापको भणितः तथा संवत्सरे युगे—वक्ष्यमाणस्वरूपे चन्द्रादिसंवत्सरपञ्चात्मके वर्षशते वर्षसहस्रो वर्षशतसहस्रे पूर्वाङ्गे पूर्वे एवं ‘जाव सीरामहेलिय’ ति, एवं यावल्करणादमून्यपान्तराले पदानि द्रष्टव्यानि, ‘तुडियंगे तुडिए अडंगे अडडे अववंगे अववे हूहूयंगे हूहूये उप्पलंगे उप्पले पउमंगे फउमे नलिणंगे नलिणे अत्यनिउर्वं अत्यनिउरे अउर्वंगे अउए नउअंगे नउए चूलियंगे चूलिए सीरामहेलियंगे’ इति, अत्र चतुरशीतिर्वर्षलक्षण्येकं पूर्वाङ्गं, चतुरशीति पूर्वाङ्गलक्षणिएकं पूर्वमेवं पूर्वं पूर्वो राशिश्चतुरशीतिलक्षण्युषित उत्तरोत्तरो राशिर्भवति, यावद्यतुरशीतिशीर्षप्रहेलिकाङ्गलक्षणिएका शीर्षप्रहेलिका, एतावान् राशिगणितविषयोऽत ऊर्ध्वं गणनातीतः, स च पल्योपमादि, ‘पलिओवमे सागरोवमे’ अनयोः स्वरूपं सङ्ग्रहणीटीकायामुक्तं, आलापकास्तु स्वयं वक्तव्यः, अवसर्पिण्युत्सर्पिणीविषयमालापकं साक्षादाह—

‘ता जया ण’ मित्यादि, तत्र यदा जन्मद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणार्द्धेऽवसर्थिणी प्रतिपद्यते—परिपूर्णा भवति तदा उत्तरार्द्धेऽपि अवसर्थिणी प्रतिपद्यते, यदा उत्तरार्द्धेऽवसर्थिणी प्रतिपद्यते—परिपूर्णा भवति, तदा दक्षिणार्द्धेऽपि अवसर्थिणी प्रतिपद्यते—प्रतिपूर्णा भवति, यदा उत्तरार्द्धेऽपि अवसर्थिणी प्रतिपद्यते तदा जन्मद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि नैवास्त्यवसर्थिणी नायुत्सर्थिणी, कुत इत्याह—अवस्थितोणमिति खलु तत्र पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि कालः प्रज्ञसो भ्या शोष्यश्च तीर्थकृः है श्रमणायाऽहन्। नत्स्तत्राग्नर्मिलुसर्थिष्यभावः

‘एवमुस्सप्तिणीदि’ति, एवमुक्तेन प्रकारेणोत्सर्थिष्यपि—उत्सर्थिष्यालापकोऽपि वक्तव्यः, स चैवम्—‘ता जया ण जन्मद्वीपे दीपे दाहिणस्त्रे पढमा उत्सर्थिणी पडिवज्ञइ तया ण उत्तरार्द्धेवि पढमा उत्सर्थिणी पडिवज्ञइ, जया ण उत्तरार्द्धेवि पढमा ओसप्तिणी पडिवज्ञइ तया ण जन्मद्वीपे दीपे मन्दरस्य पञ्चयस्स पुरच्छिमपञ्चात्यिमेणं नेव अत्यि अवसर्थिणी गेवस्थि उत्सर्थिणी अवद्विष्टे णं तत्य काले पत्रते समणाउसो !’ तदेवं जन्मद्वीपवक्तव्यतोक्ता, सम्प्रति लवणस-मुद्रवक्तव्यतामाह—

‘लवणे णं समुद्रे’ इत्यादि, ‘तहेव’ ति यथा जन्मद्वीपे उद्गमविषये आलापक उक्तः तथा लवणसमुद्रेऽपि वक्तव्यः, स चैवम्—‘लवणे णं सूरिया उर्द्धणपार्द्धमुग्गच्छ पार्द्धणदाहिणमागच्छन्ति, पार्द्धणदाहिणमुग्गच्छ दाहिणधार्द्धणमागच्छन्ति, दाहिणपार्द्धमुग्गच्छ पार्द्धणउर्द्धणमागच्छन्ति, पार्द्धणउर्द्धमुग्गच्छ उर्द्धणपार्द्धणमागच्छन्ति’ इदं च सूत्रं जन्मद्वीपगतोदगमसूत्रवत् स्वयं परिभावनीयं, नवरमत्र सूर्याश्चत्वारो वेदितव्याः, ‘चत्तारिय सागरेलवणे’ इति वचनात्, ते च जन्मद्वीपगतसूर्यभ्यां सह समश्रेष्या प्रतिबद्धाः, तद्यथा—द्वीपे सूर्यो एकस्य जन्मद्वीपगतस्य सूर्यस्य श्रेण्या प्रतिबद्धी द्वीपे द्वितीयस्य जन्मद्वीपगतस्य सूर्यस्य, तत्र यदैकः सूर्यो जन्मद्वीपे दक्षिणपूर्वस्यामुदगच्छति तदा तत्समश्रेष्या प्रतिबद्धौ द्वीपे सूर्यो लवणसमुद्रेतस्यामेव दक्षिणपूर्वस्यामुदयमागच्छतस्तदेव जन्मद्वीप-गतेन सूर्येण सह तत्समश्रेष्या प्रतिबद्धौ द्वावपरौ लवणसमुद्रेअपरोत्तरस्यां दिशि उदयमासादयतः, तत उदयविधिरपि द्वयोर्द्वयोः सूर्योर्जन्मद्वीपसूर्ययोरिव भावनीयः, तेन दिवसरात्रिविभागोऽपि क्षेत्रविभागेन तर्थैव द्रष्टव्यः, तथा चाह—

‘ता जया ण’ मित्यादि सुगमं, नवरं ‘जहा जन्मद्वीपे दीपे’ इत्यादि, यथा जन्मद्वीपे द्वीपे ‘पुरच्छिमपञ्चाच्छिमेणं राई भवइ’ इत्यादिकं सूत्रमुक्तं वावदुत्सर्थिष्यवसर्थिष्यालापस्तथा लवण-समुद्रेऽप्यनातिरिक्तं समस्तं भणितव्यं, नवरं जन्मद्वीपे द्वीपे इत्यस्य स्थाने लवणसमुद्रे इति वक्तव्यमिति शेषः। तदेवं लवणसमुद्रगताऽपि वक्तव्यतोक्ता, सम्प्रति धातकीखण्डविषयां तामाह--‘धायइसंडे णं सूरिया’ इत्यादि, अत्राप्युदगमविधिप्राग्वद् नवरमत्र सूर्याद्वादश, ‘धायइसंडे दीपे वारस चंदाय सूराय’ इति वचनात्, ततः पट्टसूर्य दक्षिणदिकचारिभिरजन्मद्वीप-गतलवण-समुद्रगतैः सूर्ये सह समश्रेष्या प्रतिबद्धाः षट् उत्तरदिकचारिभिः, सम्प्रत्यन्त्रापि क्षेत्रविभागेन दिवसरात्रिविभागमाह—‘ता जया ण’ मित्यादि, यदा धातकीखण्डे द्वीपे दक्षिणार्द्धेऽदिवसो भवित तदा उत्तरार्द्धेऽपि दिवसो भवति, यदा उत्तरार्द्धेऽपि दिवसस्तदा धूतकीखण्डे मन्दरयोः पर्वतयोः पूर्वार्द्धपश्चिमार्द्धगतयोः प्रत्येकं पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिर्भवति, ‘एव’ मित्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण यथा लवणे भिहितं तथैवाभिधातव्यं, नवरं कालोदे सूर्यां द्विचत्वारिंशत्, तत्रैकविंशति-

दीक्षिणदिक्चारिभिर्जन्मूद्धीपलवणसमुद्रधातकीखण्डगतैः सह समश्रेष्ट्या सम्बद्धा एकविंशति-
रुत्तरदिक्चारिभिः, तत उदयविधिर्दिवसरात्रिविभागश्च क्षेत्रविभागेन तथैव वेदितव्यः ।

साम्राज्यतमभ्यन्तरपुष्कवरार्घ्यवक्तव्यतामाह—‘ता अविंतरपुक्खरद्द्वे’ इत्यादि, इदमपि सूत्रं
सुगमं, ‘तहेव’ ति तथैव जन्मूद्धीप इव वक्तव्यं, नवरमन्त्र सूर्या द्वासमति, तत्र षट्ट्रिंशद्विष्णुदिक्चिकिष्णदिक्चिकिष्ण
घारिभिर्जन्मूद्धीपादिगतैः सह समश्रेष्ट्या प्रतिवद्धाः पट्ट्रिंशद्वुत्तरदिक्चारिभिः, तत उदयविधिर्दिवसरात्रिविभागश्च क्षेत्रविभागेन प्राप्यवसेयः, तथा चाह—‘ता जया ण’ मित्यादि, सुगमम् ॥

प्राभृतं-८ समाप्तम्

प्राभृतं-९

बृ. तदेवमुक्तमष्टमं प्राभृतं, सश्रतिनवममारभ्यते—तस्य चायमर्थाधिकारः—‘कतिकाठा
पीरुषीच्छाये’ ति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

भृ. (४०) ता कतिकद्वं ते सूरिए पोरीसीच्छायं निव्वतेति आहितेति वदेजा ?, तत्थ खलु
इमाओ तिन्नि पडिवत्तीओ पन्नत्ता ओ । तत्येगे एवमाहंसु—जे णं पोगला सूरियस्त्वं लेसं फुसंति
ते णं पोगला संतप्पति, ते णं पोगला संतप्पमाणा तदनन्तराइं वायराइं पोगलाइं संतावेतीति
एस णं से समिते तावक्खेते एगे एवमाहंसु ।

एगे पुण एवमाहंसु—ता जे णं पोगला सूरियस्त्वं लेसं फुसंति ते णं पोगला नो संतप्पति,
ते णं पोगला असंतप्पमाणा तदनन्तराइं वाहिराइं पोगलाइं नो संतावेतीति एस णं से समिते
तावक्खेते एगे एव० २ । एगे पुण एव० ता जे णं पोगला सूरियस्त्वं लेसं फुसंति ते णं पोगला
अत्येगतिया नो संतप्पति अत्थ० संतप्पति, तत्थ अत्थ० एव० संतप्पमाणा तदनन्तराइं वाहिराइं
पोगलाइं अत्थ० संतावेति अत्थ० नो संतावेति, एस णं से समिते तावक्खेते, एगे एव० ३ ।

बद्यं पुण एवं वदामो, ता जाओ इमाओ चंदिमसूरियाणं देवाणं विमाणोहिंतो लेसाओ
वहिता (उच्छूदा) अभिनिसद्वाओ पतावेति, पतावेति, एतासि णं लेसाणं अंतरेसु अन्तरीओ
छिनलेसाओ संमुच्छंति, तते णं ताओ छिनलेसाओ संमुच्छियाओ समाणीओ तदनन्तराइं
याहिराइं पोगलाइं संतावेतीति एस णं से समिते तावक्खेते ॥

बृ. ‘ता कद्वं ते’ इत्यादि पूर्ववत् ‘कति’ किंप्रमाणा काठा—प्रकर्षो यस्याः सा कतिकाठा
तां कतिकाठां—किंप्रमाणां ? ‘ते’ तव मते सूर्यं ‘पीरुषीं’ पुरुषे भवा पीरुषीं छायां
निर्वर्तयति, निर्वर्तयत्राख्यात इति वदेत ?, किंप्रमाणां पीरुषीछायामुतादयन् सूर्यो भगवान्
त्यया आख्यात इति वदेदिति सङ्क्षेपार्थः, एवं प्रश्ने कृते भगवानेतद्विषये वावन्त्यः प्रतिपत्त-
पत्तावतीरुपदर्शयति—‘तत्ये’—तस्याः पीरुष्याः छायायाः प्रमाणविन्नावां मध्ये एके ।

प्रथमा एवमाहुः—‘ता जे ण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, ये णमिति याक्यालङ्कारे पुद्गलाः
सूर्यस्य लेश्यां स्पृशन्ति ते पुद्गलाः सूर्यलेश्यसंसर्पश्चतः सन्ताप्यन्ते—सन्तापमनुभवन्ति, सन्ताप्यन्ते
इति कर्मकर्त्तरिप्रयोगः, तेच पुद्गलाः सन्ताप्यमानाः तदनन्तरान्—तेषां सन्ताप्यमानानां पुद्गला-
नामव्यवधानेन ये स्थिताः पुद्गलास्ते तदनन्तरास्तान् वाद्यान् पुद्गलान्, सूत्रे च नमुनसकनिर्देशः
प्राकृतत्वात्, सन्तापयन्ति, इतिशब्दः प्रस्तुतवक्तव्यतापरिसमाप्तिसूचकः, ‘एस ण’ मित्यादि

एतत्-एवंस्वरूपं 'से' तस्य सूर्यस्य समितं-उपपत्रं तापक्षेत्रं, अत्रोपसंहारमाह—'एगे एवमाहंसु' १ ।

एके पुनरेवमाहुः, 'ता' इति पूर्ववत्, ये जमिति प्राण्वत् पुदगलाः सूर्यस्य लेशयां स्पृशन्ति ते पुदगलान् सन्ताप्यन्ते—न सन्तापमनुभवन्ति, यथा पीठफलकादीनां सूर्यलेश्यासंस्पृष्टानां सन्ताप उपलभ्यते स तदाश्रितानां सूर्यलेश्यापुदगलानामेव स्वरूपेण, न पीठफलकादिगतानां पुदगलानाभिति न प्रत्यक्षविरोधः, ते जमिति प्राण्वत्, पुदगला असन्ताप्यमानास्तदनन्तरान् बाह्यान् पुदगलान्न सन्तापयन्ति—नोष्णीकुर्वन्ति, स्वतस्तेषामसन्तापत्वात्, इतिशब्दः प्राण्वत्, पुदगला असन्ताप्यमानास्तदनन्तरान् बाह्यान् पुदगलान्न सन्तापयन्ति—नोष्णीकुर्वन्ति, स्वतस्तेषाम-सन्तापत्वात्, इतिशब्दः प्राण्वत् व्यक्तः, 'एस न' मित्यादि, एतत्-एवंस्वरूपं 'से' तस्य सूर्यस्य तापक्षेत्रं समितं-उपपत्रमिति, अत्र उपसंहारमाह—'एगे एवमाहंसु' २ ।

एके पुनरेवमाहुः, 'ता' इति पूर्ववत्, जमिति प्राण्वत् ये पुदगलाः सूर्यस्य लेशयां स्पृशन्ति ते पुदगला अस्तीति प्राकृतत्वाग्रिणतत्वाद्वा सन्ति एककाः केचन पुदगला ये सूर्यलेश्यासंस्पृशतः सन्ताप्यन्ते—सन्तापमनुभवन्ति, तथा सन्त्येककाः केचन पुदगला यन सन्ताप्यन्ते, तत्र ये सन्त्येककाः सन्ताप्यमानास्ते तदनन्तरान् बाह्यान् पुदगलान् अस्त्येतत् यत् एककान्—कांश्चित्सन्तापयन्ति, असत्येतद्यदेककान्—कांश्चित्र सन्तापयन्ति, इतिशब्दः पूर्ववत्, 'एस न' मित्यादि, एतत्-एवंस्वरूपं 'से' तस्य सूर्यस्य समितं-उपपत्रं तापक्षेत्रं, अत्रोपसंहारमाह—'एगे एवमाहंसु' ३ ।

एतास्तिस्रोऽपि प्रतिपत्तयो मित्यास्तपास्तथा च एता व्युदस्य भगवान् भिन्नस्वमतमाह—'वयं पुण' इत्यादि, वयं पुनरेवं-वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह—'ता जईए' (जाओ इमाओ) इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, या इमाः प्रत्यक्षत उपलभ्यमानाश्चन्द्रसूर्याणां देवानां सत्केभ्यो विमानेभ्यो लेश्या उच्छृण्डाः, एतदेव व्याचषे—अभिनिसुतास्ताः प्रतापयन्ति—बाह्यं यथोदित-माकाशवर्ति प्रकाशयं प्रकाशयन्ति, एतासां चेत्यं विमानेभ्यो निसृतानां लेश्यानामन्तरेषु—अपान्तरालेष्वन्यतराश्छिश्वलेश्याः सम्मूच्छन्ति, ततस्ता मूलच्छिन्ना लेश्याः सम्मूच्छितः सत्यस्त-दनन्तरान् बाह्यान् पुदगलान् सन्तापयन्ति, इतिशब्दः पूर्ववत्, 'एस न' मित्यादि, एतत्-एवंस्वरूपं 'से' तस्य सूर्यस्य समितं-उपपत्रं तापक्षेत्रमिति । तदेवं तापक्षेत्रस्य स्वरूपसम्भव उक्तः, सम्प्रति किंप्रभाणां पोरुषीषायां निर्वर्त्यतीत्येतत् घोखुकामः पृच्छन्नाह—

मू. (४९) ता कतिकडे ते सूरिए पोरीसीच्छायं निव्वत्तेति आहितेति वदेज्ञा ?, तत्य खलु इमाओ पणवीसं पडिवत्तीओ पन्नतओ, तथेगे एवमाहंसु ता अणुसमयमेव सूरिए पोरिसिच्छायं निव्वत्तेइ आहितेति वदेज्ञा, एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु ता अणुमुहूतमेव सूरिए पोरिसिच्छायं निव्वत्तेति आहितेति वदेज्ञा । एतेण अभिलादेण थेतव्यं, ता जाओ चेव औयसंटितीए पणवीसं पडिवत्तीओ ताओ चेव नेतव्वाओ, जाव अनुउस्तप्पिणीमेव सूरिए पोरिसीए च्छायं निव्वत्तेति आहिताति वदेज्ञा, एगे एवमाहंसु ।

वयं युण एवं वदामो—ता सूरियस्त र्ण उच्चतं च लेसं च पदुच्च छाउद्देसे उच्चतं च छायं च पदुच्चं लेसुद्देसे लेसं च छायं च पदुच्च उच्चतोद्देसे, तत्य खलु इमाओ दुवे पडिवत्तीओ ५० ।

तथेगे एवमाहंसु—ता अत्यि णं से दिवसे जंसि णं दिवसंसि सूरिए चउपोरिसीच्छायं निव्वत्तेइ, अत्यि णं से दिवसे जंसि णं दिवसंसि सूरिए दुप्पोरिसीच्छायं निव्वत्तेति एगे एवमाहंसु ५१ ।

एगे पुण एवमाहंसु ता अत्थि णं से दिवसे जंसि णं दिवसंसि सूरिए दुपोरिसीच्छायं निव्वत्तेति अत्थि णं से दिवसे जंसि दिवसंसि सूरिए नो किंचि पोरिसिच्छायं निव्वत्तेति २ ।

तथ्य जे ते एवमाहंसु ता अत्थि णं से दिवसे जंसि णं दिवसंसि सूरिए घउपोरिसियं छायं निव्वत्तेति, अत्थि णं से दिवसे जंसि णं दिवसंसि सूरिए दोपोरिसियं छायं निव्वत्तेइ ते एवमाहंसु, ता जता णं सूरिए सब्बब्बंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं उत्तमकडुपते उकोमिए अहारसमुहुते दिवसे भवति, जहन्निया दुवालसमुहुता राई भवति, तेसि णं दिवसंसि सूरिए घउपोरिसीयं छायं निव्वत्तेति, ता उग्गमणमुहुतंसि य अत्थमणमुहुतंसि य लेसं अभिवह्नेमाणे नो चेव णं निव्वुह्नेमाणे, ता जता णं सूरिए सब्बबाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं उत्तमकडुपता उकोसिए अहारसमुहुते दिवसे भवति जहन्निया दुवालसमुहुता राई भवति । तंसि च णं दिवसंसि सूरिए दुपोरिसियं छायं निव्वत्तेति, तं०-उग्गमणमुहुतंसि य लेसं अभिवह्नेमाणे नो चेव णं निव्वुह्नेमाणे १, तथ्य णं जे ते एवमाहंसु ता अत्थि णं से दिवसे जंसि णं दिवसंसि सूरिए दुपोरिसियं छायं निव्वत्तेइ अत्थि णं से दिवसे जंसि णं दिवसंसि सूरिए नो किंचि पोरिसियं छायं निव्वत्तेति ते एवमाहंसु, ता जता णं सूरिए सब्बब्बंतरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं उत्तमकडुपते उकोसिए अहारसमुहुते दिवसे भवति जहन्निया दुवालसमुहुता राई भवति । तंसि च णं दिवसंसि सूरिए दुपोरिसियं छायं निव्वत्तेति, तं०-उग्गमणमुहुतंसि अत्थमणमुहुतंसि य लेसं अभिवह्नेमाणे नो चेव णं निव्वुह्नेमाणे, ता जया णं सूरिए सब्बबाहिरं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तता णं उत्तमकडुपता उकोसिया अहारसमुहुती राई भवति, जहन्नए दुवालसमुहुते दिवसे भवति तंसि च णं दिवसंसि सूरिए नो किंचि पोरिसीए छायं निव्वत्तेति, तं०-उग्गमणमुहुतंसि य अत्थमममुहुतंसि य, नो चेव णं लेसं अभिवुह्नेमाणे वा निव्वुह्नेमाणे वा, ता कइकहं ते सूरिए पोरिसीच्छायं निव्वत्तेइ आहियतिवङ्गा ?, तथ्य इमाओ छनजङ्ग पडिवतीओ पन्नताओ ।

तथ्येणे एवमाहंसु, अत्थि णं ते से देसे जंसि णं देसंसि सूरिए एगपोरिसीयं छायं निव्वत्तेइ एण एव० एगे पुण एव० ता अत्थि णं से देसे जंसि देसंसि सूरिए दुपोरिसियं छायं निव्व०

एवं एतेण अभिलाखेण नेतव्वं, जाव छनउतिं पोरिसियं छायं निव्वत्तेति, तथ्य जे ते एव० ता अत्थि णं से देसे जंसि णं देसंसि सूरिए एपपोरिसियं छायं निव्वत्तेति ते एव० ता सूरियस्स णं सब्बहेड्हिमातो सूरिपडिहितो बहिता अभिनिसाड्हिताहिं लेसाहिं ताडिज्ञमाणीहिं इमीसे रयण० पुढवीए बहुसमरमणिज्ञाओ भूमिभागा ओ जावतियं सूरिए उह्हं उद्यतेण एवतियाए एगाए अद्वाए एणेण जावाणुमाण्यमाणेण उमाए तथ्य से सूरिए एगपोरिसीयं छायं निव्वत्तेति ।

तथ्य जे ते एवमाहंसु, ता अत्थि णं से देसे जंसि णं देसंसि सूरिए दुपोरिसियं छायं निव्वत्तेति, ते एवमाहंसु-ता सूरियस्स णं सब्बहेड्हिमातो सूरिपडिधीतो बहिता अभिनिसाड्हिताहिं लेसाहिं ताडिज्ञमाणीहिं इमीसे रयणप्यभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्ञातो भूमिभागातो जावतियं सूरिए उह्हं उद्यतेण एवतियाहिं दोहिं अद्वाहिं दोहिं जावाणुमाण्यमाणेहिं उमाए एत्थ णं से सूरिए दुपोरिसियं छायं निव्वत्तेति । एवं णनेयव्वं जाव तथ्य जे ते एव० ता अत्थि णं से देसे जंसि णं देसंसि सूरिए छनउतिं पोरिसियं छायं निव्व० ते एवमाहंसु-ता सूरियस्स णं सब्बहिड्हिमातो

सूर्यांडिधीओ बहिता अभिनिसद्वाहिं लेसाहिं ताडिज्ञमाणीहिं इसीसे रयणप्पभाए पुढवीए
वहुसमरमणिजातो भूमिभागातो जावतियं सूरिए उहुं उद्धतेणं एवतियाहिं छन्वतीए
छायाणुमाणुप्पमाणोहिं उभाए एत्यं से सूरिए छन्वतिं पोरिसियं छायं निवृत्तेति एगे एवमाहंसु।

बयं पुण एवं वदामो, सातिरेगअउणद्विपोरिसीणं सूरिए पोरिसीछायं निवृत्तेति, अवच्छ-
पोरिसी णं छाया दिवसस्स किं गते वा सेसे वा ?, तातिभागे गते वा सेसे वा, ता पोरिसी णं छाया
दिवसस्स किं गते वा स्त्रोते वा ?. ता चउल्लागे गने वा गोते वा, ता दिवक्षुपोरिसी णं छाया दिवस-
स्स किं गते वा सेसे वा ?, ता पंचमभागे गते वा सेसे वा, एवं अछ्यपोरिसिं छोडुं पुच्छा दिवसस्स
मागं छोडुं बाकरणं जाव ता अद्वाउणासद्विपोरिसीछायादिवसस्स किं गते वा सेसे वा ?, ता
एग्गुणवीससतभागे गते वा सेसे वा, ता अउणसद्विपोरिसी णं छाया दिवसस्स किं गते वा सेसे वा
बावीससहस्सभागे गते वा सेसे वा, ता सातिरेगअउणसद्विपोरिसी णं छाया दिवसस्स किं गते वा
सेसे वा ?, ता नत्यि किंचि गते वा सेसे वा, तत्थ खलु इमा पणवीसनिविद्वा छाया पं०, तं०-

खंभछाया रुच्छाया पागारछाया पासायछाया उच्छत्तछाया अणुलोमछाया
आश्रिता समा पडिहता खीलच्छाया पक्खच्छाया पुरतोउदया पुरमकंठमाघवगता पच्छिमकंठ-
भाउवगता छायाणुवादिणी किछ्वाणुवादिणाचाया छायछाया (गोलछाया तत्थ णं गोलच्छाया
अद्विहा) पं० तं०—गोलच्छाया अवच्छगोलच्छाया गाढलगोलछाया अवच्छगाढलगोलछाया
गोलावलिच्छाया अवच्छगोलावलिच्छाया गोलपुंजछाया अवच्छगोलपुंजछाया ॥

बृ. 'ता कइकडुं ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कतिकाळां—किंप्रमाणां भगवन् ! त्वया सूर्य
पीरुषीच्छायां निर्वर्त्यन्नाख्यात इति बदेत् ?, एवमुक्ते भगवान् प्रथमतो लेश्यास्त्वरूपविषये
यावन्त्यः परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयस्तावतीरुपदर्शयति— 'तत्थ खलु' इत्यादि, तत्र—तस्यां पीरुष्यां
छायायां विषये लेश्यामधिकृत्य खल्लिमाः पञ्चविंशति— प्रतिपत्तयः प्रज्ञासाः, तद्यथा—तत्र—तेषां
पञ्चविंशतेः परतीर्थिकानां मध्ये एके एवमाहुः—ता इति पूर्ववत्, अनुसमयमेव—प्रतिक्षणमेव
सूर्य पीरुषीच्छायां, इह लेश्यावशतः पीरुषीच्छाया भवतीतिततः कारणेकार्योपचारात् पीरुषीच्छायेति
लेश्या द्रष्टव्या, तां निर्वर्त्यति निर्वर्त्यन्नाख्यात इति बदेत्, किमुक्तं भवति ?—प्रतिक्षणमन्यामन्यां
सूर्यो लेश्यां निर्वर्त्यन् आख्यात इति बदेत्, अन्नोपसंहारः—

'एगे एवमाहंसु, एवं—उक्तेन प्रकारेण सूर्यपाठगमेन या एव ओजः संस्थितीं पञ्चविंशति
प्रतिपत्तयः उक्ताः ता एव क्रमेणात्रापि नेतव्याः, तावद्यावद्यरमप्रतिपत्तिप्रतिपादकमिदं सूत्रं—'एगे
पुण एव०—ता अणु—ओसप्पिणिहस्याप्पिणि— मेव सूरिए' इत्यादि, मध्यमास्त्वालापका एवं
ज्ञातव्याः— 'एगे पुण एव० ता अणुमुहुतमेव सूरिए पोरिसिच्छायं निवृत्तेऽ आहियति वएज्ञा
'एगे एव०' इत्यादि, तदेवं लेश्याविषयाः परप्रतीरुपदर्श्य सम्भ्रति तद्विषयं स्वमतमाह—

'बयं पुण' इत्यादि, बयं पुनरेवं वदामः, कथमित्याह— 'ता सूरियस्स ण' मित्यादि, ता
इति पूर्ववत्, सूर्यस्यणमिति वाक्यालङ्कारे उच्चत्वं लेश्यां च प्रतीत्यछायोदेशः, किमुक्तं भवति?
—यथा सूर्य उच्चैरुद्धीस्तरामधिरोहति यथा च मध्याह्नादूर्ध्वं नीचैस्तरामतिक्रमति एतदपि लौकि-
कव्यवहारापेक्षया उच्यते, लौकिका हि प्रथमतो दूरतरवर्त्तिनं सूर्य उदयमानमतिनीचैस्तारां पश्यन्ति,
ततः प्रत्यासन्नं प्रत्यासन्नं भवत्तमुच्चैरुद्धीस्तरां मध्याह्नादूर्ध्वं च क्रमेण दूरं दूरतरं भवत्तं नीचै-

नीचैस्तरमिति, तथा यथा लेश्याः सञ्चरन्ति, तद्यथा अतिनीचैस्तरां वर्तमाने सूर्ये सर्वस्यापि प्रकाशयस्य वस्तुन उपरि ज्ञवमाना वस्तुनो दूरतः परिपत्तान्ते, ततः प्रकाशयस्य वस्तुनो महतीं महतरा छाया भवति, उच्चैरुचैस्तरां वर्द्धमाने सूर्ये प्रत्यासन्नाः प्रत्यासन्नतराः परिपत्तन्ति, ततः प्रकाशयस्य वस्तुनो हीना हीनतरा छाया भवति, तत एवं तथा तथा वर्तमानं सूर्यस्योद्दलं लेश्यां च प्रतीत्य छायाया अन्यथाभवन्त्या उद्देशो ज्ञातव्यः, इह प्रतिक्षणं तत्सुदगलोपचयेन तत्सुदग-लहन्या वा यत् छायाया अन्यत्वं तत्केवल्येव जानाति छद्मसत्यस्तूदेशतस्तत उक्तं-छायोदेश इति ।

‘उद्दत्तं च छायं च पदुद्य लेसोदेश’ इति, तथा तथा विवर्तमानं सूर्यस्योद्दलं छायां च हीनां हीनतरामधिकामधिकतरां च तथा तथा भवन्तीं प्रतीत्य-आश्रित्य लेश्यायाः—प्रकाशयस्य वस्तुनः प्रत्यासन्नं प्रत्यासन्नतरं दूर दूरतरं वा परिपत्तन्त्या उद्देशो ज्ञातव्यः, तथा ‘लेसं च छायं च पदुद्य उद्दत्तोदेशे’ इति, लेश्यां-प्रकाशयस्य वस्तुनो दूरं दूरतरमासन्नमासन्नतरं परिपत्तन्तीं छायां च हीनां हीनतरामधिकामधिकतरां च तथा तथा भवन्तीं प्रतीत्य सूर्यगतस्योद्दलस्य तथा तथा विवर्तमानस्योदेशो ज्ञातव्यः, किमुक्तं भवति ?—त्रीण्यप्येतानि प्रतिक्षमपमन्यथान्यथाविवर्तन्ते, तत एकस्य द्वयस्य वा तथा तथा विवर्तमानस्योदेशत उपलभ्यादितरस्याद्युदेशतोऽवगमः कर्तव्य इति ।

तदेवं लेश्यास्वरूपमुक्तं, सम्ब्रति पौरुष्याश्छायायाः परिमाणविषये परतीर्थिकप्रति-पत्तिसम्भवं कथयति—‘तत्त्वे’त्यादि, तत्र-तस्यां पौरुष्याश्छायायाः परिमाणचिन्तायां विषये खल्यिमेहे प्रतिपत्ती प्रज्ञासे, तद्यथा—तत्र-तेषां द्वयानां परतीर्थिकानां मध्ये एके एवमाहुः—अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे सूर्य उदगमनमुहूर्ते अस्तमयमुहूर्ते च चतुष्पीरुषीं—चतुष्पुरुषप्रमाणां पुरुषग्रहणमुपलक्षणं तेन सर्वस्यापि प्रकाशयस्य वस्तुनश्चतुर्गुणां छायां निर्वर्तयति,

अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे उदगमनमुहूर्ते अस्तमयमुहूर्ते च द्विपौरुषीं—द्विपुरुषप्रमाणां छायां सूर्यों निर्वर्तयति, अत्रापि पुरुषग्रहणमुपलक्षणं ततः सर्वस्यापि वस्तुनः प्रकाशयस्य द्विगुणां छायां निर्वर्तयतीति द्रष्टव्यं, अत्रोपसंहारः—

‘एगे एवमाहंसु’ १, एके पुनरेवमाहुः—ता इति पूर्ववत्, अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे उदगमनमुहूर्ते अस्तमयमुहूर्ते च सूर्यों द्विपौरुषीं—पुरुषद्वयप्रमाणां छायां निर्वर्तयति, पुरुष-ग्रहणस्योपलक्षणत्वात् सर्वस्यापि प्रकाशयवस्तुनो द्विगुणां छायां निर्वर्तयतीत्यर्थ, तथा अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे सूर्योऽस्तमयमुहूर्ते च न काञ्चिदपि पौरुषीं छायां निर्वर्तयति

सम्प्रत्येते एव मते भावयति—‘तत्त्वे’त्यादि, तत्र-तेषां द्वयानां मध्ये वै तेवादिन एवमाहुः—अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे चतुष्पीरुषीं छायां सूर्यों निर्वर्तयति, अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे सूर्यों द्विपौरुषीं छायां निर्वर्तयति, एवं स्वमतविभावनार्थमाहुः—‘ता जया ण’मित्यादि, तथ यदा—यस्मिन् काले णमिति वाक्यालङ्कारे सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक म्य चारं चरति तदा उत्तमकाषाणप्राप्त उल्कर्षकोऽष्टादशमुहूर्ते दिवसो भवति, जघन्या द्वादशमुहूर्ता रात्रि तस्मिन्श्च दिवसे सूर्यश्चतुष्पीरुषीं—चतुष्पुरुषप्रमाणां छायां निर्वर्तयति, तद्यथा—उदगमनमुहूर्तोऽस्तमयमुहूर्ते च, स चोदगमनमुहूर्तोऽस्तमयमुहूर्ते च चतुष्पीरुषीं छायां निर्वर्तयति लेश्यामभिवर्द्धयन् प्रकाशय-वस्तुन उपरि ज्ञवमानां दूरं दूरतरं परिक्षिपन् दैव-मैव निर्वेष्यन्—प्रकाशयवस्तुन उपरि ज्ञवमानां प्रत्यासन्नं प्रत्यासन्नतरं परिक्षिपन् तथा सति छायाया हीनहीनतरत्वसम्भवात् ।

'ताजयाण'मित्यादि, तत्रयदा सर्ववाह्यं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतितदा उत्तमकाष्ठाप्राप्ता उत्कर्षिका अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, जघन्यो द्वादशमुहूर्तो दिवसः, तस्मिंश्च दिवसे सूर्यो द्विपीरुषीं—पुरुषद्वयप्रमाणां छायां निर्वर्त्तयति, तद्यथा—उद्गमनमुहूर्तं अस्तमयमुहूर्तं च, स च तदा द्विपीरुषीं छायां निर्वर्त्तयति, लेश्यामभिवर्द्धयन् नो चैव निर्वेष्यन्, अस्य वाक्यस्य भावार्थं प्राग्वदभावनीयः। तथा तत्र—तेषां द्वयानां मध्ये ये वादिन एवमाहुः—अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे स सूर्यो द्विपीरुषीं छायां निर्वर्त्तयति अस्ति स दिवसो यस्मिन् दिवसे सूर्यो न काञ्चिदपि पीरुषीं छायां निर्वर्त्तयति त एवं स्वमतविभावनार्थमाचक्षते—

'ताजयाणं० तत्रयदा सूर्यसर्वाग्न्तरमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतितदा उत्तम-काष्ठाप्राप्त उत्कर्षकोऽध्यादशमुहूर्तो दिवसे भवति, जघन्या द्वादशमुहूर्ता रात्रि, तस्मिंश्च दिवसे सूर्यो द्विपीरुषीं छायां निर्वर्त्तयति, तद्यथा—उद्गमनमुहूर्तोऽस्तमयमुहूर्तं च, स च तदानीं द्विपीरुषीं छायां निर्वर्त्तयति लेश्यामभिवर्द्धयन् नो चैव निर्वेष्यन्, तत्रयदा एवमिति वाक्यालङ्कारे सूर्यसर्ववाह्यं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरतितदा उत्तमकाष्ठाप्राप्ता उत्कर्षिका अष्टादशमुहूर्ता रात्रि, जघन्यो द्वादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसस्तर्मिश्च दिवसे उद्गमनमुहूर्तोऽस्तमयमुहूर्तं च सूर्यो न काञ्चिदपि पीरुषीं छायां निर्वर्त्तयति, 'नो चैव ण०' न च—नैव तदानीं सूर्यो लेश्यामभिवर्द्धयन् भवति निर्वेष्यन् वा, अभिवर्द्धयन् अधिकाधिकतराया निर्वेष्ट्यृने हीनहीनतरायाश्छायायाः सम्बवप्रसङ्गात्।

तदेवं परतीर्थि-कप्रतिपत्तिद्वयं श्रुत्वा भगवान् गीतमः स्वमतं पृच्छति 'ता कइकड़' मित्यादि, यदेवं परतीर्थिकानां प्रतिपत्ती 'ता' तर्हि भगवान् स्वमतेन त्वया कृतिकाष्ठां—किंप्रमाणां सूर्य पीरुषीं छायां निर्वर्त्तयन् आख्यात इति वदेत् ? , तत्र भगवान् स्वमतेन देशविभागतः पीरुषीं छायां तथा तथा तथा अनियतप्रमाणां वक्ष्यति, परतीर्थिकास्तु प्रतिनियतामेव प्रतिदिवसं देशविभागेन-च्छति ततः प्रथमतस्तन्मतान्येवो-पदर्शयति 'तत्थे' त्वादि, तत्र-तस्मिन् देशविभागेन प्रतिदिवसं प्रतिनियतायाः पीरुष्याश्छायाया विषयं षन्नवति प्रतिपत्तयः प्रज्ञाताः, तद्यथा—तत्र—तेषां षन्नवते: परतीर्थिकानां मध्ये एके एवमाहुः, ता इति पूर्ववत्, अस्ति स देशो यस्मिन् देशो सूर्य आगतः सन् एकपीरुषीं—एकपुरुषप्रमाणां पुरुषग्रहणमुपलक्षणं सर्वस्यापि प्रकाशयवस्तुनः स्वप्रमाणां छायां निर्वर्त्तयति, अत्रोपसंहारः—'एगे एवमाहंसु' १, 'एके पुनरेवमाहुः—अस्ति स देशो यस्मिन् देशो समागतः सूर्यो द्विपीरुषीं—द्विपुरुषप्रमाणां पुरुषग्रहणस्योपलक्षणत्वात् सर्वस्य वस्तुनः प्रकाशयस्य द्विगुणामित्यर्थं, छायां निर्वर्त्तयति, अत्रोपसंहारः—'एगे एवमाहंसु' २, 'एव' मित्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण एतेनानन्तरो-दितेनाभिलापेन—सूत्रपाठगमेन शेषप्रतिपत्तिगतमपि सूत्रं नेतृत्वं तावद्यावद्यरमप्रतिपत्तिगतं सूत्रं, तदेव खण्डशो दर्शयति—'छब्रठ' इत्यादि, एतद्वै वं परिपूर्णं द्रष्टव्यं—'एगे पुण एवमाहंसु, अस्मिंसे देसे जंसि एं देसंसि सूरिए छञ्चउडपोरसि छाचं निव्यत्तद आहियतिवएज्ञा एगे एवमाहंसु' मध्यमप्रतिपत्तिगतास्त्वालापकाः सुगमत्यात् स्वयं परिभावनीयाः, सम्प्रत्येतासामेव षन्नवतिप्रति-पतीनां भावनिकां चिकीर्षुराह—

'तत्थे' त्वादि, तत्र—तेषां षन्नवतिपरतीर्थिकानां मध्ये ये ते वादिन एवमाहुः—अस्ति स देशो यस्मिन् देशो समागतः सूर्य एकपीरुषीं—प्रकाशयवस्तुनः स्वप्रमाणां छायां निर्वर्त्तयति त एवं स्वमतविभावनार्थमाहुः—'ता सूरियस्स ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, सूर्यस्य सर्वाधिस्तनात्

सूर्यप्रतिथे:—सूर्यप्रतिथानात् सूर्यनिवेशादित्यर्थं वहिर्निःसृता या लेश्यास्ताभि 'ताडिज्ञमाणाहिं' ति ताह्यमानभिरस्या रल्प्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद्यावति सूर्य ऊर्ध्वमुद्दैस्त्वेन व्यवस्थित एतावताऽध्यना, सूत्रे चाध्यशब्दस्य स्वत्वेन निर्देशः प्राकृतत्वात्, एकेन च छायानुभानप्रमाणेन प्रकाश्यस्य वस्तुनो यदुद्देशतः प्रमाणमनुमीयते तेन, इहाकाशदेशे सूर्यसमीपे प्रकाश्यस्य वस्तुनः प्रमाणं नैव साक्षात् परिग्रहीतुं शक्यते किन्तु देशतोऽनुभानेन ततश्छायानुभानप्रमाणेनोत्सुक्तं, 'उमाए' ति अवमितः परिच्छिन्नो यो देशः—प्रदेशो यस्मिन् प्रदेशे आगतः सन् सूर्य एकपीरुषीं पुरुषग्रहणस्योपलक्षणत्वात् सर्वस्य प्रकाश्यस्य वस्तुनः प्रमाणभूतां छायां निर्वर्तयति,

इयमत्र भावना—प्रथमत उदयमाने सूर्ये वा लेश्या विनिर्गत्य प्रकाशमाथितास्ताभि प्रकाश्यवस्तुदेशे ऊर्ध्वक्रयमाणाभिः किञ्चित्पूर्वाभिमुखमवनताभिप्रकाश्येन च वस्तुनायः सम्भाव्यते परिच्छिन्न आकाशप्रदेशः तत्रागतः सूर्य प्रकाश्यवस्तुप्रमाणां छायां निर्वर्तयति, एवमुत्तरत्रापि भावना कार्या, 'तत्थे'त्यादि, तत्र ये ते वादिन एवमाहुः—अस्ति स देशो यस्मिन् देशे सपागतः सूर्यो द्विपीरुषीं छायां निर्वर्तयति त एवं स्वमतविस्फारणार्थमाहुः—'ता सूरियस्स ण'मित्यादि, ताइति पूर्ववत् सूर्यस्य सर्वाध्यस्तात् सूर्यप्रतिथे:—सूर्यनिवेशाद्विर्निःसृताभिर्लेश्याभिस्ताडयमानाभिरस्या रल्प्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद्वृद्ध्मुद्दत्येनव्यवस्थितः एतावद्भयां द्वाभ्यामद्वाभ्यां द्वाभ्यां छायानुभानप्रमाणाभ्यां प्रकाश्यवस्तुप्रमाणव्यामवमितः—परिच्छिन्नो यो देशस्तत्र सपागतः सूर्यो द्विपीरुषीं—प्रकाश्यवस्तुनो द्विगुणां छायां निर्वर्तयति, एवमेकैकप्रतिपत्तावेकैकच्छायानुभानप्रमाणवृद्ध्या तावन्नेतव्यं यावत्लनवतितमा प्रतिपत्ति, तदगतानि च सूत्राणि स्वयं परिभाव-नीयानि, सुगमत्वात्, तदेवमुक्ताः परतीर्थिकप्रतिपत्तयः ।

सम्प्रति स्वमतमुपदर्शयति—'वयं पुण' इत्यादि, वयं पुनरेव—चक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह—'सातिरेण'त्यादि, सूर्य उद्गमसमये अस्तमनसमये च सातिरेकैकोनषट्पुरुषप्रमाणां छायां निर्वर्तयति—एतदेव विभावयिषुराह—'ता अवहौ' इत्यादि, अपगतमर्द्धयस्याः सा अपार्द्धा साचासी पीरुषी च अपार्द्धपीरुषी छाया पुरुषग्रहणस्योपलक्षणत्वात् सर्वस्यापि वस्तुनः प्रकाश्य स्वार्द्धप्रमाणा छाया, एवमुत्तरत्राप्युपलक्षणव्याख्यानं द्रष्टव्यं, दिवसस्य किं गते—कतमे भागे गते शेषे वेति—कतितमे भागे शेषे भवति ?, भगवानाह—

'ता' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, दिवसस्य त्रिभागे गते भवति, दिवसस्य त्रिभागे वा शेषे, 'ता' इत्यादि, पीरुषी पुरुषप्रमाणा, प्रकाश्यस्य वस्तुनः स्वप्रमाणा इत्यर्थ, छाया किं गते—कतितमे भाग गते शेषे वेति—कतितमे वा भागे शेषे भवति ?, दिवसस्य चतुभगे गते चतुभगे शेषे वा, प्रकाश्यस्य वस्तुनः स्वप्रमाणभूता छाया अन्यत्र ग्रन्थान्तरे सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमधिकृत्योक्ता, तथा च नन्दिचूर्णिग्रन्थः—“पुरिसति संकू पुरिससरीरं वा, ततो पुरिसे निष्फला पोरिसी, एवं सब्सस वल्युणी यदा स्वप्रमाणा छाया भवति तदा पोरिसी हवइ, एवं पोरिसिप्रमाणं उत्तरायणस्स अते दक्षिणायणस्स आईए इक दिनं भवइ, अतो परं अस्त्रणगसडिभागा अंगुलस्स दक्षिणायणे वहुति, उत्तरायणे इस्संति, एवं मंडले २ अन्ना पोरिसी” इति, तत इदं सकलमपि पीरुषीविभागप्रमाणप्रतिपादनं सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमधिकृत्यावसेयं, तथा 'ता' इति पूर्ववत्, द्व्यर्द्धपीरुषी—सार्द्धपुरुषप्रमाणा छाया दिवसस्य किं भागे—कतितमे भागे गते भवति, किं शेषे वा—कतितमे वा

भागे शेषे ? , भगवानाह-

‘ता’ इति पूर्ववत्, दिवसस्य पञ्चमे भागे गतेवा भवति, शेषे वा पञ्चमे भागे, ‘एव’ मित्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण अर्द्धपीठषीं-अर्द्धपुरुषप्रमाणां छायां क्षिप्तवा २ पृच्छा—पृच्छासूत्रं द्रष्टव्यं, ‘दिवसभागं’ ति पूर्वपूर्वसूत्रापेक्षया एकैकमधिकं दिवसभां क्षिप्तवा २ व्याकरणं—उत्तरसूत्रं ज्ञातव्यं, तद्वैवम्—‘विषेदितीर्तीणं छाया किं गए वा सेसे वा ? , ता छायागगए वा सेसे वा, ता अह्नाइङ्गपीरितीणं छाया किं गए वा सेसे वा ? , सत्तभागगए वा सेसे वा’ इत्यादि, एतद्व एतावत् तावत् यावत् ‘ता उगुणद्वी’ त्वादिसुगमं, सातिरेकैकोनषष्ठिपीठषीं तु छाया दिवसस्य प्रारम्भसमये पर्यन्तसमये वा, तत आह—‘ता न द्वि द्वितीये गए वा सेसे वा’ इति, सप्रते धाराभिरन् व्यादहे—

‘तथे’ त्वादि, तत्र तासां छायायां विचार्यमाणायां खल्वियं पञ्चविंशतिविधाः छायाः प्रज्ञसाः तद्यथा ‘खंभाषये’ त्वादि, प्रायः सुगमं, विशेषव्याख्यानं चामीषां पदानां शास्त्रान्तराद्यथासम्बद्धायं वाच्यं, गोलछायेत्युक्तं ततस्तामेव गोलछायां भेदत आह—‘तथे’ त्वादि, तत्र—तासां पञ्चविंशतिच्छायानां मध्ये खल्वियं गोलछाया अद्विधा प्रज्ञसा, तद्यथा—‘गोलछाया’ गोलमात्रस्य छाया गोलछाया, अपार्द्धस्य—अर्द्धमात्रस्य गोलस्य छाया अपार्द्धगोलछाया, गोलानमावलिगोलावलिस्तस्या छाया गोलावलिच्छाया अपार्द्धायाः—अपार्द्धमात्राया गोलावलेश्छाया अपार्द्धगोलावलिच्छाया, गोलानां पुओ गोलपुओ गोलोल्कर इत्यर्थं तस्य छाया गोलपुश्छाया, अपार्द्धस्य—अर्द्धमात्रस्य गोलपुअस्य छाया अपार्द्धगोलवलिच्छाया, गोलानां पञ्जो गोलपुओ गोलोल्कर इत्यर्थं तस्य छाया गोलपुअछाया, अपार्द्धस्य—अर्द्धमात्रस्य गोलपुअस्य छाया अपार्द्धगोल पुअच्छाया ॥

प्राभृतं—९ समाप्तम्

मुनि दीपरलसागरेण संशोधिता सम्पादिता प्रज्ञापनाउपान्न सूत्रे
नवमप्राभृतस्य मलयगिरिआचार्येण विरचिता टीका परिसमाप्त ।

प्राभृतं—१०

बृ. तदेवमुक्ते नवमं प्राभृतं, सम्प्रतिदशममारभ्यते, तस्य चापयमयधिकारो यथा ‘चोग इति किं भगवन् ! त्वया समाख्यायते’ इति, तत्तद्विषयनिर्वचनसूत्रमाह—

—ः प्राभृतं—१० प्राभृत प्राभृतं—१ :-

मृ. (४२) ता जोगेति वल्लुस्ता आवलियाणिवाते आहितेति वदेज्ञा, ता कहं ते जोगेति वल्लुस्ता आवलियाणिवाते आहितेति वदेज्ञा ! तत्य खलु इमाओ पंच पदिवतीओ पन्नत्ताओ ।

तथेगे एवमाहंसु ता सव्वेवि णं नक्खता कतियादिया भरणिपञ्चवसाणा एगे एवमाहंसु एगे पुण एवमाहंसु, ता सव्वेवि णं नक्खता महादीया अस्तेसपञ्चवसाणा पन्नता, एगे एवमाहंसु, एगे पुण एवमाहंसु, ता सव्वेवि णं नक्खता धणिद्वादीया सवणपञ्चवसाणा पन्नता, एगे एवमाहंसु ३, एगे पुण एवमाहंसु, ता सव्वेवि णं नक्खता अस्तिणीआदीया रेवतिपञ्चवसाणा प०, एगे एवमाहंसु ४, एगे पुण एवमाहंसु—सव्वेवि णं नक्खता भरणीआदिया अस्तिणीपञ्चवसाणा एगे एवमाहंसु । वयं पुण एवं वदामो, सव्वेवि णं नक्खता अभिईआदीया उत्तरासादापञ्चवसाणा प०

सं०—अभिई सवणो जाव उत्तराषाढा ॥

वृ. 'ताजोगेति वथ्युस्से' त्वादि, ता इति जास्तां तावदन्यक्लयनीयं सम्प्रत्येतावदेव कथ्यते— योग इति वस्तुनो—नक्षत्रजातस्य 'आवलिकानिवायो' ति आवलिकया क्रमेण निपातः—चन्द्रसूर्ये सह सम्पात आख्यातो मयेति वदेत् स्वशिष्येभ्यः, एवमुक्ते भगवान् गौतमः पृच्छति—'ताकहते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं—केन प्रकारेण भगवान् त्वया योग इति योगवस्तुनो—नक्षत्रजात-स्यावलिकानिपातः स आख्यात इति वदेत् ?, भगवानाह—

'तत्थ खलु', तत्र—तस्मिन्नक्षत्रजातस्यावलिकानिपातविषये खल्विमाः पञ्च प्रतिपत्तयः—
—परतीर्थिकाभ्युपगमस्याः प्रज्ञाताः, —तेषां पथानां परतीर्थिकानां मध्ये एके परतीर्थिका एवमाहुः—
ता इति पूर्ववत् सर्वाण्यपि नक्षत्राणि कृतिकादीनि भरणिपर्यवसानानि प्रज्ञातानि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः
प्राकृतत्वात्, अत्रैवोपसंहारः— 'एगे एवमाहसु' १, एवं शेषप्रातिपत्तिचतुष्टयगतान्यपि सूत्राणि
परिभावनीयानि, तदेवं परप्रतिपत्तीरुपदर्श्य सम्प्रति स्वमत्तमुपदर्शयति—

'वयं पुण' इत्यादि, वयं पुनरेवं—वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह—'ता
सब्बेऽविष्णु' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, सर्वाण्यपि नक्षत्राणि अभिजिदादीनि उत्तराषाढापर्यवसा-
नानि प्रज्ञातानि, कस्मादिति चेत् ?, उच्यते, इह सर्वेषामपि सुष्ठमसुष्ठमादिस्तुपाणां कालविशेष-
णामादि युगं 'ए उ गुसमसुसमादयो अद्विविसेसा जुगादिणा सह पवत्तति जुगंतेण सह
समपर्ती' ति श्रीपादलिप्तसूरिवदनप्रामाण्यात्, युगस्य चादि प्रवक्तिं श्रावणमासि बहुलपक्षे प्रतिपदि
तिथी वालवकरणे अभिजित्तत्र चन्द्रेण सह योगमुपागच्छति, तथा चोक्तं ज्योतिष्करण्डके—

॥ १ ॥ "सावणबहुलपडिवए वालवकरणे अभीइनक्खते ।

सब्बत्थ पढमसमये जुगस्स आई वियाणाहि ॥"

अत्र सर्वत्र भरतैरवते भहाविदेहे च, शेषं सुगमं, ततः इत्थं सर्वेषामपि कालविशेषाणामादौ
चन्द्रयोगमधिकृत्याभिजित्तत्रस्य वर्तमानत्वादभिजिदादीनि नक्षत्राणि प्रज्ञातानि, तान्येव
तद्यथेत्यादिनोपदर्शयति—'अभिई सवणे' त्वादि ॥

प्राभृतं-१० प्राभृतप्राभृतं-१ समाप्तम्

—: प्राभृत प्राभृतं-२ :-

वृ. तदेवमुक्तं दशभस्य प्राभृतरय प्रथमं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति द्वितीयमारभ्यते, तस्य
चायमथधिकरो 'नक्षत्रविषयं मुहूर्तपरिमाणं वक्तव्य' मिति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (४३) ता कहं ते मुहूर्ताय आहितेति वदेजा ?, ता एतेसिं अद्वावीसाए नक्खताणं
अत्थि नक्खते जेणं नव मुहूर्ते सत्तावीसं च सत्तद्विभागे मुहूर्तस्स चंदेणं सद्धिं जोयं जोइति,
अन्यि नक्खता जे णं पन्नरसमुहूर्ते चंदेणं जोयं पजोएंति, अत्थि नक्खता जे णं पणतालीसे
मुहूर्ते चंदेणं सद्धिं जोएंति, ता एएसि णं अद्वावीसाए नक्खताणं क्यरे नक्खते जे णं नवमुहूर्ते
सत्तावीसं च सत्तद्विभागे मुहूर्तस्स चंदेणं सद्धिं जोएं, क्यरे नक्खता जे णं पन्नरसमुहूर्ते चंदेणं
सद्धिं जोगं जोइति, कतरे नक्खता जे णं तीसं मुहूर्ते चंदेण सद्धिं जोगं जोइति, कतरे नक्खता
जे णं पणवालीसं मुहूर्ते चंदेण सद्धिं जोयं जोइति ?

ता एएसि णं अद्वावीसाए नक्खताणं तत्य जे ते नक्खते जे णं नव मुहुते सतावीसं सत्तडिभागे मुहुतस्स चंदेण सङ्क्षिं जोयं जोएति से णं एगे अभीयी, तत्य जे ते नक्खता जे पन्नरस मुहुते चंदेण सङ्क्षिं जोयं जोएति ते णं छ, तं०— सतभिसया भरणी अद्वा अस्सेसा सार्वजेड्वा, तत्य जे ते नक्खता जे णं तीसं मुहुत्तं चंदेण सङ्क्षिं जोयं जोयंति ते पन्नरस, तं०— सद्यधणिद्वापुच्चा भद्रवता रेवति अस्सिणी कत्तिया मागसिर पुस्सामहा पुच्चाफगुणी हत्यो विन अणुराहा भूलो पुच्चआसाढा, तत्य जे ते नक्खता जे णं पणतालीसं मुहुते चंदेण सङ्क्षिं जो जोएति ते णं छ, तंजहा—

उत्तराभद्रपद रोहिणी पुणव्यसू उत्तराक्षगुणी विसाहा उत्तरासाढा ॥

बृ. 'ता कहंते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं भगवन्! प्रतिनक्षत्रं मुहूर्ताग्रं—मुहूर्तपरिमाणमाख्यातभिति चेत्?, एवमुक्ते भगवानाह—

'ता एएसि न' मित्यादि, 'ता' मित्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्, एतेषामध्याविशतिनक्षत्राणं मध्येऽस्ति तत्रक्षत्र यत्रव मुहूर्तन् एकत्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिं सप्तषट्ठिभागान् यावत् चन्द्रेण सार्वं योगं युनक्षित—उपैति, तथा अस्ति—निपातत्वाद् व्यत्ययाद्वा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि पञ्चदश मुहूर्तन् यावद्वन्द्रेण सह योगमुपयन्ति, तथा स्ति तानि नक्षत्राणि यानि त्रिंशतं मुहूर्तन् यावद्वन्द्रेण सह योगमन्त्रुवते, तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि पञ्चवत्त्वारिंशतं मुहूर्तन् यावद्वन्द्रेण सह योगं युञ्जन्ति, एवं सामान्येन भगवतोक्ते विशेषनिर्द्वारणार्थं भगवान् पृच्छति गीतपः—

'ता एएसि ण'—मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषामध्याविशतेनक्षत्राणां मध्ये कतरात्रक्षत्र यत्रव मुहूर्तनिकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिं सप्तषट्ठिभागान् यावद्वन्द्रेण सह योगं युनक्षित, तथा कतराणि तानि नक्षत्राणि यानि पञ्चदश मुहूर्तन् यावद्वन्द्रेण सह योगं युञ्जन्ति, तथा कतराणि तानि नक्षत्राणि यानि पञ्चवत्त्वारिंशतं मुहूर्तन् यावद्वन्द्रेण सह योगमन्त्रुनवे, तथा कतराणि तानि नक्षत्राणि यानि पञ्चवत्त्वारिंशतं मुहूर्तन् यावद्वन्द्रेण सार्वयोगमुपयन्ति, एवं गीतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—

'ता एएसिण' मित्यादि, 'ता' इति पूर्ववत्, एतेषामध्याविशतिनक्षत्राणां मध्ये यत्रक्षत्रेऽनव मुहूर्तनिकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिं सप्तषट्ठिभागान् यावद्वन्द्रेण सह योगं युनक्षित तदेकं मध्यजिनक्षत्रमवसेयं, कथभिति चेत्?, उच्यते, इह अभिजिनक्षत्रं सप्तषट्ठिखण्डीकृतस्याहोरात्रस्यैकविंशतिं भागान् चन्द्रेण सह योगमुपैति, ते च एकविंशतिरपि भागां मुहूर्तगतभागकरणां त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि षट् शतानि त्रिंशवद्धिकानि, तथा च एतावान् कालमध्यकृत्वं सीमाविस्तारोऽभिजिनक्षत्रस्यान्यत्राप्युक्तः।

॥ १ ॥ "छ द्वेव सया तीसा भागाण अभिइ सीमविकर्खंभो ।

दिहो सव्यडहरणो सव्येहिं अण्टतनाणीहिं ॥"

तेषां सप्तषट्ठिभागो हियते, लव्यानव मुहूर्ताएकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशति सप्तषट्ठिभागः

॥ १ ॥ उक्तं च— "अभिइस्स चंदजोगो सत्तडीखण्डिओ अहोरत्तो ।

भोगा य एगवीसं ते पुण अहिया नव मुहुता ॥"

तथा 'तत्ये' इत्यादि, तत्र—तेषामध्याविशति नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि पञ्चदश मुहूर्तन् यावद्वन्द्रेण सह योगमन्त्रुवते तानि षट्, तद्यथाशतभिष्ठक् इत्यादि, तथाहि—एतेषां चन्द्रेण नक्षत्राणां प्रत्येकं सप्तषट्ठिखण्डीकृतस्याहोरात्रस्य सत्कान् सार्वान् त्रयस्त्रशद्भागान् उक्ताः

सहयोगो भवति, ततो मुहूर्तगतसप्तष्ठिभागकरणार्थं त्रयस्वशता गुण्यन्ते, जातानि नव शतानि नवल्पिकानि, यदपि सार्वज्ञ तदपि त्रिंशता गुणयित्वा द्विकेन भज्यते लब्ध्यः पञ्चदश मुहूर्तस्य सप्तष्ठिभागात्ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातः पूर्वराशि सहस्रां पञ्चोत्तरं, तथा चैतेषां प्रत्येकं कालमधिकृत्य सीमाविस्तारे मुहूर्तगतसप्तष्ठिभागानां पञ्चोत्तरं सहस्रा, उक्तं च-

॥ १ ॥ “सयभिसयाभरणीए अहा असेस साइ जिह्वाए ।

पञ्चोत्तरं सहस्रं भागाणं सीमविक्खंभो ॥”

अस्य पञ्चोत्तरसहस्रास्य सप्तष्ठिया भागो हियते, लब्ध्याः पञ्चदश मुहूर्ताः, उक्तं च-

॥ २ ॥ “सयभिसया भरणीओ अहा असेस साइ जिह्वाय ।

एए छन्नकखत्ता पञ्चरसमुहूर्तसंजोगा ॥”

तथा तत्र—तेषामध्याविंशते नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि त्रिंशतं मुहूर्तान् यावद्यन्देण सहयोगं युज्ञन्ति तानि पञ्चदशा, तद्यथा—‘सवणो’ इत्यादि, तथाहि—एतेषां कालमधिकृत्य प्रत्येकं सीमाविष्कम्भो मुहूर्त-गतसप्तष्ठिभागानां दशोत्तरे द्वे सहस्रो, ततस्तयोः सप्तष्ठिया भागे हृते लब्ध्याः त्रिंशन्मुहूर्ताः, तथा तत्र यानि नक्षत्राणि पञ्च चत्वारिंशतं मुहूर्तान् यावद्यन्देण सार्वयोगं युज्ञन्ति तानि षट्, तद्यथा—‘उत्तरभद्रपदा’ इत्यादि, तेषां हि प्रत्येकं कालमधिकृत्य सीमाविष्कम्भो मुहूर्तगत-सप्तष्ठिभागानां त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि, ततस्तेषां सप्तष्ठिया भागे हृते लब्ध्याः पञ्चचत्वारिंशदेव मुहूर्ता लभ्यन्ते, उक्तं च—

॥ १ ॥ “तिब्रेव उत्तराइं पुनव्यसूरोहिणी विसाहाय ।

एए छन्नकखत्ता पण्यालमुहूर्तसंजोगा ॥”

॥ २ ॥ अवसेसा नक्खत्ता पनरस ए हुंति तीसइमुहूर्ता ।

चंदंभि एस जोगो नक्खत्ताणं समक्खाओ ॥

तदेवमुक्तो नक्षत्राणां चन्द्रेण सह योगः, सम्प्रति सूर्येण सह तमभिधित्सुराह—

मू. (४४) ता एतेसि एं अह्वावीसाए नक्खत्ताणं अत्यि नक्खते जे एं चत्तारि अहोरते छ्व मुहूर्ते सूरेण सद्धि जोयं जोएंति, अत्यि नक्खता जे एं छ अहोरते एकवीसं च मुहूर्ते सूरेण सद्धि जोयं जोएंति, अत्यि नक्खता जे एं तेरस अहोरते बारस य मुहूर्ते सूरेण सद्धि जोयं जोएंति, अत्यि नक्खता जे एं वीसं अहोरते सूरेण सद्धि जोयं जोएंति । ता एतेसि एं अह्वावीसाए नक्खत्ताणं तत्य जे से नक्खते जे एं चत्तारि अहोरते छ्व मुहूर्ते सूरेण सद्धि जोयं जोएंति से एं अभीयी, तत्य जे ते नक्खता जे एं छ अहोरते एकवीसं च मुहूर्ते सूरिएण सद्धि जोयं जोएंति ते मं छ, तं०—

सतभिसया भरणी अहा असेसा साती जेह्वा, तत्य जे ते तेरस अहोरते दुवालस य मुहूर्ते सद्धि जोयं जोएंति ते एं पणरस, तं०— सवणो धनिह्वा पुव्वा भद्रकता रेवती अस्तिष्णी अस्तिष्णा मग्गसिरं पूसो महा पुव्वाकगुणी हत्यो चित्ता अनुराधा मूलो पुव्वा आसादा, तत्य जे ते

नक्खता जे ण वीसं अहोरते तिनि य मुहुते सूरेण सख्ति जोयं जोएंति ते ण छ, तं०—
उत्तराभद्रवता रोहिणी पुनव्यसृ उत्तरफग्युणी विसाहा उत्तरासादा।

बृ. 'ता एएसि ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषामनन्तरोदितानामष्टविंशतेर्नक्षत्राण्यद्येऽस्ति तथक्षत्रं यद्यतुरोऽहोरात्रान् षट् च मुहूर्तान् यावत् सूर्येण सार्द्धं योगमुपैति, तद्यत्था सन्ति तानि यानि पट् अहोरात्रान् एकविंशतिं च मुहूर्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युजन्ति तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि त्रयोदश अहोरात्रान् द्वादश मुहूर्तान् यावत्सूर्येण सह योगमुपयन्ति तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि विंशतिमहोरात्रान् त्रीन् मुहूर्तान् यावत्सूर्येण समं योगं युजन्ति एवं भगवता सामान्येनोक्ते विशेषावगमनिभित्तं भूयोऽपि भगवान् गौतमः पृच्छति—

'ता एएसि ण' मित्यादि, सुगमं, भगवान् निर्वचनमाह—'ता एएसि न' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषामष्टविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यद्यक्षत्रं चतुरोऽहोरात्रान् षट् च मुहूर्तान् सूर्येण सार्द्धं योगं युनक्ति तदेकमभिजित्वक्षत्रमवसेयं, तथाहि—सूर्ययोगविषयं पूर्वचार्यप्रदशितमिदं प्रकरणं—

॥ १ ॥ "जे रिक्खं जावइए बद्धइ चंदेण भाग सत्तह्वी ।

तं पणभागे राइंदियस्स सूरेण तावइए ॥"

अस्या अक्षरगमनिका—यत् क्रक्षं—नक्षत्रं यावतो रात्रिन्दिवस्य—अहोरात्रस्य सम्बन्धिनः सप्तषट्भागान् चन्द्रेण सह योगं ब्रजति सत्रक्षत्रं रात्रिन्दिवस्य पञ्चभागान् तावतः सूर्येण समं ब्रजति, तत्रभिजिदेकविंशतिं सप्तषट्भागान् चन्द्रेण समं वर्तते, तत एतावतः पञ्चभागानहोरात्रस्य सूर्येण समं वर्तमानमवसेयं, एकविंशतिश्च पञ्चभिभगि हते लब्धाश्चत्वारोऽहोरात्राः एकः पञ्चमो भागोऽवतिष्ठते, स मुहूर्तानियनाय त्रिंशता गुण्यते, जाता त्रिंशतस्याः पञ्चभिभगि हते लब्धाः पण्मुहूर्ता इति, उवतं च—

॥ १ ॥ "अभिई छम्म मुहुते चत्तारि य केवले अहोरते ।

सूरण समं बद्धइ इतो सेसाण बुच्छामि ॥"

तथा तत्र—तेषामष्टविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि षट् अहोरात्रानेकविंशतिं च मुहूर्तान् यावत् सूर्येण समं योगमुपयन्ति तानि पट्, तद्यथा—'सवभिसया' इत्यादि, तथाहि—एतानि नक्षत्राणि प्रत्येकं चन्द्रेण समं सार्द्धान् त्रयस्त्रिंशतद्वयाकान् सप्तषट्भागानहोरात्रस्य ब्रजन्ति अपार्द्धक्षेत्रत्वादेतेषां, तत एतावतः पञ्चभागानहोरात्रस्य सूर्येण समं ब्रजन्तीति प्रत्येयं, प्राणुक्तकरणप्रामाण्यात्, त्रयस्त्रिंशतश्च पञ्चभिभगि हते लब्धाः षट् अहोरात्राः, पञ्चादवतिष्ठन्ते सार्द्धस्त्रयः पञ्चभागाः, ते सवर्णनायां जाताः सप्त, मुहूर्तानियनाय त्रिंशता गुण्यन्ते, जाते द्वे शते दशोत्तरे, एते च मुहूर्तार्द्धगते, ततः परिपूर्णमुहूर्तानियनाय दशभिभगि डियते, लब्धा एकविंशतिमुहूर्ताः, उक्तं च—

॥ १ ॥ "सवभिसया भरणीओ अद्वा अस्तेस साइ जिह्वा च ।

बद्धांति मुहुते इक्वीस छद्येवऽहोरते ॥"

तथा तत्र—तेषामष्टविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि त्रयोदश अहोरात्रान् द्वादश च मुहूर्तान् यावत् सूर्येण समं योगं युजन्ति तानि पञ्चदश तद्यथा—'सवणी' इत्यादि, तथाहि—अमूर्ति परिपूर्णान् सप्तषट्भागान् चन्द्रेण समं ब्रजन्ति, ततः सूर्येण समं योगं युजन्ति पञ्चभागानप्यहोरात्रस्य

सप्तषष्ठिसङ्घवान् गच्छन्ति, सप्तषष्ठेश्च पञ्चमिभग्नि लब्ध्यास्त्रयोदश अहोरात्राः, शेषी च द्वी भागी तिष्ठतः, तीत्रिंशता गुण्यते, जाताः षष्ठि, तस्याः पञ्चमिभग्नि हते लब्ध्या द्वादश मुहूर्तां, उक्तं च -

॥ १ ॥ “अवसेसा नक्खता पञ्चसवि सूरसहगया जंति ।
बास चेव मुहूर्ते तौरस य समे अहोरते ॥”

तथा तत्र—तेषामध्यायिं शतिर्नक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि विंशतिमहोरात्रान् त्रीन् मुहूर्तान् यावत्सूर्येण समं योगमश्रूवते तानि षट्, तद्यथा—‘उत्तरभद्रवया’ इत्यादि, एतानि हि षडपि नक्षत्राणि प्रत्येकं चन्द्रेण समं सप्तषष्ठिभागानां शतमेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्यार्द्धव्रजन्ति, तत एतान्तः पञ्चभागान् अहोरात्रसा शूर्येण समं लग्नमदगत्वाणां, शतस्य च पञ्चमिभग्नि हते लब्ध्या विंशति अहोरात्राः, यदपि चैकस्य पञ्चभागस्यार्द्धमुद्धरति तदपि त्रिंशता गुण्यते, जाता त्रिंशत्, तस्या दशमिभग्नि हते लब्ध्यास्त्रयो मुहूर्ता इति ॥

प्राभृतं—१० प्राभृतप्राभृतं—२ समाप्तम्

—: प्राभृतप्राभृते—३ :—

कृ. उक्तं दशमस्य प्राभृतस्य द्वितीयं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति तृतीयमारम्भ्यते, तस्य चायमर्थाधिकारः—‘एवंभागानि नक्षत्राणि वक्तव्यानी’ ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (४६) ता कहं ते एवंभागा आहितातिवदेजा ?, ता एतेसि यं अद्वावीसाए नक्खताणं अत्यि नक्खता एवंभागा समखेत्ता पं०, अत्यि नक्खता पच्छंभागा समक्खेत्ता तीसमुहूर्ता पं०, अत्यि नक्खता नतंभागा अवद्वखेत्ता पन्नरसमुहूर्ता पं०, अत्यि नक्खता उभयंभागा दिवद्वखेत्ता पणतालीसं मुहूर्ता पं० । ता एएसि यं अद्वावीसाए नक्खताणं कतरहे नक्खता पुच्चंभागा समखेत्ता तीसतिमुहूर्ता पं० कतरे० २ कतरे नक्खता उभयंभागा दिवद्वखेत्ता पणतालीसतिमुहूर्ता पं०, ता एतेसि यं अद्वावीसाए नक्खताणं तत्थ जे ते नक्खता पुच्चंभागा समखेत्ता तीसतिमुहूर्ता पं० ते यं छ, तंजहा— पुच्चापोद्वता कतिया मघा पुच्चाफग्गुणी मूलो पुच्चासाढा, तत्थ जे नक्खता पच्छंभागा समखेत्ता तीसतिमुहूर्ता पं०, ते यं दस, तंजहा—

अभिई सवणो धणिडा रेवती अस्तिष्ण मिगसिरं पूसो हत्थो वित्ता अनुराधा, तत्थ जे ते नक्खता णतंभागा अद्वद्वखेत्ता पन्नरसमुहूर्ता पं० ते यं छ, तंजहा—

सयभिसया भरहणी अद्वा जस्तेसा साती जेडा, तत्थ जे ते नक्खता उभयंभागा दिवद्वखेत्ता पन्नतालीसं मुहूर्ता पं० ते यं छ, तंजहा—

उत्तरापोद्वता रोहिणी पुणव्वसू उत्तराफग्गुणी विसाहा उत्तरासाढा ॥

कृ. ‘ता कहं ते’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ?—केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया एवंभागानि—वक्ष्यमाणप्रकारभागानि नक्षत्राणि आख्यातानि इति भगवान् वदेत् ?, एवमुक्ते भगवानाह—

‘ता एएसि यं’ मित्यादि, ‘ता’ इति पूर्ववत्, एतेषामध्यायिं शतेर्नक्षत्राणां मध्ये० स्तीति सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि पूर्वभागानि—दिवसस्य पूर्वभागश्चन्द्रयोगस्यादिमधिकृत्य विद्यते वेषां तानि पूर्वभागानि । ‘समक्खेत्ता’ इति समं—पूर्णमहोरात्रप्रमितं क्षेत्रं चन्द्रयोगमधिकृत्यास्ति वेषां तानि समक्षेत्राणि अत एव त्रिंशन्मुहूर्तानि प्रज्ञसानि, तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि

पश्चाद्भागानि—दिवसस्य पश्चात्तनो भागश्चन्द्रयोगस्यादिमधिकृत्य विद्यते येषां तानि पश्चाद्भागानि समक्षेत्राणि त्रिंशभुहूतानि प्रज्ञासानि, तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि 'नक्तंभागानि' नक्तं—राश्च चन्द्रयोगस्यादिमधिकृत्य भागः—अवकाशो येषां तानि तथा ।

'अपार्द्धक्षेत्राणी'ति अपगतमर्द्धं यस्य तदपार्द्धं, अर्द्धभागमित्यर्थः, अपार्द्धमर्द्धमात्रं क्षेत्रमहोरात्रप्रभितं येषां चन्द्रयोगमधिकृत्य तानि अपार्द्धक्षेत्राणि, अत एव पश्चदशभुहूतानि, पश्चदश चन्द्रयोगमधिकृत्यभुहूता विद्यन्ते येषां तानि तथा प्रज्ञासानि, तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि नक्षत्राणि । 'उभयभागानि' उभयं—दिवसरात्री तस्य दिवसस्य रात्रेश्चेत्यर्थं, चन्द्रयोगस्यादिमधिकृत्य भागो येषां तानि तथा, तथाहि—द्व्यर्द्धक्षेत्राणि, द्वितीयमर्द्धयस्य तद् द्व्यर्थं सार्द्धमित्यर्थः, द्वयर्द्ध—सार्द्धमहोरात्रप्रभितं क्षेत्रं येषां तानि तथा, अत एव पश्चचत्वारिंशभुहूतानि प्रज्ञासानि, एवं भगवता सामान्येनोक्तविशेषावबोधनार्थं भगवान् गौतमः पृच्छति—'ता एएसि ण' मित्यादि सुगमं ;

भगवान् प्रतिवचनमाह—'ताएएसिण', एतेषामष्टविंशतिनक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि पूर्वभागानि समक्षेत्राणि त्रिंशभुहूतानि प्रज्ञासानि तानि षट्, तद्यथा—'पुञ्चपुड्डवया' इत्यादि, एतद्बानन्तरे एव प्राभृतप्राभृते योगस्यादौ चिन्त्यमाने भावयिष्यते, तथा तेषामष्टविंशतिनक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि पश्चाद्भागानि समक्षेत्राणि त्रिंशभुहूतानि प्रज्ञासानि तानि दश,

तद्यथा—'अभिई' इत्यादि, तथा तत्र—तेषां अष्टविंशतिनक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि नक्तंभागानि अपार्द्धक्षेत्राणि पश्चदशभुहूतानि प्रज्ञासानि तानि षट्, तद्यथा—'सयभिसप्ता' इत्यादि, तथा तत्र—तेषामष्टविंशतिनक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राण्युभयभागानि तानि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि पश्चत्वारिंशभुहूतानि तानि षट्, तद्यथा—'उत्तरापुड्डवया' इत्यादि,

सर्वत्राणि च भावना अग्रेऽनन्तरमेव भावयिष्यते ॥

प्राभृतं—१० प्राभृतप्राभृतं—३ समाप्तम्

- : प्राभृतप्राभृतं—४ :-

बृ. तदेवमुक्तं तृतीयं प्राभृतप्राभृतं, सम्राति चतुर्थमारभ्यते—तस्य चाचमध्याधिकारो 'योगस्यादिर्वक्तव्य' इति, किञ्च—पूर्वमनन्तरप्राभृतप्राभृते नक्षत्राणां पूर्वभागगताद्युक्तं, तत्र योगस्यादिपरिज्ञानमन्तरेण नावगन्तुं शक्यते ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मृ. (४६) ता कहं ते जोगस्त आदी आहिताति वदेज्ञा ?, ता अभियीसवणा खलु दुवे नक्खता पद्याभाग समखिता सातिरेगजतालीसतिमुहूता तप्पदमयाए सायं चंदेण सङ्क्षिं जोयं जोएंति, ततो पच्छा अवरं सातिरेयं दिवसं, एवं खलु अभिईसवणा दुवे नक्खता एगराइं एगं च सातिरेयं दिवसं चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएंति, जोयं जोएता जोयं अणुपरियहृति जोयं अणुपरियहृता सायं चंदं धनिङ्गाणं समर्पयति, ता धनिङ्गा खलु नक्खते पच्छंभागे समक्खेते तीसतिमुहूते तप्पदमयाए सायं चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएति, २ ता चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएता ततो पच्छराइं अवरं च दिवसं ।

एवं खलु धनिङ्गानक्खते एगं च राइं एगं च दिवसं चंदेण सङ्क्षिं जोयं जोएति जोएता जोयं अणुपरियहृति जोयं अणुपरियहृता सागं चंदं सतभिसयाणं समर्पयेति ता समभिसया खलु

खलते नतं भागे अवहु खेते पन्नरसमुहुते पढमताए सागं चंदेण सद्धि जोएति नो लभति अवरं दिवसं। एवं खलु सयभिसया नक्खते एगं च राइ चंदेण सद्धि जोयं जोएति, जोयं जोएता जोयं अणुपरियद्विति, जोयं अणुपरियद्विता तो चंदं पुच्चाणं पोद्वताणं समप्पेति ता पुच्चापोद्वता खलु नक्खते पुच्चं भागे समखेते तीसतिमुहुते तप्पद्वमताए पातो चंदेण सद्धि जोयं जोएति, ततो वच्छा अवरराइ, एवं खलु पुच्चापोद्वता नक्खते एगं च दिवसं एगं च राइ चंदेण सद्धि जोयं जोएति २ ता जोयं अणुपरियद्विति २ पातो चंदं उत्तरापोद्वताणं समप्पेति, ता उत्तरपोद्वता खलु नक्खते उभयं भागे दिवहृखेते पणतालीसमुहुते तप्पद्वमयाए पातो चंदेण सद्धि जोयं जोएति अवरं च राति ततो पच्छा अवरं दिवसं।

एवं खलु उत्तरापोद्वतानक्खते दो दिवसे एगं च राइ चंदेण सद्धि जोयं जोएति अवरं च राति, ततो पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु उत्तरापोद्वतानक्खते दो दिवसे एगं च राइ चंदेण सद्धि जोयं जोएति जोइता जोयं अणुपरियद्विति ता सागं चंदं रेवतीणं समप्पेति, ता रेवती खलु नक्खते पच्छभागे समखेते तीसतिमुहुते तप्पद्वमताए सागं चंदेण सद्धि जोयं जोएति, ततो पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु रेवतीनक्खते एगं राइ एगं च दिवसं चंदेण सद्धि जोयं जोएति २ ता जोयं अणुपरियद्विति २ ता सागं चंदं अस्सिपीणं समप्पेति, ता अस्सिपीखलु नक्खते पच्छिमभागे समखेते तीसतिमुहुते तप्पद्वमताए सागं चंदण सद्धि जोयं जोएति, ततो पच्छा अवरं दिवसं।

एवं खलु अस्सिपीनक्खते एगं च राइ एगं च दिवसं चंदेण सद्धि जोयं जोएति २ ता जोगं अणुपरियद्विति २ ता सागं चंदं भरणीणं समप्पेति, ता भरणी खलु नक्खते नतं भागे अवहु खेते पन्नरसमुहुते तप्पद्वमताए सागं चंदेण सद्धि जोयं जोएति, नो लभति अवरं दिवसो, एवं खलु भरणीनक्खते एगं राइ चंदेण सद्धि जोयं जोएति २ ता जोयं अणुपरियद्विति २ ता पादो चंदं कतियाणं समप्पेति, ता कतिया खलु नक्खते पुच्चं भागे समखिते तीसडमुहुते तप्पद्वमताए सागं चंदेण सद्धि जोगं जोएति २ ता जोयं अणुपरियद्विति २ हिता पादो चंदं रोहिणीणं समप्पेति

रोहिणी जहा उत्तरभद्रवता मगसिरं जहा धणिद्वा अदा जहा सतभिसया पुनव्वसु जहा उत्तराभद्रवता पुस्सो जहा धनिद्वा अस्सेसा जहा सतभिसया मधा जहा पुच्चाफग्गुणी पुच्चाफग्गुणी जहा पुच्चाभद्रवया उत्तराफग्गुणी जहा उत्तराभद्रवता हल्लो चिता य जहा धनिद्वा साती जहा सतभिसया विसाहा जहा उत्तरभद्रदा अनुराहा जहा धणिद्वा सयभिसया मूला पुच्चासाढा य जहा पुच्चभद्रपदा उत्तरासाढा जहा उत्तराभद्रवता ॥

बृ. 'ता कर्ह ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं त्वया भगवन् योगस्यादिरात्मात इति वदेत्, इह निश्चयनयमतेन चन्द्रयोगस्यादि सर्वेषामपि नक्षत्राणामप्रतिनियतकालप्रमाणाः, ततः सा करणवशादवगन्तव्या, तस्य करणं ज्योतिष्करण्डके समस्तीति तटीकां कुर्वता तत्रैव सप्रपञ्चं भावितं अतस्ततोऽवधार्य, अत्र तु व्यवहारनयमधिकृत्य वाहुल्येन यस्य नक्षत्रस्य यदा चन्द्रयोगस्यादिर्भवति तमभिधित्पुराह-

'अभीद' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, द्वे अभिजिञ्चश्वणाख्ये नक्षत्रे पथ्यादभागे समक्षेत्रे, इहाभिजिञ्चश्वत्रं न समक्षेत्रं नाच्यपर्वत्तेत्रं नापि ह्यद्विक्षेत्रं, केवलं श्रवणनक्षत्रेण सह सम्बद्धमुपात्त-

भित्यभेदोपचारात् तदपि समक्षेत्रमुपकल्य समक्षेत्रमित्युक्तं, सातिरेकैकोनचत्वारिंशन्मुहूर्तप्रमात्राहि—सातिरेका नव मुहूर्ता आभैंजेतास्त्रशः-मुहूर्ताः श्रवणस्येत्युभयमोलने यथोऽपि मुहूर्तपरिमाणं भवति, तत्यथमतया—चन्द्रयोगस्य प्रथमतया सायं—विकालवेलायां, इह दिवसस्य कतित- माघरसाद् भागादारभ्य यावद्रात्रेः कतितमो भागो यावत्राद्यापि परिस्फुटनक्षत्रम् भण्डलालोकस्तावान् कालविशेषः सायंसिति विवक्षितो द्रष्टव्यः, तस्मिन् सायंसमये चन्द्रेण सह योगं योगं युद्धकाः, इहाभिजिनक्षत्रं यद्यपि युगस्यादी प्रातश्चन्द्रेण सह योगमुपैति तथापि श्रवणेन सह सम्बद्धमिह तद्विवक्षितं, श्रवणनक्षत्रं च भध्याह्नादूर्ध्वमपसरति दिवसे चन्द्रेण सह योगमुपादाने ततस्तासाहवर्यात् तदपि सायंसमये चन्द्रेण युज्यमानं विक्षित्वा सामान्यतः सायं चन्द्रेण ‘तस्मै जोगं युज्जन्ति’ इत्युक्तं, अथवा युगस्यादिमतिरिच्यान्यदा वाहूल्यमधिकृत्येदमुक्तं ततो न कथिद्वोपः, ‘ततो पच्छा’ इत्यादि, पश्चात्—तत ऊर्ध्वं अपरमन्यं सातिरेकं दिवसं यावत्, एतदेवोपसंहारव्याजेन व्यक्तीकरोति—

‘एवं खलु’ इत्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण खल्विति निश्चये अभिजिच्छवणे द्वे नक्षत्रे सायंसमयादारभ्य एकां रात्रिं एकं च सातिरेकं दिवसं चन्द्रेण सार्वं योगं युद्धकाः, एतावत्तं च कालं योगं युक्त्वा तदनन्तरं योगमनुपरिवर्तयते, आत्मनश्चयाववयत इत्यर्थः, योगं चानुपरिवर्त्य सायं दिवसस्य कतितमे पश्चाद् भागे चन्द्रं धनिष्ठायाः समर्पयतस्तद्वमभिजिच्छवणधनिष्ठाः सायंसमये चन्द्रेण सह प्रथमतो योगं युज्जन्ति, तेजामूर्णि श्रीण्यपि पश्चाद् भागान्यवगन्तव्यानि, ‘ता’ इत्यादि, ततः समर्पणादनन्तरं धनिष्ठा खलु नक्षत्रं पश्चाद् भागं, सायंसमये तस्य प्रथमतश्चन्द्रेण सह युज्यमानत्वात्, समक्षेत्रं चिंशन्मुहूर्तं तत्यथमतया सायंसमये चन्द्रेण सह योगं युनक्ति, चन्द्रेण सह योगं युक्त्वा ततः सायंसमयादूर्ध्वं ततः पश्चाद्रात्रिमपरं च दिवसं यावद्योगं युनक्ति, एतदेवोपसंहारव्याजेन व्याच्ये—‘एवं खल्वि’ त्यादि सुगमं, यावद्योगमनुपरिवर्त्य सायंसमये चन्द्रं शतभिषजः समर्पयति प्रायः परिस्फुटनक्षत्रभण्डलावलोके, तत इदं नक्षत्रं नक्तं भागं द्रष्टव्यं, तथा चाह—‘ता’ इत्यादि, ता इति ततः समर्पणादनन्तरं शतभिषजकृनक्षत्रं खलु नक्तं भागमपार्वक्षेत्रं पश्चदशमुहूर्तं तत्यथमतया चन्द्रेण सार्वं योगं युनक्ति, तद्यतथायुक्तं च सत्र लभते अपरं दिवसं, पश्चदशमुहूर्तप्रमाणत्वात्, किन्तु रात्रनन्तरेव योगमधिकृत्य परिसमाप्तिमुपैति, तथा चाह—

‘एवं खल्वि’ त्यादि सुगमं, यावद्योगमनुपरिवर्त्य प्रातश्चन्द्रं पूर्वयोः प्रोष्ठपदयोः भाद्रपदयोः समर्पयति, इह पूर्वप्रोष्ठपदानक्षत्रस्य प्रातश्चन्द्रेण सह प्रथमतया योगः प्रवृत्त इतीदं पूर्वभागमुच्यते, तथा चाह—‘ता पुष्ये’ त्यादि, ततः समर्पणादनन्तरं पूर्वप्रोष्ठपदानक्षत्रं खलु पूर्वभागं समक्षेत्रं चिंशन्मुहूर्तं तत्यथमतया प्रातश्चन्द्रेण सह योगं युनक्ति, तद्यतथायुक्तं सत् ततः प्रातः समयादूर्ध्वं तं सकलं दिवसमपरां च रात्रिं यावद्वृत्तते, एतदेवोपसंहारव्याजेनाह—

‘एवं खल्वि’ त्यादि सुगमं यावद्योगमनुपरिवर्त्य प्रातश्चन्द्रमुत्तरयोः प्रोष्ठपदयोः समर्पयति, इदं किलोत्तराभद्रपदाख्यं नक्षत्रमुक्तप्रकारेण प्रातश्चन्द्रेण सह योगमधिगच्छति, केवलं प्रथमान् पश्चदश मुहूर्तान् अधिकानपनीय समक्षेत्रं कल्पयित्वा यदा योगधित्यते तदा नक्तमपि योगोऽस्तीत्युभयभागमवसरेय, तथा चाह—‘ता’ इत्यादि, ततः समर्पणादनन्तरं (उत्तरे) प्रोष्ठपदानक्षत्रं खलूभयभागं दृव्यर्द्धक्षेत्रं पश्चवत्वारिंशमुहूर्तं तत्यथमतया—योगप्रथमतया प्रातश्चन्द्रेण सार्वं

योगं युनक्ति, तस्म तथायुक्तं सत् तं सकलमपि दिवसमपरां च रात्रि ततः पश्चादपरं दिवसं यावद् वर्तते, एतदेवोपसंहारव्याजेन व्यक्तीकरोति— यावधोगमनुपरिवर्त्य सायंसमये चन्द्रं रेवत्याः समर्पयति, तत्र रेवतीनक्षत्रं सायंसमये चन्द्रेण सह योगमधिगच्छति, ततस्तत्पश्चादभागमवसेसं, तथा चाह—‘ता रेवई’, ‘ता’ इति ततः समर्पणादनन्तरं शेषं सुगमं, इदं च चन्द्रेण सह युक्तं सत्सायंसमयादूर्ध्वं सकलां रात्रिं अपरं च दिवसं यावद्वन्द्रेण सह युक्तमतिष्ठते, तत इदमप्यश्विनीनक्षत्रं सायंसमये चन्द्रेण सह युज्यमानत्वात् पश्चादभागमवसेयं, तथा घाह—‘ता’ इत्यादि सुगमं, नवरमिदमपि अश्विनीनक्षत्रं समक्षेत्रत्वात् सायंसमयादारभ्य तां सकलां रात्रिमपरं च दिवसं यावद्वन्द्रेण सह युक्तम, एतदेवोपसंहारव्याजेनाह—

‘एवं खल्वि’त्यादि सुगमं, यावधोगमनुपरिवर्त्य सायंप्रायः परिस्फुटनक्षत्रमण्डलालोकसमये चन्द्रं भरण्थाः समर्पयति, इदं च भरणीनक्षत्रमुक्तयुक्त्या रात्री चन्द्रेण सह योगमुपैति, ततो नक्तंभागमवसेयं, तथा घाह—‘ता भरणी’त्यादि, पाठसिद्धं, नवरमिदमपार्द्धक्षेत्रत्वाद्रात्रावेव योगं परिसमाप्यति, ततो न रुग्महे इन्द्रेण सह युक्तमपरं दिवनं, एतदेवोपसंहारव्याजेन परिस्फुटयति— ‘एवं खल्वि’त्यादि सुगमं, यावधोगमनुपरिवर्त्य प्रातश्चन्द्रं कृत्तिकानां समर्पयति, इदं च कृत्तिकानन्मुक्तयुक्त्या प्रातश्चन्द्रेण सह योगमुपैति, ततः पूर्वभागमवसेयं, एतदेवाह—‘ता कृतिये’त्यादि सुगमं, नवरमिदं समक्षेत्रत्वात् प्रातःसमयादूर्ध्वं सकलं दिवसं ततः पश्चाद्रात्रिं परिपूर्णा चन्द्रेण सह युक्तं वर्तते, एतदेवोपसंहारव्याजेन व्यक्तीकरोति—

‘एवं खलु’इत्यादि सुगमं, यावधोगमनुपरिवर्त्य प्रातश्चन्द्रं रोहिण्याः समर्पयति, इदं च कृत्तिकानक्षत्रं दृव्यद्वर्द्धक्षेत्रं, अतः प्रागुक्तयुक्तिवशादुभयभागं प्रतिपत्तव्यं, ‘रोहिणी जहा उत्तरभद्रवयं’ति रोहिणी यथा प्रागुक्तरभाद्रपदा उक्ता तथा वक्तव्या, सा चैवम्—‘ता रोहिणी खु नक्खते उभयभागे दिवहृषेते पण्यालीसमुहृते तप्पदमयाए पातो चंदेण सर्द्धिं जोयं जोएइ अवरं च राइं ततो पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु रोहिणीनक्खसे दो दिवसे एगं च राइं चंदेण सर्द्धिं जोयं जोएइ, २ ता, जोगं अणुपरियहैइ, २ ता, सायं चंदं मिगसिरस्स समप्पेइ’ ‘मिगसिरं जहा धणिहू’ति मृगशिरो नक्षत्रं यथा प्राग् धनिष्ठोक्ता तथा वक्तव्या, तथ्या—

‘ता मिगसिरे नक्खते पच्छंभागे तीसइमुहृते तप्पदमयाए सायं चंदेण सर्द्धिं जोगं जोएइ, सायं चंदेण सर्द्धिं जोगं जोएता ततो पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु मिगसिरे नक्खते एगं राइं एगं च दिवसं चन्देण सर्द्धिं जोयं जोएइ, २ ता जोगं अणुपरियहैइ, २ ता सायं चंदं अहा ए समप्पेइ’ अत्र सायमिति प्रायः परिस्फुटनक्षत्रमण्डलालोकसमये अत एवैतत्तकांभागं, तथा घाह—‘अहा जहा सयभिसया’ आद्रा यथा प्राक् शतभिषगभिहिता तथाऽभिधातव्या, सा चैवम्—

‘ता अदा खलु नक्खते नतंभागे अवहृषेते पत्रसमुहृते तप्पदमयाए सायं चंदेण सर्द्धिं जोअं जोएइ, नो लभेइ अवरं दिवसं, एवं खलु अहा एगं राइं चंदेण सर्द्धिं जोगं जोएइ, जोयं जोएता जोयं अणुपरियहैइ, जोयं अणुपरियहिता पाओचंदं पुणव्वसूणं समप्पेइ’ इदं च पुनर्बुनक्षत्रं दृव्यद्वर्द्धक्षेत्रत्वात् प्रागुक्तयुक्तेः उभयभागमवसेयं, तथा घाह—‘पुनव्वसू जहा उत्तरभद्रवया’ पुनर्बुनक्षत्रं यथा प्राक् उत्तरभद्रपदानक्षत्रमुक्तं तथा वक्तव्यं, तच्चैवम्—

‘ता पुनव्वसू खलु नक्खते उभयभागे दिवहृषेते पण्यालीसमुहृते तप्पदमयाए पाओ

चंदेण सद्भिं जोयं जोएइ, अवरं च राइं ततो पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु पुनव्यसू नक्खते दो दिवसे एगं च राइं चंदेण सद्भिं जोअं जोएइ, २ ता जोगं अणुपरियह्वैइ, २ ता सायं चंदं पुस्सस्स समप्पेइ' इदं च पुष्टनक्षत्रं सायंसमये दिवसावसानस्पे चन्द्रेण सह योगमधि- गच्छति, ततः पश्चाद्भागमवसेयं, तथा चाह- पुष्यो यथा पूर्वधनिष्ठाऽभिहिता तथाऽभिधातव्या, तद्यथा-

'तु पुस्से खलु नक्खते पच्छंभागे समक्खेते तीसइमुहुते तप्पदमयाए सायं चंदेण सद्भिं जोयं जोएइ जोयं जोएता ततो पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु पुस्से नक्खते एगं राइं एगं च दिवसं चंदेण सद्भिं जोयं जोएइ, २ ता जोगं अणुपरियह्वैइ २ ता सायं चंदं असिलेसाए समप्पेइ,' इदं चाश्लेषानक्षत्रं सायंसमये-परिस्फुटनक्षत्रमण्डलालोकस्पे प्रायश्चन्द्रेण सह योगमुपैति, तत इदं नक्तंभागमवसेयं, अपार्क्षेत्रत्वात्त्र तस्यामेव रात्री योगं परिसमाप्यति, तथा चाह- 'असलेसा जहा सर्थभिसया' यथा शतमिषकृ प्रागभिहिता तथा अश्लेषापि वक्तव्या, सा चैवम्-

'ता असिलेसा खलु नक्खते नक्तंभागे अवह्वेते पञ्चरसमुहुते तप्पदमयाए सायं चंदेण सद्भिं जोयं जोएइ, जोअं जोएता नी लभइ अवरं दिवसं, एवं खलु असिलेसानक्खते एगं राइं चंदेण सद्भिं जोगं जोएइ जोयं जोइता जोगं अणुपरियह्वैइ, जोगं अणुपरियह्विता पाओ चंदं मध्याणं समप्पेइ,' इदं च मधानक्षत्रमुक्तयुक्त्या प्रातश्चन्द्रेण सह योगमथुते, ततः पूर्वभागमवसातव्यं, तथा चाह- मध्यायथा पूर्वफाल्युनीतथाद्रष्टव्या, तद्यथा- 'ता मधा खलु नक्खते पुव्वभागे समक्खेते तीसइमुहुते तप्पदमयाए पाओ चंदेण सद्भिं जोयं जोएइ ततो पच्छा अवरं राइं, एवं खलु मधानक्खते एगं दिवसं एगं च राइं चंदेण सद्भिं जोयं जोएइ, जोगं जोइता जोगं अणुपरियह्वैइ जोगं अणुपरियह्विता पाओ चंदं पुव्वफागुणीणं समप्पेइ,' इदमपि पूर्वफाल्युनीनक्षत्रं प्रातश्चन्द्रेण सह योगमुक्तनीत्या समधिगच्छति, ततः पूर्वभागं प्रत्येतव्यं, तथा चाह- 'पुव्वफागुणी जहा पुव्वभद्रव्या, यथा प्राक् पूर्वभाद्रपदाऽभिहिता तथा पूर्वफाल्युन्य- प्यभिधातव्या, तद्यथा-

'ता पुव्वफागुणी खलु नक्खते पुव्वभागे समखिते तीसइमुहुते तप्पदमयाए पातो चंदेण सद्भिं जोइं जोएइ, ततो पच्छा अवरं राइं, एवं खलु पुव्वफागुणीनक्खते एगं च दिवसं एगं च राइं चंदेण सद्भिं जोयं जोएइ, २ ता जोगं अणुपरियह्वैइ २ ता पाओ चंदं उत्तराणं फगुणीणं समप्पेइ' एतद्वोत्तराफाल्युनीनक्षत्रं द्वयर्द्धक्षेत्रमतः प्रागुक्तयुक्तिवशादुभयभागं वेदितव्यं, तथा चाह- यथा प्रागुत्तरभद्रपदोक्ता तथोत्तरफा- ल्युन्यपि वक्तव्या, सा चैवम्-

'उत्तरफगुणी खलु नक्खते पणवालीसइमुहुते तप्पदमाए पातो चंदेण सद्भिं जोयं जोएइ अवरं च राइं, ततो पच्छा अवरं च दिवसं, एवं खलु उत्तरफगुणीनक्खते दो दिवसे एगं च राइं चंदेण सद्भिं जोयं जोएइ, २ ता जोगं अणुपरियह्वैइ २ ता सायं चंदं हत्यस्स समप्पेइ,' इदं च हत्यनक्षत्रं सायं-दिवसावसानसमये चन्द्रेण सह योगमधिरोहति, तेन पश्चाद्भागमवसेयं, चित्रानक्षत्रं तु किञ्चित्समधिके दिवसावसाने चन्द्रयोगमधिगच्छति, ततस्तदपि पश्चाद्भागं मन्तव्यं, एतदेवाह- 'हत्यो चित्ता' यथा धनिष्ठा तथा हस्तं चित्रा च वक्तव्या, तद्यथा-

'ता हत्ये खलु नक्खते पच्छंभागे समखिते तीसइमुहुते तप्पदमयाए सायं चंदेण सद्भिं जोयं जोएइ, ततो पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु हत्यनक्खते एगं राइं एगं च दिवसं चंदेण सद्भिं जोगं जोएइ, जोगं जोएइ, ततो पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु हत्यनक्खते एगं राइं एगं च दिवसं

चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियद्वैइ जोगं अणुपरियद्विता सायं चंदेण चित्ताए समप्तेइ'ति, 'ता वित्ता खलु नक्खते पच्छंभागे समक्खेते तीसइमुहुते तप्पदमयाए सायं चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएइ, ततो पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु वित्ता नक्खते एगं राइं एगं च दिवसं सङ्क्षिं जोयं जोएइ, जोयं जोइत्ता जोगं अणुपरियद्वैइ जोयं अणुपरियद्विता सायं चंदं साईए समप्तेइ' स्वातिश्च सायं—प्रायः परिस्फुटद्रश्यमाननक्षत्रमण्डलरूपे चन्द्रेण सह योगमुपैति, तत इयं नक्तंभागा प्रत्येया, तथा चाह—‘साई जहा सयभिसया’ यथा शतभिषक् तथा वक्तव्या, सा चैवम्—

‘साई खलु नक्खते नतंभागे अवहृखेते पन्नरसमुहुते तप्पदमयाए सायं चंदेण सङ्क्षिं जोयं जोएइ, नो लभेइ अवरं दिवसं, एवं खलु साई नक्खते एगं राइं चंदेण सङ्क्षिं जोयं जोएइ, २ ता जोगं अणुपरियद्वैइ २ ता पातो चंदं विसाहाणं समप्तेइ’ इदं च विशाखानक्षत्रं व्यर्द्धक्षेत्रं, अतः प्रागुक्तवुक्तिवशादुभयभागमवगन्तव्यं, तथा चाह—यथा उत्तरभद्रपदा तथा विशाखा वक्तव्या,

तद्यथा—‘ता विसाहा खलु नक्खते उभयंभागे दिवहृखिते पण्यालीसमुहुते तप्पदमयाए पातो चंदेण सङ्क्षिं जोयं जोएइ अवरं च राइं, तओ पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु विसाहानक्खते दो दिवसं एगं च राइं चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएइ, २ ता जोगं अणुपरियद्वैइ २ ता सायं चंदं अणुराहाए समप्तेइ’, तत एवमनुराधानक्षत्रं साप्तसमव्य—दिवसावसानरूपे चन्द्रेण सह योगमुपैतीति पश्चाद्भागमवसेयं, तथा चाह—‘अणुराहा’ यथा धनिष्ठा तथा उनुराधा वक्तव्या, सा चैवम्—

‘अनुराधा खलु नक्खते पच्छंभागे समक्खेत तीसइमुहुते तप्पदमाए सायं चंदेण सङ्क्षिं जोयं जोएति, तओ पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु अनुराहा नक्खते एगं राइं एगं च दिवसं चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएइ जोइत्ता जोगं अणुपरियद्वैइ २ ता सायं चंदं जिङ्गाए समप्तेइ’ ज्येष्ठायाथ सायंसमव्येसमर्पयति, प्रायः परिस्फुटं द्रश्यमाने नक्षत्रमण्डले, तत इदं ज्येष्ठानक्षत्रं नक्तंभागमवसेयं, तथा चाह—‘जिङ्गा जहा’ यथा शतभिषक् तथा ज्येष्ठा वक्तव्या, तद्यथा—

‘ता जेङ्गा खलु नक्खते नतंभागे अवहृखेते पन्नरसमुहुते तप्पदमयाए सायं चंदेण सङ्क्षिं जोअं जोएइ, नो लभइ अवरं दिवसं, एवं खलु जिङ्गानक्खते एगं राइं चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएइ, २ ता जोगं अणुपरियद्वैइ, २ ता पातो चंदं मूलस्स समप्तेइ’ मूलनक्षत्रं चेदमुक्तयुक्त्या प्रातश्चन्द्रेण सह योगमुपागच्छत् पूर्वभागमवसेयं, तथा चाह—यथा पूर्वभद्रपदा तथा मूलनक्षत्रमभिधातव्यं, तद्यैवम्—‘ता मूले खलु नक्खते पुव्वंभागे समक्खिते तीसइमुहुते तप्पदमयाए पातो चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएइ, तओ पच्छा अवरं च राइं, एवं खलु मूलनक्खते एगं च दिवसं एगं च राइं चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएइ, २ ता जोगं अणुपरियद्वैइ २ ता पातो चंदं पुव्वासाढाणं समप्तेइ’ इदमपि पूर्वाषाढानक्षत्रं प्रातश्चन्द्रेण सह योगमुक्तयुक्त्या समुपैति इति पूर्वभागं विज्ञेयं, एतदेवाह—यथा पूर्वभद्रपदा तथा पूर्वाषाढा वक्तव्या, सा चैवम्—

‘ता पुव्वासाढा खलु नक्खते पुव्वंभागे समकूखेते तीसइमुहुते तप्पदमयाए पातो चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएइ, अवरं च राइं, एवं खलु पुव्वासाढानक्खते एगं च दिवसं एगं च राइं चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएइ, जोगं जोइत्ता जोगं अणुपरियद्वैइ जोगं अणुपरियद्विता पाओ चंदं उत्तरासाढाणं समप्तेइ’, उत्तराषाढानक्षत्रं च द्रव्यर्द्धक्षेत्रत्वादुभयभागमवसेयं, तथा चाह—‘उत्तरासाढा जहा उत्तरभद्रवया’ यथा उत्तरभद्रपदा तथा उत्तराषाढा वक्तव्या, तद्यथा—

‘उत्तरासाढा खलु नक्खते उभयंभागे दिवद्विखेते पणयालीसमुहुते तप्यदपयाए पातो चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएइ अवरं च राइं तओ पच्छा अवरं दिवसं, एवं खलु उत्तरासाढनक्खते दो दिवसे एगं च राइं चंदेण सङ्क्षिं जोगं जोएइ, जोगं जोइता सायं चंदमभिईसवणाणं समप्येइ,’ तदेवं वाहुल्यमधिकृत्योक्तप्रकारेण यथोक्तेषु कालेषु नक्षत्राणि चन्द्रेण सह योगमुपयन्ति, ततः कानिचित्पूर्वभागानि कानिचित्पश्चाद्भागानि कानिचित्प्रकृतंभागानि कानिचिदुभयभागान्युक्तानीति

प्राभृतं—१० प्राभृतप्राभृतं—४ समाप्तम्

-२ प्राभृतं—१० प्राभृतप्राभृतं—५ :-

बृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य चतुर्थं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति पञ्चमपारम्यते, तस्य चायमर्थाधिकारो—यथा ‘कुलानि चक्तव्यानीति,’ ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (४७) ता कहं ते कुला आहिताति चदेज्ञा ?, तत्थ खलु इमे बारस कुला बारस उवकुला चत्तारि कुलोवकुला, बारस कुला, तंजहा—

धनिडाकुलं उत्तराभद्रवताकुलं अस्तिषीकुलं कर्तियाकुलं संठाणाकुलं पुस्ताकुलं महाकुलं उत्तराकण्युणीकुलं वित्ताकुलं विसाहाकुलं मूलाकुलं उत्तरासाढाकुलं, बारस उवकुला, तंजहा—

सवणो उवकुलं पुन्वपद्गवताऽवकुलं रेवतीउवकुलं भरणीउवकुलं पुनव्वसुउवकुलं अस्तेषात् पुल्लाफग्युणीत् इत्थात् सातीह उद्देशा च पुल्लासाहात्, चत्तारि कुलोवकुला तं०—

अभीयीकुलोवकुलं सतभिसयाकुलोवकुलं अङ्गाकुलोवकुलं अणुराधाकुलोवकुलं ।

बृ. ‘ताकहंते’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत् कथं ?—केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया कुलान्याद्यातानीतिवदेत्, एवमुक्ते भगवानाह—‘तत्ये’ त्यादि, इह न केवलं भगवता कुलान्येवाद्यातातानि किंतूपकुलानि कुलोपकुलानि च, ततो निर्दरिणार्थप्रतिपत्यथैतत्रेति, भगवान् ब्रूते—‘तत्र’ तेषां कुलादीनां मध्ये खल्विमानि द्वादश कुलानि, सुत्रे पुरुत्वनिर्देश प्राकृतल्वात्, इमे इति च प्रतिपदमभिसम्बध्यते, इमानि वक्ष्यमाणस्वरूपाणि द्वादश उपकुलानि, इमानि—वक्ष्यमाणस्वरूपाणि चत्वारि कुलोपकुलानि प्रज्ञातानि, अथ किं कुलादीनां लक्षणम् ?, उच्यते, इह वैरक्षण्ये प्रायः सदा मासानां परिसमाप्तय उपजायन्ते माससद्रशनामानि च तानि नक्षत्राणि कुलानीतिप्रसिद्धानि, तद्यथा—आविष्टो मासः प्रायः श्रविष्या धनिष्ठापर्यविया परिसमाप्तिमुपैति १ भाद्रपदउत्तरभाद्रपदया २ अश्वयुक्त अश्विन्या इति ३, धनिष्ठादीनि प्रायो मासपरिसमापकानि माससद्रशनामानि कुलानि यानि च कुलानामुपकुलानां चाधस्तनानि तानि कुलोपकुलानि अभिजिदादीनि चत्वारि नक्षत्राणि, उक्तं च—

॥९॥ “मासाणं परिमाणा हुंति कुला उवकुला उ हिद्विभगा ।

हुंति पुण कुलोवकुला अभिईसयभद्रअनुराहा ॥”

अत्र ‘मासाणं परिमाणा’ इति प्रायो मासानां परिसमापकानि कचित् ‘मासाणसरिसनामा’ इति पाठः, तत्र मासानां सद्रशनामानीति व्याख्येयं, ‘सय’ ति शतभिषक्तु, शेषं सुगमं, सम्प्रति यानि द्वादश कुलानि यानि च द्वादश उपकुलानि यानि च चत्वारि कुलोपकुलानि तानि क्रमेण

कथयति—‘वारस कुला तंजहा’ इत्यादि सुगमं ॥

प्राभृतं-१० प्राभृतप्राभृतं-५ समाप्तम्

-ः प्राभृतप्राभृतं-६ :-

बू. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य पञ्चमं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति षष्ठमारभ्यते, तस्य घावमर्थाधिकारः—‘यथा पीर्णमास्योऽमावास्यश्च वक्तव्या’ इति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (४८) ता कहं ते पुनिमासिणी आहितेति वदेज्ञा ?, तत्थ खलु इमाओ वारस पुनिमासिणीओ वारस अभावासाओ पन्ताओ, तंजहा साविष्टी पोडवती आसोया कतिया भग्यसिरी पोसी माही फग्गुणी चेती विसाही जेड्डामूली आसाढी । ता साविद्विन्लं पुनिमासिं कति नक्खता जोएति ?, ता तिन्नि नक्खता जोइति, तं०—अभिई सवणे धणिड्डा, ता पुडवती, पुडवतीन्लं पुनिमं कति नक्खता जोएति ?, ता तिन्नि नक्खता जोयति, तं०—सतिभिसया पुव्वासाढवती उत्तरापुडवता, ता आसोदिन्लं पुनिमं कति नक्खता जोएति ?, ता दोन्नि नक्खता जोएति, तं०—रेवती य अस्सिणी य, कतिवन्लं पुनिमं कति नक्खता जोएति ?, ता दोन्नि नक्खता जोएति तं०—भरणी कतिया य, ता भागसिरीपुनिमं कति नक्खता जोएति ?, ता दोन्नि नक्खता जोएति, तं०—अहा पुनव्वसू पुस्तो ।

ता माहिन्लं पुनिमं कति नक्खता जोएति ?, ता दोन्नि नक्खता जोयति, तं०—अस्सेसा महा य, ता फग्गुणीन्लं पुनिमं कति नक्खता जोएति ?, ता दुन्नि नक्खता जोएति, तं०—पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी य, ता चित्तिन्लं पुनिमं कति नक्खता जोएति ?, ता दोन्नि० तं०—हत्थो वित्ता य, ता विसाहिन्लं पुनिमं कति नक्खता जोएति ?, दोन्नि नक्खता जोएति तं०—सातीविसाहाय, ता जेड्डामूलिन्लं पुनिमासिन्लं कति नक्खता जोएति ?, ता तिन्नि नक्खता जोयति, तं०—अनुराहा जेड्डा मूलो, आसाढिन्लं पुनिमं कति नक्खता जोएति ?, ता दो नक्खता जोएति, तं०—पुव्वासाढा उत्तरासाढा ।

बू. ‘ता कहंते’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ? केन प्रकारेण केन नक्षत्रेण परिसमाप्यमाना इत्यर्थ, पीर्णमास्य आव्याताः, अत्र पीर्णमीसाग्रहणममावास्योपलक्षणं, तेन कथममावास्या अच्याख्याता इति वदेतु, एवमुक्ते भगवानाह—

‘तत्ये’त्यादि, तत्र—तासां पीर्णमासीनाममावास्यानां च भध्ये जातिभेदमधिकृत्य खल्विमा द्वादश पीर्णमास्यो द्वादश चेमा अमावास्याः प्रज्ञसाः, तद्यथा—‘श्राविष्ठी प्रौष्ठपदी’ इत्यादि ।

तत्र श्रविष्ठा—धनिष्ठा तस्यां भवा श्राविष्ठी—श्रावणमासभाविनी प्रोष्ठपदा—उत्तरभाद्रपदा तस्यां भवा प्रौष्ठपदी—भाद्रपदमासभाविनी, अश्वयुजिभवा आश्वयुजी अश्वयुगमासभाविनी, एवं मासङ्गमेण तत्त्वाभानुरूपनक्षत्रयोगात् शेषा अपि वक्तव्याः ।

सम्प्रति चीर्णक्षत्रयेरकैका पूर्णमासी परिसमाप्यते तानि पिपुच्छिषुराह—‘ता सावडिन्नि’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, श्राविष्ठीं पीर्णमासीं कति नक्षत्राणि युञ्जति ?—कति नक्षत्राणि चन्द्रेण सह संयुज्य परिसमाप्यन्ति, भगवानाह—‘ता तिन्नि’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, त्रीणि नक्षत्राणि युञ्जन्ति—त्रीणि नक्षत्राणि चन्द्रेण सह यथायोगं संयुज्य परिसमाप्यन्ति, तद्यथा—अभिजित् श्रवणो धनिष्ठा

च, इह श्रवणधनिष्ठासुपे द्वे एव नक्षत्रे श्राविष्ठीं पौर्णमासीं परिसमापयतः, केवलमभिजिष्ठश्च
श्रवणेन सह सम्बद्धमिति तदपि परिसमापयतीत्युक्तं, कथमेतदवसीयते इति चेत्, उच्यते ।

इह प्रवचनप्रसिद्धमावास्यापीर्णमासीविषयवन्द्रयोगपरिज्ञानार्थमिदं करणम्—

॥ १ ॥ नाउमिह अमावासं जइ इच्छसि कम्भि होइ रिकडम्भि ।

अबहारं दाविष्ठा तत्तियरुद्धेहि संगुणाए ॥

॥ २ ॥ छावद्वीय मुहुरा द्विराट्टिभागः पंच पूर्णिपुरा :

वासद्विभागसत्तद्विगोय इच्छ हवइ भागो ॥

॥ ३ ॥ एवमवहाररासिं इच्छ अमावाससंगुणं कुञ्जा ।

नक्षत्राणां एतो सोहणगविहिं निसामेह ॥

॥ ४ ॥ वावीसं च मुहुर्ता छायालीसं विसद्विभागाय ।

एवं पुणव्यगुस्स य सोहेयव्यं हवइ वुच्छं ॥

॥ ५ ॥ बावतरं सयं फग्गुणीणं बानउद्दय वे विसाहासु ।

चत्तारि अ बायला सोज्ञा अह उत्तरासादा ॥

॥ ६ ॥ एवं पुनव्यगुस्स य विसद्विभासहियं तु सोहणगं ।

इतो अभिईआइं विइयं वुच्छामि सोहणगं ॥

॥ ७ ॥ अभिईस्स नव मुहुर्ता विसद्विभागाय हुंति चउवीसं ।

छावद्वी असमता भागा सत्तद्विष्ठेअकया ॥

॥ ८ ॥ उगुणद्वं पोडवयातिसु चेव नवोत्तरं च रोहिणिया ।

तिसु नवनवाएसु भद्रे पुनव्यसू फग्गुणीओय ॥

॥ ९ ॥ रं चेव उगुणपन्नं सयाइ उगुणुत्तराइ छद्वेव ।

सोज्ञाणि विसाहासु मूले सत्तेव चोआला ॥

॥ १० ॥ अहुसय उगुणवीसा सोहणगं उत्तराण साढ्हाणं ।

चउवीसं खलु भागा छावद्वी चुन्निआओय ॥

॥ ११ ॥ एआइ सोहइत्ता जं सेसं तं हवेइ नक्षत्रं ।

इथं करेइ उदुवइ सूरेण समं अमावासं ॥

॥ १२ ॥ इच्छापुत्रिमगुणिओ अबहारो सोत्य होइ कायव्यो ।

तं चेव य सोहणगं अभिई अ इं तु कायव्यं ॥

॥ १३ ॥ सुख्मिअ सोहणगे जं सेसं तं भविज्ञ नक्षत्रं ।

तत्य य करेइ उदुवइ पडिपुन्नो पुत्रिमं विउलं ॥

बृ. एतासांगाथानंक्रमेणव्याख्या—याममावास्यामिह—युगो ज्ञातुमिच्छसि, यथा कस्मिन्नक्षत्रे
वर्तमाना परिसमाप्ता भवतीति तावद्वूर्पवर्वायित्योऽमावास्या अतिक्रन्तास्तावत्याः सह्याया इत्यर्थ,
वक्ष्यमाणस्वरूपं अवधार्वते—प्रथमतया स्थाप्यते इत्यवधार्यो—ध्रुवराशिस्तमवधार्यराशिं पट्टिकादौ
स्थापयित्वा चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन सङ्कृणयेत्, अथ किंप्रमाणोऽसावदधार्यो राशिरिति
तत्यमाणनिरूपणार्थमाह—‘छावद्वी’ गाहा, घट्षष्टिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च परिपूर्णा

द्वाषटिभागा एकस्य च द्वाषटिभागस्य द्युः सतपष्टितो अग्नः, एत उद्याप्तेऽवधार्यराशि, कथमेतावब्रमाणस्या-स्योत्पत्तिरिति चेत् ? , उच्यते, इह यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततो द्वाष्ट्यां पर्वभ्यां किं लभामहे ? , अत्रान्त्येन राशिना छिकलक्षणेन मध्यो राशि पञ्चलक्षणो गुण्यते, जाता दश, तेषां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागहरणं, तत्र षेष्ठेदकराश्योद्दिकेनापवर्त्तना क्रियते, जात उपरितनश्छेष्यो राशि पञ्चकस्योऽधस्तन द्वाषटिस्तपः, लब्ध्याः पञ्च द्वाषटिभागाः, एतेन नक्षत्राणि कर्त्तव्यानीति नक्षत्रकरणार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः सप्त, इभागरूपैर्गुण्यन्ते, जातान्येकविति शतानि पञ्चाशदधिकानि, छेदताशिरपि द्वाषटिप्रमाणः सप्तषट्या गुण्यते, जातान्येकचत्वारिंशच्छतानि चतुर्ष्वश्चाशदधिकानि, उपरितनराशिर्मुहूर्तानिवानय भूयस्त्रशता गुण्यते, जाते ढेलक्षेचतुःसतति सहस्राणि पञ्च शतानि, तेषां चतुर्ष्वश्चाशदधिकैकचत्वारिंशच्छतेभगिहरणं, लब्ध्याः षट्षटिर्मुहूर्ताः, शेषा अंशस्तिष्ठन्ति श्रीणि शतानि षट्ट्रिंशदधिकानि, ततो द्वाषटिभागानयनार्थं तानि द्वाषट्या गुण्यन्ते, जातानि विशति सहस्राणि अर्थो शतानि द्वाविंशदधिकानि, तेषामन्तरोक्तेन छेदराशिना ४९५४ भागो हियते, लब्ध्याः पञ्च द्वाषटिभागाः, शेषस्तिष्ठन्ति द्वाषटि, ततस्तस्या द्वाषट्या अपवर्त्तना क्रियते, जात एककः, छेदराशिरपि द्वाषट्याऽपवर्त्तनायां लब्ध्याः सप्तषट्याः, तत आगतं षट्षटिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाषटिभागा एकस्य च द्वाषटिभागस्य एकः सप्तषटिभाग इति, तदेवमुक्तमवधार्यराशिप्रमाणं, सम्प्रति शेषविधिमाह-

‘एयमवहारे’त्यादि, एतं—अनन्तरोदितस्वरूपमवधार्यराशिमिच्छाऽमावास्यासंगुणं—याममावास्यां ज्ञातुमिच्छसि तत्सङ्ख्यया गुणितं कुर्यात्, अत ऊर्ध्वं च नक्षत्राणि शोधनीयानि, ततोऽत ऊर्ध्वं नक्षत्राणां शोधनकविधि—शोधनकप्रकारं वक्ष्यमाणं निशमयत—आकर्णयत । तत्र प्रथमतः पुनर्वसुशोधनकमाह—‘वावीस’ वेत्यादिगाथा, द्वाविंशतिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य षट्चत्वारिंशद् द्वाषटिभागाः एतद—एतावब्रमाणं पुनर्वसुनक्षत्रस्य परिपूर्णं भवति शोख्यं, कथमेवं प्रमाणस्य शोदनकस्योत्पत्तिरिति चेत् ? , उच्यते, इह यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तदैकं पर्वतिक्रम्य कतिपयास्तेनैकेन पर्वणा लभ्यन्ते ? , अत्रान्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यराशि पञ्चकस्यो गुण्यते, जाताः पञ्चैव, ‘एकेन गुणितं तदेय भवती’ ति वचनात्, तेषां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो हियते, लब्ध्याः पञ्च चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः, ततो नक्षत्रानयनार्थमितेऽष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः सप्तषटिभागरूपैः गुणयितव्या इति, गुणकारच्छेदराश्योद्दिकेनापवर्त्तना, जातो गुणकारराशिर्नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि, छेदराशिद्वायष्टिः, ततः पञ्च नवमि पञ्चदशोत्तरैः शतंगुण्यन्ते, जातानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि, छेदराशिद्वायष्टिलक्षणः सप्तषट्या गुण्यते, जातान्येकचत्वारिंशच्छतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि, तथा पुण्यस्य चैत्रयोविंशति सप्तषटिभागाः प्राक्तनयुग्मदरम्पद्धिणि गुर्वेण सह दोगमत्यान्ति ते द्वाषट्या गुण्यन्ते, जातानि चतुर्दश शतानि पङ्कविंशत्यधिकानि, एतानि प्राक्तनात् पञ्चसप्तत्यधिकपञ्चचत्वारिंशच्छतप्रमाणात् शोध्यन्ते, शेषं तिष्ठन्ति एकत्रिंशच्छतानि एकोनपञ्चाशदधिकानि, तत एतानि मुहूर्तानयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि चतुर्णविति सहस्राणि चत्वारिंशतानि सप्तत्यधिकानि, तेषां छेदराशिना चतुर्ष्वश्चाशदधिकैकचत्वारिंशच्छतस्यपेण भागो

हियते, लब्धा द्वाविंशतिर्मुहूर्ताः, शेषं तिष्ठन्ति त्रीणि सहस्राणि द्व्यशीत्यधिकानि, एतानि द्वाषट्टिगामानयनार्थं द्वाषट्ट्य, गुप्तपत्ते, आत्मेकं लक्ष्मेकनवाते सहस्राणि चतुरशीत्यधिकानि, तेषां छेदराशिना भागो हियते, लब्धाः षट्चत्वारिंशन्मुहूर्तस्य द्वाषट्टिभागाः, एषा पुनर्वसुनक्षत्रस्य शोधनकनिष्पत्ति । शेषनक्षत्राणां शोधनकात्याह-

‘वावत्तरं सद्य’ मित्यादि, द्वासप्ततं-द्विसप्तत्यधिकं शतं फालुनीनां-उत्तरफालुनीनां शोध्यं, किमुक्तं भवति?—द्विसप्तत्यधिकेन शतेन पुनर्वसुप्रभृतीन्युत्तरफालुनीपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धयन्ति, एवमुत्तरत्रापि भावार्थो भावनीयः, तथा विशाखासु—विशाखापर्यन्तेषु नक्षत्रेषु शोधनकं द्वे शते द्विनवत्यधिके, अयानन्तमुत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राण्यधिकृत्य शोध्यानि घत्वारि शतानि द्विचत्वारिंशदधिकानि । ‘एवं पुणे’ त्वादिगाथा, एतदनन्तरोक्तं शोधनकं सकलमपि पुनर्वसुसल्कद्वाषट्टिभाग-सहितमवसेयं, एतदुक्तं भवति—ये पुनर्वसुसल्का द्वाविंशतिर्मुहूर्तस्ते सर्वेऽप्युत्तरस्मिन् शोधन-केऽन्तःप्रविष्टाः प्रवर्तन्ते, नतु द्वाषट्टिभागाः, ततो यद्यच्छोधनकं शोध्यते तत्र तत्र पुनर्वसुसल्काः षट्चत्वारिंशद् द्वाषट्टिभागा उपरितना शोधनीया इति, एतद्व पुनर्वसुप्रभृत्युत्तराषाढापर्यन्तं प्रथमं शोधनकं, अत ऊर्ध्वमभिजितमादिं कृत्या द्वितीयं शोधनकं वक्ष्यामि, तत्र प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

‘अभिइस्से’ त्वादिगाथाचतुष्ट्वं, अभिजितो नक्षत्रस्य शोधनकं नव मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य सल्काश्चतुर्विंशतिर्द्वाषट्टिभागाः, एकस्य च द्वाषट्टिभागस्य सप्तषट्टिश्छेषद्वृत्ताः परिपूर्णप्रष्टषट्टिभागाः, तथा एकोनषट्टं-एकोनषष्ठ्यधिकं शतं । प्रोष्ठपदानां-उत्तरभद्रपदानां शोधनकं, किमुक्तं भवति?—एकोनषष्ठ्यधिकेन शतेनाभिजिदादीन्युत्तरभद्रपदापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धयन्ति, एवमुत्तरत्रापि भावना कर्तव्या, तथा त्रिषु नवोत्तरेषु शतेषु रोहिणिका—रोहिणिपर्यन्तानि शुद्धयन्ति, तथा त्रिषु नवनवतेषु—नवनवत्यधिकेषु शतेषु शोधितेषु पुनर्वसुपर्यन्तं नक्षत्रजातं शुद्धयति, तता एकोनपञ्चाशादधिकानि पञ्च शतानि प्राप्य फालुन्यश्च-उत्तरफालुनीपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धयन्ति । विशाखासु—विशाखापर्यन्तेषु नक्षत्रेषु एकोनसप्तत्यधिकानि षट् शतानि शोध्यानि, मूलपर्यन्ते नक्षत्रजाते सप्त शतानि चतुर्थत्वारिंशदधिकानि शोध्यानि ।

उत्तराषाढानां-उत्तराषाढापर्यन्तानां नक्षत्राणां शोधनकमटी शतानि एकोनविंशत्यधिकानि, सर्वेष्वपि च शोधनेषुपरि अभिजितो नक्षत्रस्य सम्बन्धिनो मुहूर्तस्य द्वाषट्टिभागाश्चतुर्विंशति प्रष्टषट्टिश्च चूर्णिकाभागा एकस्य द्वाषट्टिभागस्य सप्तषट्टिभागाः शोधनीयाः ।

‘एमाई’ इत्यादि, एतान्यनन्तरोदितानि शोधनकानि यथायोगं शोधयित्वा यच्छेषमवतिष्ठते तद्भवति नक्षत्रं, एतस्मिंश्च नक्षत्रे करोति सूर्येण सममुद्दुपतिरमावास्यामिति । तदेवमपावास्या-विषयचञ्चयोगपरिज्ञानार्थं करणमुक्तं, सम्भ्राति पौर्णमासीविषयचन्द्रयोगपरिज्ञानार्थं करणमाह—

‘इच्छापुत्रिमे’ त्वादि, यः पूर्वमपावास्यायन्द्रनक्षत्रपरिज्ञानार्थमवधार्यराशिरुक्तः स एवात्रापि पौर्णपासीचन्द्रनक्षत्रपरिज्ञानविधी इष्टिपौर्णनासीगुणितो यां पौर्णमासीं ज्ञानुमिच्छति तत्सङ्खयया गुणितः कर्तव्यः, गुणिते च सति तदेव पूर्वोक्तं शोधनं कर्तव्यं, केवलमभिजिदादिकं नतु पुनर्वसुप्रभृतिकं । शुद्धे च शोधनके यत् शोधमवतिष्ठते तद्भवेत्वक्षत्रं पौर्णमासीयुक्तं, तस्मिंश्च नक्षत्रे करोति उद्दुपति-चन्द्रमाः परिपूर्ण पौर्णमासीं विमलममिति ।

एष पीर्णमासीचन्द्रनक्षत्रपरिज्ञानविषयकरणगाथाद्वयाक्षरार्थः, सम्प्रत्यस्तैव भावना क्रियतेकोऽपि पूछति—युगस्यादौ प्रथमा पीर्णमासी श्राविष्ठी कस्मिंश्चन्द्रनक्षत्रे परिसमाप्तिमुपैति? तत्पटष्ठिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य एकः सप्तष्ठिभाग इत्येवंस्तपोऽवधार्यराशिर्वयते, प्रथमायां किल पीर्णमास्यां पृथमित्येकेन गुण्यते, एकेन मुणितं तदेय भवति, ततस्तास्मादभिनितो न मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाषष्ठिभागा एकस्य द्वाषष्ठिभागस्य पटष्ठिसप्तष्ठिभागा इत्येवंपरिमाणं शोधनकं शोधनीयं, तब षट्पटेन्व मुहूर्ताऽशुद्धाः स्थिताः पश्चात्सप्तशताशत्, तेभ्य एको मुहूर्ते गृहीत्वा द्वाषष्ठिभागीकृतस्ते च द्वाषष्ठिरपि द्वाषष्ठिभागराशी पञ्चकरूपे प्रक्षिप्यन्ते, जाताः सप्तष्ठिद्वाषष्ठिभागास्तेभ्यशतुर्विंशति शुद्धाः स्थिताः पश्चात्रिवत्वारिंशत्, तेभ्य एकं रूपमादाय सप्तष्ठिभागीक्रयते, ते च सप्तष्ठिरपि भागाः सप्तष्ठिभागीकमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाता अष्टष्ठिसप्तष्ठिभागास्तेभ्यः षट्पटिशुद्धास्थितीपश्चाद् द्वौ सप्तष्ठिभागौ, ततस्त्रशता मुहूर्तैः श्रवणः शुद्धः स्थिताः पश्चात्मुहूर्ताऽषट्पटिशति, तत इत्यमात्रतः- थनिष्ठानक्षत्रस्य तिषु मुहूर्तवेष्यस्य मुहूर्तस्य एकोनविंशतिसङ्घवेषु द्वाषष्ठिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य पञ्चषष्ठिसङ्घवेषु सप्तष्ठिभागेषु शेषेषु प्रथमा श्राविष्ठी पीर्णमासी परिसमाप्तिमेति ।

यदा तु द्वितीया श्राविष्ठीपीर्णमासी चिन्त्यते तदासा युगस्यादित आरभ्यत्रयोदशी, ध्रुवराशि त्रयोदशभिर्गुण्यते, जाता मुहूर्तनामस्ती शतानि अष्टापञ्चशत्रदिकानि, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चषष्ठिद्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य सल्कास्त्रयोदशा सप्तष्ठिभागाः ।

तत्राष्टभि शर्तैरेकोनविंशत्याधिकैमुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्ठिभागैरेकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य सत्कैः षट्पटया सप्तष्ठिभागैरेकोनक्षत्रपद्यायः शुद्धः, ततः स्थिताः पश्चादेकन- चत्वारिंशमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशद्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य चतुर्दश सप्तष्ठिभागाः ।

ततो नवभिर्मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्ठिभागैरेकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य षट्पटया सप्तष्ठिभागैरभिजित्रक्षत्रं शुद्धयति, स्थिताः पश्चात्रिंशमुहूर्ताः पञ्चदश मुहूर्तस्य द्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य पञ्चदश सप्तष्ठिभागाः । तेभ्यस्त्रशता श्रवणः शुद्धः, आगतं एकोनविंशतिमुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षट्पटत्रिंशति द्वाषष्ठिभागेषु एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य द्विपञ्चशतति सप्तष्ठिभागेषु शेषेषु धनिष्ठायां द्वितीया श्राविष्ठीपीर्णमासी परिसमाप्तिमेति

यदा तु त्रुतीया श्राविष्ठीपीर्णमासी चिन्त्यते तदासा युगस्यादितः पञ्चविंशतिमेति पूर्वोक्ता ध्रुवराशि । पञ्चविंशत्या गुण्यते, जातानि पोडश शतानि पञ्चशत्रदिकानि, एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चविंशतिशतं द्वाषष्ठिभागानां एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य पञ्चविंशतिसप्तष्ठिभागाः, तत्र पोडशभिः शहेष्टपत्रिंशत्रदिकैः मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्याशाचत्वारिंशता द्वाषष्ठिभागैः एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य द्वाषष्ठिभागैरिक्षदिकैन शतेन द्वौ नक्षत्रपद्यायी शुद्धयतः, स्थिताः पश्चाद् द्वादश मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चसततिर्द्वाषष्ठिभागाः एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य सप्तविंशतिसप्तष्ठिभागाः, ततो नवभिर्मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्ठिभागैरेकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य षट्पटया सप्तष्ठिभागैरभिजित्रक्षत्रं शुद्धयति, स्थिताः पश्चात्रयोदश मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चशत

द्वाषटिभागः एकस्य च द्वाषटिभाग-स्थायाविंशति सप्तषटिभागः, आगते श्रवणनक्षत्रं पद्मविंशतौ मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य एकादशसु द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्यैकोनचत्वारिंशति सप्तषटिभागेषु शेषेषु तृतीयां श्राविष्ठीं पौर्णमासीं परिसमापयति, एवं चतुर्थीं श्राविष्ठीं पौर्णमासीं धनिष्ठानक्षत्रं पोडशसु मुहूर्तेषु एकस्य च समुहुरुत्तरस्य त्रयस्त्रशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य द्वाषटिभागस्य पञ्चविंशतौ सप्तषटिभागेषु शेषेषु परिसमापयति, पञ्चमीं श्राविष्ठीं पौर्णमासीं श्रवणनक्षत्रं द्वादशसु मुहूर्तेषु एकस्य च समुहूर्तस्य षटिसङ्घवेषु द्वाषटिभागेष्वेकस्य द्वाषटिभागस्य द्वाविंशतौ सप्तषटिभागेषु शेषेषु परिसमाप्तिं नयतीति ।

तदेवं यानि नक्षत्राणि श्राविष्ठीं पौर्णमासीं परिसमापयन्ति तान्युक्तानि, सम्भ्रति यानि प्रोष्ठपदीं समापयन्ति तान्याह—‘ता पोद्वद्विंशतिः’ त्वयि, ता युतिपूर्विगद्वे उपर्युक्ते ग्रहपदीं णमिति वाक्यालङ्कारे पौर्णमासीं कति नक्षत्राणि युञ्जन्ति—कति नक्षत्राणि यथायोगं चन्द्रेण सह संयुज्य परिसमापयन्तीत्यर्थः, एवं सर्वत्रापि युञ्जन्तीत्यस्य पदस्य भावना कर्तव्या, भगवानाह—

‘ता’ इत्यादि, ‘ता’ इति पूर्ववत्, त्रीणि नक्षत्राणि युञ्जन्ति, तद्यथा—शतभिषक् पूर्वप्रोष्ठपदा उत्तरप्रोष्ठपदा च, तत्र प्रथमां प्रोष्ठपदीं पौर्णमासीमुत्तरभद्रपदानक्षत्रं सप्तविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्दशसु द्वाषटिभागेषु चतुःष्टौ सप्तषटिभागेषु शेषेषु परिसमाप्तिं नयति, द्वितीयां प्रौष्ठपदीं पौर्णमासीं पूर्वभद्रपदानक्षत्रमष्टसु मुहूर्तेषु शेषेष्वेकस्य च मुहूर्तस्यैकचत्वारिंशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्यैकपञ्चाशति सप्तषटिभागेषु शेषेषु परिणमयति, तृतीयां प्रौष्ठपदीं पौर्णमासीं शतभिषक् पञ्चसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षट्सु द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्थायाविंशतौ सप्तषटिभागेषु शेषेषु ।

चतुर्थीं प्रौष्ठपदीं पौर्णमासीं उत्तरभद्रपदानक्षत्रं चत्वारिंशति मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्यैकचत्वारिंशति द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्य चतुर्विंशतौ सप्तषटिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं प्रौष्ठपदीं पौर्णमासीं पूर्वभद्रपदानक्षत्रमेकविंशतौ मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चपञ्चाशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्यैकादशसु सप्तषटिभागेषु शेषेषु परिणमयति, आश्वयुजीं पौर्णमासीं कति नक्षत्राणि युञ्जन्ति ?, भगवानाह— ता इति पूर्ववत्द्वेनक्षत्रे युद्धकाः, तद्यथा—रेवती अश्विनी च, इहोत्तरभद्रपदानक्षत्रमपि कांचिदाश्वयुजीं पौर्णमासीं परिसमापयति, परं तद्योष्ठपदीमपि पौर्णमासीं परिसमापयति, तत्रैव च लोके तस्य प्राधान्यं, तन्नान्नातस्याः पौर्णमास्याः अभिधानादतस्तदिह न विवक्षितमित्यदोषः ।

तथाहि—प्रथमामाश्वयुजीं पौर्णमासीमश्विनीनक्षत्रमेकविंशतौ मुहूर्तेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य त्रिपटी सप्तषटिभागेषु शेषेषु परिसमापयति, द्वितीयामाश्वयुजीं पौर्णमासीं रेवतीनक्षत्रं सप्तदशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य षट्विंशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य पञ्चाशति सप्तपटिभागेषु शेषेषु, तृतीयामाश्वयुजीं पौर्णमासीं मुत्तरभद्रपदानक्षत्रं चतुर्दशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य एकास्मिन् द्वाषटिभागे एकस्य च द्वाषटिभागस्य सप्तविंशति सप्तषटिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीमाश्वयुजीं पौर्णमासीं रेवतीनक्षत्रं चतुर्षु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य त्रयस्त्रशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य द्वाषटिभागस्य त्रयोविंशतौ सप्तषटिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीमाश्वयुजीं पौर्णमासीमुत्तरभद्रपदानक्षत्रमेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य

दशसु सप्तषटिभागेषु शेषेषु परिसमापयति ।

'कर्तियन्' मित्यादि, कार्तिकीं पौर्णमासीं कति नक्षत्राणि युञ्जन्ति ?, भगवानाह—द्वे नक्षत्रे युड्कतः, तद्यथा—भरणी कृत्तिका वा, इहाप्यश्विनी नक्षत्रमपि काञ्चित् कार्तिकीं पौर्णमासीं परिसमापयति परं तदाश्वयुज्यां पौर्णमास्यां प्रधानमितीह तत्र विवक्षितं, तत्र प्रथमां कार्तिकीं पौर्णमासीं कृत्तिकानक्षत्रमेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्षु द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य द्वाषटी सप्तषटिभागेषु शेषेषु, द्वितीयां कार्तिकीं पौर्णमासीं कृत्तिकानक्षत्रं षड्विंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्यैकविंशतिं द्वाषटिभागेषु एकस्य ह द्वाषटिभागस्यैकोनपञ्चाशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य षट्क्रिंशति सप्तषटिभागेषु शेषेषु, चतुर्थी कार्तिकीं पौर्णमासीं कृत्तिकानक्षत्रं पोडशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्याद्यपञ्चाशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य द्वाविंशती सप्तषटिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं कार्तिकीं पौर्णमासीं भरणीनक्षत्रं नव मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चत्वारिंशति द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्य नवसु सप्तषटिभागेषु शेषेषु परिसमापयति ।

'तामग्नसिरं पुनिमं कद्द नक्खता जोइंति' ति ता इति पूर्ववत्, कति नक्षत्राणि मार्गशीर्षीं पौर्णमासीं युञ्जन्ति ?, भगवानाह—'ता दोन्नी' त्वादि, ता इति प्राप्तवत्, द्वे नक्षत्रे युड्कतः, तद्यथा—रोहिणीका मृगशिरश्च, सत्र प्रथमां मार्गशीर्षीं पौर्णमासीं मृगशिरोऽसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य सन्वन्धिनो द्वाषटिभागस्य सल्लेष्वेकषटी सप्तषटिभागेषु शेषेषु, तृतीयां मार्गशीर्षीं पौर्णमासीं रोहिणीनक्षत्रमेकविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिपञ्चाशांति द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य पञ्चत्वारिंशति सप्तषटिभागेषु शेषेषु, चतुर्थी मार्गशीर्षीं पौर्णमासीं मृगशिरेनक्षत्रं द्वाविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोदशसु द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्यैकविंशती सप्तषटिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं मार्गशीर्षीं पौर्णमासीं रोहिणीनक्षत्रं अष्टादशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशति द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्याद्यसु सप्तषटिभागेषु शेषेषु परिणमयति

'ता पोसीं ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, पौर्णीं जपिति वाक्यालङ्कारे पौर्णमासीं कति नक्षत्राणि युञ्जन्ति ?, भगवानाह—'ता' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, त्रीणि नक्षत्राणि युञ्जन्ति, तद्यथा—आद्रा पुनर्वसुः पुष्यश्च, तत्र प्रथमां पौर्णीं पौर्णमासीं पुनर्वसुनक्षत्रं द्वयोर्मुहूर्तयोरेकस्य च मुहूर्तस्य षट्पञ्चाशति द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्य षट्ठी सप्तषटिभागेषु, द्वितीयां पौर्णीं पौर्णमासीं एकोनत्रिंशति मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्यैकविंशती द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्य सप्तषत्वारिंशति सप्तषटिभागेषु शेषेषु, तृतीयां पौर्णीं पौर्णमासीमधिकमासादर्वाचतनीमाद्रनिक्षत्रं देशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्याद्यत्वारिंशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य चतुर्स्त्रिंशति सहपटिभागेषु शेषेषु, अधिकमासभाविनीं पुनर्सामेव तृतीयां पौर्णमासीं पुष्यनक्षत्रमेकोनविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्य त्रयस्त्रिंशति सहपटिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं पौर्णीं पौर्णमासीं पुनर्वसुनक्षत्रं पोडशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टु द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्य विंशती सप्तषटिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं पौर्णीं पौर्णमासीं पुनर्वसुनक्षत्रं दविचत्वारिंशति मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चत्रिंशति द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्य सप्तसु सप्तषटिभागेषु शेषेषु परिसमाप्तिं नयति ।

'ता माहीण्ण' मित्यादि, मार्घीं पौर्णमासीं कति नक्षत्राणि युञ्जन्ति ?, भगवानाह—, द्वे

नक्षत्रे युद्धः, तद्यथा—अश्लेषा मधा च, चशब्दाक्षाश्चिन्मार्घीं पौर्णमासीं पूर्वफाल्लुनीनक्षत्रं काश्चित्पृष्ठयनक्षत्रं च, तद्यथा—प्रथमां मार्घीं पौर्णमासीं मधानक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य एकपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकोनषट्ठी सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयां मार्घीं पौर्णमासीमश्लेषानक्षत्रमसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षोडशसु द्वाषष्टिभागेषु शेषेषु, तृतीयां मार्घीं पौर्णमासीं पूर्वफाल्लुनीनक्षत्रमप्यविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टात्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वात्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं मार्घीं पौर्णमासीं मधानक्षत्रं पञ्चविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिषु द्वाषष्टिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं मार्घीं पौर्णमासीं पुष्यनक्षत्रं षट्सु मुहूर्तेषु एकसय च मुहूर्तस्य त्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु शेषेषु च द्वाषष्टिभागस्य षट्सु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु परिसमाप्यति ।

‘ता फग्गुणीन’भित्यादि, ता इति पूर्ववत् फाल्लुनीं णमिति वाक्यालङ्कारे पौर्णमासीं कति नक्षत्रमियुञ्जन्ति ?, भगवानाह—‘ता दोऽनी’त्यादि. ता इहि प्राचरण, हेतादै, तद्यथा पूर्वफाल्लुनी उत्तरफाल्लुनी च, तत्र प्रथमां फाल्लुनीं पौर्णमासीमुत्तरफाल्लुनीनक्षत्रं विंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षट्चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्याद्यापञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयां फाल्लुनीं पौर्णमासीमुत्तरफाल्लुनीनक्षत्रं छयोर्मुहूर्तयोरेकस्य च मुहूर्तस्य एकादशसु द्वाषष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयां पौर्णमासीं पूर्वफाल्लुनीनक्षत्रं द्वयोर्मुहूर्तयोरेकस्य च मुहूर्तस्य एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागस्य पञ्चचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, तृतीयां फाल्लुनीं पौर्णमासीमुत्तरफाल्लुनीनक्षत्रं सप्तसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयत्वशति द्वाषष्टिभागेषु शेषेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकत्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं फाल्लुनीं पौर्णमासीमुत्तर-फाल्लुनीनक्षत्रं त्रयस्त्रिंशति मुहूर्तेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकत्रिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं फाल्लुनीं पौर्णमासीमुत्तरफाल्लुनीनक्षत्रं त्रयस्त्रिंशति मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षट्स्य द्वाषष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं फाल्लुनीं पौर्णमासीं पूर्वफाल्लुनीनक्षत्रं पञ्चदशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चविंशतौ द्वाषष्टिसङ्खयेषु भागेषु शेषेषु च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चसु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु परिसमाप्यति ।

‘ता चित्तिण्णं०’ चैत्रीं पौर्णमासीं कति नक्षत्राणि युञ्जन्ति ?, भगवानाह, द्वे नक्षत्रे युद्धक्षः, तद्यथा- हरतः चित्रा च, तत्र प्रथमां चैत्रीं पौर्णमासीं चित्रानक्षत्रं चतुर्दशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य एकचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु शेषेषु च द्वाषष्टिभागस्य सप्तपञ्चाशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयां चैत्रीं पौर्णमासीं हस्तनक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षट्सु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्थत्वारिंशति सप्तपञ्चषष्टिभागेषु शेषेषु, तृतीयां चैत्रीं पौर्णमासीं चित्रानक्षत्रमेकस्तिन् मुहूर्ते एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टाविंशतौ द्वाषष्टिभागेषु शेषेषु च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशति सप्तपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं चैत्रीं पौर्णमासीं चित्रानक्षत्रं सप्तविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तदशसु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं चैत्रीं पौर्णमासीं हस्तनक्षत्रं चतुर्विंशति मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य विंशतौ द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्वर्ष सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु परिणमयति ।

‘ता वइसाहिन्न’—भित्यादि, ता इति पूर्ववत्, वैशाखीं णमिति वाक्यालङ्कारे पौर्णमासीं

कति नक्षत्राणि युञ्जन्ति ? , भगवानाह—‘ता दोन्नी’त्यादि, ता इति प्रावत्, द्वे नक्षत्रे युड्कज्ञः, तद्यथा—खाति विशाखाच, चशब्दादनुराधा च, इदं हि अनुराधानक्षत्रं विशाखातः परं, विशाखा चास्यां पौर्णमास्यां प्रधाना, ततः परस्यामेव पौर्णमास्यां तत्साक्षादुपात्तं नेहेति, तत्र प्रथमां वैशाखीं पौर्णमासीं विशाखानक्षत्रमष्टसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षट्क्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्पञ्चाशति सप्तष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयां वैशाखीं पौर्णमासीं विशाखानक्षत्रं पञ्चविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य क्षमिन् द्वाषष्टिभागे एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रियत्वारिंशति सप्तष्टिभागेषु शेषेषु, तृतीयां वैशाखीं पौर्णमासीं अनुराधानक्षत्रं पञ्चविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोर्विंशती द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य कोनत्रिंशति सप्तष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं वैशाखीं पौर्णमासीं विशाखानक्षत्रमेकविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षोडशसु सप्तष्टिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं वैशाखीं पौर्णमासीं स्वातिनक्षत्रं त्रिषु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चदशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिषु सप्तष्टिभागेषु शेषेषु परिणमयति ।

‘ता जेद्वामूलिं न’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, ज्येष्ठामीलीं णमिति वाक्यभूपणे पौर्णमासीं कति नक्षत्राणि युञ्जन्ति ?, भगवानाह—‘ता’इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, त्रीणि नक्षत्राणि युञ्जन्ति, तद्यथा—अनुराधा न्तेलाभूलं च, तत्त्वादादां र्षेषामीलीं रैर्णमासीं गूलद्वादशं यसदशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्यैकत्रिंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चपञ्चाशति सप्तष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयां ज्येष्ठामीलीं पौर्णमासीं ज्येष्ठा नक्षत्रं त्रीयदशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टापञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागदशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्याष्टविंशती सप्तष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीं ज्येष्ठामीलीं पौर्णमासीं ज्येष्ठानन्मेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चदशसु सप्तष्टिभागेषु शेषेषु, पञ्चमीं ज्येष्ठामूलीं पौर्णमासीं अनुराधानक्षत्रं द्वादशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य दशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वयोः सप्तष्टिभागयोः परिसमाप्तिमुपनयति ।

‘आसादित्र’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, आषाढीं णमिति वाक्यालङ्कारे पौर्णमासीं कति नक्षत्राणि युञ्जन्ति ?, भगवानाह—‘तादो’इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, द्वे नक्षत्रे युड्कः, तद्यथा—पूर्वापादा उत्तराषाढाच, तत्र प्रथमामाषाढीं पौर्णमासीमुत्तराषाढानक्षत्रं षट्विंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य पर्हिंवशती द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुष्पञ्चाशति सप्तष्टिभागेषु शेषेषु, द्वितीयामाषाढीं पौर्णमासीं षूर्द्वाषाढानक्षत्रं सप्तसु पुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्येकचत्वारिंशति सप्तष्टिभागेषु शेषेषु तृतीयामाषाढीं पौर्णमासीं उत्तराषाढानक्षत्रं त्रयोदशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोदशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य रात्रिविंशती सप्तष्टिभागेषु शेषेषु, चतुर्थीमाषाढीं पौर्णमासीमुत्तराषाढानक्षत्रमेकोनयत्वारिंशति मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्दशसु सप्तष्टिभागेषु शेषेषु परिसमाप्यति, पञ्चमीमाषाढीं पौर्णमासीमुत्तराषाढानक्षत्रं स्वयं परिसमाप्तुवप्तु परिसमाप्यति, किमुक्तं भवति ? —एकत्र पञ्चमी आषाढीं पौर्णमासी समाप्तिमेति अन्यत्र चन्द्रयोगमधिकृत्योत्तराषाढानक्षत्रमिति ।

इह सूत्रकृत एव शीलीयं यद्यद् नक्षत्रं पौर्णमासीममावास्यां वा परिसमापयति तथावतशेषे परिसमापयति तावत्स्य शेषं कथयति, ततस्तदनुरोधेनास्माभिरप्यत्र तथैवोक्तम्, यावता पुनर्यावत्यतिक्रान्ते परिसमापयति तावदेव प्रागुक्तकरणवशात् कथनीयं, चन्द्रप्रज्ञसावपि तथैव वक्ष्यामि, अमावास्याधिकारमपि अनन्तरं तथैव वक्ष्यामः, तदेवं यानि नक्षत्राणि यां पौर्णमासीं युञ्जन्ति तान्युक्तानि, सम्प्रति गतार्थमपि मन्दमतिविवोधनार्थं कुलादियोजनामाह-

भृ. (४९) ता साविद्विन्लं पुनिमासिं एं किं कुलं जोएति उवकुलं जो० कुलोवकुलं जोएति ता कुलं वा जोएति उवकुलं वा जोएति कुलोवकुलं वा जोएति, कुलं जोएमाणे धनिङ्गानकखते० उवकुलं जोएमाणे सवणे नक्खते जोएति, कुलोवकुलं जोएमाणे अभिर्वनकखते जोएति, साविद्विं पुनिमं कुलं वा जोएति उवकुलं वा जोएति कुलोववकुलं वा जोएति, कुलेण वा (उवकुलेण वा कुलोवकुलेण वा) जुता साविद्वी पुनिमा जुताति वत्तव्यं सिया । ता पोद्ववतिन्लं पुनिमं किं कुलं जोएति उवकुलं जोएति कुलोवकुलं वा जोएति ? , ता कुलं वा जोएति उवकुलं वा जोएति कुलोवकुलं वा जोएति, कुलं जोएमाणे उत्तरापोद्ववया नक्खते जोएति, उवकुलं जोएमाणे पुव्वापुद्ववता नक्खते जोएति, कुलोवकुलं जोएमाणे सतभिसया नक्खते जोएति, पोद्ववतिन्लं पुनिमासिं एं कुलं वा जोएति उवकुलं वा जोएति कुलोवकुलं वा जोएति, कुलेण वा जुता ३ पुद्ववता पुनिमा जुताति वत्तव्यं सिया, ता आसोइ एं पुनिमासिणं किं कुलं जोएति उवकुलं जोएति कुलोवकुलं जोएति, नो लभति कुलोवकुलं, कुलं जोएमाणे अस्तिणीनक्खते जोएति, उवकुलं जोएमाणे रेवतीनक्खते जोएति, आसोइ एं पुनिमं च कुलं वा जोएति उवकुलं वा जोएति, कुलेण वा जुता उवकुलेण वा जुता अस्तादिणं पुनिमा जुताति वत्तव्यं सिया, एवं नेतव्वाऽ, पोसं पुनिमं जेडामूलं पुनिमं च कुलोवकुलंपि जोएति, अवसेसासु नत्यि कुलोवकुलं ।

ता साविद्विं अमावासं कति नक्खता जोएति ?, दुष्टि नक्खता जोएति, तं०—अस्सेसाय महाय, एवं एतेणं अभिलावेणं नेतव्यं, पोद्ववतं दो नक्खता जोएति, तं०—पुव्वाफग्गुणी उत्तराफग्गुणी, अस्सोइ हल्थो वित्ताय, कतियं साती विसाहाय, मग्गसिरं अनुराधा जेडामूलो, पोसि पुव्वासाद्वा उत्तरासाद्वा, माहिं अभियी सवणो धणिङ्गा, फग्गुणीं सतभिसया पुव्वपोद्ववता उत्तरापोद्ववता, घेतिं रेवती अस्तिणी, विसाहिं भरणी कतियाय, जेडामूलं रोहिणी मग्गसिरं च ।

ता आसादिं एं अमावासिं कति नक्खता जोएति ?, ता तिन्लि नक्खता जोएति, तं०—, अद्वा पुनव्वसू पुस्सो, ता साविद्विं एं अमावासं किं कुलं जोएति उवकुलं वा जोएति कुलोवकुलं वा जोएइ ?, कुलं वा जेसुइ उवकुलं वा जोएइ नो लव्वड कुलोवकुलं, कुलं जोएमाणे महानक्खते जोएति, उवकुलं वा जोएमाणे असिलेसा जोएइ, कुलेण वा जुता उवकुलेण वा जुता साविद्वी अमावासा जुताति वत्तव्यं सिया ?, एवं नेतव्यं, नवरं मग्गसिराऽ माहीए आसाढीएय अमावासाऽ कुलोवकुलंपि जोएति, सेसेसु नत्यि ।

बृ. ‘ता साविद्विन्लि’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, शाविष्ठीं पौर्णमासीं किं कुलं चुनक्ति उपकुलं चुनक्ति कुलोपकुलं वा युनक्ति ?, भगवानाह—‘ता कुलं वा’ इत्यादि, कुलं वा युनक्ति, वाशव्यः समुद्घये, ततः कुलमपि युनक्तीत्यर्थः, एवं उपकुलमपि कुलोपकुलमपि, तत्र कुलं युञ्जन धनिङ्गानक्षत्रं युनक्ति, तस्यैव कुलं (लत्तया) प्रसिद्धत्वं सतःः शाविष्ठयां पौर्णमास्यां भावात्, उपकुलं युञ्जन्

श्रवणक्षत्रं युनक्ति, कुलोपकुलं युञ्जन् अभिजिञ्चक्षत्रं युनक्ति, तद्धि तृतीयायां श्राविष्यां पौर्णमास्यां द्वादशसु मुहूर्तेषु किञ्चित्समधिकेषु शेषेषु चन्द्रेण सह योगमुपैति, ततः श्रवणे न सह सहायत्वात् स्वयमपि तस्या: पौर्णमास्याः पर्यन्तवर्त्तिलात् तदपितां परिसमापयतीति विवक्षितल्वाद् कुलक्तीत्पुक्तं, सम्भ्रातिउपसंहारमाह—‘साविड्विन’ भित्यादि, यत एवं त्रिभिरपि कुलादिभि श्राविष्याः पौर्णमास्या योजनाऽस्ति ततः श्राविष्ठीं पौर्णमासीं कुलं वा युनक्ति उपकुलं वा युनक्ति कुलोपकुलं वा युनक्तीति वक्तव्यं स्यात्—इति स्वशिष्योऽप्यः प्रतिपादनं कुर्यात्, यदिवा कुलेन वा युक्ता सती श्राविष्ठीं पौर्णमासीं उपकुलेन वा युक्ता कुलोपकुलेन वा युक्ता युक्तेति वक्तव्यं स्यात्, एवं शेषमपि सूत्रं निगमनीयं, यावत् ।

‘एवं नेयव्याओ’ इत्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण शेषा अपि पौर्णमास्यो नेतव्याः—पाठकमेण वक्तव्याः, नवरं पौषीं पौर्णमासीं ज्येष्ठामूलीं च पौर्णमासीं कुलोपकुलमपि युनक्ति, अवशेषामुघपौर्णमासीषु कुलोपकुल नास्तीति परिभाव्य वक्तव्याः, तात्त्वैवम्—‘ता कत्तियन्नं पुत्रिमासिणीं किं कुलं वा जोएइउवकुलं वा जोएइ ? , ता कुलं पैजोएइउवकुलं पैजोएइ, नोलभेइ कुलोपकुलं, कुलं जोएमाणे कत्तिआनक्खते जोए, उवकुलं जोएमाणे भरणीनक्खते जोएइ, ता कत्तिअन्नं मुनिमं कुलं वा जोएइउवकुलं वा जोएइ, कुलेण वा जुत्ता उवकुलेण वा जुत्ता कत्तियपुनिमा जुत्तिवत्तव्यं सिआ’ इत्यादि, तावद्वक्तव्यं यावदाशादीपौर्णमासीसूत्रपर्यन्तः, तथा चाह—‘जाव आत्मादीपुत्रिमा जुत्तिवत्तव्यं सिया’ । तदेवं पौर्णमासीवक्तव्यतोक्ता,

सम्भ्राति अमावास्यावक्तव्यतामाह—‘दुवालसे’ त्यादि, द्वादश अमावास्याः प्रज्ञासाः, तदथा—श्राविष्ठी प्रीष्ठपदी इत्यादि, तत्र मासपरिसमापकेन श्रविष्ठान-क्षत्रेणोपलक्षितोयः श्रावणो मासः सोऽप्युपचारात् श्राविष्ठातत्र भवा श्राविष्ठी, किमुक्तं भवति?—श्रविष्ठानक्षत्रपरिसमाप्यमान-श्रावणमासभाविनीति, प्रोष्ठपदी प्रोष्ठपदानक्षत्रपरिसमाप्य-मानभाद्रपदमासभाविनी, एवं सर्वत्रापि वाक्यार्थी भावनीयः । ‘ता साविड्विन’ भित्यादि, श्राविष्ठीमावास्यां कति नक्षत्राणि युञ्जन्ति कति नक्षत्राणि यथायोगं चन्द्रेण सह संयुज्य श्राविष्ठीं अमावास्यां परिसमापयन्त, भगवानाह—द्वेनक्षत्रे युद्धक्तः, तदथा—अश्लेषा मधा च, इह व्यवहारनयमते यस्मिन्नक्षत्रे पौर्णमासी भवति तत आरभ्यावर्क्तने पञ्चदशे नक्षत्रे अमावास्या भवति, यस्मिन्नक्षत्रे अमावास्या तत आरभ्य परतः पञ्चदशे नक्षत्रे पौर्णमासी, तत्र श्राविष्ठी पौर्णमासी किल श्रवणे घनिष्ठायां द्वौक्ता ततोऽमावास्यायामप्यस्यां श्राविष्यां अश्लेषा मधाश्लोक्ताः, लोके च तिथिगणितानुसारतो यतायामप्यमावास्यायामप्यस्यां वर्तमानायामपि च प्रतिपदि यस्मिन्नहोरात्रे प्रथमतोऽ-मावास्याऽभूत् स सकलोऽप्यहोरात्रो अमावास्येति व्यवहितते, ततो मधानक्षत्रमप्येवं व्यवहारतोऽ-मावास्यायां प्राप्यत इति न कथिद्विरोधः, परमार्थतः पुनरिमाममावास्यां श्राविष्ठीमिमानि त्रीणि नक्षत्राणि परिसमापयन्ति, तदथा—पुनर्वसुः पुष्ट्रोऽश्लेषा च, तथाहि—अमावास्याचन्द्रयोग-परिज्ञानार्थं करणं प्रागेवोक्तं, तत्र तदभावना कियते—कोऽपि पृच्छते—

युगस्यादौ प्रथमा श्राविष्यमावास्या केन चन्द्रयुक्तेन नक्षत्रेणोपेता सती समाप्तिमुपयति तत्र पूर्वोदितस्वरूपोऽवधार्यराशि पटवदिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाषट्भागा एकस्य [१०.१]

च द्वाषषट्भागस्य एकः सप्तषष्ठिभाग इति प्रमाणो घ्रियते, धृत्या चैकेन गुण्यते, प्रथमाया अमावास्यायाः पृष्ठत्वात्, एकेन गुणितं तदेव भवतीति राशिस्तावानेव जातः, ततस्तस्माद् द्वाविंशतिमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य षट्यत्वारिंशद् द्वाषषट्भागा इत्येवं परिमाणं पुनर्वसुशोधनकं शोध्यते, तत्र षट्यष्टेमुहूर्तेभ्यो द्वाविंशतिमुहूर्ताः शुद्धाः, स्थिताः पश्चाद्यतु श्वत्वारशत्, तेभ्य एकं मुहूर्तमपकृष्य तस्या द्वाषषट्भागाः क्रियन्ते, कृत्वा च ते द्वाषषट्भागराशिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाताः सप्तषष्ठि, तेभ्य षट्यत्वारिंशत् शुद्धः, शेषास्तिष्ठन्त्येकविंशति, त्रिचत्वारिंशतो मुहूर्तेभ्य-स्त्रिशता मुहूर्तः पुष्यः शुद्धः, स्थिताः पश्चात् त्रयोदश मुहूर्ताः, अश्लेषानक्षत्रं च द्विक्षेत्रमिति पञ्चदश मुहूर्तप्रिमाणं, तत इदमागतं—अश्लेषानक्षत्रमेकस्मिन् मुहूर्ते एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशति द्वाषषट्भागेषु एकस्य च द्वाषषट्भागस्य सप्तषष्ठिधात्रिन्नस्य षट्यष्टिसङ्घेषु भागेषु शेषेषु प्रथमाऽमावास्या समाप्तिमुपगच्छति, तथा च चक्ष्यति—‘ता एएसि पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केण नक्षत्रेण जीएइ?’, ता असिलेसाहि, असिलेसाणं एको मुहूर्तो चत्तालीसं वावडिभागा मुहूर्तस्स बावडिभागं च सत्तडिहा छेता छावडी चुन्निआभागा सेसा’ इति, यदा तु द्वितीयामावास्या चिन्त्यते तदा सा युगस्यादित आरभ्य त्रयोदशीति स द्वुवराशि ।

त्रयोदशभिर्गुण्यते, जातानि मुहूर्तानामयौ शतन्यष्ठापश्चाशदधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चषष्ठिद्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य सत्कास्त्रयोदश सप्तषष्ठिभागाः, तत्र ‘चत्तारि य वायाला अहसोऽज्ञाउत्तरासाढा’ इति वचनात् चतुर्भिर्द्विचत्वारिंशदधि-कैर्मुहूर्तशतैः षट्यत्वारिंशता च द्वाषषट्भागैरुत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थितानि पश्चान्मुहूर्तानां चत्वारिंशतानि षोडशोत्तराणि एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनविंशतिद्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य सत्कास्त्रयोदश सप्तषष्ठिभागाः। तत एतस्मात् त्रीणि शतानि नवनवत्यधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंश-तिद्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य षट्यष्टिसप्तषष्ठिभागाः इति शोधनीयं, तत्र षोडशोत्तरेभ्यश्चतुर्शतुःशतैः त्रीणि शतानि नवनवत्यधिकानि शुद्धानि, स्थिताः पश्चात् सप्तदश मुहूर्ताः, तेभ्यः एकं मुहूर्तं गृहीत्वा तस्य द्वाषषट्भागाः क्रियन्ते, कृत्वा च द्वाषषट्भागराशीप्रक्षिप्यन्ते, जाता एकाशीति, तस्याच्चतुर्विंशतिशुद्धाः, स्थिताः पश्चात् सप्तपञ्चशत्, तस्या रूपमेकमादाय सप्तषष्ठिभागाः क्रियन्ते, तेभ्यः पद्यष्टि शुद्धाः, पश्चादेकोऽवतिष्ठते, स सप्तषष्ठिभागराशीप्रक्षिप्यते, जाताच्चतुर्दशा सप्तषष्ठिभागाः, आगतं पुष्यनक्षत्रं—षोडशसु मुहूर्तेभ्येकस्य च मुहूर्तस्य षट्पञ्चशतिद्वाषषट्भागेष्वेकस्य च द्वाषषट्भागस्य चतुर्दशसु सप्तषष्ठिभागेष्वतिक्रन्तेषु द्वितीयं श्राविष्ठीममावास्यां परिसमापयति, यदा तु तृतीयं श्राविष्ठयमावास्या चिन्त्यते सा युगादित आरभ्य पञ्चविंशतिमेति स द्वुवराशि ।

पञ्चविंशत्या गुण्यते, जातानि षोडश शतानि पञ्चाशदधिकानि मुहूर्तानां एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चविंश द्वाषषट्भागशतं। एकस्य द्वाषषट्भागस्य पञ्चविंशति सप्तषष्ठिभागाः।

तत्र चतुर्भिर्द्विचत्वारिंशदधिकैर्मुहूर्तशतैरेकस्य च मुहूर्तस्य षट्यत्वारिंशता द्वाषषट्भागैः प्रथममुत्तराषाढापर्यन्तं शोधनकं शुद्धं, स्थितानि पश्चान्मुहूर्तानां द्वादश शतान्यष्ठोत्तराणि द्वाषषट्भागश्च मुहूर्तस्य एकोनाशीति एकस्य च द्वाषषट्भागस्य पञ्चविंशति सप्तषष्ठिभागाः, ततोऽष्टमि शतैरेकोनविंशत्यधिकैः मुहूर्तानामेकस्य मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषषट्भागैरेकस्य च

द्वाषष्टिभागस्य षट् षष्ठ्या सप्तष्टिभागैरेको नक्षत्रपर्यायः शुद्धयति, स्थितानि पश्चात्रीणि शतानि नवाशीत्यधिकानि मुहूर्तानां एकस्य च मुहूर्तस्य घतुः पश्चाशाद् द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षड्विंशति सप्तष्टिभागाः, ततो भूयस्त्रभिर्नवोत्तरमुहूर्तशतैरेकस्य च मुहूर्तस्य घतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् षष्ठ्या सप्तष्टिभागैरभेजदादीनि रोहिणिकापर्यन्तानि शोध्यन्ते, स्थिताः पश्चात्मुहूर्तां अशीति एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनत्रिंशाद् द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशति सप्तष्टिभागाः, ।

ततस्त्रिंशता मुहूर्तमृगशिरः शुद्धं, स्थिताः पश्चात्यशाशन्मुहूर्ताः, ततः पश्चदशभिराद्र्वा शुद्धा, स्थिताः पश्चत्रिंशत्, आगतं पुनर्वसुनक्षत्रं पश्चत्रिंशति मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य-कोनत्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशती सप्तष्टिभागेषु गतेषु तृतीयां श्राविष्ठीपमावास्यां परिसमापयति, एवं चतुर्थीं श्राविष्ठीसमावास्यामश्लेषानक्षत्रं प्रथमस्य मुहूर्तस्य सप्तसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकचत्वारिंशति सप्तष्टिभागेषु गतेषु परिसमापयति

पश्चमीं श्राविष्ठीपमावास्यां पूर्वनक्षत्रं त्रिषु मुहूर्तेष्वेकस्य मुहूर्तस्य द्विचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुः पश्चात्तिसप्तष्टिभागेषु गतेषु । परिणमयति, 'एव' मित्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण एतेन-अनन्तरोदितेन अभिलापेन-आलापकेन शेषमप्यमावास्याजातं नेतव्यं, दिशेषमाह-‘पोद्विवयं दो नक्खता जोएति,’ अत्र चैवं सूत्रपाठः-‘ता पोद्विवइनं अमावासं कइ नक्खता जोएति ? , ता दोत्रि नक्खता जोएति, तंजहापुव्वफग्गुणी उत्तरफग्गुणी य’ इदमपि व्यवहारत उच्चते, परमार्थतः पुनर्स्त्रीणि नक्षत्राणि प्रोष्ठपदीपमावास्यां परिसमापयन्ति, तथथा-मघा पूर्वफाल्युनी उत्तरफाल्युनी च, तत्र प्रथमां प्रोष्ठपदीपमावास्यामुत्तरफाल्युनीनक्षत्रं चतुर्षु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षड्विंशती द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वयोः सप्तष्टिभागयोः अतिक्रान्तयोः, द्वितीयां प्रोष्ठपदीपमावास्यां पूर्वफाल्युनीनक्षत्रं सप्तसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य एकस्य द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पश्चदशसु सप्तष्टिभागेषु गतेषु तृतीयां प्रोष्ठपदीपमावास्यां पथानक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्स्त्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्याधाविंशती सप्तष्टिभागेषु गतेषु, चतुर्थीं प्रोष्ठपदीपमावास्यां पूर्वफाल्युनीनक्षत्रमेकविंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य द्वादशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्विचत्वारिंशति सप्तष्टिभागेषु गतेषु पश्चमीं प्रोष्ठपदीपमावास्यां मघानक्षत्रं चतुर्विंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पश्चपश्चात्तिसप्तष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पश्चपश्चात्तिसप्तष्टिभागेषु गतेषु । परिसमापयति ।

‘आसोइं दोनी’ त्यादि, अत्राप्येवं पाठः-‘ता आसोइनं अमावासं कइ नक्खता जोएति ता दोनि नक्खता जोएति, तंजहा-हत्थो चित्ता य’ एतदपि व्यवहारतो, निश्चयतः पुनराश्वयुजीपमावास्यां त्रीणि नक्षत्राणि परिसमापयन्ति, तथथा-उत्तरफाल्युनी हस्तः चित्रा च, तत्र प्रथमामाश्वयुजीपमावास्यां हस्तनक्षत्रं पश्चविंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य एकत्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिषु सप्तष्टिभागेषु गतेषु, द्वितीया-माश्वयुजीपमावास्यामुत्तरफाल्युनीनक्षत्रं चतुर्थचत्वारिंशति मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्षु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षोडशसु सप्तष्टिभागेषु गतेषु, तृतीया-माश्वयुजीपमावास्यां

उत्तरफाल्युनीनक्षत्रं सप्तदशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनचत्वारिंशति द्वाषषट्भागेषु एकस्य च द्वाषषट्भागस्य एकोनविंशति सप्तषट्भागेषु गतेषु, चतुर्थीमाश्वयुजीममावास्यां हस्तनक्षत्रं द्वादशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तदशसु द्वाषषट्भागेषु एकस्य च द्वाषषट्भागस्य त्रिचत्वारिंशति सप्तषट्भागेषु । गतेषु, पञ्चमीमाश्वयुजीममावास्यां उत्तरफाल्युनीनक्षत्रं विंशति मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य द्विपञ्चाशति द्वाषषट्भागेषु एकस्य च द्वाषषट्भागस्य चतुःपञ्चाशति सप्तषट्भागेषु गतेषु परिसमापयति ।

‘कतियन्नं साईविसाहाय’ति, अब्राह्मेवं सूत्रपाठः—‘ता कतियन्नं अमावासं कइ नक्खता जोएति ? , ता दोन्नि नक्खता जोईति, तंजहा—‘साईविसाहाय’ति एतदपि व्यवहारनय-मते, निश्चयतः पुनस्त्रणि नक्षत्राणि कार्तिकीममावास्यां परिसमापयन्ति, तदथा—स्वातिर्विशाखा वित्रा च, तत्र प्रथमां कार्तिकीममावास्यां विशाखानक्षत्रं षोडशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षट्विंशति द्वाषषट्भागेषु एकस्य च द्वाषषट्भागस्य चतुर्षु सप्तषट्भागेषु गतेषु, द्वितीयां कार्तिकीममावास्यां स्वातिनक्षत्रं पञ्चसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य द्वाविंशतौ द्वाषषट्भागेषु एकस्य च द्वाषषट्भागस्य सप्तदशसु सप्तषट्भागेषु गतेषु, तृतीयां कार्तिकीममावास्यां चित्रानक्षत्रं पञ्चसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य चतुश्चत्वारिंशति द्वाषषट्भागेषु एकस्य च द्वाषषट्भागस्य त्रिंशति सप्तषट्भागेषु गतेषु, चतुर्थी कार्तिकीममावास्यां विशाखानक्षत्रं त्रयोदशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाविंशतौ द्वाषषट्भागेषु एकस्य च द्वाषषट्भागस्य चतुश्चत्वारिंशति सप्तषट्भागेषु गतेषु, पञ्चमी कार्तिकीममावास्यां चित्रानक्षत्रं एकविंशतौ मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तपञ्चाशति द्वाषषट्भागेषु एकस्य च द्वाषषट्भागस्य सप्तषट्भागेषु गतेषु समाप्तिमुपनयति ।

‘मग्गसिरं तिनि, तंजहा—अणुराहा जिडा मूलो’ इति, —‘ता मग्गसिरं अमावासं कइ नक्खता जोएति ? , ता तित्रि नक्खता जोएति, तंजहा—अनुराहा जिडा मूलो य’ इति, एतदपि व्यवहारतो निश्चयतः पुनरिमानि त्रीणि नक्षत्राणि मार्गशीर्षीममावास्यां परिसमापयन्ति, तदथा—विशाखा अनुराधा ज्योष्ट्रा च, तत्र प्रथमां मार्गशीर्षीममावास्यां ज्योष्ट्रानक्षत्रं सप्तसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्यैकचत्वारिंशति द्वाषषट्भागेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्दशसु द्वाषषट्भागेष्वेकस्य च द्वाषषट्भागस्यादशसु सप्तषट्भागेषु गतेषु, तृतीयां मार्गशीर्षीममावास्यां विशाखानक्षत्रमेकोनविंशति मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य एकोनपञ्चाशति द्वाषषट्भागेषु एकस्य च द्वाषषट्भागस्य एकविंशति सप्तषट्भागेष्वत्रिक्लन्तेषु, चतुर्थी मार्गशीर्षीममावास्यामनुराधानक्षत्रं चतुर्विंशतौ मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतौ द्वाषषट्भागेष्वेकस्य च द्वाषषट्भा गस्य पञ्चचत्वारिंशति सप्तषट्भागेषु गतेषु, पञ्चमी मार्गशीर्षीममावास्यां विशाखानक्षत्रं त्रिचत्वारिंशति मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य सम्बन्धिनो द्वाषषट्भागस्यादपञ्चाशति सप्तषट्भागेषु गतेषु । परिस०

‘पोसिं च दोन्नि—पुव्वासादा उत्तरासादा य’ति, अन्नीवं सूत्रालापकः ‘ता पोसिं अमावासं कइ नक्खता जोएति ? , ता दोन्नि नक्खता जोएति, तंजहा—पुव्वासादा य उत्तरासादा य’ति, एतदपि व्यवहारत उक्तं, निश्चयतः पुनस्त्रीणि नक्षत्राणि परिसमापयन्ति, तदथा—मूलं पूर्वाषाढा उत्तराषाढा च, तथाहि—प्रथमां पौर्णीममावास्यां पूर्वाषाढानक्षत्रमष्टविंशतौ मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य षट्चत्वारिंशति द्वाषषट्भागेष्वेकस्य च द्वाषषट्भागस्य षट्सु सप्तषट्भागेषु गतेषु द्वितीयां

पीषीममावास्यां पूर्वाषाढानक्षत्रं द्वयोमुहूर्तस्योरेकस्य च मुहूर्तस्यैकोनविंशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य ए द्वाषटिभागस्यैकोनविंशतीसपष्टिभागेष्वतिकन्तेषु तृतीयामधिकभासभाविनीं पीषीममावास्या-मुत्तराषाढानक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्यैकोनविंशती द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्य त्रयस्त्रियं गमषष्टिभागेषु गतेषु, चतुर्थीं पीषीममावास्यां पूर्वाषाढानक्षत्रं पञ्चदशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षट्पञ्चाशति द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्य पद्मचत्वारिंशति सपष्टिभागेषु गतेषु, पञ्चमीं पीषीममावास्यां मूलनक्षत्रमेहोहर्षिं शतां मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चसु द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्यैकोनविंशती सपष्टिभागेष्वतिकन्तेषु परिसमापयति।

‘माहितिनि अभीई सवणो धणिङ्गा’ इति, अत्राप्येवं सूत्रालापकः—‘ता माहिनं अमावासं कइनक्खता जोएति ? , ता तिनि नक्खता जोएति, तंजहा—अभीई सवणो धणिङ्गा य’ एतदपि व्यवहारतो, निश्चयतः पुनरमूनि त्रीणि नक्षत्राणि माधीममावास्यां परिसमापयन्ति, तद्यथा—उत्तराषाढा अभिजित् श्रवणश्च, तथाहि—प्रथमां माधीममावास्यां श्रवणनक्षत्रं दशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य षडिंवशतौ द्वाषटिभागेष्वेकस्य द्वाषटिभागस्याद्यसु सपष्टिभागेषु गतेषु, द्वितीयां माधीममावास्यामभिजिनक्षत्रं त्रिषु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य षडिंवशतौ द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य विंशती सपष्टिभागेषु गतेषु, तृतीयां माधीममावास्यां श्रवणनक्षत्रं त्रयोविंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्यैकोन चत्वारिंशति द्वाषटि-भागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य पञ्चत्रिंशति सपष्टिभागेषु गतेषु, चतुर्थीं माधीममावास्यां अभिजिनक्षत्रं षट्सु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य सपत्रिंशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य सपत्नचत्वारिंशति सपष्टिभागेषु व्यतिकन्तेषु, पञ्चमीं माधीम-मावास्यामुत्तराषाढानक्षत्रं पञ्चविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य दशसु द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य षटी सपष्टिभागेषु गतेषु परिसमापयति ।

‘फगुणीं दोश्नितंजहा—सयभिसया पुब्वभद्रवय’ इति, अत्राप्येवं सूत्रालापकः—‘ता फगुणीं यं अमावासं कइनक्खता जोएति ? , ता दोनि नक्खता जोएति, तंजहा—सयभिसया पुब्वभद्रवया च, एतदपि व्यवहारतो, निश्चयतः पुनरमूनि त्रीणि नक्षत्राणि फाल्गुनीममावास्यां परिसमापयन्ति, तद्यथा—धनिष्ठा शतभिषक् पूर्वभद्रपदा च, तत्र प्रथमां फाल्गुनीममावास्यां पूर्वभद्रपदानक्षत्रं पद्यसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्यैकत्रिंशति द्वाषटिभागेषु एकस्य च द्वाषटिभागस्य नवसु सपष्टिभागेषु गतेषु, द्वितीयां फाल्गुनीममावास्यां धनिष्ठानक्षत्रं विंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्थु द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य द्वाविंशती सपष्टिभागेषु व्यतिकन्तेषु, तृतीया फाल्गुनीममावास्यां पूर्वाषाढानक्षत्रं चतुर्दशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्थचत्वारिंशति द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य पद्मत्रिंशति सपष्टिभागेषु गतेषु, चतुर्थीं फाल्गुनीममावास्यां शतभिषक् नक्षत्रं त्रिषु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तशसु द्वाषटिभागेष्वेकस्य च द्वाषटिभागस्य एकस्य च मुहूर्तस्य द्विष्ठाशति द्वाषटिभागेष्वेकरय च द्वाषटिभागस्य सल्केषु द्वाषटी सपष्टिभागेषु गतेषु परिणमयति ।

‘चिल्लिं तिनि, तंजहा—उत्तरभद्रवया रेवती अस्सिणी य’ इति०—‘ता चिल्लिं अमावासं कइनक्खता जोएति ? , ता तिनि नक्खता जोएति, तंहा—उत्तरभद्रवया रेवई अस्सिणी य’

एतदपि व्यवहारतो, निश्चयतः पुनरमूनि त्रीणि नक्षत्राणि चैत्रीममावास्यां परिऽ, तद्यथा—पूर्वभद्रपदा उत्तरभद्रपदा रेवती च, तत्र प्रथमां चैत्रीममावास्या-मुत्तरभद्रपदानक्षत्रं सप्तविंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य षट्ट्रिंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य दशसु सप्तविंशतिभागेषु गतेषु, द्वितीयां चैत्रीममावास्यामुत्तर-भद्रपदानक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य नवसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयोविंशती सप्तविंशतिभागेषु गतेषु, तृतीयां चैत्रीममावास्यां रेवतीनक्षत्रं पञ्चसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्यैकोनपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशति सप्तविंशतिभागेष्वेकत्तेषु, चतुर्थीं चैत्रीममावास्यामुत्तरभद्रपदानक्षत्रं त्रयोविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाविंशती द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चाशति सप्तविंशतिभागेषु गतेषु, पञ्चमीं चैत्रीममावास्यां पूर्वभद्रपदानक्षत्रं सप्तविंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिष्टौ सप्तविंशतिभागेष्वेकत्तेषु परिसमाप्यते ।

‘वइसाहीं भरणी कहिया य’ति, – ‘ता वइसाहिनं अमावासं कह नक्खता जोएन्ति?’, ता दोनि नक्खता जोएंति, तंजहा—‘भरणी कहिया य’ति, एतदपि व्यवहारतो, निश्चयतः पुनस्त्रीणि नक्षत्राणि वैशाखीममावास्यां परिसमाप्यति, तानि चामूनि—तद्यथा—रेवती अश्विनी भरणी च, तत्र प्रथमा शाखीममावास्यामश्विनीनक्षत्रमष्टाविंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य एकचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकादशसु सप्तविंशतिभागेषु गतेषु, द्वितीयां वैशाखीममावास्यां अश्विनीनक्षत्रं द्वयोर्मुहूर्तयोरेकस्य च मुहूर्तस्यैकोनचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयोविंशती सप्तविंशतिभागेषु व्यतिकाल्तेषु, तृतीयां वैशाखीममावास्यां भरणीनक्षत्रमेकादशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य चतुःपञ्चाशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्याष्टाविंशति सप्तविंशतिभागेषु गतेषु, चतुर्थीं वैशाखीममावास्यामश्विनीनक्षत्रं पञ्चदशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशती द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकपञ्चाशति सप्तविंशतिभागेषु गतेषु, पञ्चमीं वैशाखीममावास्यां रेवतीनक्षत्रमेकोनविंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य सम्बन्धिनो द्वाषष्टिभागस्य सल्केषु चतुःषट्टौ सप्तविंशतिभागेषु परिऽ ।

‘जिद्वामूलिं रोहिणी मिगसिरं च’ति, ‘ता जेद्वामूलिनं अमावासं कह नक्खता जोएंति? ता दोनि नक्खता जोएंति, तंजहा—रोहिणी मिगसिरो य’ति, एतदपि व्यवहारतः, निश्चयतः पुनर्द्वे नक्षत्रे ज्येष्ठामूलीममावास्यां परिसमाप्यतः, तद्यथा—रोहिणी कृतिका च, तत्र प्रथमा ज्येष्ठामूलाममावास्यां रोहिणीनक्षत्रमेकोनविंशती मुहूर्तेष्वेकस्य मुहूर्तस्य षट्ट्रिंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वादशसु सप्तविंशतिभागेषु गतेषु, द्वितीयां ज्येष्ठामूलीममावास्यां कृतिकालक्षत्रं त्रयोविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनविंशती द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चविंशती सप्तविंशतिभागेष्वेकत्तेषु, तृतीयां ज्येष्ठामूलीममावास्यां रोहिणीनक्षत्रं द्वात्रिंशति मुहूर्तेष्वेकस्य मुहूर्तस्यैकोनषट्टी द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकोनचत्वारिंशति सप्तविंशतिभागेषु समतिकालेषु, चतुर्थीं ज्येष्ठामूलीममावास्यां रोहिणीनक्षत्रं षट्ट्यु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य द्वात्रिंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्विपञ्चाशति सप्तविंशतिभागेषु पञ्चमीं ज्येष्ठामूलीममावास्यां कृतिकालक्षत्रं दशसु मुहूर्तेषु एकस्य मुहूर्तस्य पञ्चसु द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चविंशती सप्तविंशतिभागेषु गतेषु परिऽ ।

‘ता आसाढीं न’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, आसाढीं णमिति वाक्यालङ्घारे, कति नक्षत्राणि युञ्जन्ति ? , भगवानाह—‘ता’इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, त्रीणि नक्षत्राणि युञ्जन्ति, तद्यथा—आद्रा पुनर्वसुः पुष्ट्यश्च, एतदपि व्यवहारत उक्तं, परमार्थतः पुनरभूनि त्रीणि नक्षत्राणि आषाढीममावास्यां परिणमयन्ति, तद्यथा—मृगशिर आद्रा पुनर्वसुश्च, तत्र प्रथमाषाढीममावास्यामार्द्वनक्षत्रं द्वादशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य एकपञ्चाशति द्वाषट्भागेष्वेकस्य च द्वाषट्भागस्य त्रयोदशसु सप्तष्टिभागेषु गतेषु द्वितीयाषाढीममावास्यां मृगशिरो नक्षत्रं चतुर्दशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशती द्वाषट्भागेष्वेकस्य च द्वाषट्भागस्य षाठ्यैवशतां सप्तष्टिभागेष्वतिक्रान्तेषु तृतीयाषाढीममावास्यां पुनर्वसुनक्षत्रं नवसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य द्वयोद्विष्टिभागयोरेकस्य घ द्वाषट्भागस्य चत्वारिंशति सप्तष्टिभागेषु गतेषु चतुर्थीषाषाढीममावास्यां मृगशिरो नक्षत्रं सप्तष्टिभिंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तत्रिंशति द्वाषट्भागेष्वेकस्य च द्वाषट्भागस्य त्रिपञ्चाशति सप्तष्टिभागेषु गतेषु पञ्चमीषाषाढीममावास्यां पुनर्वसुनक्षत्रं द्वाविंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य षोडशसु द्वाषट्भागेषु समतिक्रान्तेषु परिस० । तदेवं द्वादशानामप्यमावास्यानां घन्द्रयोगोपेतनक्षत्रविधिरुक्तः । सप्तत्वेतासामेव कुलादियोजनामाह—

‘ता साविद्विन्न’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, श्राविष्ठी—श्रावणमासभाविनीममावास्यां किं कुलं युनक्ति उपकुलं वा युनक्ति कुलोपकुलं वा युनक्ति ? , भगवानाह—‘कुलं वे’त्यादि, कुलमपि युनक्ति, वासद्वोऽपिशब्दार्थः, उपकुलं वा युनक्ति, न लभते योगमधिकृत्य कुलोपकुलं, तत्र कुलं—कुलसंज्ञं नक्षत्रं श्राविष्ठीममावास्यां युञ्जत् मधानक्षत्रं युनक्ति, एतद् व्यवहारत उच्यते, व्यवहारतो हि गताद्यामप्यमावास्यायां वर्तमानायामपि च प्रतिपदि योऽहोरात्रो मूलेऽमावस्या सम्बद्धः स सकलोऽप्यहोरात्रोऽमावास्येति व्यवहित्यते, तत एवं व्यवहारतः श्राविष्ठयामप्यमावास्यायां मधानक्षत्रसम्बन्धादुक्तं कुलं युञ्जन्मधानक्षत्रं युनक्तीति, परमार्थतः पुनः कुलं युञ्जत्युप्यनक्षत्रं युनक्तीति प्रतिपत्तव्यं, तस्यैव कुलप्रसिद्ध्या प्रसिद्धस्य श्राविष्ठयाममावास्यायां सम्बवात्, एतच्च प्रागेवोक्तम्, उत्तरसूत्रमपि व्यवहारनयमधिकृत्य यथायोगं परिभावनीयमिति, उपकुलं युञ्जत् अश्लेषानक्षत्रं युनक्ति, सप्तत्युपसंहारमाह—‘ता साविद्विन्न’मित्यादि, यत उक्तप्रकारेण द्वाष्ट्यां कुलोपकुलाभ्यां श्राविष्ठयाममावास्यायां घन्द्रयोगः समस्ति नतु कुलोपकुलेन ततः श्राविष्ठीममावास्यां कुलमपि वाशद्वोऽपिशब्दार्थः युनक्ति उपकुलं वा युनक्ति इति वक्तव्यं स्यात्, यदि कुलेन वा युक्ता उपकुलेन वा युक्ता सती श्राविष्ठयामावास्या युक्तेति वक्तव्यं स्यात्।

‘एवंनेयव्य’मिति एवमुक्तप्रकारेण शेषमप्यमावास्याजातं नेतव्यं, नवरं मार्गशीर्षीमार्धीं फाल्युनीषाषाढीममावास्यां कुलोपकुलमपि युनक्तीति वक्तव्यं, शेषासु त्वमावास्यासु कुलोपकुलं नास्ति, सप्तत्रि पाठकानुग्रहाय सूत्रालापका दर्शन्ते ‘ता पुद्ववइन्नं अमावासं किं कुलं जोएइ उवकुलं जोएइ कुलोवकुलं जोएइ ? , ता कुलं वा जोएइ उवकुलं वा जोएइ, नोलव्यइ कुलोवकुलं, कुलं जोएमाणे उत्तराफग्नुणीं जोएइ, उवकुलं जोएमाणे पुच्चाफग्नुणीं जोएइ, ता पुद्ववइन्नं अमावासं कुलं वा जोएइ उवकुलं वा जोएइ, कुलेण वा जुता उवकुलेण वा जुता पोद्ववया अमावासा जुतति वक्तव्यं सिया । ता आसाइन्नं अमावासं किं कुलं जोएइ उवकुलं जोएइ कुलोवकुलं जोएइ ? , ता कुलं वा जोएइ, उवकुलं वा जोएइ, नोलव्यइ कुलोवकुलं, कुलं जोएमाणे चित्तानक्षत्रे

जोएइ, उवकुलं जोएमाणे हत्यनकखते जोएइ, ता आसाइन्न अमावासं कुलं जोएइ उवकुलं जोएइ, कुलेण वा जुता उवकुलेण वा जुता आसाई अमावासा जुतति वत्तव्यं सिवा । ता कत्तियनं अमावासं किं कुलं वा जोएइ उवकुलं वा जोएइ कुलोवकुलं वा जोएइ ? , ता कुलं वा जोएइ उवकुलं वा जोएइ, नो लब्धिकुलोवकुलं, कुलं जोएमाणे विसाहानकखते जोएइ, उवकुलं वा जोएमाणे साइनकखते जोएइ, कुलेण वा जुता उवकुलेण वा जुता कत्तिई अमावासा जुतति वत्तव्यं सिवा ।

ता मण्गसिरिन्नं अमावासं किं कुलं जोएइ उवकुलं जोएइ कुलोवकुलं वा जोएइ ? , ता कुलं वा जोएइ, उवकुलं वा जोएइ, कुलोवकुलं वा जोएइ, कुलं जोएमाणे भूलनकखते जोएइ, उवकुलं जोएमाणे जेड्हानकखते जोएइ, कुलोवकुलं जोएमाणे अनुराहानकखते जोएइ, कुलेण वा जुता उवकुलेण वा जुता कुलोवकुलेण वा जुता मागसिरिणं अमावासा जुतति वत्तव्यं सिवा

पोसिन्नं अमावासं किं कुलं वा जोएइ उवकुलं वा जोएइ कुलोवकुलं वा जोएइ ? , कुलं वा जोएइ, उवकुलं वा जोएइ, नो लब्धिकुलोवकुलं, कुलं जोएमाणे पुव्वासाढा नकखते जोएइ उवकुलं जोएमाणे उत्तरासाढा नकखते जोएइ, ता कुलेण वा जुता उवकुलेण वा जुता पोसीणं अमावासा जुतति वत्तव्यं सिवा' इत्यादि, निश्चयतः पुनः कुलदियोजना प्रागुक्तं चन्द्रयोगमधिकृत्य स्वयं परिभावनीया ॥

प्राभृत-१०, प्राभृतप्राभृत-६ समाप्तम्

- : प्राभृतप्राभृत-७ :-

बृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य घण्ठं प्राभृतप्राभृतं, सम्भ्रति सप्तममारम्यते, तस्य चायमर्थाधिकारः - 'पौर्णमास्यमावास्यानां चन्द्रयोगमधिकृत्य सञ्चिपातो वक्तव्यः' ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

मृ. (५०) ता कहं ते सन्निवाते आहितेति वदेजा, ता जया णं साविड्हीपुनिमा भवति तता णं माही अमावासा भवति, जया णं माही पुनिमा भवति तता णं साविड्ही अमावासा भवति, जता णं पुडुवती पुनिमा भवति तता णं फग्गुणी अमावासा भवति, जया णं फग्गुणी पुनिमा भवति तता णं पुडुवती अमावासा भवति, जया णं आसाई पुण्णिमा भवति तता णं चेत्ती अमावासा भवति, जया णं चित्ती पुनिमा भवति तया णं आसोइ अमावासा भवति ।

जया णं कश्चिद्यी पुनिमा भवति तता णं वेसाही अमावासा भवति, जता णं वेसाही पुनिमा भवति तता णं कस्तिया अमावासा भवति, जया णं मण्गसिरी पुनिमा भवति तता णं जेड्हामूले अमावासा भवति, जता णं जेड्हामूले पुनिमा भवति तता णं मण्गसिरी अमावासा भवति, जता णं पोसी पुनिमा भवति तता णं आसाढी अमावासा भवति, जता णं आसाढी पुनिमा भवति तता णं पोसी अमावासा भवति ।

बृ. 'ता कहं ते' इति पूर्ववत्, कथं ? - केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया चन्द्रयोग-मधिकृत्य पौर्णमास्यमावास्यानां सञ्चिपात आख्यात इति वदेत् ? , एवमुक्ते भगवानाह-

'ता जया णं, इह व्यवहारनयमतेन यस्मिन्नक्षत्रे पौर्णमासी भवति तत आरम्यावक्तने

पञ्चदशी चतुर्दशी नक्षत्रे नियमतोऽमावास्या, ततो यदा श्राविष्ठी- श्रविष्ठानक्षत्रयुक्ता पीर्णमासी भवति तदा तस्यामर्वाक्तनी अमावास्या माघी- मध्यानक्षत्रयुक्ता भवति, मध्यानक्षत्रा- दारभ्य श्रविष्ठानक्षत्रस्य पञ्चदशत्वात् एतद्य श्रावणमासमधिकृत्य भावनीयं, यदा ते माघी- मध्यानक्षत्रयुक्ता पीर्णमासी भवति तदा पाश्चात्या अमावास्या श्राविष्ठी- श्रविष्ठायुक्ता भवति, मध्यात आरभ्य पूर्व श्रविष्ठानक्षत्रस्य पञ्चदशत्वात्, इतद्य चामासमधिकृत्य वेदितल्लां, तथा ।

‘ता जया ण’मित्यादि, तत्र यदा णमिति वाच्यालङ्कारे प्रोष्ठपदी- उत्तरभद्रपदायुक्ता पीर्णमासी भवति तदा णमिति प्राप्तवृत्तपाश्चात्या अमावास्या फाल्गुनी- उत्तरफाल्गुनीनक्षत्रयुक्ता भवति, उत्तरभद्रपदात आरभ्य पूर्वमुत्तरफाल्गुनीनक्षत्रस्य पञ्चदशत्वात्, चत्वान्तराले अभिजिनक्षत्रं तत्त्वोक्तालत्वात् ग्रायोन व्यवहारपथमवतरति, तथा च समवायाङ्गसूत्रम्- ‘जं बुद्धीवे दीवे अभिईवज्ञेहि सत्तावीसाए नक्षत्रेतेहि रांवहारारो वद्वृद्धिं ति, ततः सदपि तत्र गण्यते इति पञ्चदशमेवोत्तरभद्रपदात आरभ्य पूर्वमुत्तरफाल्गुनीनक्षत्रयुक्ता पीर्णमासी भवति क्तमवसेयं । ‘जया ण’मित्यादि, यदा च फाल्गुनी- उत्तरफाल्गुनीनक्षत्रयुक्ता पीर्णमासी भवति तदा पाश्चात्यानन्तरामावास्या यदा च आश्वदयुजी- अश्वदयुग्मनक्षत्रोपेता पीर्णमासी भवति तदा पाश्चात्यानन्तरामावास्या चैत्री- चिन्नानक्षत्रसमन्विता वति, अश्विन्या आरभ्य पूर्व चिन्नानक्षत्रस्य पञ्चदशत्वात्, एतद्य व्यवहारनयमधिकृत्योक्तमवसेयं, निश्चयत एकस्यामप्यश्वयुग्मासभाविन्याम- भावास्यावां चिन्नानक्षत्रासम्भाद्, एतद्य प्रागेव दर्शितं, यदा च चैत्री- चिन्नानक्षत्रोपेता पीर्णमासी जायते तदा चिन्नानक्षत्रासम्भाद्, एतद्य आश्वदयुजी- अश्वदयुग्मनक्षत्रोपेता भवति, एतदपि व्यवहारतो, निश्चयत ततः पाश्चात्यानन्तरामावास्या आश्वदयुजी- अश्वदयुग्मनक्षत्रोपेता भवति, एतद्य सूत्रमश्वयुक्तचैत्र- एकस्यामपि चैत्रमासभाविन्यामभावास्यायामश्विनीनक्षत्रस्यासम्भवात्, एतद्य सूत्रमश्वयुक्तचैत्र- भासमधिकृत्य प्रवृत्तं वेदितव्यं । ‘जयाण, यदा च कार्तिकी- कृत्तिकानक्षत्रोपेता पीर्णमासी भवति तदा वैशाखी- विशाखानक्षत्रोपेता अमावास्या भवति, कृत्तिकातोऽवाणिविशाखायाः पञ्चदशत्वात्, यदा वैशाखी- विशाखानक्षत्रोपेता पीर्णमासी भवति तदा ततोऽनन्तरा- पाश्चात्या अमावास्या कार्तिकी कृत्तिकान- क्षत्रोपेता भवति, विशाखातः पूर्व कृत्तिकायाश्वतुर्दशत्वात्, एतद्य कार्तिककैशाखमासाव- धिकृत्योक्तं, एवमुत्तरसूत्रमपि भावनीयम् ।

प्राभृतं-१० प्राभृतप्राभृतं-७ समाप्तम्

-: प्राभृतप्राभृतं-८:-

बृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य सप्तमं प्राभृतप्राभृतं, साम्रातमष्टममारभ्यते, तस्य चायममधिकारः- ‘नक्षत्राणां संस्थानं वक्तव्यं’मिति, तततद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

मू. (५१) ता कहं ते नक्षत्रसंठिती आहितेति वदेजा ?, ता एएसि णं अद्वाचीसाए नक्षत्राणं अभीयी णं नक्षत्रे किसंठिते पन्तते ?, गो० ! गोसीसावलिसंठिते पन्तते, सवणे नक्षत्रे किसंठिते पन्तते ?, काहारसंठिते पं०, धनिड्वानक्षत्रे किसंठिते प० ?, सउणि- पलीणगसंठिते पं०, सयभिसयानक्षत्रे किसंठिते पन्तते ?, पुण्योवयारसंठिते पन्तते, पुच्छा-

पोद्वतानक्खते किंसंठिते पन्तते ?, अवहृवाविसंठिते पन्तते, एवं उत्तरावि, रेवतीनक्खते किंसंठिते पन्तते ?, नावरासंठिते पं०, अस्तियानक्खते किंसंठिते पन्तते ?, आसक्खंथसंठिते पन्तते, भरणीनक्खते किंसंठिते पं० ?, भगसंठिए पं०, कलियानक्खते किंसंठिते पन्तते ?, षुष्ठयरगसंठिते पं०, रोहिणीनक्खते किंसंठिते पं० ?, सगडुहिसंठिते पन्तते, मिगसिरानक्खते किंसंठिते पं० ?, मगसीसावलिसंठिते पं०, अद्वानक्खते किंसंठिते पं० ? रुधिरबिंदुसंठिए पं०

पुनव्वसूनक्खते किंसंठिते पं० ?, तुलासंठिए पं०, पुष्के नक्खते किंसंठिते पन्तते क्षु-
माणसंठिए प०, अस्तेसानक्खते किंसंठिए प० ?, पडागसंठिए प०, महानक्खते किंसंठिए
प० ?, पागारसंठिते प०, पुच्चाफगुणीन० किंसंठिए प०, अद्वपलि-यक्कसंठिते पं०, एवं उत्त-
रावि, हत्ये न० किंसंठिते पं० ?, हत्थसंठिते पं०, ता वित्तान० किंसंठिते पं ?, मुहफुलसंठिते
पन्तते, सातीन० किंसंठिते प० ?, खीलगसंठिते प०, विसाहान० किंसंठिए प० ?, दामणिसंठिते
प० अणुराधान० किंसंठिते पं० ?, एगावलिसंठिते पं०, जेझान० किंसंठिते पं० ?, गयदंतसंठिते
प०, मूले नक्खते किंसंठिए पं० ?, विच्छुयलंगोलसंठिते पं०, पुच्चासादान० किंसंठिए प० ?,
गयविक्कमसंठिते पं०, उत्तरासादान० किंसंठिए प० ?, राइयसंठिते पं० ।

वृ. 'ता कहं ते' इत्यादि, ता इ पूर्ववत्, कथं?—केन प्रकारेण भगवन्! नक्षत्राणां संस्थिति—
संस्थानमाख्यातेत वदेत् ?, एवमुक्त्या मूयः प्रत्येकं प्रश्नं विदधाति—'ता' इत्यादि, ता इति प्राप्तवत्,
एतेषामनन्तरोदितानामध्याविंशतिनक्षत्राणां मध्ये यदभिजित्रक्षत्रं तत् 'किंसंठितं' ति कस्येव
संस्थितं—संस्थानं यस्य तत्क्षसंस्थितं प्रज्ञासं ?, भगवानाह—

'ता एएसि न' मित्यादि, ता इति प्राप्तवत्, एतेषामनन्तरोदितानामध्याविंशते नक्षत्राणां
मध्येऽभिजित्रक्षत्रं गोशीर्षावलिसंस्थितं प्रज्ञासं, गोः शीर्षं गोशीर्षं तस्यावली—तत्पुद्रगलानां दीर्घल्पा
थ्रेणि तत्समं संस्थानं प्रज्ञासं, एवं शेषाण्यपि सूत्राणि भानीयानि, नवरं दामनी—पशुबन्धनं, शेषं
प्रायः सुगमं, संस्थानसङ्गाहिकाश्चेमा जम्बुदीपप्रज्ञसिसत्कास्तिष्ठो गायाः—

॥१॥ 'गोसीसावलि १ काहार २ सउणि ३ पुष्कोवयार ४ वावी ५ य ।

नावा ६ आसक्खंधग ७ मग ८ छुरधरए ९ व सगडुही १० ॥

॥२॥ मिगसीसावलि ११ रुधिरबिंदु १२ तुल १३ चञ्चमाणग १४ पडागा १५ ।

पागारे १६ पल्लंके १७ हत्ये १८ मुहफुलए १९ चेव ॥'

॥३॥ खीलग २० दामणि २१ एगावली २२ य गयदंत २३ विच्छुयअले २४ य ।

गयविक्कमे २५ य तत्तो सीहनिसाई २६ य संटाणा ॥ इति ।

प्राभृतं—१० प्राभृतप्राभृतं—८ समाप्तम्

:- प्राभृतप्राभृतं—९ :-

वृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्याधमं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति नवममारभ्यते, तस्य
चायमध्याधिकारः—'प्रतिनक्षत्रं ताराप्रमाणं वक्तव्य' मिति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मृ. (५२) ता कहं ते तारग्ये आहितेति वदेज्ञा ?, ता एतेसि यं अद्वावीसाए नक्खताणं
अभीर्वनक्खते कतितारे पं० ?, तितारे पन्तते, सवणेनक्खते कतितारे पं० ? तितारे पन्तते,

धनिकुनकखते कतितारे पं० ?, पण तारे पन्नते, समभिसयानकखते कतितारे पं० ?, सततारे पन्नते, पुव्वापोडुवता कतितारे पं० ?, दुतारे पन्नते, एवं उत्तरावि, रेवतीनकखते कतितारे पन्नते ?, बतीसतितारे पन्नते, अस्सिणीनकखते कतितारे पन्नते ?, तितारे पन्नते ।

एवं सब्बे पुच्छिङ्गति, भरणी तितारे पं०, कतिया छतारे पन्नते, तीहिणी पंचतारे पन्नते, सबणे तितारे पं०, अद्वा एगतारे पं०, पुनव्वसु पंचतारे पन्नते, पुस्ते नकखते तितारे पं०, अस्सेसा छतारे पन्नते, महा सततारे पन्नते, पुव्वाफगुणी दुतारे पन्नते, एवं उत्तरावि, हत्ये पंचतारे पं०, विता एकतारे पं०, सातो एकतारे पं०, विसाहा पंचतारे पं०, अणुराहा पंचतारे पं०, जेङ्गा तितारे पं०, मूले एगतारे पं०, पुव्वालाढा चउतारे पं०, उत्तरासाढान० चउतारे पं० ।

वृ. 'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ?—केन प्रकारेण ते—त्वया भगवन् ! नक्षत्राणां 'ताराग्रं' तारप्रमाणमाख्यातं इति वदेत्, एवं सामान्यतः प्रश्नं कृत्वा सम्प्रति प्रतिनक्षत्रं पृच्छति—'ता एएसिण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषाभष्टाविंशते नक्षत्राणामभिजिनक्षत्रं त्रितारं प्रश्नम्, एवं शेषाण्यपि प्रश्ननिर्वचनसूत्राणि भावनीयानि, तारप्रमाणसङ्ग्राहिके चेमे जन्मद्वीपप्रज्ञसिसल्के गाथे—

॥ १ ॥ 'तिग १ तिग २ पंचग ३ सव ४ दुग ५ दुग ६ बत्तीसं ७ तिग ८ तह तिग ९ च ।

छ १० पंचग ११ तिग १२ इक्कग १३ पंचग १४ तिग १५ इक्कग १६ चेव ॥

॥ २ ॥ [सतग १७दुग १८दुग १९पंचग २०इक्क २१कग २२पंच २३चउ २४तिग २५चेव ।

इक्करसग २६ चउक्क २७ चउक्कग २८ चेव तारणो ॥

प्राभृतं—१०, प्राभृतप्राभृतं—९ समाप्तम्

-: प्राभृतप्राभृतं—१० :-

वृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य नवमं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति दशममारभ्यते—तस्य चायमर्थाधिकारः—यथा 'कति नक्षत्राणि स्वयमस्तंगमनेनाहो रात्रपरिसमापकतया कं भासं नयन्ती' ति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (५३) ता कहं ते नेता आहितेति वदेज्ञा ?, ता वासाणं पदमं मासं कति नकखता नेति ?, ता चत्तारि नकखता निंति, तंजहा—उत्तरासाढा अभिई सवणो धणिङ्गा, उत्तरासाढा चोद्दस अहोरत्ते नेति, अभिई सत्त अहोरत्ते नेति, सबणे अडु अहोरत्ते नेति धणिङ्गा एं अहोरत्तं नेइ, तंसि णं मासंसि चउरंगुलपोरिसीए छायाए सूरिए अणुपरियद्वृति, तस्स णं मासस्स चरिमे दिवसे दो पदाइं चत्तारि अंगुलाणि पोरिसी भवति । ता वासाणं दोझं मासं कति नकखता नेति ?, ता चत्तारि नकखता नेति, तं०—धणिङ्गा सतभिसया पुव्वपुडुवता उत्तरपोडुवया, धणिङ्गा चोद्दस अहोरत्ते नेति, सयभिसया सत्त अहोरत्ते नेति, पुव्वाभद्रवया अडु अहोरत्ते नेइ, उत्तरपोडुवता एं अहोरत्तं नेति, तंसि णं मासंसि अडुंगुलपोरिसीए छायाए सूरिए अणुपरियद्वृति, तस्स णं मासस्स चरिमे दिवसे दो पदाइं अडु अंगुलाइं पोरिसी भवति ।

ता वासाणं ततियं मासं कति नकखता० नेति ?, ता तिन्नि नकखता निंति, तं०—उत्तरपोडुवता रेवती अस्सिणी, उत्तरपोडुवता चोद्दस अहोरत्ते नेति, रेवती पन्नरस अहोरत्ते

नेति, अस्सिणी एगं अहोरत्तं नेइ, तंसि च यं मासंसि दुवालसंगुलाए पोरिसीए छायाए सूरिए अणुपरियद्वति, तस्य यं मासस्स चरिमेदिवसे लेहत्थाइ तिन्नि पदाइं पोरिसी भवति, ता वासाण्यं चउत्त्यं मासं कति नक्खत्ता नेति ?, ता तिन्नि नक्खत्ता नेति, तं०-अस्सिणी भरणी कतिया, अस्सिणी चउद्दस अहोरत्ते नेइ, भरणी पञ्चरस अहोरत्ते नेइ, कतिया एगं अहोरत्तं नेइ, तंसि च यं मासंसि सोलसंगुला पोरिसी छायाए सूरिए अणुपरियद्वति, तस्य यं मासस्स चरिमेदिवसे तिन्नि पयाइं चत्तारि अंगुलाइं पोरिसी भवइ। ता हेमंताण्यं पढमं मासं कइ नक्खत्ता नेति ?, तिन्नि, तं०-कतिया रोहिणी संठाणा, कतिया चोद्दस अहोरत्ते नेति, रोहिणी पञ्चरस अहोरत्ते नेति, संठाणा एगं अहोरत्तं नेति, तंसि च यं मासंसि वीसंगुल पोरिसीए छायाए सूरिए अणुप०, तस्य यं मासस्स चरिमेदिवसे तिन्नि पदाइं अडु अंगुलाइं पोरिसी भवति।

ता हेमंताण्यं दोद्धं मासं कति नक्खत्ता नेति ?, चत्तारि नक्खत्ता नेति, तं०-संठाणा अद्वा पुनव्वसु पुस्तो, संठाणा चोद्दस अहोरत्ते नेति अद्वा सत्त अहोरत्ते नेति पुणव्वसु अडु अहोरत्ते नेति पुस्ते एगं अहोरत्तं नेति, तंसि च यं मासंसि चउबीसंगुल पोरिसीए छायाए सूरिए अणुपरियद्वति, तस्य यं मासस्स चरिमेदिवसे लेहद्वाणि चत्तारि पदाइं पोरिसी भवति।

ता हेमंताण्यं ततियं मासं कति नक्खत्ता नेति ?, ता तिन्नि नक्खत्ता नेति, तं०-पुस्ते अस्तेसा महा, पुस्ते चोद्दस अहोरत्ते नेति, अस्तेसा पंचदस अहोरत्ते नेति, महा एगं अहोरत्तं नेति, तंसि च यं मासंसि वीसंगुलाए पोरिसीए छायाए सूरिए अणुपरियद्वति, तस्य यं मासस्स चरिमेदिवसे तिन्नि पदाइं अडुंगुलाइं पोरिसी भवति। ता हेमंताण्यं चउत्त्यं मासं कति नक्खत्ता नेति ?, ता तिन्नि नक्खत्ता नेति, तं०-महा पुञ्चफग्गुणी उत्तराफग्गुणी, महा चोद्दस अहोरत्ते नेति, पुञ्चफग्गुणी पनरस अहोरत्ते नेति, उत्तराफग्गुणी एगं अहोरत्तं नेति, तंसि च यं मासंसि सोलस अंगुलाइं पोरिसीए छायाए सूरिए अणुपरियद्वति, तस्य यं मासस्स चरिमेदिवसे तिन्नि पदाइं चत्तारि अंगुलाइं पोरिसी भवति।

ता गिर्हाणं पढमं मासं कति नक्खत्ता नेति ?, तिन्नि, तं०-उत्तराफग्गुणी हत्थो चिता, उत्तरफग्गुणी चोद्दस अहोरत्ते नेति, हत्थो पनरस अहोरत्ते नेति, चिता एगं अहोरत्तं णेइ, तंसि च यं मासंसि दुवालसअंगुल पोरिसीए छायाए सूरिए अणुप०, तस्य यं मासस्स चरिमेदिवसे लेहद्वाइय तिन्नि पदाइं पोरिसी भवति। ता गिर्हाणं बितिवं मासं कति नक्खत्ता नेति ?, ता तिन्नि नक्खत्ता नेति, तं०-चिता साई विसाहा, चिता चोद्दस अहोरत्ते नेति, साती पनरस अहोरत्ते नेति, विसाहा एगं अहोरत्तं नेति, तंसि च यं मासंसि अडुंगुलाए पोरिसीए छायाए सूरिए अणुप०, तस्य यं मासस्स चरिमेदिवसे दो पदाइं अडु अंगुलाइं पोरिसी भवति।

गिर्हाणं ततियं मासं कति नक्खत्ता नेति ?, ता ति नक्खत्ता नेति, तं०-विसाहा अनुराधा जेडामूलो, विसाहा चोद्दस अहोरत्ते नेति, अनुराधा सत्त (पनरस), जेडामूलं एगं अहोरत्तं नेति, तंसि च यं मासंसि चउरंगुल पोरिसीए छायाए सूरिए अनुपरियद्वति।

तस्य यं मासस्स चरिमेदिवसे दो पदाइय चत्तारि अंगुलाणि पोरिसी भवति, ता गिर्हाणं चउत्त्यं मासं कति नक्खत्ता नेति ?, ता तिन्नि नक्खत्ता नेति, तं०-मूलो पुञ्चासाढा उत्तरासाढा, मूलो चोद्दस अहोरत्ते नेति, पुञ्चासाढा पनरस अहोरत्ते नेति, उत्तरासाढा एगं अहोरत्तं णेइ,

तस्मि च णं मासांसि बहुए समचउरं सर्वथिताए नगोधपरिमङ्गलाए सकायमणुरं गिरीए छायाए सूरिए अणुपरियहृति, तस्स णं मासस्स चरिमे दिवसे लेहडाइं दो पदाइं पोरिसीए भवति ।

बृ. 'ता कहं ते नेता आहियति वएज्ञा' 'ता' इति पूर्ववत्, कथं? — केन प्रकारेण भगवंसे— त्वया स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापको नक्षत्रस्थो नेता आख्यात इति वदेत्? , एतदेव प्रतिमासं पिपृच्छिषुराह— 'ता वासाण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत् वर्षाणां—वर्षाकालस्य चतुर्मास-प्रमाणस्य प्रथमं मासं श्रावणलक्षणं कति नक्षत्राणि स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापकतया नयन्ति—गमयन्ति? , भगवानाह—

'ता चत्तारी' त्यादि, ता इति पूर्ववत्, चत्वारि नक्षत्राणि स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमाप-कतया क्रमेण नवन्ति, तथथा—उत्तराशाढा अभिजित् श्रवणो धनिष्ठा च, तत्रोत्तराषाढा प्रथमान् चतुर्दश अहोरात्रान् स्वयमस्तंगमनेनाहोत्तरापरिसमापकतया नयति, तदनन्तरमभिजित्रक्षत्रं सप्ताहोरात्राब्रयति, ततः परं श्रवणनक्षत्रमध्ये अहोरात्राब्रयति, एवं च सर्वसङ्कलनया श्रावण-मासस्यैकोनत्रिंशदहोरात्रा गताः, ततः परं श्रावणमासस्य सम्बन्धिनं चरममेकमहोरात्रं धनिष्ठानक्षत्रं स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापकतया नयति, एवं चत्वारि नक्षत्राणि श्रावणं मासं नयन्ति ।

'तस्मि च न' मित्यादि, तस्मिंश्च श्रावणे मासे चतुरहुलपीरुष्या—चतुरहुलाधिकपीरुष्या छायया सूर्योऽनु—प्रतिदिवसं परावर्तते, किमुक्तं भवति? — श्रावणमासे प्रथमादहोरात्रादारम्य प्रतिदिनमन्यमण्डलसङ्क्रान्त्या तथा कथञ्चनापि परावर्तते यथा तस्य श्रावणमासस्य धर्यन्ते चतुरहुलाधिका द्विपदा पीरुषी भवति, तदेवाह— 'तस्स णं' मित्यादि, तस्य श्रावणभासस्य चरमे दिवसे द्वे पदे चत्वारि चाहुलानि पीरुषी भवति । 'ता वासाण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत् वर्षाणां—वर्षाकालस्य चतुर्मासप्रमाणस्य द्वितीयं भाद्रपदलक्षणं मासं कति नक्षत्राणि नयन्ति? , अस्य वाक्यस्य मावार्थं प्रागवद्भावनीयः, भगवानाह— 'ता' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, चत्वारि नक्षत्राणि नयन्ति, तथथा—धनिष्ठा शतभिषक्त् पूर्वप्रोष्टपदा उत्तरप्रोष्टपदा च, तत्र धनिष्ठातस्मिन् भाद्रपदे मासे प्रथमान् चतुर्दश अहोरात्रान् स्वयमस्तंगमनेनाहोरात्रपरिसमापकतया नयति, तदनन्तरं शतभिषक्तनक्षत्रं सप्ताहोरात्रान् ततः परमषावहोरात्रान् पूर्वप्रोष्टपदा तदनन्तरमेकमहोरात्रमुत्तरप्रोष्टपदा, एवमेनं भाद्रपदे मासे चत्वारि नक्षत्राणि नयन्ति ।

'तस्मि च णं' मित्यादि, तस्मिंश्च णमिति वाक्यालङ्कारे, मासे भाद्रपदे अष्टाहुलपीरुष्या—अष्टाहुलाधिकपीरुष्या छायया सूर्योऽनु—प्रतिदिवसं परावर्तते, अत्राप्यवं भावार्थं—भाद्रपदे मासे प्रथमादहोरात्रादारम्य प्रतिदिवसमन्यमण्डलसङ्क्रान्त्या तथा कथमपि परावर्तते यथा तस्य भाद्रपदस्य मासस्यान्ते अष्टाहुलिका पीरुषी भवति, एतदेवाह— 'तस्स णं सुगमं, एवं शेषमा-सगतान्यपि सूत्राणि भावनीयानि, नवरं 'लेहत्थाइं तित्रि पयाइ' न्ति रेखा—पादपर्यन्तवार्तिनीं सीमा तस्थानि त्रीणि पदानि पीरुषी भवति, किमुक्तं भवति? — परिपूर्णानि त्रीणि पदानि पीरुषी भवति, एषा चतुरहुला प्रतिमासं वृद्धिस्तावदवसेया यावत्पौषो मासः, तदनन्तरं प्रतिमासं चतुरहुला हानिर्वक्तव्या, सा च तावत् यावदाषाढो मासः, तेनाषाढपर्यन्ते द्विपदा पीरुषी भवति, इदं च पीरुषीपरिमाणं व्यवहारत उक्तं, निश्चयतः सात्त्वीर्णवशता अहोरात्रैश्चतुरहुला वृद्धिर्हन्तिव्या वेदितव्या, तथा च निश्चयतः पीरुषीपरिमाणप्रतिपादनार्थमिमाः करणगाथाः ।

- ॥ १ ॥ “पव्ये पन्नरसगुणे तिहि सहिए पोरिसीए आणयणे ।
 छलसीयसयविभते जं लळ्डं तं वियाणाहि ॥
- ॥ २ ॥ जइ होइ विसमलळ्डं दक्खिणमयणं ठविज्ञ नायब्बं ।
 अह हवइ समं लळ्डं नायब्बं उत्तरं अयणं ॥
- ॥ ३ ॥ क्षयाणागा तिहिसारी चतुर्गुणे एव्वलय शद्यब्बं ।
 जं लळ्डमंगुलाणि खयवुह्नी पोरुसीए उ ॥
- ॥ ४ ॥ दक्खिणवुह्नी दुपया अंगुलयाणं तु होइ नायब्बा ।
 उत्तर अयणे हामी कायब्बा चउहिं पाएहिं ॥
- ॥ ५ ॥ सावणबहुलपडिवया दुपया पुण पोरिसी धुवा होइ ।
 चत्तारि अंगुलाइ मासेण वह्नए तत्तो ॥
- ॥ ६ ॥ इक्कत्तीसइ भागा तिहिए पुण अंगुलस्स घत्तारि ।
 दक्खिणअयने वुह्नी जाव उ चत्तारि उ पयाइ ।
- ॥ ७ ॥ उत्तर अयने हाणी चउहिं पावाहि जाव दो पाया ।
 एवं तु पोरिसीए वुह्निखया हुंति नायब्बा ॥
- ॥ ८ ॥ वुह्नी वा हाणी वा जावइया पोरिसीए दिङ्गा उ ।
 तत्तो दिवसगणेण जं लळ्डं तं खु अयनगयं ॥

एतासां क्रमेण व्याख्या—युगमध्ये यस्मिन् पर्वणि वस्यां तिथीं पौरुषीपरिमाणं हातुभिष्यते ततः पूर्वं युगादित आरभ्य यानि पर्वाण्यतिक्रान्तानि तानि ध्रियन्ते, धृत्वा च पश्चदशभिर्गुण्यन्ते, गुणयित्वा च विवक्षितायास्तिथेया प्राणतिक्रान्तास्तिथयस्तामि सहितानि क्रियन्ते, कृत्वा च षडशीत्यधिकेन शतेन तेषां भागो छियते, इह एकस्मिन्नयने त्र्यशीत्यधिकमण्डलशतपरिमाणे चन्द्रनिष्यादितानां तिथीनां षडशीत्यधिकं शतं भवति, ततस्तेन भागहरणं भागे च हते यद्यब्बं तद्विजानीहि सम्यगवधारयेत्यर्थः । तत्र यदि लब्धं विषमं भवति यथा एकस्त्रिकः पञ्चकः सप्तको नवको वा तदा तत्पर्यन्तवर्त्ति दक्षिणमयनं ज्ञातव्यं, अथ भवति लब्धं समं तद्यथा—द्विकञ्चतुष्कः पट्कोऽष्टको दशको वा तदा तत्पर्यन्तवर्त्ति उत्तरवणमवसेयं, तदेवमुक्तो दक्षिणायनोत्तरायणपरिज्ञानोपायः । सथाति षड- शीत्यधिकेन शतेन भागे हते यच्छेषमवतिष्ठते यदिवा भागासम्बवेन यच्छेषं तिष्ठति तद्वगतविधिमाह—

‘अयनगणे’ इत्यादि, यः पूर्वं भागे हते भागासम्बवे वा शेषीभूतोऽयनगतस्तिथिराशिर्वर्तते स चतुर्भिर्गुण्यते, गुणयित्वा च पर्वपादेन युगमध्ये यानि सर्वसङ्ख्या पर्वाणि चतुर्विंशत्यधिकशतसङ्ख्यानि तेषां पादेन—चतुर्यन्तंशेन एकत्रिंशता इत्यर्थः, तया भागे हते यद्यब्बं तान्यहुलानि चकारादहुलांशाश्च पौरुष्याः क्षयवृद्धया ज्ञातव्यानि, दक्षिणायने पदभूवराशेषपरि वृद्धी ज्ञातव्यानि, उत्तरायणे पदभूवराशेः क्षये ज्ञातव्यानीत्यर्थ, अधैवंभूतस्य गुणकारस्य भागहारस्य वाक्यमुत्पत्तिः?, उच्यते, यदि पटशीत्यधिकेन तिथिशतेन चतुर्विंशतिहुलानि क्षये वृद्धी वा प्रायन्ते, तत एकस्यां तिथीं कावृद्धिं क्षयो वा ?, अत्रान्त्येन राशिना एकलक्षणेन मध्यमो राशिश्चतुर्विंशतिरूपो गुण्यते, जातः स तावानेव, ‘एकेन गुणितं तदेव भवती’ ति वचनातु, तत आधेन राशिना षडशीत्य-

धिकशतस्तपेण मागो हियते, तत्रोपरित-नराशोः स्तोकत्वाद् भागो न लभ्यते, ततः ऐद्यव्येदकराश्योः षट्केनापवर्त्तना, जातउपरितनो राशिश्चतुष्कल्पोऽधस्तन एकत्रिंशत्, लब्धमेकस्यांतिथी चत्वार एकत्रिंशद्भागाः क्षये वृद्धी वेति चतुष्को गुणकार उक्त एकत्रिंशद् भागहार इति, इह यत्क्षयं तान्यहुलानि क्षये वृद्धी वा इत्याद्याने इत्युक्तं, तत्र कोस्मिन्नप्यने किंयत्प्रभाण ध्रुवराशेहपरि वृद्धी कस्मिन् वा अयने किंप्रभाणं ध्रुवराशोः क्षये इत्येतत्रिस्तपणार्थमाह-

‘दकिखिणवुही’ इत्यादि, दक्षिणायने द्विपदात्-पदद्वयस्योपरि अहुलानां वृद्धिर्जातव्या, उत्तरायणे चतुर्भ्यः पादेभ्यः सकाशादहुलानां हानि, तत्र युग मध्ये प्रथमे संवत्सरे दक्षिणायने यतो दिवसादारम्य वृद्धिस्तत्रिस्तप्यति- ‘सावणे’ त्वादि गायाद्वयं, युगस्य प्रथमे संवत्सरे श्रावणे मासि बहुलपक्षे प्रतिपदि पीरुषी द्विपदा-पदद्वयप्रभाणा ध्रुवा भवति, ततस्तस्याः प्रतिपद आरभ्य प्रतितिथिक्रमेण तावद् वद्धतियावत् मासेन-सूर्यमासेन साञ्छत्रिंशदहोरात्रप्रभाणेन चन्द्रमासापेक्षया एकत्रिंशतिथिभिरित्यर्थ, चत्वारि अहुलानि वद्धन्ते, कथमेतदवसीयते यथा मासेन-सूर्यमासेन साञ्छत्रिंशदहोरात्रप्रभाणेन एकत्रिंशतिथयात्मकेनेत्यत आह-

‘एकतीसे’त्यादि, यत एकस्यांतिथी चत्वार एकत्रिंशद्भागा वद्धन्ते, एतच्च प्रागेव भावितं, परिपूर्णे तु दक्षिणायने वृद्धिपरिपूरणानि चत्वारि पदानि, ततो मासेन सूर्यमासेन साञ्छत्रिंशदहोरात्रप्रभाणेन एकत्रिंशतिथ्यात्मकेनेत्युक्तं, तदेवमुक्ता वृद्धि । सम्प्रति हानिमाह- ‘उत्तरे’त्यादि, युगस्य प्रथमे संवत्सरे मध्यमासे बहुलपक्षे सप्तम्या आरभ्य चतुर्भ्यः पादेभ्य- सकाशात् प्रतितिथि एकत्रिंशद्भागचतुष्यहानिस्तावदवसेया यावदुत्तरायणपर्यन्ते द्वौ पादौ पीरुषीति, एष प्रथमसंवत्सरगतो विधि, द्वितीये संवत्सरे श्रावणे मासि बहुलपक्षे त्रयोदशीमादी कृत्वा वृद्धि, माघमासे शुक्लपक्षे चतुर्थीमादिं कृत्वा क्षयः, तृतीयसंवत्सरे श्रावणे मासे शुक्ले पक्षे दशमी वृद्धे रादि, माघमासे बहुलपक्षे प्रतिपत् क्षयस्यादि, चतुर्थे संवत्सरे श्रावणमासे बहुलपक्षे सप्तमी ।

वृद्धेरादि, माघमासे बहुलपक्षे त्रयोदशी क्षयस्यादि, पञ्चमे संवत्सरे श्रावणे मासे शुक्लपक्षे चतुर्थी वृद्धेरादि, माघमासे शुक्लपक्षे दशमी क्षयस्यादि, एतच्च करणगायानुपात्तमपि पूर्वाचार्य-प्रदर्शितव्याख्यानदवसितं, सम्प्रत्युपसंहारमाह- ‘एवंतु’, एवम्-उक्तेन प्रकारेण पीरुष्यां-पीरुषी-विषये वृद्धिक्षयौ यथाक्रमं दक्षिणायनेषु वेदितव्यौ, तदेवमक्षरार्थमधिकृत्य व्याख्याताः करणगायाः, सम्प्रत्यस्य करणस्य भावना क्रियते-कोऽपि पृच्छति-युगे आदित आरभ्य पञ्चाशीतितमे पर्वणि पञ्चम्यांतिथी कतिपदा पीरुषी भवति ?, तत्र चतुरशीतिर्द्विष्यते, तत्याच्चाधस्तात् पञ्चम्यांतिथी पृष्ठमिति पञ्च, चतुरशीतिश्च पञ्चदशभिर्गुण्यते जातानि द्वादश शतानि षष्ठ्यधिकानि, एतेषु मध्ये ऽधस्तनाः पञ्च प्रक्षिप्यन्ते, जातानि द्वादश शतानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि, तेषां षडशीत्यधिकेन शतेन भागो हियते, लब्ध्या षट्, आगतं षट् अयनान्यतिक्रान्तानि सप्तममयनं वर्तते, तद्गतं च शेषमेकोनपञ्चाशदधिकं शतं तिष्ठति, ततश्चतुर्भिर्गुण्यते, जातानि पञ्च शतानि षन्नवत्यधिकानि, तेषामेकत्रिंशता भागहरणे लब्ध्या एकोनविंशति, शेषास्तिष्ठन्ति सप्त, तत्र द्वादशाहुलानि पाद इत्येकोनविंशतेष्ठादशभिपदं लब्धं, शेषाणि तिष्ठन्ति सप्त अहुलानि, षष्ठं चायनमुत्तरायणं तद्गतं सप्तमं तु दक्षिणायनं वर्तते, ततः पदमेकं सप्त अहुलानि पदद्वयप्रभाणे ध्रुवराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि त्रीणि पदानि सप्त अहुलानि, ये च सप्त एकत्रिंशद्भागाः शेषीभूता वर्तन्ते तान् यवान्

कुर्मः, तत्रादौ यवा अहुलं इति ते सप्त अर्थभिर्गुण्यन्ते, जाताः पट्यश्चाशत्, तस्या एकत्रिंशता भागे हते लब्ध्य एको यवः, शेषास्तिष्ठन्ति यवस्य पञ्चविंशतिरेकत्रिंशद्भागाः, आगतं पञ्चाशीतितमे पर्वणि पञ्चम्यां त्रीणि पदानि सप्त अहुलानि एको यव एकस्य च यवस्य पञ्चविंशतिरेकत्रिंशद्भागा इत्येतावती पौरुषीति ।

तथाऽपरः कोऽपि पृच्छति—सप्तनवतितमे पर्वणि पञ्चम्यां तिथी कतिपदा पौरुषी ?, तत्र षन्नवतिर्धियते, तस्याश्चाधस्तात् पञ्च, षन्नवतिश्च पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातानि चतुर्दश शतानि चत्वारिंशदधिकानि, तेषां मध्येऽधस्तनाः पञ्च प्रक्षिप्यन्ते, जातानि चतुर्दश शतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि, तेषां षडशीत्यधिकेन शतेन भागो हियते, लब्ध्यानि सप्त अयनानि, शेषं तिष्ठति त्रिचत्वारिंशदधिकानि, तत् चतुर्भिर्गुण्यते, जातानि पञ्च शतानि द्विसप्तत्यधिकानि, तेषामेकत्रिंशता भागो हियते, लब्ध्यान्यथादशाहुलानि, तेषां मध्ये द्वादशभिरङ्गुलैः पदभिति लब्धमेकं पदं पट् अहुलानि, उपरि चांशा उद्धरन्ति चतुर्दश, ते यवानयनार्थमध्यभिर्गुण्यन्ते, जातं द्वादशोत्तरं शतं, तस्यैकत्रिंशता भागे हते लब्ध्यात्ययो यवाः, शेषास्तिष्ठन्ति यवस्य एको नविंशतिरेकत्रिंशद्भागाः, सप्त चायनान्यतिक्रमानि अष्टमं वर्तते, अष्टमं चायनमुत्तरायणं, उत्तरायणे च पदचतुर्दशस्यात् ध्रुवराशेहनिर्वक्तव्या तत एकं पदं सप्त अहुलानि त्रयो यवा एकस्य च यवस्य एको नविंशतिरेकत्रिंशद्भागा इति पदचतुर्दशात्यात्यते, शेषं तिष्ठति द्वे पदे पञ्चाहुलानि चत्वारो यवा एकस्य च यवस्य द्वादश एकत्रिंशद्भागाः, एतावती युगे आदित आराम्य सप्तनवतितमे पर्वणि पञ्चम्यां तिथी पौरुषीति, एवं सर्वत्र भावनीयं ।

सम्प्रति पौरुषीपरिभाणतोऽयनगतपरिभाणजापनार्थमियं करणगाथा—‘तुहीं वे’त्यादि, पौरुष्यां यावती वृद्धिहन्निर्वा दृष्टा ततः सकाशाद् दिवसगतेन प्रवर्तमानेन वा ब्रैराशिककम्भा-नुसारणतो यत् लब्ध्यं तत् अयनगतं—अयनस्य तावद्यमाणं गतं देवितव्यं, एष करणगाथाक्षरार्थ

भावना त्वयम्—तत्र दक्षिणायने पदद्वयस्योपरि चत्वारि अहुलानि वृद्धी दृष्टानि, ततः कोऽपि पृच्छति—कियद् गतं दक्षिणायनस्य ?, अत्र ब्रैराशिककम्भवितारो—यदि चतुर्भिरङ्गुलस्य एकत्रिंशदभागैरेका तिथिर्लभ्यते ततश्चतुर्भिरङ्गुलैः कति तिथीर्लभामहे ?, अत्रान्त्यो राशिरङ्गुलरूप एकत्रिंशद्भागकरणार्थमेकत्रिंशता गुण्यते जातं चतुर्विंशत्यधिकं शतं, तेन मध्यो राशिर्गुण्यते, जातं तदेव चतुर्विंशत्यधिकं शतं, ‘एकगुणनेतदेव भवती’ तिवचनात्, तस्य चतुर्ष्करूपेणादिराशिना भागो हियते, लब्ध्या एकत्रिंशतिययः, आगतं दक्षिणायने एकत्रिंशत्तमायां तिथी चतुरङ्गुला पौरुष्यां वृद्धिरिति ।

तथा उत्तरायणे पदचतुर्दशादहुलाटकं हीनं पौरुष्यामुपलभ्य कोऽपि पृच्छति—किं गतमुत्तरायणस्य ?, अत्रापि ब्रैराशिकां यदि चतुर्भिरङ्गुलस्य एकत्रिंशद्भागैरेका तिथिर्लभ्यते ततोऽधभिरङ्गुलैर्हनैः कति तिथयो लभ्यन्ते ?, अत्रान्त्यो राशिरेक-त्रिंशद्भागकरणार्थमेकत्रिंशता गुण्यते, जाते द्वे शते अष्टाचत्वारिंशदधिके, ताम्यां मध्यो राशिरेककरूपो गुण्यते, जाते ते एव द्वे शते अष्टाचत्वारिंशदधिके, तयोराधेन राशिना चतुर्ष्करूपेण भगगहरणं, लब्ध्या द्वाषष्टि, आगतमुत्तरायणे द्वापर्यितमायां तिथी अष्टाचहुलानि पौरुष्यां हीनानीति ।

‘तस्मिं च णं मासंसि वद्वाए’ इत्यादि, तस्मिन्नाषाढे मासे प्रकाशयस्य वस्तुनो वृत्तस्य वृत्तया

समघतुरस्त्रानसंस्थितस्य समघतुरस्त्रानसंस्थितया न्यग्रोधपरिमण्डलसंस्थानस्य
न्यग्रोधपरिमण्डलया उपलक्षणमेतत् शेषसंस्थानसंस्थितस्य प्रकाशयस्य वस्तुनः शेषसंस्थान-
संस्थितया, आषाढे हि मासे प्रायः सर्वस्यापि प्रकाशयस्य वस्तुनो दिवसस्य चतुभगीऽतिक्रान्ते
शेषे वा स्वप्रमाणा छाया भवति, निश्चयतः पुनराषाढमासस्य चरमदिवसे, तत्रापि सर्वभ्यन्तरे
मण्डले वर्तमाने सूर्ये, ततो यद्यकाश्यं वस्त यत्संस्थानं भवति तस्य छायाऽपि तथासंस्थानोपजायते,
तत उक्तं—‘दत्तस्य वत्तयाए’ इत्यादि, एतदेवाह-

‘स्वकायमनुरक्षिन्या’ स्वस्य—स्वकीयस्य छायानिबन्धनस्य वस्तुनः कायः—शरीरं स्वकायस्तं
अनुरक्ष्यते—अनुकारं विदधातीत्येवंशीलाऽनुरक्षिनी ‘द्विषदगृहे’ त्यादिना धिनञ्जप्रत्ययः, तया
स्वकायमनुरक्षिन्या छायया सूर्योऽनु—प्रतिदिवसं परावर्तते, एतदुक्तं भवति—आषाढस्य प्रथमाद-
हैरात्रादारस्य प्रतिदिवसमन्यमण्डलसङ्क्रान्त्यातया कथञ्चनापि सूर्यं परावर्तते यथासर्वस्यापि
प्रकाशयवस्तुनो दिवसस्य चतुभगीऽतिक्रान्ते शेषे वा स्वानुकारा स्वप्रमाणा वा छाया भवतीति,
सेषं सुगमम् ॥

प्राभृतं—१० प्राभृतप्राभृतं—१० समाप्तम्

-ः प्रापृतप्रापृतं—११ :-

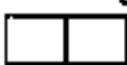
तदेवमुक्तं दशलाला इह शृङ्गस्य दशां प्रापृतप्रापृतं, तदात्मेव दशमात्मयते, तस्य
चायमर्थाधिकारो यथा ‘नक्षत्राण्यधिकृत्य चन्द्रभार्गवक्तव्या’ इति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मृ. (५४) ता कहं ते चंद्रमग्ना अहितेति वदेजा ?, ता एएसि णं अद्वावीसाए नक्षत्राणं
अत्यि नक्षत्रा जे णं सता चंद्रस्स दाहिणेणं जोअं जोएंति, अत्यि नक्षत्रा जे णं सता चंद्रस्स
उत्तरेणं जोयं जोयंति, अत्यि नक्षत्रा जए णं चंद्रस्स दाहिणेणवि उत्तरेणवि पमद्वंपि जोयं
जोएंति, अत्यि नक्षत्रा जे णं चंद्रस्स दाहिणेणवि पमद्वंपि जोयं जोएंति, अत्यि नक्षत्रे जे णं
चंद्रस्स सदा पमद्वं जोअं जोअं जोएंति । ता एएसि णं अद्वावीसाए नक्षत्राणं कतरे नक्षत्रा जे
णं सता चंद्रस्स दाहिणेणं जोयं जोएंति, तहेव जाव कतरे नक्षत्रा जे णं सदा चंद्रस्स पमद्वं जोयं
जोएंति ?, ता एतेसि णं अद्वावीसाए नक्षत्राणं जे णं नक्षत्रा सदा चंद्रस्स दाहिणेण जोयं
जोएंति ते णं छ, तं०—संठाणा अहा पुस्तो अस्सेसा इत्यो मूलो ।

तत्यजे ते नक्षत्रा जे णं सदा चंद्रस्स उत्तरेणं जोयं जोएंति, ते णं वारस, तंजहा—अभिर्द
सवणो धणिद्वा सतभिसया पुब्वभद्रवया उत्तरापोद्वयता रेवती अस्सिणी भरणी पुब्वाफग्नुणी
उत्तराफग्नुणी साती १२ । तत्यजे ते नक्षत्रा जे णं चंद्रस्स दाहिणेणवि उत्तरेणवि पमद्वंपि जोयं
जोएंति ते णं सत्त, तंजहा—कत्तिया रोहिणी पुनब्वसू महा चित्ता विसाहा अनुराहा ।

तत्थजे ते नक्षत्रा जे णं चंद्रस्स दाहिणेणवि पमद्वंपि जोयं जोएंति ता ओ णं दो आसाढाओ
सब्बव्याहिरे मण्डले जोयं जोएंसु वा जोएंसंति वा, तत्यजे ते नक्षत्रे जे णं सदा
चंद्रस्स मद्वं जोयं जोएंति, सा णं एगा जेड्वा ॥

मृ. ‘ता कहं ते’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ? —केन प्रकारेण नक्षत्राणां दक्षिणत-

उत्तरतः प्रमद्वतो यदिवा सूर्यनक्षत्रैर्विरहिततया अविरहिततया चन्द्रस्य मार्गा—चन्द्रस्य मण्डलगत्या परिश्रमणस्य प्रमणस्य च मार्गा आख्याता इति वदेत्, भगवानाह—

‘ता एएसिण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषामष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये उस्तीति निपातत्वादार्थत्वाद् सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि णमितिवाक्यालङ्कारे सदा चन्द्रस्य दक्षिणेन—दक्षिणस्यां दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति—कुर्वन्ति, तता सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि सदा चन्द्रस्य उत्तरेण—उत्तरस्यां दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति, तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि चन्द्रस्य दक्षिणस्यामपि दिशि स्थितानि उत्तरस्यामपि दिशि स्थितानि योगं युञ्जन्ति, प्रमद्वमपि—प्रमद्वस्य प्रमणस्यामपि योगं कुर्वन्ति, तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि चन्द्रस्य दक्षिणस्यामपि दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति प्रमद्वस्य प्रमणस्यामपि योगं युञ्जन्ति, अस्ति तत्रक्षत्रं यत्सदा चन्द्रस्य प्रमद्वस्य प्रमणस्य योगं युनक्षिति, एवं सामान्येन भगवतोक्ते भगवान् गौतमो विशेषावगमनिमित्तं भूयः प्रश्नयति—‘ता एएसिण’ मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ता एएसिण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषामनन्तरो दितानामष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि सदा चन्द्रस्य दक्षिणस्यां दिशि व्यवस्थितानि योगं कुर्वन्ति तानि षट् तद्यथा—मृगश्चिर आद्रा पुष्योऽस्त्रेषा हस्ती मूलश्च, एतानि हि सर्वाण्यपि पञ्चदशासव चन्द्रमण्डलस्य वहिश्चारं चरन्ति, तथा चोक्तं करणविभावनायां—‘पञ्चसप्तस चंद्रमण्डलस्य वाहिरओ मिगारिर अहा जुहो असिलेता इति शुणो य’ जायूदीप्—प्रज्ञतात्त्वात्त्वत्तम्—

॥ १ ॥ “संठाण अद्व पुस्सोऽसिलेस हत्यो तहेव मूलो य ।

बाहिरओ बाहिरमण्डलस्स छप्पे य नक्खत्ता ॥”

ततः सदैव दक्षिणदिश्यवस्थितान्येव तानि चन्द्रेण सह योगं युञ्जन्त्युपपद्यन्ते नायथेति, तथा तत्र—तेषामष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि यानि सदा—सर्वकालं चन्द्रस्योत्तरेण—उत्तरस्यां दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति—कुर्वन्ति तानि द्वादश, तद्यथा—‘अभिई’ इत्यादि, एतानि हि द्वादशायि नक्षत्राणि सर्वाभ्यन्तरे चन्द्रमण्डले चारं चरन्ति, तथा चोक्तं करणविभावनायां—

“से पढमे सब्बव्यन्तरे चंद्रमण्डले नक्खत्ता इमे, तंजहा—अभिई सवणो धणिङ्गा सवभिसया पुञ्चमद्वया उत्तरभद्रवया रेवई अस्तिणी मरणी पुञ्चफणुणी उत्तरफणुणी साई” इति, यदा दैतैः सह चन्द्रस्य वोगस्तदा स्वभावाद्यन्दः शेषेष्वेद्य भण्डलेषु वर्तते, ततः सदैवैतान्युत्तरदिश्यवस्थितान्येव चन्द्रमसा सह योगमुपयन्तीति, तथा तत्र तेषामष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि यानि चन्द्रस्य दक्षिणस्यामपि दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति उत्तरस्यामपि दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति प्रमद्वस्य प्रमणस्यामपि योगं युञ्जन्ति तानि सप्त, तद्यथा—कृतिका रोहिणी पुनर्वसु मध्या दिग्ग्राविशेषाखा अनुराधा, केवित् पुनर्ज्येष्वदानक्षत्रमपि दक्षिणोत्तरप्रमद्वयोगि मन्यन्ते, तथा चोक्तं लोकथ्रियाम्—‘पुणव्यसु रोहिणियितामहजेष्टुराह कर्तिय विसाहा’ ।

चंद्रसा उभय- जोगीं ति, अत्र ‘उभयजोगी’ लि व्याख्यानयता टीकाकृतोक्तं—एतानि नक्षत्राणि उभययोगीनि—चन्द्रस्योत्तरेण दक्षिणेन च युञ्यन्ते, कदाचिद् भेदमप्युपयान्तीति, तद्य वक्ष्यमाणज्येष्ठारूप्रेण सह विरोधीति न प्रमाणं, तथा तत्र तेषामष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये ये ते नक्षत्रेये सदा चन्द्रस्य दक्षिणेनापि दक्षिणस्यामपि दिशि व्यवस्थिते योगं युड्यतः, प्रमद्वच—प्रमद्वत्पं च योगं युक्तः, ते णमिति वाक्यालङ्कारे, द्वे आषाढे पूर्वाषाढोत्तराषाढारूपे, ते हि प्रत्येकं चतुर्स्तारे,

सथा च प्रागेवोक्तम्—‘पुञ्चासाढे चउत्तारे पन्ते’ इति, तत्र द्वे द्वे तारे सर्वदाहस्य पश्चदशास्य मण्डलस्याभ्यन्तरतो द्वेद्वेबहि, तथा योक्तं करणविभावनायाम्—‘पुञ्चुतराण आसादाणं दोदो ताराओ अविभिन्नरओ दो दो बाहिरओ सब्बबाहिरस्स मण्डलस्स’ इति, ततो ये द्वे द्वे तारे अभ्यन्तरतस्तयोर्मध्येन चन्द्रो गच्छतीति तदपेक्षया प्रमद्य योगं युज्ज्वतः इत्युच्यते, ये तु द्वे द्वे तारे बहिस्तेचन्द्रस्य पश्चदशेऽपि मण्डले चारं चरतः सदा दक्षिणदिग्ब्यवस्थिते ततस्तदपेक्षया दक्षिणेन योगं युज्ज्व इत्युक्तं, सम्प्रत्येतयोरेव प्रमद्यरोगभावनार्थं किञ्चिलाह-

‘ताओय सब्बबाहिरे’त्यादि, ते च—पूर्वाषाढोत्तराषाढाख्यपे नक्षत्रे चन्द्रेण सह योगमयुज्ज्वतां युक्तौ योक्ष्येते वा सदा सर्वबाह्ये मण्डले व्यवस्थिते, ततो यदा पूर्वाषाढोत्तराषाढाभ्यां सह चन्द्रो योगमुपैति तदा नियमतोऽभ्यन्तरतारकाणां मध्येन गच्छतीति तदपेक्षया प्रमद्यमपि योगं युज्ज्वतं इत्युक्तं, तथा तत्र—तेषामध्यादिंशतेर्वक्षत्राणां मध्ये यत्सप्तकत्रं यत्सदा चन्द्रस्य प्रमद्य—प्रमद्यरूपं योगं युनक्ति सा एका ज्येष्ठा । तदेवं मण्डलगत्या परिग्रन्थमण्डलपाश्चन्द्रमार्गा उक्ताः, सम्राति मण्डलखणान् चन्द्रमार्गा-नभिधित्सुः प्रथमतस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

शू. (५५) ताक्ततिते चंद्रमण्डला प० ?, ता पन्नरस चंद्रमण्डला प०, ता एतेसि णं पन्नरसणं चंद्रमण्डलाणं अत्यि चंद्रमण्डला जे णं सया नक्षत्रेहिं विरहिया, अत्यि चंद्रमण्डला जे णं रविससिण-क्षताणं सामन्ना भवति, अत्यि भण्डला जे णं सया आदिष्ठेहिं विरहिया ।

ता एतेसि णं पन्नरसणं चंद्रमण्डलाणं क्यरे चंद्रमण्डला जे णं सता नक्षत्रेहिं अविरहिया, जाव क्यरे चंद्रमण्डला जे णं सदा आदिष्ठविरहिता ?, ता एतेसि णं पन्नरसणं चंद्रमण्डलाणं तत्थ जे ते चंद्रमण्डला जे णं सदा नक्षत्रेहिं अविरहिता ते णं अद्व, तं०—पढमे चंद्रमण्डले ततिए चंद्रमण्डले छड्डे चंद्रमण्डले सत्तमे चंद्रमण्डले अद्वमे चंद्रमण्डले दसमे चंद्रमण्डले एकादसे चंद्रमण्डले पन्नरसमे चंद्रमण्डले । तत्थ जे ते चंद्रमण्डला जे णं सदा नक्षत्रेहिं विरहिया ते णं सत, तं०—वितिए चंद्रमण्डले छउत्ये चंद्रमण्डले पंचमे चंद्रमण्डले नवमे चंद्रमण्डले बारसमे चंद्रमण्डले तेरसमे चंद्रमण्डले चउद्दसे चंद्रमण्डले ।

तत्थ जे ते चंद्रमण्डले जे णं ससिरविनक्षताणं समाणा भवति, ते णं चत्तारि, तंजहा—पढमे चंद्रमण्डले बीए चंद्रमण्डले इक्करसमे चंद्रमण्डले पत्ररसमे चंद्रमण्डले ।

तत्थ जे ते चंद्रमण्डला जे णं सदा आदिष्ठविरहिता ते णं पंच, तं०—छड्डे चंद्रमण्डले सत्तमे चंद्रमण्डले अद्वमे चंद्रमण्डले नवमे चंद्रमण्डले दसमे चंद्रमण्डले ।

शू. ‘ता कइण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, कतिसङ्क्षयानि णमिति वाक्यालङ्घारे, चन्द्रमण्डलानि प्रज्ञासानि ?, भगवानाह—‘ता पन्नरसे’त्यादि, ता इति प्राय्वत्, पश्चदश चन्द्रमण्डलानि प्रज्ञासानि, तत्र पश्च चन्द्रमण्डलानि जबूद्धीपे शेषाणि च दश मण्डलानि लवणसमुद्रे, तथा चौक्तं “जंबूद्धीप्रज्ञासी—‘जंबूद्धीवे णं भते ! दीवे केवइयं ओगाहिता केवइया चंद्रमण्डला पत्रता ? , गोयमा ! जंबूद्धीवे दीवे असीयं जोयणसयं ओगाहिता एत्य णं पंच चंद्रमण्डला पन्ता, लवणे णं भते ! समुद्रे केवइयं ओगाहिता केवइया चंद्रमण्डला पन्ता ?, गोयमा ! लवणे णं समुद्रे तिन्नि तीसाइ जोयणसयाइ ओगाहिता एत्य णं दस चंद्रमण्डला पन्ता, एवामेव सपुत्रावरेण जंबूद्धीवे लवणे य पत्ररस चंद्रमण्डला भवन्तीति अक्षायं’

‘ता’ इत्यादि, ‘ता’ इति तत्र—एतेषां पश्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये ‘अत्यि’ ति सन्ति

तानि चन्द्रमण्डलानि यानि सदा नक्षत्रैरविरहितानि, तथा सन्ति तानि चन्द्रमण्डलानि यानि सदा नक्षत्रैर्विरहितानि, तथा सन्ति तानि चन्द्रमण्डलानि यानि रविशशिनक्षत्राणां सामान्यानि—साधारणानि, किमुक्तं भवति ?—रविरपि तेषु मण्डलेषु गच्छति शश्यपि नक्षत्राण्यपीति, तथा सन्ति तानि चन्द्रमण्डलानि यानि सदा आदित्याभ्यां सूत्रे द्वित्वेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् विरहितानि, येषु न कदाचिदपि द्वयोः सूर्यघोर्घ्ये एकोऽपि सूर्यो गच्छतीति भावः, एवं भगवता सामान्येनोक्ते भगवान् गौतमो विशेषावगमनिमित्तं भूयः प्रश्नयति—‘ता एएसि ण’ मित्यादि सुगमं, भगवानाह ‘ता एएसि ण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत् एतेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये यानि तानि चन्द्रमण्डलानि यानि णमिति प्राग्वत् सदा नक्षत्रैरविरहितानि तान्यथै, तद्यथा—‘पद्मे चंद्रमंडले’ इत्यादि, तत्र प्रथमे चन्द्रमण्डले अभिजिदादीनि द्वादश नक्षत्राणि, तथा च तत्सङ्ग्रहणिगाथा—

॥ १ ॥ ‘अभिई सवण धनिङ्गा सयभिसत्या दो य होति भद्रवया ।

रेव इ अस्सिणी भरणी दो फग्गुणि साइ पद्ममन्मि ॥’

तृतीये चन्द्रमण्डले पुनर्वसुमध्ये षष्ठे चन्द्रमण्डले कृतिका सप्तमे रोहिणीचित्रे अष्टमे विशाखा दशमे अनुराधा एकादषे ज्येष्ठा पञ्चदशी पृगशिर आर्द्रपुष्टी अश्लेषा हस्तो मूलः पूर्वांचां उत्तरांशादा च, तत्राद्यानि षट् नक्षत्राणि यद्यपि पञ्चदशस्य मण्डलस्य बहिश्चारं चरन्ति तथापि तानि तस्य प्रत्यासनार्नाति तत्र गण्यन्ते, ततो न कथित्विरोधः, तथा तत्र-तेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये यानि तानि चन्द्रमण्डलानि यानि सदा नक्षत्रैर्विरहितानि तानि सप्त, तद्यथा—द्वितीयं चन्द्रमण्डलमित्यादि, तथा तत्र-तेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये यानि तानि चन्द्रमण्डलानि रविशशिनक्षत्राणां सामान्यानि भवन्ति तानि णमिति प्राग्वत् चत्वारि,

तद्यथा—‘पद्मे चंद्रमंडले’ इत्यादि, तथा तत्र-तेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये यानि तानि चन्द्रमण्डलानि यानि सदा आदित्याभ्यां विरहितानि तानि पञ्च, तद्यथा—‘छट्टे चंद्रमंडले’ इत्यादि सुगमं, एतद्भणनाद्य यान्यस्यन्तराणि पञ्च चन्द्रमण्डलानि, तद्यथाप्रथमं द्वितीयं तृतीयं चतुर्थं पञ्चमं, यानि च सर्वबाह्यानि चन्द्रमण्डलानि, तद्यथा—एकादशं द्वादशं त्रयोदशं चतुर्दशं पञ्चद-शमित्वेतानि दश सूर्यस्यापि साधारणार्नाति गम्यते, तथा चौक्तमन्यत्र—

॥ १ ॥ ‘दस चेव मंडलाइ अभितरबाहिरा रविससीणं ।

सामग्राणि उ नियमा पत्तेया होति सेसाणि ॥’

अस्याक्षरगमनिकापञ्चाभ्यन्तराणि पञ्च बाह्यानि सर्वसङ्क्षया दश मण्डलानि नियमाद्विशशिनोः सामान्यानि—साधारणानि, शेषाणि तु यानि चन्द्रमण्डलानि षडादीनि दशपर्यन्तानि तानि प्रत्येकानि—असाधारणानि चन्द्रस्य, तेषु चन्द्र एव गच्छति न तु जातु चिदिपि सूर्य इति भावः, इह किं चन्द्रमण्डलं कियता भागेन सूर्यमण्डलेन न स्पृश्यन्ते इति चिन्तायां विभागोपदर्शनं पूर्वाचार्यं कृतं, ततस्तद्विनेयजनानुग्रहायोपदर्शते—तत्र प्रथमत एतद्विभावनार्थं विकम्पक्षेत्रकाणां निरुप्यते, इह सूर्यस्य विकम्पक्षेत्रकाणां पञ्च योजनशतानि दशोत्तराणि, तथाहि—यदि सूर्यस्यैकेनाहोरात्रेण विकम्पयो द्वे योजने एकस्य च योजनस्याटाचत्वारिंशदेकषष्ठिभागालभ्यन्ते, ततस्त्रयशील्यधिकेनाहोरात्रशतेन किं लभापहे ?, अत्र सर्वर्णनार्थं द्वे योजने एकषष्ठ्या गुण्यते, गुणयित्वा योपरितना अष्टाचत्वारिंशदेकषष्ठिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, ततो जातं सप्तत्यधिकं शतं, एतत्र्यशील्यधिकेन शतेना-

त्यराशिना गुण्यते, जातान्येकविंशत् सहस्राणि शतमेकं दशोत्तरं, तत एतस्य राशेयोजनानयनार्थमि-
कषट्या भागो हियते, लब्धानि पञ्च योजनशतानि दशोत्तराणि, एतावती सूर्यस्य विकम्पक्षेत्रकाष्ठा,
घन्द्रमसः पुनर्विक-म्पक्षेत्रकाष्ठा पञ्च योजनशतानि नवोत्तराणि एकस्य च योजनस्य त्रिपक्षाश-
देकषट्यागाः ।

तथाहि—यदि चन्द्रमस एकेनाहोरात्रेण विकम्पः षट्विंशधोजनानि एकस्य च योजनस्य
पञ्चविंशतिरेकषट्यागा एकस्य च एकषट्यागस्य चत्वारः सप्तभागा लम्बन्ते तत शतुर्दशभिर-
होरात्रे किंलभागहे? , अत्र सर्वर्णनार्थप्रथमतः षट्विंशतं एकषट्या गुण्यते गुणवित्वा चोपरितनाः
पञ्चविंशतिरेकषट्यागास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातानि द्वाविंशति शतानि एकविंशत्यधिकानि, एतानि
सप्तभिर्गुण्यन्ते, गुणवित्वा चोपरितनाश्चत्वारः सप्तभागास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, ततो जातानि पञ्चदश
सहस्राणि पञ्च शतान्येकपञ्चाशदधिकानि, ततो चोजनानयनार्थ छेदराशिरप्येकषट्यागाणः
सप्तभिर्गुण्यते, जातानि चत्वारि शतानि सप्तविंश-त्यधिकानि, तत उपरितनो राशिशतुर्द-
शभिरन्त्यराशिरूपगुण्यते, ततो जातो द्वे लक्ष सततदश सहस्राणि सप्तदशानि षट्युदशादिकानि, तत
शठेद्यच्छेदकराश्योः सप्तभिरपवर्तना, जात उपरितनो राशिरेकविंशत्सहस्राणि शतमेकं द्वयुत्तरं
छेदराशिरेकषट्यागस्ततस्तया भागो हते लब्धानि पञ्च योजनशतानि नवोत्तराणि एकस्य च योजनस्य
त्रिपक्षाशदेकषट्यागाः एतावती चन्द्रमसो विकम्पक्षेत्रकाष्ठा, सूर्यमण्डलस्य २ घ परस्परमन्तरं
द्वैद्वयोजने चन्द्रमण्डलस्य घन्द्रण्डलस्य च परस्परं अन्तरं पञ्चविंशद्योजनानि एकस्य च योज-
नस्य त्रिपक्षाशदेकषट्यागा एकस्य च एकषट्यागस्य चत्वारः सप्तभागाः, उक्तं च जन्म्यूद्धीप्रज्ञास्तौ—

“सूरमण्डलस्स पं भन्ते! सूरमण्डलस्स एस पं केवइयं अबाहाए अंतरे पन्तते? , गोअमा
दो जोयणाइं सूरमण्डलस्स सूरमण्डलस्स अबाहाए अंतरे पन्तते” तथा “चंदमण्डलस्स पं भन्ते!
चंदमण्डलस्स एस पं केवइए अबाहाए अंतरे पन्तते? , गोयमा! पन्नतीसे जोयणाइं तीसं च
एण्डुभागा जोअणस्स एगं च एण्डुभागं सत्तहा छित्ता चत्तारि अ चुन्निआ भागा सेसा चंदमण्डलस्स
अबाहाए अंतरे पन्तते” इति, एतदेव घ सूर्यमण्डलस्य चन्द्रमण्डलस्य घ स्वस्यमण्डल-
विष्कम्भपरिमाणयुक्तं सूर्यस्य चन्द्रमसश्च विकम्पपरिमाणमवसेयं, तथा चोक्तम्—

॥ १ ॥

“सूरविकंपो एक्की समंडला होइ मंडलंतरिया ।

घंदविकंपो य तहा समंडला मंडलंतरिया ॥”

अस्या गाथाया अक्षरगमनिका—एकः सूर्यविकम्पो भवति ‘मंडलंतरिय’ति अन्तरमेव
अन्तर्य, भेषजादित्यात् त्वार्थं यण, ततः स्त्रविक्षायां दीप्रत्यये अन्तरी आन्तर्येव जान्तरिका
मण्डलस्य मण्डलस्यान्तरिका मण्डलान्तरिका ‘समंडल’ति इह मण्डलशब्देन मण्डलविष्कम्भ
उच्यते, परिमाणे परिमाणवत उपचारात्, ततः सह मण्डलेन—मण्डलविष्कम्भपरिमाणेन परिमाणेन
पर्तते इति समण्डला, किमुक्तं भवति? —एकस्य सूर्यमण्डलान्तरस्य वतरिमाणं योजनद्वयलक्षणं
तदेकसूर्यमण्डलविष्कम्भपरिमाणेन अष्टाचत्वारिंशदेकषट्यागस्य चत्वारिंशदेकषट्यागाण
सूर्यमण्डलस्य विकम्पपरिमाणमिति, तथा मण्डलान्तरिकाचन्द्रमण्डलान्तरपरिमाणं पञ्चविंशत्
योजनानि एकस्य च योजनस्य त्रिपक्षाशदेकषट्यागा एकस्य चैकषट्यागस्य चत्वारः सप्तभागा
इत्येवं रूपं ‘समंडल’ति मण्डलविष्कम्भपरिमाणेन सहिता एकशन्द्रविकम्पो भवति, यस्तु

विकम्पक्षेत्रकाण्डदर्शनतो विकम्पपरिमाणं ज्ञातु मिच्छति तं प्रतीयं पूचाचार्योपदर्शिता करणगाथा—

॥ ६ ॥ “सगमंडलेहि लद्धं सगकट्टाओ हवंति सविकंपा ।

जे सगविकखंभजुया हवंति सगमंडलंतरिया ॥”

अस्या अक्षरमात्रगमनिका—ये चन्द्रमसः सूर्यस्य वा विकम्पाः, कथम्भूतास्ते इत्याह—‘स्वकविष्कम्पयुताः स्वकमण्डलान्तरिकाः’ स्वस्वमण्डलविष्कम्पपरिमाणसहितस्वस्वमण्ड-लान्तरिकासुपा इत्यर्थः, भवन्ति स्वकाधातः—स्वस्वविकम्पयोग्यक्षेत्रपरिमाणस्य स्वकमण्डलैः—स्वस्व-मण्डलसङ्खयवा भागे हते यत्क्षम्यं तावत्परिमाणास्ते स्वविकम्पाः—स्वस्वविकम्पा भवन्ति,

तथाहि—सूर्यस्य विकम्पक्षेत्रकाण्डपञ्चयोजनशतानि दशोत्तराणि, तान्येकषष्ठिभागकरणार्थमेकषष्ठ्या गुण्यन्ते, जातान्येकत्रिंशत्सहस्राणि शतमेकं दशोत्तरं, सूर्यस्य मण्डलानि विकम्पक्षेत्र अशीत्यधिकं शतं, ततो योजनानयनार्थं अशीत्यधिकं मण्डलशतमेकषष्ठ्या गुण्यते, जातान्येकादश सहस्राणि शतमेकं त्रिषष्ठ्यधिकं, एतेन पूर्वराशेभागो हियते, लब्धे द्वे योजने, शेषमुपरिष्ठादुद्धरति सप्तशीति शतानि चतुरशीत्यधिकानि, ततः सम्प्रत्येकषष्ठिभागा आनेतत्वा इत्यधस्तात् छेदराशि अशीत्यधिकं शतं, तेन भागे हते लव्या अट्टाचत्वारिंशदेकषष्ठिभागाः, एतावदेकैकस्य सूर्यविकम्पस्य परिमाणं, तथा चन्द्रस्य विकम्पक्षेत्रकाण्डपञ्च योजनशतानि नवोत्तराणि त्रिपञ्चाशस्त्रैकषष्ठिभागाः योजनस्य, तत्र योजनान्येकषष्ठिभागकरणार्थं एकषष्ठ्या गुण्यन्ते, जातान्येकत्रिंशत्सहस्राणि एकोनपञ्चाशदधिकानि, तत उपरितनास्त्रिपञ्चाशदेकषष्ठिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातान्येकत्रिंशत्सहस्राणि शतमेकं द्वयुत्तरं, चन्द्रस्य तु विकम्पक्षेत्रमध्ये मण्डलानि चतुर्दश, ततो योजनानवनार्थं चतुर्दश एकषष्ठ्या गुण्यन्ते, जातान्यद्यौ शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि, तैः पूर्वराशेभागो हियते, लब्धानि षट्टत्रिंशद् योजनानि, शेषाणि तिष्ठन्ति त्रीणि शतान्यद्यापञ्चाशदधिकानि, अत ऊर्ध्वं एकषष्ठिभागा आनेतत्वाः, ततश्चतुर्दशरूपोऽधस्तात् छेदराशि, तेन भागेन हते लब्धाः पञ्चविंशतिरेकषष्ठिभागा, शेषास्त्रिष्ठन्ति अर्थैः, सप्तभागकरणार्थसप्तभि-गुण्यन्ते जाताः षट्पञ्चाशत्, तस्याश्चतुर्दशभिभागे लब्धाशत्वारः सप्तभागाः, एतावत्परिमाण एकैकश्चन्द्रविकम्प इति ।

तदेवं चन्द्रस्य सूर्यस्य च विकम्पक्षेत्रकाण्डा चन्द्रमण्डलानां सूर्यमण्डलानां च परस्परमन्तरमुक्तं, सम्भूतिं प्रसुतमभिधीयते—तत्र सर्वाभ्यन्तरे चन्द्रमण्डले सर्वाभ्यन्तरं सूर्यमण्डलं सर्वाभ्यना प्रविष्टं, केवलमाटावेकषष्ठिभागाश्चन्द्रमण्डलस्य वहि शेषा वर्तन्ते, चन्द्रमण्डलात् सूर्यमण्डलस्याद्यभिरेकषष्ठिभागैर्हीनत्वात्, ततो द्वितीयाच्चन्द्रमण्डलादर्वागपान्तराले द्वादश सूर्यमार्गा, तथाहि—द्वयोर्थन्द्रमण्डलयोरन्तरं पञ्चत्रिंशत् योजनानि त्रिंशत्र्यैकषष्ठिभागा योजनस्य एकस्य च एकपष्ठिभागस्य सल्वाशत्वारः सप्तभागाः, तत्र योजनावेकषष्ठिभागकरणार्थमेकपष्ठ्या गुण्यन्ते, गुणयित्वा घोपरितनास्त्रशदेकपष्ठिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातान्येकत्रिंशतिशतानि एव षष्ठ्यधिकानि सूर्यस्य विकम्पो द्वे योजने अट्टाचत्वारिंशदेकपष्ठिभागा योजनस्य प्रक्षिप्यन्ते जातं सप्तत्यधिकं शतं, तेन पूर्वराशेभागो हियते, लब्धा द्वादश, एतावन्तोऽपान्तराले सूर्यमार्गाभवन्ति, शेषं तिष्ठति पञ्चविंशं शतं, तत्र द्वाविंशेन शतेन द्वादशस्य सूर्यमार्गस्योपरि द्वे योजने लब्धे शेषास्त्रिष्ठन्ति त्रय एकषष्ठिभागाः, येऽपि च प्रथमे चन्द्रमण्डले रविमण्डलात् शेषा

अष्टवेकषणिभागास्तेऽप्यत्र प्रक्षिप्यन्ते इति जाता एकादश एकषणिभागः, तत इदमागतं द्वादशात्सूर्यमार्गात् परतो द्वितीयाद्यन्द्रमण्डलादर्वाक् द्वे योजने एकादश च एकषणिभागा योजनस्य एकस्य च एकषणिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, तत्र योजनद्वानन्तरं सूर्यमण्डलमतो द्वितीयाद्यन्द्रमण्डलादर्वाग्भ्यन्तरं प्रविष्टं सूर्यमण्डलं एकादश एकषणिभागस्य सत्कान् चतुरः सप्तभागान्, ततः परं खट्टिमन्दकषणिभागा द्वकस्य च एड्याप्तिभागस्य सत्काश्यः सप्तभागा इत्येतावत्सरिमाणं सूर्यमण्डलं चन्द्रमण्डलसम्मिश्रं, ततः सूर्यमण्डलात्परतो बहिर्विनिर्गतं चन्द्रमण्डलमेकोनविंशतिमेक-षणिभागानेकस्य च एकषणिभागस्य चतुरः सप्तभागान्, ततः परं भूयस्तृतीयस्य चन्द्रमण्डलादर्वाग्यथोक्तपरिमणन्तरं।

तद्यथा—पञ्चत्रिंशद् योजनानि त्रिंशदेकषणिभागा योजनस्य एकस्य च एकषणिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, एतावति चान्तरेद्वादश सूर्यमार्गालभ्यन्ते, उपरिच द्वे योजने त्रयश्चैकषणिभागा योजनस्य कस्य च एकषणिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागास्ततोऽत्र प्रागुक्ता द्वितीयस्य चन्द्रमण्डलस्य सत्काः सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गता एकोनविंशतिरेकषणिभागा एकस्य च एकषणिभागस्य चत्वारः सप्तभागाः प्रक्षिप्यते, ततो जातास्त्रयोविंशतिरेकषणिभागा एकस्य च एकषणिभागस्य सत्क एकः सप्तभागाः, तत इदमायांत—द्वितीयाद्यन्द्रमण्डलात्परतो द्वादश सूर्यमार्गा, द्वादशाद्य सूर्यमार्गात् परतो योजनद्वयातिक्रमेण सूर्यमण्डलं, तद्यतृतीयाद्यन्द्रमण्डलादर्वाग्भ्यन्तरं प्रविष्टं त्रयोविंशतिमेकषणिभागान् एकं च एकषणिभागसत्कं सप्तभागं।

ततः शेषाश्चतुर्विंशतिरेकषणिभागा एकस्य च एकषणिभागस्य षट् सप्तभागाः सूर्यमण्डलस्य तृतीयचन्द्रमण्डलसम्मिश्राः ततस्तृतीयं चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गतमेकत्रिंशतमेकषणिभागान् एकस्य च एकषणिभागस्य सत्कमेकं सप्तभागं, ततो भूयोऽपि यथोक्तं चन्द्रमण्डलान्तरं तस्मिंश्च द्वादश सूर्यमार्गालभ्यन्ते, द्वादशस्य सूर्यमार्गस्योपरि द्वे योजने त्रय एकषणिभागा योजनस्य एकस्य च एकषणिभागस्य सत्क एकः सप्तभागस्तेऽत्र प्रक्षिप्यन्ते, ततो जाताश्चतुर्विंशदेकषणिभागा एकस्य च एकषणिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागास्तत इदं वस्तुतत्वं जातं—तृतीयाद्यन्द्रमण्डलात्परतो द्वादश सूर्यमार्गा द्वादशाद्य सूर्यमार्गात् परतो योजनद्वयमतिक्रम्य सूर्यमण्डलं तद्यतुर्थाद्यन्द्रमण्डलादर्वाक् अभ्यन्तरं प्रविष्टं चतुर्विंशतिमेकषणिभागानेकस्य च एकषणिभागस्य सत्कान् पञ्च सप्तभागान्।

ततः शेषं सूर्यमण्डलस्य त्रयोदश एकषणिभागा एकस्य च एकषणिभागस्य सत्कौ द्वौ भागीइति, एतावद्यतुर्थचन्द्रमण्डलसम्मिश्रं, चतुर्थस्य च चन्द्रमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गतं द्वित्वारिंशदेकषणिभागा एकस्य च एकषणिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागाः, ततः पुनरपि यथोदितपरिमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गालभ्यन्ते, द्वादशस्य च सूर्यमार्गस्योपरि द्वे योजने त्रय एकषणिभागा योजनस्य एकस्य च एकषणिभागस्य सत्काश्चत्वारः सप्तभागाः, तत्र धायचतुर्थचन्द्रमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद् बहिर्विनिर्गता द्वित्वारिंशदेकषणिभागा एकस्य च एकषणिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तभागास्ते अत्र राशी प्रक्षिप्यन्ते, ततो जाताः षट् द्वित्वारिंशदेकषणिभागा द्वौ च एकषणिभागस्य सत्कौ सप्तभागा, तत एवं वस्तुस्वरूपमवगन्तव्यं—चतुर्थाद्यन्द्र-

मण्डलात् परतो द्वादश सूर्यभागो द्वादशास्य सूर्यभागोत्परतो योजनद्वयातिक्रमे सूर्यमण्डलं, तस्य पञ्चमाद्यन्द्रमण्डलादर्वाक् अम्ब्यन्तरं प्रविष्टं पद्मचत्वारिंशतमकषषिभागान् द्वी च एकस्वैकषषिभागस्य सल्की सप्तभागी, शेषं सूर्यमण्डलस्य एक एकषषिभाग एकस्य च एकषषिभागस्य पञ्च सप्तभागा इत्येतावत्परिमाणं पञ्चमचन्द्रमण्डलासम्मिश्रं ।

तस्य पञ्चमस्य चन्द्रमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद्विविनिर्गतं चतुःपञ्चाशदेकषषिभागा एकस्य च एकषषिभागस्य द्वी सप्तभागी, तदेवं पञ्च सर्वाभ्यन्तराणि चन्द्रमण्डलानि सूर्यमण्डलसम्मिश्राणि, चतुर्षु च चन्द्रमण्डलान्तरेषु द्वादश द्वादश सूर्यमार्गा इति जातं, सम्प्रति षडार्दीनि दशमपर्यन्तानि पञ्च चन्द्रमण्डलानि सूर्यमण्डलासंस्पृष्टानि भाव्यन्ते—तत्र पञ्चमाद्यन्द्रमण्डलात्परतो भूयः षष्ठं चन्द्रमण्डलमधिकृत्यान्तरं तच्च पञ्चत्रिंशद् योजनानि त्रिंशस्मैकषषिभागा योजनस्य एकस्य च एकषषिभागस्य सल्काद्यत्वारः सप्तभागाः, तत्र च पञ्चत्रिंशद्योजनान्येकषषिभागकरणार्थमेकषषया गुण्यन्ते, गुणयित्वा घोपरितनास्त्रशदेकषषिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, ततो जातान्येकविंश्टि शतानि पञ्चषषट्यधिकानि, येऽपि च पञ्चमस्य चन्द्रमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद् वहिविनिर्गताश्चतुःपञ्चाशदेकषषिभागा द्वी च एकषषिभागस्य सल्की सप्तभागी तेऽत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातानि द्वाविंशतिं शतान्येकोनविंशत्यधिकानि, सूर्यस्य विकल्पो द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशदेकषषिभागाधिके, तत्र द्वे योजने एकषया गुण्येते जातं द्वाविंशं शतमेकषषिभागानां, तत उपरितना अष्टाचत्वारिंशदेकषषिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातं सप्तत्यधिकं शतं १७०, तेन पूर्वराशेभागो हिष्टते, लब्ध्यास्त्रयोदश, शेषास्तिष्ठन्ति नव एकस्य च एकषषिभागस्य सल्काः षट् सप्तभागासतत इदमागतं—पञ्चमाद्यन्द्रमण्डलात्परतस्त्रयोदश सूर्यमार्गास्त्रयोदशस्य च सूर्यमार्गास्योपरि षष्ठाद्यन्द्रमण्डलादर्वाक् अन्तरं नव एकषषिभागा योजनस्य एकस्य च एकषषिभागस्य सल्काः षट् सप्तभागाः ।

ततः परतः षष्ठं चन्द्रमण्डलं, तच्च षट्पञ्चाशदेकषषिभागात्मकं, ततः परतः सूर्यमण्डलादर्वागन्तरं पद्मपञ्चाशदेकषषिभागा एकस्य च एकषषिभागस्य एकः सप्तभागास्तदनन्तरं सूर्यमण्डलं तस्माद्य परत एकषषिभागानां चतुरुत्तरेण शतेन एकस्य च एकषषिभागस्य सल्केनैकेन सप्तभागेन हीनं यथोदितप्रमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं प्राप्यते इति तस्मात्सूर्यमण्डलात्परतोऽन्ये द्वादशसूर्यमार्गा लभ्यन्ते, ततः सर्वसङ्कलनया तस्मिन्प्राप्यन्तरे त्रयोदश सूर्यमार्गा, तस्य च त्रयोदशस्य सूर्यमार्गास्योपरि सप्तमाद्यन्द्रमण्डलादर्वाक् अन्तरमेकविंशतिरेकषषिभागा एकस्य च एकषषिभागस्य त्रयः सप्तभागा, ततः सप्तमं चन्द्रमण्डलं, तस्माद्य सप्तमाद्यन्द्रमण्डलात्परतः चतुशत्वारिंशता एकषषिभागैरेकस्य च एकषषिभागस्य सल्कैश्चतुर्भिः सप्तभागैः सूर्यमण्डलं, ततो द्विनवातिसङ्क्षेपैरेकषषिभागैश्चतुर्भिः श्च एकस्य एकषषिभागस्य सल्कैः सप्तभागैः न्युनं यथोदितप्रमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं ततः परमस्तीत्यन्ये�पि द्वादशसूर्यमार्गालभ्यन्ते, ततस्तस्मिन्प्राप्यन्तरे सर्वसङ्कलनया त्रयोदश सूर्यमार्गास्त्रयोश्चस्य सूर्यमार्गास्य वहिरएषमाद्यन्द्रमण्डलादर्वाक् अन्तरं त्रयस्त्रिवृशदेकषषिभागाः, ततोऽष्टमं चन्द्रमण्डलं, तस्माद्याष्टमाद्यन्द्रमण्डलात्परतस्त्रयस्त्रिवृशता एकषषिभागैः सूर्यमण्डलं, ततः एकाशीतिसङ्क्षेपैरेकषषिभागैरुनं यथोदितप्रमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं पुरतो विष्टते इति ततः पुरतोऽन्ये�पि द्वादश सूर्यमार्गास्तात्स्तस्मिन्प्राप्यन्तरे सर्वसङ्कलनया त्रयोदश सूर्यमार्गास्त्रयोदशाद्य सूर्यमार्गात् पुरतो नवमाद्यन्द्रमण्डलदर्वागन्तरं चतुशत्वारिंशदेकषषिभागा एकस्य च एकषषिभागस्य तत्वारः सप्तभागाः ।

ततः परं नवमं चन्द्रमण्डलं तस्माद्य नवमाद्यचन्द्रमण्डलात् परत एकषष्ठिभागीरेकस्य च एकषष्ठिभागस्य त्रिभिसप्तभागैः सूर्यमण्डलं तत एकोनसप्ततिसद्वैरेकषष्ठिभागीरेकस्य च एकषष्ठिभागस्य त्रिभिसप्तभागैः परिहीण यथोक्तप्रमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र चान्ये द्वादश सूर्यमार्गा, एवं चाल्पित्रपृथ्वन्तरे सर्वसद्वृलनया ब्रयोदश सूर्यमार्गा, तस्य च ब्रयोदशस्य सूर्यमार्गस्योपरिदशमाद्यचन्द्रमण्डलादर्वाक् अन्तरं षट्पञ्चाशदिक्षषष्ठिभागा एकस्य च एकषष्ठिभागस्य एकः सप्तभागः, ततो दशमं चन्द्रमण्डलं, तस्माद्य दशमाद्यचन्द्रमण्डलात्परतो नवभिरेकषष्ठिभागीरेकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कैः षड्दिम सप्तभागैः सूर्यमण्डलं ततः सप्तपञ्चाशता एकषष्ठिभागीरेकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कैः षड्दिमः सप्तभागीरुनं प्रागुक्तपरिमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, ततो भूयोऽपि द्वादश सूर्यमार्गा लभ्यन्ते इति तस्मित्रपृथ्वन्तरे सर्वसद्वृलनया ब्रयोदश सूर्यमार्गा, ततस्त्रयोदशस्य सूर्यमार्गस्योपरि एकादशाद्यचन्द्रमण्डलादर्वाक्तरं सप्तषष्ठिएकषष्ठिभागा एकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्काः पञ्च सप्तभागाः, तदेवं पञ्च चन्द्रमण्डलानि षष्ठादीनि दशमपर्यन्तानि सूर्यासम्मिश्राणि, षट्सु च चन्द्रमण्डलान्तरेषु ब्रयोदश सूर्यमार्गा इति जातं ।

सम्प्रत्येतदनन्तरगुण्डेः तत्र एकददर्शो चन्द्रमण्डले चयुत्पद्धतिशदेकषष्ठिभाग एकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कौ द्वौ सप्तभागौ इत्येतावत् सूर्यमण्डलादभ्यन्तरं प्रविष्टं एक एकषष्ठिभाग एकस्य च एकषष्ठिभागस्य पञ्च सप्तभागाः इत्येतावन्मात्रं सूर्यमण्डलसम्मिश्रं एकादशाद्यचन्द्रमण्डलाद्विविनिर्गतं सूर्यमण्डलं, षट्पञ्चत्वारिंशदेकषष्ठिभागा एकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कौ द्वौ सप्तभागौ तत् एतावता हीनं परतश्चन्द्रमण्डलान्तरमस्तीति द्वादश सूर्यमार्गा लभ्यन्ते, ततः परमेकोनाशीत्या एकषष्ठिभागीरेकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्काभ्यां द्वाभ्यां सप्तभागाभ्यां द्वादशं चन्द्रमण्डलं, तद्य द्वादशं चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलादभ्यन्तरं प्रविष्टं द्वाचत्वारिंशतमेकषष्ठिभागान् एकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कान् पञ्च सप्तभागान्, शेषं च ब्रयोदश एकषष्ठिभागा योजनस्य एकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कौ द्वौ सप्तभागौ इत्येतावन्मात्रं सूर्यमण्डलसम्मिश्रं, तस्माद्य द्वादशाद्यचन्द्रमण्डलाद्विविनिर्गतं सूर्यमण्डलं चतुर्सिंशतमेकषष्ठिभागान् योजनस्य एकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कान् पञ्च सप्तभागान्, तत् एतावन्मात्रेण हीनं परतश्चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गा लभ्यन्ते, द्वादशाद्य सूर्यमार्गात्परतो नवतिसद्वैरेकषष्ठिभागीरेकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कैः षड्दिमः सप्तभागीरुद्योदशं चन्द्रमण्डलं, तद्य ब्रयोदशं चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलादभ्यन्तरं प्रविष्टं, एकविंशतमेकषष्ठिभागान् एकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कमेकं सप्तभागं ।

तत् एतावता हीनं परतश्चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गा, द्वादशाद्य सूर्यमार्गात् परत एकषष्ठिभागानां द्वयुत्तरेण शतेन एकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कैस्त्रिभिः सप्तभागीश्चतुर्दशं चन्द्रमण्डलं, तद्य चतुर्दशं चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलादभ्यन्तरं प्रविष्टमेकोनविंशतिमेकषष्ठिभागानेकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कान् चतुरः सप्तभागान्, शेषं षट्पञ्चशदेकषष्ठिभागा एकस्य च एकषष्ठिभागस्य सल्कास्त्रयः सप्तभागा इत्येतावत्परिमाणं सूर्यमण्डलसम्मिश्रं, तस्माद्य चतुर्दशाद्यचन्द्रमण्डलाद्बहिविनिर्गतं सूर्यमण्डलमेकादश एकषष्ठिभागान् एकस्य च एकषष्ठिभागस्य चतुरः सप्तभागान्, तत् एतावता हीनं यथोक्तपरिमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गा, द्वादशाद्य सूर्यमार्गात् परतः एकषष्ठिभागानां चतुर्दशोत्तरेण शतेन पञ्चदशं चन्द्रमण्डलं, तद्य पञ्चदशं चन्द्रमण्डलं

सवान्तिमाल्सूर्यमण्डलादर्वागभ्यन्तरं प्रविष्टमष्टविकषट्भागान्, शेषा अष्टावत्त्वारिंशदेकषट्भागाः सूर्यमण्डसम्भिश्चाः, तदेव मे तान्येकादशादीनि पञ्चदशपर्यन्तानि पञ्च चन्द्रमण्डलानि सूर्यमण्डल-सम्भिश्चाणि भवन्ति, घतुर्षु च चरमेषु चन्द्रमण्डलान्तरेषु द्वादश सूर्यमार्गाः, एवं तु यदन्यत्र चन्द्रमण्डलान्तरेषु सूर्यमार्गप्रतिप्रादनमकारि यथा—

॥ १ ॥ 'चंदंतरेषु अङ्गसु अर्जिभतर वा हिरेषु सूरस्स ।
बारस बारसमग्गा छसु तेरस तेरस पर्वति ॥'
तदपि संवादि द्रष्टव्यम् ॥
प्राभृतं-१०, प्राभृतप्राभृतं-११ सम्पादम्

- प्राभृतप्राभृतं-१२ :-

बृ. तदेव मुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य एकादशं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति द्वादशमारभ्यते, तस्य चायमथाधिकारः—'देवतानामध्ययनानि वक्तव्यानि' ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (५६) ता कहं ते देवताणि अप्जयणा आहिताति वदेष्ठा ?, ता एएण अङ्गावीसाए नक्खताणि अभिर्द नक्खते किं देवताए पन्तते ?, बंभदेवयाए पं०, सवणे नक्खते किं देवयाए पन्तते ?, ता विष्णुदेवयाए पन्तते, धनिङ्गानक्खते किं देवताए पं० ?, तावसुदेवयाए पन्तते, सवयभिसयानक्खते किं देवयाए पन्तते ?, ता वरुणदेवयाए पन्तते, (पुव्वपोङ्ग० अजदे०) उत्तरापोङ्गदेवयानक्खते किं देवयाए पन्तते ?, ता अहिवङ्गिदेवताए पन्तते, एवं सव्वेवि पुच्छिज्ञाति

रेवती पुस्तदेवता अस्तिस्ती अस्तदेवता भरणी जगदेवता कत्तिया अग्निदेवता रोहिणी पयावह्नदेव या सङ्गाणा सोमदेवयाए अङ्गा रुद्रदेवयाए पुनव्वसू अदितिदेवयाए पुस्तो बहस्तइ देवयाए अस्तेसा सप्तदेवयाए महा पतिदेवताए पं० पुव्वाफग्न्युणी भगदेवयाए उत्तराफग्न्युणी अज्ञमदेवताए हत्थे सवियादेवताए चित्ता तडुदेवताए साती वायुदेवताए विसाहा इंद्रगीदेवयाए अनुराहा मित्तदेवताए जेह्ना इंद्रदेवताए मूले निरितिदेवताए पुव्वासादा आउदेवताए उत्तरासादा विस्तदेवयाए पन्तते ॥

बृ. 'ता कहं ते देवयाण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं? — केन प्रकारेण भगवन्! त्वया नक्त्राधिपतीनां देवतानामध्ययनानि—अधीयन्ते ज्ञायन्ते योस्तान्यध्ययनानि नामानीत्यर्थः, आङ्ग्यातानीति वदेत्, एवं प्रश्ने कृते भगवानाह—'ता एएसि पं, ता इति पूर्ववत्, एतेषां—अनन्तरोदितानामष्टविंशते नक्त्राणां भध्येऽभिजित्रक्षत्रं किं देवताकं किं नामधेयदेवताकं प्रज्ञस्म् ?, भगवानाह—'ता' इत्यादि, ता इति प्राग्वत्, ब्रह्मदेवताकं—ब्रह्माभिधदेवताकं प्रज्ञसं, श्रवणनक्त्रं किं देवताकं प्रज्ञसं ?, भगवानाह—'ता' इत्यादि, विष्णुनामदेवताकं प्रज्ञसं, एवं शेषाप्यपि भावनीयानि, देवताभिधान सङ्ग्राहिकाश्चेमास्तिस्त्रः प्रवचनप्रसिद्धाः सङ्ग्राहणिगाधाः—

॥ १ ॥ 'बन्हा विष्णू य वसु वरुणो तह ऽजो अनन्तरं होइ ।
अभिवङ्गिपूस गंधव्य चेव परतो जमो होइ ॥
॥ २ ॥ अग्नि पयावह्न सोमे रुद्रे अदिर्द बहस्तइ चेव ।
नागे पिङ्ग भग अज्ञम सविया तडु घ वाऊ य ॥

॥ ३ ॥

इंदग्गी मित्तोविय इंदे निरई य आउविस्तो य ।
नामाणि देवयाणं देवयाणं हवंति रिक्खाण जहकमसो ॥
प्राभृतं-१०, प्राभृतप्राभृतं-१२ समाप्तम्

-ः प्राभृतप्राभृतं-३३ :-

बृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य द्वादशं प्राभृतप्राभृतं, सम्भ्रति त्रयोदशमारभ्यते, तस्य चायमर्थाधिकारः—‘मूहूर्तानां नामधेयानि चक्तव्यानि’ ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (५७) ता कहं ते मुहूर्ताणं नामधेयां आहिताति चदेऽना ? , ता एगमेगस्तणं अहोरतस्स तीसं मुहूर्ता तं०-

बृ. ‘ता कहं ते मुहूर्ताण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ? —केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया मुहूर्तानां नामधेयानि—नामान्येव नामधेयानि, ‘नामरूपभागाछेय’ इति स्वार्थं धेयप्रत्ययः, आङ्ग्यातानीति चदेत्, भगवानाह—‘ता एगमेगस्तण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एकैकस्याहोरत्रस्य विश्वनुहूर्ता वक्ष्यमाणनामधेययुक्ता इति शेषः, तान्येव नामधेयान्याह—

मू. (५८)

“रोदे सेते मित्ते, यायु सुगोए (पी) त आभिषदे ।
महिंदबलवं बंभो, बहुसद्ये चेव ईसाणे ॥

मू. (५९)

तड्ये य भावियप्या वेसमणे वरुणे य आणंदे ।
विजए (य) वीससेणे पवावई चेव उवसमे य ॥

मू. (६०)

गंधव्य अग्निवेसे सयरिसहे आयवं च अममे य ।
अणवं च भोग रिसहे सव्यहे रक्खसे चेव ॥

बृ. ‘तंजहा-रोदे’ त्यादि गाथात्रयं, तत्र प्रथमो मुहूर्तोऽरुद्रो द्वितीयः श्रेयान् त्रृतीयो मित्रशतुर्थो वायुः पञ्चमः सुपीतः षष्ठोऽभिचन्द्रः सप्तमः माहेन्द्रोऽष्टमः बलवान् नवमः ब्रह्मादशमः बहुसत्यः एकादश ईशानो द्वादशः त्वया त्रयोदशः भावितात्मा चतुर्दशः वैश्रमणः पञ्चदशः वारुणः षोडशः आनन्दः सप्तदशो विजयः अष्टादशो विश्वसेनः एकोनविंशतितमः प्राजापत्यः विंशतितमः उपशमः एकविंशतितमो गन्धर्व द्वाविंशतितमोऽन्निवेश्यः त्रयोविंशतितमः शतवृषभः चतुर्विंशतितमः आतपवान् पञ्चविंशतितमोऽममः षडविंशतितमः ऋणवान् सप्तविंशतितमो भौमः अष्टविंशतितमो वृषभः एकोनविंशत्तमः सर्वार्थ विंशतितमो राक्षसः ॥

प्राभृतं-१० प्राभृत प्राभृतं-३३ समाप्तम्

-ः प्राभृतप्राभृतं-३४ :-

बृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य त्रयोदशं प्राभृतप्राभृतं, सम्भ्रति चतुर्दशमारभ्यते, तस्य चायमर्थाधिकारः—दिवसरात्रिप्ररूपणा कर्तव्या, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (६१) ता कहं ते दिवसा आहियतिवइज्ञा ?, ता एगमेगस्तणं पक्खस्स पनरस दिवसा पं० तं०—पडिवादिवसे वितियदिवसे जाव पन्नासे दिवसे, ता एतेसि णं पन्नरसणं दिवसाणं पन्नरस नामधेज्ञा पं० तं०—

बृ. 'ता कहंते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं? - केन प्रकारेण केन क्रमेणेत्यर्थः, भगवन्! त्वया दिवसा आख्याता इति चदेत्, भगवानाह- 'ता एगमेगस्सण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एकैकस्य अत्रापान्तरालवर्ती मक्षारोऽलाक्षणिकः, णमितिवाक्यालङ्घरे, पक्षस्य पञ्चदश पञ्चदश दिवसाः प्रज्ञामाः वक्ष्यमाणक्रमयुक्ताः, तमेव क्रममाह- 'तंजहे' त्यादि, तद्यथा-प्रतिपत्त्यथमो दिवसो द्वितीया द्वितीयो दिवसः तृतीया तृतीयो दिवसः एवं यावत्पञ्चदशी पञ्चदशो दिवसः।

'ता एएसि ण' मित्यादि, तद् एतेषां पञ्चदशानां दिवसानां क्रमेण पञ्चदश नामधेयानि प्रज्ञासानि, तद्यथा-

मू. (६२) पुञ्चंगे सिद्धमनोरमे य तत्तो मनोरहो (हरो) चेव ।

जसमद्दे य जसोधर सञ्चकामसमिद्धेति य ॥

मू. (६३) इदं मुद्धाभिसिते य सोमनस धनंजए य वोद्धव्ये ।

अत्थरिद्धे अभिजाते अच्छासणे य सतंजए ॥

बृ. प्रथमः प्रतिपञ्चकणः पूर्वाङ्गनामा द्वितीयः सिद्धमनोरमः तृतीयो मनोहरः घटुर्थो यशोभद्रः पञ्चमो यशोधरः षष्ठः सर्वकामसमृद्धः सप्तम इन्द्रमूद्धाभिषिक्तः अष्टमः सौमनसः नवमो धनञ्जयः दशमोऽर्थसिद्धः एकादशोऽभिजातः द्वादशोऽत्यशनः त्रयोदशः शतञ्जयः चतुर्दशोऽग्निवेशमा (श्यः) पञ्चदश उपशमः, एतानि दिवसानां क्रमेण नामधेयानि ।

मू. (६४) अग्निवेसे उवसम दिवसाणं नामधेजाइं। ता कहंते रातोओ आहेताति वदंज्ञा ता एगमेगस्सणं पक्षवस्स पन्नरस राई पन्नत्ताओ, तंजहा-पडिवाराई विदियाराई जाव पन्नरसा राई, ता एतासि णं पन्नरसणं राईणं पन्नरस नामधेजा पन्नत्ता, तं०-

बृ. 'ता कहं' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं- केन प्रकारेण केन क्रमेणेत्यर्थः रात्रय आख्याता इति चदेत्?, भगवानाह- 'ता एगमेगस्सण' मित्यादि, ता इति प्राग्वत्, एकैकस्य पक्षस्य पञ्चदश पञ्चदश रात्रयः प्रज्ञामाः, तद्यथा-प्रतिपत् प्रतिपत्सम्बन्धिनी प्रथमा रात्रि द्वितीयदिवसम्बन्धिनी द्वितीया रात्रि, एवं पञ्चदशदिवसम्बन्धिनी पञ्चदशी रात्रि, एतद्व कर्ममासापेक्षया द्रष्टव्यं, तत्रैव पक्षे पक्षे परिपूर्णानां पञ्चदशानामहोरात्राणां सम्भवात्, 'ता एएसि ण' मित्यादि, तत्र एतासां पञ्चदशानां रात्रीणां यथाक्रमममूनि पञ्चदश नामधेयानि प्रज्ञामानि, तद्यथा-

मू. (६५) उत्तमा य सुनक्षता, एलावद्या जसोधरा ।

सोमनसा चेव तथा सिरिसंभूता य वोद्धव्या ॥

मू. (६६) विजया य विजयंता जयंति अपराजिया य गच्छा य ।

समाहारा चेव तथा तेया य तहा य अतितेया ॥

मू. (६७) देवाणंदा निरती र्यणीणं नामधेजाइं ॥

बृ. प्रथमा प्रतिपत्सम्बन्धिनी रात्रिरुत्तमा-उत्तमनामा द्वितीया सुनक्षत्रा तृतीया एलापत्या चतुर्थी यशोधरा पञ्चमी सौमनसी षष्ठी श्रीसम्भूतासम्भवी विजया अष्टमी वैजयन्ती नवमी जयन्ती दशमी अपराजिता एकादशी द्वादशी समाहारा त्रयोदशी तेजा चतुर्दशी अतितेजा पञ्चदशी देवानन्दा, अमूनि क्रमेण रात्रीणां नामधेयानि भवन्ति ।

-ः प्राभृतप्राभृतं-१५ :-

बृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य चतुर्दशं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति पञ्चदशमारम्भते, तस्य चायमध्याधिकारः—‘तिथयो वक्तव्या’ इति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (६८) ता कहं ते तिही आहितेति वदेज्ञा ?, तत्य खलु इमा दुविहा तिही पन्नता, तंजहा—दिवसतिही राईतिही य, ता कहं ते दिवसतिही आहितेति वदेज्ञा ?, ता एगमेगस्स णं पन्नरस २ दिवसतिही पन्नता, तं०-

नंदे भद्रे जए तुच्छे पुन्ले पक्खस्स पंचमी पुनरवि नंदे भद्रे जए तुच्छे पुन्ले पक्खस्स दसमी पुनरवि णंदे भद्रे जये तुच्छे पुन्ल पक्खस्स पन्नरस, एवं ते तिगुणा तिहीओ सव्वेसिं दिवसाणं ।

कहं ते राईतिथी आहितेति वदेज्ञा ?, एगमेगस्स णं पक्खस्स पन्नरस रातितिथी पं०,

तं०—उग्गवती भोगवती जसवती सव्वसिद्धा सुहनामा पुनरवि उग्गवती भोगवती जसवती सव्वसिद्धा सुहनामा पुनरवि उग्गवती भोगवती जसवती सव्वसिद्धा सुहणामा, एते तिगुणा तिहीओ सव्वासिं रातीणं ॥

बृ. ‘ता कहं ते तिही’त्यादि, ‘ता’ इति पूर्ववत्, कथं ?—केन प्रकारेण केन क्रमेण तिथ्य आख्याता इति वदेत्, ननु दिवसेभ्यस्तिथीनां कः प्रतिविशेषः येन एताः पृथक् पृष्ठ्यन्ते ?, उच्यते, इह सूर्यनिष्पादिता अहोरात्राः चन्द्रनिष्पादिताः तिथयः, तत्र चन्द्रमसा तिथयो निष्पादते वृत्तिहानिष्यां, तथा घोक्ताम्—

॥ ९ ॥ “तं रथय कुमुखसिरिसप्पभस्स चंद्रस्स राइसुरुगस्स ।

लोए तिहिति निययं भण्णइ दुष्टीए हानीए ॥”

तत्र वृत्तिहानी चन्द्रमण्डलस्य न स्यस्तपतः किन्तु राहुविमानावरानावरणकृते, तथाहि—इह द्विविधो राहुः, तथ्या—पर्वराहुः ध्रुवराहुश्च, तत्र यः पर्वराहुः तदगता चिन्ताऽत्रानुपयोगिनीत्यग्रे वक्ष्यते क्षेत्रसमासटीकायां वा कृतेति ततोऽवधार्या, यस्तु ध्रुवराहुस्तस्य विमानं कृष्णं, तद्य चन्द्रमण्डलस्याधस्ताद्यतुरक्षुलमसप्राप्तं सत् चारं चरति, तत्र चन्द्रमण्डलं दुख्याद्वाषट्प्रिसङ्गैभग्नैः परिकल्प्यते, परिकल्प्य च तेषां भागानां पञ्चदशभिर्भग्नौ हियते, लक्ष्याश्चत्वारो द्वाषट्प्रिभागाः शेषौ द्वी भागौ तिष्ठतः ।

ती च सदा ता द्वृद्धी (सदानावृती) एषा किल चन्द्रमसः षोडशी कलेति प्रसिद्धि, तत्र कृष्णपक्षे प्रतिपदि ध्रुवराहुविमानं कृष्णं, तथा चन्द्रमण्डलस्याधस्ताद्यतुरक्षुलमसंप्राप्तं सत् चारं चरत् आत्मीयेन पञ्चदशेन भागेन द्वी द्वाषट्प्रिभागी सदाऽनावर्यस्यभावी मुक्त्वा शेषषट्प्रिसलक्षप्रिभागात्मकस्य चन्द्रमण्डलस्य एकं चतुर्भागात्मकं पञ्चदशभागमाद्वृणोति ।

द्वितीयस्यामालीयाभ्यां द्वाषट्प्रिपञ्चदशभागाभ्यां द्वीपञ्चदशभागाभ्यां, तृतीयस्यामालीयस्त्रिभिः पञ्चदशभागीस्त्रिन् पञ्चदशभागान्, एवं यावदमावास्यावां पञ्चदश भागानावृणोति, ततः शुक्लपक्षे प्रतिपदि एकं पञ्चदशभागं प्रकटीकरोति, द्वितीयस्यां द्वीपञ्चदशभागीं तृतीयस्यां त्रीन् पञ्चदशभागान् एवं यावत् पञ्चदश्यां पञ्चदशापि भागानावृतान् करोति, तदा च सर्वात्मना परिपूर्ण चन्द्रमण्डलं लोके प्रकटं भवति, वक्ष्यते चामुमर्थमग्रेऽपि सूत्रकृत्—

‘तत्य णं जे से ध्रुवराहु से णं वहुलपक्खस्स पडिवए पन्नरसभागेण’ मित्यादिना ग्रन्थेन,

तत्र यावता कालेन कृष्णपक्षे षोडशो भागो द्वाषष्टिभागसल्कचतुर्भागात्मको हनिमुपगच्छति स तावान् कालविशेषस्तिथिरित्युच्युते, तथा यावता कालेन शुक्लपक्षे षोडशभागो द्वाषष्टिभाग-सल्कभागचतुर्थप्रमाणः परिवर्द्धते तावद्यमाणः कालविशेषस्तिथिर्भवति, उक्तं च-

॥ १ ॥ “सोलसभागा कालण उद्गुर्वद्वायाएत्य पत्ररस ।

तित्तियमिते भागे पुणोऽविपरिवद्वृण्ड जोण्हे ॥

॥ २ ॥ कालेण जेण हायद्व सोलस भागो उ सा तिही होइ ।

तह घेव य बुद्धीए एवं तिहिणो समुप्तती ॥

अत्र ‘जोण्हे’ इति जोत्स्ने शुक्लपक्षे इत्यर्थः, शेषं सुगमं, अयं च पूर्वचार्यपरम्परायात उपनिषदुपदेशः—अहोरात्रस्य द्वाषष्टिभागप्रविभक्तस्य ये एकषष्टिभागस्तावद्यमाणः सुप्रतीतः, प्रागेव सूत्रकृता तस्य तावद्यमाणतयाऽसिधानात्, तिथिस्तु किमुहूर्तप्रमाणेति ?, उच्यते, परिपूर्णा एकोनत्रिशन्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य द्वात्रिंशद् द्वाषष्टिभागः, उक्तं च—

॥ ३ ॥ “अउनत्तीसं पुन्नाउ मुहूर्ता सोमओ तिही होइ ।

भागाविय दत्तीसं बावडिकाएण छेएण ॥

कथमेतदवसीयते इति चेत्, उच्यते, इह अहोरात्रस्य द्वाषष्टिभागीकृतस्य सल्लभे एकषष्टिभागस्तावद्यमाणः तिथिरित्युच्यते, ततोक्त्वात्यित्तिरेत्यल्लग्न्यते जातानि अष्टादश शताङ्गि त्रिंशद्यिकानि १८३०, एते च किल द्वाषष्टिभागीकृतसकतिथिगतमुहूर्तसल्का अंशाः, ततो मुहूर्तनियनार्थं तेषां द्वाषष्ट्या भागो द्वियते, लब्ध्या एकोनत्रिशन्मुहूर्ता द्वात्रिंशद्व द्वाषष्टिभागमुहूर्तस्य, एतावद्यन्मुहूर्तप्रमाणा तिथि, एतावता हि कालेन चन्द्रमण्डलगतः पूर्वोदितप्रमाणः षोडशो भागो हनिं दोपगच्छति वर्द्धते वा, तत एतावानेव तिथेः परिमाणकालः, तदेवमहोरात्राद्यस्ति तिथेः प्रतिविशेष इत्युपपञ्चस्तिथिविषये पृथक्प्रश्ने कृते भगवानाह—

‘तत्यखलु’ इत्यादि, तत्र—तिथिविचारविषये खल्लिमा—वक्ष्यमाणस्वरूपा द्विविधास्तिथयः प्रज्ञता:, तद्यथा—दिवसतिथयो रात्रितिथयश्च, तत्र तिथेर्य पूर्वद्विभागः स दिवसतिथिरित्युच्यते, चलु पश्चाद्विभागः स रात्रितिथिरिति, ‘ता कह’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ?—केन प्रकारेण क्रया नाम्नां परिपाट्या इत्यर्थः, दिवसतिथय आज्याता इति वदेत्, भगवानाह—

एगमेगास्त पं, ता इति पूर्ववत्, एकैकरय णमिति वाक्यालङ्कारे पक्षस्य मध्ये पञ्चद्वय दिवसतिथयः प्रज्ञता:, —प्रथमा नन्दा द्वितीया भद्रा तृतीया जया चतुर्थीं तुच्छा पञ्चमी पक्षस्य पूर्णा, ततः पुनरपि पष्ठी तिथिर्नन्दा सप्तमी भद्रा अष्टमी जया नवमी तुच्छा दशमी पक्षस्य पूर्णा, ‘एव’म०, एवं—उक्तेन प्रकारेण, एते इति स्त्रील्वेऽपि प्राते पुंस्त्रिविदेशः प्राकृत्याद् एता अनन्तरोदितास्तिथयो नन्दाद्याः, नन्दादीन्यनन्तरोदितानि तिथिनामानीत्यर्थः, मिति त्रिगुणितानीति भावः, सर्वेषां पक्षान्तर्वर्त्सिनां दिवसानां, सर्वासां पक्षान्तर्वर्त्सिनां दिवसतिथीनामित्यर्थः ।

‘ता कहं ते’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ?—केन प्रकारेण, कथा नाम्नां विषयः ।

इत्यर्थः, भगवन् ! ते त्वया रात्रितिथ्य आख्याता इति वदेत्, भगवानाह—‘ता एगमेगस्स ण’ भित्यादि, ता इति प्राचत्, एकैकस्य पक्षस्य पञ्चदश पञ्चदश रात्रितिथ्यः प्रजापाः, तथाथा—

प्रथमा उग्रवती द्वितीया भोगवती तृतीया यशोमती चतुर्थी सर्वसिद्धा पञ्चमी शुभनामा ततः पुनरपि षष्ठी उग्रवती सप्तमी भोगवती अष्टमी यशोमती नव सर्वसिद्धा दशमी शुभनामा ततः पुनरप्येकादशी उग्रवती द्वादशी भोगवती त्रयोदशी यशोमती चतुर्दशी सर्वसिद्धा पञ्चदशी शुभनामा, एवमेतास्त्रिगुणास्तिथ्यः, एवमेतानि त्रिगुणानि तिथिनामानीत्यर्थः, सर्वासां रात्रीणां—रात्रितिथीनां वाचकानीति शेषः ॥

प्रापृतं-१०, प्राभृतप्रापृतं-१५ समाप्तम्

- प्रापृतप्रापृतं-१६ :-

बृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्रापृतम्। तदाशं प्रापृतप्रापृतं, इस्ताति गोत्राणामन्तरो, दस्त्र चायमर्थाधिकारः—यथा ‘गोत्राणि वक्तव्यानि’ ति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमांह—

मू. (६१) ता कहं ते गोत्ता आहिताति वदेआ ? , ता एतेसि णं अङ्गावीसाए नक्खत्ताणं अभियीनक्खते किंगोत्ते ? ता मोगलायणसगोत्ते प०, सवणे नक्खते किंगोत्ते प० ? संखायणसगोत्ते प०, धनिङ्गानक्खते किंगोत्ते प० ?, अग्यतावसगोत्ते प०, सतभिसयानक्खते किंगोत्ते प० ?, कण्णलोयणसगोत्ते प०, पुव्वापोङ्गवतानक्खते किंगोत्ते प० ?, जोउक-णियसगोत्ते प०, उत्तरापोङ्गवतानक्खते किंगोत्ते प०?, धण्जयसगोत्ते प०, रेवतीनक्खते किंगोत्ते प० ? पुस्तायणसगोत्ते प० ।

आस्तिणीनक्खते किंगोत्ते पन्नते ?, अस्तादणसगोत्ते पन्नते, भरणीनक्खते किंगोत्ते पन्नते ?, भग्गवेससगोत्ते प०, कत्तियानक्खते किंगोत्ते पन्नते ?, अग्निवेससगोत्ते प०, रोहिणीनक्खते किंगोत्ते प० ?, गोत्तमगोत्ते पन्नते, संठाणानक्खते किंगोत्ते प० ?, भारद्वायसगोत्ते पन्नते, अद्वानक्खते किंगोत्ते प० ?, लोहिङ्गायणसगोत्ते प०, पुनव्वसूनक्खते किंगोत्ते प० ?, वासिङ्गसगोत्ते प०, मुस्से नक्खते किंगोत्ते प०, उमङ्गायणसगोत्ते प०, अस्तेसानक्खते किंगोत्ते प० ?, मङ्गव्वायणसगोत्ते प०, महानक्खते किंगोत्ते प० ?, पिंगायणसगोत्ते प० ।

पुव्वाफग्गुणीनक्खते किंगोत्ते प० ? गोवङ्गायणसगोत्ते प०, उत्तराफग्गुणीनक्खते किंगोत्ते प० ?, कासवगोत्ते पन्नते, हत्येनक्खते किंगोत्ते प० ?, कोसियगोत्ते पन्नते, चित्तानक्खते किंगोत्ते प०, दधियाणस्सगोत्ते पन्नते, साईनक्खते किंगोत्ते पन्नते ?, चामरछगोत्ते प०, विसाहानक्खते किंगोत्ते प०, दधियाणस्सगोत्ते पन्नते, साईनक्खते किंगोत्ते पन्नते ?, चामरछगोत्ते प०, विसाहानक्खते किंगोत्ते प० ?, सुंगायणसगोत्ते प०, अनुराधानक्खते किंगोत्ते प० ?, गोलव्वायणसगोत्ते प०, जेङ्गानक्खते किंगोत्ते प० ?, तिगिच्छायणसगोत्ते प०, मूलेनक्खते किंगोत्ते प० ?, कद्यायणसगोत्ते पन्नते, पुव्वासाढानक्खते किंगोत्ते पन्नते ?, वज्जियायणसगोत्ते प०, उत्तरासाढानक्खते किंगोत्ते पन्नते ?, वाघावङ्गसगोत्ते प०

बृ. ‘ता कहं ते’ इत्यादि, इति (अत्र) नक्षत्राणां स्वरूपतो न गोत्रसम्भवः, यत इदं गोत्रस्य

स्वरूपं लोकप्रसिद्धिमुपागमत्—प्रकाशकाद्यपुरुषाभिधानतस्तदपल्यसन्तानो गोत्रं, यथा गर्गस्यापत्यं सन्तानो गर्गभिधानो गोत्रभिति, न चैवं स्वरूपं नक्षत्राणां गोत्रं सम्भवति, तेषामीपपातिकल्पात्, तत इत्यं गोत्रसम्भवो द्रष्टव्यः—यस्मिन्नक्षत्रे शुभैरशुभैर्वा ग्रहैः समानं यस्य गोत्रस्य यथाक्रमं शुभमशुभं वा भवति तस्य गोत्रं, ततः प्रश्नोपपत्ति, ‘ता’ इति पूर्ववत्, कथं त्वया नक्षत्राणां गोत्राणि आञ्ज्यातानीति वदेत्? , भगवानाह—‘ता एएसि न मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एते-यामष्टार्विशतेर्नक्षत्राणां पृथ्ये अभिजिन्नक्षत्रं मोदगल्यायनसगोत्रं—मोदगल्यायनेन सह गोत्रेण वर्तते यत्ततथा, श्रवणनक्षत्रं शाङ्खायनसगोत्रं, एवं शेषाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि, क्रमेण गोत्रसङ्ग्राहिकाद्येमा जन्म्युद्धीप्रज्ञसिसत्काश्चतस्रं सङ्घरणिगाथाः—

॥ १ ॥ “मीणाल्लायण १ संखायणे २ य तह अग्नभाव इ कण्णल्ले ४ ।

ततो य जोउकण्णे ५ धण्णजए ६ चैव बोद्धव्ये ॥

॥ २ ॥ पुस्सायण ७ अस्सायण ८ मण्वेसे ९ य अग्निवेसे १० य ।

गोयम ११ भारद्वाए १२ लोहित्वे १३ चैव वासिष्ठे १४ ॥

॥ ३ ॥ उञ्जायण १५ मंडव्यायणे १६ य पिंगायणे १७ य गोल्ले १८ ।

कासव १९ कोसिय २० दब्बिय २१ भाग (चाम) रच्छा य २२ सुंगाए २३ ॥

॥ ४ ॥ गोलव्यायण २४ तिर्णिंछायणे य २५ कद्यायणे २६ हवद्व मूले ।

ततो य वज्जिन्नयावण २७ वग्नावद्वे २८ य गुताइ ॥

प्राभृतं-१०, प्राभृतप्राभृतं-१६ समाप्तम्

- प्राभृतप्राभृतं-१७ :-

वृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतत्वं बोडशं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति सप्तदशमारम्यते, तस्य चायमथाधिकारः—‘भोजनानि वक्तव्यानि’ ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (७०) ता कहं ते भोद्या आहिताति वदेज्ञा?, ता एएसि यं अद्वावीसा यं नवखलाणं कत्तियाहिं दधिणा भोद्या कज्जं साधेति, रोहिणीहिं चसम (पर) मंसं भोद्या कज्जं साधेति, संदाणाहिं मिगमंसं भोद्या कज्जं साधेति, अद्वाहिं नवनीतेण भोद्या कज्जं साधेति, पुनव्यसुणाऽथ घतेण भोद्या कज्जं साधेति, पुस्सेण खीरेण भोद्या कज्जं साधेति, अस्सेसाए दीवगमंसं भोद्या कज्जं साधेति, महाहिं कसोत्तिं भोद्या कज्जं साधेति, पुव्याहिं फग्गुणीहिं मेढकमंसं भोद्या कज्जं साधेति, उत्तराहिं फग्गुणीहिं नवखीमंसं भोद्या कज्जं साधेति, हंत्येण वत्याणीएण भोद्या कज्जं साधेति, चित्ताहिं मण्गसूवेणं भोद्या कज्जं साधेति ।

सादिणा फलाइं भोद्या कज्जं साधेति, विसाहाहिं आसितियाओ भोद्या कज्जं साधेति, अनुराहाहिं मिस्साकूर भोद्या कज्जं साधेति, जेड्हाहिं लड्हिएणं भोद्या कज्जं साधेति, पुव्याहिं आसाद्वाहिं आमलगसरीरे भोद्या कज्जं साधेति, उत्तराहिं आसाद्वाहिं वलेहिं भोद्या कज्जं साधेति, अभीयिणा पुफ्फेहिं भोद्या कज्जं साधेति, सवणेण खीरेण भोद्या कज्जं साधेति, सयभिस्याए तुवराउ भोद्या कज्जं साधेति, पुव्याहिं पुड्डवयाहिं कारिळपहिं भुद्या कज्जं साधेति, उत्तराहिं पुड्डवताहिं वराहमंसं

भोद्या कञ्जं साधोति, रवेतीहि जलयरमसं भोद्या कञ्जं साधोति, अस्तिषीहिं तितिरमसं भोद्या कञ्जं साधोति वद्वकमसंसं वा, भरणीहिं तलं तंदुलकं भोद्या कञ्जं साधोति ॥

बृ. 'ता कहं ते भोवणे'त्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ?—केन प्रकारेण नक्षत्रविषयाणि भोजनानि आख्यातानीतिवदेत्, भगवानाह—'ता एएसिण'मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषाम-नक्तरोदितानामद्यविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये कृतिकाभिपुमान् कार्यं साधयति, दध्नासम्मिश्रमोदनं पुक्त्वा, किमुक्तं भवति ?—कृतिकासु प्रारब्धं कार्यं दर्जे मुक्तो प्रायो निर्विजं सिद्धिमासादयतीति, एवं शेषेष्वपि सूत्रेषु भावना द्रष्टव्या ॥

प्राभृतं-१०, प्राभृतप्राभृतं-१७ समाप्तम्

४. प्राभृतप्राभृतं-१८ :-

बृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य सप्तदशं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रत्यादशमारभ्यते, तस्य चायमर्थाधिकारः—'चन्द्रादित्यचारा वक्तव्यः' ततस्तद्विषये प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (७९) ता कहं ते चारा आहितेति वदेज्ञा ?, तत्य खलु इमा दुविहा चारा पं०, तं०—आदित्यचारा य चन्द्रचारा य ।

ता कहं ते चन्द्रचारा आहितेति वदेज्ञा ?, ता पंचसंवच्छरिएणं जुगे, अभीइनकवत्ते सत्तसद्विधारे चंदेण सद्धिं जोयं जोएति, सवणेण नक्षत्रते सत्तद्धिं चारे चंदेण सद्धिं जोयं जोएति, एवं जाव उत्तरासाढानक्षत्रते सत्तद्विधारे चंदेणं सद्धिं जोयं जोएति ।

ता कहं ते आदित्यचारा आहितेति वदेज्ञा ?, ता पंचसंवच्छरिएणं जुगे, अभीयीनकवत्ते पंचवारे सूरेण सद्धिं जोयं जोएति, एवं जाव उत्तरासाढानक्षत्रते पंचवारे सूरेण सद्धिं जोयं जोएति ॥

बृ. 'ता कहं ते'इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ?—केन प्रकारेण किंप्रमाणया सद्वयया इत्यर्थः, चारा आख्याता इति वदत्, भगवानाह—'तत्थे'त्यादि, तत्र—चारविचारविषये खल्विमे वक्ष्यमाणस्वरूपा द्विविधा—द्विप्रकाराश्चाराः प्रज्ञाताः, द्विविद्यमेवाह—तद्यथा—आदित्यचारा-शन्द्रचाराश्च, चशब्दीपरस्परसमुच्चये, तत्र प्रथमतश्चन्द्रचारपरिज्ञानार्थं तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

'ता कहं ते'इत्यादि, ता इति प्राग्वत्, कथं ?—केन प्रकारेण, कथा सद्वयया इत्यर्थ, त्वया भगवन् ! चन्द्रचारा आख्याता इति वदेत्, भगवानाह—'ता पंचे'त्यादि, ता इति पूर्ववत्, पञ्चसंवत्स-रिके—चन्द्रचन्द्राभिवद्धितचन्द्राभिवद्धितसंवत्सरपञ्चसंवत्सरप्रमाणे णमिति वाक्यालङ्घारे युगे अभिजिज्ञक्षत्रं सप्तषट्ठिं चारान् यावत् चन्द्रेण सार्वयोगं युनक्ति—योगमुपपद्यते, किमुक्तं भवति ?—चन्द्रोऽभिजिज्ञक्षत्रेण सह संयुक्तो युगमध्ये सप्तषट्ठिसद्व्यायान् चारान् चरतीति, कथमेतदवसीयते इति चेत्, उच्यते, इह योगमधिकृत्य सकलनक्षत्रमण्डलीपरिसमिरेकेन नक्षत्रमासेन भवति, नक्षत्रमासाश्च युगमध्ये सप्तषट्ठिरेतद्याग्ये भावयिष्यते ततः प्रतिनक्षत्रमण्डलीपरिसमासिरेकेन नक्षत्रमासेन भवति, नक्षत्रमासाश्च युगमध्ये सप्तषट्ठिरेतद्याग्ये भावयिष्यते ततः प्रतिनक्षत्रपर्याय-मेकेकं चारमभिजिता नक्षत्रेण सह चन्द्रस्य योगसम्भवादुपपद्यते चन्द्रोऽभिजिता नक्षत्रेण सह संयुक्तो युगमध्ये सप्तषट्ठिसद्व्यायान् चारान् चरतीति, एवं प्रतिनक्षत्रं भावनीयं ।

युम्प्रति आदित्यचारविषयं प्रश्नसूत्रमाह—'ता कहं ते'इत्यादि, ता इति प्राग्वत्, कथं—

किंप्रमाणया सङ्घयया भगवन् ! त्वया आदित्यचारा आख्याति इति वदेत् ? , भगवानाह— ‘पंचसं-
वच्छरिए न’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, पञ्चसंवत्सरिके-चन्द्रादिपञ्चसंवत्सरमणे युगे-युग-
पद्येऽभिजग्रक्षत्रं पञ्च चारान् चावत् सूर्येण सह योगं युनक्ति, अन्नाप्ययं भावार्थ— अभिजिता
नक्षत्रेण संयुक्तः सूर्यो युगमध्ये पञ्चसङ्घान् चारान् चरति, कथमेतदवगम्यते इति चेत्, उच्यते,
इह योगमधिकृत्य सूर्यस्य सकलनक्षत्रमण्डलीपरिसमाप्तिरेकेन सूर्यसंवत्सरेण, सूर्यसंवत्सराश्च
युगे भवन्ति पञ्च, ततः ग्रहिनक्षत्रपर्याप्तेहैकं ग्रागमिति यक्षत्रेण। सह योगस्य सम्भवात्
घटेऽभिजितानक्षत्रेण सह संयुक्तः सूर्यो युगे पञ्च चारान् चरति, एवं शेषनक्षत्रेष्वपि भावनाभाव-

प्राभृतं-१०, प्राभृतप्राभृतं-१८ समाप्तम्

- प्राभृतप्राभृतं-१९ :-

बृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्याथादशं प्राभृतप्राभृतं, साम्प्रतमेकोनविंशतितममारभ्यते,
तस्य चायमर्थाधिकारः— ‘मासप्ररूपणा कर्तव्ये’ ति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (७२) ता कहं ते मासा आहताति वदेज्ञा ? , ता एगमेगस्तु एवं च्छत्स बारस मासा
पन्ता, तेसि च दुविहा नामधेज्ञा पन्ता, तं०—लोऽया लोउत्तरिया य, तत्य लोऽया नामा
सावणे भद्रवते आसोए जाव आसाढे, लोउत्तरिया नामा—

बृ. ‘ता कहं ते’ इत्यादि, पूर्ववत्, कथं ? —केन प्रकारेण कया नामां परिपाट्या इत्यर्थ
भगवन् ! त्वया मासानां नामधेयानि आख्यातानीति वदेत्, भगवानाह—

‘एगमेगस्तु’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एकैकस्य संवत्सरस्य द्वादश मासाः प्रज्ञाताः,
तेषां च द्वादशानामपि मासानां नामधेयानि द्विविधानि प्रज्ञातानि—लौकिकानि लोकोत्तराणि च,
तत्र लोके प्रसिद्धानि लौकिकानि, लोकादुत्तराणि यानि न लोके प्रसिद्धानि किन्तु प्रवचन एव
तानि लोकोत्तराणि, तत् लौकिकलोकोत्तराणां मध्योलौकिकानि नामान्यमूनि, तद्यथा— ‘श्रावणो
भाद्रपद’ इत्यादि, लोकोत्तराणि नामान्यमूनि, तद्यथा—

मू. (७३) अभिनन्दे सुपङ्गेय, विजये पीतिवद्धणे ।

सेजंसं य सिवे यावि, सिसिरोवि य हेमवं ॥

मू. (७४) नवमे वसंतमासे, दसमे कुमुमसंभवे ।

एकादशे निदाहो, वनविरोही य बारसे ॥

बृ. प्रथमः श्रावणसूपो मासोऽभिनन्दः द्वितीयः सुप्रतिष्ठः तृतीयो विजयः चतुर्थप्रीतिवर्धनः
पञ्चमः श्रेयान् षष्ठः शिवः सप्तमः शिशिरः अष्टमो हैमवान् नवमो वसन्तमासः दशमः कुमुमसम्भवः
एकादशो निदाधः द्वादशो वनविरोधी ॥

प्राभृतं-१०, प्राभृतप्राभृतं-१९ समाप्तम्

- प्राभृतप्राभृतं-२० :-

बृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य एकोनविंशतितमं प्राभृतप्राभृतं, सम्प्रति विंशतित-
ममारभ्यते, तस्य चायमर्थाधिकारः— ‘यथा पञ्च संवत्सराः प्रतिपाद्या’ इति, ततस्तद्विषयं प्रश्न-
सूत्रमाह—

मू. (७५) ताकतिणं भंते! संवच्छरे आहिताति वदेजा? , ता पंच संवच्छरा आहितेतिवदेजा, तं०—नक्खतसंवच्छरे जुगसंवच्छरे प्रमाणसंवच्छरे लक्खणसंवच्छरे सनिव्वरसंवच्छरे ।

मू. 'ता कइ' मिळादि, ता इति भूल्यतु, कठि—हित्यादः प्रभिति वाक्यालङ्कारे संवत्सरा आख्याता इति वदेत्, तथा—नक्षत्रसंवत्सर इत्यादि, तत्र यावता कालेनाथ्यविंशत्यापि नक्षत्रैः सह क्रमेण योगपरि-समाप्तिस्तावान् कालविशेषो द्वादशभिर्गुणितो नक्षत्रसंवत्सरः, उक्तं च—“नक्खतचंदजोगो वारसगुणिओय नक्खतो” अत्र पुनरेकोनितनक्षत्रपर्याययोग एको नक्षत्रमासः सप्तविंशतिरहोरात्रा एकविंशतिश्च सप्तषष्ठिभागा सप्तषष्ठ्यभागा अहोरात्रस्य, एष राशिर्यदा द्वादशभिर्गुण्यते तदा त्रीण्यहोरात्रशतानि सप्तविंशत्यधिकानि एकपञ्चाशाश्च सप्तषष्ठिभागा अहोरात्रस्य एतावत्यमाणो नक्षत्रसंवत्सरः । युगं पञ्चवर्षात्मकं ततपूरकः संवत्सरो युगसंवत्सरः । युगस्य प्रमाणहेतुः संवत्सरः प्रमाण- संवत्सरः । लक्षणेन यथावस्थितेनोपेतः संवत्सरो लक्षणसंवत्सरः । शनैश्चरनिष्पादितः संवत्सरः शनैश्चरसंवत्सरः शनैश्चरसम्भवः । तदेवं पञ्चापि शनैश्चर संवत्सरान् नामतः प्रतिपाद्य सप्तत्वेतेषामेव संवत्सराणां यथाक्रमं भेदानाह-

मू. (७६) ता नक्खतसंवच्छरे णं दुवालसविहे पन्तते, सावणे भद्रवए जाव आसाढे, जे वा वहस्तीभहग्गहे दुवालसहिं संवच्छरेहिं सब्बं नक्खतमण्डलं समाणेति ॥

मू. 'ता नक्खते' त्यादि, ता इति प्राप्तवत् नक्षत्रसंवत्सरो द्वादशविधो-द्वादशप्रकारः, तथा—‘श्रावणो भाद्रपद’ इत्यादि, इह एकः समस्तनक्षत्रयोगपर्यायो द्वादशभिर्गुणितो नक्षत्रसंवत्सरः, ततो ये नक्षत्रसंवत्सरस्य पूरका द्वादश समस्तनक्षत्रयोगपर्यायाः श्रावणभाद्रपदादिनामान-स्तेऽप्यवयवे समुदायोपचारात् नक्षत्रसंवत्सरः, ततः श्रावणादिभेदात् द्वादशविधो नक्षत्रसंवत्सरः

‘जंवे’ त्यादि, वाशब्दः पक्षान्तरसूचने, अथवा यत् सर्वं—समस्तं नक्षत्रमण्डलं बृहस्पतिर्महाग्रहो योगमधिकृत्य द्वादशभि संवत्सरैः सामनयति—परिभ्रमन् समापयति एष नक्षत्रसंवत्सरः, किमुक्तं भवति ? —यावता कालेन बृहस्पतिनामा भग्नग्रहो योगमधिकृत्यभिजिदादीन्यद्यविंशतिमपि नक्षत्राणि परिसमापयति तावान् कालविशेषो द्वादशवर्षप्रमाणो नक्षत्रसंवत्सरः ।

मू. (७७) ता जुगसंवच्छरे णं पंचविहे पन्तते, तं०—चंदे चंदे अभिवह्निए चंदे अभिवह्निए चेव, ता पढमस्त णं चंदस्त संवच्छरस्त चउवीसं पव्वा पं०, दोङ्गास्त णं चंदसंवच्छरस्त चउवीसं पव्वा पं० । तझास्त णं अभिवह्निसंवच्छरस्त छव्वीसं पव्वा पं०, चउत्थस्त णं चंदसंवच्छरस्त चउवीसं पव्वा पं०, पंचमस्त णं अभिवह्नियसंवच्छरस्त छव्वीसं पव्वा पन्तता, एवामेव सपुव्वावरेणं पंचसंवच्छरिए जुगे एगे चउवीसे पव्वसते भवतीति मक्खातां ॥

मू. 'ता जुगसंवच्छरे न' मित्यादि, युगसंवत्सरो—युगपूरकः संवत्सरः पञ्चविधः प्रजासः, तथा—चान्द्रश्चान्द्रोऽभिवर्द्धितश्चान्द्रोऽभिवर्द्धितश्चैव, उक्तं च—

॥ १ ॥ ‘चंदो चंदो अभिवह्निओ य चंदोऽभिवह्निओ चेव ।

पंचसहियं जुगमिणं दिङ्गं तेलोङ्गदंसीहिं ॥

॥ २ ॥ पढमविइया उ चंदा तइयं अभिवह्नियं वियाणाहि ।

चंदं चेव चउत्थं पंचमभिवह्नियं जाण ॥

तत्र द्वादशपूर्णमासीपरावर्त्तयावत्ताकालेन परिमासिमुपवान्तितावान् कालविशेषशान्द्रः संवत्सरः, उक्तं च—‘पुणिमपरिच्छापुणबारसंवच्छरो हवइचंदो ।’ एकश्च पूर्णमासीपरावर्त्त एकश्चान्द्रमासः, तस्मिंश्च चान्द्रमासे रात्रिन्दिवपरिमाणचिन्तायामेकोनत्रिंशदहोरात्रा द्वात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य, एतद्वादशभिर्गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि रात्रिन्दिवानां द्वादश च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य, एवं परिमाणशान्द्रः संवत्सरः, तथा यस्मिन् संवत्सरेऽधिकमाससम्बदेन त्रयोदश घन्द्रमासा भवन्ति सोऽभिवर्द्धितसंवत्सरः, उक्तं च—“तेरस य चंदमासा एसो अभिवह्निओ उ नाथव्यो ।

एकस्मिंश्चन्द्रमासे अहोरात्रा एकोनत्रिंशद्भवति द्वात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य, एतद्यानन्तरमेवोक्तं, तत एष राशिस्त्रयोदशभिर्गुण्यते, जातानि त्रीण्यहोरात्रशतानि च्यशीत्य-धिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य, एतावदहोरात्रप्रमाणोऽभिवर्द्धितसंवत्सर उपजायते । कथमधिकमाससम्बद्धो येनाभिवर्द्धितसंवत्सर उपजायते ?, कियता वा कालेन सम्भवतीतिउच्यते, इह युगं चन्द्रचन्द्रभिवर्द्धितचन्द्रभिवर्द्धितरूपपञ्चसंवत्सरं सूर्यसंवत्सरापेक्षया परिभाव्यमानमन्युनातिरिक्तानि पञ्च वर्षाणि भवन्ति, सूर्यमासश्च सार्वत्रिंशदहोरात्र-प्रमाणशन्द्रमास एकोनत्रिंशद्वितीय द्वात्रिंशस्य द्वार्षष्टिभागा विनाय, ततो च गिरत्तमायन्या सूर्यसंवत्सरसल्कविंशन्मासातिक्रमे एकश्चन्द्रमासोऽधिकोलभ्यते, स च यथा लभ्यते तथा (ज्ञापनाय) पूर्वाचार्यप्रदर्शितेयं करणगाथा—

॥ ३ ॥ ‘चंदस्त जो विसेसो आइद्यस्स य हविज मासस्त ।

तीसइगुणिओ संतो हवइ हु अहिमासगो एको ॥

अस्या अक्षरगमनिका—आदित्यसंवत्सरसम्बन्धिनो भासस्यमध्यात् चन्द्रस्य—चन्द्रमासस्य वो भवति विश्लेष, इह विश्लेषे कृते सति यदवशिष्यते दयुपद्याराद्विश्लेषः, स त्रिंशता गुणितः सन् भवत्येकोऽधिकमासः, तत्र सूर्यमासपरिमाणात् सार्वत्रिंशदहोरात्ररूपाद्यन्द्रमासपरिमाण-मेकोनविंशद्विनानि द्वात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा दिनस्येत्येवंरूपं शोध्यते, ततः स्थितं पञ्चाद्विनमेकमेकेन द्वाषष्टिभागास्ते त्रिंशद्विनेभ्यः शोध्यन्ते, ततः स्थितानि शेषाणि एकोनत्रिंशद्विनानि द्वात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागा दिनस्य, एतावत्परिमाणशान्द्रो मास इति भवति सूर्यसंवत्सरसल्कविंशन्मासातिक्रमे एकोऽधिकमासो, युगे च सूर्यमासाः पष्टिस्ततो भूयोऽपि सूर्यसंवत्सरसल्कविंशन्मासातिक्रमे द्वितीयोऽधिकमासो भवति, उक्तं च—

॥ ५ ॥ “सहीए अइयाए हवइ हु अहिमासगो जुगद्वंभि ।

वावीसे पव्वसए हवइ य वीओ जुगद्वंभि ॥”

अस्याच्यक्षरगमनिका—एकस्मिन्युगेऽनन्तरादिताद्वरुपेपर्वणां—पक्षाणां धूर्णी अतीतायां, पष्टिराह्वयेपु पक्षेष्वतिक्रान्तेषु इत्यर्थः, एतस्मिन्नवसरे युगार्द्धेषु—युगार्द्धप्रमाणे एकोऽधिकमासो भवति, द्वितीयस्त्वधिकमासो द्वाविंशे—द्वाविंशत्यधिके पर्वशते—पक्षशतेऽतिक्रान्ते युगस्यान्ते—युगस्य पर्ववसाने भवति, तेन युगमध्ये तृतीये वत्सरेऽधिकमासः पञ्चमेवेति द्वीयुगेऽभिवर्द्धित-संवत्सरै । सम्प्रति युगे सर्वसङ्ख्यया यावन्ति पर्वाणि भवन्ति तावन्ति निदिदिक्षु प्रतिवर्षं पर्वस-ड्वयामाह—

‘ता पद्मस्त ण’ मित्यादि, ‘ता’ इति तत्र युगे प्रथमस्य णमिति चाक्यालङ्कृ ती चान्द्रस्य संवत्सरस्य चतुर्विंशति पर्वणि प्रश्नात्मनि, द्वादशपाठ्यस्त्रयो उि पञ्चः संवत्सरः, एकैकस्मिंश्च मासे द्वे द्वे पर्वणी, ततः सर्वसद्व्यया चान्द्रे संवत्सरे चतुर्विंशति पर्वणि भवन्ति, द्वितीयस्यापि चान्द्रसंवत्सरस्य चतुर्विंशति पर्वणि भवन्ति, अभिवद्धिंतसंवत्सरस्य षड्विंशति पर्वणि, तस्य व्रयोदशमासात्सकत्वात्, चतुर्थस्य चान्द्रसंवत्सरस्य चतुर्विंशति पर्वणि, पञ्चमस्य अभिवद्धिंत-संवत्सरस्य षड्विंशति पर्वणि, कारणमन्तरमेवाकृतं, तत एवमेव—उक्तेनैव प्रकारेण ‘सपुत्र्य-वरेण’ ति पूर्वापरगणितमीनेन पञ्चसांवत्सरिके युगे चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशते भवतीत्याख्यातं सर्वेरपि तीर्थकृद्विभूमर्या च । इह कस्मिन्नयने कस्मिन् या मण्डले किं पर्व समाप्तिमुपयातीति चिन्तायां पूर्वचार्यं पर्वकरणगाथा अभिहिताः, ततस्ता विनेयजनानुग्रहार्थमुपदिश्यन्ते—

॥१॥ “इच्छापव्वेहि गुणितं अयणं रूद्याहि अं तु कायव्वं ।

सोन्जं च हवद्द एतो अयणक्षेत्रं उद्गुवद्दस्स ॥

॥२॥ जइ अयणा सुन्जांती तद्दपव्वजुया उ रूद्यसंजुता ।

तावद्दयं तं अयणं नत्यि निरसंमि रूद्यजुयं ॥

॥३॥ कसिणंमि होइ रूद्य पक्षेवो दो य होति भिन्नंमि ।

जावद्या तावद्या एते ससिमंडला होति ॥

॥४॥ ओयम्भि उ गुणकारे अविंतरमंडले हवद्द आई ।

जुगंमि य गुणकारे बाहिरगे मंडले आई ॥

एपां क्रमेण व्याख्या—यस्मिन् पर्वणि अयनमण्डलादिविषया ज्ञातुमिच्छा तेन ध्रुवराशिर्गुण्यते, अथ कोऽसौ ध्रुवराशि ?, उच्चते, इह ध्रुवराशिप्रतिपादिकेयं पूर्वाचार्योपदर्शिता गाथा—

॥५॥ “एर्गं च मण्डलं मंडलस्य सत्तद्वभाग चत्तारि ।

नव चेव चुणिण्याओ इगतीसकएण छेण ॥

अस्यां अक्षरयोजना—एकं मण्डलमेकस्य च मण्डलस्य सप्तषटिभागार्थत्वारः च नव चूर्णिकाभागा एकस्य च सप्तषटिभागस्य एकविंशत्यकृतेन छेदेन ये चूर्णिका भागारतेन च, एतावद्यमाणो ध्रुवराशि, अयं च पर्वगतक्षेत्रादयनगतक्षेत्रापगमे शेषीभूतः, एतस्य चोत्पत्तिमात्रं भावयित्यामः, तत एवंभूतं ध्रुवराशिर्मासितपर्वभिर्गुणयित्वा तदनन्तरमयनं रूपाधिकं कर्तव्यं, तथागुणितस्य मण्डलराशेः यदि चन्द्रमसोऽयनक्षेत्रं परिपूर्णमधिकं वासम्भाव्यते तत एतस्मादीसितपर्वस-द्वयागुणितात् मण्डलराशेऽद्वयते:—चन्द्रमसोऽयनक्षेत्रं भवति शोध्यं, यति च—यावत्सद्वयानि वावनानि शुद्धयन्ति ततिभिर्युक्तानि पर्वणि अवनानि क्रियन्ते, कृत्वा च भूयो रूपसंयुक्तानि विधेयानि, यदि पुनः परिपूर्णानि मण्डलानि शुद्धयन्ति राशिश्च पश्चात्रिलेपो जयते तदा तदयनस-द्वयानीर्भिर्शं सद्वययुक्तं नास्ति, न तत्रायनराशी रूपं प्रक्षिप्यते इति भावः, तथा कृत्वे—परिपूर्णे राशी भवत्येकं रूपं मण्डलराशी प्रक्षेपणीयं, भित्रे—खण्डे अंशसहिते राशायित्यर्थः, द्विलये मण्डलराशी प्रक्षेपणीये प्रक्षेपे च कृते राति यावान् मण्डलराशिर्भवति तावन्ति मण्डलानि तावतिथे इस्ति पर्वणि भवन्ति तथा यदि इस्ति तेन पर्वणः ओजोरूपेण—विषमलक्षणेन गुणकारो भवति

तत आदिरभ्यन्तरे मण्डले द्रष्टव्यः, युग्मे तु—समे तु गुणकारे आदिवाह्ये मण्डलेऽवसेयः, एष करणगाथासमूहाक्षरार्थः, भावनात्वियम्—कोऽपि पृच्छति—युगादौ प्रथमं पर्व कस्मिन्नयने कस्मिन् वा मण्डले समाप्तिमुपयाति ? तत्र प्रथमं पर्व पृथमिति वामपाश्वे पर्वसूचक एककः स्थाप्यते, ततस्तस्यानुश्रेणि दक्षिणपाश्वे एकमयने, तस्य चानुश्रेणि एकं मण्डलं, तस्य च मण्डलस्य अधरतात्त्वारः सप्तषट्भागात्ते-षामद्यधस्ताश्व एकत्रिंशद्भागाः, एष सर्वोऽपि गणित्युवराणि, रुच ईप्सितेन एकेन पर्वणा गुण्यते, ‘एकेन च गुणितं ०’ ति जातस्तावानेव राणि, ततः ।

‘अयनं रूपाधिकं च कर्तव्यं’ मिति वचनादेकं रूपमयने प्रक्षिप्यते, मण्डलराशौ चायनं न शुद्धयति, ततो ‘दो य होति भिन्नंमि’ इति वचनात् मण्डलराशौ द्वे रूपे प्रक्षिप्येते, तत आगतमिदं प्रथमं पर्व द्वितीयेऽयने तृतीयस्य मण्डलस्य ओयंमि य गुणकारे अविभूतमंडले हवइ आई’ इति वचनात्, अभ्यन्तरवर्त्तिनश्चतुर्षु सप्तषट्भागेषु एकस्य च सप्तषट्भागस्य नवस्वेकत्रिंशद्भागेषु गतेषु समाप्तिमुपयातीति, अयनं देह दन्त्रायणमवसेयं, चन्द्रायणं च युगस्त्वादौ प्रथममुत्तरायणं द्वितीयं दक्षिणायणमिति द्वितीयेऽयने अभ्यन्तरवर्त्तिनस्तृतीयस्य मण्डलस्येत्युक्तं, तथा कोऽपि पृच्छति—द्वितीयं पर्व कस्मिन्नयने कस्मिन् वा मण्डले समाप्तिमधिगच्छतीति, तत्र द्वितीयं पर्व पृथमिति स एव प्रागुक्तो ध्रुवराणि समस्तोऽपि द्वाभ्यां गुण्यते, ततो जाते द्वे अयने द्वे मण्डले अट्टी सप्तषट्भागा अष्टादश एकत्रिंशद्भागारततः ।

‘अयनं रूपाधिकं कर्तव्यं’ मिति वचनात् अयने रूपं प्रक्षिप्यते, मण्डलराशौ चायनं न शुद्धयति, ततो ‘दो य होति भिन्नंमि’ इति वचनान्मण्डलराशौ द्वे प्रक्षिप्येते, तत आगतं द्वितीयं पर्व तृतीयेऽयने चतुर्थस्य मण्डलस्य ‘जुगांमि व गुणकारे बाहिरगे मंडले हवइ आई’ इति वचनात् याद्यमण्डलादर्वाण्वर्तिनः अष्टसु सप्तषट्भागेषु एकस्य च सप्तषट्भागरात्यादशस्वे-कत्रिंशद्भागेष्वतिकान्तेषु परिसमाप्तिमुपीति, तथा कोऽपि प्रश्नयति—

चतुर्दशं पर्व कतिसद्वयेष्ववनेषु मण्डलेषु वा समाप्तिं गच्छतीति, स एव प्रागुक्तो ध्रुवराणि समस्तोऽपि चतुर्दशभिर्गुण्यते, जातानि अयनानि चतुर्दश मण्डलान्यपि चतुर्दश, चत्वारः सप्तषट्भागाश्चतुर्दशभिर्गुणिताः पट्पञ्चाशत्, नव एकत्रिंशद्भागाश्चतुर्दशभिर्गुणिता जातं षड्विशत्यधिकं शतं, तत्र षड्विशत्यधिकस्य शतस्य एकत्रिंशता भागो छियते, लब्धाः चत्वारः सप्तषट्भागाः, द्वाचूर्धिकाभागीतिष्ठतः, चत्वारश्च सप्तषट्भागाउपरितने सप्तषट्भागराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जाताः षट्टिसप्तषट्भागाः, चतुर्दशभ्यश्च मण्डलेभ्यस्त्रयोदशभिर्मण्डलैस्त्रयोदशभिश्च सप्तषट्भागैरयनं शुद्धं, तेन पूर्वाण्यवनापि चतुर्दशसद्वयानि वुतानि क्रियन्ते ।

ततः ‘अयनं रूपाधिकं कर्तव्यं’ मिति वचनाद्भूयोऽपि तत्रैकं रूपं प्रक्षिप्यते, जातानि षोडश अयनानि, सप्तषट्भागाश्च चतुष्पञ्चाशत्सद्वयामण्डलराशवुद्धिरितास्तिष्ठन्ति, ते सप्तषट्भागराशौ पटिरूपे प्रक्षत्रिष्यन्ते, जातं चतुर्दशोन्नरं शतं, तस्य सप्तषट्वा भागो छियते, लब्धमेकं मण्डलं, पञ्चादवतिष्ठन्ते सप्तचत्वारिंशत् सप्तषट्भागाः, ततो ‘दो य होति भिन्नंमि’ इति वचनान्मण्डलराशौ द्वे रूपे प्रक्षिप्येते, जातानि त्रीणि मण्डलानि, चतुर्दशभिश्चात्र गुणितं कृतं, चतुर्दशराणिश्च यद्यपि युग्मरूपस्तथाऽप्यत्र मण्डलराशेरेकमयनमधिकं प्रविष्टमिति त्रीणि मण्डलान्यभ्यन्तरमण्डलादारभ्य द्रष्टव्यानि, तत आगतं चतुर्दशं पर्व षोडशोऽयने अभ्यन्तर-

मण्डलादारभ्य तृतीये मण्डले सप्तचत्वारिंशति सप्तषष्ठिभागेषु गतेष्वेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य द्वयोरेकत्रिंशद्भागयोगतयोः परिसमाजोतीति ।

तथा द्वाषष्ठितमपर्वजिहासायां स पूर्वोक्तो द्वुवराशिर्द्विष्ट्यागुण्यते, जातानि द्वाषष्ठिरयनानि द्वाषष्ठिर्मण्डलानि द्वेशते अष्टाचत्वारिंशदधिके सप्तषष्ठिभागानां पञ्चशतानि अष्टापञ्चाशदधिकानि एकत्रिंशद्भागानां, तेषामेकत्रिंशता भागे लब्धाः परिपूर्णा अष्टादश सप्तषष्ठिभागास्ते उपरितने सप्तषष्ठिभागाराशी प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते षट्प्रष्ट्यधिके, उपरि च द्वाषष्ठिमण्डलानि, तेष्यो द्विपञ्चाशता मण्डलैद्विपञ्चाशता च एकस्य मण्डलस्य सप्तषष्ठिभागैर्थ्यत्वारि अयनानि लब्धानि, तान्ययनराशी प्रक्षिप्यन्ते, जातानि षट्प्रष्ट्यरयनानि, पञ्चादवतिष्ठते नवमण्डलानि पञ्चदश च सप्तषष्ठिभागमण्डलस्य, तत्र पञ्चदश सप्तषष्ठिभागाः सप्तषष्ठिभागराशिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वेशते एकाशीत्यधिके, तयोः सप्तषष्ट्या भागे हते लब्धानि चत्वारि मण्डलानि, शेषा अवतिष्ठते त्रयोदश सप्तषष्ठिभागमण्डलस्य, ते च मण्डलाराशी प्रक्षिप्यन्ते, जातानि त्रयोदश मण्डलानि, त्रयोदशभिर्मण्डलैत्रयोदशभिश्च सप्तषष्ठिभागैः परिपूर्णभिकमवनं लब्धमिति तदयनराशी प्रक्षिप्यते, जातानि सप्तषष्ठिर्यनानि, 'नत्यं निरसीभूत्वं त्रिष्टुपु' भिति वद्याद्वैतरात्मा रूपं न प्रक्षिप्यते ।

केवलं 'करिणमि होइ रूपं पक्खेयो' इति वचनामण्डलस्याने एकं रूपं न्यस्यते, द्वाषष्ठ्या चात्र गुणकारः कृतो द्वाषष्ठिरूपश्च राशिर्युग्मो यान्यपि च चत्वार्ययनानि प्रविष्टानि तान्यपि युग्मरूपाणि रूपं चात्राधिकमेकं न प्रक्षिप्तमिति पञ्चममवनं तत्स्थाने द्वष्टव्यमिति वाह्यमण्डलमादिर्द्वष्टव्यं, तत आगतं द्वाषष्ठितमं पर्वं सप्तषष्ट्याववनेषु परिपूर्णेषु जातेषु वाह्यमण्डले प्रथमस्त्वे परिसमाप्ते परिसमाप्तिं गतमिति, एवं सर्वाण्यपि पर्वाणि भावनीयानि, केवलं विनेयजनानुग्रहाय पर्वायनप्रस्तारे लेशतोऽक्षरताडित उपदश्यते, तत्र प्रथमं पर्वं द्वितीयेऽयने तृतीये मण्डले तृतीयस्य मण्डलस्य चतुर्षु सप्तषष्ठिभागेषु एकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य नवस्वेकत्रिंशद्भागेषु गतेषु समाप्तिं द्वुवराशि कृत्वा पर्वायनमण्डलेषु प्रत्येकमेकैकं रूपं प्रक्षेप्तव्यं, भागे च तावत्सद्व्याका भागाः, मण्डले चायनक्षेत्रे परिपूर्णे त्रयोदश मण्डलानि एकस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्ठिभागा इत्येतावद्यमाणमयनक्षेत्रं शोधवित्वा ऽयनमयनराशी प्रक्षेप्तव्यं, अनेन क्रमेण वक्ष्यमाणः प्रस्तारः सम्यक् परिभावनीयः, स च प्रस्तारोऽयं—प्रथमं पर्वं द्वितीयेऽयने तृतीये मण्डले तृतीयस्य मण्डलस्य चतुर्षु सप्तषष्ठिभागेषु एकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य नवस्वेकत्रिंशद्भागेषु गतेषु समाप्तं,

द्वितीयं पर्वं तृतीयेऽयने चतुर्थं मण्डले चतुर्थस्य मण्डलस्य अष्टसु सप्तषष्ठिभागेषु एकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य एकत्रिंशद्भागेषु अष्टादशसु, तृतीयं पर्वं चतुर्थेऽयने पञ्चमे मण्डले पञ्चमस्य मण्डलस्य द्वादशसु सप्तषष्ठिभागेषु एकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य सप्तविंशतौ एकत्रिंशद्भागेषु, चतुर्थं पर्वं पञ्चमे एष्टयने पञ्चमे मण्डले पञ्चमस्य सप्तषष्ठिभागेषु एकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य चतुर्दश-स्वेकत्रिंशद्भागेषु, षष्ठं पर्वं सप्तमेऽयने एष्टमे मण्डले एष्टमस्य मण्डलस्य पञ्चविंशतौ लसप्तषष्ठिभागेषु एकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य त्रयोविंशतावेकत्रिंशद्भागेषु, सप्तमं पर्वं अष्टमेऽयने नवमे मण्डले नवमस्य मण्डलस्य त्रिंशति सप्तषष्ठिभागेषु एकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य एकस्मिन्नेकत्रिंशद्भागे अष्टमं पर्वं नवमेऽयने दशमे

मण्डले दशमस्य मण्डलस्य चतुर्स्त्रिशति सप्तषष्ठिभागेष्वेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य दशवेकविंशद्भागेषु ।

नवमं पर्वं दशमेऽयने एकादशे मण्डले एकादशस्य मण्डलस्याधारिंशति सप्तषष्ठिभागेष्वेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य एकोनविंशतावेकविंशद्भागेषु, दशमं पर्वं एकादशेऽयने द्वादशे मण्डले द्वादशस्य च मण्डलस्य द्वादश्वारिंशति सप्तषष्ठिभागेषु एकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य एकविंशद्भागेषु, एकादशं पर्वं द्वादशेऽयने त्रयोदशे मण्डले त्रयोदशस्य मण्डलस्य सप्तत्वारिंशति द्वादश्वारिंशति भागेष्वेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य अद्वयं एकविंशद्भागेषु, द्वादशं पर्वं चतुर्दशेऽयने प्रथमे मण्डले प्रथमस्य मण्डलस्याधारिंशति सप्तषष्ठिभागेष्वेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य पञ्चदशस्वेकविंशद्भागेषु, त्रयोदशं पर्वं पञ्चदशेऽयने द्वितीयं मण्डले द्वितीयस्य मण्डलस्य द्वादश्वारिंशति सप्तषष्ठि-भागेष्वेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य चतुर्विंशतो एकविंशद्भागेषु, चतुर्दशं पर्वं षोडशेऽयने तृतीयस्य मण्डलस्य सप्तत्वारिंशति सप्तषष्ठिभागेष्वेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य द्वयोरेकविंश-द्भागायोः, पञ्चदशं पर्वं सप्तदशेऽयने चतुर्थं मण्डले चतुर्थस् मण्डलस्य एकपञ्चाशति सप्तषष्ठि-भागेष्वेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य एकादशस्वेकविंशद्भागेषु, एवं शेषेष्वपि पर्वस्वयनमण्डलप्रस्तारो भावनीयो, ग्रन्थगौरवभयात्तुन लिख्यते । अथ किं पर्वं कस्मिन् चन्द्रनक्षत्रयोगे परिसमाप्तिमुपयातीति चिन्तावां पूर्वाद्यार्थं करणमुपदर्शितं, सम्प्रति तदच्युषदश्वयते-

॥ १ ॥ ‘चउवीससवं काऊण पमाणं सत्तसद्विभेव फलं ।

इच्छापब्बेहिं गुणं काऊणं पञ्जाया लद्धा ॥

॥ २ ॥ अद्वारसहिं सएहिं तीसेहिं सेसगम्भि गुणियम्भि ।

तेरस तिउत्तरेहिं सएहिं अभिइम्भि सुद्धम्भि ॥

॥ ३ ॥ सत्तद्विविसद्वीणं सव्यग्नेण तओ उ जं सेसं ।

तं रिक्खं चाववं जत्य समतं हवइ पव्यं ॥

त्रैराशिकविधी तुर्विंशत्यधिकं शतं प्रमाणं—प्रमाणराशिं कुन्त्वा सप्तषष्ठिरूपं फलं—फलराशिं कुर्यात्, कृत्वा च इस्तिं: पर्वभिर्गुणं—गुणकारं विदध्यात्, विधाय चादेन राशिना चतुर्विंशत्यधिकं शतेन भागे हृते यद्व्यंते पर्यावा ज्ञातव्याः, यत्सुनः शेषमवतिष्ठते तदष्टदशभिः शतैस्त्रशदधिकैः सहुण्यते, सहुणिते च तस्मिन् ततस्वयोदशभिः शतैद्वयुत्तरभिजित् शोधनीयः, अभिजितो भीम्यानामेकविंशते: सप्तषष्ठिभागानां द्वाषष्ट्यागुणे एतावतः शोधनकस्य लभ्यमानत्वात्, ततस्तस्मिन् शोधने सप्तषष्ठिसङ्घया या द्वाषष्ट्यस्तासां सवग्रिण यद्भवति, किमुक्तं भवति, ?—सप्तषष्ट्या द्वाषष्टी गुणितायां यद् भवति तेन भागे हृते यद्व्यं तावन्ति नक्षत्राणि शुद्धानि, यत्सुनस्ततोऽपि भागहरणादपि—शेषमवतिष्ठते तादृशा नक्षत्रं ज्ञातव्यं यत्र विवक्षितं पर्वं समाप्तमिति, एष करणगाथाक्षरार्थ, भावना लिघम्—यदि चतुर्विंशत्यधिकशतसूपो राशि प्रमाणभूतः, सप्तषष्ठिरूपः फलं, तत्रान्त्वेन राशिना मध्यराशिर्गुण्यते, जातस्तावानेव, तस्यादेन राशिना चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागहरणं, स च स्तोकत्वाद् भागं न प्रयच्छति, ततो नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रशदधिकैः

सप्तषटिभागस्त्वपैर्गुणयिष्याम इति गुणकारच्छेदराश्योरद्देनापवर्तना, जातो गुणकारराशिर्नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि, छेदराशिर्द्वाषिटि, तत्र सप्तषटिर्नवशतैः पञ्चदशोत्तरैर्गुण्यते, जातान्येकविष्टि सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि, एतस्मादभिजितस्ययोदश शतानि द्वयुत्तराणि शुद्धानि, स्थितानि शेषाणि विष्टिसहस्रणि त्र्यत्तराणि, तत्र छेदराशिर्द्वाषिटिरूपः सप्तषट्या गुण्यते, जातान्येकचत्वारिंशत्तानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि, तैमार्गो हियते, लब्ध्याश्चतुर्दश, तेन अवणार्दीनि पुष्पपर्यन्तानि चतुर्दश नक्षत्राणि शुद्धानि, शेषाणि तिष्ठन्ति अष्टादश शतानि सप्तवत्त्वारिंशदधिकानि। एतानि मुहूर्तान्यनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि दशोत्तराणि, तेषां भागे हते लब्ध्यास्त्रयोदश मुहूर्ताः, शेषाणि तिष्ठन्ति चतुर्दश शतानि अष्टोत्तराणि, एतानि द्वाषिटिभागान्यनार्थं द्वाषषट्या गुणयितव्यानीति गुणकारच्छेदराश्यो- द्वाषिट्याऽपवर्तना क्रियते, तत्र गुणकारराशिर्जाति एककश्छेदराशि सप्तषटि, एकेन च गुणित उपरितनो राशिर्जातिस्तावानेव, तस्य सप्तषट्या भागे हते लब्ध्या एकविंशति, पञ्चादवतिष्ठते एकः सप्तषटिभागः एकस्य च द्वाषिटिभागस्य, आगतं प्रथमपर्वं अम्लेषाधायास्त्रयोदश मुहूर्तान् एकस्य च मुहूर्तस्य एकविंशतिर्द्वाषिटिभागान् एकस्य च द्वाषिटिभागस्यैकं सप्तषटिभागे मुक्त्वा समाप्तिः ।

तथा यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन सप्तषटि पर्याया लभ्यन्ते ततो द्वाष्ट्यां पर्वम्भ्यां किं लभामहे ? जात्रान्त्येन राशिना मध्यराशिर्गुण्यते, जातं चतुर्विंशत्यधिकं शतं, तस्यादेन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतस्त्रपेण भागो हियते, लब्ध्य एकां नक्षत्रपर्यायः, स्थिताः शेषादश, तत एतान् नक्षत्रान्यनायाष्टादशभिः शतैः त्रिंशदधिकैः सप्तषटिभागीर्गुणयिष्याम इति गुणकारच्छेदराश्योरद्देनापवर्तना, जातो गुणकारराशिर्नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि, छेदराशिर्द्वाषिटः, तत्र दश नवभि शतैः पञ्चदशोत्तरैर्गुण्यन्ते, जातान्येक- नवति शतानि पञ्चाशदधिकानि, तेभ्यस्त्रयोदश शतानि द्वयुत्तराण्यभिजितः शुद्धानि, स्थितानि पञ्चादस्त्रपति शतानि अष्टाचत्वारिंशदधिकानि, तत्र द्वाषिटिरूपश्छेदराशि सप्तषट्या गुण्यते, जातान्येकचत्वारिंशत्तानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि, तैमार्गो हियते, लब्ध्यमेकं अवणालयं नक्षत्रं, शेषाणि तिष्ठन्ति पद्मत्रिंशत्तानि चतुर्नवत्यधिकानि

एतानि मुहूर्तान्यनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातमेकं लक्षं दश सहस्राणि अदी शतानि विंशत्युत्तराणि, तेषां छेदराशिना भागे हते लब्ध्याः षड्विंशतिर्मुहूर्ताः, शेषाणि तिष्ठन्ति पोङ्कशोत्तराणि अष्टविंशति शतानि, एतानि द्वाषिटिभागान्यनार्थं द्वाषषट्या गुणयितव्यानि, तत्र गुणकारच्छेदराश्योद्वाषिट्याऽपवर्तना, तत्र गुणकारराशिरेककल्पो जातश्छेद- राशि सप्तषटि, तत्रैकेन उपरितनो राशिर्गुणितो जातस्तावानेव तस्य सप्तषट्या भागे हते लब्ध्य द्वाचत्वारिंशत् द्वाषिटिभागः एकस्य च द्वाषिटिभागस्य द्वौ सप्तषटिभागौ, आगतं द्वितीयं पर्वं धनिष्ठानक्षत्रस्य षड्विंशतिं मुहूर्तान् एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाचत्वारिंशतं द्वाषिटिभागानेकस्य च द्वाषिटिभागस्य द्वी सप्तषटिभागौ मुक्त्वा समाप्तिपुण्यच्छति । एवं शेषेष्वपि पर्वसु सर्वाणि नक्षत्राणि भावनीयानि, तत्सङ्ग्रहिकाश्वेमाः पूर्वाचार्यप्रदर्शिताः पञ्च गाथाः--

॥ १ ॥

“सप्त धाणद्वा अज्ञम अभिवुद्धि चित्त आसदंदग्नि ।

रोहिणी जिङ्गा भिगसिर विसराऽदिति सवण पितृदेवा ॥

॥ २ ॥

अज अज्ञम अभिवुद्धि चित्ता आसो तहा विसाहा ओ ।

रोहिणि मूलो अद्वा वीर्सं पुस्सो धणिङ्गाय ॥

- ॥ ३ ॥ भग अज अङ्गम पूसो साई अग्नी य मित्रदेवा य ।
रोहिणि पुन्वासाढा पुनव्वसु वीसदेवा य ॥
- ॥ ४ ॥ अहिवसु भगाभिवृष्टि हत्यस्स विसाह कसिया जेझा ।
सोमाड रवी सवणो पितु वरुण भगाभिवृष्टि य ॥
- ॥ ५ ॥ चित्तास विसाहगी मूलो अद्वा य विस्स पुस्सो अ ।
ए जुंगपुन्वन्धे विसडिपव्वेसु नकखता ॥

एतासां व्याख्या—प्रथमस्य पर्वणः समातौ सर्पः—सर्पदेवतोपलक्षितं नक्षत्रं (अश्लेषा) १ द्वितीयस्य धनिष्ठा २ तृतीयस्यार्मणा—अर्यमदेवतोपलक्षिता उत्तरफालुन्यः ३ चतुर्थस्याभिवृष्टि—अभिवृष्टिदेवतोपलक्षिता उत्तरभद्रपदा ४ पञ्चमस्य चित्रा ५ षष्ठ्यस्याश्वः—अश्वदेवतोपलक्षिता अश्विनी ६ सप्तमस्य इंद्राग्नि—इन्द्राग्निदेवतोपलक्षिता विशाखा ७ अष्टमस्य रोहिणी ८ नवमस्य ज्येष्ठा ९ दशमस्य मृगशिरः १० एकादशस्य विश्वदेवतोपलक्षिता उत्तराषाढा ११ द्वादशस्यादिति—अदितिदेवतोपलक्षितः पुनर्वसुः १२ त्रयोदशस्य श्रवणः १३ चतुर्दशस्य पितुदेवा—भघः १४ पञ्चदशस्याजः—अजदेवतोपलक्षिताः पूर्वभद्रपदाः १५ षोडशस्यार्यमा—अर्यमदेवतोपलक्षिता उत्तरफालुन्यः १६ सप्तदशस्याभिवृष्टि—अभिवृष्टिदेवतोपलक्षिता उत्तरभद्रपदा १७ अष्टादशस्य चित्रा १८ एकोनविंशतितमस्याश्वः—अश्वदेवतोपलक्षिता अश्विनी १९ विंशतितमस्य विशाखा २० एकविंशतितमस्य रोहिणी २१ द्वाविंशतितमस्य मूलः २२ त्रयोविंशतितमस्य आर्द्रा २३ चतुर्विंशतितमस्य विष्वकू—विष्वगदेवतोपलक्षिता उत्तराषाढा २४ पञ्चविंशतितमस्य पुष्यः २५ षट् विंशतितमस्य धनिष्ठा २६ सप्तविंशतितमस्य भगो—भगदेवतोपलक्षिताः पूर्वफालुन्यः २७।

अष्टाविंशतितमस्याजः—अजदेवतोपलक्षिताः पूर्वभद्रपदाः २८। एकोनविंशत्तमस्यार्यमा—अर्यमदेवता उत्तरफालुन्यः २९ विंशत्तमस्य पुष्यः—पुष्यदेवताका रेवती ३० एकत्रिंशत्तमस्य स्वाति ३१ द्वात्रिंशत्तमस्याग्नि—अग्निदेवतोपलक्षिताः कृतिकाः ३२ त्रयस्त्रिंशत्तमस्य पित्रदेवा—मित्रनामा देवो यस्याः सा तथा अनुराधा इत्यर्थः ३३ चतुर्स्त्रिंशत्तमस्य रोहिणी ३४ पञ्चत्रिंशत्तमस्य पूर्वाषाढा ३५ षट् त्रिंशत्तमस्य पुनर्वसुः ३६ सप्तत्रिंशत्तमस्य विष्वदेवाः उत्तराषाढा इत्यर्थः ३७, अष्टात्रिंशत्तमस्याहि—अहिदेवतोपलक्षिता अश्लेषा ३८ एकोनचत्वारिंशत्तमस्य वसुः वसुदेवोपलक्षिताः धनिष्ठा ३९ चत्वारिंशत्तमस्य भगो—भगदेवा: पूर्वफालुन्यः ४० एकचत्वारिंशत्तमस्याभिवृष्टि—अभिवृष्टिदेवतोपलक्षिता उत्तरभद्रपदा ४१ द्वाचत्वारिंशत्तमस्य हस्तः ४२। त्रिचत्वारिंशत्तमस्याश्वः—अश्वदेवा: अश्विनी ४३, चतुर्थचत्वारिंशत्तमस्य विशाखा-४४ पञ्चचत्वारिंशत्तमस्य कृतिका ४५।

षट् चत्वारिंशत्तमस्य ज्येष्ठा ४६ सप्तचत्वारिंशत्तमस्य सोमः—सोमदेवोपलक्षितं मृगशिरोनक्षत्रं ४७ अष्टाचत्वारिंशत्तमस्यायुः—आयुर्देवाः पूर्वाषाढाः ४८ एकोनपञ्चाशत्तमस्य त्रिवि-रविनामकदेवोपलक्षितं पुनर्वसुनक्षत्रं ४९ पञ्चाशत्तमस्य श्रवणः ५० एकपञ्चाशत्तमस्य पिता—पित्रदेवा मधाः ५१ द्विपञ्चाशत्तमस्य वरुणो—वरुणदेवोपलक्षितं शतभिषक् नक्षत्रं ५२ त्रिपञ्चाशत्तमस्य भगोभगदेवाः पूर्वफालुन्यः ५३ चतुःपञ्चाशत्तमस्याभिवृष्टि—अभिवृष्टिदेवा उत्तरभद्रपदा ५४ पञ्चपञ्चाशत्तमस्य चित्रा ५५ षट् त्रिंशिकाः ५८ एकोनषष्ठितमस्य मूलः ५९ षष्ठितम-

स्व आद्रा ६० एकषष्टिमस्य विष्वकू—विष्वग्देवा उत्तराषाढाः ६१ द्वाषष्टिमस्य पुष्यः ६२, एतदुपसंहारमाह— एतानि नक्षत्राणि युगस्य पूर्वार्द्धे यानि द्वाषष्टिसङ्घायानि पर्वाणि तेषु क्रमेण वेदितव्यानि, एवं प्रागुक्तकरणवशादुत्तरार्द्धेषि द्वाषष्टिसङ्घयेषु पर्वस्ववगत्तव्यानि । सम्प्रति कस्मिन् सूर्यमण्डले किं पर्व समाप्तिं यातीति चिन्तायां यत्पूर्वाचार्यैरुपदर्शितं करणं तदभिधीयते—

॥ १ ॥ “सूरस्सवि नायव्वो समेण अयणेण मण्डलविभागो ।
अयणांमि उजे दिवसा रुवहिए मण्डले हवइ ॥”

आस्या व्याख्या—सूर्यस्यापि पर्वविषयो मण्डलविभागो ज्ञातव्यः स्वकीयेनायनेन, किमुक्तं भवति ? —सूर्यस्य स्वकीयमयनमपेक्ष्य तस्मिन् तस्मिन् मण्डले तस्य नस्य पर्वणः परिसमाप्तिरवधारणीयेति, तत्र अयने शोधिते सति ये दिवसा उड्हरिता चर्तन्ते तत्सङ्घये रूपाधिके मण्डले तदीसितं पर्व परिसमाप्तं भवतीति वेदितव्यं, एषा करणगाथाऽक्षरघटना, भावार्थस्त्वयम्—इह यत्पर्व कस्मिन् मण्डले समाप्तमिति ज्ञातुमिष्यते तत्सङ्घया ध्रियते, धृत्वा च पञ्चदशभिर्गुण्यते, गुणवित्वा च रूपाधिका क्रियते, ततः सम्बन्धतोऽवमरात्राः पात्यन्ते, ततो यदि व्यशीत्यधिकेन शतेन भागः पतति तर्हि भागे हृते घङ्गव्यं तान्वयनानि ज्ञातव्यानि, केवलं या पश्चाद्विवससङ्घयाऽवतिष्ठते तदन्तिमे मण्डले विवक्षितं पर्वं समाप्तमित्यवसेयं, उत्तरायणे वर्तमाने बाह्यं मण्डलमादि कर्तव्यं दक्षिणायने च सर्वाभ्यन्तराभिति । सम्भाते आयना क्रियते—

ततः कोऽपि पृच्छति—कस्मिन् मण्डले स्थितः सूर्यो युगे प्रथमं पर्वं समाप्तयतीति, इह प्रथमं पर्वं पृष्ठमित्येकको ध्रियते, स पञ्चदशभिर्गुण्यते, जाताः पञ्चदश, अत्रैकोऽप्यवमरात्रो च सम्बन्धतीति न किमपि पात्यते, ते च पञ्चदश रूपाधिकाः क्रियन्ते, जाता षोडश, युगादी च प्रथमं पर्वदक्षिणायने, तत आगतं सर्वाभ्यन्तरमण्डलमादिं कृत्वा षोडशे मण्डले प्रथमं पर्वं परिसमाप्तमिति तथाऽपरः पृच्छति—चतुर्थं पर्वं कस्मिन् मण्डले परिसमाप्तीति ?, तत्र चतुर्थको ध्रियते, धृत्वा च पञ्चदशभिर्गुण्यते, जाता षष्ठि, अत्रैकोऽवमरात्रः सम्बन्धतीत्येकः पात्यते, जाता एकोनषष्ठि सा भूयोऽचेकरूपयुता क्रियते, जाता षष्ठि, आगतं सर्वाभ्यन्तर- मण्डलमादिं कृत्वा षष्ठितमे मण्डले चतुर्थं पर्वं समाप्तमिति । तथा पञ्चविंशतितमपर्वजिज्ञासायां पञ्चविंशति स्थाप्यते, सा पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि पञ्चसप्तत्वधिकानि, अत्र षडवमरात्रा जाता इति पद्मोध्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि एकोनसप्तत्वधिकानि, तेषां व्यशीत्यधिकेन शतेन भागो हियते, लक्ष्मी हौ, पञ्चातिष्ठन्ति त्रीणि, तानि रूपयुतानि क्रियन्ते, जातानि चत्वारि, यौ च द्वी लक्ष्मी ताभ्यां द्वे अयने दक्षिणायनोत्तरायणरूपे शुद्धे, तत आगतं ततीये दक्षिणायनरूपे सर्वाभ्यन्तरमण्डलमादिं कृत्वा चतुर्थं मण्डले पञ्चविंशतितमं पर्वं परिसमाप्तमिति ।

चतुर्विंशत्वधिकशततमपर्वजिज्ञासायां चतुर्विंशत्वधिकं शतं स्थाप्यते, तत्पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातान्यद्यादश शतानि षष्ठ्यधिकानि, चतुर्विंशत्वधिकपर्वशते च त्रिंशदमवरात्रा भूता इति त्रिंशत्पत्यते, जातानि पञ्चदद्यादश शतानि त्रिंशदधिकानि, तानि रूपयुतानिक्रियन्ते, जातानि अष्टदश शतान्येकत्रिंशदधिकानि, तेषां व्यशीत्यधिकेन शतेन भागे हृते लक्ष्मीनि दशायनानि पञ्चादवतिष्ठते एकः, दशमं च अयनं युगपर्यन्ते उत्तरायणं, तत आगतमुक्तरायणपर्यन्ते सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चतुर्विंशत्वधिकं शततमं पर्वं समाप्तमिति । सम्प्रति किं पर्वं कस्मिन् सूर्यनक्षत्रे समाप्तिमधिगच्छति एतत्रिरूपणार्थं यत्पूर्वाचार्यै करणमुक्तं तदुपदर्शयते—

- ॥ १ ॥ 'चउवीससयं काऊण पमाणं पञ्च ए य पंच फलं ।
 इच्छापव्येहि गुणं काऊणं पञ्चया लङ्घा ॥
- ॥ २ ॥ अहारस य सएहि तीरेहि सेरगमि गुणियमि ।
 सत्तद्विसद्वीणं सब्बगोणं तओ उजं सेसं ।
- ॥ ३ ॥ सत्तद्विसद्वीणं सब्बगोणं तओ उजं सेसं ।
 तं रिक्खं सूरस उ जस्थं समतं हवइ पव्वे ॥

एतासं तिसृणां गाथानां क्रमेण व्याख्या - वैराशिकविधी चतुर्विंशत्यधिकशतप्रमाणं प्रमाण-राशिं कृत्वा पञ्च पर्यायान् फलं कुर्यात्, कृत्वा च इस्तेः पर्वभिर्गुणं-गुणकारं विदध्यात्, विधाय चादेन राशिना-चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण भागो हर्तव्यो, भागे हते यद्वयं ते पर्यायाः शुद्धा द्वातव्याः, यत्पुनः शेषमवतिष्ठते तददादशमि शतैः त्रिंशदधिकैर्गुण्यते, गुणिते च तस्मिन् सतविंशतिशतेषु अष्टाविंशत्यधिकेषु शुद्धेषु पुण्यः शुद्धवति, तस्मिन् शुद्धे सप्तषट्सद्विंशत्याया द्वाषष्ट्यस्तासां सब्बग्रीष्ण यद्भवति, किमुक्तं भवति ? - सप्तषट्या द्वाषष्टौ गुणितायां यद् भवति तेन भागे हते यद्वयं तावन्ति नक्षत्राणि शुद्धानि द्रष्टव्यानि यत्पुनरततोऽपि-भागहरणादपि शेषमवतिष्ठते तद्वक्षं सूर्यस्य सम्बन्धि द्रष्टव्यं यत्र विवक्षितं पर्वं समाप्तमिति, एष करणगाथात्रयाक्षरार्थः ।

भावना त्वयम् - यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तत एकेन पर्वणा किं लभामः ? अप्राप्त्येन राशिना भध्यरक्षितुप्ता, जातस्तावानेष्व पञ्चकरूपः, तस्यादेन राशिना चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागहरणं, स च स्तोकत्वा-द्रूभागं न प्रयच्छति, ततो नक्षत्रानयनार्थं अष्टादशभिं शतैस्त्रिंशदधिकैः सप्तषट्मार्गेर्गुणयिष्याम इति गुणकारच्छेदराश्योर्द्देनापवर्तना, जातो गुणकारराशिर्नव शानि पञ्चदशोत्तराणि छेदराशिद्वाषष्टिः, तत्र पञ्चनवभि शतैः पञ्चदशोत्तरैर्गुण्यन्ते, जातानि पञ्चत्वारिंशत्यानि पञ्चसप्तत्यधिकानि, पुण्यस्य चतुर्शत्वारिंशद् भागा द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते, जातानि सप्तविंशति शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि, एतानि पूर्वराशेः शोध्यन्ते, स्थितानि पञ्चादप्त्यादश शतानि सप्तत्वारिंशदधिकानि । तत्र छेदराशिद्वाषष्टिरूपः सप्तषट्या गुण्यते, जातानि एकत्वारिंशत् शतानि चतुर्ष्य-चाशदधिकानि, तैभागो हियते, तत्र राशेः स्तोकत्वाद् भागो न लभ्यते, ततो दिवसा आनेतव्याः, तत्र च छेदराशिद्वाषष्टिरूपः, परिपूर्णनक्षत्रानयनार्थं हि द्वाषष्टिः सप्तषट्या गुणिताः, परिपूर्ण च नक्षत्रमिदानीं नायाति, ततो मूल एव द्वाषषट्यपश्छेदराशि, केवलं पञ्चभिं सप्तषट्य-भागैरहोरात्रो भवति, ततो दिवसानयनाय द्वाषषट्यिरपञ्चभिर्गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि दशोत्तराणि, तैभागो हियते, लक्ष्याः पञ्च दिवसाः, शेषं तिष्ठति द्वे शते सप्तनवत्यधिके, ते मुहूर्तनियनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते ।

-तत्र गुकारच्छेदराशयोः शून्येनावपर्तना जातो गुणकारराशिरत्वकसपद्धेदराशिरेकत्रिंशत्, तत्र त्रिकेनोपरितनो राशिर्गुण्यते जातान्यष्टौ शतान्येकनवत्यधिकानि, तेषामेकत्रिंशता भागो हियते, लक्ष्या अष्टाविंशतिर्मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोर्विंशतिरेकत्रिंशदभागाः, आगतं प्रथमं पर्वं अश्लेषानक्षत्रस्य पञ्च दिवसानेकस्य च दिवसस्याष्टविंशतिं मुहूर्तनिकस्य च मुहूर्तस्य त्रयविंशतिमेकत्रिंशदभागान् भूकृत्वा समाप्तं, अथवा पुण्ये शुद्धे यानि स्थितानि पञ्चादप्त्यादश शतानि सप्तत्वारिंशदधिकानि, तानि सूर्यमुहूर्तनियनाय त्रिंशता गुण्यन्ते जातानि

पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि दशोत्तराणि, तेषां प्रागुक्तेन छेदराशिना भागो हियते, लब्धास्त्रयोदश मुहूर्तः, शेषाणि तिष्ठन्ति चतुर्दश शतान्यष्टोत्तराणि, ततोऽमूनि द्वाषष्टिभागानवनार्थ द्वाषष्ट्या गुणयितव्यानीति गुणकारच्छेदराशयोद्वाषष्ट्याऽपवर्तना, तत्र गुणकारराशिरेकक्लपशेदराशि सप्तषष्टिरूपात्मकं केन गुणितो रात्रिस्तावत्तेव जातः, तस्य चतुर्षष्ट्या भागो हियते, लब्धा एकविंशतिः— द्वाषष्टिभागामुहूर्तस्य एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकः सप्तषष्टिभागः, तत्र आगतं सुगस्यादी प्रथमं पर्व अपावास्यालक्षण- मश्लेषानक्षत्रस्य त्रयोदश मुहूर्तनिकस्य च मुहूर्तस्य एकविंशतिं द्वाषष्टिभागानेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकं सप्तषष्टिभागं भुक्त्वा सूर्यं समापयति, तथा च वक्ष्यति—‘ता एएसि णं पंचण्हं संबच्छराणं पढमं अपावासं चंदे केण नक्खत्तेणं जोएइ? , ता असिलेसाहि, असिलेसाणं एकमुहूर्ते चतालीसं वावड्हिभागा मुहूर्तस्स वावड्हिभागं च सत्तड्हिला छित्ता छावड्हिचुण्णिआ सेसा।

तं समयं च णं सुरे केण नक्खत्तेणं जोएइ? , ता असिलेसाहिं चेव, असिलेसाणं एको मुहूर्तो चतालीसं वावड्हिभागा मुहूर्तस्स वावड्हिभागं च सत्तड्हिला ऐत्ता छावड्ही चुण्णिया सेसा’ इति, तथा यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततो द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं लभामहे? अत्रान्त्येन राशिना द्विकलाशपेन मध्यराशि पञ्चकल्पो गुण्यते, जाता दश, तेषामादेन राशिना भागहरणं, ते च स्तोकल्पाद् भागं न प्रय-च्छन्ति, ततो नद्धत्रानवनार्थमयदशभिः शतैर्षत्रशदधिकं गुणयितव्या इति, गुणकारच्छेदराशयो- द्वेनापवर्तना, जातो गुणकारराशिर्नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि छेदराशिर्द्वाषष्टिः, तत्र नवभिः शतैः पञ्चदशान्तरैः दश गुण्यन्ते, जातानि एकनवति शतानि पञ्चाशदुत्तराणि, तेभ्यः सप्तविंशतिः शतान्यष्टाविंशत्यधिकानि पुष्यसल्कानि शोध्यन्ते, स्थितानि पञ्चाद्यतुःषष्टिः शतानि द्वाविंशत्यधिकानि, छेदराशिर्द्वाषष्टिरूपः सप्तषष्ट्या गुण्यते, जातान्येकघ-त्वारिंशच्छतानि चतुर्षष्ट्याशदधिकानि, तैर्भागो हियते, लब्धमेकं नक्षत्रं, तद्याश्लेषा- क्लपमश्लेषानक्षत्रं चार्द्धक्षेत्रं अत एतद्गताः पञ्चदशा पञ्चदशा सूर्यमुहूर्ता अधिका वेदितव्याः।

शेषाणि तिष्ठन्ति द्वाविंशतिः शतान्यष्ट्यधिकानि, ततो मुहूर्तानवनार्थमेतानि त्रिंशता गुण्यन्ते, जातान्यष्टविंशति सहस्राणि चत्वारिंशदधिकानि, तेषां छेदराशिना भागो हियते, लब्धाः पोङ्कश मुहूर्तः, शेषाण्यवतिष्ठन्ते पञ्चदश शतानि पद्मसत्यधिकानि, तानि द्वाषष्टिभागानवनार्थ द्वाषष्ट्या गुणयितव्यानीति गुणकारच्छेदराशयोद्वाषष्ट्या-ऽपवर्तना, जातो गुणकारराशिरेकल्पः छेदराशि सप्तषष्टिः, तत्रोपरितनो राशिरेकेन गुणित-स्तावानेव जातः, तरय सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धास्त्रयोविंशतिर्द्वाषष्टिभागाः २३ एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशत्सप्तषष्टिभागाः, तत्र ये लब्धाः पोङ्कश मुहूर्ताये चोद्धरिताः पाञ्चात्याः पञ्चदश मुहूर्तस्ते एकत्र मील्यन्ते, जाता एकविंशत्, तत्र त्रिंशता मघा शुद्धा, पञ्चादुद्धरत्येकः सूर्यमुहूर्तः, तत्र आगतं द्वितीयं पर्व श्रावणमासभावि पीर्णमासीस्तपं पूर्वफाल्गानीनक्षत्रस्यैकं मुहूर्तमेकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोविंशतिं द्वाषष्टिभागानेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशतं सप्तषष्टिः भागान् भुक्त्वा सूर्यं परिसमापयतीति, तथा च वक्ष्यति—“ता एएसि णं पंचण्हं संबच्छराणं पढमं पुण्णमासिं चंदे केण नक्खत्तेणं जोएइ? , ता धनिड्हाहिं, धणिड्हाणं तिव्रि मुहूर्ता एगूणर्धीसं च वावड्हिभागा मुहूर्तस्स वावड्हिभागं च सत्तड्हिला छेत्ता पण्णडी

चुणिण्या भागा सेसा, तं समयं च एं सूरे केण नक्खत्तेण जोएइ ?, ता पुव्वाहिं फग्गुणीहि पुव्वाणं फग्गुणीणं अद्वावीसं च मुहुता अङ्गावी(ती)सं च बावड्बिभागा मुहुतस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विह छेता बत्तीसं चुणिण्या भागा सेसा” इति ।

तथा यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततस्त्रभिं किंलभापहे अत्रान्त्येन राशिना त्रिकलक्षणेन मध्यो राशि पञ्चकर्त्तुपो गुण्यते, जाताः पञ्चदश, तेषमाद्येन राशिना भागहरणं, तत्र राशेः स्तोकत्वाद् भागो न लभ्यते, ततो नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभि शतैस्त्रिंशत्यधिकैः सप्तषष्ठिभागीरुणयिष्याम इति गुण- कारच्छेदराश्योरखेनापवर्त्तना, जातो गुणकारराशिर्नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि, छेदराशिद्विषष्ठि, तत्र नवभि शतैः पञ्चदशोत्तरैः पञ्चदशगुण्यन्ते, जातानि त्रयोदश सहस्राणि सप्त शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि, तेष्यः सप्तविंशति शतान्यथाविंशत्यधिकानि पुष्ट- सल्कनि शोध्यन्ते, स्थितानि पञ्चादश सहस्राणि नव शतानि सप्तमवत्यधिकानि, छेदराशिद्विषष्ठिस्तपः सप्तषष्ठ्या गुणितो जातान्येकचत्वारिंशत्तानि चतुष्पद्माशदधिकानि, तैभागो हियते लब्धे द्वे नक्षत्रे २, ते चाल्लेषामधारूपे, अश्लेषानक्षत्रं चार्द्धसेवमित्येतदगताः पञ्चदश सूर्यमुहूर्ता उद्धरिता वैदितव्याः ।

शेषाणि तिथ्यन्ति षड्विंशति शतानि नवाशीत्यधिकानि, एतानि मुहूर्तानयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातान्यशीति सहस्राणि पद् शतानि सप्तत्यधिकानि, तेषां छेदराशिना भागो हियते, च्या एकोनविंशतिर्मुहूर्ताः, शेषाण्यवतिष्ठन्ते सप्तदश शतानि चतुश्च- त्वारिंशत्यधिकानि, एतानि द्वाषष्ठिभागानयनार्थं द्वाषष्ठ्या गुणयितव्यानीति गुणकार छेदराश्योर्द्विष्ठ्याऽपवर्त्तना, जातो गुणकारराशिरेकस्तपः छेदराशि सप्तषष्ठि, तत्रोपरितनो राशिरेकेन गुणितस्तावानेव जातः, तस्य सप्तषष्ठ्या भागो हियते, लब्ध्या: षड्विंशति- द्विषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य द्वौ सप्तषष्ठिभागौ । तत्र ये लब्ध्या एकोनविंशतिर्मुहूर्ताः ये चोद्धरिताः पाश्चात्याः पञ्चदश मुहूर्तास्ते एकत्र मील्यन्ते, जाताश्चतुर्त्रशन्मुहूर्ताः, तत्र त्रिंशता पूर्वफाल्नुनी शुद्धा, शेषास्तिष्ठन्ति चत्वारो मुहूर्ताः तत आगतं दृतीयं पर्व भाद्रपदगतामावास्यास्तप उत्तराफाल्नुनीनक्षत्रस्य चतुरो मुहूर्तनिकस्य च मुहूर्तस्य षड्विंशति द्वाषष्ठिभागानेकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य द्वौ सप्तषष्ठिभागौ भुक्त्वा सूर्य परिसमापयति, तथा च वक्ष्यति-

‘ता एएसि एं पंचण्हं संबच्छराणं दोद्वं अभावासं चंदे केणं नक्खत्तेण जोएइ ?, ता उत्तराहिं फग्गुणीहि, उत्तरफग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुता पन्तीसं बावड्बिभागा मुहुतस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विहा छेता पण्णद्वी चुणिण्या भागा सेसा, तं समयं च एं सूरे केणं नक्खत्तेण जोएइ ?, ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहि, उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तालीसं मुहुता पण्णतीसं च बावड्बिभागा मुहुतस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विहा छेता पण्णद्वी चुणिण्या भागा सेसा” इति, एवं शेषपर्वसमापकान्यपि सूर्यनक्षत्रपर्यायानेतव्यानि । अथवेदं पर्वसु सूर्यनक्षत्रपरिज्ञानार्थं पूर्वचार्योपदर्शितं करणं-

॥ १ ॥ तितीसं च मुहुता विसद्विभागो य दो मुहुतस्स ।

चुती चुणिण्यभागा पञ्चीकया रिक्षद्धुवरासी ॥

॥ २ ॥ इच्छापव्वगुणाओ धुवरासीओ य सोहणं कुणसु ।

पूसाईणं कमसो जह दिहमण्णतनाणीहि ॥

॥ ३ ॥ उगवीसं च मुहुता तेयालीसं विसद्विभागा य ।

- तेत्तीस घुणियाओ पूसस्स य सोहणं एयं ॥
- ॥ ४ ॥ उगुयालसयं उत्तरफग्नु उगुणद्व दो विसाहासु ।
 चत्तारि नवोत्तर उत्तराण साढाण सोज्जाणि ॥
- ॥ ५ ॥ सब्बत्थ पुस्सेसं सोज्जर्ण अभिइस्स चउरउगवीसा ।
 बावड्डी छब्बागा बत्तीसं घुणिया भागा ॥
- ॥ ६ ॥ उगुणत्तरपंचसया उत्तरभद्रवय सत उगुवीसा ।
 रोहिणि अहुनवोत्तर पुनब्बसंतम्भि सोज्जाणि ॥
- ॥ ७ ॥ अहुसया उगुवीसा विसह्निभागा य होति चउवीसं ।
 छावड्डी सत्तह्निभागा पुसस्स सोहणणं ॥

एतेसां क्रमेण व्याख्या— त्रयस्त्रिशशमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य द्वी द्वाषष्टिभागावेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्स्त्रिशशमुहूर्तां एकस्य च मुहूर्तस्य द्वी द्वाषष्टिभागावेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्स्त्रिशशमुहूर्तिकाभागः, एष सर्वेष्वपि पर्वसु पर्वीकृतः एकेन पर्वणा निष्पादित क्रक्षभूवराशि—सूर्यनक्षत्रविषयो ध्रुवराशि, कथमेतस्योत्पत्तिरिति चेत्, उच्यते, त्रैराशिकात्, तद्देव त्रैराशिकं—यदि चतुर्स्त्रिशशत्यधिकेन पर्वशतेन पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते, तत एकेन पर्वणा किं लभास्महे ?, अत्रान्त्येन राशिना मध्य- राशिर्गुण्यते, जातः स तावानेव, ‘एकेन गुणितं तदेव भवती’ति वचनात्, ततः चतुर्स्त्रिशशत्यधिकेन पर्वशतेन भागो हियते, तत्रोपरितनराशेः स्तोकत्वाद् भागोन लभ्यते, लब्ध्या एकस्य सूर्यनक्षत्र- पर्यायस्य पञ्च चतुर्स्त्रिशशत्यधिकशतभागः, तत्र नक्षत्राणि कुर्म इत्यादशभि शतैः त्रिशदधिकैः सप्तषष्टिभागैः पञ्च गुणियिष्याम इति गुणकारच्छेद- राश्योरखेनापवर्त्तना, जातो गुणकारराशिर्भव शतानि पञ्चदशोत्तराणि , उदराशिर्द्वाषष्टिएति, तत्र नवभि शतैः पञ्चदशोत्तरैः पञ्च गुण्यन्ते, जातानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि, एतानि मुहूर्तानयनार्थं त्रिशता गुण्यन्ते, जातमेकं लक्षं सप्तत्रिशत्सहस्राणि द्वे शतौ पञ्चशदधिकैके, उदराशिश्च द्वाषष्टिरूपः सप्तषष्ट्यागुण्यते, जातान्येकचत्वारिंशच्छतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि, तैर्भागो हियते लब्ध्यास्त्रियस्त्रशमुहूर्ताः, शेषं तिष्ठत्यष्टपञ्चधिकं शतं, एतद्द्वाषष्टिभागानवनार्थं द्वाषष्ट्या गुणियितव्यभिति गुणकारच्छेदराश्योर्द्वाषष्ट्याऽपवर्त्तना, जातो गुणकारराशिरेकल्प- श्छेदराशि सप्तषष्टिरूपः, एकेन च गुणितं तदेव भवति, ततोऽष्टपञ्चदधिकमेव शतं जातं, तस्य सप्तषष्ट्या भागो हियते, लब्धी द्वी द्वाषष्टिभागैः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्स्त्रिशशत्सप्तषष्टिभागा इति ।

‘इच्छापव्वे’त्यादि, इच्छाविषयं यत्पर्व—पर्वसप्तष्ट्ययानं इच्छापर्वतदगुणो—गुणकारो यस्य ध्रुवराशेस्तस्मात्, किमुक्तं भवति ?—ईसितं यत्पर्व तात्सप्तष्ट्यया गुणितात् ध्रुवराशेः पुष्यादीनां नक्षत्राणां क्रमशः—क्रमेण सोधनं कुर्याद्यथा दिष्टं—यथा कथितमनन्तज्ञानिभि, कथं कथित- मित्याह—‘उगवीसं चे’त्यादि गाथा, एकोनविंशतिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिशशमुहूर्तिका भागः एतद्—एतावद्भागाणं पुष्यशोधनकं, कथमेतावतः पुष्यशोधनकस्योत्पत्तिरिति चेत्, उच्यते, इह पाश्चात्ययुगपरिसमाप्ती पुष्यस्य त्रयोविंशति सप्तषष्टिभागा गताध्यत्तु त्रिचत्वारिंशदवतिष्ठन्ते, ततस्ते मुहूर्तानयनार्थं त्रिशता गुण्यन्ते, जातानि त्रयोदश शतानि विंशत्यधिकानि, तेषां सप्तषष्ट्या भागो हियते, लब्ध्या एकोनविंशतिर्मुहूर्ताः, शेषादित्तिं त्रिचत्वारिंशत्, सा द्वाषष्टिभागानयनार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यते, जातान्येकोनविंशत्

शतानि चतुर्दशोत्तराणि, तत एतेषां सप्तषष्ठ्या भागोहियते, लब्धास्त्रचत्वारिंशत् द्वाषषट्भागाः एकस्य च द्वाषषट्भागस्य ब्रयस्त्रशत् सप्तषट्भागा इति ।

‘उगुयालस्य’ मित्यादि, एकोनचत्वारिंशं—एकोनचत्वारिंशदधिकं मुहूर्तशतमुत्ता-फल्सुनीनां—उत्तरापाल्सुनीपर्वन्तानां नक्षत्राणां शोध्यम्, द्वे शते एकोनषष्ठे—एकोनषष्ठ्यथिकं विशाखासु—विशाखापर्वन्तेषु शोध्ये, चत्वारि मुहूर्तशतानि नवोत्तराणि उत्तराषाढानां—उत्तरा-षाढापर्वन्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि, ‘सव्यत्ये’ त्यादि, एतेषु सर्वेष्वपि शोधनेषु यतुष्वयम् मुहूर्तेभ्यः शेषं—त्रिचत्वारिंशन्मुहूर्तस्य द्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य ब्रयस्त्रिशत्सप्तषट्भागा ति तत्त्वात्येकं शोदनीयं, तथा अभिजितश्चत्वारि मुहूर्तशतानि एकोनविंशानि—एकोनविंशत्यथिकानि पद् द्वाषषट्भागा मुहूर्तस्यैकस्य च द्वाषषट्भागस्य द्वाविंशशूर्णिकाभागाः—सप्तषट्भागा इति शोध्यम्, एतावता पुष्यादीन्यभिजिदस्तानि नक्षत्राणि शुद्धवन्तीतिभावार्थः । तथा ‘उगुणस्तरे’ त्यादि, एकोनसप्तशतानि—एकोनसप्तशत्यथिकानि पञ्च मुहूर्तशतानि उत्तर-भाद्रपदानां—उत्तरभाद्रपदानानां शोध्यानि, तथा सप्तशतान्येकोनविंशानि—एकोनविंशत्यथि-कानि रोहिणीपर्वन्तानां शोध्यानि, पुनर्वस्वन्ते—पुनर्वसुपर्वन्ते अष्टी शतानि नवोत्तराणि शोध्यानि ।

‘अहुस्तए’ त्यादि, अष्टी शतान्येकोनविंशानि—एकोनविंशत्यथिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिद्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य पद्मषटि सप्तषट्भागा इति पुष्यस्य शोधनकं, एतावत्ता रिपूर्ण एको नक्षत्रपर्यायः शुद्धतीति तात्पर्यार्थः, एष करणगायाक्षरार्थः ।

सम्प्रतिकरणभावना क्रियते—तत्र कोऽपि पृच्छति प्रथमं पर्व कस्मिन् सूर्यनक्षत्रे परिस-भासिमुपैति ?, तत्र धूवराशिस्त्रयस्त्रिशत्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य द्वौ द्विषषट्भागावेकस्य च द्वाषषट्भागस्य चतुर्स्त्रिशत् सप्तषट्भागा इत्येवंरूपो ध्रियते धूत्वा चैकेन गुण्यते, एकेन गुणितं तदेव भवति, ततः पुष्यशोदनमेकोनविंशतिमुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य ब्रयस्त्रिशत्सप्तषट्भागा इत्येवंप्रमाणं शोध्यते, तत स्थितास्त्रयोदश मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य एकविंशतिद्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य एकः सप्तषट्भागः, तत आगतमेतावदश्लेषानक्षत्रस्य सूर्यो भूकृत्वा प्रथमं पर्व श्रावणमासभाव्यमावास्यालक्षणं परिसमाप्यतीति । द्वितीयपर्वत्तचिन्तायां स एव धूवराशिद्वाष्यां गुण्यते, जाता पद्मषटि मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाषषट्भागाः एकस्य च द्वाषषट्भागस्य एकः सप्तषट्भागः, एतस्माद् यथोदितप्रमाणं पुष्यशोधनकं शोधन्ते, स्थिताः पश्चात् पद्मषटि द्विषषट्भागाः त्रयोविंशति-द्वाषषट्भागाः मुहूर्तस्य एकस्य च द्वाषषट्भागस्य पञ्चत्रिशत्सप्तषट्भागाः ततः पञ्चदशभिमुहूर्तर-श्लेषा शुद्धा त्रिंशतामघा, स्थितः पश्चादेको मुहूर्तः तत आगतं द्वितीयं पर्व पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्यैकं मुहूर्तमेकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोविंशतिं द्वाषषट्भागानेकस्य च द्वाषषट्भागस्य पञ्चत्रिंशतं सप्तषट्भागान् भूकृत्वा सूर्य परिसमाप्तिं नयति ।

तृतीय पर्वचिन्तायां स एव धूवराशिः त्रिभिर्गुण्यते जाता नवनवतिमुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य सप्त द्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य पञ्चत्रिशत्सप्तषट्भागाः, एतस्मात्सुष्यशोधनं शोधन्ते, स्थिताः पश्चादेकोनसप्ततिमुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य षड्विंशतिद्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य द्वौ सप्तषट्भागानी, ततः पञ्चदशभिमुहूर्तर-श्लेषा त्रिंशतामघा त्रिंशतामघा पूर्वफाल्गुनी,

स्थितः पञ्चात् चत्वारो मुहूर्तः, आगतं तृतीयं पर्वं भाद्रपदाभादास्यारूपमुत्तरफालुनीनक्षत्रस्य
चतुरो मुहूर्तनिकस्य च मुहूर्तस्य पर्विवशति द्वाषषट्भागान् एकस्य च द्वाषषट्भागास्य द्वीसप्तषट्भागी
पुक्त्वा सूर्यं परिसमापयति, एवं शेषपर्वस्वपि सूर्यनक्षत्राणि वेदितव्यानि ।

तत्र सुगपूर्वाद्विभाविद्वाषषट्भागितसूर्यनक्षत्रसूचिका इमाः पूर्वाद्यार्थोपदर्शिता गाथाः—

॥ १ ॥ ‘सप्तभगं अङ्गमदुगं हत्थो चित्ता विसाहं मित्तो य ।

जेहुइगं च छक्कं अजाभिवुहीदु पूसासा ॥

॥ २ ॥ छक्कं च कत्तियाई पिइभगं अङ्गमदुगं च चित्ता य ।
चाउ विसाहा अणुराह जेहु आउ च बीसदुगं ॥

॥ ३ ॥ सवणं धनिडा अजदेवं अभिवुहीं दु अस्स जमवहुला ।
रोहिणि सोमदिइदुगं पुस्सो पिइ भगज्ञमा हत्थो ॥

॥ ४ ॥ चित्ता य जिह्ववज्ञा अभिईअंताणि अहु रिक्खाणि ।
एए जुगपुब्बद्वे विसद्विपेव्वेसु रिक्खाणि ॥

एतासां व्याख्या—प्रथमस्य पर्वणः समासी सूर्यनक्षत्रं सप्त—सप्तदेवतोपलक्षिता अश्वेषा १, द्वितीयस्य भगो—भगदेवतोपलक्षिताः पूर्वफालुन्यः २ ततोऽर्थमदिहसिति तृतीयस्य पर्वणोऽर्थमदेवतोपलक्षिता उत्तरफालुन्यः ३ चतुर्थस्यास्युत्तरफालुन्यः ४ पञ्चमस्य हस्तः ५ पठस्य चित्रा ६ सप्तमस्य विशाखा ७ अष्टमस्य मित्रो—मित्रदेवतोपलक्षिता अनुराधा ८ ततो ज्येष्ठादिकं पट्टकं क्रमेण वक्तव्यम्, तद्यथा—नवमस्य ज्येष्ठा ९ दशमस्य पूलं १० एकादशस्य पूर्वाषाढा ११ द्वादशस्योत्तराषाढा १२ त्रयोदशस्य श्रवणः १३ चतुर्दशस्य धनिष्ठा १४ पञ्चदस्य अजः—अजदेवतोपलक्षिताः पूर्वाभ्रपदा: १५ षोडशस्याभिवृद्धिः—अभिवृद्धिदेवतोपलक्षिता उत्तरभ्रपदा १६ सप्तदशस्योत्तरभ्रपदा १७ अष्टादशस्य पुष्यः—पुष्यदेवतोपलक्षिता रेवती १८ एकान्त्रिंशतितमस्याश्वः—अश्वदेवतोपलक्षिता अश्विनी १९ पट्टकं च कृत्तिकादिकमिति, विंशतितमस्य कृतिकाः २० एकविंशतितमस्य रोहिणी २१ द्वाविंशतितमस्य मृगशिरः २२ त्रयोविंशतितमस्याद्र्बा २३ चतुर्विंशतितमस्य पुनर्वसुः २४ पञ्चविंशतितमस्य पुष्यः २५ षड्विंशतितमस्य पितरः—पितॄदेवतोपलक्षिता मधाः २६ सप्तविंश-तितमस्य भगो—भगदेवतोपलक्षिताः पूर्वफालुन्यः २७ अष्टाविंशतितमस्यार्यया—अर्यमदेवा उत्तरफालुन्यः २८ एकोनत्रिंशतमस्यास्युत्तरफालुन्यः २९ त्रिंशतमस्य चित्रा ३० एकत्रिंशतमस्य वायुः—वायुदेवतोपलक्षिता स्याति ३१ द्वात्रिंशतमस्य विशाखा ३२ त्रयस्त्रिंशतमस्यानुराधा ३३ चतुर्त्रिंशतमस्य ज्येष्ठा ३४।

पञ्चत्रिंशतमस्य पुनरायुः—आयुर्देवतोपलक्षिताः पूर्वाषाढाः ३५ पट्टत्रिंशतमस्य विष्वग् देवा उत्तराषाढा ३६ सप्तत्रिंशतमस्यास्युत्तराषाढा ३७ अष्टत्रिंशतमस्य श्रवणः ३८ एकोन-चत्वारिंशतमस्य धनिष्ठा ३९ चत्वारिंशतमस्याजः—अजदेवतोपलक्षिता पूर्वभ्रपदा ४० एकचत्वारिंशतमस्याभिवृद्धिः—अभिवृद्धिदेवा उत्तरभ्रपदा: ४१ द्वाचत्वारिंशतमस्यास्युत्तरभ्रपदा ४२ त्रिचत्वारिंश-तमस्याश्वः—अश्वदेवा अश्विनी ४३ चतुर्शत्वारिंशतमस्य यमो—यमदेवा भरणी ४४ पञ्चचत्वारिंशतमस्य बहुलाः—कृत्तिकाः ४५ पट्टचत्वारिंशतमस्य

रोहिणी ४६ सप्तचत्वारिंशत्तमस्य सोमः— सोमदेवोपलक्षितं मृगशिरः ४७ अदितिद्विकमिति अष्टचत्वारिंशत्तमस्यादिति— अदितिदेवोपलक्षितं पुनर्वसुनक्षत्रं ४८ एकोनपञ्चाशत्तमस्यापि पुनर्वसुनक्षत्रं ४९ पञ्चाशत्तमस्य पुष्ट्यः ५० ।

एकपञ्चाशत्तमस्य पिता—पितृदेवामध्यः ५१ द्वापञ्चाशत्तमस्य भग्नो—भगदेवतोपलक्षितः पूर्वफाल्गुन्यः ५२ त्रिपञ्चाशत्तमस्यार्थमा—अर्यमदेवतोपलक्षिता उत्तरफाल्गुन्यः ५३ चतुःपञ्चाशत्तमस्य हस्त ५४ अत ऊरध्वं वित्रादीनि अभिजित्यर्थन्तानि ज्येष्ठावर्जान्यथी नक्षत्राणि क्रमेण वक्तव्यानि, तदथा—पञ्चपञ्चाशत्तमस्य वित्रा ५५ षट्पञ्चाशत्तमस्य स्वाति ५६ सप्तपञ्चाशत्तमस्य विशाखा ५७ अष्टपञ्चाशत्तमस्य अनुराधा ५८ एकोनष्टितमस्य मूलः ५९ , षष्ठितमस्य पूर्वाष्टमिः ६० एक, षष्ठितमस्योत्तराषाढः ६१ द्वाषष्ठितमस्याभिजिदिति ६२, एतानि नक्षत्राणि युगस्य पूर्वाद्येषु पर्वसु यथाक्रमं युक्तानि ।

एवं करणवशेन युगस्योत्तरार्द्धेऽपि द्वाषष्ठिसङ्घयेषु पर्वसु ज्ञातव्यानि । किं पर्व चरमदिवसे कियत्सु मुहूर्तेषु गतेषु समाप्तेष्व वर्त्तत्वेतद्विषयं यत्करणमभिहते पूर्वाचार्यैस्तदभिधीयते—

॥ १ ॥ ‘चउहिं हियम्मि पच्चे एक्ष सेसंभि होइ कलिओगो ।

बेसु य दावरजुम्मो तिसु तेया चउसु कडजुम्मो ॥

॥ २ ॥ कलिओगे तेनउई पक्खेवो दावरम्मि बावड्ही ।

तेऊए एक्षतीसा कडजुम्मे नत्थि पक्खेवो ॥

॥ ३ ॥ सेसद्धे तीसगुणे बावड्ही भाइयम्मि जं लद्धं ।

जाणे तइसु मुहूर्तेषु अहोरत्तस्स तं पव्यं ॥

एतासां क्रमेण व्याख्या—पर्वणि—पर्वराशी चतुभिर्भक्ते सति पद्मेकः शेषो भवति तदा स राशि कल्योजो भण्यते द्वयोः शेषयोद्वापरयुग्मस्वयु शेषेषु त्रेतीजश्चतुर्षु शेषेषु कृतयुग्मः, ‘कलिअयैत्यादि, तत्र कल्योजोस्तपराशी विनवति प्रक्षेपः—प्रक्षेपणीयो राशि, द्वापरयुग्मे द्वाषष्ठित्रेतीजसि एकविंशत् कृतयुग्मे नास्ति प्रक्षेपः, एवं स्त्रिसप्रक्षेपाणं पर्वराशीनां सतां चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन भागोऽहियते, हतो च भागे यच्छेषमवतिष्ठते तस्यायं विधि—‘सेसद्धे’ इत्यादि, शेषश्चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो हृते अवशिष्टस्यार्द्धं क्रियते, कृत्वा च विंशताणु गुण्यते, गुणवित्वा च द्वाषष्ठ्या भज्यते, भक्ते सति पद्मव्यं तान् मुहूर्तान् जानीहि, लब्धशेषं मुहूर्तभागान्, तत एवं स्वशिष्येभ्यः प्रसूपय, तद्विक्षितं पर्व चरमे अहोरात्रे सूर्योदयात्तावल्मु मुहूर्तेषु तावल्मु च मुहूर्तभागेषु अतिक्रान्तेषु परिसमाप्तिः, एष करणगाथाक्षरार्थः ।

भावनात्मियम्—प्रथमं पर्व चरमेऽहोरात्रे कति मुहूर्तान्तिक्रम्य समाप्तमिति जिज्ञासायामेको ध्यियते, अयं किल कल्योजो राशिरित्यन्त्र विनवति प्रक्षिप्यते, जाता चतुर्नवति, अत्य चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो हर्तव्यः, स च भागो न लभ्यते राशीः स्तोकत्वात्, ततो यथासम्बवं करणलक्षणं कर्तव्यं, तत्र चतुर्नवतेरर्द्धं क्रियते, जाता सप्तचत्वारिंशत्, सा विंशता गुण्यते, जातानि चतुर्दश शतानि दशोत्तराणि, तेषां द्वाषष्ठ्या भागोऽहियते, लब्धा द्वाविंशतिर्भुहूर्ता, शेषा तिष्ठति षट्पञ्चत्वारिंशत्, तत श्वेषद्वच्छेषदकराश्वोर्द्धेनापवर्तना, लब्धास्त्रयोविश-तिरेकविंशद्वभागाः, आगतं प्रथमं पर्व चरमे अहोरात्रे द्वाविंशतिं मुहूर्तान् एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोविंशतिभेकविंशद्वभागान्तिक्रम्य

समाप्ति गतमिति ।

द्वितीयपर्वजिज्ञासायां दिको ग्रियते, स किल द्वापरयुगमराशिरिति द्वाषष्टि पुरक्षियत, जाता चतुःषष्टि, सा च चतुर्विंशत्यधिकस्य शतस्य भागं न प्रयच्छति ततस्तस्यार्द्धं क्रियते, जाता द्वात्रिंशत्, सा त्रिंशता गुण्यते, जातानि नव शतानि षष्ठ्यधिकानि, तेषां द्वाषष्ट्या भागो हियते, लब्ध्याः पञ्चदश मुहूर्ताः, पञ्चादवतिष्ठते त्रिंशत्, ततश्छेष्यच्छेदकराश्योरद्देनापवर्तना, लब्ध्याः पञ्चदश एकत्रिंशद्भागाः, आगतं द्वितीयं च चरमेऽहोरात्रे पञ्चदश मुहूर्तनिकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चदश एकत्रिंशद्भागानतिक्रम्य द्वितीयं पर्व समाप्तमिति ।

तृतीयपर्वजिज्ञासायां त्रिको ग्रियते, स किल त्रेतीजोराशिरिति तत्रैकत्रिंशत् प्रक्षिप्यते, जाता चतुर्स्त्रिंशत्, सा चतुर्विंशत्यधिकस्य शतस्य भागं न प्रयच्छति ततस्तस्यार्द्धं क्रियते, जाताः सप्तदश, ते त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि पञ्च शतानि देशोत्तराणि, तेषां द्वाषष्ट्या भागो हियते, लब्ध्या अष्टी, शेषास्तिष्ठन्ति चतुर्दश, ततश्छेष्यच्छेदकराश्योरद्देनापवर्तना, लब्ध्याः सप्त एकत्रिंशद्भागाः, आगतं तृतीयं पर्व चरमेऽहोरात्रे अष्टी मुहूर्तनिकस्य सप्त एकत्रिंशद्भागानतिक्रम्य समाप्तिं गतमिति ।

चतुर्थपर्वजिज्ञासायां चतुष्कां ग्रियते, स किल कृतयुगमराशिरिति नांकेमपे तत्र प्रक्षिप्यते, चत्वारश्चतुर्विंशत्यधिकस्य शतस्य भागं न प्रयच्छति, ततस्तेऽर्द्धं क्रियन्ते, जाती द्वी, तौ त्रिंशता गुण्येते, जाता षष्ठि ६०, तस्या द्वाषष्ट्या भागो हियते, भागश्च न लभ्यते इति षष्ठ्यच्छेदकराश्योरद्देनापवर्तना, जातास्त्रशदेकत्रिंशद्भागाः, आगतं चतुर्थं पर्व चरमेऽहोरात्रे मुहूर्तस्य त्रिंशतमेकत्रिंशद्भागानतिक्रम्य समाप्तिं गच्छतीत्येवं शेषेष्वपि पर्वसु भावनीयं । चतुर्विंशत्यधिकशत-तमपर्वजिज्ञासायां चतुर्विंशत्यधिकं शतं ग्रियते, तस्य किल चतुर्भिर्भग्ने हतेन किमपि शेषमवतिष्ठते इति कृतयुगमोऽयं राशि, ततोऽत्र न किमपि प्रक्षिप्यते, ततश्चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागो हियते, जातो राशिर्निर्लेपः, आगतं परिपूर्णचरममहोरात्रं भुक्त्या चतुर्विंशतितमं पर्व समाप्तिं गतमिति ।

तदेवं यथा पूर्वाध्यार्थिरिदमेव पर्वसूत्रमवलम्ब्य पर्वविषयं व्याख्यानं कृतं तथा भया विनेयजनानुग्रहया स्वमत्यनुसारेणोपदर्शितं, सम्भ्रति प्रस्तुतमनुश्रियते—तत्र युगसंवत्सरोऽभिहितः, साम्रातं ग्रमाणसंवत्सरमाह—

मू. (७८) ता ग्रमाणसंवत्सरे पंचविहे पं०, तं०—नक्षत्रे चंदे उद्दू आइच्छे अभिवृद्धिए ।

बृ. 'ग्रमाणे'त्यादि, ग्रमाणसंवत्सरः पञ्चविधः प्रज्ञसः, तद्यथा—नक्षत्रसंवत्सरऋतुसंवत्सरश्चन्द्रसंवत्सरः आदित्यसंवत्सरोऽभिवृद्धितसंवत्सरश्च, तत्र नक्षत्रघन्द्राभिवृद्धितसंवत्सराणां स्वरूपं प्रागेवोक्तमिदानीं ऋतुसंवत्सरादित्यसंवत्सरयोः स्वरूपमुच्यते—तत्र द्वे घटिके एको मुहूर्तस्त्रिंशन्मुहूर्ता अहोरात्रः पञ्चदश परिपूर्णा अहोरात्राः पक्षः द्वी पक्षी मासो द्वादश मासाः संवत्सरो, यस्मिंश्च संवत्सरे त्रीणि शतानि षष्ठ्यधिकानि परिपूर्णन्यहोरात्राणां भवति एष ऋतुसंवत्सरः, ऋतवो लोकप्रसिद्धाः च सन्तादयः तद्यथानः संवत्सर ऋतुसंवत्सरः, अस्य चापरमपि नामद्वयमस्ति, तद्यथा—

कर्मसंवत्सरः संवनसंवत्सरः, तत्र कर्म—लौकिको व्यवहारस्तद्यथानः संवत्सरः कर्म-संवत्सरः, लौको हि प्रायः सर्वोऽप्यनेनैव संवत्सरेण व्यवहरति, तथा चैतद्गतं मासम-

धिकृत्यान्यत्रोक्तम्—

॥ १ ॥ “कम्मो निरंसयाए मासो वदहारकारमी लोए।
 सेसाओ संसयाए यवहारे दुक्करो धितुं ॥”

तथा सबनं—कर्मसु प्रेरणं ‘षू प्रेरणे’ इति वचनात् तत्रधानः संवत्सरः सबनसंवत्सरः इत्यस्य नाम, तथा चोक्तं—

॥ १ ॥ “वे नालिय पूहलो सड़ी उण नालिया अहोरत्तो।
 पत्रस अहोरत्ता पक्खो तीसं दिणा मासो ॥

॥ २ ॥ संवच्छरो उ वारस मासा पक्खा य ते चउच्चीसं।
 तिन्नेव सया सड़ा हवंति राइदियाणं तु ॥

॥ ३ ॥ एसो उ कमो भणिओ निअमा संवच्छरस्स कम्मस्स।
 कम्मोति सावणोतित य उउइतिय तस्स नामाणि ॥

तथा यावता कालेन षडपि प्रावृडादयः ऋतवः परिपूर्णप्रावृत्ता भवन्ति तावान् कालविशेष आदित्यसंवत्सरः, उक्तं च— “छण्यि उउपरियद्वा एसो संवच्छरो उ आइच्चो” तत्र यद्यपि लोके पष्ट्यहोरात्रप्रमाणः प्रावृडादिक ऋतुः प्रसिद्धः तथापि परमार्थतः स एकषष्ट्यहोरात्रप्रमाणो वेदितव्यः, तथैचोत्तरकालमव्यभिचारदर्शनात्, अत एव चास्मिन् संवत्सरे त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवानां द्वादशभिश्च मासैः संवत्सरं भवति, तथा चान्यत्रापि पञ्चस्त्रपि संवत्सरेषु यथोक्तमेव रात्रिन्दिवानां परिमाणयुक्तं ।

॥ १ ॥ “तिन्नि अहोरत्तसया छावड्हा भक्खरो हवइ चासो।
 तिन्नि सया पुण सड़ा कम्मो संवच्छरो होइ ॥

॥ २ ॥ तिन्नि अहोरत्तसया चउपन्ना नियमसो हवइ चंदो।
 भागो य बारसेव य बावड्हिकएण छेएण ॥

॥ ३ ॥ तिन्नि अहोरत्तसया सलावीसा य हौंति नक्खता।
 एकावज्ज्ञ भागा सत्तड्हिकएण छेएण ॥

॥ ४ ॥ तिन्नि अहोरत्तसया तेसीई चेव होइ अभिवह्नी।
 चोयालीसं भागा बावड्हिकएण छेएण ॥

एताश्वतस्त्रोऽपि गाथाः सुगमाः, इदं च प्रतिसंवत्सरं रात्रिन्दिवपरिमाणमग्रेऽपि वश्यति परमिह प्रस्तावादुक्तं । सम्राति विनेयजनानुग्रहाय संवत्सरसङ्घयातो माससङ्घया प्रदर्शयते—

तत्र सूर्यसंवत्सरस्य परिमाणं त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवानां द्वादशभिश्च मासैः संवत्सरस्तत्र त्रयाणां शतानां षट्षष्ट्यधिकानां द्वादशभिभागो छियते, लब्ध्याः त्रिंशत्, शेषाणि तिष्ठन्ति पट्, ते अद्दृक्षियते, जाता द्वादश, ततो लब्ध्यमेकं दिवसस्याद्दृमेतो वत्यरिमाणः सूर्यमासः, तथा कर्मसंवत्सरस्य परिमाणं त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवानां तेषां द्वादशभिभागे हते लब्ध्यादिन्निशदहोरात्रा एतावत्कर्मभासपरिमाणं, तथा चन्द्रसंवत्सरस्य परिमाणं त्रीण्यहोरात्रशतानि चतुष्पञ्चशदधिकानि द्वादश च द्वाषष्टिमागा अहोरात्रस्य, तत्र त्रयाणां शतानां चतुष्पञ्चशदधिकानां द्वादशभिभागे हते लब्ध्या एकोनत्रिंशदहोरात्राः, शेषाः तिष्ठन्ति षट् अहोरात्राः,

ते द्वाषटिभागकरणार्थं द्वाषट्या गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि द्विसप्तत्यधिकानि, येऽपि द्वादश द्वाषटिभागा उपरितनास्तेऽपि तत्र प्रक्षिप्यन्ते जातानि त्रीणि शतानि चतुरशीत्यधिकानि, तेषां द्वादशभिर्भगे हते लब्धा द्वयविंशत् द्वाषटिभागाः, एतावद्वन्द्वमासपरिमाणं।

तथा नक्षत्रसंवत्सरस्य परिमाणं त्रीणि शतानि सप्तविंशत्यधिकानि रात्रिन्दिवानामेकत्य च रात्रिन्दिवस्य एकपञ्चाशत्सप्तषटिभागाः, तत्र त्रयाणां शतानां सप्तविंशत्यधिकानां द्वादशभिर्भगो हितो, लब्धाः सप्तविंशत्यद्वैरात्राः, शेषाङ्गान्विष्टानि, तदात्मेऽपि सप्तषटिभागकरणार्थं सप्तषट्या गुण्यन्ते, जाते ह्ये शते एकोत्तरे, येऽपि च उपरितना एकपञ्चाशत्सप्तषटिभागास्तेऽपि तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जाते ह्ये शते द्विपञ्चाशदधिके, तेषां द्वादशभिर्भगे हते लब्धा एकविंशति सप्तषटिभागाः, एतावद्वक्षत्रमासपरिमाणं, तथा अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य परिमाणं त्रीणि रात्रिन्दिव- शतानि त्र्यशीत्यधिकानि चतुरशत्यारिंशत्य द्वाषटिभागा रात्रिन्दिवस्य, तत्र त्रयाणां शतानां त्र्यशी-त्यधिकानां द्वादशभिर्भगांगो हितो, लब्धा एकविंशदहोरात्रा एकादश, ते च चतुर्विंशत्युत्तरशतभागकरणार्थं चतुर्विंशत्युत्तरशततेन गुण्यन्ते, जातानि त्रयोदशा शतानि चतुर्षष्ठ्यधिकानि, येऽपि चोपरितनाश्चतुर्षत्यारिंशद् द्वाषटिभागास्तेऽपि चतुर्विंशत्युत्तरशतभागकरणार्थं द्वाभ्यां गुण्यते, जाताऽष्टाशीति, साऽनन्तररात्री प्रक्षिप्यते, जातानि चतुर्दश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि, तेषां द्वादशभिर्भगांगो हितो, लब्धमेकविंशत्युत्तरं शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां, एतावद्वभिवर्द्धितमासपरिमाणं, तथा चोक्तम्-

॥ १ ॥ ‘आइच्छो खलु मासो तीसं अद्धं च सावणो तीसं ।

चंदो एगुणतीसं विसद्विभागा य बत्तीसं ॥

॥ २ ॥ नक्खतो खलु मासो सत्तावीसं भवे अहोरत्ता ।

अंसा य एक्कवीसा सत्तद्विकएण छेएण ॥

॥ ३ ॥ अभिवह्निओ य मासो एक्कतीसं भवे अहोरत्ता ।

भागसयमेगवीसं चउवीससएण छेएण ॥

सम्प्राप्ति एतीरेव पञ्चभिः संवत्सरैः प्रागुक्तस्वरूपं युगां-पञ्चसंवत्सरात्मकं मासानधिकृत्य प्रपीयते, तत्र युगां-प्रागुदितस्वरूपं यदि सूर्यमासैर्विभज्यते ततः षष्ठिसूर्यमासे सात्तद्विंशदहोरात्रा युगे चाहोरात्राणामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि भवन्ति, कथमेतदवसीयते इति चेतु, उच्यते, इह युगे त्रयथन्द्रसंवत्सरा ही चाभिवर्द्धितसंवत्सरौ, एकैकस्मिंश्च चन्द्रसंवत्सरेऽहोरात्राणां त्रीणि शतानि चतुर्षष्ठ्याशदधिकानि भवन्ति, द्वादश च द्वाषटिभागा अहोरात्रस्य, तत एतत्रिभिर्गुण्यते, जातान्यहोरात्राणां त्रीणि शतानि त्र्यशीत्यधिकानि चतुर्षत्यारिंशत्य द्वाषटिभागा अहोरात्रस्य । (तत एतद्वाभ्यां गुण्यते जातानि सप्तषट्यधिकानि सप्त शतान्यहोरात्राणां षष्ठिवशतिश्च द्विषटिभागा अहोरात्रस्य, तदेवं चन्द्रसंवत्सरत्र्याभिवर्द्धितसंवत्सरद्वयाहोरात्रमीलने त्रिंशदधिकान्यहोरात्राणामष्टादश शतानि, सूर्यमासस्य च पूर्वोक्तरीत्या सात्तद्विंशदहोरात्रमानलेति तेन भागे कृते स्पष्टमेव षष्ठेलभिः, तथाहि-अष्टादशशत्यास्त्रिंशदधिकाया अर्धीकरणाय द्वाभ्यां गुणने षट्यधिका पट्टविंशत्यती त्रिंशत्यार्धीकरणाय द्वाभ्यां गुणने षष्ठि एकप्रक्षेपे एकपषटिस्तेन पूर्वोक्तराशेः भागे कृते लभ्यते षष्ठि, तथा च युगमध्ये सूर्यमासाः पथिरिति स्थितं । सावनस्य तु

मासा एकषष्टि, त्रिंशदिनमानन्त्वाद् तस्य त्रिंशदधिकाया अष्टादशशत्यास्त्रिंशता भागे एकषष्टेलभात् चन्द्रमासा द्विषष्टिर्वत् एकोनविंशत्या अहोरात्रैरेकोनत्रिंशता द्विषष्टिभागैरधिकैर्मासः, युगदिनानां तैभगे च द्वाषष्टेलभात्, कथं? त्रिंशदधिकाया अष्टादशशत्या द्विषष्टिभागकरणार्थं गुणकारे एकंलक्षं व्रयोदश सहस्राणि पश्यधिकमेकं शतं, चन्द्रमासस्यापि भाकरणाय द्विषष्ट्याएकोनत्रिंशति गुणिते प्रक्षिप्ते च द्वाविंशतिं त्रिंशदधिकाया अष्टादशशत्या भावः तया भक्ते पूर्वोक्तराशौ द्वाषष्टेलभावात् चन्द्रमासा द्वाषष्टिरिति। नक्षत्रमासाः सप्त, इ, कथमिति चेत्, नक्षत्र-मासस्तावत् सप्तविंशत्या अहोरात्रैरेकविंशत्या च सप्तषष्टिभागैः,) ।

तत्र सप्तविंशतिरहोरात्राः सप्तषष्टिभागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते, जातान्यदशश शतानि नवोक्तराणि, तत्त उपरितना एकविंशति सप्तषष्टिभागास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातान्यदशश शतानि त्रिंशदधिकानि, युगस्यापि सम्बन्धिनस्त्रशदधिकाष्टादशशतप्रमाणा अहोरात्राः सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते, जात एकोलक्षः द्वाविंशतिं सहस्राणि पट् शतानि दशोक्तराणि, एतेषामष्टादशशतैर्वशदधिकैर्नक्षत्र माससल्कसप्तषष्टिभागस्त्रैभागीर्भागाः हियते, लब्धाः सप्तषष्टिभागाः ।

तथा यदियुगमभिवर्द्धितमासैः परिभज्यते तदा अभिवर्द्धितमासा युगे भवन्ति सप्तपञ्चाशत् सप्त रात्रिन्दिवानि एकादश मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागास्त्रयोर्विंशतिः, तथाहि—अभिवर्द्धितमासपरिमाणमेकविंशत्यहोरात्रा एकविंशत्युत्तरं शतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागानामहोरात्रस्य, तत एकविंशत्यहोरात्राश्चतुर्विंशत्तरशतभागकरणार्थं चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन गुण्यन्ते, जातान्यदशविंशत्यानि चतुर्शत्वारिंशदधिकानि, तत उपरितनमेकविंशत्युत्तरं शतं भागानां तत्र प्रक्षिप्यते, जातान्येकोनचत्वारिंशचत्वारिंशतानि पश्यष्ट्यधिकानि, यानि च युगे अहोरात्रा-पामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि तानि चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन गुण्यन्ते, जाते द्वे लक्षे षड्विंशतिं सहस्राणि नव शतानि विंशत्यधिकानि, तत एतेषामेकोनचत्वारिंशचत्वैः पश्यष्ट्यधिकैरभिवर्द्धितमाससल्कचतुर्विंशत्युत्तरशतभागस्त्रैभागीर्भागो हियते, लब्धाः सप्तपञ्च-शन्मासाः, शेषाणि तिष्ठन्ति नव शतानि पश्यदशोक्तराणि, तेषामहोरात्रानयनाय चतुर्विंशत्यधि-केन शतेन भागो हियते, लब्धानि सप्त रात्रिन्दिवानि, शेषास्तिष्ठन्ति चतुर्विंशत्युत्तरशतभागाः सप्तचत्वारिंशत्, तत्र चतुर्भिर्भागैरेकस्य च भागस्य चतुर्भिर्स्त्रिशदभागैर्मुहूर्तो भवति, तथाहि—

एकरमिन्नहोरात्रे त्रिंशन्मुहूर्ता अहोरात्रे च चतुर्विंशत्युत्तरं शतं भागानां कल्पितमास्ते, ततस्तस्य चतुर्विंशत्युत्तरशतस्य त्रिंशता भागे हृते लब्धाश्चत्वारो भागाः एकस्य च भागस्य सल्काश्चत्वारिंशदभागास्तत्र पश्यचत्वारिंशदभागैरेकस्य च भागस्य सल्काः षोडश त्रिंशदभागाः, किमुक्तं भवति?—षट्चत्वारिंशत्रिंशदभाग एकस्य भागस्य सल्काः शेषास्तिष्ठन्ति, ते च किल मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्युत्तरशतभागस्त्रैभागीर्भागोऽप्यस्ततः षट्चत्वारिंशतश्चतुर्विंशत्युत्तरशतस्य च द्विकेनापवर्तना क्रियते, लब्धा मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागास्त्रयोर्विंशतिः, उक्तं चैतदन्यत्रापि—

॥ १ ॥ “तत्य पठिमित्तमाणे पंचहि माणेहि सब्यगणिएहि ।

मासेहि विभञ्जन्ता जड मासा होति ते वोच्छ ॥”

अत्र ‘तत्ये’ति तत्र, ‘पंचहि माणेहि’ति पंचभिपन्नैः- मानसंवत्तरैरादित्य-

चन्द्रादिभिरित्यर्थः, पूर्वगणितैः—प्राक् प्रतिसङ्घयातस्वरूपैः प्रतिभीयमाने—प्रतिगण्यमाने मासैः—
सूर्यादिमासैः, शेषं सुगमम् ।

॥ १ ॥ “आइद्येण उ सङ्खी मासा उत्तणो उ होति एगङ्गी ।
 चंद्रेण उ बावङ्गी सत्तङ्गी होति नक्खते ॥

॥ २ ॥ सत्तावणं मासा सत्त य राइंदियाइं अभिवह्ने ।
 इक्षारस य मुहुता विसङ्घिभागा य तेवीसं ॥
 —सम्प्रति लक्षणसंवत्सरमाह—

मू. (७९) ता लक्षणसंवच्छरे पंचविहे पं०—नक्खति चंदे उडु, आइद्ये अभिवुह्निए ।
ता नक्खते णं संवच्छरे णं पंचविहे पं०—

बृ. ‘लक्षणे संवच्छरे’ त्यादि, लक्षणसंवत्सरः पञ्चविधः—पञ्चप्रकारः प्रज्ञातः, तथा पञ्चविधत्वं
प्रागुक्तमेव द्रष्टव्यं, तथा—नक्षत्रसंवत्सरः चन्द्रसंवत्सरः क्रतुसंवत्सरः आदित्यसंवत्सरोऽभिव-
ह्नितश्च, किमुक्तं भवति ?—न केवलमेते नक्षत्रादिसंवत्सरा यथोक्तरात्रिन्दिवपरिमाणा भवन्ति
किन्तु तेष्यः एव अन्येऽपि लक्षणमालक्षणोऽन्याः, ततो लक्षणोऽप्यन्यः संवत्सरः पृथक्
पञ्चविधो भवतीति, तत्र प्रथमतो नक्षत्रसंवत्सरलक्षणमाह—‘ता नक्खते’ त्यादि, ‘ता’ इति तत्र
नक्षत्रसंवत्सरे लक्षणमधिकृत्य पञ्चविधः प्रज्ञातः, किमुक्तं भवति ?—नक्षत्रसंवत्सरस्य पञ्चविधं
लक्षणं प्रज्ञातमिति, तदेवाह—

मू. (८०) समग्रं नक्खता जोयं जोएंति, समग्रं उडू परिणयंति ।
 नचुण्हे नाइसीए बहुउदए होइ नक्खते ॥

बृ. “समग्रं नक्खता जोगं जोएंति समग्रं ऊउ परिणयंति । नचुण्हे नातिसीतो बहुउदओ
होउ नक्खतो ॥ यस्मिन् संवत्सरे समकं—समकमेव एककालमेव क्रतुभि सहेति गम्यते नक्षत्राणि—
उत्तराषाढाप्रभृतीनि योगं युआस्ति—चन्द्रेण सह योगं युआस्ति सन्ति तां पौर्णमासीं परिसमाप्यन्ति,
तथा समकमेव—एककालमेव तथा तदा परिसमाप्यमानया पौर्णमास्या सह क्रतवो निदाघधाद्याः
परिणयन्ति—परिसमाप्तिमुपवन्ति, इयमत्र भावना—यस्मिन् संवत्सरे नक्षत्रैर्माससद्शनामकैस्तस्य
तस्य क्रतोः पर्यन्तवर्ती मासः परिसमाप्यते, तेषु च तां तां पौर्णमासीं परिसमाप्यत्सु तथा तथा
पौर्णमास्या सह क्रतवोऽपि निदाघादिकाः परिसमाप्तिमुपयन्ति, यथा उत्तराषाढानक्षत्रे आपादीं
पौर्णमासीं परिसमाप्यति, तथा आषाढपौर्णमास्या सह निदाघोऽपि क्रतुः परिसमाप्तिमुपैति, स
नक्षत्रसंवत्सरः, नक्षत्रानुरोधेन तस्य तथा तथा परिणममानत्वात्, एतेन च लक्षणद्वयमभिहितं
द्रष्टव्यं, तथा न विद्यते ऽतिशयेन उष्णं—उष्णास्त्रः परितापो यस्मिन् स नात्युष्णः तथा न विद्यते ऽ-
तिशयेन शीतं यत्र स नातिशीतो बहुउदकं यत्र स बहूदकः एवंलर्पैः पश्चिमि समग्रैलउणैरुपेतो
मवति नक्षत्रसंवत्सरः ।

मू. (८१) लसि समग्रं पुत्रिमासिं जोइंता विसमचारिनक्खता ।
 कडुओ बहुउदवओ य तमाहु संवच्छरं चंदं ॥

बृ. सम्प्रति चन्द्रसंवत्सरलक्षणमाह—
“ससिसमग्रपुण्णमासिं जोएंता विसमचारिनक्खता कडुओ बहुउदओया तमाहु संवच्छरं चंदं ॥

यस्मिन् संवत्सरे नक्षत्राणि विषमचारीणि मासविस- दशनामानीत्यर्थः, राशिना समकं योगभुपगतानि तां तां पीर्णमासां युअन्ति- परिसमापयन्ति, यश कटुकः- शीतातपरोगादिदोष- वहुलतया परिणामदाहणो बहुदकथं तमाहुर्महर्षयः संवत्सरं चान्द्रं- चन्द्रसम्बन्धिनं चन्द्रानुरोधतस्त्रं मासानां परिसमाप्तिभावान्न माससद्शनामनक्षत्रानुरोधतः-

मू. (८२) विसम पवालिणो परिणमंति अणुजसु दिति पुष्कफलं ।
वासं न सम्ब वासइ तमाहु संवच्छरं कम्बं ॥

बृ. सम्रति कर्मसंवत्सरलक्षणमाह-
॥ ९ ॥ “विसम पवालिणो परिणमंति अणुजसु दिति पुष्कफलं ।
वासं न सम्ब वासइ तमाहु संवच्छरं कम्बं ॥”

यस्मिन् संवत्सरे वनस्पतयो विषमं- विषमकालं ‘प्रवालिनः परिणमन्ति’ प्रवालः- पङ्ग- वाङ्कु- रस्तद्युक्ततया परिणमन्ति, तथा अनुत्तुष्वपिस्वस्यऋत्यभावेऽपि पुष्ट्यं फलं च ददति- प्रयच्छन्ति, तथा वर्ष-पानीयं न सम्यक् यस्मिन् संवत्सरे मेघो वर्षति तमाहुर्महर्षयः संवत्सरं कम्बं- कर्मसंवत्सरमित्यर्थः ।

मू. (८३) पुढविदगाणं च रसं पुष्कफलाणं च चेइ आइद्ये ।
अप्येणवि वासेण सम्बं निष्कञ्जए सस्तं ॥

बृ. अधुना सूर्यसंवत्सरलक्षणमाह-
॥ ९ ॥ “पुढविदगाणं च रसं पुष्कफलाणं च देइ आइद्यो ।
अप्येणवि वासेण सम्बं निष्कञ्जए सस्तं ॥”

पृथिव्या उदकस्य तथा पुष्यानां फलानां च रसमादित्यसंवत्सरो ददाति तथा अल्पेनापि- स्तोकेनापि वर्षेण- वृष्ट्या सस्यं निष्पद्यते- अन्तर्भूताण्यर्थत्वात् सस्यं निष्पादयति, किमुक्तं भवति यस्मिन् संवत्सरे पृथिवी तथाविद्योदकसम्पकार्दतीव सरसा भवति उदकमपि परिणाम- सुन्दररसोपेतं परिणमते पुष्यानां च- मधूकादिसम्बन्धिनां फलानां च- चूतफलादीनां रसः प्रचुरः सम्भवति स्तोकेनापि वर्षेण धान्यं सर्वत्र सम्भू निष्पद्यते तमादित्यसंवत्सरं पूर्वर्षयः उपदिशन्ति ।

मू. (८४) आइद्यतेयतविया खण्लवदिवसा उज्ज परिणमंति ।
पूरेति निष्पय थलये तमाहु अभिवह्निं जाण ॥

बृ. अभिवह्नितसंवत्सरलक्षणमाह-
॥ ९ ॥ “आइद्यतेयतविया खण्लवदिवसा उज्ज परिणमंति ।
पूरेऽनिष्पणथलए तमाहु अभिवह्निं जाण ॥”

यस्मिन् संवत्सरे क्षणलवदिवसा ऋतय आदित्यतेजसा कृत्वा अतीव तसा: परिणमन्त यश्च सर्वाण्यपि निष्पस्थानानि स्थलानि च जलेन पूरयति तं संवत्सरं जानीहि यथा तं संवत्सरमभिवह्नितमाहुः पूर्वर्षय इति । तदेवं लक्षणसंवत्सर उक्तः ।

मू. (८५) ता सनिष्ठरसंवच्छरे णं अहावीसतिविहे पं०, तं०-अभियी सवणे जाव उत्तरासाढा, जं वा सणिष्ठरे महग्गहे तीसाए संवच्छरे हि सम्बं नक्खत्तमडलं समाप्तेति ।

बृ. सम्रति शनैश्चरसंवत्सरमाह- ‘ता सनिष्ठरे’ त्यादि, तत्र शनैश्चरसंवत्सरोऽ एविंश-

तिविधः प्रह्लादः, तद्यथा—अभिजितशनैश्चरसंवत्सरः श्रवणः—श्रवणशनैश्चरसंवत्सरः, एवं यावदुत्तराषाढा—उत्तराषाढशनैश्चरसंवत्सरः, तत्र यस्मिन् संवत्सरे अभिजितानक्षत्रेण सह शनैश्चरोयोगमुपादत्ते सोऽभिजितशनैश्चरसंवत्सरः, अब्देन सह यस्मिन् संदर्शयात्तमुपादत्ते स श्रवणशनैश्चरसंवत्सरः । एवं सर्वत्र भावनीयं—‘जं वे’त्यादि, बाशब्दः प्रकारान्तराद्योतनाय तत्त्वं—समस्तं नक्षत्र- मण्डलं शनैश्चरो महाग्रहस्त्रिशता संवत्सरैः समानयति एतावान् कालविशेषस्त्रिशत्र्षष्ठिमाणः शनैश्चरसंवत्सरः ॥

प्राभृतं-१०, प्राभृतप्राभृतं-२० समाप्तम्

- प्राभृतप्राभृतं-२१ :-

बृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य विंशतितमं प्राभृतप्राभृतं, साम्रातं एकविंशतितममारभ्यते, तस्य चायमर्थादिकारो यथा ‘नक्षत्रचक्रस्य द्वाराणि वक्तव्यानि,’ ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (८६) ता कहं ते जोतिसल्लदारा आहितातिवदेजा ?, तत्य खलु इमाओं पञ्च पडिवतीओ पन्नत्ताओ । तत्येगे एवमाहंसु ता कतियादी णं सत्त नक्षत्रात् पुब्वदारिया पन्नता एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु ता महादीया सत्त नक्षत्रात् पुब्वदारिया पन्नता एगे एवमाहंसु २, एगे पुण एवमाहंसु ता धनिङ्गादीया सत्त नक्षत्रात् पुब्वदारिया पन्नता एगे एवमाहंसु ३, एगे पुण एवमाहंसु ४, अस्सिणीयादीया णं सत्त नक्षत्रात् पुब्वदारिया पं० एगे एवमाहंसु ५, एगे पुण एवमाहंसु ता भरणीयादीया णं सत्त नक्षत्रात् पुब्वदारिया पन्नता ।

तथ्य जे ते एवमाहंसु ता कतियादी णं सत्त नक्षत्रात् पुब्वदारिया पं० ते एवमाहंसु—तं० कतिया रोहिणी संठाणा अद्वा पुनव्वसु पुस्तो असिलेसा, सत्त नक्षत्रात् पुब्वदारिया पं० ते एवमाहंसु—तं० कतिया रोहिणी संठाणा अद्वा पुनव्वसु पुस्तो असिलेसा, सत्त नक्षत्रात् दाहिणदारिया पं० तं०—महा पुब्वफग्गुणी उत्तराकाग्गुणी हत्थो वित्ता साई विसाहा, अनुराधादीया सत्त नक्षत्रात् पच्छिमदारिया पं० तं०—अनुराधा जेद्वा मूलो पुब्वासाढा उत्तरासाढा अभियी सवणो, धणिङ्गादीया सत्त नक्षत्रात् उत्तरदारिया पं० तं०—धनिङ्गा सत्तभिसया पुब्वदारिया पं० ते एवमाहंसु तं०—महा पुब्वफग्गुणी हत्थो वित्ता साती विसाहा, अनुराधादीया सत्त नक्षत्रात् दाहिणदारिया पं० तं०—अनुराधा जेद्वा मूले पुब्वासाढा उत्तरासाढा अभियी सवणे, धनिङ्गादीया सत्त नक्षत्रात् पच्छिमदारिया पं० तं०—धणिङ्गा सत्तभिसया पुब्वापोद्वता उत्तरापोद्वता रेवती अस्सिणी भरणी, कतियादीया सत्त नक्षत्रात् उत्तरदारिया पं०, तंजहा—कतिया रोहिणी संठाणा अद्वा पुनव्वसु पुस्तो अस्सेसा । तथ्य णं जे ते एवमाहंसु, ता धणिङ्गादीया सत्त नक्षत्रात् पुब्वदारिया पं० ते एवमाहंसु, तंजहा—धनिङ्गा सत्तभिसया पुब्वाभद्रवया उत्तराभद्रवता रेवती अस्सिणी भरणी, कतियादीया सत्त नक्षत्रात् दाहिणदारिया पं० तंजहा—कतिया रोहिणी संठाणा अद्वा पुनव्वसु पुस्तो अस्सेसा, महादीया सत्त नक्षत्रात् पच्छिमदारिया पं० तंजहा—महा पुब्वफग्गुणी उत्तराकाग्गुणी हत्थो वित्ता साती विसाहा, अनुराधादीया सत्त नक्षत्रात् उत्तरदारिया पं० तं०—अनुराधा जेद्वा मूलो पुब्वासाढा उत्तरासाढा अभीदीया सवणो ।

तथ्य जे ते एवमाहंसु, ता अस्सिणी आदिया सत्त नक्षत्रात् पुब्वदारिया पन्नता, एते एवमाहंसु,

तंजहा—अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्वा पुनव्वसू, पुस्सादिया सत नक्खता दाहिणदारिया पन्तता तं०—पुस्सा अस्सेसा महा पुव्वाफगुणी उत्तराफगुणी हत्थो चित्ता, सादीयादीया सत नक्खता पच्छिमदारिया पं० तंजहा—सातीविसाहा अनुराहा जेड्डा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा, अभीयीआदि सत नक्खता उत्तरदारिया पं०, तं०—अभिई सवणो धनिड्डा सतभिसया पुव्व भद्रवया उत्तरभद्रवया रेवती ।

तत्य जे ते एव० ता भरणिआदीया सत न० पुव्वदारिया पं० ते एव० भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्वा पुनव्वसू पुस्सो, अस्सेसादीया सत न० दाहिणदारिया प० अस्सेसा महा पुव्वाफगुणी उत्तराफगुणी हत्थो चित्ता साई, विसाहादीया सत न० पच्छिमदारिया पं० तं०—विसाहा अनुराहा जेड्डा मूलो पुव्वासाढा उत्तरासाढा अभिई, सवणादीया सत न० उत्तरदारिया प०—सवणो धणिड्डा सतभिसया पुव्वापोड्डवया उत्तरपोड्डवया रेवती अस्सिणी, एते एव० ।

वयं पुण एवं वदामो ता अभिईयादि सत न० पुव्वदारिया प०—अभियी सवणो धणिड्डा सतभिसया पुव्वापोड्डवता उत्तरपोड्डवया रेवती, अस्सिणीआदिया सत न० दाहिणदारिया पं० अस्सिणी भरणी कत्तिया रोहिणी संठाणा अद्वा पुनव्वसू, पुस्सादीया सत न० पच्छिमदारिया पं० पुस्सो अस्सेसा महा पुव्वाफगुणी उत्तराफगुणी हत्थो चित्ता, सातीआदीया सत न० उत्तरदारिया पं०, साती विसाहा अनुराहा जेड्डा मूले पुव्वासाढा उत्तरासाढा ॥

वृ. 'ता कहं ते जोइसदारा' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं?—केन प्रकारेण केन क्रमेणेत्यर्थः ज्योतिषो—नक्षत्रचक्रस्य द्वाराणि आख्यातानीति चदेत्?, एवमुक्ते भगवानेतद्विषये यावत्यः परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयस्तावतीरुपदर्शयति—'तत्ये' त्यादि, तत्र—द्वारविचारविषये खल्लिमा—वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः प्रज्ञसाः, ता एव क्रमेणाह—

'तत्येगे' त्यादि, तत्र—तेषां पञ्चानां परतीर्थिकसङ्घातानां मध्ये एके एवमाहुः—कृतिकादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि प्रज्ञसानि, इह येषु नक्षत्रेषु पूर्वस्यां दिशि गच्छतः प्रायः शुभमुपजायते तानि पूर्वद्वारकाणि, एवं दक्षिणद्वारकादीन्यपि वक्ष्यमाणानि भावनीयानि, अत्रिवोपसंहारमाह—'एगे एवमाहंसु', एके पुनरेवमाहुः—अनुराधादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि प्रज्ञसानि, अत्राप्युपसंहारः—'एगे एवमाहंसु', एवं शेषाण्यप्युपसंहारवाक्यानि योजनीयानि, एके पुनरेवमाहुः—धनिष्ठादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि, एके पुनरेवमाहुः—अश्विन्यादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि प्रज्ञसानि, एके पुनरेवमाहुर्भरण्यादीनि सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि, सप्तत्येतेषामेव पञ्चानामपि मतानां भावनिकामाह—'तत्य जे ते एवमाहंसु' इत्यादि सुगमं, भगवान् ऋषमतमाह—'वयं पुण' इत्यादि पाठसिद्धम् ॥

प्राभृते—१०, प्राभृतप्राभृते—२१ समाप्तम्

-: प्राभृतप्राभृते—२२ :-

वृ. तदेवमुक्तं दशमस्य प्राभृतस्य एकविंशतितमं प्राभृतप्राभृतं, सप्तति द्वाविंशतितम—मारभ्यते, तस्य चायमथाधिकारो यथा 'नक्षत्राणां विचयो वक्तव्यः' ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मृ. (८७) ता कहं ते नक्खतविजये आहितेति वदेझा ?, ता अवण्णं जंवुदीवे २ जाव

परिक्खेवेण, ता जंबुद्धीवे णं दीके दो चंदा पभासेंसु वा पभासेति वा पभासिस्संति वा दो सूरिया तविंसु वा तवेति वा तविस्संति वा, छप्पनं नक्खता जोयं जोएंसु वा ३, तंजहा-दो अभीयी दो सवणा दो धणिहा दो सतभिसया दो पुञ्चापोडवता दो उत्तरापोडवता दो रेवती दो अस्सिणी दो भरणी दो कतिया दो रोहिणी दो संठाणा दो अद्वा दो पुञ्चव्वसू दो पुस्सा दो अस्सेसाओ दो महा दो पुञ्चाफग्गुणी दो उत्तराफग्गुणी दो हत्था दो चित्ता दो साई दो अनुराधा दो जेडा दो मूला दो पुञ्चासाढा दो उत्तरासाढा । ता एएसि णं छप्पनाए नक्खताणं अत्थि नक्खता जे णं नव मुहुते सतावीसं च सत्तहिमागे मुहुतस्स चंदेण सद्धि जोयं जोएंति, अत्थि नक्खता जे णं पन्नरस मुहुते घंदेण सद्धि जोयं जोएंति, अत्थि नक्खता जे णं तीसमुहुते चंदेण सद्धि जोयं जोएंति, अत्थि नक्खता जे णं पण्यालीसं मुहुते चंदेण सद्धि जोयं जोएंति ।

ता एतेसि णं छप्पनाए नक्खताणं कतरे नक्खता जे णं नक्खमुहुते सतावीसं च उत्तराफुमागे मुहुतस्स चंदेण सद्धि जोयं जोएंति, कतरे नक्खता जे णं पत्ररसमुहुते चंदेण सद्धि जोयं जोएंति, कतरे नक्खता जे णं तीसमुहुते चंदेण सद्धि जोयं जोएंति, कतरे नक्खता जे णं पण्यालीसं मुहुते चंदेण सद्धि जोयं जोएंति । ता एतेसि णं छप्पनाए नक्खताणं तत्थ जे ते नक्खता जे णं नव मुहुते सतावीसं च सत्तहिमागे मुहुतस्स चंदेण सद्धि जोयं जोएंति ते णं दो अभीयी, तत्थ जे ते न० जे णं पन्न-रस मुहुते चंदेण सद्धि जो० ते णं बारस, तं० दो सतभिसया दो भरणी दो अद्वा दो अस्सेसा दो साती दो जेडा, तत्थ जे णं तीसमुहुते चंदेण सद्धि जो० ते मंतीसं, तं० दो सवणा दो धणिहा दो पुञ्चभदवता दो रेवती दो अस्सिणी दो कतिया दो संठाणा दो पुस्सा दो महा दो पुञ्चाफग्गुणी दो हत्था दो चित्ता दो अनुराधा दो मूला दो पुञ्चासाढा ।

तत्थ जे ते नक्खता जे णं पण्यालीसं मुहुते चंदेण सद्धि जोएंति ते णं बारस, तंजहा-दो उत्तरापोडवता दो रोहिणी दो पुञ्चव्वसू दो उत्तराफग्गुणी दो विसाहा दो उत्तरासाढा, ता एएसि णं छप्पनाए नक्खताणं अत्थि नक्खते जे णं चतारि अहोरते छद्म मुहुते सूरिएण सद्धि जोयं जोएंति, अत्थि नक्खता जे णं छ अहोरते एकवीसं च मुहुते सूरेण सद्धि जोयं जोएंति, अत्थि नक्खता जे णं वीसं अहोरते लित्रि य मुहुते सूरेण सद्धि जोयं जोएंति, एएसि णं छप्पनाए नक्खताणं कयरे नक्खता जे णं तं चैव उद्धारेयव्वं ।

ता एतेसि णं छप्पनाए नक्खताणं तत्थ जे ते नक्खता जे णं चतारि अहोरते छद्म मुहुते सूरेण सद्धि जोयं जोएंति, ते णं दो अभीयी, तत्थ जे ते नक्खता जे णं छ अहोरते एकवीसं च मुहुते सूरेण सद्धि जोयं जोएंति, ते णं बारस, तंजहा-दो सतभिसया दो अद्वा दो अस्सेसा दो साती दो विसाहा दो जेडा, तत्थ जे ते नक्खता जे णं तेरस अहोरते बारस मुहुते सूरेण सद्धि जोयं जोएंति, ते णं तीसं, तंजहा-दो सवणा जाव दो पुञ्चासाढा, तत्थ जे ते नक्खता जे णं वीसं अहोरते लित्रि य मुहुते सूरेण जोयं जोएंति, ते णं बारस, तंजहा-दो उत्तरापोडवता जाव उत्तरासाढा

बृ. 'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं !—केन 'नक्खतविजयं' ति विष्वार्थिद्वा स्वभावात् स्वरूपनिर्णये वर्तते, तथा चोक्तमन्यत्र "आमवचनं प्रवचनं ज्ञात्वा विद्ययस्तदर्थनिर्णय नम् ।" तत्र विद्ययनं विद्ययो नक्षत्राणां विद्ययो नक्षत्रविद्ययः—नक्षत्राणां स्वरूपनिर्णय आख्यात इति वदेत् ?, भगवानाह—'ता अयण्ण' मित्यादि, इदं जम्बूद्धीपवाक्यं पूर्वत् परिपूर्ण स्वयं कृत्वा

परिभावनीयं, 'ता जंदुदीवे ण' मित्यादि, तत्र जम्बूदीपे णमिति वाक्यालङ्घरे द्वीपे द्वी चन्द्री प्रभासितवन्तौ प्रभासेते प्रभासिष्येते, द्वी सूर्यी तापितवन्तौ तापवतस्तापविष्यतः, षट्पञ्चाशशङ्खत्राणि चन्द्रादिभिः सह योगमयुक्तं युक्तं योक्ष्यन्ति, तत्र तान्येव षट्पञ्चाशशङ्खत्राणि दर्शयति-

'तंजहे'त्यादि सुगमं, इह भरतक्षेत्रे प्रतिदिवसमष्टविंशतिरेव नक्षत्राणि चारं चरन्ति, ततः पूर्वमस्य दशमस्य प्राभृतस्य द्वितीये प्राभृतप्राभृतेऽष्टविंशते नक्षत्राणां चन्द्रमसा सूर्वेण च सह योगपरिमाणं चिन्तितं, सम्राति पूनः सकलमेव जम्बूदीपमधिकृत्य नक्षत्राणि चिन्त्यमानानि वर्तन्ते, तानि च सर्वसङ्ख्यया षट्पञ्चाशत्, ततस्तेषां सर्वेषामपि चन्द्रसूर्याभ्यां सह योगमधिकृत्य मुहूर्तपरिमाणं चिचिन्तयिषुरिदमाह— 'ता एएसि न' मित्यादि, एतद्य प्रागुक्तद्वितीयप्राभृत-प्राभृतवत्यरिभावनीयम् । तदेवं कालमधिकृत्य चन्द्रमसा सूर्वेण सह योगपरिमाणं चिन्तितं, सम्राति क्षेत्रमधिकृत्य तद्यचिन्तयिषुः प्रथमतः सीमाविष्कर्मविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (CC) ता कहं ते सीमाविक्खंभे आहितेते वदेत्ता ? , ता एतेसि णं छप्न्नाए नक्खताणं अत्यि नक्खता जेसि णं छसया तीसा सत्तद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्खंभो, अत्यि नक्खता जेसि णं सहससं पंचोत्तरं सत्तसद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्खंभो, अत्यि नक्खता जेसि णं दो सहस्सा दसुतरा सत्तद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्खंभो, अत्यि नक्खता जेसिणं तिसहस्सं पंचदसुतरं सत्तसद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्खंभो, ता एतेसि णं छायन् एच्चन्द्रलाणं कतरे नक्खता जेसि णं छसया तीसा तं देव उद्यारेतव्वं ।

ता एएसि णं छप्न्नाए नक्खताणं कवरे नक्खता जेसि णं तिसहस्सं पंचदसुतरं सत्तसद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्खंभो ? , ता एतेसि णं छप्न्नाए नक्खता णं तत्य जे ते नक्खता जेसि णं छ सत्ता तीसा सत्तद्विभागतीसतिभागेणं सीमाविक्खंभो ते णं दो अभीयी, तत्य जे ते नक्खता जेसि णं सहस्सं पंचोत्तरं सत्तसद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं वारस, तंजहा—दो सतभिसया जाव दो जेड्हा, तत्य जे ते नक्खता जेसि णं दो सहस्सा दसुतरा सत्तद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं तीस, तं०—दो सवणा जाव दो पुच्चासाढा, तत्य जे ते नक्खता जेसि णं तिनि सहस्सा पन्नसुतरा सत्तद्विभागतीसतिभागाणं सीमाविक्खंभो ते णं वारस, तं०—दो उत्तरा पोडुवता जाव उत्तरासाढा वा ।

बृ. 'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ? —केन प्रकारेण कियत्या विभागसङ्ख्यया इत्यर्थः, भगवन् ! त्वया सीमाविष्कर्म आछ्यात इति वदेत्, भगवानाह— 'ता एएसि ण' मित्यादि, इहायविंशत्या नक्षत्रैः स्वयत्या स्वस्वकालपरिमाणेन क्रमशो यावत् क्षेत्र बुद्ध्या व्याप्यमानं सम्भाव्यते तावदेकमर्खमण्डलमुपकल्यते, एतावद्यमाणमेव द्वितीयमर्धमण्डलमित्येवं प्रमाणं बुद्धिपरिकल्पितमेकं परिपूर्णमण्डलं । तस्य मण्डलस्य 'मण्डलं सयसहस्रेण अडानउए सएहि छिता इद्योस नक्खते खेतपरिभागे नक्खतविजए पाहुडे आहियतिबेमि' इति वक्ष्यमाणवचनात् आद्यानवतिशताधिकशतसहस्रविभा-गैरिंभज्यते, किमेवं सङ्ख्यानां भागानां कल्पने निवन्धनमिति चेत्, उच्यते, इह त्रिविधानि नक्षत्राणि, तद्यथा—समक्षेत्राणि अर्जुक्षेत्राणि द्वयर्दुक्षेत्राणि च, तत्र वावद्यमाणं क्षेत्रमहोरात्रेण गम्यते नक्षत्रैस्ता-वत्क्षेत्रप्रमाणं चन्द्रेण सह योगं यानि गच्छति तानि समक्षेत्राणि, तानि च पञ्चदश, तद्यथा— श्रवणो धनिष्ठा पूर्वभद्रपदा रेवती अश्विनी कृतिका

मृगशिरः पुष्टो मघा पूर्वफाल्युनी हस्तः चित्राऽनुराधा मूलः पूर्वजिणा इति, तथा यानि अहोरात्रप्रमितस्य क्षेत्रस्यार्द्धं चन्द्रेण सह योगमश्नुवते तान्यद्वक्षेत्राभि, तानि च षट् तद्यथा—शतभिषक् भरणी आर्द्रा अङ्गेष्ठा स्वातिः येष्वेति, तदा द्विरीयन्दै एव दत्त उद्युर्द्धे, साध्मित्यर्थः ।

द्वयद्व्यमन्दूधिकं क्षेत्रमहोरात्रप्रमितं चन्द्रयोगयोग्यं येषां तानि द्वयद्व्यक्षेत्राणि, तान्यपि पट् तद्यथा—उत्तरभद्रपद्मा उत्तरफाल्युनी उत्तराषाढा रोहिणी पुनर्वसु विशाखा चेति, तत्र सीमापरिमाणविन्तायामहोरात्रः सतषषिभागीक्रयते इति समक्षेत्राणां क्षेत्रं प्रत्येकं सप्तषषिभागाः परिकल्प्यन्ते, अद्वक्षेत्राणां अव्यस्तिशत् अद्वृच, द्वयद्व्यक्षेत्राणां शतमेकमद्वृच, अभिजिन्नक्षत्रस्य एकविंशति सप्तषषिभागाः, समक्षेत्राणि च नक्षत्राणि पञ्चदशेति सप्तषषिपञ्चदशभिर्गुण्यते, जातं सहस्रपञ्चोत्तरं, अद्वक्षेत्राणि पडिति ततः सार्द्धा त्रयस्तिशत् षड्भिर्गुण्यते, जाते द्वे शते एकोत्तरे, द्वयद्व्यक्षेत्राण्यपि षट्, ततः शतमेकमद्वृच पद्मिभस्ताडयते, जातानि षट् शतानि अव्यस्तिशत्, अभिजिन्नक्षत्रस्य एकविंशति, सर्वसहस्र्यया जातानि अष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि, एतावद्भागपरिमाणमेकमद्व्यमण्डलमेतावद्भागमेव द्वितीयमिति त्रिंशदधिकान्यष्टादश शतानि द्वाभ्यां गुण्यन्ते जातानि षट्त्रिंशच्छतानि पष्ट्यधिकानि, एकैकस्मिन्नहोरात्रे किल त्रिंशन्मुहूर्ता इति प्रत्येकमेतेषु पष्ट्यधिकषट्त्रिंशच्छतसहस्र्येषु भागेषु त्रिंशद्भागकल्पनायां त्रिंशतागुण्यन्ते, जातमेकं शतसहस्रमष्टानवति शतानि, तत इत्यमण्डलस्य भागान् परिकल्प्य भगवान् प्रतिबद्धनं ददाति—

‘ता’ इति तत्र एतेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये ऽस्तीति निषातत्वादार्थत्वाद्वा स्तस्ते नक्षत्रे यद्योः प्रत्येकं षट् शतानि त्रिंशदधिकानि सप्तषषित्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः—सीमापरिमाणं, तथाऽस्तीति सन्ति तानि नक्षत्राणि येषां प्रत्येकं पञ्चोत्तरं सहस्रं सप्तषषित्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः, सन्ति तानि नक्षत्राणि येषां प्रत्येकं द्वे सहस्रं दशोत्तरे सप्तषषित्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः, सन्ति तानि नक्षत्राणि येषां प्रत्येकं त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तषषित्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः, एवं भयक्ता सामान्येनोक्ते भगवान् गीतमो विशेषवगमनिभित्तं भूयः प्रश्नयति—

‘ता एएसि ण’ मित्यादि, तत्र एतेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये कतराणि तानि नक्षत्राणि येषां षट् शतानि त्रिंशानि सप्तषषित्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः, ‘ते चैव उद्यारेयव्यं’ ति तदेवानन्तरोक्तमुक्तप्रकारेणोद्यारपितव्यं, तद्यथा—‘कयरे नक्षत्रता जेसिं सहस्रं पञ्चोत्तरं सत्तद्विभागतीसद्भागाणं सीमाविष्कम्भो, कयरे नक्षत्रता जेसिं दो सहस्रादसुतारा सत्तद्विभाग तीसद्भागाणं सीमाविष्कम्भो’ इति, वरमं तु सूत्रं साक्षादाह ‘कयरे नक्षत्रता’ इत्यादि, एतानि त्रीण्यपि सूत्राणि सुगमानि (च), भगवानाह—‘ता एएसि ण’ मित्यादि, तत्र एतेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि येषां षट् शतानि त्रिंशानि सप्तषषिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कम्भः ते द्वे अभिजिन्नक्षत्रे, कथमेतदवसीयते इति चेत्, उच्यते, इह एकैकस्याभिजितो नक्षत्रस्य सप्तषषिखण्डीकृतस्याहोरात्रग्यस्य क्षेत्रस्य सल्का एकविंशतिभूग्याश्चन्द्रयोगयोग्याः, एकैकारिंश्च भागे त्रिंशद्भागपरिकल्पनादेकविंशतिस्त्रशता गुण्यते, जातानि षट् शतानि त्रिंशदधिकानि, तथा

तत्र तेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि येषां प्रत्येकं पञ्चोत्तरं सहस्रं सप्तषट्टित्रिशद्भागानं सीमाविष्कर्षः तानि द्वादश, तथथा—द्वे शतभिषजौ ‘जाव दो जेझुआ’ इति यावच्छब्दकरणादेवं द्रष्टव्यं—‘दो भरणीओदो अद्वाओदो असेसाओदो साईओदो जेझुओ’ इति ।

तथाहि—एतेषां द्वादशानामपि नक्षत्राणां प्रत्येकं सप्तषट्टिखण्डीकृतस्याहोरात्रगम्यस्य क्षेत्रस्य सल्लः सार्वद्वयस्त्रिंशद्भागाश्चन्द्रयोगे योग्यास्ततस्यस्त्रशत् त्रिंशता गुण्यते जातानि नव शताति नवत्यधिकानि, अर्द्धस्यापि च त्रिंशता गुणयित्वा द्वाम्यां भागे हते लब्धाः पञ्चदस, सर्वसहस्र्यया जातं पञ्चोत्तरं सहस्रं, तथा तत्र तेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि येषां द्वैसहस्रेदशोत्तरे सप्तषट्टिभागत्रिंशद्भागानां सीमाविष्कर्षस्तानि त्रिंशत्, तथथा—द्वै श्रवणी ‘जाव दो पुव्वासाढा’ इति यावच्छब्दादेवं पाठो द्रष्टव्यः—‘दो धणिङ्गु दो पुव्वमहदवादो रेवई दो अस्सिणी दो कत्तिया दो मिगसिरा दो पुस्सा दो मघा दो पुव्वफगुणीओ दो हत्था दो चित्ता दो अणुराहा दो मूला दो पुव्वासाढा’ इति ।

तथाहि—एतानि नक्षत्राणि समक्षेत्राणि, तत एतेषां सप्तषट्टिखण्डीकृतस्याहोरात्रगम्यस्य क्षेत्रस्य सल्लः परिपूर्णा सप्तषट्टभागाः प्रत्येकं चन्द्रयोगयोग्याः, तेन सप्तषट्टिस्त्रिंशता गुण्यते, जाते द्वैसहस्रेदशोत्तरे इति, तथा तत्र—तेषा षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि येषां प्रत्येकं त्रीणि सहस्राणि पञ्चदशोत्तराणि सप्तषट्टित्रिंशद्भागानां सीमाविष्कर्षस्तानि द्वादश, तथथा—द्वै उत्तरे प्रोक्षपदे ‘जाव दो उत्तरासाढा’ इति यावच्छब्दकरणादेवं द्रष्टव्यं ‘दो रोहिणी दो पुनव्वसू दो उत्तरफगुणी दो विसाहा दो उत्तरासाढा’ इति, एतानि हि नक्षत्राणि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि ततः सप्तषट्टिखण्डीकृतस्याहोरात्रगम्यस्य क्षेत्रस्य सल्लाश्चन्द्रयोगयोग्या भागाः शतमेकमर्द्धं च प्रतेयमवगन्तव्याः, तत्र शतं त्रिंशता गुण्यते, जातानि त्रीणि सहस्राणि, अर्द्धमपि त्रिंशता गुणयित्वा द्वाम्यां विभज्यते लब्धाः पञ्चदशेति ।

मृ. (८१) एतेसि णं छप्पन्नाए नक्खत्ताणं किं सता पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोर्णति, ता एतेसि णं छप्पन्नाए नक्खत्ताणं किं सया सायं चंदेण सद्धिं जोयं जोर्णति ?, एतेसि णं छप्पन्नाए नक्खत्ताणं किं सया दुहा पविसिय २ चंदेण सद्धिं जोयं जोर्णति ?, ता एएसि णं छप्पन्नाए नक्खत्ताणं न किंपि तं जं सया पादो चंदेण सद्धिं जोयं जोर्णति, नो सया सागं चंदेण सद्धिं जोयं जोर्णति, नो सया दुहओ पविसिता २ चंदेण सद्धिं जोयं जोर्णति, नन्नत्य दोहिं अभीर्यीहिं, ता एतेण दो अभीरी पायंविय २ चोत्तालीसं २ अमावासं जोर्णति, नो घेव णं पुण्णिमासिणि ।

मृ. ‘ता एएसि ण’ मित्यादि, ता इति तत्र तेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये किं नक्षत्रं यत् सदा प्रातरेव चन्द्रेण सार्वं योगं युनक्ति ?, किं नक्षत्रं यत्सदा सायं—दिवसावसानसमये चन्द्रेण सार्वं योगं युनक्ति, किं तत्रक्षत्रं यत्सदा द्विधा—प्रातः सायं च समये प्रविश्य २ चन्द्रेण सार्वं योगं युनक्ति ?, भयवानाह—‘ता एएसि ण’ मित्यादि, तत्र एतेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये न किमपि तत्रक्षत्रमस्ति यत्सदा प्रातरेव चन्द्रेण सार्वं योगं युनक्ति, किं सर्वथा नेत्याह—‘नन्नत्य’ त्यादि, नेति प्रतिषेधोऽन्यत्र द्वाम्यामभिजिद्भामवसेयः, कस्मादित्याह—‘ता एएसि ण’ मित्यादि ता इति तत्र—तेषां षट्पञ्चाशतो नक्षत्राणां मध्ये एते—अनन्तरोदिते हैं अभिजितौ—अभिजिनक्षत्रे युगे युगे प्रातरेव प्रातरेव चतुश्चत्वारिंशतमामावास्यां चन्द्रेण सह योगमुपगम्य

युद्धकः—परिसमापयतः, नो चैव पौर्णमासीं, अथ कथमेतदवसीयते, यथा युगे युगे चतुश्चत्वारिंशत्तमा २ ममावास्यां सदैव प्रातः समये अभिजिन्नक्षत्रं चन्द्रेण सर्वद्य योगमुपागम्य परिसमापयतीति ? , उच्यते, पूर्वचार्योपदर्शितकरणवशात्, तथाहि—तिथ्यानयनार्थं तावत्करणमिद—

॥ ३ ॥ 'तिहिरासिमेव बावद्विभाइया सेसमेगसद्विगुणं च ।
बावद्वीए विभत्तं सेसा अंसा तिहिसमती ॥'

अस्या अक्षरगमनिका—ये युगमध्ये चन्द्रमासा अतिक्रान्तास्ते तिथि राश्यानयनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, गुणयित्वा च तस्य राशेभागो द्वाषषट्या हियते, ह्रते च भागे यदवतिष्ठते तस्मिन्नेकषट्या गुणयित्वा द्वाषषट्या विभक्ते ये अंशा उद्धरन्ति सा विवक्षिते दिने विवक्षिततिथिपरिसमाप्ति, ततश्चतुश्चत्वारिंशत्तमायामपादास्यायां चिन्त्यमानायां त्रिचत्वारिंशत्यन्द्रमासा एकं च चन्द्रमासस्य पर्वचाप्यते, ततस्त्रचत्वारिंशत्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि द्वादश शतानि नवत्यधिकानि, तत उपरितनाः पर्वगताः पञ्चदश प्रक्षिप्यन्ते, जातानि ब्रयोदश शतानि पञ्चोत्तराणि, तेषां द्वाषषट्या भागो हियते लब्ध्या एकविंशतिं, सा त्यन्यते, शेषास्तिष्ठन्ते त्रयः, ते एकषट्या गुण्यन्ते, जातं त्रशीत्यधिकं शतं, तस्य द्वाषषट्या भागे ह्रते लब्धी द्वी, ती त्यक्ती, शेषा तिष्ठत्येकोनषष्टि, आगतमेकोनषष्टिद्वाषषष्टिभागास्तस्मिन् दिनेऽमावास्या ।

अमावास्यासु पौर्णमासीषु च नक्षत्रानयनार्थं प्रागुक्तमेव करणं, तत्र ध्रुवराशि, पट्टषष्टिमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाषषष्टिभागा एकस्य च द्वाषषष्टिभागस्य एकः सप्तषष्टिभागः तत्र चतुश्चत्वारिंशत्तमा अमावास्या चिन्त्ययितुमारब्धा, ततश्चतुश्चत्वारिंशता स गुण्यते, जातानि मुहूर्तनामेकोनत्रिंशत्यतानि चतुरुत्तराणि एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाषषष्टिभागानां द्वे शते विंशत्यधिके एकस्य च द्वाषषष्टिभागस्य चतुश्चत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः, तत्र पुनर्वसुप्र-भृतिकमुत्तराषाढापर्यन्तं चत्वारिंशतानि द्विचत्वारिंशदधिकानि मुहूर्तनामेकस्य च मुहूर्तस्य पट्टचत्वारिंशद् द्वाषषष्टिभागाः इत्येवंप्रमाणं शोध्यते । जातानि मुहूर्तनां चतुर्विंशतिं शतानि द्वाषषट्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिद्वाषषष्टिभागा एकस्य च द्वाषषष्टिभागस्य पट्टषष्टिसप्तषष्टिभागाः इत्येवंप्रमाणं यावत्सम्भवं शोधनीयं, तत्र त्रिगुणमपि शुद्धिभासादयतीति त्रिगुणं कृत्वा शोध्यते, स्थिताः पश्यात् षण्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तत्रिंशत् द्वाषषष्टिभागा एकस्य च द्वाषषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः आगतं चतुश्चत्वारिंशत्तमायमावास्यायामभिजिन्नक्षत्रं पद्मसु मुहूर्तेषु सप्तपस्य च मुहूर्तस्य सप्तत्रिंशति द्वाषषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु गतेषु परिसमापयति ।

सम्प्रत्यमावास्यापौर्णमासीप्रक्रमादेव तत्प्रलयणां चिकीर्षुरिदमाह—

मू. (१०) तत्य खलु इमाओ बावद्विं पुण्णिमासिणीओ बावद्विं अमावासा ओ पन्ताओ, ता एएसि णं पंचम्हं संबच्छराणं पद्ममं पुण्णिमासिणि वंदं किंसि देसांसि जोएइ ?

ता जंसि णं देसांसि वंदे वरिमं बावद्विं पुण्णिमासिणि जोएति ताए तेणं पुण्णिमासिणिङ्गाणातो मंडलं घउव्वीसेणं सतेणं छेत्ता दुवत्तीसं भागे उवातिणाविज्ञा एत्यणं से वंदे पद्ममं पुण्णिमासिणि

जोएति । ता एएसिणं पंचण्ह संवच्छरामं दोद्धं पुण्णिमासिणि चंदे कंसि देसंसि जोएति, ता जंसि णं देसंसि चंदे पढ्मं पुण्णिमासिणि जोएति, ता तेणं पुण्णिमासिणिङ्गाणातो मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाइणावेता, एत्य णं से चंदे दोद्धं पुण्णिमासिणि जोएति ।

ता एएसि णं पंचण्ह संवच्छराणं तच्चं पुण्णिमासिणि चंदे कंसि देसंसि जोएति ?, ता जंसि णं टेसंसि चंदो दोद्धं पुण्णिमासिणि जोएति, ताते पुण्णिमासिणीङ्गामातो मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवाइणावेता । एत्य णं तच्चं चंदे पुण्णिमासिणि जोएति, ता एतेणं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णिमासिणि चंदे कंसि देसंसि जोएति ?, ता जंसि णं देसंसि चंदे तच्चं पुण्णिमासिणि जोएति, ताते पुण्णिमासिणिङ्गाणाते मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं छेत्ता दोण्णि अङ्गासीते भागसते उवायिणावेता एत्य णं से चंदे दुवालसमं पुण्णिमासिणि जोएति, एवं खलु एतेणुवाएणं ताते २ पुण्णिमासिणिङ्गाणाते मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवातिणावेता तंसि २ देसंसि तं तं पुण्णिमासिणि चंदे जोएति ।

ता एतेसि णं पंचण्हं संवच्छराणं चरमं बावह्नि पुण्णिमासिणि चंदे कंसि देसंसि जोएति ता जंबुद्धीवस्त्र णं २ पाईणपडिमायताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउव्वीसेणं सतेणं छेत्ता दाहिणिलङ्सि चउव्वागमंडलसि सत्तावीसं चउभागे उवायणावेता अङ्गावीसतिभागे वीसहा छेत्ता अङ्गारसभागे उवातिणावेता तिहिं भागेहिं दोहिं य कलाहिं पद्धत्यिमिलङ्सि चउव्वागमंडलं असंपते एत्य णं चंदे चरिमं बावह्नि पुण्णिमासिणि जोएति ।

ब्रु, 'तथ्य खलु' इत्यादि, तत्र युगे खलुइमा-वक्ष्यमाणस्वरूपा द्वाषष्टिः पौर्णमास्यो द्वाषष्टिर-मावास्याः प्रजाताः, एवमुक्ते भगवान् गौतमः पृच्छते-'ता' इति तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां चन्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्तिपरिसमापयति भगवानाह- 'ता जंसि ण' मित्यादि, तत्र यस्मिन् देशे चन्द्रश्चरमां पाश्चात्ययुगपर्यन्तवर्तिनीं द्वाषष्टितमां पौर्णमासीं युनक्ति-परिसमापयति तस्मात् पूर्णमासीस्थानात्-चरमद्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिस-मासिस्थानात् परतो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा-विभज्य तद्गतान् द्वात्रिंशतं भागान् उपादाय-गृहीत्वा अत्र द्वात्रिंशद्भागरूपे देशे चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति-परिसमापयति, भूयः प्रश्नं करोति ।

'ता एएसि ण' मित्यादि, ता इति-तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये या द्वितीया पौर्णमासी तां चन्द्रः कस्मिन् देशे परिसमापयति ?, भगवानाह- 'ता जंसि ण' मित्यादि, तत्र यस्मिन् देशे चन्द्रः प्रथमां पौर्णमासीं युनक्ति-परिसमापयति तस्मात्पूर्णमासी-स्थानात्-प्रथमपौर्णमासीपरिसमासिस्थानात् परतो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा तद्गतान् द्वात्रिंशतं भागानुपादायात्र प्रदेशे चन्द्रो द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयति, एवं द्वितीयपौर्णमा-सीविषयमपि सूत्रं व्याख्येयम्, एवं द्वादशपौर्णमासीविषयमपि, नवरं 'दोन्नि अङ्गासीए भागसए' ति द्वितीयस्याः पौर्णमास्याः परतो द्वादशी किल पौर्णमासी नवमी भवति, ततो नवमिद्वात्रिंशतो गुणने द्वे शते अशाशीत्यधिके भवतः, सम्ब्रात्यतिदेशमाह- 'एवं खलु' इत्यादि, एवं-उक्तेन प्रकारेण खलु-निश्चितमेतेनानन्तरोदितेनोपायेन यां यां पौर्णमासीं चत्र चत्र देशे परिसमापयति तस्यास्तस्या: पौर्णमास्यास्तोऽनन्तरां पौर्णमासीं तस्मात्यपौर्णमासीपरिसमास्थानात् मण्डलं

चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा परतस्तदगतान् द्वात्रिंशतं २ भागानुपादाय तस्मिन् २ देशे चन्द्रः परिसमापयति, स चैवं परिसमापयन् तावद्वेदितव्यो यावद् भूयोऽपि चरमां द्वाषष्ठिं पीर्णमासीं पंक्तिं तस्मिन् देशे परिसमापयति यस्मिन् देशे पाद्यात्ये युगे चरमां द्वाषष्ठिं पीर्णमासीं रिसमापितवान्, कथमेतदवसीयते इति चेत्, उत्थाते, गणितक्रमवशात्, तथाहि-

पाश्चात्ययुगचरमद्वाषष्ठितमपीर्णमासीपरिसमासित्यानात् परतो मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिक-शतप्रविभक्तस्य सत्कानां द्वात्रिंशतो भागानामतिक्रमे तस्यास्तस्याः पीर्णमास्याः परिसमासि, द्वाषष्ठिश्च सर्वसङ्ख्यया युगे पीर्णमास्यः, ततो द्वात्रिंशत् द्वाषष्ठ्या गुण्यते, ज्ञातान्येकोनविंशत्यधिकानि चतुरशांत्यधिकानि, तेषा चतुर्विंशत्याधेकेन शतेन भागो हियते, लब्ध्याः षोडशसकलमण्डलपरावर्ता:, समस्तस्यापि च राशेनिलेपीभवनादगतं यस्मिन् देशे पाद्यात्ययुग-सम्बन्धिचरमद्वाषष्ठितपीर्णमासीपरिसमासि, चरमद्वाषष्ठितमपरिसमासिदेशं पृच्छति-

‘ता एएसि णं०, ता इति-तत्र युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संबल्सरणां मध्ये चरमां द्वाषष्ठितमां पीर्णमासीं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति-परिसमापयति ?, भगवानाह-‘जंबुद्धी-वस्त्र इत्यादि, ता इति पूर्ववितु, जन्मूद्धीपस्य द्वीपस्योपरिप्राचीना-पादीनायतया, इहप्राचीनग्रहणेनोत्तरपूर्वांगृह्णते, अपाचीनग्रहणेन दक्षिणापरा, ततोऽयमर्थ-पूर्वोत्तरदक्षिणापरायतया, एवभुदीविदक्षिणायतया-पूर्वदक्षिणोत्तरापरायतया जीवया-प्रत्यञ्चया दवरिक्या इत्यर्थः।

मण्डलं चतुर्विंशेन-चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा-विभज्य भूयश्चतुर्भिर्विभज्यते, ततो दक्षिणात्ये चतुर्भागमण्डले एकत्रिंशद्भागप्रमाणे सप्तविंशतिभागानुपादावाद्यविंशतितमं च भागं विंशतिधा छित्वा तदगतानष्टादश भागानुपादाय शेषैस्त्रभिर्भग्निश्चतुर्थस् भागस्य द्वाष्ठां कलाभ्या पाद्यात्यं चतुर्भागमण्डलमसम्भ्रातः, अस्मिन् प्रदेशे चन्द्रो द्वाषष्ठितमां चरमां पीर्णमासीं परिसमापयति तदेवं चन्द्रस्य पीर्णमासीपरिसमासिदेश उक्तः, सप्तति सूर्यस्य पीर्णमासीपरिसमासिदेशं प्रतिपिपादयिषुस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

मू. (११) ता एएसि णं पंचण्हं संबच्छराणं पढमं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसांसि जोएति ता जंसि णं देसांसि सूरे चरिमं बावहिं पुण्णिमासिणिं जोएति ताते पुण्णिमासिणिद्वाणाते मंडलं चउब्बीसेणं सतेणं छेता चउनवति भागे उवातिणावेता एत्य णं से सूरिए पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ। ता एएसि णं पंचण्हं संबच्छराणं दोष्यं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसांसि जोएति ? ता जंसि णं देसांसि सूरे पढमं पुण्णिमासिणिं जोएइ ताए पुण्णिमासिणीठाणाओ मंडलं चउब्बीसं सएण छेता दो चउनवइभागे उवाइणाविता एत्य णं से सूरे दोष्यं पुण्णिमासिणिं जोएइ।

ता एएसि णं पंचण्हं संबच्छराणं तस्यं पुण्णिमासिणिं सूरे कंसि देसांसि जोएइ ?, ता जंसि णं देसांसि सूरे दोष्यं पुण्णिमासिणिं जोएति ताते पुण्णिमासिणिद्वाणाते मंडलं चउब्बीसं सतेणं छेता चउनवति भागे उवातिणावेता एत्य णं से सूरे तस्य पुण्णिमासिणिं जोएति।

ता एतेसि णं पंचण्हं संबच्छराणं दुवालसं पुण्णिमासिणिं० जोएति, ताते पुण्णिमासिणिद्वाणाते मंडलं चउब्बीसेणं सतेणं छेता अद्वृच्छताले भागसते उवाइणावेता, एत्य णं से सूरे दुवालसं पुण्णिमासिणिं जोएति, एवं खलु एतेषुवाएणं ताते २ पुण्णिमासिणिद्वाणाते मंडलं

चउवीसेण सतेण छेता चउणउति॒ २ भागे उवातिणावेता तंसि॑ ण॑ २ देसंसि॑ तं तं पुणिमासिणि॑ सूरे जोएति॑ । ता एतेसि॑ ण॑ पंचण्हं संवच्छराण॑ चरिमं वावद्विं पुणिमासिणि॑ सूरे कंसि॑ देसंसि॑ जोएति॑ ता जंबुद्वीवस्तु ण॑ पाईणपडिणीयताए॑ उदीणदाहिणायताए॑ जीवाए॑ मंडलं चउवीसेण॑ सएण॑ छेता पुरच्छिमिल्लंसि॑ चउभागमंडलंसि॑ सत्तावीसं भागे उवातिणावेता अहुवीसतिभाग॑ वीसथा॑ छेता अहुरसभागे उवादिणावेता तिहिं भागेहिं दोहि॑ य कलाहिं दाहिणिलं चउभागमंडलं असंपत्ते॑ एत्य॑ ण॑ सूरे चरिमं वावद्विं पुणिमं जोएति॑ ।

बृ॑. 'ता एएसि॑ ण॑'मित्यादि॑, ता इति॑-तत्र युगे एतेषामन्तरोदितानां॑ संवत्सराणां॑ मध्ये प्रथमां॑ पीर्णमासीं॑ सूर्य कस्मिन्॑ देशे स्थितः॑ सन्॑ युनक्षित-परिसमापयति॑ ? , भगवानाह-॑ 'ता जंसि॑ ण॑'मित्यादि॑, तत्र यास्मेन्॑ देशे॑ स्थितः॑ सन्॑ सूर्यश्चरमा॑-पाश्चात्ययुगवत्तिनीं॑ द्वाषटितमां॑ पीर्णमासीं॑ युनक्षित-परिसमापयति॑ तस्मात्॑ पीर्णमासीस्थानात्॑-चरमद्वाषटितमपीर्णमासीपरि-समाप्तिनिबन्धनात्॑ स्थानात्॑ परतो॑ मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन॑ शतेन॑ छित्वा॑-विभज्य तदूगतान्॑ चतुर्नवति॑ भागान्॑ उपादाय॑ सूर्यप्रथमां॑ पीर्णमासीं॑ परिसमापयति॑, किमत्र॑ कारणमिति॑ चेतु॑, उच्यते॑, इह॑ परिपूर्णेषु॑ त्रिंशदहोरात्रेषु॑ परिसमाप्तेषु॑ सत्सु॑ स एव॑ सूर्यस्तस्मिन्नेव॑ देशे॑ वर्तमानः॑ प्राप्यते॑, न कतिपयभागन्यूनेषु॑, पीर्णमासी॑ च चन्द्रमासपर्यन्ते॑ परिसमाप्तेषु॑, चन्द्रमासस्य॑ च परिमाणेकोन-त्रिंशदहोरात्रा॑ एकस्य॑ चाहोरात्रस्य॑ द्वित्रिंशद्॑ द्वाषटिभागास्ततत्रशतमेऽहोरात्रे॑ द्वित्रिंशति॑ द्वाषटिभागेषु॑ गतेषु॑ सूर्वश्चरमद्वाषटितमात्॑ पीर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात्॑ स्थानात्॑ चतुर्नवती॑ चतुर्विंशत्यधिकशतभागेष्वतिक्रान्तेषु॑ प्रथमां॑ पीर्णमासीं॑ परिसमापयन्नवाप्यते॑, किमुक्तं॑ भवति॑ त्रिंशता॑ भागैस्तमेव॑ देशमप्राप्तः॑ सन्नवाप्यते॑ इति॑, त्रिंशतो॑ द्वाषटिभागानामहोरात्रसत्कानामद्यापि॑ स्थितत्वात्॑, भूयः॑ प्रश्नयति॑-

'ता एएसि॑ ण॑'मित्यादि॑, ता इति॑ तत्र युगे एतेषां॑ पञ्चानां॑ संवत्सराणां॑ मध्ये द्वितीयां॑ पीर्णमासीं॑ सूर्यकस्मिन्॑ देशे॑ स्थितः॑ सन्॑ युनक्षित-परिसमापयति॑ ? , भगवानाह-॑ 'ता जंसि॑ ण॑'मित्यादि॑, ता इति॑ तत्र॑ यस्मिन्॑ देशे॑ स्थितः॑ सन्॑ सूर्य प्रथमां॑ पीर्णमासीं॑ परिसमापयति॑ तस्मात्॑ पीर्णमासीस्थानात्॑-प्रथमात्॑ पीर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात्॑ स्थानात्॑ परतो॑ मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन॑ शतेन॑ छित्वा॑ तदूगतान्॑ चतुर्नवति॑ भागान्॑ उपादाय॑ अत्र॑ देशे॑ स्थितः॑ सन्॑ सूर्यो॑ द्वितीयां॑ पीर्णमासीं॑ परिसमापयति॑ एवं॑ तृतीयपीर्णमासीविषयमपि॑ सूत्रं कर्तव्यं॑, एवं॑ द्वादशपीर्णमासीविषयमपि॑, नवरं॑ 'अद्वच्छताले॑ भागासए॑'ति॑ तृतीयस्या॑: पीर्णमास्या॑: परतो॑ द्वादशी॑ किल॑ पीर्णमासी॑ नवमी॑, ततश्चुर्नवतिर्न-वभिर्गुण्यते॑, जातान्यष्टौ॑ शतानि॑ षट्क्षत्वार्तिंशदधिकानि॑, सम्प्रति॑ शेषपीर्णमासीविषयमति॑ देशमाह-॑ 'एवं॑ खलु॑'इत्यादि॑, एवमुक्तेन प्रकारेण॑ खलु॑ निश्चितमेतेनामन्तरोदितेनोपायेन॑ यां॑ यां॑ पीर्णमासीं॑ यत्र॑ यत्र॑ देशे॑ परिसमापयति॑ तस्यास्तास्या॑: पीर्णमास्यास्तां॑ तामनन्तरामनन्तरां॑ पीर्णमासीं॑ तस्मात्॑ तस्मात्॑ पाश्चात्यपाश्चात्यपीर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात्॑ स्थानात्॑ मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन॑ शतेन॑ छित्वा॑ परतस्तदूगतान्॑ चतुर्नवति॑ भागानुपादाय॑ तस्मिन्॑ तस्मिन्॑ देशे॑ स्थितः॑ सन्॑ सूर्य॑ परिसमापयति॑, स चैवं॑ परिसमापयन्॑ तावद्॑ वेदितव्यो॑ यावत्॑ भूयोऽपि॑ चरमां॑ द्वाषटिं॑-द्वाषटितां॑ पीर्णमासीं॑ तस्मिन्॑ देशे॑ परिसमापयति॑ वस्मिन्॑ देशे॑ पाश्चात्ययुगसम्बन्धिनीं॑ चरमां॑ द्वाषटितमां॑ पीर्णमासीं॑ परिसमापितवान्॑ एतद्वादसीयते॑ गणितक्रमवशात्॑, तथाहि॑-

पाश्चात्ययुगचरमद्वाषष्टितमपीर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनात् स्थानात् परतो मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकशतप्रविभक्तस्य सल्कानां चतुर्नवतिचतुर्नवतिभागानाभतिक्रमे तस्याः तस्याः पीर्णमास्याः परिसमाप्ति, ततश्चतुर्नवतिद्वाषष्टूया गुण्यते, जातान्यष्टापञ्चाशच्छतानि अष्टाविंशत्यधिकानि, तेषां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन मागो हियते, लक्ष्याः सप्तचतवारिंशत्सकलमण्डलपरावर्त्ताः, न चतैः प्रयोजनं, केवलं राशेनिर्लेपीभवनादागतं पस्मिन् देशे स्थितः सन् पाश्चात्ययुगसम्बन्धिचरमद्वाषष्टितमपीर्णमासीपरिसमाप्तकस्तस्मिन्नेव देशे विवक्षितस्यापि युगस्य चरमां द्वाषष्टितमां पीर्णमासीं परिसमाप्यतीति, सम्प्रति चरमद्वाषष्टितमपीर्णमासीपरिसमाप्तिनिबन्धनं देशं पृच्छति – ‘ता एएसि ण’ मित्यादि, सुगमं, भगवानाह – ‘ता जंबुद्वीवस्सण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य प्राचीनापाचीनायतया अन्नापि प्राचीनग्रहणेनोत्तरपूर्वादिक् गृह्णते अपाची-नग्रहणेन दक्षिणापरा, ततोऽयमर्थ-उत्तरपूर्वदक्षिणापरायतया एवमुदीच्यदक्षिणायतया-उत्तरा-परदक्षिणपूर्वायतया जीवया-दवरिकया मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा-विमञ्ज्य भूयश्चतुर्भिर्भक्त्या ।

‘पुरत्यिमिळ्सि’ति पूर्वदिव्यत्तिनि चतुर्भागमण्डले एकत्रिंशद्भागप्रमाणे सप्तविंशतिभागनुपादायाष्टाविंशतितमं च भागं विंशतिधा छित्वा तदगतान्धादश भागानुपादाय शेषैस्त्रिभिमगीश्चतुर्थस्य च भागस्य द्वाभ्यां कलाभ्यां विंशतितमाभ्यामित्यर्थः दक्षिणात्यं च चतुर्भाग-मण्डलमसंप्राप्तः सन् तत्र प्रदेशे स युर्पश्चरमां द्वाषष्टि-द्वाषष्टितमां पीर्णमासीं परिसमाप्यति ।

मू. (१२) ता एएसि णं पंचण्हं संबच्छराणं पढमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएति ?, ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमबावड्हिं अमावासं जोएति ताते अमावासड्हाणाते मंडलं चउच्चीसेणं सतेणं छेत्ता दुबत्तीसं भागे उवादिणावेत्ता एत्य णं से चंदे पढमं अमावासं जोएति, एवं जेणेव अभिलाक्षेण चंदस्स पुण्णिमासिणिओ तेणेव अभिलाक्षेण अमावासाओ भणितव्याओ वीइया ततिया दुवालसभी । एवं छलु एतेणुवाएणं ताते २ अमावासाठाणाते मंडलं चउच्चीसेणं सतेणं छेत्ता दुबीसं २ भागे उवादिणावेत्ता तंसि २ देसंसि तं तं अमावासं चंदेण जोएति ।

ता एतेसि णं पंचण्हं संबच्छराणं चरमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएति ? ता जंसि णं देसंसि चंदे चरिमं बावड्हिं पुण्णिमासिणिं जोएति, ताते पुण्णिमासिणिड्हाणाए मंडलं चउच्चीसेणं सतेणं छत्तीसोलसभागे उकोवइत्ता एत्य णं से चंदे चरिमं बावड्हिं अमावासं जोएति ।

बृ. तदेवं सूर्याचन्द्रमसोः पीर्णमासीपरिसमाप्तिदेश उक्तः, सम्प्रति तयोरेवामावास्यापरिसमाप्तिदेशं प्रतिपिपादयिषुः प्रथमतः चन्द्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह – ‘ता एएसि ण’ मित्यादि, तत्र दुगे एतेषमाभनन्तरोदितानां पञ्चानां संबलसराणां मध्ये प्रथमामभावास्यां चन्द्रः कस्मिन् देशे स्थितः परिसमाप्यति ?, भगवानाह – ‘ता जंसि ण’ मित्यादि, तत्र यस्मिन् देशे स्थितः सन् चन्दश्चरमां द्वाषष्टि-द्वाषष्टितमामवास्यां परिसमाप्यति, ततोऽमावास्यास्यानाद्-अमावास्यापरिसमाप्तिस्यानात्परतो मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा तदगतान् द्वित्रिंशतं भागान् उपादायात्र प्रदेशे स चन्द्रः प्रथमा-ममावास्यां परिसमाप्यति-

‘एव’ मित्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण येनैवाभिलापेन चन्द्रस्य पीर्णमास्यो भणितास्तेनैवाभिलापेनामावास्या अपि भणितव्याः, तद्यथा-द्वितीयातृतीयाद्वादशीच, ताश्चैवम् – ‘ता

एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं दोद्धं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ?, ता जंसि णं देसंसि चंदे पढमं अमावासं जोएइ ताओ णं अमावासद्वाणाओ मंडलं चउब्बीसेणं सएणं छेता दुवलीसभागे उवायिणावेता एत्य णं से चंदे दोद्धं अमावासं जोएइ ।

ता एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं तद्धं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ?, ता जंसि णं देसंसि चंदे दोद्धं अमावासं जोएइ ताओ अमावासद्वाणाओ मंडलं चउब्बीसएणं सएणं छिता दुवलीसं भागे उवाइणावेता एत्य णं से चंदे तद्धं अमावासं जोएइ, ता एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं चंदे कंसि देसंसि जोएइ ? ता जंसि णं देसंसि चंदे तद्धं अमावासं जोएइ ताओ णं अमावासद्वाणाओ मंडलं चउब्बीसेणं सएणं छेता दोन्नि अद्वासीए भागसए उवाइणावेता एत्य णं चंदे दुवालसमं अमावासं जोएइ' सम्प्रति शेषासु अमावास्यास्वतिदेशमाह-

'एवं खलु' इत्यादि, एतत् प्रागवद्वयाख्येयं, सम्प्रति चरमद्वाषष्टिमामावास्यापरिस-मासिनिवन्धनं देशं पृच्छति—'ता एएसि ण' मित्यादि, सुगमं, भगवानाह--'ता जंसि ण' मित्यादि, तत्र यस्मिन् देशे स्थितः सन् चन्द्रो द्वाषट्ठिं—द्वाषष्टितमां चरमां पौर्णभासीं युनक्ति—परिसमापयि तस्मात् पौर्णमासीस्थानात्—पौर्णमासीपरिसमासिस्थानात्, मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा—विभज्य पूर्व षोडशभागानवष्वष्व चरमद्वाषष्टिमामावास्यायाः चरमद्वाषष्टित-मपौ-र्णमास्याः पक्षेण—पश्चातपक्षेण च विवक्षितप्रदेशात् चन्द्रः षोडशभिश्चतुर्विंशत्यधिकशतभागैः परतः प्ररूप्यते, भासेन द्वात्रिंशता भागैः परतो वर्तमानस्य लभ्यमानत्वात्, ततः षोडश भागान् पूर्वमवष्वष्वयेत्युक्तं अत्रास्मिन् प्रदेशे स्थितः सन् चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टितमाममावास्यां परिसमापयति

म् (१३) ता एतेसि णं पंचणहं संवच्छराणं पढमं सूरे कंसि देसंसि जोएति ?, ता जंसि णं देसंसि सूरे चरिमं बावद्विं अमावासं जोएति ता ते अमावासद्वाणाते मंडलं चउब्बीसेणं सतेणं छेता चउनउति भागे उवायिणावेता एत्य णं से सूरे पढमं अमावासं जोएति, एवं जेणेव चउब्बीसेणं सतेणं छेता चउनउति भागे उवायिणावेता एत्य णं से सूरे पढमं अमावासं जोएति, एवं जेणेव अभिलावेणं तूरियस्स पुण्णिमासिणीओतेणेव अमावासाओवि, तंजहा—विदियातइया दुवालसमी

—एवं खलु एतेषुवाएं ताते अमावासद्वाणाते मंडलं चउब्बीसेणं सतेणं छेता चउनउतिं र भागे उवायिणावेता ता जंसि णं देसंसि सूरे चरिमं बावद्विं अमावास जोएति ता ते पुण्णिमासि-णिद्वाणाते मंडलं चउब्बीसेणं सतेणं छेता सत्तालीसं भागे उक्तेवइता एत्य णं से सूरे चरिमं बावद्विं अमावासं जोएति ॥

बृ. सम्प्रति सूर्यस्यामावास्यापरिसमासिनिवन्धनं देशं पिष्टुचित्तुराह—'ता एएसि ण' मित्यादि, एतआगवद्वयाख्येयं, 'एव' मित्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण येनैवाभिलापेन सूर्यस्य पौर्णमास्यउक्ता-स्तेनैवाभिलापेनामावास्या अपि वक्तव्याः, तद्यथा—द्वितीया तृतीया द्वादशी च, ताश्चैवम्—

'एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं दोद्धं अमावासं सूरे कंसि देसंसि जोएइ ?, ता जंसि णं देसंसि सूरे पढमं अमावासं जोएइ ताओ अमावासद्वाणाओ मंडलं चउब्बीसेमं सएणं छेता चउनउर्द्ध भागे उवाइणावेता एत्य णं से सूरे दोद्धं अमावासं जोएइ, ता एएसि णं पंचणहं संवच्छराणं तद्धं अमावासं सूरे कंसि देसंसि जोएइ ?, ता जंसि णं देसंसि दोद्धं अमावासं जोएइ ताओ अमावा-सद्वाणाओ मंडलं चउब्बीसेणं सएणं छेता चउणउइभागे उवाइणावेता तद्धं अमावासं जोएइ,

ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसं सूरे कंसि देसंसि जोएइ ? , ता जंसिणं देसंसि सूरे तद्यं अमावासं जोएइ, ता ओ अमावासद्वाणाओ मंडलं चावधीसेणं सएणं छेता अद्वच्छताले भागसए उचाइणावेता एत्थं पं सूरे दुवालसमं अमावासं जोएइ' सप्रति शेषास्यमावास्यासु अतिदेशमाह—‘एवं खल्वि’त्यादि, एतत् प्राग्वद्वयाख्येयं, सप्रति चरमद्वाषटितमामावास्यापरिस-मातिनिवन्धनं देशं पृच्छति—‘ता एएसिण’मित्यादि, सुगमं, भगवानगह—‘ता जंसिण’मित्यादि, यस्मिन् देशो स्थितः सन् सूर्वश्वरमां—द्वाषटितमां पौर्णमासीं परिसमापयति तस्मात्पौर्णमासी-स्थानात्—पौर्णमासीपरिसमासिनिवन्धनात् देशात् मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा—विभज्यावार्कं सप्तचत्वारिंशतं भागान् अवब्धज्य अत्र ग्रदेशो स्थितः सन् सूर्वश्वरमां द्वाषटि-तमाममावास्यां युन्नित—परिसमापयति । अथ कां पौर्णमासीं केन नक्षत्रेण युक्तश्वन्दः सूर्यो वा परिसमापवतीति प्रष्टुकाम आह—

मू. (१४) ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं पुण्णमासिणिं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता धणिद्वाहिं, धणिद्वाणं तिन्नि मुहुत्ता एकूणकीसं च बावड्बिभागा मुहुत्तस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विधा छेता पण्णद्विचुण्णिया भागा सेसा । तं समयं च एं सुरिए केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता पुव्वाफग्युणीणं अद्वावीसं मुहुत्ता अहुतीसं च बावड्बिभागा मुहुत्तस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विधा छेता दुवतीसं चुण्णिया भागा सेसा, ता एएसिणं दंडाहं तवद्वराणं दोधं पुण्णमासिणिं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं पोद्ववताहिं, उत्तराणं पोद्ववताणं सत्तावीसं मुहुत्ता चोद्दस य बावड्बिभागे मुहुत्तस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विधा छेता बावड्बिचुण्णिया भागा सेसा ।

तं समयं च एं सूरे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं फग्युणीहिं उत्तराफग्युणीणं सत्त मुहुत्ता तेतीसं च बावड्बिभागा मुहुत्तस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विधा छेता एकवीसं चुण्णिया भागा सेसा । ता एतेसि एं पंचण्हं संवच्छराणं तद्यं पुण्णमासिणिं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता अस्तिणीहिं अस्तिणीणं एकवीसं मुहुत्तानव य एगद्विभागा मुहुत्तस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विधा छेता तेवड्बिचुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च एं सूरे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता वित्ताहिं, वित्ताणं एक मुहुत्तो अद्वावीसं च बावड्बिभागा मुहुत्तस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विधा छेती तीसं चुण्णिया भागा सेसा ।

ता एतेसि नं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं पुण्णमासिणिं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएति ता उत्तराहिं, उत्तराणं च आसादाणं छद्वीसं मुहुत्ता छद्वीसं च बावड्बिभागा मुहुत्तस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विधा छेता चउपनं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च एं सूरे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं आसादाहिं, उत्तराणं च आसादाणं छद्वीसं च बावड्बिभागा मुहुत्तस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विधा छेता चउपनं चुण्णिया भागा सेसा । तं समयं च एं सूरे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता पुनव्वयुणा पुनव्वयुस्स सोलस मुहुत्ता अह य बावड्बिभागा मुहुत्तस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विधा छेती वीसं चुण्णिया भागा सेसा, ता एतेसि एं पंचण्हं संवच्छराणं चरमं बावड्बिभागं पुण्णमासिणिं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता पुस्तेणं, पुस्तस्स एकूणकीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावड्बिभागा मुहुत्तस्स बावड्बिभागं च सत्तद्विधा छेता तेतीसं चुण्णिया भागा ॥

बृ. ‘ता एएसिण’मित्यादि, ‘ता’ इति तव युगे एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां

मध्ये प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्र उपलक्षणमेतत् सूर्यो वा केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन् युनक्ति—परिसमापयति ?, भगवानाह—ता इति—तत्र तेषां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयति धनिष्ठाभि, धनिष्ठानक्षत्रस्य पञ्चतारत्वात्तदपेक्षया बहुवचनं अन्यथा त्वेकवचनं द्रष्टव्यं, तासां च धनिष्ठानां त्रयो मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनविंशतिर्द्विंश्चिभागा एकं द्वाषष्टिभागं सप्तषष्ठिधा छिल्वा पञ्चषष्ठिशूर्णिका भागाः शेषाः, तथाहि—

पौर्णमासीविषयस्य चन्द्रनक्षत्रयोगस्य परिज्ञानार्थं करणं प्रागोदोक्तं, तत्र षट्पष्टिर्मुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाषष्टिभागा एकः सप्तषष्ठिभागः। इत्येवंस्तपो ध्रुवराशिर्धयते, धृत्वा घ प्रयमायां पौर्णमास्यां चन्द्रनक्षत्रयोगो हातुभिष्ट इत्येकेन गुण्यते, एकेन च गुणितं तदेव भवतीति तावानेव जातः, तस्मादभिजितो नव मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्विषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्पष्टिसप्तषष्ठिभागां इत्येवंप्रमाणं शोधनकं शोध्यते, तत्र षट्पष्टेन्व मुहूर्ताः शुद्धाः, स्थिताः पश्चात् सप्तपञ्चाशत्, तेभ्य एको मुहूर्तो गृहीत्वा द्वाषष्टिभागीकृतस्ते च द्वाषष्टिरपि भागा द्वाषष्टिभागराशी पञ्चकरुपे प्रक्षिप्यन्ते जाताः सप्तषष्ठिर्द्विषष्टिभागास्तेभ्यश्चतुर्विंशति शुद्धाः स्थिताः पश्चात्रिचत्वारिंशत्, एकं स्तपमादाय सप्तषष्ठिभागीकृत्यते, ते च सप्तषष्ठिरपि भागाः सप्तषष्ठिर्भागमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाताः अष्टषष्ठिसप्तषष्ठिभागास्तेभ्यः षट्पष्टिशुद्धाः स्थिती द्वी पश्चात्सप्तषष्ठिभागी, ततस्त्रशता मुहूर्ताः श्रवणः शुद्धः स्थिताः पश्चान्मुहूर्ताः पद्विंशति, तत इदमागतं—धनिष्ठानक्षत्रत्वं त्रिषु मुहूर्तां एवास्य च मुहूर्तस्य एकोनविंशतिरद्वयेषु द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चषष्ठिरप्येषु सप्तषष्ठिभागेषु शेषेषु प्रथमा पौर्णमासी परिसमाप्तिपुण्याति, सप्तति सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छन्नाह—‘तं समयं च ण’मित्यादितं समयमित्यत्र ‘कालाध्वनोव्याप्ता’-वित्यधिकरणत्वेऽपि द्वितीया, ततोऽयमर्थः—तस्मिन् समये यस्मिन् समये धनिष्ठानक्षत्रं चन्द्रेण युक्तं यथोक्तशेषं परिसमापयति तस्मिन् क्षणे इत्यर्थः, सूर्य केन नक्षत्रेण युक्तः सन् तां प्रथमां पौर्णमासीं परिसमापयति, भगवानाह—‘ता पुञ्चाहि’इत्यादि, ता इति तदा पूर्वाभ्यां फाल्गुनीभ्यां, पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य द्वितारत्वात्तदपेक्षया द्विवचनं, द्विवचने च प्राते प्राकृते बहुवचनं, तयोश्च पूर्वफाल्गुनीस्तदानीमष्टविंशतिर्मुहूर्ता अष्टाविंशत्यद्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्ठिधा छिल्वा तस्य सत्का द्वात्रिंशशूर्णिका भागाः शेषाः, तथाहि—

स एव षट्पष्टिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकः सप्तषष्ठिभाग इत्येवंप्रमाणो ध्रुवराशिर्धयते। धृत्वा च एकेन गुण्यते, एकेन च गुणितं तदेव भवतीति तावानेव जातः, ततस्त्रात् पुष्यसोधनकं एकोनविंशतिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्र्यस्त्रिशत्सप्तषष्ठिभागाः इत्येवंप्रमाणं शोध्यते, अर्थातावव्यमाणस्य पुष्यसोधनकस्य कथमुत्पत्तिरिति, उच्चते, इह पूर्वयुगपरिसमाप्तिवेलायां पुष्यस्य त्रयोविंशति सप्तषष्ठिभागाः परिसमाप्ताश्चत्वारिंशदवित्तिर्णन्ति, ततस्ते चतुर्थत्वारिंशत्सप्तषष्ठिभागा मुहूर्तकरणार्थं त्रिशता गुण्यते, जातानि त्रयोदश शतानि विंशत्यधिकानि, तेषां सप्तषष्ठ्या भागो छिवते, लब्ध्या एकोनविंशतिर्मुहूर्ताः, शेषास्त्रित्तिर्णन्ति सप्तचत्वारिंशत्, ते (च) द्वाषष्टिभागनयनार्थं द्वाषष्ठ्या गुण्यते, जातानि एकोनत्रिंशच्छतानि चतुर्दशोत्तराणि, तेषां सप्तषष्ठ्या भागो छिवते, लब्ध्यास्त्रवचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य

व्रयस्त्रिशत्सप्तष्टिभागः, एतद् ध्रुवराशेः शोध्यते, तथाथा-

षट्षट्षट्षमुहूर्तेभ्यः एकोनविंशतिर्मुहूर्ताः शुद्धाः स्थिताः पश्चात्सच्चत्वारितेभ्य एको मुहूर्तो गृह्यते स्थिताः षट्षट्वारिंशद्, गृहीतस्य च मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागः कृत्वा द्वाषष्टिभागराशीपञ्चकल्पे प्रक्षिप्यन्ते, जाता द्वाषष्टिभागः सप्तष्टिस्तेभ्यत्र चत्वारिंशत् शोध्यते स्थिताः पश्चात्तुविंशतिस्तेभ्यः एकल्पमुपादीयते जाता त्रयोविंशति गृहीतस्य च स्लपस्य सप्तष्टिभागः क्रियन्ते कृत्वा च सप्तष्टिभागैकमध्ये प्रक्षिप्यन्ते जाता आषष्टिसप्तष्टिभागस्तेभ्यस्त्रयस्त्रशत् शुद्धाः स्थिताः पञ्चत्रिंशत्, ततः पञ्चदशमुहूर्तेरञ्जेष्वा त्रिंशता च मुहूर्तमध्या शुद्धा, स्थितः पश्चादेको मुहूर्त एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोविंशतिद्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य पञ्चत्रिंशत्सप्तष्टिभागः । तत आगतं- पूर्वफाल्पुनीनक्षत्रस्याद्यविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्याद्यत्रिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वात्रिंशति सप्तष्टिभागेषु शेषेषु सूर्य प्रथमां पौर्णमासीं परिसमाप्यति, एते च सूर्यमुहूर्ताः, एवंभूतेश्च सूर्यमुहूर्तेस्त्रशता त्रयोदश रात्रिनिवानि एकस्य च रात्रिनिवस्य द्वादश व्यावहारिका मुहूर्ता भवन्ति, तत एतदनुसारेण गतैकदिवसमावगणना शेषस्थितदिवसगणना च पूर्वफाल्पुनीनक्षत्रस्य स्वं कर्तव्या, एवमुत्तरसत्रेष्वपि सूर्यनक्षत्रयोगे परिभावनीयं ।

‘ता एएसि पा’मित्यादि, प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह-‘ता उत्तराहि’इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, उत्तराभ्यां प्रोष्ठपदाभ्यामत्रापि द्विवदनं उत्तरप्रोष्ठपदानक्षत्रैस्य द्वितारकत्वात्, यहुवदनं च सूत्रे प्राकृतत्वत्, तयोश्च प्रोष्ठपदयोः सप्तविंशतिर्मुहूर्ताश्चतुर्दश च द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तष्टिधा छित्वा तस्य सत्काश्चतुषष्टिद्वाषष्टिभागाः शेषाः, तथाहि-स एव ध्रुवराशेः द्वितीयपौर्णमासीचिन्तायां द्वाभ्यां गुण्यते, मुहूर्तानां जातं द्वात्रिंशतं शतं, एकस्य च मुहूर्तस्य दश द्वाषष्टिभागाः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वौ सप्तष्टिभागौ ततः पूर्वरीत्या अभिजितो नव मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिद्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः षट्षट्षिसप्तष्टिभागः शोध्यते नव मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वा-रिंशद्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तष्टिभागः ततस्त्रिंशता मुहूर्तः श्रवणस्त्रिंशता धनिष्ठा पञ्चदशभि शतभिषक्त्रिंशता पूर्वभद्रपदा शुद्धेति स्थिताः पश्चात् सप्तदश मुहूर्ताः शेषं तथैव तत आगतं उत्तरभद्रपदानक्षत्रस्य सप्तविंशती मुहूर्तस्वेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्दशसु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुषष्टिसप्तष्टिभागेषु शेषेषु द्वितीया पौर्णमासी परिसमाप्तिमुर्पैति, सम्प्रत्यस्यामेव पौर्णमास्यां गुरुनक्षत्रयोगं पृच्छति-

‘तं समयं च न’मित्यादि, सुगमं, भगवानाह-‘ता उत्तराहि’इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, उत्तराभ्यां फाल्पुनीभ्यां, तयोश्च उत्तरयोः फाल्पुनोस्तदानीं द्वितीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायां सप्त मुहूर्ताल्पस्त्रिवशत्त्र द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागं च एकं सप्तष्टिधा छित्वा तस्य सत्का एकत्रिंशद्वूर्णिका भागाः शेषाः, तथाहि-स एव ध्रुवराशेऽर्ध्यते ध्रुत्वा च द्वितीयस्याः पौर्णमास्याः सम्प्रति छित्तेति द्वाभ्यां गुण्यते जातं द्वात्रिंशं शतं मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य दश द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वौ सप्तष्टिभागौ तत एतस्यात् पुष्यशोधनकमेकोनविंशतिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तष्टिभागाः इत्येवंपरिमाणं पूर्वरीत्या शोध्यते, स्थितं पश्चाद् द्वादशोत्तरं शतं मुहूर्तानामेकस्य च

मुहूर्तस्याद्याविंशतिद्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्क्रिंशत् सप्तषष्टिभागाः ततः पञ्चदशभिर्मुहूर्तैर्लेषाविंशता मध्याविंशता पूर्वफाल्युनी शुद्धा, स्थिताः पञ्चामुहूर्ताः सप्तविंशत्येष तथैव, तत आगतं सूर्येण युक्तमुत्तरफाल्युनीनक्षत्रं सप्तसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयस्त्रशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकविंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु द्वितीयां पौर्णमासीं परिसमापयति, अधुना तृतीयपौर्णमासीविषयं चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति—

‘ता एएसिण० सुगमं, भगवानाह—‘अस्तिष्णीहि’ इत्यादि, अश्विनीनक्षत्रं त्रितार-मिति पदपेक्षया वहुवचनं, तदानीं च—तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायां अश्विनीनक्षत्रस्य एकविंशतिमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य नव द्वाषष्टिभागा एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा तस्य सलकस्त्रिष्टष्टिशूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि—स एव धुवराशि तृतीयपौर्णमासी विन्त्यमाना वर्तत इति त्रिभिर्गुण्यते, जातमद्यानवत्यधिकं शतं मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चदश द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागाः तत ‘उगुण्डुपोडवया’ इति वचनात् एकोनषष्ट्यधिकेन मुहूर्तशतेन चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभाग-स्य षट्क्रिंश्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीन्य-तारभद्रपदापर्वन्तानि पदनक्षत्राणि शुद्धानि, पञ्चाद्य-तिउन्ने अष्टाविंशत्युहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य द्विपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषषष्टिभागस्य चत्वारः सप्तषष्टिभागाः, ततस्त्रिविंशता मुहूर्ते रेवतीनक्षत्रं शुद्धं तिष्ठत्यष्टौ मुहूर्तास्तत आगतं चन्द्रयुक्तमश्विनीनक्षत्रमेकविंशती मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य नवसु द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिपद्मौ सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु परिसमापयति। सम्ब्रल्यस्यामेव तृतीयस्यां पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छत—

‘तं समवं चण० सुगमं, भगवानाह—‘ता चित्ताहिं०, चित्रयायुक्तः सूर्य परिसमापयति, तदानीं च—तृतीयपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायां चित्रायामेको मुहूर्तस्य अष्टविंश-तिद्वाषष्टिभागा एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा तस्य सलकाविंशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि—स एव धुवराशि सम्प्रति तृतीयपौर्णमासी चिन्तितेति त्रिभिर्गुण्यते, जातमद्यानवत्यधिकं शतं मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चदश द्वाषष्टिभागा एकस्य द्वाषष्टिभागस्य त्रयः सप्तषष्टिभागाः तत एतस्मात्युभ्यशोधनकं पूर्वोक्तप्रकारेण शोध्यते स्थितं पञ्चादष्टसप्तत्यधकं मुहूर्तानां शतमेकस्य च मुहूर्तस्य त्रयस्त्रशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशत्सप्तषष्टिभागाः ततः पञ्चाशदधिकेन मुहूर्तशतेनाश्लेषादीनि हस्तपर्वन्तानि पञ्चनक्षत्राणि शुद्धयन्ति, शेषास्तिष्ठन्ति अष्टाविंशतिमुहूर्ताः शेषं तथैव तत आगतं सूर्येण सह सम्प्रयुक्तं चित्रानक्षत्रमेकस्मिन् मुहूर्ते एकस्य च मुहूर्तस्याद्याविंशती द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिविंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु तृतीयां पौर्णमासीं परिसमापयति।

सम्प्रति द्वादशवां पौर्णमास्यां चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति ‘ता एएसिण’ मित्यादि सुगमं, भगवानाह—‘ता उत्तराहि’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, उत्तराभ्यामाधादाभ्यां द्वादशीं पौर्णमासीं चन्द्रः परिसमापयति, तदानीं च तयोरुत्तरायौराषाढ्योः षट्विंशतिमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पदविंश-तिद्वाषष्टिभागा एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा तस्य सलकाद्यतुः पञ्चाशद्वूर्णिकाभागाः सेषाः, तथाहि—स एव धुवराशि द्वादशी किल पौर्णमासी चिन्त्यते इति द्वादशभिर्गुण्यते, जातानि सप्त शतानि तत एतस्मात् ‘मूले सत्तेव बायाला’ इत्यादिवचनात्, सप्तभिंश्च द्वित्याविंशदधिकं मुहूर्तानां शतैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य

षट्षष्ठ्यासपष्टिभागैरभिजिदादीनि मूलपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, ततस्त्रशतामुहूर्तैः पूर्वाषाढा, शेषं तिष्ठन्ति अद्यादशमुहूर्त्य एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चत्रिंशत् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तष्टिभागाः तत आगतं चन्द्रेण युक्तमुत्त-राषाढानक्षत्रं द्वादशीं पौर्णमीसीं षडविंशती मुहूर्तैष्वेकस्य च मुहूर्तस्य पडविंशती द्वाषष्टिभागैष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुःपञ्चशति सप्तष्टिभागेषु शेषेषु परिसमापयति ।

सम्प्रत्यस्यामेव द्वादशीं पौर्णमास्यां चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति--‘तं समयं च प’मित्यादि, सुगमं, भगवानाह--, ता इति पूर्ववत्, पुनर्वसुनायुक्तः सूर्यपरिसमापयति, तदार्नीं च-द्वादशीपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायां पुनर्वसुनक्षत्रस्य षोडश मुहूर्ता अर्थी च द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य एकं च द्वाषष्टिभागा सप्तष्टिधा छित्वा तस्य सल्काविंशतिशूर्णिका विंशतिशूर्णिका भागाः शेषाः, तथाहि-स एव ध्रुवराशि द्वादशभिर्गुणते, जातानि सप्तशतानि द्विनवत्यधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य षष्ठिर्द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वादश सप्तष्टिभागाः, तत एतस्मात्युष्यशोधनकं पूर्वोक्तप्रकारेण शोध्यते, स्थितानि पञ्चात्सप्तशतानि त्रिसप्तत्यधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य षोडश द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ठ्यारिंशत् सप्तष्टिभागाः, तत एतस्मात्सप्तभिः शतैश्चतुश्चत्वारिंशत्यादधिकैर्मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ठ्यासपष्टिभागैरभिजिदादीनि आद्रापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, पञ्चादवतिष्ठन्ते अद्यविंशतिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिपञ्चाशद्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशत् सप्तष्टिभागाः तत आगतं पुनर्वसुनक्षत्रं सूर्येण सह योगमुपागतं षोडशसुमुहूर्तेषु शेषेषु एकस्य च मुहूर्तस्याष्टु द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य विंशती सप्तष्टिभागेषु शेषेषु द्वादशीं पौर्णमासीं परिसमापयति ।

(साम्रत्यस्यामेव द्वाषष्टिमायां पौर्णमास्यां चन्द्रनक्षत्रयोगं पृच्छति)–‘ता एसिण’मित्यादि सुगमं, भगवानाह--‘ता उत्तराहि’इत्यादि, ता (इति प्राच्वत) उत्तराभ्यामाषाढायां युक्तश्चन्द्रश्चरमां द्वाषष्टिमां पौर्णमासीं परिणमयति, तदार्नीं च-चरमद्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायामुत्तरयोराषाढयोश्चरमसमयः, तथाहि-स एव ध्रुवराशि चरमा द्वाषष्टितमपौर्णमासी सम्प्रति यित्यमाना वर्तते इति षट्षष्ठ्यागुण्यते, जातानि मुहूर्तानां चत्वारिंशच्छतानि द्विनवत्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागानां त्रीणि शतानि दशोत्तराणि एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वाषष्टिसप्तष्टिभागाः तत एतस्माद् ।

॥ १ ॥ ‘अद्वसयउगुणवीसा सोहणगं उत्तराण साढाणं ।

चउवीसं खलु भागा छावडी चुणियाओ य’ ॥

इत्येवंप्रमाणमेकं सकलनक्षत्रपर्यायशोधनकं पञ्चभिर्गुणयित्वा शोध्यते, तस्य पूर्वोक्तेन प्रकारेण शोध्यमानं परिपूर्णा शुद्धिमासादयतीति न किञ्चित्पञ्चशतादयतिष्ठते, तत आगतं उत्तराषाढानक्षत्रं चन्द्रेण सह युक्तं चरमसमये चरमां द्वाषष्टिमां पौर्णमासीं परिसमापयति, तदार्नीं च-द्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायामेकोनविंशतिर्मुहूर्तस्त्रियच-त्वारिंशत्यद्वाषष्टिभागा

सम्प्रत्यस्यामेव द्वाषष्टिमायां पौर्णमास्यां सूर्यनक्षत्रयोगं पृच्छति--‘तं समयं च णं’ सुगमपुभगवानाह--‘ता पुस्तेण०, पुष्येण युक्तः सूर्यश्चरमां द्वाषष्टिमां पौर्णमासीं परिसमापयति, तदार्नीं च-द्वाषष्टितमपौर्णमासीपरिसमाप्तिवेलायामेकोनविंशतिर्मुहूर्तस्त्रियच-त्वारिंशत्यद्वाषष्टिभागा

मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्ठिधा छिला तस्य सत्कास्त्रवर्णितशत् चूर्णि- काभागाः शेषाः, तथाहि- सएव ध्रुवराशि द्वाषष्टद्वागुण्यते, जातानि मुहूर्तनां चत्वारिंशचत्तानि द्विनवत्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागग्नां त्रीणि शतानि दसोत्तराणि एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्वाषष्टि सप्तषष्ठिभागाः इह पुष्ट्यस्य दशमुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्यादशसु द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिमत्ते सप्तर्षीष्वाग्न्येतिकान्तेषु पादात्ममुग्नं परिसमाप्तिमुपैति ।

तदनन्तरमन्यत् युगं प्रवर्तते, पुष्ट्यस्यापि च तावन्मात्रादतिक्रन्तात् परतो यावदभ्योऽपि तावन्मात्रस्य पुष्ट्यस्यातिक्रम एतावत्प्राप्तम्: एकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः, तस्य च प्रमाणमधी शतान्येकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्तनामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागग्ना एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्खण्डि सप्तषष्ठिभागाः तत एतत्पञ्चमिर्गुणयित्वा प्रागुक्तात् ध्रुवराशेष्वाषष्टिगुणितात् शोध्यते, तद्य परिपूर्णं शुद्ध्यति, पश्चाद्य राशिर्निर्लिपो जायते, तत आगतं पुष्ट्यस्य सूर्येण युक्तस्य दशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्यादशसु द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिमत्ति सप्तषष्ठिभागेष्वतिक्रन्तेषु एकोनविंशतौ च मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिमत्ति सप्तषष्ठिभागेषु शेषेषु चरमा द्वाषष्टिभागेष्वासी परिसमाप्तिमयमदिति ।

तदेवं पौर्णमासीविषयश्चन्द्रनक्षत्रयोगः सूर्यनक्षत्रयोगश्चोक्तः, सम्प्रत्यमावास्याविषयं सूर्यनक्षत्रयोगं चन्द्रनक्षत्रयोगं च प्रतिपिपादयिषुः प्रथमतः प्रथमामावास्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह-

मू. (१५) ता एतेसि एं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं अमावासं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता अस्सेसाहिं, अस्सेसाणं एके मुहूर्ते चत्तालीसं च बावड्हिभागा मुहूर्तस्स बावड्हिभागं च सत्तद्विधा छेत्ता बावड्हिं चुण्णिया सेसा, तं समयं च एं सूरे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता अस्सेसाहिं चेव, अस्सेसाणं एको मुहूर्ते चत्तालीसं च बावड्हिभागा मुहूर्तस्स बावड्हिभागं सत्तद्विधा छेत्ता बावड्हि चुण्णिया भागा सेसा । ता एएसि एं पंचण्हं संवच्छराणं दोब्बं अमावासं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं चत्तीलीसं मुहूर्ता पण्तीसं बावड्हिभागा मुहूर्तस्स बावड्हिभागं च सत्तद्विधा छेत्ता पन्नड्हिं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च एं सूरे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं चेव फग्गुणीहिं, उत्तराणं फग्गुणीणं जहेव चंदस्स ।

ता एतेसि एं पंचण्हं संवच्छराणं तद्वं अमावासं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता हत्थेणं, हत्थस्स चत्तारि मुहूर्ता तीसं च बावड्हिभागा मुहूर्तस्स बावड्हिभागं च सत्तद्विधा छेत्ता बावड्हिं चुण्णिया, भागा सेसा, तं समयं च एं सूरे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता हत्थेणं चेव, हत्थस्स जहा चंदस्स । ता एएसि एं पंचण्हं संवच्छराणं दुवालसमं अमावासं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, अद्वाहिं अद्वाणं चत्तारि मुहूर्ता दसय बावड्हिभागा मुहूर्तस्स बावड्हिं च सत्तद्विधा छेत्ता चउपनं चुण्णिया भागा सेसा । तं समयं च एं सूरे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता अद्वाहिं चेव, अद्वाणं जहा चंदस्स ।

ता एएसि एं पंचण्हं संवच्छराणं चरिमं बावड्हिं अमावासं चंदे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता पुनव्वसुणा, पुनव्वसुस्स बावीसं मुहूर्ता बायालीसं च बासड्हिभागा मुहूर्तस्स सेसा । तं समयं च एं सूरे केणं नक्षत्रेणं जोएति ?, ता पुनव्वसुणा च, पुनव्वसुस्स एं जहा चंदस्स ।

बृ. 'ता एएसि ण' मित्यादि सुगमं, भगवानाह— 'ता असिलेसाहि' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, अश्लेषाभि सह युक्तश्चन्द्रः प्रथमामावास्यां परिसमापयति, अश्लेषानक्षत्रस्य षट्टारत्वात् दपेक्षया वहुवचनं, तदानीं च—प्रथमामावास्यापरिसमातिवेलायामश्लेषानक्षत्रस्य एको मुहूर्तश्चत्वारिंश्य द्वाषष्टिभाग मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्ठिधि छिल्वाषट्षष्ठिशूर्णिका भागाः शेषाः, तथाहि—स एव ध्रुवराशि प्रथमामावास्या किल सम्प्रति चिन्त्यमाना वर्तते इत्येकेन गुण्यते, एकेन च गुणितं तदेव भवतीति तावानेव जातः, तत एतस्मात् ।

॥ १ ॥ 'बावीसं च मुहूर्ता छायालीसं विस्फुभागा य ।
 एवं पुनव्यसुसं य सोहेयव्यं हवइ पुण्यं ॥'

इति बचनात् छाविंशतिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य षट्चत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागा इत्येवं प्रमाणं पुनर्वसुशोधनकं शोध्यते, तत्र षट्षष्ठेमुहूर्तम्यो छाविंशतिर्मुहूर्ताः शुद्धाः, स्थिताः पश्चाद्यतु-श्चत्वारिंशत्, तेभ्य एकमुहूर्तमपेक्ष्य तस्य द्वाषष्टिभागाः कृताः, ते द्वाषष्टिभागराशिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाताः सप्तषष्टि, तेभ्यः षट्चत्वारिंशत् शुद्धाः, शेषास्तिष्ठन्ति एकविंशति, त्रिचत्वारिंशतो मुहूर्तेभ्यस्त्रशता पुण्यः शुद्धः, स्थिताः पश्चात्रयोदश मुहूर्ता, अश्लेषानक्षत्रं चार्द्धक्षेत्रमिति पञ्चदशमुहूर्तप्रमाणं, तत इदमागतं—अश्लेषानक्षत्रस्य एकस्मिन् मुहूर्ते चत्वारिंशति मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिधि छिन्नस्य षट्षष्ठिभागेषु शेषेषु प्रथमामावास्या समातिमुपगच्छति । सम्प्रत्यस्यामेव प्रथमायाममावास्यायां सूर्यनक्षत्रं पृच्छति—'तं समयं च न' मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—'ता असिलेसाहि चेवे' त्यादि, इह य एवास्याममावास्यायां चन्द्रनक्षत्रयोगे ध्रुवराशिर्यदेव शोधनकं स एव सूर्यनक्षत्रयोगविषयेऽपि ध्रुवराशिस्तदेव च शोधनकमिति तदेव सूर्यनक्षत्रयोगेऽपि नक्षत्रं तावदेव च तस्य नक्षत्रस्य शेषमिति, तदेवाह—अश्लेषाभिर्युक्तः सूर्य प्रथमाममावास्यां परिसमापयति, तस्यां च परिसमातिवेलायामश्लेषाणामेको मुहूर्त एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ठिसप्तषष्टिभागाः शेषाः ।

द्वितीयामावास्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह—'ता एएसि ण' मित्यादि सुगमं, भगवानाह—'ता उत्तराहि' इत्यादि, उत्तराभ्यां फाल्गुनीभ्यां युक्तः चन्द्रो द्वितीयाममावास्या परिसमापयति, तदानीं च—अमावास्यापरिसमातिवेलायामुत्तरायाः फाल्गुन्याश्चत्वारिंशत्मुहूर्ताः पञ्चत्रिंशद् द्वाषष्टिभागाः मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागं च सप्तषष्टिधि छिल्वातस्य सत्काः पञ्चषष्टिशूर्णिका भागाः शेषाः, तथाहि—स एव ध्रुवराशि द्वाष्टयां गुण्यते, जातं द्वात्रिंशदधिकं मुहूर्तानां शतं, एकस्य च मुहूर्त-स्य द्वाषष्टिभागा दश एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिधि छिन्नस्य द्वौ शूर्णिकाभागौ तत्र प्रथमं पुनर्वसुशोधनकं शोध्यते, द्वात्रिंशदधिकमुहूर्तशतात् छाविंशतिर्मुहूर्ताः शुद्धाः स्थितं पश्चाद्शोत्तरं शतं, तेभ्योऽप्येको मुहूर्तो गृहीत्वा द्वाषष्टिभागीक्रयते, कृत्वा च ते द्वाषष्टिभागा द्वाषष्टिभागराशी प्रक्षिप्यन्ते, जाता द्विसप्ततिर्द्वाषष्टिभागास्तेभ्यः षट्चत्वारिंशत् शुद्धाः स्थिताः पश्चात् षड्विंशति, नवोत्तराद्वा मुहूर्तशतात् त्रिंशता पुण्यः शुद्धः, स्थिताः पश्चादे-कोनाशीति, ततोऽपि पञ्चदशभिर्मुहूर्तश्लेषा शुद्धा, स्थिता पश्चाद्यतुःषष्टि, ततोऽपि त्रिंशता पघाः शुद्धाः, स्थिता चतुर्स्रिंशत्, ततोऽपि त्रिंशता पूर्वफाल्गुनी शुद्धा, स्थिताः पश्चात् चत्वारः, उत्तरफाल्गुनीनक्षत्रं द्वयर्द्धक्षेत्रमिति

पञ्चचत्वारिंशमुहूर्तप्रमाणं, तत इदमाहगते-उत्तरफाल्गुनी- नक्षत्रस्य चन्द्रयोगमुपागतस्य चत्वारिंशति मुहूर्तस्येकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चत्रिंशति द्वाषषट्भागेष्वेकस्य च द्वाषषट्भागस्य सप्तषष्ठिधा छित्रस्य पञ्चषष्ठ्यै चूर्णिकाभागेषु शेषेषु द्वितीयामावास्या समाप्तिं वाति ।

सम्प्रति अस्यामेव द्वितीयस्याममावास्याया सूर्यनक्षत्रं पृच्छति- 'तं समयं च ण' मित्यादि, सुगमं, भगवानाह ता इति पूर्ववत्, उत्तराभ्यामेव फाल्गुनीभ्यां युक्तः सूर्यो द्वितीयाममावास्यां परिसमापयति, तदानीं च-द्वितीयामावास्यापरिसमाप्तिवेलायामुत्तरायाः फाल्गुन्याः 'तहेव जहा चंदस्स' ति यथा चन्द्रस्य विषये उक्तं तथैवात्रापि विषये वक्तव्यं, तदथा- 'चत्तालीसं मुहूर्ता पण्टीसं च वावडिभागा मुहूर्तस्स वावडिभागं च सत्तडिहा छित्ता पन्डिचुणिण्याभागा सेसा' इति, एतद्वोभयोरपि चन्द्रसूर्ययोर्नक्षत्रयोः परिज्ञानहेतोः करणस्य समानत्वा- दवसेयम् ।

तृतीयामावास्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह- 'ता एएसि ण०, सुगमं, भगवानाह-हस्तेन युक्तश्चन्द्रस्तृतीयामावास्यां परिसमापयति, तदानीं हस्तस्य चत्वारो मुहूर्तारिंशत्त्रष्ठाषषट्भागा मुहूर्तस्य द्वाषषट्भागं चैकं सप्तषष्ठिधा छित्वा तस्य सल्काश्चतुःषष्टि-शूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-स एव ध्रुवराशि तृतीयस्य अमावास्यायाः सम्प्रति चिन्तेति त्रिभिर्गुण्यते, जातमध्यनक्षत्रधिकं शतं मुहूर्तानामेकस्य च महूर्तस्य पञ्चदश द्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य त्रयः सप्तषष्ठिभागाः तत एतस्माद् द्विसप्तत्यधिकेन मुहूर्तशतेन षट्चत्वारिंशताच मुहूर्तस्य द्वाषषट्भागर्गंश्लेषादीनि उत्तरफाल्गुनीपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, पश्चादवतिष्ठन्ते पञ्चविंशतिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य एकत्रिंशद् द्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य त्रयः सप्तषष्ठिभागाः तत आगतं हस्तनक्षत्रस्य चन्द्रेण सह योगमुपागतस्य चतुर्षु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिंशति द्वाषषट्भागेष्वेकस्य च द्वाषषट्भागस्य चतुःषट्टी सप्तषष्ठिभागेषु शेषेषु तृतीयाममावास्यां परिस० ।

अत्रैव सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रमाह- 'तं समयं च ण० सुगमं, भगवानाह- हस्तेनैव नक्षत्रेण युक्तः सूर्योऽप्यमावास्यां तृतीयां परिसमापयति, एतद्वोभयोरपि करणस्य समानार्थत्वादवसेयं एवमुत्तरसूत्रयोरपि द्रष्टव्यं, शेषपाठविषयेऽतिदेशमाह- 'हस्तस्स जं चेव चंदस्स' यथा चन्द्रस्य विषये हस्तस्य शेष उक्तः तथा सूर्यस्यापि विषये वक्तव्यः, स चैवम्- 'हस्तस्स चतारि मुहूर्ता तीसं चेव वावडिभागा मुहूर्तस्स वावडिभागं च सत्तडिहा छित्ता वावडीचुणिण्याभागा सेसा' इति

सम्प्रति द्वादशामावास्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह- 'ता एएसि ण' मित्यादि सुगमं, भगवानाह- 'ता अद्वाहि' इत्यादि, आर्द्रया युक्तश्चन्द्रो द्वादशीममावास्यां परिसमापयति, तदानीं चार्द्रयाश्चत्वारो मुहूर्ता दश मुहूर्तस्य द्वाषषट्भागा द्वाषषट्भागं च सप्तषष्ठिधा छित्वा चतुःपञ्चाशूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-स एव ध्रुवराशि-द्वादश्यमावास्या चिन्त्यमानावर्तते इति द्वादश- भिर्गुण्यते, जातानि सप्त शतानि द्विनवत्यधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य षष्ठिद्विषट्पिण्यिभागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य द्वादश सप्तषष्ठिभागाः एतस्माद्यतुर्भिः शतैः द्वित्वा-रिंशदधिकैर्मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य षट्चत्वारिंशताद्वाषषट्भागर्गंश्लेषादीनि उत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि स्थितानि पश्चात्रिंशिणि शतानि पञ्चाशदधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्दश द्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य द्वादश सप्तषष्ठिभागाः ततद्विभिः शतैनवोत्तरमुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषषट्भागर्गेकस्य च द्वाषषट्भागस्य षट्पट्याः

सहषषिभागैरभिजिदादीनि रोहिणीपर्यन्तानि शुद्धानि, स्थिताः पश्चाद्वत्वारिंशमुहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य एकपश्चाशत्द्वाषषिभागा एकस्य च द्वाषषिभागस्य ब्रयोदशं सप्तषषिभागा ततस्तिंशता मुहूर्तमृगशिरः शुद्धः, स्थिताः पश्चादश मुहूर्ताः, शेषं तथैव तत आगतं आद्रानक्षत्रस्य चन्द्रेण सह संयुक्तस्य चतुर्षु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य दशसु द्वाषषिभागेषु एकस्य च द्वाषषिभागस्य चतुष्पश्चाशति सहषषिभागेषु शेषेषु द्वादशी अमावास्या परिसमाप्तिमियत्ति ।

सम्राति सूर्यविषये प्रश्नमाह—‘तं समयं च ण’मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ता अद्वाए चेव’ आद्र्यैव युक्तः सूर्योऽपि द्वादशीममावास्यां परिसमाप्यति, सेषपाठविषयेऽतिदेशमाह—‘अद्वाए जहा चन्दस्स’ यथा चन्द्रविषये आद्रयाः शेष उक्तस्तथा सूर्यविषयेऽपि वक्तव्यः, स चैवप्—‘अद्वाए चतारि मुहूर्तादस य वावड्बिभागा मुहूर्तस्स वावड्बिभागं च सत्तद्विहा छेत्ता चउप्लं चुण्डिया भागा सेसा’ इति । चरमद्वाषषितमामावास्याविषयं प्रश्नमाह—‘ता एएसि ण’मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ता पुनव्यसुणा’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, पुनर्वसुना युक्तशन्दश्वरमां द्वाषषितमामवास्यां परिसमा-पर्यति, तदानीं च—चरमद्वाषषितमामावास्यापरिसमाप्तिवेलायां पुनर्वसुनक्षत्रस्य द्वाविंशतिमृहूर्ताः षट्चत्वारिंशद्वाषषिभागा मुहूर्तस्य शेषाः, तथाहि—

स एव ध्रुवराशि द्वाषष्ट्य गुण्यते, जातानि मुहूर्तानां चत्वारिंशच्छतानि द्विनवत्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाषषिभागानां त्रीणि शतानि दशोत्तराणि एकस्य च द्वाषषि-भागस्य द्वाषषिसप्तषषिभागाः तत एतस्मात् चतुर्भिः शतैर्द्विचत्वारिंश-दधिकैर्मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य षट्चत्वारिंशता द्वाषषिभागैः प्रथमं शोधनकं शुद्धं, जातानि षट्त्रिंशच्छतानि पञ्चाशदधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य द्वे शते चतुःषष्ट्यधिके द्वाषषि-भागानामेकस्य च द्वाषषिभागस्य द्वाषषिसप्तषषिभागाः ततोऽभिजि-दायुत्तराषाढापर्यन्तसकलनक्षत्रपर्यायविषयं शोधनकमष्टौ शतान्येकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिद्वाषषिभागाः एकस्य च द्वाषषिभागस्य षट्पृष्ठिसप्तषषिभागाः इत्येवंप्रमाणं चतुर्भिर्गुणविला शोधते, स्थितानि पञ्चात्मीणि शतानि चतुःसप्तत्यधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिद्वाषषिभागाः एकस्य च द्वाषषिभागस्य षट्पृष्ठिसप्तषषिभागाः ततो भूयस्त्रिभि शतैर्मुहूर्तानां नवोत्तरैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषषिभागैरेकस्य द्वाषषिभागस्य च षट्षष्ट्या सप्तषषिभागैः अभिजिदादीनि रोहिणीपर्यन्ताति शुद्धानि, स्थिताः पञ्चात् सप्तषषिर्मृत्ता एकस्य च मुहूर्तस्य षोडश द्वाषषिभागाः ततस्तिंशता मुहूर्तमृगशिरः पञ्चदशभिराद्र्वा शुद्धा, स्थिताः शेषा द्वाविंशतिमृहूर्ताः एकस्य च मुहूर्तस्य षोडश द्वाषषिभागाः, तत आगतं चंद्रेण सह संयुक्तं पुनर्वसुनक्षत्रं द्वाविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य षट्चत्वारिंशतिद्वाषषिभागेषु शेषेषु चरमां द्वाषषितमामवास्यां परिसमाप्यति ।

सूर्यविषयं प्रश्नमाह—‘तं समयं च ण० सुगमं, भगवानाह—सूर्योऽपि पुनर्वसुना चैव सह योगमुपागतः चरमां द्वाषषितमामवास्यां परिणमयति, शेषविषयेऽतिदेशमाह—‘पुनव्यसुस्स ण’ यथा चन्द्रस्य विषवे पुनर्वसोः शेष उक्तः तथा सूर्यस्यापि विषये वक्तव्यः, स चैवप्—‘पुनव्यसुस्स वावीसं मुहूर्ता छायालीसं च वावड्बिभागा मुहूर्तस्स सेसा’ इति ।

मृ. (१६) ता जेणं अज्ञ नक्खतेण चंदे जोर्य जोएति जंसि देसंसि से ण इमाणि अडु एकूणवीसाणि मुहूर्तसत्ताइं चउवीसं च वावड्बिभागे मुहूर्तस्स वावड्बिभागं च सत्तद्विधा छेत्ता

बावद्विं चुणियाभागे उवायिणावेता पुनरवि से चंदे अन्लेणं सरिसएणं चेव नक्खतेणं जोयं जोएति अन्लासि देसांसि ।

ता जेणं अज्ञ नक्खतेणं चंदे जोयं जोएति जंसि देसांसि से णं इमाइं सोलस अड्हतीसे मुहुत्सताइं अउणापलं च बावद्विभागे मुहुत्स बावद्विभागं च सत्तद्विधा छेता पन्डिं चुणियाभागे उवायिणावेता पुनरवि से णं चंदे तेणं चेव नक्खतेणं जोयं जोएति अन्लासि देसांसि ।

ता जेणं अज्ञनक्खतेणं चंदे जोयं जोएति जंसि देसांसि से णं इमाइं चउप्लमुहुत्सहस्साइं नवय मुहुत्सताइं उवायिणाविता पुनरवि से चंदे अन्लेणं तारिसएणं जोयं जोएति तंसि देसांसि, ता जेणं अज्ञनक्खतेणं चंदे जोयं जोएति जंसि २ देसांसि (से णं इमाइं एगं लक्खं नवय सहस्से अड्हय मुहुत्सए उवायिणाविता पुनरवि से चंदे तेण नक्खतेणं जोयं जोए तंसि देसांसि) ।

ता जेणं अज्ञनक्खतेणं सूरे जोयं जोएति जंसि देसांसि से णं इमाइं तिन्नि छवद्वाइं राइंदियसताइं उवायिणावेता पुनरवि से सूरेइ अन्लेणं तारिसएणं चेव नक्खतेण जोयं जोएति तंसि देसांसि, ता जेणं अज्ञनक्खतेणं सूरे जोयं जोएति तंसि देसांसि से णं इमाइं सत्तदुवीसं राइंदियसताइं उवायिणावेता पुनरवि से सूरे तेणं चेव नक्खतेणं जोयं जोएति तंसि देसांसि ।

ता जेणं अज्ञनक्खतेणं सूरे जोयं जोएति जंसि देसांसि से णं इमाइं अड्हारस वीसाइं राइंदियसताइं उवायिणावेता पुनरवि सूरे अन्लेणं चेव नक्खतेणं जोयं जोएति तंसि देसांसि, ता जेणं अज्ञनक्खतेणं सूरे जोयं जोएति जंसि देसांसि तेण इमाइं छत्तीसं सद्वाइं राइंदियसयाइं उवायिणाविता पुनरवि से सूरे तेणं चेव नक्खतेणं जोयं जोएति तंसि देसांसि ॥

धृ. सम्प्रति यत्रक्षत्रं ताद्शनामकं तदेव वा तस्मिन्नेव देशेऽन्यस्मिन् वा याक्ता क्षलेन भूयश्चन्द्रेण सह योगमुपागच्छति तावन्तं कालं निर्दिविशुराह—‘ता जेणं अज्ञ नक्खतेण’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, येन नक्षत्रेण सह चन्द्रोऽद्य-विवक्षिते दिने योगं युनक्ति—करोति वस्मिन् देशे स चन्द्रो णभिति वाक्यालङ्घरे इमानि—वक्ष्यमाणसङ्क्षयाकानि तान्येवाह—अटी मुहूर्तशतानि एकोनविंशानि—एकोनविंशत्यथिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशति द्वाषष्टिभागान् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्प्रष्ठिं सप्तषष्टिभागानुपादाय—गृहीत्वा अतिक्रम्येत्यर्थः पुनरपि स चन्द्रोऽन्येन द्वितीयेन सद्शनाम्ना नक्षत्रेण योगं युनक्ति अन्यस्मिन् देशे, इवमत्र भावना—

इह चन्द्रसूर्यनक्षत्राणां मध्ये नक्षत्राणि सर्वशीघ्राणि तेभ्यो मन्दगतयः सूर्यस्तेभ्योऽपि मन्दगतयश्चन्द्रमसः, एतद्यागे स्वयमेव प्रपञ्चयिष्यति, षट्पञ्चाशनक्षत्राणि प्रतिनिवतान्तरालदेशानि चक्रवालमण्डलतया व्यवस्थितानि सदैव एकस्पतया परिभ्रमन्ति, तत्र किल युगस्यादावभिजिता नक्षत्रेण सह योगमधिगच्छति चन्द्रमाः, स च योगमुपागतः सन् शनैः शनैः पश्चादवष्वष्टते तस्य नक्षत्रेभ्योऽतीव मन्दगतित्वात्, ततो नवानां मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशते द्वाषष्टिभागानामेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्प्रष्ठे सप्तषष्टिभागानामतिक्रम्ये पुरुतः श्रवणेन सह योगमायाति, ततस्ततोऽपि शनैः शनैः पश्चादवष्वष्टमानस्त्रशता मुहूर्तैः श्रवणेन सह योगं समाप्य पुरुतो धनिष्ठया सह योगमुपगच्छति, एवं स्वं स्वं कालमाचक्ष्य सर्वैरपि नक्षत्रैः सह योगस्तावद् वक्तव्यो यावदुत्तराषाढानक्षत्रयोगपर्यन्तः, एताता च कालेनाटी मुहूर्तशतानि एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशति-द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्प्रष्ठे सप्तषष्टिभिके, षट् च नक्षत्राणि पश्चदशमुहूर्ता-

नीति भूयः पण्णां पञ्चदशभिर्गुणे जाता नवति, पञ्चदश त्रिंशन्मुहूर्तानीति पञ्चदश त्रिंशता मुख्यन्ते, जातानि चत्वारि शतानि पञ्चाशदधिकानि, अभिजितो नव मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिद्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य षट्प्रष्टि सप्तषषट्भागा इति भवति सर्वेषामेकत्र मीलने यथोक्ता मुहूर्तसङ्ख्या, एष एतावान् नक्षत्रमासः, ततस्तदनन्तरं यदभिजित्रक्षत्रं अतिक्रन्तं तदपरेण द्वितीयेनाभिजिता नक्षत्रेण सह नव मुहूर्तादिकालं योगमुपागच्छति, ततः परमपरेण द्वितीयाद्याविंशतिरम्बन्धिना श्रवणेन सह योगमश्रुते, एवं पूर्ववत् तावद्वाच्यं यावदुत्त-राषाढा, तदनन्तरं भूयः प्रथमेनैवाभिजिता नक्षत्रेण सह धोत्त वाति, ततः प्रागुक्ताद्वयेण भवति भिति, एवं सकलकालमपि, ततो विवक्षिते दिने यस्मिन् देशे येन नक्षत्रेण सह योगमगमन्नदमाः स यथोक्तमुहूर्तसङ्ख्यातिक्रमे भूयः तादेशैवापरेण नक्षत्रेण सह अन्यस्मिन् देशे योगमादते न तैनैव नापि तस्मिन् देशे इति ।

तथा 'ता जे प' मित्यादि, अद्य-विवक्षिते दिते येन नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति यस्मिन् यस्मिन् देशे चन्द्रमाः स इमानि वक्ष्यमाणसङ्ख्याकानि, तान्येवाह-षोडश मुहूर्तशतानि अष्टाविंशदधिकानि एकोनपञ्चाशतं द्वाषषट्भागान् मुहूर्तस्य एकं च द्वाषषट्भागं सप्तषषट्भागा छित्वा तस्य सत्कान् पञ्चषषट्भागं चूर्णिकाभागानुपादय-अतिक्रम्य पुनरपि स चन्द्रस्तेनैव नक्षत्रेण सह योगो युगद्वयकालातिक्रमे यथा(र्थ) केवल वेदसा ज्योतिश्चक्रगतेरुपलब्धः, जन्मद्वीपे च षट्पञ्चाशदेव नक्षत्राणि, ततो विवक्षितनक्षत्रयोगे सति तत आरभ्य षट्पञ्चाशनक्षत्रातिक्रमे तेन नक्षत्रेण सह योगमादते, षट्पञ्चाशनक्षत्रातिक्रमश्च प्रागुक्ताद्याविंशतिनक्षत्रमुहूर्तसङ्ख्याद्विगुणसङ्ख्यया ।

तत उक्तं- 'सोलस अद्वृतीस मुहूर्तसया' इत्यादि । तदेव तादेशेन तेन वा नक्षत्रेण सह अन्यस्मिन् देशे यावता कालेन भूयोऽपि योग उपजायते तावान् कालविशेष उक्तः, सप्तति तस्मिन्नेव देशे तादेशेन तेन वा नक्षत्रेण सह भूयोऽपि योगो यावता कालेन भवति तावन्तं कालविशेषमाह-

'ता जेणं अज्ञनकद्वत्तेण' इत्यादि, अद्य-विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण स योगं चन्द्रो युनक्ति यस्मिन् देशे सः- चन्द्रमा इमानि वक्ष्यमाणसङ्ख्याकानि तान्येवाह-चतुर्षशतान्मुहूर्तसङ्ख्याणि नव मुहूर्तशतान्युपादाय-अतिक्रम्य पुनरपि स चन्द्रोऽन्येन तादेशैव नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति तस्मिन्नेव देशे, इयमत्र भावना-विवक्षिते युगे विवक्षितानामष्टाविंशतेर्नक्षत्राणां मध्ये येन नक्षत्रेण सह यस्मिन् देशे यदा चन्द्रमसो योगो जातो भूयस्तस्मिन्नेव देशे तदैव तेनैव नक्षत्रेण सह योगो विवक्षितयुगादारभ्य तृतीये युगे, न तु द्वितीये, कुत इति चेत्, उच्यते, इह युगादित आरभ्य प्रथमेनक्षत्रमासे यान्येकान्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि समतिक्रमंति द्वितीयेन नक्षत्रमासेन तेभ्योऽपराणि द्वितीयानि ततो भूयस्तृतीयेन नक्षत्रमासेन तान्येव प्रथमान्यष्टाविंशतिनक्षत्राणि चतुर्थेन भूयस्तान्येव द्वितीयानि एवं सकलकालं, युगे च नक्षत्रमासाः सप्तषषट्भागे, सा च सप्तषषट्भागसङ्ख्याविषमेति विवक्षित-युगपरिसमाप्तावच्यस्य युगस्य प्रारम्भेयानि विवक्षितयुगस्यादी भुक्तानि नक्षत्राणि तेभ्योऽपराण्येव द्वितीयानि भोगमायान्ति, न तु तान्येव, युगद्वये च चतुर्सिंशतक्षत्रमासशतं भवति, सा च चतुर्सिंशत-क्षत्रमासशतसङ्ख्या समेति द्वितीययुगपरिसमाप्तौ षट्पञ्चाशदपि नक्षत्राणि समाप्तिमुपयान्ति, ततो विवक्षितयुगादारभ्य तृतीये युगे तेनैव नक्षत्रेण तस्मिन्नेव देशे तदा चन्द्रमसो योगः, युगे

चाहोरा-त्राणामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि एकैकस्मिंश्चाहोरात्रे मुहूर्तस्त्रशत्ततोऽष्टादशान्ते शतानां त्रिंशदधिकानां त्रिंशता गुणने भवति यथोक्ता मुहूर्तसङ्ख्या, यथोक्तमुहूर्तसङ्ख्यातिकमे च तादेशेनैव नक्षत्रेण सह योगः चन्द्रमसस्तस्मिन्नेव देशे न तु तेन नक्षत्रेणान्यस्मिन् वा देशे इति।

‘ता जेण’मित्यादि, इदं सूत्रमक्षरार्थमधिकृत्य सुगमं, भावना तु प्रागेव कृता, नवरं युगद्युय-कालः पद्मत्रिंशच्छतानि पट्ट्यधिकानि अहोरात्राणामपेकैकस्मिंश्चाहोरात्रे त्रिंशन्मुहूर्ता इति पद्मत्रिंशच्छतानां पट्ट्यधिकानां त्रिंशता गुणने तथोक्तमुहूर्तसङ्ख्या भवति। तदेवं तादेशेन तेन वा नक्षत्रेण सहान्यस्मिन् तस्मिन् अन्यस्मिन् वा देशे चन्द्रमसो योगकालप्रभाणमुक्तम्।

सम्रति सूर्यविषये तदाह—‘ता जेण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत् अद्य-विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण सह सूर्यो यस्मिन् देशे योगं युनक्ति स इमानि त्रीणि षट्प्रष्ट्यधिकानि रात्रिन्दिवशतानि उपादाय-अतिक्रम्य पुनरपि स सूर्यस्तस्मिन्नेव देशे तादेशेनैवान्येन नक्षत्रेण योगं युनक्ति न तु तेनैव, कुत इति चेत्, उच्यते, इह चन्द्रो नक्षत्रमासेनैकेनाध्यविंशतिं नक्षत्राणि भुडक्ते, सूर्यस्तु त्रिभिरहोरात्रशतैः षट्प्रष्ट्यधिकैः, त्रीणि चाहोरात्रशतानि षट्प्रष्ट्यधिकानि एकः सूर्यसंबत्सर, ततोऽन्यैस्त्रभिरहोरात्रशतैः षट्प्रष्ट्यधिकैरन्यानि द्वितीयान्यष्टाविंशतिं नक्षत्राणि परिभुडक्ते, तदनन्तरं भूयस्तान्यैव ग्रथमान्यष्टाविंशतिं नक्षत्राणि तावत्याहोरात्रसङ्ख्यया क्रमेण युनक्ति, ततः षट्प्रष्ट्य-यधिकरात्रिन्दिवशतत्रयातिक्रमेण सूर्यस्य तस्मिन्नेव देशे तादेशेनैवापरेण नक्षत्रेण सह योगो न तु तेनैव, ‘ता जेण’मित्यादि, इदं सूत्रमक्षरार्थं प्रतीत्य सुगमं, भावना तु प्रागेव कृता।

‘ता जेण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, अद्य-विवक्षिते दिने येन नक्षत्रेण सह सूर्यो यस्मिन् देशे योगं युनक्ति स इमानि अष्टादश रात्रिन्दिवशतानि त्रिंशतानि-त्रिंशदधिकानि उपादाय-अतिक्रम्य पुनरपि तस्मिन्नेव देशेऽन्यैनैव तादेशेन सह योगं युनक्ति, न तु तेनैव, कस्मादिति चेत्, उच्यते, इह रात्रिन्दिवानामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि युगे भवन्ति, तत्र सूर्यो विवक्षितादिनादारभ्य तस्मिन्नेव देशे तदैव दिने तेनैव नक्षत्रेण सह योगमागच्छति तृतीयसंबत्सरे, युगे च सूर्यवषाणिपञ्च, ततस्तृतीये पञ्चमे वा सूर्यसंबत्सरे सूर्यस्य तेनैव नक्षत्रेण तस्मिन्नेव काले योगमादते न तु युगातिक्रमे षष्ठे वर्षे इति। ‘ता जेण’मित्यादि, सुगमं, नवरं षट्प्रज्ञेयात्रिन्दिवशतानि षट्यधिकानि युगद्युये भवन्ति, युगद्युये च दश सूर्यनक्षत्राणि, ततो युगद्युयातिक्रमे एकादशे वर्षे सूर्यस्य भिन्नो ग्रहादिकः परिवार इति श्रुत्या कश्चिदेवमपि मन्येत यथा भिन्नकालं मण्डलेषु चन्द्रादीनां गतिर्भिन्नकालं च तेषां नक्षत्रादिभि सह योग इति, ततस्तदाशङ्कापनोदार्थमाह-

मूः (१७) ता जया णं इमे चंदे गतिसमावन्नए भवति तता णं इतरेवि चंदे गतिसमावन्नए भवति, जता णं इतरेवि चंदे गतिसमावण्णे भवति तता णं इमेवि चंदे गतिसमावण्णए भवति, ता जया णं इमे सूरिए गङ्गसमावण्णे भवति तया णं तरे सूरिए गङ्गसमावन्ने भवति जता णं इतरे सूरिए गतिसमावन्ने भवति तया णं इमेवि सूरिए गङ्गसमावन्ने भवति, एवं गहेवि नक्षत्रेवि।

ता जया णं इमे चंदे जुते जोगेणं भवति तता णं इतरेवि चंदे जुते जोगेणं भवति, जया णं इयरे चंदे जुते जोगेणं भवइ तता णं इमेवि चंदे जुते जोगेणं भवति, एवं सूरीवि गहेवि नक्षत्रेवि, सत्तावि णं चंदा जुता जोगेहिं सत्तावि णं सूरा जुता जोगेहिं सयावि णं गहा जुता जोगेहिं सयावि णं नक्षत्रा जुता जोगेहिं दुहतोवि णं चंदा जुता जोगेहिं दुहतोवि णं सूरा जुता जोगेहिं दुहतोवि

णं गहा जुत्ता जोगेहि दुहतोविणं नकखत्ता जुत्ता जोगेहि । मंडलं सतसहस्रेण अहुनउत्ताए सतेहि
छेत्ता इष्टेस नकखत्ते खेतपरिभागे नकखत्तविजए पाहुडेति आहितेतिबेमि ॥

बृ. 'ता जया ण'मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, यस्मिन् कालेऽयं प्रत्यक्षत उपलभ्यमानो
भरतक्षेत्रं प्रकाशयन् विवक्षितश्चन्द्रो विवक्षिते मण्डले इति गच्छते गतिसमाप्नो—गतियुक्तो
भवति तदा—तस्मिन् काले इतरोऽपि—ऐरावतक्षेत्रं प्रकाशयन् विवक्षितश्चन्द्रः तस्मिन्नेव विवक्षिते
मण्डले गतिसमाप्नो भवति, एवं शेषाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि, नवरं 'एवं गहेवि एवं नकखत्तेवि' ति
एवं—उक्तप्रकारेण ग्रहेऽपि द्वावालापकौ वक्तव्यी नक्षत्रेऽपि च, तथथा—

'जया ण इमे गहे गइसमावन्ने हवइ तया ण इतरे वि गहे गइसमावन्ने भवइ, ता जया ण
इधेरे गहि गइसमावन्ने भवइ तया ण इमेवि गहे गतिसमावन्ने भवइ' एवं नक्षत्रेऽपि चाच्यं, 'ता
जया ण इमे चंदे जुते जोगेण'मित्यादि, सुगमं, नवरं 'दुहतोवि�' ति उभवतोऽपि दक्षिणोत्तरयोः
पूर्वपश्चिमयोर्वा, 'मण्डलं सतसहस्रेण'मित्यादि ।

अस्मिन्नामादिवये—नक्षत्रादिवयान्नाच्चि हातिंश्चालितमे प्राभृतप्राभृते इत्येष नक्षत्रक्षेत्र-
परिभाग आख्यातो मण्डलं स्वेन स्वेन कालेन षट्पञ्चाशता नक्षत्रैर्यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्यमानं
सम्भाव्यते तावन्मात्रं चुद्धिपरिकल्पितं शतसहस्रण—लक्षण अष्टनवत्या च शतैश्छित्वा—विभज्य
च्याख्यातः, एतद्या प्रागेव भावितं, 'इति वेमिति' इति—एतत् अनन्तरोक्तं भगवदुपदेशेन ब्रवीमीति
ग्रन्थकारवयनमेतत्, यद्वा भगवद्वचनमिदं शिष्याणां प्रत्ययदाढ्योत्पादनार्थं यथा इति—एतत्
अनन्तरोक्तमहं ब्रवीमीति, ततः सर्वं सत्यमिति प्रत्येतव्यमिति ।

प्राभृतं—१०, प्राभृतप्राभृतं—२२ समाप्तम्

प्राभृतं—१० समाप्तम्

युनि दीपरलसागरेण संशोधिता सम्पादिता सूर्यप्रज्ञसित्याङ्गसुवे
दशमप्राभृतस्य मलयगिरि आवार्येण विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

प्राभृतं—११

बृ. तदेवमुक्तं दशमं प्राभृतं साम्प्रतमेकादशमारभ्यते, तस्य चायमध्याधिकारो यथा
'संवत्सराणामादिर्वक्तव्यः' इति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (१८) ता कहं ते संवच्छराणादी आहितेति वदेज्ञा ?, तत्य खलु इमे पंच संवच्छरे पं०
तं०—चंदे २ अभिवहिते चंदे अभिवहिते, ता एतेसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमस्त चंदस्त
संवच्छरस्त के आदी आहितेति वदेज्ञा ?, ता जे णं पंचमस्त अभिवहितसंवच्छरस्त पञ्चवसाणं
से णं पढमस्त चंदस्त संवच्छरस्त आदी अनंतरपुरकखडे समए तीसे णं किंपञ्चवसिते आहितेति
वदेज्ञा ?, ता जे णं दोषस्त आदी चंदसंवच्छरस्त से णं पढमस्त चंदसंवच्छरस्त पञ्चवसाणे
अनंतरपच्छाकडे समये ।

तं समयं धर्ण चंदे केण नकखत्तेण जोएति ?, ता उत्तराहि आसाढाहि, उत्तराणं आसाढाणं
छदुवीसं मुहुत्ता छदुवीसं च बावडिभागा मुहुत्तस्त बावडिभागं च सतडिथा छित्ता चउप्पणं

चुण्णियाभागा सेसा, तं समयं सूरे केरं नक्खतेरं जोएति ?, ता पुनव्वसुणा, पुनव्वसुस्स सेलस मुहुता अद्वय बावड्डिभागा मुहुतस्स बावड्डिभागं च सत्तड्डिथा छेता वीसं चुण्णियाभागा सेसा ।

ता एएसि णं पंचण्हं संबच्छराणं दोद्धस्स णं चंदसंबच्छरस्स के आदी आहितेति वदेज्ञा ता जे णं पढमस्स चंदसंबच्छरस्स पञ्जवसाणे से णं दोद्धस्स णं चंदसंबच्छरस्स आदी अनंतरपुरक्खडे समये, ता से णं किंपञ्जवसिते आहितेति वदेज्ञा ?, ता जे णं तद्धस्स अभिवह्नियसंबच्छरस्स आदी से णं दोद्धस्स कंबच्छरस्स पञ्जवसाणे अनंतरपच्छाकडे समये ।

तं समयं च णं चंदे केरं नक्खतेरं जोएति ?, ता पुव्वाहिं आसाढाहिं, पुव्वाणं आसाढाणं सत्त मुहुता तेवनं च बावड्डिभागा मुहुतस्स बावड्डिभागं च सत्तड्डिथा छेता इगतालीसं चुण्णियाभागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केरं नक्खतेरं जोएति ?, ता पुनव्वसुणा, पुनव्वसुस्स णं बायालीसं मुहुता पण्टीसं च बावड्डिभागा मुहुतस्स बावड्डिभागं च सत्तड्डिथा छेता सत्त चुण्णिया भागा सेसा ।

ता एतेसि णं पंचण्हं संबच्छराणं तद्धस्स अभिवह्नितसंबच्छरस्स के आदी आहिताति वदेज्ञा ?, ता जे णं दोद्धस्स चंदसंबच्छरस्स पञ्जवसाणे से णं तद्धस्स अभिवह्नितसंबच्छरस्स आदी अनंतरपुरक्खडे समए, ता से णं किंपञ्जवसिते आहितेति वदेज्ञा ?. ता जे णं चउत्यस्स चंदसंबच्छरस्स आदी से णं तद्धस्स अभिवह्नितसंबच्छरस्स पञ्जवसाणे अनंतरपच्छाकडे समए ।

तं समयं च णं चंदे केरं नक्खतेरं जोएति ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं तेरस मुहुता तेत्स य बावड्डिभागा मुहुतस्स बावड्डिभागं च सत्तड्डिथा छेता सत्तावीसं चुण्णिया भागा सेसा, तं समयं च णं सूरे केरं नक्खतेरं जोएति ?, ता पुनव्वसुणा, पुनव्वसुस्स दी मुहुत छप्पनं बावड्डिभागा मुहुतस्स बावड्डिभागं च सत्तड्डिथा छेता सट्टी चुण्णिया भागा सेसा ।

ता एएसि णं पंचण्हं संबच्छराणं चउत्यस्स चंदसंबच्छरस्स के आदी आहितेति वदेज्ञा ?, ता जे णं तद्धस्स अभिवह्नितसंबच्छरस्स पञ्जवसाणे से णं चउत्यस्स चंदसंबच्छरस्स आदी अनंतरपुरक्खडे समये, ता से णं किंपञ्जवसिते आहितेति वदेज्ञा ?, ता जे णं चरिमस्स अभिवह्नियसंबच्छरस्स आदी से णं चउत्यस्स चंदसंबच्छरस्स पञ्जवसाणे अनंतरपच्छाकडे समये, तं समयं च णं चंदे केरं नक्खतेरं जोएति ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चतालीसं मुहुता चतालीसं च बासड्डिभागा मुहुतस्स बावड्डिभागं च सत्तड्डिथा छेता चउसड्डि चुण्णिया भागा सेसा ।

तं समयं च णं सूरे केरं नक्खतेरं जोएति ?, ता पुनव्वसुणा, पुनव्वसुस्स अडनीसं मुहुता एकवीसं बावड्डिभागा मुहुतस्स बावड्डिभागं च सत्तड्डिथा छेता सीतालीसं चुण्णिया भागा सेसा, ता एतेसि णं पंचण्हं संबच्छराणं पंचमस्स अभिवह्नितसंबच्छरस्स के आदी आहिताति वदेज्ञा ?, ता जे णं चउत्यस्स चंदसंबच्छरस्स पञ्जवसाणे से णं पंचमस्स अभिवह्नितसंबच्छरस्स आदी अनंतरपुरक्खडे समये ।

ता से णं किंपञ्जवसिते आहितेति वदेज्ञा ?, ता जे णं पढमस्स चंदसंबच्छरस्स आदी से णं पंचमस्स अभिवह्निंद्वत संबच्छरस्स पञ्जवसाणे अनंतरपच्छाकडे समये ।

तं समयं च णं चंदे केरं नक्खतेरं जोएति ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं चरमसमये, तं समयं च णं सूरे केरं नक्खतेरं जोएति ?, ता पुलसेण, पुलस्स णं एकवीसं मुहुता तेतालीसं च बावड्डिभागे मुहुतस्स बावड्डिभागं सत्तड्डिथा छेता तेतीसं चुण्णिया भागा सेसा ॥

बृ. 'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं—केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया संवत्सराणामादिराख्यात इति वदेत् ?, भगवानाह—'तत्य खलु' इत्यादि, तत्र—संवत्सरविद्यारविषये खल्विमे पञ्च संवत्सरः प्रज्ञमाः, तद्यथा—चन्द्रश्चन्द्रोऽभिवर्द्धितः घन्द्रोऽभिवर्द्धितः, एतेषां च स्वरूपं प्रागेवोपदर्शितं, भूयः प्रश्नयति—'ता एएसि ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमस्य चान्द्रस्य संवत्सरस्य क आदिराख्यात इति वदेत् ?, भगवानाह—'ता जेण' मित्यादि, यत् पाश्चात्ययुगवर्त्तिनः पञ्चमस्याभिवर्द्धितसंवत्सरस्य पर्यवसानं—पर्यवसानसमयः तस्मादनन्तरं पुरस्कृतो—भावी यः समयः स प्रथमस्य चन्द्रसंवत्सरस्यादि, तदेवं प्रथमसंवत्सरस्यादिङ्गतिः । सम्प्रति पर्यवसानसमयं पृच्छति—'ता से ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत् स प्रथमश्चान्द्रसंवत्सरः किंपर्यवसितः—किंपर्यवसान आख्यात इति वदेत् ?, भगवानाह—'ता जे ण' मित्यादि, यो द्वितीयस्य चान्द्रसंवत्सरस्यादि—आदिसमयस्तस्मादनन्तरो यः पुरस्कृतः—अतीतसमयः स प्रथमचान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानं—पर्यवसानसमयः ।

'तं समयं च ण' मित्यादि, तस्मिंश्चान्द्रसंवत्सरपर्यवसानभूते समये चन्द्रः केन नक्षत्रेण सह योगं युनक्ति—करोति ?, भगवानाह—'ता उत्तराहि' इत्यादि, इह द्वादशश्चिमि: पौर्णमासीभिश्चान्द्रः संवत्सरो भवति, ततो यदेव प्राकृद्वादश्यां पौर्णमास्यां चन्द्रनक्षत्रयोगपरिमाणं सूर्यनक्षत्रयोगपरिमाणं घोक्तं तदेवान्युनातिरिक्तमत्रापि द्रष्टव्यं, तथैव गणितभावना कर्तव्या, एवं शेषसंवत्सरगतान्यादिपर्याद्वासानसूत्राणि भावनीयानि यावद्याभृतपरिसमाप्ति, नवरं गणितभावना क्रियते—तत्र द्वितीयसंवत्सरपरिसमाप्तिश्चतुर्विंशतितमपौर्णमासीपरिसमाप्ती, तत्र ध्रुवराशि षट्टष्ठिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्च द्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य एकः सप्तष्ठिभागः इत्येवंप्रमाणश्चतुर्विंशत्या गुण्यते, जातानि पञ्चदश शतानि चतुरशीत्यधिकानि मुहूर्तानां मुहूर्तगतानां च द्वाषष्ठिभागानां विंशत्युत्तरं शतमेकसय च द्वाषष्ठिभागस्य चतुर्विंशति सप्तष्ठिभागः तत एतस्माददृष्टिः मुहूर्तशतैरेकोनविंशत्यधिकैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्ठिभागैरेकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य षट्टष्ठ्या सप्तष्ठ्या सप्तष्ठिभागैरेकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः शुद्धयति, ततः स्थितानि पञ्चात्सस मुहूर्तशतानि पञ्चपर्यायधिकानि मुहूर्तगतानां च द्वाषष्ठिभागानां पञ्चन-वतिरेकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य पञ्चविंशति सप्तष्ठिभागः ततो 'मूले सत्तेव चोयाला' इत्यादि वचनात् सप्तभिश्चतुश्चत्वारिंश दधिकैर्मुहूर्तशतैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्ठिभागैरेकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य षट्टष्ठ्या सप्तष्ठ्या सप्तष्ठिभागैरभिजिदादीनि मूलपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, ततः स्थिताः पञ्चात् द्वाविंशतिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्याणी द्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य षड्विंशति सप्तष्ठिभागः तत आगतं द्वितीयचान्द्रसंवत्सरस्य पर्यवसानसमये पूर्वाषाढानक्षत्रस्य सत मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिपञ्चाशद् द्वाषष्ठिभागा एकस्य द्वाषष्ठिभागस्य एकचत्वारिंशत् सप्तष्ठिभागाः शेषाः, तदानीं च सूर्येण युक्तस्य पुनर्बाद्विंशतिव्याप्तिशत् मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चविंशत् द्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य सप्तष्ठिभागाः शेषाः, तथाहि—

- स एव ध्रुवराशि चतुर्विंशत्या गुणितो जातानि पञ्चदश शतानि चतुरशी-त्यधिकानि मुहूर्ताना मुहूर्तगतानां च द्वाषष्ठिभागानां विंशत्युत्तरं शतं एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य एव चतुर्विंशति सप्तष्ठिभागः तत एतस्माददृष्टिः शतैरेकोनविंशत्यधिकैर्मुहूर्ता-नामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या

द्वाषषट्भागैरेकस्य च द्वाषषट्भागस्य षट्पद्धत्य। सप्तषट्भागैः एकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः शुद्धः, स्थितानि पश्चात् सप्त मुहूर्तशतानि पञ्चपद्धतिकानि मुहूर्तानामेकमुहूर्तगताश्च द्वाषषट्भागः पञ्चनवति एकस्य च द्वाषषट्भागस्य पञ्चविंशति सप्तषट्भागाः तत एतेभ्य एकोनविंशत्या मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशता द्वाषषट्भागैरेकस्य च द्वाषषट्भागस्य त्रयस्त्रिंशता सप्तषट्भागैः पुष्यः शुद्धः, स्थितानि पश्चान्मुहूर्तानां सप्त शतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य एकपञ्चाशत् द्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्यैकोनषष्ठि सप्तषट्भागाः ततो भूयोऽप्येतस्मात् सप्तभिर्मुहूर्तशतैश्चतुशत्वारिंशदधिकरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषषट्भागैरेकस्य च द्वाषषट्भागस्य षट्पद्धत्या सप्तषट्भागैरश्लेषादीनि आद्रापर्यन्तानि शुद्धानि।

-स्थितीपश्चाद् द्वौ मुहूर्तविकस्य च मुहूर्तस्य षड्विंशतिद्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य षष्ठि सप्तषट्भागाः आगतं द्वितीयचान्द्रसंबत्सरपर्यवसानसमये पुनर्वसुनक्षत्रस्य द्वाचत्वारिंशमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चविंशद् द्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य सप्त सप्तषट्भागाः शेषाः, तथा तृतीयाभिवद्धितसंज्ञासंबत्सरपौरसमाप्ति सप्तविंशता पौर्णमासीभिस्ततो ध्रुवराशि सप्तविंशता गुण्यते, जातानि मुहूर्तानां चतुर्विंशति शतानि द्वाचत्वारिंश- दधिकानि द्वाषषट्भागानां च पञ्चाशीत्यधिकं शतं सप्तषट्भागाः सप्तविंशत् तत एतेभ्योऽप्येमुहूर्तशतानि एकोनविंशत्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशति- द्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य षट्पद्धति सप्तषट्भागाः इत्येकनक्षत्रपर्यायपरिमाणं द्वाभ्यां गुणवित्वा शोध्यते, ततः स्थितानि पश्चादद्यै मुहूर्तशतानि चतुरुत्तरामि मुहूर्तसल्कानां च द्वाषषट्भागा- नां पञ्चविंशदधिकं शतं एकस्य च द्वाषषट्भागस्य एकोनचत्वारिंशत्सप्तषट्भागाः तत एतेभ्यः सप्तभिर्मुहूर्तशतैश्चतुःसप्तत्यधिकरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषषट्भागैरेकस्य च द्वाषषट्भागस्य षट्पद्धत्या सप्तषट्भागैरभिजिदादीनि पूर्वपादापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पश्चादेकविंशमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्यादचत्वारिंशद् द्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य चत्वारिंशत्सप्तषट्भागाः

तत आगतं तृतीयाभिवद्धित- संज्ञासंबत्सरपर्यवसानसमये उत्तराषाढानक्षत्रस्य त्रयोदश मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य त्रयोदश द्वाषषट्भागाः एकस्य च द्वाषषट्भागस्य सप्तविंशति सप्तषट्भागाः शेषाः, तदानीं च सूर्येण सम्प्र-युक्तस्य पुनर्वसुनक्षत्रस्य द्वौ मुहूर्तां एकस्य च मुहूर्तस्य षट्पद्धत्याद् द्वाषषट्भागाः एकं च द्वाषषट्भागं सप्तषट्भागाः छित्वा तस्य सल्काः षष्ठिशूर्णिका भागाः शेषाः, तथाहि- स एव ध्रुवराशि सप्तविंशता गुण्यते, जातानि मुहूर्तानां चतुर्विंशति शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि मुहूर्तसल्कानां च द्वाषषट्भागानां पञ्चाशीत्यधिकं शतं एकस्य च द्वाषषट्भागस्य सप्तविंशत् सप्तषट्भागाः तत एतेभ्यः पूर्ववत् सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं द्विगुणं कृत्वा शोध्यते, स्थितानि पश्चादद्यै मुहूर्तशतानि चतुरुत्तराणि मुहूर्तसल्कानां द्वाषषट्भागानां पञ्चविंशदधिकं शतं एकस्य च द्वाषषट्भागस्य एकोनचत्वारिंशत्सप्तषट्भागाः ततो भूय एतेभ्य एकोन- विंशत्या मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशता द्वाषषट्भागैरेकस्य च द्वाषषट्भागस्य त्रयस्त्रिंशता सप्तषट्भागैः पुष्यः शुद्धः, स्थितानि पश्चान्मुहूर्तानां सप्त शतानि पञ्चाशीत्यधिकानि मुहूर्तसल्कानां च द्वाषषट्भागानां द्विनवतिरेकस्य च द्वाषषट्भागस्य षट् सप्तषट्भागाः ततो भूयोऽप्येतेभ्यः सप्तभिर्मुहूर्तशतैश्चतुशत्वारिंशदधिकरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषषट्भागैरेकस्य च

द्वाषष्टिभागस्य षट्पश्च्या सप्त, षष्ठिटिभागैरक्लेषादीनि आद्रापिर्यन्तानि शुद्धानि

-स्थिता: इत्यानुहूर्ता ज्ञात्वा तरिण्, एतत् च मुहूर्तस्य एव ताविष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्त सप्तष्टिभागाः तत आगतं तृतीयाभिवर्द्धितसंज्ञासंवत्सरपर्य- वसानसमये सूर्येण सह संयुक्तस्य पुनर्वसोर्द्धीं मुहूर्तविकर्ष्य च मुहूर्तस्य षट्पश्चाशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षष्ठिशूर्णिका भागाः सेषाः, तथा चतुर्थचान्द्रसंवत्सरपर्यवसानमेकोन- पञ्चाशत्तम- पौर्णमासीपरिसमासौ ततः स एव ध्रुवराशि एकोनपञ्चाशता गुण्यते, जातानि मुहूर्तानां द्वात्रिंशत्तानि चतुर्स्त्रिंशदधिकानि मुहूर्तसल्कानां च द्वाषष्टिभागानां द्वे शते पञ्चचत्वारिंशदधिके एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकोनपञ्चाशत् सप्तष्टिभागाः तत एतस्मात् प्रागुक्तं सकलनक्षत्र- पर्यायपरिमाणं त्रिभिर्गुणयित्वा शोध्यते, ततः स्थितानि सप्त शतानि सप्तसप्तत्यधिकानि मुहूर्तानां मुहूर्तसल्कानां च द्वाषष्टिभागानां सप्तत्यधिकं शतं एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्विपञ्चाशत् सप्तष्टिभागाः ततः सप्तभिः शतैः चतुः सप्तत्यधिकं मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्पश्च्या सप्तष्टिभागैर्भूयोऽभिजिदादीनि पूर्वाषाढपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिता: पञ्चात्पञ्च मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य एकविंशतिद्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत्सप्तष्टिभागाः तत आगतं चतुर्थचान्द्रसंवत्सरपर्यवसानसमये उत्तराषाढानक्षत्रस्य चन्द्रयुक्तस्य एकोनचत्वारिंशन्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशदद्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्दश सप्तष्टिभागाः शेषाः, तदानीं च सूर्येण सह युक्तस्य पुनर्वसुनक्षत्रस्य एकोनत्रिंशन्मुहूर्ता एकविंशतिद्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तष्टिधा छित्वा तस्य सल्का सप्त- चत्वारिंशशूर्णिकाभागाः शेषाः, तथाहि-

-स एव ध्रुवराशिरेकोनपञ्चाशता गुण्यते, गुणयित्वा च ततः प्रागुक्तं सकलनक्षत्रपर्याय- परिमाणं त्रिभिर्गुणयित्वा शोध्यते, स्थितानि सप्त मुहूर्तशतानि सप्तसप्तत्यधिकानि मुहूर्तसल्कानां च द्वाषष्टिभागानां सप्तत्यधिकं शतमेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य द्विपञ्चाशत्सप्तष्टिभागाः, तत एतेभ्य एकोनविंशत्या मुहूर्तैकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशता द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशता सप्तष्टिभागैः पुष्ट्यः शुद्धः, स्थितानि पञ्चानुहूर्तानां सप्त शतानि अष्टापञ्चाशत्तदधिकानि मुहूर्तसल्कानां च द्वाषष्टिभागानां सप्तविंशत्यधिकं शतं एकस्य च द्वाष- ष्टिभागस्य एकोनविंशति सप्तष्टिभागा ततः सप्तभिः शतैश्चतुश्चत्वारिंशद- धिकं मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्पश्च्या सप्तष्टिभागैरक्लेषादीन्याद्रापिर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिता: पञ्चात् पञ्चदश मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य विंशति- सप्तष्टिभागाः तत आगतं चतुर्थ चान्द्रसंवत्सरपर्यवसानसमये पुनर्वसुनक्षत्रस्य एकोनत्रिंशन्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य एकविंशतिद्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तचत्वारिंशसप्तष्टिभागाः शेषा इति, पञ्चमाभिवर्द्धितसंवत्सरपर्यवसानं च द्वाषष्टितपीर्णमासीपरिसमाप्तिसमये, ततो यदेव प्राक् द्वाषष्टितपीर्णमासीपरिसमाप्तिसमये चन्द्रनक्षत्रयोगपरिमाणं सूर्यनक्षत्रयोगपरिमाणं चोक्तं तदेवान्युनातिरिक्तमत्रापि द्रष्टव्यम् ॥

प्राभृतं—१२

बृतदेवमुक्तमेकादशं प्राभृतम्, सप्तति द्वादशमुच्यते—तस्य चायमर्थाधिकारः, यथा 'कति संवत्सरा भवन्ति' तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (१९) ता कति यं संवच्छरा आहितातिवदेज्ञा ?, तत्थ खलु इमे पंचं संवच्छरा पं० तं०—नक्खत्त चंदे उदू आदिद्ये अभिवह्निते, ता एतेसि यं पंचण्हं संवच्छराणं पठमस्स नक्खत्तसंवच्छरस्स नक्खत्तमासे तीसतिमुहुतेणं २ अहोरत्तेणं गणित्तमाणे केवतिए राङ्दियग्नेण आहितेति वदेज्ञा ?, ता सत्तावीसं राङ्दिदाइं एकावीसं च सत्तद्विभागा राङ्दियस्स राङ्दियग्नेण आहिऽ ।

ता से यं केवतिए मुहुत्तग्नेण आहितेति वदेज्ञा ?, ता अडुसए एकूणवीसे मुहुत्ताणं सत्तावीसं च सत्तद्विभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्नेण आहितेतिवदेज्ञा, ता एएसिणं अद्वादुवालसखुत्तकडा नक्खत्ते संवच्छरे, ता से यं केवतिए राङ्दियग्नेण आहितातिवदेज्ञा ?, ता तिनि सत्तावीसे राङ्दियसते एकावन्नं च सत्तद्विभागे राङ्दियस्स राङ्दियग्नेण आहितेति वदेज्ञा ।

ता से यं केवतिए मुहुत्तग्नेण आहितेति वदेज्ञा ?, ता नव मुहुत्तसहस्रा अद्व य बत्तीसे मुहुत्तसए छप्पन्नं च सत्तद्विभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तग्नेण आहितेतिवदेज्ञा । ता एएसि यं पंचण्हं संवच्छराणं दोष्यस्स चंदसंवच्छरस्स चंदे मासे तीसतिमुहुत्तेणं २ अहोरत्तेणं गणित्तमाणे केवतिए राङ्दियग्नेण आहिऽ, ता एगूणतीसं राङ्दियाइं बत्तीसं वावद्विभागा राङ्दियस्स राङ्दियग्नेण आहितेति वदेज्ञा । ता से यं केवतिए मुहुत्तग्नेण आहितेति वदेज्ञा ?, ता अडुपंचासते मुहुत्ते तेतीसं च छावद्विभागे मुहुत्तग्नेण आहिते, ता एस यं अद्वादुवालसखुत्तकडा चंदे संवच्छरे, ता से यं केवतिए राङ्दियग्नेण आहितेति वदेज्ञा ?, ता तिनि चउप्पन्ने राङ्दियसते दुवालस य वावद्विभागा राङ्दियग्नेण आहि, तीसे यं केवतिर मुहुत्तग्नेण आहितेति वदेज्ञा, ता दस मुहुत्तसहस्राइं छब्ब पणुवीसे मुहुत्तसए पण्णासं च वावद्विभागे मुहुत्तेण आहि ।

ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं तद्वस्स उद्भुभासे तीसतीसमुहुत्तेणं गणित्तमाणे केवतिए राङ्दियग्नेण आहियाति वदेज्ञा ?, ता नव मुहुत्तसताइं मुहुत्तग्नेण आहितेति वदेज्ञा, ता एस यं अद्वादुवालसखुत्तकडा उदू संवच्छरे, ता से यं केवतिए राङ्दियग्नेण आहितेति वदेज्ञा, ता एस यं अद्वादुवालसखुत्तकड उदू संवच्छरे, ता से यं केवतिए राङ्दियग्नेण आहितेति वदेज्ञा ?, ता तिनि सहे राङ्दियसते राङ्दियग्नेण आहितेति वदेज्ञा, ता से यं केवतिए मुहुत्तग्नेण आहिएतिवदेज्ञा, ता दस मुहुत्तसहस्राइं अद्व य सयाइं मुहुत्तग्नेण आहितेति वदेज्ञा ।

ता एएसि यं पंचण्हं संवच्छराणं चउत्थस्स आदिद्यसंवच्छरस्स आदिद्ये मासे तीसतिमुहुत्तेण अहोरत्तेणं गणित्तमाणे केवइए राङ्दियग्नेण आहितेति वदेज्ञा ?, ता तीसं राङ्दियाइं अवद्वभागं च राङ्दियस्स राङ्दियग्नेण आहितेति वदेज्ञा, ता से यं केवतिए मुहुत्तग्नेण आहितेति वदेज्ञा ?, ता नव पन्नरस मुहुत्तसए मुहुत्तग्नेण आहितेति वदेज्ञा, ता एस यं अद्वादुवालसखुत्तकडा आदिद्ये संवच्छरे, ता से यं केवतिए राङ्दियग्नेण आहितेति वदेज्ञा ?, ता तिनि छावडे राङ्दियसए राङ्दियग्नेण आहियतिवदेज्ञा । ता से यं केवतिए मुहुत्तग्नेण आहियति वदेज्ञा ?, ता दस मुहुत्तसहस्राइं नव असीते मुहुत्तसते मुहुत्तग्नेण आहितेति वदेज्ञा ।

ता एएसि यं पंचण्हं संवच्छराणं पंचमस्स अभिवह्नियसंवच्छरस्स अभिवह्निते मासे

तीसतिमुहुत्तेण गणित्यगोणे केवतिए राइंदियगोणं आहितेति वदेजा ?, ता एकतीस राइंदियाई एगूणतीसं च मुहुत्ता सत्तरस बाबुडिभागे मुहुत्तस्स राइंदियगोणं आहितेति वदेजा, ता से ण केवतिए मुहुत्तगोणं आहितेति वदेजा ?, ता नव एगूणल्ले मुहुत्तसते सत्तरस बाबुडिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तगोणं आहितेति वदेजा, ता एस णं अछा दुवालसखुतकडा अभिवद्धित संबद्धरे ।

ता से ण केवतिए राइंदियगोणं आहितेति वदेजा ?, तिन्हि तेसीते राइंदियसते एकवीसं च मुहुत्ता अड्डारस बाबुडिभागे मुहुत्तस्स राइंदियगोणं आहितेतिवदेजा, तिन्हि तेसीते राइंदियसते एकवीसं मुहुत्ता अड्डारस बाबुडिभागे मुहुत्तस्स राइंदियगोणं आहितेति वदेजा, ता से ण केवतिए मुहुत्तगोण आहितेति वदेजा ?, ता एकारस मुहुत्तसहस्राई पंच य एकारस मुहुत्तसते अड्डारस बाबुडिभागे मुहुत्तस्स मुहुत्तगोणं आहितेतिवदेजा ॥

बृ. 'ता कङ्ग संवच्छरा' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कति संवत्सरा भगवन् ! त्वया आख्याता इति वदेत् ?, भगवानाह— 'तत्रे' त्यादि, तत्र— संवत्सरविचारविषये खल्विमे पञ्च संवत्सरा प्रज्ञाताः, तद्यथा— 'नक्खत्ते' त्यादि, पदेकले श्वे पदमुदारणात्तरात् नक्षत्रसंवत्सरश्चन्द्रसंवत्सर अनुसंवत्सर आदित्यसंवत्सरोऽभिवर्जितसंवत्सरः, एतेषां च पञ्चानामपि संवत्सराणां स्वरूपं प्रागेवोपवर्णितं 'ता एएसि ण' मित्यादि प्रश्नसूत्रं, 'ता' इति पूर्ववत्, एतेषां पञ्चानां संवत्सराणां भद्ये प्रथमस्य नक्षत्रसंवत्सरस्य सल्लो यो नक्षत्रमासः सत्रिंशन्मुहूर्तप्रमाणेनाहोरात्रेण गण्यमानः कियान् रात्रिन्दिवाग्रेण रात्रिन्दिवपरिमाणेनाख्यात इति वदेत् ?, भगवानाह— 'ता' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, सप्तविंशति रात्रिन्दिवानि एकविंशतिश्च सप्तषट्यभागा रात्रिन्दिवस्य रात्रिन्दिवाग्रेणाख्यात इति वदेत्, तथाहि—

युगे नक्षत्रमासाः सप्तषट्येतद्या प्रागेव भावितं, युगे चाहोरात्राणामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि, ततस्तेषां सप्तषट्या भागं हते लब्ध्या सप्तविंशतिरहोरात्रा एकस्य चाहोरात्रस्य एकविंशति सप्तषट्यभागाः । 'ता से ण' मित्यादि, स नक्षत्रमासः कियान् मुहूर्तपरि-माणेनाख्यात इति वदेत् ?, भगवानाह— 'ता अड्डारे' इत्यादि, अष्टेतत्रात्तान्येकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशति सप्तषट्यभागाः । मुहूर्तप्रिणाख्यात इति वदेत्, तथाहि—

नक्षत्रमासपरिमाणं सप्तविंशतिरहोरात्रा एकस्य चाहोरात्रस्य एकविंशति सप्तषट्यभागाः, ततः सप्तर्णनार्थं सप्तविंशतिरप्यहोरात्राः सप्तषट्या गुण्यन्ते, गुणयित्वा चोपरित्वा एकविंशति सप्तप्रिणाख्यागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातानि सप्तषट्यानामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि, तानि मुहूर्तनियनार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि चतुर्थशतसहस्राणि नव शतानि मुहूर्तगतसप्तषट्यभागानां, तत एतेषां सप्तषट्या भागो हियते, लक्ष्यानि अष्टौ शतान्येकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशति सप्तषट्यभागा इति । 'ता एस ण' मित्यादि, एषा-उन्नत्तरमुक्ता नक्षत्रमासरूपा अद्द्वा द्वादशकृत्वः कृता, द्वादशभिवर्गीरुणिता इत्यर्थः, नक्षत्रसंवत्सरो भवति ।

सम्प्राति सकलनक्षत्रसंवत्सरागतरात्रिन्दिवपरिमाणमुहूर्तपरिमाणविषयप्रश्ननिर्वचन-युक्ताण्याह— 'ता से ण' मित्यादि, सुगमं, नवरं रात्रिन्दिवचिन्तायां नक्षत्रमासरात्रिन्दिवपरिमाणं मुहूर्तचिन्तायां नक्षत्रमासमुहूर्तपरिमाणं द्वादशभिगुणितव्यं ततो यथोक्ता रात्रिन्दिवसद्वया मुहूर्त-सद्वया च भवति, 'ता एएसि ण' मित्यादि, सुगमं, भगवानाह— 'ता एगूणतीस' मित्यादि, एकोनत्रिंशत्

रात्रिनिदिवानि द्वार्तिशब्द द्वाषष्टिभागा रात्रिनिदिवस्य एतावत्सरिमाणश्चन्द्रमासो रात्रिनिदिवाग्रेणाख्यात इति वदेत्, तथाहि—युगे द्वाषष्टिश्चन्द्रमासाः, एतम् प्रागपि भावितं, ततो युगसल्कानामशादशा-नामहोरात्रशतानां त्रिंशदधिकानां द्वाषष्ट्या भागो हियते, लब्ध्या एकोनत्रिंशदहोरात्रा एकस्य चाहोरात्रस्य द्वार्तिशत् द्वाषष्टिभागाः ।

‘ता से ण’ मित्यादि, प्रश्नसूत्रं सुमं, भगवानाह—‘ता अद्वे’ ल्यादि, अष्टी मुहूर्तशतानि पश्चाशीत्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः, एतावत्सरिमाणश्चन्द्रमासो मुहूर्तग्रिणा-ख्यात इति वदेत्, तथाहि—चन्द्रमासपरिमाणमेकोनत्रिंशदहोरात्रा एकस्य चाहोरात्रस्य द्वार्तिशत् द्वाषष्टिभागाः, तत्र सवर्णनार्थमेकोनत्रिंशदप्यहोरात्रा द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते, गुणयित्वा च उपरितना द्वार्तिशत् द्वाषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातान्यथादश शतानि त्रिंशदधिकानि द्वाषष्टिभागानां, तत एतानि त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि चतुष्पञ्चशत्सत्सहस्राणि नव शतानि मुहूर्तगतद्वाषष्टिभागानां, तत एतेषां द्वाषष्ट्या भागो हियते, लब्ध्यानि अष्टी शतानि पश्चाशीत्यधिकानि मुहूर्ताना-मेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः । ‘ता एस णं अद्वा’ इत्यादि, प्राग्वद् भावनीयं ।

‘ता एएसि ण’ मित्यादि, तृतीयक्रतुसंबल्सरविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवान् प्रतिवचनमाह—‘ता तीसे ण’ मित्यादिता इति पूर्ववत् त्रिंशता रात्रिनिदिवाग्रेण क्रतुपास आख्यात इति वदेत्, तथाहि—क्रतुमासाः युगे एकषष्टिः, ततो युगसल्कानामशादशशतसद्भ्यानां त्रिंशदधिकानामहोरात्राणामेकपष्ट्या भागो हियते, लब्ध्या स्वशदहोरात्रा:, ‘ता से ण’ मित्यादि, मुहूर्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘ता नव मुहूर्तसया’ इत्यादि, नव मुहूर्तशतानि मुहूर्तग्रिणाख्यात इति वदेत्, तथाहि—त्रिंशद्वात्रिनिदिवानि क्रतुमासपरिमाणमेकं कर्त्तिंश्च रात्रिनिदिवे त्रिंशन्मुहूर्तास्ततस्त्रशत स्त्रिंशता गुणने नव शतानि भवन्तीति, ‘ता एएसि ण’ मित्यादि, प्राग्वद् भावनीयं ।

‘ता एएसि ण’ मित्यादि चतुर्थसूर्यसंबल्सरविषयं प्रश्नरूपं, तद्य सुगमं, भगवानाह—‘ता तीस’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत् त्रिंशत् रात्रिनिदिवानि एकरय रात्रिनिदिवस्य एकमपाद्यभागं, एकमर्द्यमित्यर्थः, एतावत्प्रमाणः सूर्यमासो रात्रिनिदिवाग्रेण आख्यात इति वदेत्, तथाहि—सूर्यमासा युगे पथिष्ठतो युगसल्कानामहोरात्राणां त्रिंशदधिकादशशतसद्भ्यानां पष्ट्या भागो हियते, लब्ध्या: साद्यस्त्रिंशदहोरात्रा:, ‘ता से ण’ मित्यादि, मुहूर्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम्, भगवानाह ‘नवपन्नरे’ इत्यादि नवम मुहूर्तशतानि पश्चदशाधिकानि मुहूर्तपरिमाणेनाख्यात इति वदेत्, तथाहि—सूर्यमासपरिमाण त्रिंशत् रात्रिनिदिवानि एकरय च रात्रिनिदिवस्याद्य, तद्य त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि नव शतानि, रात्रिनिदिवाद्यै च पश्चदश मुहूर्ता इति, ता एएसि णं मि०, प्राग्वद् भा० ।

‘ता एएसि ण’ मित्यादि, पश्चमाभिवर्द्धितसंबल्सरविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘ता एकतीस’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एकत्रिंशत् रात्रिनिदिवानि एकोनत्रिंशद्य मुहूर्ता एकरय च मुहूर्तस्य सप्तशत द्वाषष्टिभागा रात्रिनिदिवाग्रेणाख्यात इति वदेत्, तथाहि—त्रयोदशभिश्च-न्द्रमासैरभिवर्द्धितसंबल्सरः, चन्द्रमासस्य च परिमाणमेकोनत्रिंशत् रात्रिनिदिवानि एकस्य च रात्रिनिदिवस्य द्वार्तिशत् द्वाषष्टिभागाः, एतत्रयोदशभिश्चर्मुण्यते, ततो यथासम्बवं द्वाषष्टिभागै रात्रिनिदिवेषु जातेषु जातमिदं त्रीण्यहोरात्रशतानि त्र्यशीत्यधिकानि चतुर्दशत्यारिंशद्य द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य, एतदभिवर्द्धितसंबल्सरपरिमाणं, तत एतस्य द्वादशभिभग्नो एकादश, ते च

मुहूर्तकरणार्थं त्रिशता गुण्यन्ते, जातानि त्रिशदधिकानि त्रीणि शतानि, येऽपि च चतुश्चत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य ते मुहूर्तकरणार्थं त्रिशता गुण्यन्ते, जातानि त्रयोदश शतानि त्रिशत्यधिकानि, तेषां द्वाषष्ट्या भागो हियते, लब्ध्या एकविंशतिमुहूर्ताः, शेषास्ति-क्षत्यष्टादश, तत्रिकविंशतिमुहूर्ताः मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि मुहूर्तानां त्रीणि शतान्येक-पञ्चाशदधिकानि, तेषां द्वादशभिर्भागो हियते, लक्ष्या एकोनत्रिशत्मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयः, ते द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते, जातं षडशीत्यधिकं शतं, ततः प्रायुक्ताः शेषीभूता मुहूर्तस्याष्टादश द्वाषष्टिभागाः।

‘ता से ण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, सोऽभिवर्द्धितमासः कियान् मुहूर्तग्रिणात्यात् इति वदेत्?, भगवानाह—‘नवे’त्यादि, नव मुहूर्तशतान्योकोनषट्यधिकानि ९५९ सप्तदश च मुहूर्तद्वाषष्टिभागाः, तथाहि—एकत्रिंशदप्यहोरात्रास्त्रशता गुण्यन्ते, जातानि नव शतानि त्रिशदधिकानि मुहूर्तानां, ततउपरितना एकोनत्रिशत्मुहूर्तस्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातानि मुहूर्तानामेकोनषट्यधिकानि नव शतानि ।

‘ता एस ण’मित्यादि, प्रायवद् व्याख्येयं, ‘ता से ण’मित्यादि, रात्रिन्दिवविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘ता तिन्नी’त्यादि, त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि त्र्यशीत्यधिकानि एकविंशतिमुहूर्ता द्वादशच मुहूर्तलालादश द्वाषष्टिभिर्भाग रात्रिन्दिवसेषाङ्गाङ्गात इति वदेत्, तथाहि—एकत्रिंशदहोरात्रा द्वादशभिर्गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि द्विसप्तत्यधिकानि अहोरात्राणां, तत एकोनत्रि-शत्मुहूर्ता द्वादशभिर्गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतान्यथाचत्वारिंशदधिकानि, तेषामहोरात्र-करणार्थं त्रिशता भागो हियते, लब्ध्या एकादश अहोरात्राः, अष्टादश तिष्ठन्ति, येऽपि च सप्तदश द्वाषष्टिभागाः मुहूर्तस्य तेऽपि द्वादशभिर्गुण्यन्ते, जाते द्वे शते चतुरुत्तरे, तयोर्द्विषष्ट्या भागो हियते, लब्ध्यास्त्रयो मुहूर्तस्ते प्राक्तनेष्वद्यादशम्यु मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाता एकविंशतिमुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्यष्टादश पञ्च मुहूर्तशतान्येकादशधिकानि अष्टादश च द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्येति मुहूर्तग्रिणाभिवर्द्धितसंवल्सर आख्यात इति वदेत्, तथाहि—अभिवर्द्धितसंवल्सरपरिमाणं त्रीण्यहोरा-त्रशतानि त्र्यशीत्यधिकानि एकविंशतिमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य अष्टादश द्वाषष्टिभागाः, तत्रैकस्मिन् रात्रिन्दिवे त्रिशत्मुहूर्ता इति त्रीण्यहोरात्रशतानि त्र्यशीत्यधिकानि त्रिशता गुण्यन्ते, गुणयित्वा चौपरितना एकविंशतिमुहूर्तास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, ततो यथोक्ता मुहूर्तसङ्घ्रया भवतीति ।

सम्प्रत्येते पञ्चसंवल्सरा एकत्र मीलिता वावल्प्रमाणा रात्रिन्दिवपरिमाणेन भवन्ति तावतो निर्दिदिक्षु प्रथमतः प्रश्नसूत्रमाह—

मृ. (३००) ता केवतियं ते नोनुगे रात्रिदिवग्रणं आहितेति वदेज्ञा ?, ता सत्तरस एकानउते रात्रिदिवसते एगृणवीसं च मुहूर्तं च सत्तावन्ते बावद्विभागे मुहूर्तस्स बावद्विभागं च सत्तद्विधा छेता पण्यन्तं द्वुष्णिण्याभागे रात्रिदिवग्रणं आहितेति वदेज्ञा, ता से ण केवतिए मुहूर्तग्रणं आहितेति वदेज्ञा ?, ता तेपन्न मुहूर्तसहस्राहं सत य उणापन्ने मुहूर्तसते सत्तावन्ते बावद्विभागे मुहूर्तस्स बावद्विभागं च सत्तद्विधा छेता पण्यन्तं द्वुष्णिण्याभागा मुहूर्तग्रणं आहितेति वदेज्ञा ।

ता केवतिए णं ते जुगाप्यते रात्रिदिवग्रणं आहितेति वदेज्ञा ?, ता अद्वतीसं रात्रिदिवाइ दस य मुहूर्ता चत्तारि य बावद्विभागे मुहूर्तस्स बावद्विभागं च सत्तद्विधा छेता दुचालस द्वुष्णिण्याभागे रात्रिदिवग्रणं आहिताति वदेज्ञा, ता स ण केवतिए मुहूर्तग्रणं आहितेति वदेज्ञा ?, ता एकारस

पन्नासे मुहुर्तसए घतारि य बावड्हिभागे बावड्हिभागं च सत्तड्हिला छेत्ता दुवालस चुण्णिया भागे मुहुर्तगोणं आहितेति वदेज्ञा, ता केवतियं जुगे राइंदियगोणं आहितेति वदेज्ञा, ता अङ्गारतीसे राइंदियसते राइंदियगोणं आहियाति वदेज्ञा । ता से णं केवतिए मुहुर्तगोणं आहियाति वदेज्ञा ?, ता चउष्यनं मुहुर्तसहस्राइं नव य मुहुर्तसताइं मुहुर्तगोणं आहितेति वदेज्ञा, ता से णं केवतिए बावड्हिभागमुहुर्तगोणं आहितेति वदेज्ञा ?, ता चउतीसं सतसहस्राइं अङ्गतीसं य बावड्हिभागमुहुर्तसते बावड्हिभागमुहुर्तगे आहितेति वदेज्ञा ॥

बृ. ता इति पूर्ववत्, कियत्-किंग्राणंते—त्वथा भगवन्! 'नोयुगं' नोशब्दोदेशनिषेधवचनः किञ्चिद्दूनं युगमित्यर्थः, रात्रिन्दिवाग्रेण—रात्रिन्दिवपरिमाणेनाख्यातइति वदेत्?, भगवानाह—'ता सत्तरसे'त्यादि, नोयुगं हि किञ्चिद्दूनं युगं, तद्वा नक्षत्रादिपञ्चसंवत्सरपरिमाणमतो नक्षत्रादिपञ्चसंवत्सरपरिमाणानामेकत्र भीलने भवति यथोक्ता रात्रिन्दिवसङ्घाया, तथाहि—नक्षत्रसंवत्सरस्य परिमाणं त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि सप्तविंशत्यधिकानि एकस्य च रात्रिन्दिवस्य एकपञ्चाशत्सप्तष्टिभागाः, चन्द्रसंवत्सरस्य त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि चतुष्पञ्चाशदधिकानि द्वादश च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य, क्रतुसंवत्सरस्य त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि षष्ठ्यधिकानि ।

सूर्यसंवत्सरस्य त्रीणि शतानि षट्षष्ठ्यधिकानि रात्रिन्दिवानां, अभिवर्जितसंवत्सरस्य त्रीणि रात्रिन्दिवशतानि त्यशीत्यधिकानि एकविंशतिश्च मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्याष्टादश द्वाषष्टिभागाः, तत्र सर्वेषां रात्रिन्दिवानामेकत्र भीलने जातानि सप्तदश शतानि नवत्यधिकानि, ये च एकपञ्चाशत्सप्तष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य ते मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि पञ्चदश शतानि त्रिंशदधिकानि, तेषां सप्तषष्ठ्या भागो द्विती, लब्ध्या द्वाविंशतिमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य षट्पञ्चाशत्सप्तष्टिभागाः। मुहूर्तश्च लब्ध्या एकविंशती मुहूर्तेष मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जातास्त्रचत्वारिंशमुहूर्तास्तत्र त्रिंशता अहोरात्रो लब्ध्य इति जातान्यहोरात्राणां सप्तदश शतान्येकनवत्यधिकानि, शेषास्तिष्ठन्ति मुहूर्तस्त्रियोदश, येऽपि च द्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य द्वादश तेऽपि मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि षष्ठ्यधिकानि, तेषां द्वाषष्ठ्या भागो द्विती, लक्ष्याः पञ्च मुहूर्तस्ते प्रागुक्तेषु त्रयोदशसु मुहूर्तेषु मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, जाता अष्टादश, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चाशत् द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य, येऽपि च षट्पञ्चाशत्सप्तष्टिभागा मुहूर्तस्य ते त्रैराशिकेन द्वाषष्टिभागा एवं क्रियन्ते । यदि सप्तषष्ठ्या द्वाषष्टिभागा लभ्यन्ते ततः षट्पञ्चाशता सप्तष्टिभागैः क्रियन्तो द्वाषष्टिभागा लभ्यन्ते, अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेगुणं जातानि चतुर्स्त्रिशत्तानि द्वात्पत्त्यधिकानि, तेषामादिराशिना सप्तषष्ठ्या भागो द्विती, लब्ध्य एकपञ्चाशत् द्वाषष्टिभागाः, ते च प्रागुक्तेषु पञ्चाशति द्वाषष्टिभागेष्वन्तः प्रक्षिप्यन्ते, जातमेकेतरं शतं, ततस्तन्मध्येऽभिवर्जितसंवत्सरस्त्वा उपरितना अष्टादश द्वाषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातमेकोनविंशत्यधिकं शतं द्वाषष्टिभागानां, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चपञ्चाशत् द्वाषष्टिभागस्य सप्तष्टिभागाः, द्वाषष्ठ्या च द्वाषष्टिभागैरेको मुहूर्ता लब्ध्यः, स प्रागुक्तेष्वदशसु मुहूर्तेषु मध्ये प्रक्षिप्यते, जाता एकोनविंशतिमुहूर्ताः, शेषाः सप्तषष्ठ्याशत् द्वाषष्टिभागा अवतिष्ठन्ते इति ।

'ता से ण' मित्यादि, मुहूर्तपरिमाणविषयप्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमं, रात्रिन्दिवपरिमाणस्य त्रिंशता गुणने तदुपरि शेषमुहूर्तप्रक्षेपे च यथोक्तमुहूर्तपरिमाणसमगमात्, 'ता केवड्हए णं

ते'इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कियता रात्रिन्दिवपरिमाणेन तदेव नोयुगं युगप्राप्तमाख्यातभिति वदेत्? , कियत्सु रात्रिन्दिवेषु प्रक्षिप्तेषु तदेव नोयुगं परिपूर्णं युगं भवतीति भावः, भगवानाह—‘ता अहृतीस’मित्यादि, अष्टात्रिंशद् रात्रिन्दिवानिदश मुहूर्तां एकस्य च मुहूर्तस्य चत्वारो द्वाषष्ठिभागा एकं च द्वाषष्ठिभागं सप्तषष्ठिधा छिल्या तास्य सल्का द्वादश चूर्णिका भागा इत्येतावता रात्रिन्दिव-परिमाणेन सुग्राप्राप्तमाख्यातभिति वदेत्, एतावत्सु रात्रिन्दिवादिषु प्रक्षिप्तेषु तत् नोयुगं परिपूर्णं युगं भवति इति भावः।

सम्भ्राति तदेव नोयुगं मुहूर्तस्याण्तरमन्तरात् यज्ञता युग्मूर्तपरिमाणेन प्रक्षिप्तेन परिपूर्णं युगं भवति तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—‘ता से ण’मित्यादि सुगमं, भगवानाह—‘ता इक्कारसें त्यादि, इदं चाष्टात्रिंशतो रात्रिन्दिवानां त्रिंशता गुणने शेषमुहूर्तादिग्रक्षेपे च यथोक्तं भवत, मावार्थश्चायं—एतावति मुहूर्तपरिमाणे प्रक्षिप्ते प्रागुक्तं नोयुगमुहूर्तपरिमाणं परिपूर्णयुगमुहूर्तपरिमाणं भवतीति

सम्भ्राति युगस्यैव रात्रिन्दिवपरिमाणं मुहूर्तपरिमाणं च प्रतिपिपादयिषुः प्रश्ननिर्वचन-सूत्राण्याह—‘ता केवद्यं ते’इत्यादि सुगमं, अधुना समस्तयुगविषये एव मुहूर्तगतद्वाषष्ठिभाग-परिज्ञानार्थप्रश्नसूत्रमाह—‘ता से ण’मित्यादि सुगमं, भगवानाह—‘ता चोतीस’मित्यादि, इदमक्षरार्थ-मधिकृत्य सुगमं, भावार्थ स्वयम्—चतुष्पञ्चाशनमुहूर्तसहस्राणां नवशताधिकानां द्वाषष्ठ्यागुणं क्रियते ततो यथोक्ता द्वाषष्ठिभागसङ्ख्या भवतीति । सम्भ्राति कदाऽसौ चन्द्र(द्रादि)संवत्सरः सूर्य(यदि)संवत्सरेण सह समादि समपर्यवसानो भवतीति जिज्ञासिषुः प्रश्नं करोति-

मू. (१०९) ता कता णं एते आदिद्वयं दंसंवच्छरा समादीया समपञ्जवसिया आहितेति वदेज्ञा ?, ता सहिं एर आदिद्वयमासावावहिं एते ए चंदमासा, एस णं अद्वा छखुतकडा दुवालस-भयिता तीसं एते आदिद्वयसंवच्छरा एकतीसं एते चंदसंवच्छरा, तता णं एते आदिद्वयं दंसंवच्छरा समादीया समपञ्जवसिया आहिऽ । ता कता णं एते आदिद्वयउदुचंदनक्खता संवच्छरा समादीया समपञ्जवसिया आहिऽ । ता सहिं एते आदिद्वय मासा एगहिं एते उद्वमासा वावहिं एते चंदमासा सत्तहिं एते नक्खता मासा एस णं अद्वा दुवालस खुतकडा दुवालसभयिता सहिं एते आदिद्वय संवच्छरा एगहिं एते उद्वसंवच्छरा वावहिं एते चंदा संवच्छरा सत्तहिं एते नक्खता संवच्छरा तता णं ते आदिद्वयउदुचंदनक्खता संवच्छरा समादीया सपञ्जवसिया आ० वदेज्ञा ।

ता कता णं एते अभिवहिं आदिद्वयउदुचंदनक्खता संवच्छरा समादीया समपञ्जवसिया आहितेति वदेज्ञा ?, ता सत्तावण्णं मासा सत्त य अहोरत्ता एकारस य मुहूर्ता तेवीसं वावहिं भागा मुहूर्तस एते अभिवहितो मासा सहिं एते आदिद्वय मासा एगहिं एते उद्वमासा वावहिं एते चंदमासा सत्तहिं एते नक्खतमासा एस णं अद्वा छप्यनसत्तखुतकडा दुवालसभयिता सत्त सता वोताला एते णं उभिवहितो संवच्छरा, सत्त सता असीता एते णं आदिद्वय संवच्छरा, सत्त सता तेनउता एते णं उद्वसंवच्छरा, अद्वसत्ता छलुतरा एते णं चंदा संवच्छरा, एकसत्तरी अद्व सया एए णं नक्खता संवच्छरा । तता णं एते अभिवहितो आदिद्वयउदुचंदनक्खता संवच्छरा समादीया समपञ्जवसिया आहितेति वदेज्ञा ।

ता नयद्वताएण चंदे संवच्छरे तिन्नि चउप्पन्ने राइंदियसतेदुवालस य वावहिं भागे राइंदियस्स आहितेति वदेज्ञा, ता अहातच्चेण चंदे संवच्छरे तिण्णि चउप्पन्ने राइंदियसते पंच य मुहूर्ते पन्नासं

घ बावङ्गिभागे मुहुतस्त आहितेति वदेत्ता ॥

षृ. 'ता कया ण' मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—'ता सहिमित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एते-एकयुगावर्त्तिनः षष्ठिः सूर्यमासाः एते घ एकयुगान्तर्वर्त्तिन एव द्वाषष्ठिश्चन्द्रमासाः, एतावती अद्वा पट्टकृत्वः क्रियते—षष्ठिभृण्यते, ततो द्वादशभिर्भज्यते, द्वादशभिश्च भागे हृते त्रिंशदेते सूर्यसंबल्सरा भवन्ति एकत्रिंशदेते चन्द्रसंबल्सराः, तदा एतावति कालेऽतिक्रान्ते एते आदित्यचन्द्रसंबल्सराः समादयः...समप्रारम्भाः समपर्यवसिताः समपर्यवसाना आख्याता इति वदेत्, समपर्यवसाने किमुक्तं भवति? — एते चन्द्रसूर्यसंबल्सरा विवक्षितस्यादी समाः—समप्रारम्भप्रार्थाः सन्तस्तत आरभ्य षष्ठियुगपर्यवसाने समपर्यवसाना भवन्ति, तथाहि—

एकस्मिन् युगे व्यश्चन्द्रसंबल्सरा द्वी च भिवद्वितसंबल्सरी, ती च प्रत्येकं त्रयोदशचन्द्रमासात्मकौ, ततः प्रथमयुगे पञ्च चन्द्रसंबल्सरा द्वी च चन्द्रमासौ, द्वितीये युगे दस चन्द्रसंबल्सराश्चत्वारश्चन्द्रमासाः, एवं प्रतियुगं मासद्विकवृद्धया पठयुगपर्यन्ते परिपूर्णा एकत्रिंशचन्द्रसंबल्सरा भवन्ति, 'ता कया ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, कदा णभिति वाक्यालङ्कारे आदित्यक्रतुचन्द्रनक्षत्रसंबल्सरा भवन्ति, 'ता कया ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, कदा णभिति वाक्यालङ्कारे आदित्यक्रतुचन्द्रनक्षत्रसंबल्सराः समादिकाः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत्? , भगवानाह—

'ता सही' इत्यादि, षष्ठिरेते एकयुगान्तर्वर्त्तिनः आदित्यमासा एकपष्ठिरेते क्रतुमासाः द्वाषष्ठिरेते चन्द्रमासाः सप्तष्ठिरेते नक्षत्रमासाः, एतावती प्रत्येकमळा द्वादशकृत्वः कृता द्वादशभिर्भृण्यता इत्यर्थः तदनन्तरं संबल्सरानयनाय द्वादशभिर्भवता तत एवमेतेषष्ठिरादित्यसंबल्सरा एकपष्ठिरेते क्रतुसंबल्सराः द्वाषष्ठिरेते चन्द्रसंबल्सरा सप्तष्ठिरेते नक्षत्रसंबल्सरास्तदा—द्वादशयुगातिक्रमे इत्यर्थः, एते आदित्यक्रतुचन्द्रनक्षत्रसंबल्सराः समादिकाः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत्, एतदुक्तं भवति— विवक्षितयुगस्यादावेते चत्वारोऽपि समाः—समारथप्रारम्भाः सन्तस्तत आरभ्य द्वादश-युगपर्यन्ते समपर्यवसाना भवन्ति, अर्वाक् चतुर्णमिन्द्रतस्यावश्यं भावेन कतिपयमासानामधिकतया युगपत् सर्वेषां समपर्यवसानत्वासम्भवात्, 'ता कया ण' मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह— मित्यादि, समपद्माशन्मासाः वर्द्धितमासाः षष्ठिरेते सूर्यमासाः एकपष्ठिरेते क्रतुमासा द्वाषष्ठिरेते चन्द्रमासाः सप्तष्ठिरेते नक्षत्रमासाः, एतावती प्रत्येकमळा षट्पञ्चाशदधिकशतकृत्वः क्रियते, कृत्वा च द्वादशभिर्भज्यते, द्वादशभिश्च भागे हृते चतुश्चत्वारिंशदधिकसप्तशतसङ्ख्याः एतेऽभिवद्वितसंबल्सराः, आशीत्यधिकसप्तशतसङ्ख्याः एते आदित्यसंबल्सराः, त्रिनवत्यधिकसप्तशतसङ्ख्याः एते क्रतुसंबल्सराः, पदुतराष्ट्रशतसङ्ख्याः एते चन्द्रसंबल्सराः, एकसप्तत्यदिकाऽशतसङ्ख्याः नक्षत्रसंबल्सराः, तदा णभिति वाक्यालङ्कारे एतेऽभि-वर्द्धितादित्य-क्रतुचन्द्रनक्षत्रसंबल्सराः समादिकाः समपर्यवसिता आख्याता इति वदेत्, अर्वाक् कस्यापि कतिपयमासाधिकत्वेन युगपत्सर्वेषां समपर्यवसानत्वासम्भवात्।

सम्प्रति यथोक्तमेव चन्द्रसंत्सरपरिमाणं गणितभेदमधिकृत्वं ग्रकारद्वयेनाह—'ता नयड्डयाए' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, नयार्थतया—परतीर्थिकानामपि सम्मतस्य नयस्य यिन्तया चन्द्रसंबल्सरस्त्रीण्यहोराशतानि चतुष्पञ्चशदधिकानि द्वादश च द्वाषष्ठिभागा अहोरात्रस्येत्यादिराख्यात इति वदेत्, याथातथ्येन पुनर्द्विन्त्यमानश्चन्द्रसंबल्सरस्त्रणि रात्रिन्दिवशतानि

षतुष्मशाशदधिकानि पञ्च च मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशद् द्वाषष्टिभगा इत्येकं प्रमाण आख्यात् इति वदेत्, तत्राहोरात्रपरिमाणमुभवक्षपितावदेवस्य, ये हृषीकेशाद्वाषष्टिभगा रत्निन्दिष्य ते मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता गुणन्ते, जातानि त्रीणि शतानि पश्यधिकानि, तेषां द्वाषष्ट्या भागे हियते, लव्याः पञ्च मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चाशन्मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभगा इति ।

तदेव संवत्सरवक्तव्यता सप्रपञ्चमुक्ता, साम्रात् ऋतुवक्तव्यतामाह—

मृ. (१०२) तत्य खलु इमे छ उद्भू पं० तं०—पाउसे वरिसारते सरते हेमंते वसंते गिर्हे, ता सब्बेविणं एते चंदउद्भू दुवे २ मासाति उप्यन्तेण २ आदानेण गणितमाणा सातिरेगाइं एगूणसहि २ राइंदियाइं राइंदियगणेण आहितेति वदेज्ञा ।

तत्य खलु इमे छ ओमरता पं० तं०—ततिए पञ्चे सतमे पञ्चे एकारसमे पञ्चे पञ्चरसमे पञ्चे एगूणवीसतिमे पञ्चे तेवीसतिमे पञ्चे । तत्य खलु इमे छ अतिरता पं० तं०—चउत्थे पञ्चे अद्भुमे पञ्चे बारसमे पञ्चे सोलसमे पञ्चे वीसतिमे पञ्चे चउवीसतिमे पञ्चे ।

बृ. 'तत्य खलु' इत्यादि, तत्रास्मिन् मनुष्यलोके प्रतिसूर्यायनं प्रतिचन्द्रायनं च खल्विमे पट्कूतवः प्रज्ञाताः, तथ्या—प्रावृद्वर्षारात्रः शरत् हेमन्तो वसन्तो ग्रीष्म, इह लोकेऽन्यथाभिधाना क्रतवः प्रसिद्धास्तथा—प्रावृद् शरद् हेमन्तः शिशिरो वसन्तो ग्रीष्मश्चेति, जिनमते तु यथोक्ताभिधाना एव क्रतवः, तथा चोक्तम्—

॥ १ ॥ "पाउस वासारतो सरओ हेमंत वसंत गिर्हो य ।
 एए खलु अणि उज जिनवरदिष्टा मए सिङ्गा ॥"

इह ऋतवो द्विधा तंदयथा—सूर्यत्ववश्चन्द्रत्ववश, तत्र प्रथमतः सूर्यतुवक्तव्यता प्रस्तूयते, तत्रैककस्य सूर्यतोः परिमाणं द्वी सूर्यमासावेकषष्टिरहोरात्रा इत्यर्थः, एकैकस्य सूर्यमासस्य सार्वत्रिशदहोरात्रप्रमाणत्वात्, उक्तं चैतदन्यत्रापि—

॥ १ ॥ "वे आइद्वा मासा एगृही ते भवंतहोरता ।
 एवं उपरिमाणं अवगवमाणा जिना विंति ॥"

इह पूर्वाचार्यैरीस्तिसूर्यत्वनियने करणमुक्तं तद्विनेयजनानुग्रहायोपदश्यते—

॥ १ ॥ सूरुउडस्साणयणे पञ्चे पञ्चरससंगुणं नियमा ।
 तहिं संखितं संतं वावडीभागपरिहीण ॥

॥ २ ॥ दुगुणेकडीइ जुयं वावीससएण माइए नियमा ।
 जं लद्धं तस्स पुणो छहिं हियसेसं उज होइ ॥

॥ १ ॥ सेसाणं अंसाणं वेहि उ भागेहि तेसि जं लद्धं ।
 ते दिवसा मायव्वा होति पदवतस्स अयनस्स ॥

आसां व्याख्या—सूर्यस्य—सूर्यसम्बन्धिन ऋतोरानयने पर्व—पर्वसह्यायनं नियमात् पञ्चदशसंगुणं कर्तव्यं, पर्वणां पञ्चदशतिथ्यात्मकत्वात् इवपत्रभावना—यद्यपि क्रतवः आषाढ्दिग्रभवास्तथापि युग प्रवर्तते श्रावणबहुलपक्षप्रतिपद आरभ्य, ततो युगादितः प्रवृत्तानि यानि पर्वाणि तत्सह्याया पञ्चदशगुणा क्रियते, कृत्वा च पर्वणामुपरि या विवक्षितं दिनमभिव्याप्त तिथ्यस्तास्तत्र सदिक्षाप्यन्ते इत्यर्थः, ततो वावडीभागपरिहीणं तिप्रत्यहोरात्रमेकेन द्वाषष्टिभगेन परिहीयमाणेन

येनिष्पत्रा अवमरत्रास्तेऽयुपचारात् द्वाषट्भागास्तीः परिहीनं पर्वसङ्ख्यानं कर्तव्यं, ततो 'दुगुणे' ति द्वाभ्यां गुण्यते, गुणयित्वा च एकषष्ट्या युतं क्रियते, ततो द्वाविंशेन शतेन भाजिते सति यद्वद्वेत्तस्य षड्भिर्भागे हते यच्छेषं स ऋतुरनन्तरातीतो भवति, येऽपि चांशः शेषा उद्धरितास्तेषां द्वाभ्यां भागेहते यद्वद्वेत्तस्य ते दिवसाः प्रवर्तमानस्य ऋतोऽन्नातिव्याः, एष करणगाथाक्षरार्थः ।

सम्प्रति करणमायनाक्रियते, तत्र युग्मप्रधमेद्योत्तर्वेकेनापि पृष्ठं-कः सूर्यतुरनन्तरमतीतः को वा सम्प्रति वर्तते ?, तत्र युगादितः सप्त पर्वाण्यभिक्रान्तानीति सप्त श्रियंते, तानि पञ्चदश भिर्गुण्यन्ते, जातं पञ्चोत्तरं शतं, एतावति च काले द्वाववमरत्रावभूतामिति द्वौ ततः पात्येते, स्थितं पञ्चान्तुरं शतं, तत् द्वाभ्यां गुण्यते, जाते द्वे शते पञ्चतारे, तत्रैकषट्टिः प्रक्षिप्यते, जाते द्वे सते सप्तषष्ट्यधिके, तयोद्वाविंशेन शतेन भागो हियते, लब्धौ द्वौ, ती षड्भिर्भागं न सहेते इति न तयोः षड्भिर्भागहारः, शेषास्त्वंशा उद्धरन्ति त्रयोविंशतिः, तेषामर्द्दें जाता एकादश अर्द्धच, सूर्यतुश्चाषाढादिकस्ततः आगतं- द्वावृत् अतिक्रान्ती तृतीयश्च ऋतुः सम्प्रति वर्तते, तस्य च प्रवर्तमानस्य एकादशा दिवसा अतिक्रान्ता द्वादशो वर्तते इति ।

तथा युगे प्रथमायामक्षयतृतीयायां केनापि पृष्ठं-के ऋतवः पूर्वमतिक्रान्ताः ? को वा सम्प्रति वर्तते ?, तत्र प्रथमाया अक्षयतृतीयायाः प्राक् युगस्यादित आरम्भ पर्वाण्यतिक्रान्तानि एकोनविंशति, ततः एकोनविंशतिर्धृत्वा पञ्चदशभिर्गुण्यते, जाते द्वे शते पञ्चाशीत्यधिके, अक्षयतृतीयायां किल पृष्ठमिति पर्वणामुपरितिस्पस्तिथ्यः प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते अष्टाशीत्यधिके, तावति च काले अवमरत्राः पञ्च मवन्ति, ततः पञ्च पात्यन्ते, जाते द्वे शते अष्टीत्यधिके, ते द्वाभ्यां गुण्येते, जातानि पञ्च शतानि षट्षष्ट्यधिकानि, तान्येकषट्टिसहितानि क्रियन्ते, जातानि षट् शतानि सप्तविंशत्यधिकानि, तेषां द्वाविंशेन शतेन भागहरणं, लब्ध्याः पञ्च, ते च षड्भिर्भागं न सहन्ते इति न तेषां षड्भिर्भागहारः, शेषास्त्वंशा उद्धरन्ति सप्तदश, तेषामर्द्दें जाताः सार्द्दा अष्टी, आगतं-पञ्च ऋतवोऽतिक्रान्ताः षष्ठ्य च ऋतोः प्रवर्तमानस्यादौ दिवसा गता नवमो वर्तते, तथा युगे द्वितीये दीपोत्सवे केनापि पृष्ठं-

क्रियन्ते ऋतवोऽतिक्रान्ताः, को वा सम्प्रति वर्तते ?, तत्रैतावति काले पर्वाण्यतिक्रान्तान्येकविंशत्, तानि पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते, जातानि चत्वारि शतानि पञ्चषष्ट्यधिकानि, अवमरत्राश्चेतावति काले व्यत्यक्तमन्त्राष्टी, ततोऽष्टी पात्यन्ते, स्थितानि शेषाणि चत्वारि शतानि सप्तपञ्चशत्यधिकानि, तानि द्विगुणीक्रियन्ते, जातानि नव शतानि चतुर्दशोत्तराणि, तेष्व्यत्यन्तिष्ठाः : नये जातानि पञ्चसप्तत्यधिकानि नव शतानि, तेषां द्वाविंशेन शतेन भागो हियते, लब्ध्याः सप्त, उपरिष्ठादेशा उद्धरन्ति एकविंशं शतं, तस्य द्वाभ्यां भागे हते लब्ध्याः षट्टिसार्द्दाः, सप्तानां च ऋतुनां षड्भिर्भागे हते लब्ध्य एक एकः उपरिष्ठातिष्ठति, आगतं-एकः संवत्सरोऽतिक्रान्ता एकरम्य च संवत्सरत्योपरि प्रथम ऋतुः प्रावृद्धनामोऽतिगतो, द्वितीयस्य च षट्टिर्दिनान्यतिक्रान्तानि, एकषट्टिमं वर्तते इति, एवमन्यत्रापि भावना कार्या ।

अथेतेषां ऋतुनां मध्ये क ऋतुः कस्यां तिथी समाप्तिमुपयातीति परस्य प्रश्नावकाशमाशङ्क्य तत्परिज्ञानाय पूर्वचार्यैरिदं करणमभाणि-

॥ ३ ॥ “इच्छाऽउ विगुणिओ रुद्धिर्विगुणिओ उ पञ्चाणि ।

तस्याद्वं होड तिही जत्य समता उऊ तीसं ॥”

अस्या गाथाया व्याख्या—यस्मिन् क्रतौ ज्ञातुमिच्छा (स इच्छतु) स क्रतुष्ठ्रियते इत्यर्थः, ततः स द्विगुणितः क्रियते, द्वाभ्यां गुण्यते इति भावः, द्विगुणितः सन् रूपोनः क्रियते, ततः पुनरपिस द्वाभ्यां गुण्यते, गुणयित्वा च प्रतिराश्यते, द्विगुणितश्च सन् यादान् भवति तावन्ति पर्वाणि द्रष्टव्यानि, तस्य च द्विगुणीकृतस्य प्रांतराशितस्याद्वं क्रियते, तद्वाद्वं यावद् भवति तावत्यस्तिथ्यः प्रतिपत्तव्याः, यासु युगाभाविनस्त्रिशब्दपि क्रतवः समाप्ताः, समाप्तिमैथरुरिति करणगायाक्षरार्थः।

सप्तति भावना क्रियते—किल प्रथम क्रतुज्ञातुमिष्टेयथा युगे कस्यां तिथी प्रथमः प्रावृद्दलक्षण क्रतुः समाप्तिमूपयातीति ?, तत्र एको द्वियते, स द्वाभ्यां गुण्यते, जाते द्वे रूपे, ते रूपोने क्रियेते, जाते एककः, स एव च भूयोऽपि द्वाभ्यां गुण्यते, जाते द्वे रूपे, ते प्रतिराश्येते, तयोरद्वे जातमेकं रूपं, आगतं—युगादौ द्वे पर्वाणी अतिक्रम्य प्रथमायां तिथी प्रतिपदि प्रथमक्रतुः प्रावृद्दनामा समाप्तिमगमत्, तथा द्वितीये क्रतौ ज्ञातुमिच्छति द्वी स्थाप्येते तयोर्द्वाभ्यां गुणने जाताश्वत्वारस्ते रूपोनाः क्रियन्ते जाताश्वयस्ते भूयो द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाताः षट् ते प्रतिराश्यन्ते प्रतिराशितानां चाद्वं क्रियते जाताश्वयः, आगतं—युगादितः षट् पर्वाण्यतिक्रम्य तृतीयायां तिथी द्वितीय क्रतुः समाप्तिमूपायात्, तथा तृतीये क्रतौ ज्ञातुमिच्छेति त्रयो द्वियन्ते ते द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाताः षट् ते रूपोनाः क्रियन्ते जाताः पञ्च ते भूयो द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाता दश ते प्रतिराश्यन्ते प्रतिराशितानां चाद्वं लव्याः पञ्च, आगतं—युगादित आरभ्य दशानां पर्वणामतिक्रमे पञ्चभ्यां तिथी तृतीय क्रतुः समाप्तमियाय ।

तथा पष्ठे क्रतौ ज्ञातुमिच्छमाणे षट् स्थाप्यन्ते ते द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाता द्वादश ते रूपोनाः क्रियन्ते जाता एकादश ते द्विगुण्यन्ते जाता द्वाविंशति सा प्रतिराश्यते प्रतिराशितावा अद्वं क्रियते जाता एकादश, आगतं—युगादित आरभ्य द्वाविंशतिपर्वणामतिक्रमे एकादश्यां तिथी पष्ठ क्रतुः समाप्तिमियाय, तथा युगे नवमे क्रतौ ज्ञातुमिच्छति ततो नव स्थाप्यन्ते ते द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाता अष्टादश ते रूपोनाः क्रियन्ते जाताः सप्तदश ते भूयो द्विगुण्यन्ते जाता चतुर्स्त्रिशत् सा प्रतिराश्यते प्रतिराश्य च तस्याद्वं क्रियते जाताः सप्तदश, आगतं—युगादितः चतुर्स्त्रिशत् पर्वाण्यतिक्रम्य द्वितीये संवत्सरे पौष्मासे शुक्लपक्षे द्वितीयस्यां तिथीनवम क्रतुः परिसमाप्ति गच्छति, तथा त्रिंशत्तमे क्रतौ जिज्ञासिते त्रिंशद् द्वियते सा द्विगुणीक्रियते जाता पष्ठि सा रूपोना क्रियते जाता एकोनष्ठिसा भूयो द्वाभ्यां गुण्यते जातमष्टादशोत्तरं शतं तत् प्रतिराश्यते प्रतिराश्य च तस्याद्वं क्रियते जाता एकोनष्ठिसि, आगतं—युगादितोऽष्टादशोत्तरं पर्वशतमतिक्रम्य एकोनष्ठिमायां तिथी, किमुक्तं भवति ?— पञ्चमे संवत्सरे प्रथमे आषाढे शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां त्रिंशत्तम क्रतुः समाप्तिमूपायासीत्, व्यवहारतः प्रथमाषाढपर्यन्ते इत्यर्थः, एतस्यैवार्थस्य मुखप्रतिपत्त्यर्थमियं पूर्वचार्योपदर्शिता गाथा—

॥ १ ॥ “एकंतरिया मासा तिही य जासु ता उऊ संमर्प्यति ।

आसाद्वाई मासा भद्रवर्याई तिही नेया ॥

अस्या व्याख्या—इह सूर्यतुचित्तायां मासा आषाढादयो द्रष्टव्याः, आषाढमासादारभ्य क्रतूनां प्रथमतः प्रवर्त्तमानल्लात्, तिथ्यः सर्वा अपि भाद्रपदाद्याः, भाद्रपदादिषु मासेषु प्रथमादी-

नामृतुनां परिसमाप्त्वात्, तत्र तेषु मासेषु वासु च तिथिषु ऋतवः प्रावृद्धादय सूर्यसल्काः परिस-
माप्नुवन्ति ते आषाढादयो मासास्ताश्च तिथयो भाद्रपदाद्या—भाद्रपदादिमासानुगताः सर्वा अथेका-
स्तरिता वेदितव्याः, तथाहि—प्रथम क्रतुर्भद्रपदमासे समाप्तिमुपयाति, तत एकं मासमस्वयुग्मलक्षण-
मपान्तराले मुक्त्वा कार्तिके मासे द्वितीय ऋतुः परिसमाप्तिमियत्ति, एवं तृतीयः पौषमासे चतुर्थ
फाल्गुने मासे पञ्चमो वैशाखे मासे षष्ठ आषाढे, एवं शेषा अपि ऋतव एष्वेव षट्यु मासेषु एका-
न्तरितेषु व्यवहारतः परिसमाप्तिः न शेषेषु पासेषु, उपाद्ययत्र ऋतुः प्रतिपदि उमाप्तिमेति
द्वितीयस्तुतीयायां तृतीयः पञ्चम्यां चतुर्थं सप्तम्यां पञ्चमो नवम्यां षष्ठ एकादश्यां सप्तमस्त्रयोदश्यां
अष्टमः पञ्चदश्यां, एते सर्वेषु प्रतिपदिनां बहुलपक्षे, ततो नवम ऋतुः शुक्लपक्षे द्वितीयायां दशमश्चतुर्थ्या-
मेकादशः पृष्ठयां द्वादशोऽष्टम्यां त्रयोदशो दशम्यां चतुर्दशो द्वादश्यां पञ्चदशश्चतुर्दश्यां, एते सप्त
ऋतवः शुक्लपक्षे, एते कृष्णशुक्लपक्षभाविनः पञ्चदशापि ऋतवो युगस्याद्द्वे भवन्ति, तत
उक्तक्रमेष्व शेषा अपि पञ्चदश ऋतवो युगस्याद्द्वे, भवन्ति, तदथा—

- षोडश ऋतुर्बहुलपक्षे प्रतिपदि सप्तदशः तृतीयायामष्टादशः पञ्चम्यामेकोनविंशतितमः
सप्तम्यां विंशतितमो नवम्यामेकविंशतितमः एकादश्यां द्वाविंशतितमः त्रयोदश्यां त्रयोविंशतितमः
पञ्चदश्यां एते षोडशादयस्त्रयोविंशतिपर्यन्ता अष्टौ बहुलपक्षे, ततः शुक्लपक्षे द्वितीयायां
चतुर्विंशतितमः पञ्चविंशतितमश्चतुर्थ्या पृष्ठविंशतितमः षष्ठयां सप्तविंशतितमोऽष्टम्यां
अष्टाविंशतितमो दशम्यां एकोनविंशतितमो द्वादश्यां त्रिंशतमश्चतुर्दश्यां, तदेवमेते सर्वेषु प्रतिपदि ऋतवो
युगेमासेष्वेकान्तरितेषु तिथिष्वपि वैकान्तरितासु भवन्ति, एतेषां च ऋतुनां चन्द्रनक्षत्रयोपरिज्ञानार्थं
सूर्यनक्षत्रयोगपरिज्ञानार्थं च पूर्वाचार्यं करणमुक्तं, ततस्तदपि विनेयजनानुग्रहाय दर्शयते—

॥ १ ॥ “तित्रि सया पंचहिंगा अंसा छेओ सर्वं च चोत्तीसं ।

एगाइबिउत्तरगुणो धुवरासी होइ नावच्चो ॥”

॥ २ ॥ सत्तद्वि अछुखिते दुगतिगगुणिघा समे बिदहुखेते ।

अड्डासीई पुस्सो सोज्ज्ञा अभिइम्मि वायाला ॥

॥ ३ ॥ एयागि सोहड्हता जं सेसं तं तु हे... = भुत्तं ।

रविसोमाणं नियमा तीसाइ उठ उम गीहु ॥

आसां व्याख्या—त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि अंशा: त्रैः गाः, किंलपच्छेदकृता इति चेत्,
अत आह—छेदश्चतुर्स्त्रिशं शतं, किमुक्तं भवति?—चतुर्स्त्रिः। द्विधकशतच्छेदेन छिन्नं यदहोरात्रं
तस्य सल्कानि त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि अंशानामिति, अयं धुवराशिर्बोद्धव्यः, एष च धुवराशि
‘एकादिद्व्युत्तरगुण’ इति ईसितेन ऋतुना एकादिना त्रिंशत्पर्यन्तेन द्वयुत्तरेण एकस्मादारभ्य
तत ऊर्ध्वं द्वयुत्तरवृद्धेन गुणवते स्मेति गुणो—गुणितः क्रयते, तत एतस्माच्छोधनकानि शोधयित-
व्यानि, तत्र शोधनकप्रतिपादनार्थं द्वितीया गाथा—

‘सत्तद्वि’त्यादि, इह यत्रक्षत्रमर्हक्षेत्रं तत् सप्तपृथ्या शोध्यते, यद्य नक्षत्रं समक्षेत्रं तत्
द्विगुणया सप्तपृथ्या चतुर्स्त्रिशेन शतेनेत्यर्थः शोध्यते, यत्पुनर्नक्षत्रं द्वयर्ह क्षेत्रं तत् त्रिगुणया
सप्तपृथ्या एकोत्तराभ्यां द्वाभ्यां शताभ्यां शोध्यत इत्यर्थः, इह सूर्यस्य पुष्यादीनि नक्षत्राणि शोध्यानि
चन्द्रस्याभिजिदादीनि, तत्र सूर्यनक्षत्रयोगचिन्तायां पुष्ये—पुष्यविषयाऽष्टाशीति शोध्या,

चन्द्रनक्षत्रयोगचिन्तायामभिजिति द्वाचल्वारिंशत् ।

'एयाणी'त्यादि, एतानि अर्द्धक्षेत्रसमक्षेत्रद्वयर्द्धक्षेत्रविषयाणि शोधकानि शोधयित्वा यदुक्तप्रकारेण नक्षत्रशेषं भवति--न सर्वात्मना शुद्धिमश्चुते तत् नक्षत्रं रविसोमयोः--सूर्यस्य चन्द्रमसश्च नियमात् ज्ञातव्यं, क इत्याह--त्रिंशत्यपि क्रतुसमाप्तिषु । एष करणगाथात्रयाक्षरार्थ ।

सम्प्रति करणभावना क्रियते--तत्र प्रथम ऋतुः कस्मिन् चन्द्रनक्षत्रे समाप्तिमुपैति इति जिज्ञा-सायामनन्तरोदितः पञ्चोत्तरत्रिंशतीप्रमाणो ध्रुवराशिर्भ्यते, स 'एकेन गुणितं तदेव भवती'ति तादानेव ध्रुवराशि जातः, तत्राभिजितो द्वाचल्वारिंशत् शुद्धा, स्थिते पश्चाद्द्वे शते त्रिष्ट्रियधिके, ततश्चतुर्स्त्रिशेन शतेन श्रवणः शुद्धः, शेषं जातमेकोनत्रिंशं शतं १२९, तेष्यश्च धनिष्ठान शुद्धयति, तत आगतं--एकोनत्रिंशं शतं चतुर्स्त्रियधिकशतभागानां धनिष्ठासत्कमवगाह्य चन्द्रः प्रथमं सूर्यत्तु परिसमापयति, यदि द्वितीयसूर्यत्तुजिज्ञासा तदा स ध्रुवराशि पञ्चोत्तरशतत्रय-प्रमाण-स्त्रिभिर्गुण्यते, जातानि नव शतानि परिसमापयति, यदि द्वितीयसूर्यत्तुजिज्ञासा तदा स ध्रुवराशि पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते, जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि, तत्राभिजितो द्वाचल्वारिंशत्शुद्धा, स्थितानि शेषाण्यद्यौ शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि, ततश्चतुर्स्त्रिशेन शतेन श्रवणः शुद्धिमुपगतः, स्थितानि शेषाणि सप्त शतान्येकोनचल्वारिंशदधिकानि, ततोऽपि चतुर्स्त्रिशेन शतेन धनिष्ठा शुद्धा, जातानि षट् शतानि पञ्चोत्तराणि, ततोऽपि सप्तषष्ठ्या शतभिषक् शुद्धा, स्थितानि पञ्च शतान्यष्टात्रिंशदधिकानि, तेष्योऽपि चतुर्स्त्रिशेन शतेन पूर्वभ्रपदा शुद्धा, स्थितानि चत्वारि शतानि षनुरधिकानि, तेष्योऽपि द्वाभ्यां शताभ्या-मेकोत्तराभ्यामुत्तरभ्रपदा शुद्धा, स्थिते शेषे त्र्युतरेद्वेशते, ताभ्यामपि चतुर्स्त्रियधिकेन शतेन रेवती शुद्धा, स्थिता पञ्चादेकोनसप्तति, आगतमधिवनीनक्षत्रस्यैकोनसप्तति चतुर्स्त्रियधि-कशतभागानामवगाह्य द्वितीयं सूर्यत्तु चन्द्रः परिसमापयति ।

-एवं शेषेष्वपि क्रतुषु भावनीयं, त्रिंशतप्रमाणसूर्यत्तुजिज्ञासायां स एव ध्रुवराशि पञ्चोत्तरशतत्रयसङ्क्षय एकोनषष्ठ्या गुण्यते, जातानि सप्तदश सहस्राणि नव शतानि पञ्चनवत्यधिकानि, तत्र षट्ट्रिंशता शतैः पष्ट्यधिकैरेको नक्षत्रपर्यायः शुद्धयति, ततः षट्ट्रिंशत्शुद्धानि पष्ट्यधिकानि चतुर्भिर्गुण्यित्वा ततः शोध्यन्ते, स्थितानि पञ्चात्रयस्त्रियधिकानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि ताभ्यां द्वात्रिंशता शतैः पञ्चविंशत्यधिकैरभिजिदादीनि मूलपर्यन्तानि शुद्धानि स्थितं पञ्चात्रिंशदधिकं शतं तेन च पूर्वाषाढा न शुद्धयति, तत आगतं त्रिंशदधिकं शतं चतुर्स्त्रिय-दधिकशतभागानां पूर्वाषाढासत्कमवगाह्य चन्द्रस्त्रशतम् सूर्यत्तु परिसमापयति ।

सम्प्रति सूर्यनक्षत्रयोगभावना क्रियते, स एव पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो ध्रुवराशि प्रथमसूर्यत्तुजिज्ञासायामेकेन गुण्यते 'एकेन च गुणितं तदेव भवती'ति जातस्तावानेव ततः पुष्ट्यसत्का अष्टाशीति शुद्धा स्थिते शेषे द्वे शते सप्तदशोत्तरे ततः सप्तषष्ठ्या अश्लेषा शुद्धा स्थितं शेषं साहस्रं शतं ततोऽपि चतुर्स्त्रियधिकशतभागानवगाह्य सूर्य प्रथमं स्वमृतुं परिसमापयति, तथा द्वितीयसूर्यत्तुजिज्ञासायां स ध्रुवराशि पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते जातानि नव शतानि

पञ्चदशोत्तराणि ततोऽष्टाशीत्या पुष्यः शुद्धिमगमत् ।

स्थितानि पश्चात् दीर्घतःनि सप्तविंशतिर्गतिर्हेष्वः सहस्रद्वया अन्तेष्वा शुद्धा स्थितानि शेषाणि सप्त शतानि पष्ट्यधिकानितेभ्यश्चतुस्त्रशदधिकेन शतेन मध्या शुद्धा स्थितानि शेषाणि षट् शतानि पद्मविंशत्यधिकानि तेभ्यश्चतुस्त्रिशदधिकेन शतेन पूर्वफाल्गुनी शुद्धा स्थितानि पश्चात्यात्मारि शतानि द्विनवत्यधिकानि ततोऽपि द्वाभ्यां शताभ्यामेको- तराभ्यामुत्तरफाल्गुनी शुद्धा स्थिते द्वे शते एकनवत्यधिके ततोऽपि चतुस्त्रिशेन शतेन हस्तः शुद्धः स्थितं पश्चात् सप्तपञ्चाशदधिकं शतं ततोऽपि चतुस्त्रिशदधिकेन शतेन चित्रा शुद्धा स्थिता शेषास्त्रयोविशति, आगतं स्वातेस्त्रयोविशति सप्तषष्ठिभागानवगात्मा सूर्योद्दीतीयं स्वपूर्वतुं परिसमापयति, एवं शेषेष्वपि अतुषु भावनीयं, त्रिंशत्तमसूर्यतुं ज्ञासायां स एव ध्रुवराशि, पञ्चोत्तरशतत्रयपरिमाण एकोनषष्या गुण्यते जातानि सप्तदश सहस्राणि नव शतानि पञ्चनवत्यधिकानि तत्र चतुर्दशभिं सहस्रैः पद्मैः शतैश्चत्वारिंशदधिकैः चत्वारः परिपूर्णा नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः स्थितानि शेषाणि त्रयस्त्रिशच्छतानि पञ्च पञ्चाशदधिकानि तेभ्योऽष्टाशीत्या पुष्यः शुद्धः स्थितानि पश्चात् द्वात्रिंशत्तानि सप्तपञ्चधिकानि तेभ्यो द्वात्रिंशता शतैरथापञ्चाशदधिकै अम्लेषादीनि मृगशिरः पर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि स्थिताः शेषा नव तेन चार्द्रा न शुद्धयति, तत आगतं नव चतुस्त्रिशदधिकशतभागान् आद्रास- त्कानवगात्मा सूर्यस्त्रशतमं स्वपूर्वतुं परिसमापयति । तदेवमुक्ताः सूर्यर्तवः,

सम्प्रति चन्द्रर्त्तूनां चत्वारि शतानि द्वयुत्तराणि, तथाहि-एक- स्मिन्नक्षत्रपर्यये चन्द्रस्य षट् क्रतवो भवन्ति चन्द्रस्य च नक्षत्रपर्यायायुगे भवन्ति सप्तषष्ठिसह्यास्तातः सप्तषष्ठिपद्मभर्गुण्यते जातानि चत्वारि शतानि द्वयुत्तराणि एतावन्तो युगे चन्द्रस्य ऋतवः, उक्तं च- ‘चत्तारि उउसयाइं खिउत्तराइं जुगंभि चंदस्स ।’ एकैकस्य चंद्रत्तौः परिमाणं परिपूर्ण- शत्वारोऽहोरात्राः पञ्चपस्य चाहोरात्रस्य सप्तविंशत्सप्तषष्ठिभागाः, तथा चोक्तम्-

॥ १ ॥ “चदसुउपरिमाणं चत्तारि ऊ केवला अहोरत्ता ।

सप्ततीसं अंसा सत्तद्विकण्ण छेषणं ॥”

कथमेतद्वसीयते इति चेत्, उच्यते, इहैकस्मिन्नक्षत्रपर्यये षट् क्रतव इति प्रागेवान- न्तरमुक्तम्, नक्षत्रपर्यायस्य चन्द्रविषयस्य परिमाणं सप्तविंशतिरहोरात्राः एकस्य चाहोरात्रस्य एकविंशति सप्तषष्ठिभागाः तत्राहोरात्राणां पद्मभर्गो हियते लब्धाशत्वारोऽहोरात्राः शेषास्तिष्ठन्ति त्रयस्ते सप्तषष्ठिभागकरणात्म सप्तषष्ठ्या गुण्यन्त जाते द्वे शते एकोत्तरे तत उपरितना एकविंशति सप्तषष्ठिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जाते द्वे शते द्वाविंशत्यधिके तेषां पद्मिवभग्ने हृते लब्धाः सप्तविंशत् सप्तषष्ठिभागाइति, तेषां च चन्द्रर्त्तू नामानयनाय पूर्वाचार्यैरिदं करणमुक्तं-

॥ १ ॥ “चंदऊऊआणयणे पब्वं पन्नरससंगुणं नियमा ।

तिहिसंखितं संतं बावद्वीभागपरिहीणं ॥

॥ २ ॥ चोत्तीससप्ताभिहयं पंचयुत्तरतिसयसंजुयं विभए ।

छहिं उ दसुत्तरेहि य सएहिं लद्धा उऊ होइ ॥

अनयोव्याख्या-विवक्षितस्य चन्द्रत्तौरात्मने कर्तव्ये पुणादितो यत् पर्व-पर्वसद्यान- मतिसङ्क्रम न्तं तलपञ्चदशगुणं नियमात् कर्तव्यम्, ततस्तिथिसद्विक्षापमिति-याग्निथवः पर्वणामुपरि

विवक्षितात् दिनात् प्रागतिक्रन्तासास्तन् सडिक्षयन्ते, ततो द्वाषष्टिभागः—द्वाषष्टिभाग-निष्ठ्यै-
रवमरात्रैः परिहीनं विधेयम्, तत एवंभूतं सच्चतुस्त्रिशेन शतेनाभिहतं—गुणितं कर्तव्यम्, तदनन्तरं
च पञ्चोत्तरैस्त्रिभि शतैः संयुक्तं सत् पदिमप्रशोत्तरैः शतैर्विमजेत्, विमवते सति ये लब्धा अद्वा-
स्तोक्तवो विज्ञातव्याः । एष करणगाषाढ्याक्षरार्थं, सम्प्रति करणभावना क्रियते, कोऽपि पृच्छति—

युगादितः प्रथमे पर्वणि पञ्चम्यां कश्चन्द्रतुर्वर्तते इति, तत्रैकमपि पर्व परिपूर्णमन्त्र
नाधाप्यभूदिति युगादितो दिवसा रूपोना द्वियन्ते, ते घ चल्वारस्ततस्ते चतुस्त्रिशादधिकेन शतेन
गुण्यन्ते जातानि पञ्च शतानि षट्ट्रिंशदधिकानि ततः भूयस्त्रिणि शतानि पञ्चोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते
जातान्यष्टी शतान्येकचल्वारिंशदधिकानि तेषां षट्ट्रिः शतैर्दशोत्तरैर्भागो हियते लब्धः प्रथम
करुः अंशा उद्धरन्ति द्वे शते एकत्रिंशदधिके तेषां चतुस्त्रिशेन शतेन भागहरणं लब्धं एकः,
अंशानां चतुस्त्रिशेन शतेन भागो हियते यज्ञस्थते ते दिवसा ज्ञातव्याः, शेषास्त्वंशा उद्धरन्ति
सप्तनवति तेषां द्विकेनापवर्तनायां लब्धाः सार्वा अष्टाचत्वारिंशत्सप्तष्टिभागाः, आगतं युगादितः
पञ्चम्यां प्रथमः प्रावृट्टलक्षणः ऋतुरतिक्रन्तो द्वितीयस्य क्रतोः एको दिवसो गतो द्वितीयस्य च
दिवसस्य सार्वा अष्टाचत्वारिंशत् सप्तष्टिभागाः ।

तथा कोऽपि पृच्छति युगादितो द्वितीये पर्वणि एकादश्यां कश्चन्द्रतुरिति, तत्रैकं पर्व
अतिक्रन्तमित्येको द्वियते, स पञ्चदशभिर्गुण्यते जाताः पञ्चदश एकादश्यां किल पृष्ठमिति तस्याः
पाक्षात्या दश ये दिवसास्ते प्रक्षिप्यन्ते जाताः पञ्चविशति सा चतुस्त्रिशेन शतेन गुण्यते जातानि
त्रयस्त्रिशत्तानि पञ्चशदधिकानि तेषु त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते जातानि षट्ट्रिंश-
त्तानि पञ्चपञ्चशदधिकानि तेषां षट्ट्रिः शतैर्दशोत्तरैर्भागो हियते लब्धाः पञ्च अंशा अवतिष्ठन्ते
षट् शतानि पञ्चोत्तराणि तेषां चतुस्त्रिशेन शतेन भागे हते लब्धाशत्वारो दिवसाः शेषास्त्वंशा
उद्धरन्ति एकोनसप्तति तस्या द्विकेनापवर्तनायां लब्धाः सार्वाधितुस्त्रिशत्सप्तष्टिभागाः,
एतमन्यस्मिन्नपि दिवसे चन्द्रतुरवगन्तव्यः ।

सम्प्रति चन्द्रतुरपरिसमाप्तिदिवसानयनाय यत्पूर्वाचार्यैः करणमुक्तं तदभिधीयते—

॥ १ ॥ “पुञ्चपिव ध्रुवरासी गुणिए भइए सगेण छेएणं ।

जं लङ्घं सो दिवसो सोमस्स उऊ समतीए ॥”

अस्या व्याख्या—इहयः पूर्वसूर्यतुप्रतिपादने ध्रुवराशिरभिहितः पञ्चोत्तराणि त्रीणि शतानि
चतुस्त्रिशदधिकशतभागानां तस्मिन् पूर्वमिव गुणिते, किमुक्तं भवति ?—इसितेन एकादिना
द्वयुतरचतुःशततमपर्यन्तेन—द्वयुत्तरवृद्धेन एकस्मादादरस्य तत ऊर्ध्वं द्वयुत्तरवृद्ध्या प्रवर्द्धमानेन
गुणिते स्वकेन—आत्मीयेन छेदेन चतुस्त्रिशदधिकशतरूपेण मक्ते सति यज्ञस्थं स सोमस्य—चन्द्रस्य
क्रतोः सपासी वेदितव्यः, यथा केनापि पृष्ठं चन्द्रस्य क्रतुः प्रथमः कस्यां तिथी परिसमाप्तिं गत
इति, तत्र ध्रुवराशि पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो द्वियते स एकेन गुण्यते जातस्तावानेव ध्रुवराशि
तस्य स्वकीयेन चतुस्त्रिशदधिकशतप्रमाणेन छेदेन भागे हियते, लब्धी द्वी शेषास्तिष्ठति सप्तत्रिंशत्
तस्या द्विकेनापवर्तना जाताः सार्वाधादश सप्तष्टिभागाः, आगतं युगादितो द्वी दिवसौ तृतीयस्य
च दिवसस्य सार्वान् अष्टादशा सप्तष्टिभागानतिक्रम्य प्रथमचन्द्रतुर्परिसमाप्तिमुपयाति,
द्वितीयचन्द्रतुर्जिज्ञासायां स ध्रुवराशि पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते, जातानि नव शतानि

पश्चदशोत्तराणि तेषां चतुर्स्त्रिशदधिकेन शतेन भागो हियते लब्धाः षट् शेषमुखरति एकाद-
शोत्तरक शतंतस्य द्विकेनापवर्तनायां लब्धाः सार्वाः पञ्चपञ्चशत् सप्तषष्ठिभागाः, आगतं युगादितः
पद्मु दिवसेष्वतिक्रान्तेषु सप्तमस्य च दिवसस्य सार्वेषु पञ्चपञ्चशत्सङ्ख्येषु सप्तषष्ठिभागेषु गतेषु
द्वितीयश्चन्द्रतुः परिसमाप्तिं गच्छति, द्वयुत्तरव्यतुः शततमतुंजिज्ञासायां स एव धुवराशि
पश्चोत्तरशतत्रयप्रमाणोऽष्टमि शतैस्त्रयुत्तरर्गुण्यते—द्वयुत्तरवृद्धया द्वयुत्तरवृद्धया हि
द्वयुत्तरव्यतुः शततमस्य त्रयुत्तराश्चतत्रयप्रमाण एव राशिर्भवति, तथाहि—

यत्य एकस्मादूर्ध्वं द्वयुत्तरवृद्धया राशिर्धिन्यते तस्य द्विगुणो रूपोनो भवति यथा द्विकस्य
त्रीणि त्रिकस्य पञ्च चतुर्षकस्य सप्त, अत्रापि द्वयुत्तरव्यतुः शतप्रमाणस्य राशेद्वयुत्तरवृद्धया राशिर्धि-
न्यते ततोऽस्ती शतानि त्रयुत्तराणि भवन्ति, एवंभूतेन च राशिना गुणने जाते द्वे लक्षे चतुश्चत्वारि-
शतसहस्राणि नव शतानि पश्चदशोत्तराणि तेषां चतुर्स्त्रिशेन शतेन भागो हियते लब्धान्यदा-दश
शतानि सप्तविंशत्यधिकानि अंशाश्चोद्धरन्ति सप्तनवति तस्या द्विकेनापवर्तना लब्धाः सार्वाः
अष्टाचत्वारिंशतसप्तषष्ठिभागाः । आगतं युगादितोऽष्टादशसु दिवसशतेषु सप्तविंशत्य-
धिकेष्वतिक्रान्तेषु ततः परस्य च दिवसस्य सार्वेष्वप्यचत्वारिंशत्सङ्ख्येषु सप्तषष्ठिभागेषु गतेषु
द्वयुत्तरव्यतुः शततमस्य चन्द्रतीर्थोः परिसमाप्तिरिति ।

एतेषु च चन्द्रतीर्थु चन्द्रनक्षत्रयोगपरिज्ञानार्थं एष पूर्वाचार्योपदेशः ।

॥ १ ॥ “सो चेव धुवो रासी गुणरासीयि अ हवंति ते चेव ।

नक्षत्रसोहणाणि अ परिजापासु पुव्वभणियाणि ॥”

अत्या गाथाया व्याख्या—चन्द्रतूमां चन्द्रनक्षत्रयोगार्थं स एव पश्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो
धुवराशिर्वेदितव्यः, गुणराशयोऽपि—गुणकारराशयोऽपि एकादिका द्वयुत्तरवृद्धास्तएव भवन्ति
ज्ञातव्या ये पूर्वमुपदिष्टा नक्षत्रशोधनान्यपि च परिजानीहि तान्येव यानि पूर्वभणितानि द्वाच-
त्वारिंशत्वाभृतीनि, ततः पूर्वप्रकारेण विवक्षिते चन्द्रतीर्थो नियतो नक्षत्रयोग आगच्छति, तत्र प्रथमे
चन्द्रतीर्थो कश्चन्द्रनक्षत्रयोग इति जिज्ञासायां स एव पश्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो धुवराशिर्धियते स
एकेन गुणयते एकेन च गुणितः सन् तावानेव भवति ततोऽभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा शेषे
तिठते द्वे शते त्रिपद्मद्वयधिके तथतुस्त्रशेन शतेन श्रवणः शुद्धः स्थितं पश्चादेकोनविंशतं शतं तस्य
द्विकेनापवर्तना जाता सार्वाश्चतुःषष्ठि सप्तषष्ठिभागाः, आगतं धनिष्ठायाः सार्वाः चतुःषष्ठि सप्तषष्ठिभागानवगाद्य चन्द्रः प्रथमं स्वमृतुं परिसमाप्यति ।

द्वितीयचन्द्रतुंजिज्ञासायां स एव धुवराशि पश्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते जातानि
नव शतानि पश्चदशोत्तराणि तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा स्थितानि शेषाणि आष्टी शतानि
त्रिसप्तविंशत्यधिकानि ततशततुस्त्रशदधिकेन शतेन श्रवणः शुद्धमुपगतः स्थितानि शेषाणि सप्त
शतान्येकोनचत्वारिंशदधिकानि ततोऽपि चतुर्स्त्रिशेन शतेन धनिष्ठा शुद्धा जातानि षट् शतानि
पश्चोत्तराणि ततोऽपि सप्तपद्मया शतभिषक्तशुद्धा स्थितानि पश्चात्यश्च शतान्यद्विंशदधिकानि
एतेभ्योऽपि चतुर्स्त्रिशेन शतेन पूर्व भद्रपदा शुद्धा स्थितानि चतुरधिकनि चत्वारि शतानि तेभ्योऽपि
द्वाच्यां शताभ्यामेकोत्तराभ्यामुत्तरभद्रपदा शुद्धा स्थिते शेषे द्वे शते त्र्युतरे ताभ्यामपि चतुर्स्त्रिशेन
शतेन रेवती शुद्धा स्थिता पश्चादेकोनसप्तति आगतमश्वेनीनक्षत्रस्यैकोनसप्तति चतुर्स्त्रिशदधिक-

शतभागानामवगाह्य छितीयस्वपूरुत्तचन्द्रः परिसमाप्यति, तथा द्वयुत्तरचतुः शततमचन्द्रतुजिज्ञासायां स ध्रुवराशि पश्चोत्तरशतत्रयप्रिमाणो श्रियते, चाषभि शतैः च्युत्तरैर्गुण्यते, जाते द्वे लक्षे चतुश्चत्वारिंशत्सहस्रणि नव शतानि पश्चदशोत्तराणि, तत्र सकलनक्षत्रपर्यायपरिमाणं षट्ट्रिंशत्चतानि पश्यधिकानि, तथाहि—

षट्सु अर्द्धक्षेत्रेषु नक्षत्रेषु प्रत्येकं समषट्टिरंशा द्वयन्द्रक्षेत्रेषु नक्षत्रेषु प्रत्येकं द्वे शते एकोत्तरे अंशानां पश्चदशसु समक्षेत्रेषु प्रत्येकं चतुर्स्त्रिंशशतमिति षट् सप्तषट्या गुण्यन् जातानि चत्वारि शतानि द्वयुत्तराणितथा षट् एकोत्तरेण शतद्वयेन गुण्यन्ते जातानि द्वादश शतानि षड्युत्तराणि तथा चतुर्स्त्रिंशं शतं पश्चदशमिगुण्यते जातानि विंशति शतानि दशोत्तराणि एते च त्रयोऽपि राशयः एकत्र मील्यन्ते मीलयित्वा च तेष्वभिजितो द्वाचत्वारिंशत्रिष्ठाक्षिप्यन्ते, जातानि षट्ट्रिंशत्चतानि पश्यधिकानि, एतावता एकनक्षत्रपर्यायपरिमाणेन पूर्वराशेः भागो हियते, लब्ध्याः पश्चषट्टिर्नक्षत्रपर्यायाः पश्चादवतिष्ठन्ते पश्चपश्चाशदधिकानि त्रयस्त्रिंशत्चतानि, तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत्चुद्धा स्थितानि शेषाणि त्रयस्त्रिंशत्चतानि त्रयोदशाधिकानि एतेभ्यस्त्रीभिः सहस्रद्वयशीत्यधिकैर्गुण्याणानि नक्षत्राणि शेषे तिष्ठन्ते हे शते एकत्रिंशदधिके ततः सप्तषट्या ज्येष्ठा शुद्धा स्थितं चतुःपश्यधिकं शतं ततोऽपि चतुर्स्त्रिशेन शतेन मूलनक्षत्रं शुद्धं स्थिता पश्चात् त्रिंशत, आगतं पूर्वषाढानक्षत्रस्य त्रिंशतं चतुर्स्त्रिशदधिकशतभागानामवगाह्य चन्द्रो द्वयुत्तरवतुः शततम् स्वपूरुत्तु परिनिष्ठापयति ।

तदेवमुक्तं सूर्यर्त्तुपरिमाणं चन्द्रतुपरिमाणं च, सम्प्रति लोकरूदया यावदेकैकस्य चन्द्रतोः परिमाणं तावदाह—‘ता सव्येविण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, सर्वेऽप्येते षट्सप्त्याः प्रायृडादय ब्रह्मतवः प्रत्येकं चन्द्रतत्त्वः सन्तो द्वी द्वी मासी वेदितव्यी, तौ च किंप्रमाणावित्याह—‘तिचउप्पण्ण’-मित्यादि, त्रीणि शतानि चतुःपश्चाशदधिकानि रात्रिंदिवानां द्वादशर्ण चद्वाषष्टिभागा रात्रिंदिवस्येति शेषः, इत्येवंसूपेणादानेन इत्येवंसूर्यं संवत्सरप्रिमाणमादायेत्यर्थं गण्यमानी द्वी मासी सातिरेकाणि—मनागधिकानि द्वाभ्यां रात्रिंदिवस्य द्वाषष्टिभागाभ्यामधिकानीति भावः एकोनषट्टिरेकोनषट्टि रात्रिंदिवानि रात्रिंदिवाग्रेण—रात्रिंदिवपरिमाणेनाख्याताविति वदेत्, तथाहि—छिद्रिमासप्रिमाणाः षट् क्रतवद्विति त्रयाणां चतुःपश्चाशदधिकानां रात्रिंदिवशतानां षड्भिर्भग्नारे द्वी द्वाषष्टिभागां इति, एवं च सति कर्म्ममासपेक्षया एककस्मिन् क्रतौ लौकिकमेकैकं चन्द्रतुमधिकृत्य व्यवहारत एकैकोऽवमरात्रो भवति, सकले तु कर्म्मसंवत्सरेषट् अवमरात्राः, तथा चाह-

‘तस्ये’त्यादि, तत्र—कर्म्मसंवत्सरे चन्द्रसंवत्सरमधिकृत्य व्यवहारतः खल्विमे—वक्ष्यमाणक्रमाः षट् अवमरात्राः प्रह्लादाः, तदथा—‘तद्देव पव्वे’इत्यादि सुगमम्, इयमत्र भावना—इह कालस्य सूर्यादिक्रियोपलक्षितस्यानादिप्रवाहपतितप्रतिनियतस्वभावस्यन् स्वरूपतः कापि हानिनापिकश्चिदपि स्वरूपोपचयो यत्विदमवमरात्रातिरात्रप्रतिपादनं तत्परस्परं मासविन्तापेक्षया, तथाहि—कर्म्ममासमपेक्ष्य चन्द्रमासस्य विन्तावामवमरात्रसम्भवः कर्म्ममासमपेक्ष्य सूर्यमासविन्तायामतिरात्रकल्पना, तथा चोक्तम्—

जायइ वङ्गोवद्वी मासाणं एकमेकाओ ॥”

-तत्रावपरात्रभावनाकरणार्थमिदं पूर्वचार्योपदर्शितं गाथाद्ययं-

॥ १ ॥ “चंदऊङ्गमासाणं अंगा जे तिस्रए विलोक्ति ।

ते ओमरत्तभागा भवति मासस्त नायव्वा ॥

॥ २ ॥ बावड्हिभागमें दिवसे संजाइ ओमरत्तस्त ।

बावड्हीए दिवसेहि ओमरत्तं तओ हवइ ॥

अनयोव्याख्या—कर्ममासः परिपूर्णत्रिंशदहोरात्रप्रमाणश्चन्द्रमास एकोन्नित्रिंशदहोरात्रा द्वात्रिंशद्वाषष्टिभागा अहोरात्रस्य, ततश्चन्द्रमासस्य—चन्द्रमासपरिमाणस्य क्रतुमासस्य च—कर्म-मासपरिमाणस्य च इत्यर्थः, परस्परविश्लेषः क्रियते, विश्लेषे च कृते सति ये अंशा उद्धरिता ध्ययन्ते त्रिंशत् द्वाषष्टिभागरूपाः ते अवमरात्रस्य भागाः तद्वयमरात्रस्य परिपूर्ण मासद्वयपर्यन्ते भवति, ततस्तस्य सल्कास्तेभागा मासस्यावसाने द्रष्टव्याः, यदित्रिंशति दिवसेषु त्रिंशद् द्वाषष्टिभागा अवमरात्रस्य प्राप्यन्ते तत एकस्मिन् दिवसे कतिभागाः प्राप्यन्ते, अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यमस्य राशेस्त्रिंशद्वृपस्य गुणनं, एकेन च गुणितं तदेव भवतीति जातास्त्रशदेव, तस्या आदिराशिना त्रिंशता भागे हते लब्ध एकः, आगतं प्रतिदिवसमेकैको द्वाषष्टिभागो लभ्यते, तथा चाह—

‘बावड्हित्यादि, द्वाषष्टिभाग एकैको दिवसे दिवसे संजायते अवमरात्रस्य, गाथायामेकशब्दो दिवसशब्दश्चागृहीतवीसोऽपि सामर्थद्वीसां गमयति नपुंसकनिर्देशश्च प्राकृतलक्षणवशात्, तदेवं यत् एकैकस्मिन् दिवसे एकैको द्वाषष्टिभागोऽवमरात्रस्य सम्बन्धी प्राप्यते ततो द्वाषष्टया दिवसैरेकोऽवमरात्रो भवति, किमुक्तं भवति ? — दिवसे दिवसे अवमरात्रसत्कैकैकद्वाषष्टिभाग-वृद्धया द्वाषष्टितमो भागः सञ्चायमानो द्वाषष्टितमा च तिथिर्निर्धनमुपगतेति द्वाषष्टितमा तिथिलोके पतितेति व्यवहियते, उक्तं च—“एकंसि अहोरत्ते दोविति ही जत्त निहणमेजासु । सोत्य तिही परिहायइ” इति वर्षाकालस्य—चतुर्मासप्रमाणस्य श्रावणादेः तृतीये पर्वणि सतिप्रथमोऽवमरात्रः, तस्यैव वर्षाकालस्य सम्बन्धिनि सप्तमे पर्वणि सति द्वितीयोऽवमरात्रस्तदनन्तरं शीतकालस्य तृतीये पर्वणि मूलापेक्षया एकादशो तृतीयोऽवमरात्रः तस्यैव शीतकालस्य सप्तमे पर्वणि मूलापेक्षया पञ्चदशो चतुर्थतदनन्तरं ग्रीष्मकालस्य तृतीये पर्वणि मूलापेक्षया एकोनविंशतिमे पञ्चमस्तस्यैव ग्रीष्मकालस्य सप्तमे पर्वणि मूलापेक्षया त्रयोविंशतिमे षष्ठः, तथा चोक्तम्—

॥ ३ ॥ “तइयम्भिओमरत्तं कायब्वं सत्तम्भिपर्वम्भि ।

वासहिमगिम्हकाले घाउभ्मासे विधीयन्ते ।

इह आषाढाया क्रतवो लोके प्रसिद्धिमैयरुः, ततो लौकिकव्यवहारमपेक्ष्याषाढादारभ्य प्रतिदिवसमेकैकद्वाषष्टिभागहान्या वर्षाकालादिगतेषु तृतीयादिषु पर्वसु यथोक्ता अवमरात्रा प्रतिपाद्यन्ते, परमार्थतः पुनः श्रावणवहुलपक्षप्रतिपक्षक्षणात् युगादित आरभ्य चतुर्थतुः पर्वातिक्रमे वेदितव्याः, अथ युगादितः क्षतिपर्वातिक्रमे कस्यां तिथाववमरात्रीभूतायां तया सह का तिथि परिसमाप्तियास्थतीति चिन्तायामिषाः पूर्वचार्योपदर्शिताः प्रश्ननिर्वचनखंपा गायाः—

॥ ४ ॥ “पाडिवयओमरत्ते कड्या विइया समप्पिहीइ तिही ।

विइयाए वा तड्या तड्याए वा चउत्थी उ ॥

- ॥ २ ॥ सेसासु चेव काहिइ तिहीसु ववहारगणिथद्वासु ।
 सुहमेण परिलतिही संजायइ कंमि पच्चंभि ॥
- ॥ ३ ॥ रुवाहिगा ऊजया द्विगुणा पच्चा हवंति कायच्चा ।
 एमेव हवइ जुम्बे एकतीसा जुया पच्चा ॥

एतासां व्याख्या—इह प्रतिपद आरम्भ यावत्सञ्चादशी एतावस्तिथयस्तासां च मध्ये प्रतिपद्यवमरात्रीभूतायां सत्यां कस्मिन् पर्वणि—एके द्वितीया तिथि समाप्त्यति—प्रतिपदा सह एकस्मिन्नहोरात्रे समाप्तिमुपयास्यतीति ?, द्वितीयायां वा तिथाववमरात्रीभूतायां कस्मिन् पर्वणि तृतीया समाप्तिमेव्यति, तृतीयायां वा तिथाववमरात्रीसम्पश्चायां कस्मिन् पर्वणि चतुर्थी निघनमुपयास्यति ?, एवं शेषास्वपि तिथिषु व्यवहारगणितङ्कासु—लोकप्रसिद्धव्यवहारगणित-परिभावितासु पञ्चमी षष्ठी सप्तम्यष्ठमी नवमी दशमी एकादशी द्वादशी त्रयोदशी चतुर्दशी चतुर्दशी पञ्चदशीरूपासु शिष्यः प्रश्नं करिष्यति, यथा—सङ्क्षेप-प्रतिदिवसमेकैकेन द्वाषष्टिभागरूपेण श्लक्षणेन भागेन परिहीयमानायां तिथीपूर्वस्याः पूर्वस्या अमवमरात्रीभूतायास्तिथेरानन्तर्येण परापरा तिथि कस्मिन् पर्वणि सज्जायते समाप्तिः ?, एतदुक्तं भवति—चतुर्थ्या तिथाववमरात्रीभूतायां कस्मिन् पर्वणि पञ्चमी समाप्तिमुपैति, पञ्चम्यां वा षष्ठी एवं यावत्सञ्चादश्यां तिथाववमरात्रीभूतायां कस्मिन् पर्वणि प्रतिपद्मूपा तिथिः समानोतीति शिष्यस्य प्रश्नमवधार्य निर्वचनमाचार्य आह—

‘रुवाहिगाउ’ इत्यादि इह याः शिष्येण प्रश्नं कुर्वता तिथ्य उद्दिष्टास्ता द्विविधास्तिथ्या—ओजोरूपा युग्मरूपाश्च, ओजो विषमं युग्मं समं, तत्र या ओजोरूपास्ताऽप्रथमतो रूपाधिकाः क्रियन्ते ततो द्विगुणास्तथा च सति तस्यास्तस्यास्तिथेर्युग्मपर्वणि निर्वचनरूपाणि समागतानि भवन्ति, ‘एमेव हवइ जुम्बे’ इति या अपि युग्मरूपास्तिथयस्तास्वपि एवमेव—पूर्वोक्तोनैव प्रकारेण करणं प्रदर्तनीयम्, नवरं द्विगुणीकरणानन्तरं एकत्रिंशद्युताः सत्यः पर्वणि निर्वचनरूपाणि भवन्ति, इयमत्र भावना—यदाऽयं प्रश्नः—कस्मिन् पर्वणि प्रतिपदि अवमरात्रीभूतायां द्वितीया समाप्यतीति, तदा प्रतिपत् किलोद्दित्या, सा च प्रथमा तिथिरित्येको द्वियते स रूपाधिकः क्रियते, जाते द्वे रूपे ते अपि द्विगुणी क्रियेते जाताश्चत्वार आगतानि चत्वारि पर्वणि ततोऽयमर्थः—युगादितश्चतुर्थं पर्वणि प्रतिपद्यवमरात्रीभूतायां द्वितीयासमाप्तिमुपयातीति, युक्तं चैतत्, तथाहि—प्रतिपद्युद्दिष्टायां चत्वारि पर्वणि समागतानि पर्वं च पञ्चदशतिथ्यात्मकं ततः पञ्चदश चतुर्भिर्गुण्यन्ते जाता पष्टि :

प्रतिपदि द्वितीया समाप्यतीति द्विलये तत्राधिके प्रक्षिप्ते जाता द्वाषष्टिः, सा च द्वाषष्ट्या अज्यमाना निरंशं भागं प्रयच्छति, लक्ष्य एकक इत्यागतः प्रथमोऽवमरात्र इत्यिसंवादिकरणं, यदा तु कस्मिन् पर्वणि द्वितीयायामवमरात्रीभूतायां तृतीया समानोतीति प्रश्नस्तदा द्वितीया किल परेणोद्दिष्टेति द्विको द्वियते, स रूपाधिकः कृतो जातानि त्रीणिरूपाणि तानि द्विगुणी-क्रियन्ते जाताः षट् द्वितीया चतिथि समेति षट् एकत्रिंशद्युताः क्रियन्ते जाताः सप्तत्रिंशत् आगतानि निर्वचनरूपाणि सप्तत्रिंशत् पर्वणि, किमुक्तं भवति ?—युगादितः सप्तत्रिंशत्तमे पर्वणि गते द्वितीयायामवमरात्रीभूतायां तृतीया समानोतीति, इदमपि करणं समीचीनं, तथाहि—द्वितीयायां पुद्दिष्टायां सप्तत्रिंशत्पर्वणि समागतानि, ततः पञ्चदश सप्तत्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि पञ्च शतानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि द्वितीया नष्टा तृतीया जातेति त्रीणि रूपाणि तत्र प्रक्षिप्त्यन्ते जातानि पञ्च

शतानि अष्टाप- धाशदधिकानि, एषोऽपि राशिर्द्वाषट्या भज्यमानो निरंशं भागं प्रयच्छति, लव्याश्च नवेत्यागातो नवमोऽवपरात्र इति समीचीनं करणं, एवं सर्वास्वपि तिथिपु करणभावना करणसमीचीनत्वभावना अवमरात्रसह्या च स्वयं भावनीया, पर्वनिर्देशमात्रं तु क्रियते, तत्र तृतीयाद्यां चतुर्थीं समाप्तवत्तत्यष्टमे पर्वणि गते चतुर्थ्या पञ्चमी एकचत्वारिंशत्तमेपर्वणि पञ्चम्यां पञ्ची द्वादशो पञ्चीं भृत्यां सप्तमीं पञ्चम्यत्वं इत्यत्तमे दशम्यामष्टमी पौडशो अष्टम्यां नवमी एको-नपञ्चाशत्तमेनवम्यां दशमी विंशतितमेदशम्यामेकादशी त्रिपञ्चाशत्तमेएकादश्यां द्वादशी चतु-विंशतितमेद्वादश्यां व्योदशी सप्तम्याशत्तमेव्योदश्यां चतुर्दशी अष्टाविंशतितमेचतुर्दश्यां पञ्चदशी-एकषष्ठितमेपञ्चदश्यां प्रतिपत्रद्विंशतिमेइति, एवमेतायुगपूर्वाद्य, एवं युगोत्तराद्येऽपिद्रष्टव्याः।

तदेवमुक्ता अवमरात्राः, सप्तत्यतिरात्रप्रतिपादनार्थमाह—‘तत्ये’त्यादि, तत्रैकस्मिन् संबल्सरे खल्विमेषद्युतिरात्राः प्रवत्तास्तद्यथा—‘चउत्ये पव्वे’इत्यादि, इह कर्ममासपेक्ष्य सूर्यमासचिन्तायामेकैकसूर्वतुर्परिसमाप्तेकैकोऽधिकोऽहोरात्रः प्राप्यते, तथाहि—

त्रिंशताऽहोरात्रैरेकः कर्ममासः साञ्ज्ञिंशताऽहोरात्रैरेकः सूर्यमासो मासद्वयात्मकश्च चतुस्तत एकसूर्वतुर्परिसमाप्तैकोऽधिकोऽहोरात्रः प्राप्यते, सूर्यतुर्शापाढादि-कस्तत आषाढादारभ्य चतुर्थं पर्वणिगते एकोऽधिकोऽहोरात्रो भवत्यष्टमे पर्वणिगते द्वितीयस्तृतीयो द्वादशो पर्वणि चतुर्थं षोडशो पञ्चमो विंशतितमेषष्ठश्चतुर्विंशतितमे इति, अवमरात्रश्च कर्ममासद्वयमपेक्ष्य चन्द्रमासचिन्तायां, चन्द्रमासाश्च श्रावणाद्यास्ततो चर्षाकालस्य श्रावण-देवित्युक्तं प्राग्, सप्तति यमपेक्ष्यतिरात्रो यं चापेक्ष्यावपरात्रा भवन्ति तदेतद्यतिपादवति—

मू. (१०३) छद्येव य अहल्ला आइच्चाओ हवंति माणाइं ।

छद्येव ओमरत्ता चंदाहि हवंति माणाहि ॥

यू. अतिरात्रा भवत्यादित्यात्—आदित्यमपेक्ष्य, किमुक्तं भवति ?—आदित्यमपेक्ष्य कर्ममास-चिन्तायां प्रतिवर्षं पद् अतिरात्रा भवंति इति माणाहि—जानीहि, तथा पद्युतिरात्रा भवन्ति चन्द्रात्—चन्द्रमपेक्ष्य चन्द्रमासानधिकृत्य कर्ममासन्तायां प्रतिसंबल्सरं पद्युतिरात्रा भवतीत्यर्थः, इति माणाहि—जानीहि । तदेवमुक्ता अवमरात्रा अतिरात्राश्च, सप्तत्यावृत्तीर्विवक्षुरिदमाह—

मू. (१०४) तत्य खलु इमाओ पंच वासिकीओ पंच हेमंताओ आउहिओ पन्तताओ, ता एएसि यं पंचणहं संवच्छराणं पढमं वासिकां आउहिं चंदे केणं नक्खतेणं जोएति ता अभीयिणा, अभीयिस्स पढमसमएर्ण । तं समयं च यं सूरे केणं नक्खतेणं जोएति ? ता पूसेण, पूसस्स एगूणवीसं मुहुता तेतालीसं च वावहिभागा मुहुतस्स वावहिभागं च सत्तहिथा छेत्ता तेत्तीसं चुणिया भागा सेसा ता एएसि यं पंचणहं संवच्छराणं दोद्यं वासिकां आउहिं चंदे केणं नक्खतेणं जोएति ? ता संटाणाहिं संठाणाणं एकारस मुहुते ऊतालीसं च वावहिभागा मुहुतस्स वावहिभागं चसत्तहिथा छेत्तातेपण्णं चुणिया भागा सेसा ।

तं समयं सूरे केणं नक्खतेणं जोएति ? ता पूसेण, पूसस्स यं तं चेव जं पढमया, एतेसि यं पंचणहं संवच्छराणं तद्यं वासिकां आउहिं चंदे केणं नक्खतेणं जोएइ ?, ता विसाहाहिं विसाहाणं तेरस मुहुता चउप्यनं च वावहिभागा मुहुतस्स वावहिभागं च सत्तहिथा छेत्ता ऊतालीसं चुणिया भागा सेसा ।

तं समयं च यं सूरे केण नक्षत्रेण जोएति ?, ता पूर्सेण पूसस्त तं चेव, ता एएसि यं पंचण्ठं संवच्छराणं च उत्थं वासिक आउहुं चंदे केण नक्षत्रेण जोएति ?, ता रेवतीहि रेवतीयं पणवीसं मुहुता बावड्हिभागा मुहुतस्स बावड्हिभागं च सत्तड्हिधा छेता बतीसं चुण्णियाभागा सेसा,

तं समयं च यं सूरे केण नक्षत्रेण जोएति ?, ता पूर्सेण पूसस्त तं चेव, ता एएसि यं पंचण्ठं संवच्छराणं पंचमं वासिकां आउहुं चंदे केण नक्षत्रेण जोएति ?, ता पुब्वाहिं फग्गुणीहि पुब्वाफग्गुणीयं बारस मुहुता सत्तालीसं च बावड्हिभागा मुहुतस्स बावड्हिभागं च सत्तड्हिधा छेता तेरस चुण्णियाभागा सेसा ।

तं समयं च यं सूरे केण नक्षत्रेण जोएति ?, ता पूर्सेण, पूसस्त तं चेव ।

बृ. तत्र -युगे खल्विमा:—वश्यमाणस्वरूपाः पञ्च वार्षिक्यः—दर्षकालभाविन्यः पञ्च हेमन्त्यः—शीतकालभाविन्यः सर्वसङ्ख्यया दश आवृत्तयः सूर्यस्य प्रज्ञाताः, इयमत्र भावना—आवृत्तयो नाम भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमनरूपास्ताश्च द्विविधाः, तथया—एकाः सूर्यस्यावृत्तयोऽपराश्चन्द्रमसः, तत्र युगे सूर्यस्यावृत्तयो दश भवन्ति, चतुर्स्त्रिशं च शतमावृतीनां चन्द्रमसः, उक्तं च—

॥ १ ॥ “सुरस्स य अयणसमा आउहुंओ जुग्मि दस होति ।

चंदस्स य आउहुं सयं च चोतीसयं चेव ॥”

अथ क्रथमवसीयते सूर्यस्यावृत्तयोयुगे दश भवन्ति चन्द्रमसश्चावृतीनां चतुर्स्त्रिशं शतमिति, उच्यते, उक्तं नाम आवृत्तयो भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमनरूपास्तः तः सूर्यस्य चन्द्रमसो वायावन्त्ययनानि तावत्य आवृत्तयः, सूर्यस्य चायनानि दश, एतम्भावसीयते त्रैराशिकवलात्, तथाहि—

यदि व्यशीत्यधिकेन शतेन दिवसानामेकमयनं भवति ततोऽष्टादशभिः शतैस्त्रिशदधिकैः कति अयनानि लभ्यन्ते, अत्रान्त्येन राशिना मध्यमस्य राशेगुणनं एकस्य च गुणने तदेव भवतीति जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि तेषामादेन राशिना व्यशीत्यधिकशतप्रमाणेन भागहरणं लब्धा दश, आगतं युगमध्ये सूर्यस्य दश अयनानि भवतीत्यावृत्तयोऽपि दश, तथा यदि ब्रयोदशभिर्दिवसैश्चतुश्चत्वारिंशता च सप्तषट्ठिभागैरेकं चन्द्रस्यायनं भवति ततोऽष्टादशभिर्दिवसश्चतैस्त्रिशदधिकैः कति चन्द्राययनानि भवन्ति तत्राद्ये राशौ सर्वर्णनाकरणार्थं त्रयोदशापि दिनानि सप्तषट्ठा गुण्यन्ते, गुणयित्वा चोपरितनाश्चतुश्चत्वारिंशत्सप्तषट्ठिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि यानि चाष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि तान्यपि सर्वर्णनार्थं सप्तषट्ठा गुण्यन्ते, जातानि द्वादशलक्षाणि द्वेसहस्रैष्टदशतानि दशोत्तराणि १२०२६६९० तद्यवंरूपेणान्त्येन राशिना मध्यमस्य राशेरेककल्पस्य गुणनं, एकस्य च गुणने तदेव भवतीत्येतावानेव राशिर्जातस्य नवमि शतैः पञ्चदशोत्तरैभागो हियते लब्धं चतुर्स्त्रिशं शतं १३४ एतावन्ति चन्द्रायणानि युगमध्ये भवतीत्यै- तावत्यश्चन्द्रमस आवृत्तयः। सप्रति का सूर्यस्यावृत्ति कस्यां तिथौ भवतीति चिन्तायां यत्पूर्वाचार्यैरुपदर्शितं करणं तदुपदश्यते—

॥ २ ॥ आउहुंहि एण्णियाहिं गुणियं सयं तु तेसीयं ।

जेण गुणं तं तिगुणं रूपहियं पक्षिद्वये तत्थ ॥

पन्नरस भाइयमि उ जं लद्धं तं तद्यसु होइ पव्वेमु ।

जे अंसा ते दिवसा आउहुं तत्थ बोद्धव्वा ॥

अनयोव्याख्या—आवृत्तिभिरेकोनकभिरुणितं शतं व्यशीत्यधिकं, किमुक्तं भवति ? या आवृत्तिविशिष्टतिथियुक्ता ज्ञातुमिथ्यते तत्तद्व्याप्ता एकोना क्रियते, तत्सत्या व्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते, गुणयित्वा च येनाङ्गेन गुणितं व्यशीत्यधिकं शतं तदद्वास्थानं त्रिगुणं कृत्वा रूपाधिकं सद् तत्र पूर्वराशीप्रक्षिप्यन्तं, ततः पञ्चदशांभवन्ति । हियते, हौषधभागे यत्तु ततिषुतावसद्व्याकेषु पर्वस्वतिक्रान्तेषु साविवक्षिता आवृत्तिर्भवति, ये त्वंशाः पश्चादुद्धरितास्ते दिवसा ज्ञातव्याः, तत्र

तेषु दिवसेषु मध्ये चरमदिवसे आवृत्तिर्भवतीति भावः, इहावृत्तीनामेवं क्रमो—युगे प्रथमा आवृत्ति श्रावणे मासे द्वितीयामाघमासे ततीया मूद्यः श्रावणे मासे चतुर्थीमाघमासे पुनरपि पञ्चमी श्रावणे षष्ठीमाघमासे भूद्यः सप्तमी श्रावणे अष्टमीमाघे नवमी श्रावणे दशमीमाघमासे इति ।

तत्र प्रथमा किल आवृत्ति कस्यां तिथी भवतीति यदि जिज्ञासा तदा प्रथमावृत्तिस्थाने एकको ध्रियते स रूपोनः क्रियते इति न किमपि पश्चाद्वूर्प्राप्तयते, ततः पाश्चात्ययुगमाविनीया दशमी आवृत्तिस्तत्तद्व्याप्ता दशकरूपा ध्रियते तथा व्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते जातान्यथादश शतानि त्रिशदधिकानि, दशकेन किल गुणितं व्यशीत्यधिकं शतमिति ते दश त्रिगुणाः क्रियन्ते जाता त्रिशत् सा रूपाधिका विधेया जाता एकत्रिंशत् सा पूर्वराशीप्रक्षिप्यते जातान्यथादश शतान्येकषट्यधिकानि तेषां पञ्चदशभिर्भागो हियते लब्धं चतुर्विंशत्यधिकं शतं शेषं तिष्ठति एकं रूपं, आगतं चतुर्विंशत्यधिकपर्वशताल्मके पाश्चात्ययुगे ३तिक्रान्ते अभिनवेयुगे प्रवर्तमाने प्रथमा आवृत्ति प्रथमायां तिथी प्रतिपदि भवतीति ।

तथा कस्यां तिथी द्वितीया माघमासभाविन्यावृत्तिर्भवतीति यदि जिज्ञासा ततो द्विको ध्रियते, स रूपोनः कृत इतिजात एककस्तेन व्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते, एकेन गुणितं तदेव भवतीति जातं व्यशीत्यधिकमेव शतं, एकेन गुणितं किल व्यशीत्यधिकं शतमिति एकस्त्री-गुणीक्रियते, जातस्त्रिकः स रूपाधिको विधीयते, जाताश्वत्वारः ते पूर्वराशीप्रक्षिप्यन्तेक जातं सप्तमीत्यधिकं शतं, तस्य पञ्चदशभिर्भागो हियते, लब्धा द्वादश शेषास्तिष्ठन्ति सप्त, आगतं युगे द्वादशसु पर्वस्वतिक्रान्तेषु माघमासे बहुलपक्षे सप्तम्यां तिथी द्वितीया माघमासभाविनीनां तु मध्ये प्रथमा आवृत्तिरिति, तथा तृतीया आवृत्ति कस्यां तिथी भवतीति जिज्ञासायां त्रिको ध्रियते, स रूपोनः कर्तव्य इति जातो द्विकः तेन व्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते, जातानित्रीणि शतानि पद्म-द्यधिकानि, द्विकेन किल गुणितं व्यशीत्यधिकं शतं ततो द्विकस्त्रिगुणीक्रियते जाताः पद् ते रूपाधिकाः क्रियन्ते जाताः सप्त तेपूर्वराशीप्रक्षिप्यन्ते जातानि त्रीणि शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि तेषां पञ्चदशभिर्भागो हियते लब्धा चतुर्विंशतिशेषास्तिष्ठन्ति त्रयोदशांशाः ।

आगतं युगे तृतीया आवृत्ति श्रावणमासभाविनीनां तु मध्ये द्वितीया चतुर्विंशतिपर्वाल्मके प्रथमे संवत्सरे ३तिक्रान्ते श्रावणमासेबहुलपक्षे त्रयोदशयांतिथीभवतीति, एवमन्याख्यप्यावृत्तिषु करणशाद्विवक्षितास्तिथयः आनेतव्याः, ताश्वेभायुगे चतुर्थीमाघमासभाविनीनां तु मध्ये द्वितीया शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां पञ्चमी श्रावणमासभाविनीनां तु मध्ये तृतीया शुक्लपक्षे दशम्यां षष्ठीमाघमासभाविनीनां तु मध्ये तृतीया माघमासे बहुलपक्षे प्रतिपदि सप्तमी श्रावणमासभाविनीनां तु मध्ये चतुर्थी श्रावणमासे बहुलपक्षे सप्तम्यां अष्टमीमाघमासभाविनीनां तु मध्ये चतुर्थीमाघमासे बहुलपक्षे चतुर्थ्यां नवमी श्रावणमासभाविनीनां तु मध्ये पञ्चमी श्रावणमासे शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां दशमीमाघमासभाविनीनां तु मध्ये पञ्चमीमाघमासे शुक्लपक्षे दशम्यां, तथा चैता एव पञ्चानां श्रावणमास-

भाविनीनां पञ्चानां तु माघमासभाविनीनां तिथयोऽन्यत्राप्युक्ताः—

॥ १ ॥ “पढमा बहुलपडिवए बिइया बहुलस्स तेरीसिदिवसे ।

सुद्धस्स य दसमीए बहुलस्स य सत्तमीए उ ॥

॥ २ ॥ सुद्धस्स चउत्थीए पवत्तए पंचमी उ आउट्ही ।

एया आउट्हीओ सब्बाओ सावणे मासे ॥

॥ ३ ॥ बहुलस्स सत्तमीए पढमा सुद्धस्स तो छउत्थीए ।

बहुलस्स य पाडिवए बहुलस्स य तेरसीदिवसे ॥

॥ ४ ॥ सुद्धस्स य दसमीए पवत्तए पंचमी उ आउट्ही ।

एया आउट्हीओ सब्बाओ साइआसंवि ॥

—एतासु सूर्यवृत्तिषु च अन्द्रनक्षत्रयोगपरिज्ञानार्थमिदं करणं—

॥ १ ॥ “पंच सया पडिपुण्णा तिसत्तरा नियमसो मुहुत्ताणं ।

छत्तीस विसाड्भिभागाछद्वेव च चुण्णिया भागा ॥”

॥ २ ॥ आउट्हीहिं एगूणियाहि गुणिओ हविङ्ग धुवरासी ।

एयं मुहुत्तगणियं एतो बोच्छामिसोहणगं ॥

॥ ३ ॥ अभिइस्स नव मुहुत्ता विसाड्भिभागा य होति चउवीसं ।

छावट्ही य समग्गा भागा सत्ताड्भियकया ॥

॥ ४ ॥ उगुणड्हं पोद्ववया तिसु द्वेव नवोत्तरेणु रोहिणिया ।

तिसु नवनउइएसु भवे पुणव्वसू उत्तरा फग्गू ॥

॥ ५ ॥ पंचेव अउणपन्ना समाई उगुणतराई छद्वेव ।

सोज्ज्ञाहि विसाहासुं मूले सत्तेव बायाला ॥

॥ ६ ॥ अद्वसयमुगुणवीसा सोहणगं उत्तरा असाढाणं ।

चउवीसं खलु भागा छावट्ही चुण्णिया भागा ॥

॥ ७ ॥ एयाईं सोहइत्ता जं सेसं तं हवेझ नकखत्तं ।

चंद्रेण समालत्तं आउट्हीए उ बोद्धव्वं ॥

एतासां व्याख्या—पञ्च शतानि त्रिसप्ततानि—त्रिसप्तत्यधिकानि परिपूणानि मुहूर्तानां भवन्ति षट्विंशत्त्वद्वाष्टिभागः षट् चैव चूर्णिका भागा एकस्य च द्वाष्टिभागस्य सत्का: षट् सप्तष्टिभागः एतावान् विवक्षितकरणे धुवराशि, कथमस्योत्पत्तिरिति चेत्, उच्यते, इह यदि दशभिं सूर्यायनैः सप्तष्टिश्चन्द्रनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तत एकेन सूर्यायनेन किं लभामहे ?, अत्रान्त्येन राशिना एककेन मध्यस्य राशेः सप्तष्टिलक्षणस्य गुणना ‘एकेन च गुणितं तदेव भवती’ तिजाता सप्तष्टिः तस्य दशभिर्भर्गहारे लव्याः षट् पर्यायाः एकस्य च पर्यायस्य सप्त दशभागास्तदगतमुहूर्त-परिमाणमधिकृत्या श्रायामुपन्यस्तं ।

कथमेत व्याख्यायते अथैतावत्तसत्र मुहूर्ता इति चेत्, उच्यते, त्रैराशिककर्मावतारवलात्, तथाहि—यदि दशभिर्भर्गाः सप्तष्टिशतिर्दिनानि एकस्य च दिनस्य एकविंशतिसप्तष्टिभागा लभ्यन्ते ततः सप्तभिर्भर्गाः पिं लभामहे ?, अत्रान्त्येन राशिना सप्तकलक्षणेन मध्यस्य राशेः सप्तष्टिशतिर्दिनानि

गुण्यन्ते, जातं नवाशीत्यधिकं शतं, तस्याद्येन राशिना दशकलक्षणेन भागे हते लब्ध्याः अष्टादश दिवसाः, ते च मुहूर्तानयनाय त्रिंशता गुण्यन्ते, जाते द्वे शते सप्तत्यधिके, ततो दशभिभगि लब्ध्याः सप्तविंशतिमुहूर्ताः, ते पूर्वस्मिन् मुहूर्तराशौप्रक्षिप्यन्ते, जातानि पञ्च शतानि सप्तपद्धत्यधिकानि, येऽपि च एकविंशतिं सप्तषट्ठभागादिस्य तेऽपि मुहूर्तभागकरणार्थां त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि त्रिंशदधिकानि षट् शतानि, तानि सप्तभिर्गुण्यन्ते, जातानि दशोत्तराणि चतुर्थत्वारिंशतानि, तेषां दशभिभगि हते लब्ध्यानि चत्वारि शतान्येकचत्वारिंशदधिकानि, तेषां सप्तषट्ठ्या भागे हते लब्ध्याः षट् मुहूर्तस्ते पूर्वमुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातानि सर्वसङ्ख्यया मुहूर्तानां पञ्च शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि, शेषा चोद्धरति एकोनचत्वारिंशत् सा द्वाषषट्ठ्या गुण्यते जातानि चतुर्विंशति शतानि अष्टादशाधिकानि तेषां सप्तषट्ठ्या भागो हियते लब्ध्याः षट् त्रिंशत् द्वाषषट्ठिभागाः शेषास्तिष्ठन्ति षट् ते च एकस्य च द्वाषषट्ठिभागस्य सलक्षाः सप्तषट्ठिभागाः एते चातिश्लक्षणलपा भागा इति चूर्णिका भागा व्यपदिश्यन्ते, तदेव मुक्तो ध्रुवराशि ।

सम्राति करणमाह—‘आउहृषीहि’ इत्यादि, यस्यां यस्यामावृत्ती नक्षत्रयोगो ज्ञातुमिष्यते तवा तया आवृत्या एकोनिक्या—एकरूपहीनया गुणितोऽनन्तरोक्तस्वरूपो भवेत यावान् एतमुहूर्तुणितं—मुहूर्तपरिमाणं, अत ऊर्ध्वं वक्ष्यामि शोधनकं, अत्र प्रथमतोऽभिजितो नक्षत्रस्य शोधनकमाह—‘अभिइस्से’ त्यादि, अभिजितः—अभिजित्रक्षत्रस्य शोधनकं नव मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशतिद्वाषषट्ठिभागाः एकस्य च द्वि षट्ठिभागस्य सलक्षाः सप्तषट्ठिच्छेदकृताः समग्राः—परिपूर्णा षट् षट्ठिभागाः, कथमेतस्योत्पत्तिरिति चेत्, उच्यते, इहाभिजितोऽहोरात्रसलक्षा एकविंशति सप्तषट्ठिभागाः चन्द्रेण योगः, ततोऽहोरात्रे त्रिंशन्मुहूर्ता इति मुहूर्तभागकरणार्थं सा एक विंशति त्रिंशता गुण्यते, जातानि षट् शतानि त्रिंशदधिकानि, तेषां सप्तषट्ठ्या भागो हियते, लब्ध्या नव मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति सप्तविंशति, ते द्वाषषट्ठिभागकरणार्थं द्वाषषट्ठ्या गुण्यन्ते, जातानि पोडश शतानि चतुर्थसप्तत्यधिकानि, तेषां सप्तषट्ठ्या भागे हते लब्ध्याद्विंशतिद्वाषषट्ठिभागाः, शेषास्तिष्ठन्ति षट् षट्ठिः, ते च एकस्य द्वाषषट्ठिभागस्य सलक्षाः सप्तषट्ठिभागाः ।

सम्राति शेषनक्षत्राणां शोधनकान्युच्यन्ते—‘उगुणहृ’ मित्यादि गाधात्रयं, एकोनपद्धत्यधिकं शतं प्रोष्टपद्या—उत्तरभद्रपदा, किमुक्तं भवइ?—एकोनपद्धत्यधिकेन शतेनाभिजिदादीन्युत्तरभद्रपदान्तानि नक्षत्राणि शुद्धयन्ति, तथाहि—नव मुहूर्ता अभिजितो नक्षत्रस्य त्रिंशत् श्रवणस्य त्रिंशत् धनिष्ठायाः पञ्चदश शतिभिषजः त्रिंशत् पूर्वभद्रपदायाः पञ्चचत्वारिंशत् उत्तरभाद्रपदाया इति शुद्धन्त्येकोनपद्धत्यधिकेन शतेनोत्तरभद्रपदान्तानि नक्षत्राणि, तथा त्रिषु नवोत्तरेषु शतेषु रोहिणिका—रोहिणिकान्तानि शुद्धयन्ति, तथाहि—एकोनपद्धत्यधिकेन शतेनोत्तरभद्रपदान्तानि शुद्धयन्ति, ततस्त्रिंशता मुहूर्तै रेती त्रिंशताऽश्विनी एञ्चदशभिर्भरणी त्रिंशता कृतिका पञ्चचत्वारिंशता रोहिणिकेति, तथा त्रिषु नवनवत्यधिकेषु शतेषु पुनर्वसुः—पुनर्वस्वन्तानि शुद्धयन्ति, तत्र त्रिभिः शतैनवोत्तरै रोहिणिका—रोहिणिकान्तानि शुद्धयन्ति, ततस्त्रिंशता मुहूर्तै पूर्णगशिरः पञ्चदशभिराद्रा पञ्चचत्वारिंशता पुनर्वसुरिति, तथा पञ्च शतान्येकोनपञ्चाशानि—एकोनपञ्चाशादधिकानि उत्तरफालुनीपर्यन्तानि, किमुक्तं भवति?—

पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशादधिकैरुत्तरफालुन्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धयन्ति, तथाहि—त्रिभि

शतर्नविनवत्यधिकैः पुनर्वस्वत्तानि शुद्धयन्ति, ततस्त्रिंशता मुहूर्तापुष्यः पञ्चदशभिरश्लेषा विंशता मध्य विंशता पूर्वफाल्पुनी पञ्चचत्वारिंशता उत्तरफाल्पुनीति, तथा पट् शतान्येकोनसत्तानि—एकोनसत्त्वधिकानि विशाखानां—विशाखापर्यन्तानां नक्षत्रणां शोध्यानि, तथाहि—उत्तरफाल्पुन्यत्तानां पञ्च शतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि शोध्यानि, ततस्त्रिंशमुहूर्ता हृषस्य विंशतु विज्ञायतः पञ्चदश स्वाते: पञ्चचत्वारिंशद्विशाखाया इति, तथा मूले—मूलनक्षत्रे शोध्यानि सप्त शतानि चतुर्थत्वारिंशदधिकानि, तत्र पट् शतान्येकोनसत्त्वधिकानि विशाखानां नक्षत्राणां शोध्यानि, ततः विंशमुहूर्ता अनुराधायाः पञ्चदश ग्येषायास्वशमुलयेति, तथा अष्टी शतानि समाहृतानि अष्टशतमेकोनविंशत्यधिकं, किमुक्तं भवति—अष्टी शतान्येकोनविंशत्यधिकानि उत्तरपाढानां—उत्तराषाखान्तानां नक्षत्राणां शोधनकं, तथाहि—मूलान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि सप्त शतानि चतुर्थत्वारिंशदधिकानि, तत्र विंशमुहूर्ता: पूर्वाषाढानक्षत्रस्य पञ्चचत्वारिंश-दुत्तराषाखानामिति, तथा सर्वेषामपि चामूर्नां शोधनकानामुपरि अभिजितः सम्बन्धिनश्चतुर्विंशति-द्वाषषट्भागाः शोध्याः, एकस्य च द्वाषषट्भागस्य सल्काः पट् विश्वूर्णिका भागाः ।

‘एवादै’ इत्यादि, एतानि—अनन्तरोदितानि शोधनकानि पथासम्बद्धं शोधयित्वा यत् शेषमुद्धरति तत्र यथायोगमपान्तरालवर्तिषु नक्षत्रेषु शोधितेषु यन्त्रक्षत्रं न शुद्धयति तत्रक्षत्रं चन्द्रेण समायुक्तं विचक्षितायामावृत्ती वेदितव्य, तत्र प्रथमायामावृत्ती प्रथमतः प्रवर्तमानायां केन नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्र इति यदि जिज्ञासा ततः प्रथमावृत्तिस्थाने एकको ध्रियते, स रूपोऽनः क्रियत इति न किमपि पञ्चाद्वूपमवतिष्ठते, ततः पाद्यात्ययुगमविनीनामावृत्तीनां मध्ये या दशमी आवृत्तिसत्त्वसङ्घाया दशकरूपा ध्रियते, तथा प्राचीनः समस्तोऽपि ध्रुवराशि पञ्च शतानि विसत्त्वधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य च पट् विंशत् द्वाषषट्भागा एकस्य च द्वाषषट्भागस्य पट् सत्पषट्भागा: इत्येवंप्रभाणे दशभिर्गुण्यते ।

-तत्र मुहूर्तराशी दशभिर्गुणिते जातानि सप्तपञ्चाशच्छतानि विंशदधिकानि, येऽपि च पट् विंशत् द्वाषषट्भागाः तेऽपि दशभिर्गुणिता जातानि त्रीणि शतानि पञ्चदधिकानि तेषां द्वाषषट्या भागो हिते लव्याः पञ्च मुहूर्तास्ते पूर्वराशी प्रक्षिप्यन्ते जातः पूर्वराशि सप्तपञ्चाशच्छ- तानि पञ्चविंशदधिकानि, शेषाणि तिष्ठन्ति द्वाषषट्भागाः पञ्चाशत्, येऽपि पट् चूर्णिका भागास्तेऽपि दशभिर्गुणिता जाता पष्टितत एतस्माद्योधनकानि सोध्यन्ते, तत्रोत्तराषा- दान्तानां नक्षत्राणां शोधनकमष्टी शतान्येकोनविंशत्यधिकानि, तानि किल यथोदितराशी सप्तकृत्यः शुद्धिमानुवर्तीति सप्तभिर्गुण्यन्ते, जातानि सप्तपञ्चाशच्छतानि त्रयविंशदधिकानि, तानि सप्तपञ्चाशच्छतेभ्यः पञ्चविंशदधिकेभ्यः पात्यन्ते, स्थितौ पञ्चात् द्वी मुहूर्तौ, तौ द्वाषषट्भागीकरणार्थं द्वाषषट्या गुण्यते, जाते चतुर्विंशं शतं द्वाषषट्भागानां तत्राकृतने पञ्चाशङ्कणे द्वाषषट्भागराशौ प्रक्षिप्यते जाते चतुःसप्तत्यधिकं शतं द्वाषषट्भागानां, तथा येऽभिजितः सम्बन्धिनः चतुर्विंशतिद्वाषषट्भागाः शोध्याः ते सप्तभिर्गुण्यन्ते जातपञ्चदधिकं शतं, तत चतुःसप्तत्यधिकात् शतात् शोध्यते, स्थिताः शेषाः पट् द्वा, एषाभागाः, ते चूर्णिकाभाग- करणार्थं सप्तपञ्चाशया गुण्यन्ते गुणयित्वा च ये प्राकृतनाः षष्ठि सप्तपषट्भागास्ते तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातानि चत्वारि शतानि द्वाषषट्यधिकानि, ततो येऽभिजितः सम्बन्धिनः पट् विंशति द्वूर्णिका भागाः शोध्याः ते सप्तभिर्गुण्यन्ते, जातानि चत्वारि

शतानि द्वाषष्ट्यधिकानि तान्यनन्तरो- दितराशे- शोध्यन्ते, स्थितं पश्चात् शूच्यं, तत आगतं साकल्येनोत्तराषाढानक्षत्रे चन्द्रेण भुक्ते सति तदनन्तरस्याभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये युगे प्रथमा आवृत्तिं प्रवर्तते, एतदेव प्रश्ननिर्वचन- रीत्या प्रतिपादयति-

‘एण्सिण’भित्यादि, एतेषां अनन्तरोदितानां चन्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां वार्षिकीं- वर्षाकालसम्बन्धिनीं श्रावणमासमाविनीभित्यर्थः आवृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्तिं केन नक्षत्रेण सह यागमुपागतः सन् प्रवर्तत्यति ?, एवं तोत्तमेन प्रश्ने कृते ५४वानाह- ‘ता अभिइणा’ इत्यादि, अभिजिता नक्षत्रेण युनक्ति, एतदेव विशेषतः आचष्टे- अभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये युनक्ति, तदेवं चन्द्रनक्षत्रमववुद्ध्य सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नमाह- ‘तं समयं च ण’ भित्यादि, तस्मिंश्च समये णमिति वाक्यालङ्घत्वारे सूर्यं केन नक्षत्रेण युनक्ति- केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन् तां प्रथमाऽऽवृत्तिं प्रवर्तयतीति ?, भगवानाह- ता इति पूर्ववत्, पुण्येण युक्तस्तां प्रथमामावृत्तिं युनक्ति, एतदेव सविशेषमाचष्टे- तदानीं पुण्यस्य एकोनविंशतिर्पुहूलास्त्रिवत्वारिंशत्त्र्य द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्ठिधा छिल्वा तत्य सल्कास्त्रयस्त्रशम्भूर्णिका भागाः शेषाः, कथमेतदवसीयते इति चेत्, उच्यते, त्रैराशिकवलात्, तथाहि-यदि दशभिरयनैः पञ्च सूर्यकृतान्त्रक्षत्रपर्यायान् लभामहे तत एकेनायनेन किंलभामहे ?, अन्नान्त्येन राशिना एकक्लक्षणेन मध्यस्य राशेः पञ्चकस्तपस्य गुणनं जाताः पञ्चैव तेषां दशभिरभागे हते द्व्यमर्द्दं पर्यायस्य, तत्र नक्षत्रपर्यायः सप्तषष्ठिभागस्त्वपोऽस्त्रादश शतानि त्रिंशदधिकानि ।

तथाहि-षट् नक्षत्राणि शतभिषक्तप्रभृतीनि अद्दुनक्षत्राणि ततस्तेषां प्रत्येकं सार्ष्णास्त्रयस्त्रिशत्सप्तषष्ठिभागाः, ते सार्ष्णास्त्रयस्त्रिशत् षड्भिर्गुण्यन्ते, जाते द्वे शते एकोत्तरे, षट् नक्षत्राणि उत्तरमद्रपदादीनि द्व्यमर्द्दक्षेत्राणि, ततस्तेषां प्रत्येकमेकं शतं सप्तषष्ठिभागानामेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्यार्द्दं एतत् षड्भिर्गुण्यते, जातानि षट् शतानि त्र्युत्तराणि, शेषाणि पञ्चदशनक्षत्राणि समक्षेत्राणि तेषां प्रत्येकं सप्तषष्ठिभागाः ततः सप्तषष्टिः पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातं पञ्चोत्तरं सहस्रं, एकविंशतिश्चाभिजितः सप्तषष्ठिभागाः, सर्वसङ्ख्यया शप्तषष्ठिभागानामद्यदश शतानि त्रिंशदधिकानि, एषः परिपूर्णं सप्तषष्ठिभागात्मको नक्षत्रपर्यायः, एतस्यार्थं नव शतानि पञ्चदशशोत्तराणि, तेभ्य एकविंशतिरभिजितः सम्बन्धिनी शुद्धा शेषाणि तिष्ठन्ति अस्ती शतानि चतुर्नवत्यधिकानि, तेषां सप्तषष्ठ्या भागो हियते, लब्ध्यास्त्रयोदश, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोर्विंशतिः, त्रयोदशभिश्च पुनर्वस्कन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, ये च शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोर्विंशतिभागास्ते मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि षट् शतानि नवत्यधिकानि, तेषां सप्तषष्ठ्या भागो हियते लब्ध्या दश मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति विंशति, सा द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यते, जातानि द्वादश शतानि घल्वारिंशदधिकानि, तेषां सप्तषष्ठ्या भागो हियते, लब्ध्या अष्टादश द्वाषष्टिभागाः, शेषास्तिष्ठन्ति चतुर्निंशत् द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्ठिभागाः, तत आगतं पुण्यस्य दशसु मुहूर्तस्वेकस्य च मुहूर्तस्यादशसु द्वाषष्टिभागस्येकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्निंशति सप्तषष्ठिभागेषु गतेषु एकोनविंशती च मुहूर्तस्वेकस्य च मुहूर्तस्य त्रिवत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयविंशति सप्तषष्ठिभागेषु शेषेषु प्रथमा श्रावणमास- भाविन्याऽवृत्तिप्रवर्तते इति । अथ द्वितीयश्चावणमासभाव्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह-

'ता एएसि ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषां-अनन्तरोदितानां चन्द्रादीनां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये द्वितीयां वार्षिकीं श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति—केन नक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रो द्वितीया-भावृत्तिं प्रारम्भयति? , एवं प्रश्ने कृते सति भगवानाह—'ता संठाणाहिं' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, संस्थानाभि-संस्थानाशब्देन मृगशिरोनक्षत्रमभिधीयते, तथा प्रवचने प्रसिद्धेः, ततो मृगशिरोनक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रमा द्वितीयां श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति, तदानीं च मृगशिरोनक्षत्रस्य एकादशा मुहूर्ता एकरद्यु य पुरूर्त्वाद् एकज्ञेन चत्वारिंशत् द्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तषष्ठिभागाः शेषाः, तथाहि—

इह या द्वितीया श्रावणमासभाविन्यावृत्ति सा प्राक्प्रदर्शितक्रमापेक्षया तृतीया ततस्तत्स्थाने रिकोश्चियते, स रूपोनः कार्य इति जातो द्विकस्तेन प्राक्तनो द्वुवराशि पञ्चशनानि त्रिसप्तत्यधिकानि मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य षट्त्रिंशत् द्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य षट् सप्तषष्ठिभागाः इत्येवंप्रमाणो गुण्यते, जातान्येकादश शतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि मुहूर्तानां द्वासप्ततिरेकस्य मुहूर्तस्य सत्का द्वाषष्ठिभागाः एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य द्वादश सप्तषष्ठिभागाः तत एतेभ्यो मुहूर्तानामष्टमिः शतैरकोनविंशत्यधिकैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्ठिभागैरेकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य षट्पृष्ठ्या सप्तषष्ठिभागैरेकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः शुद्धः, स्थितनि पञ्चाम्बुहूर्तानां शतानि त्रीणि सप्तविंशत्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तषष्ठिरिंशत् द्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य त्रयोदश सप्तषष्ठिभागाः। तत एतेभ्यस्त्रीभिर्मुहूर्तशतै-नवोत्तरैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्ठिभागैरेत्य च द्वाषष्ठिभागस्य षट्पृष्ठ्या सप्तषष्ठिभागैर-मिजिदादीनि रोहिणिकापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, 'तेसु चेव नवोत्तरेसु रोहिणिया' इत्यादिग्रागु-क्तवचनात् ततः स्थिताः पञ्चादशादश मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य द्वाविंसतिद्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य चतुर्दशा सप्तषष्ठिभागाः। एतावता मृगशिरो न शुद्धयति, तत आगतं मृगशिरो नक्षत्रं एकादशसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनचत्वारिंशति द्वाषष्ठिभागेषु एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य त्रिपञ्चाशति सप्तषष्ठिभागेषु शेषेषु द्वितीयां श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति

(संप्रति सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं चाह) 'तं समये च ण' मित्यादि, तस्मिंश्च समये सूर्य केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः तां द्वितीयां वार्षिकीमावृत्तिं युनक्ति? , भगवानाह—'ता पूसेण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, पुष्ट्येण युक्तः, 'तं चेव' ति वचनसामध्यार्दिं द्रष्टव्यं—'पुससप्तस एगूणवीसं मुहूर्ता तेयालीसं च बावद्विभागा मुहूर्तस्स बावद्विभागं च सत्तद्विहा छेता तेतीसं चुण्णिया भागासेसा' इति, इह सूर्यस्य दशभिरयनैः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्यायालभ्यन्ते, द्वाष्यां चायनाभ्यामेकः, तत्रोत्तरायणं कुर्वन् सर्वदैवाभिजिता नक्षत्रेण सह योगमुपागच्छति, दक्षिणायनं कुर्वन् पुष्ट्येण, तस्य च पुष्ट्यस्य एकोनविंशती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशति द्वाषष्ठिभागेषु एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य त्रयस्त्रिंशति सप्तषष्ठिभागेषु शेषेषु, तथा चोक्तम्—

॥ १ ॥ "अद्वितीयाहिं नितो आइश्वो पुस्सजोगमुवगयस्त् ।

सब्वा आउडीओ करेड से सावणे मासे ॥"

इत्यादि, ततः 'पुसेण मित्यादि उक्तं, सम्प्रति तृतीयश्रावणमासभाव्यावृत्तिविषयं प्रश्न-सूत्रमाह—'ता एएसि ण' मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—'ता विसाहाहिं' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्,

विशाखाभिः—विशाखानक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रमारसुतीयां श्रावणमासभाविनीमावृत्तिप्रवर्त्तयति, तदानीं च—तृतीयावृत्तिप्रवर्त्तनसमये विशाखानां—विशाखानक्षत्रस्य ब्रयोदशा मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य चतुःपञ्चाशद्द्वाषष्टिभागाः एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा तस्य सत्काश्चत्वारिंश्चूर्धिका भागाः शेषाः, तथाहि—

तृतीया श्रावणमासभाविन्यावृत्ति पूर्वप्रदर्शितक्रमापेक्षया पञ्चमी, ततस्तथाने पञ्चको द्वियते, स रूपोनः कार्य इति जातश्चतुष्कस्तेन प्राक्तनो ध्रुवराशि । गुण्यते, जातानि द्वाविंशति शतानि द्विनवत्यधिकानि मुहूर्तानां चतुश्चत्वारिंशं शतं मुहूर्तगतानां द्वाषष्टिभागानामेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्विंशति सप्तषष्टिभागाः । तत एतेभ्यः षोडशभिर्मुहूर्तशतैरक्षत्रिं- शदधिकैर द्वचत्वारिंशता च द्वाषष्टिभागीमुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागगतानां च सप्तषष्टिभागानां द्वात्रिंशेन शतेन द्वी परिपूर्णौ नक्षत्रपर्यायी शुद्धौ, स्थितानि पञ्चात् षट् शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि मुहूर्तानां च द्वाषष्टिभागानां चतुर्नवतिरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षड्विंशति सप्तषष्टिभागाः, तत एतेभ्यः पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैर्मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्वा द्वाषष्टिमा- गैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्पद्म्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीन्युतरफालुनीपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थितं पञ्चात्पञ्चोत्तरं मुहूर्तशतं मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामेकोनसप्ततिरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य रासविंशति सप्तषष्टिभागाः, तत्र द्वाषष्ट्या द्वाषष्टिभागैरेको मुहूर्तो लव्यः, स्थिताः पञ्चात् सप्त द्वाषष्टिभागाः, लब्ध्यश्च मुहूर्तो मुहूर्तराशो प्रक्षिप्यते, जातं षडुत्तरं मुहूर्तशतं, ततः पञ्चसप्तत्वा मुहूर्तीहस्तादीनि स्वातिपर्यन्तानि त्रीणि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः शेषा एकत्रिंशत् मुहूर्ताः, अगतं विशाखानक्षत्रस्य ब्रयोदशसुमुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य चतुःपञ्चाशदधिकै- भागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशति सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु चन्द्रसृतीयां श्रावणमासभावि- नीमावृत्तिप्रवर्त्तयति ।

सप्तति सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं चाह—‘तं समयं च ण’मित्यादि, सुगमं । अधुना चतुर्थ्यावृत्तिविषये प्रश्नसूत्रमाह—‘ता एएसि ण’मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ता रेवद्दीहं- इत्यादि, रेवत्यायुक्तश्चन्द्रशतुर्यी श्रावणमासभाविनीमावृत्तिप्रवर्त्तयति, तदानीं च रेवतीनक्षत्रस्य पञ्चविंशतिर्मुहूर्ता द्वात्रिंशत् द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा तस्य सत्का षट्द्विंशतिशूर्धिका भागाः शेषाः, तथाहि—प्रागुपदर्शितक्रमापेक्षया श्रावणमासभाविनी चतुर्थ्यावृत्ति सप्तमी ततः सप्तको द्वियते, स रूपोनः कार्य इति जातः षट्कः, तेन प्राक्तनो ध्रुवराशि गुण्यते, जातानि चतुर्स्त्रिशत्तानि अष्टात्रिंशदधिकानि मुहूर्तानां, मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां द्वे शते षोडशोत्तरे, एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्त्रिं- शतसप्तषष्टिभागाः, तत एतेभ्यो द्वात्रिंशता शतैः षट्सप्तत्वधिकैर्मुहूर्तानां मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां षन्नवत्या द्वाषष्टिभागसत्कानां च सप्तषष्टिभागानां द्वाभ्यां शताभ्यां चतुः- षष्टिसहिताभ्यां चत्वारो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थितं पञ्चादेकं द्वाषष्ट्यधिकं मुहूर्तशतं मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां षोडशोत्तरं शतं एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः तत एकोनषट्यधिकेन मुहूर्तशतेन एकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्वा द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्पद्म्या सप्तषष्टिभागाः अभिजिदादीनि उत्तरभाद्रपदापर्यन्तानि नक्षत्राणि भूयः शुद्धानि, स्थिताः पञ्चाश्रयो मुहूर्ताः मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामेकनवतिरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः, द्वाषष्ट्या च

द्वाषष्टिभागीरेको मुहूर्तोलब्धः, स मुहूर्तराशी प्रक्षिप्यते, जाताश्वत्वारो मुहूर्तः, एकस्य च मुहूर्तस्य एकोनक्षिंशद् द्वाषष्टिभागाः (एकस्य च द्वाषष्टिभागस्यैकचत्वारिंशद् सप्तषष्टिभागाः) तत आगतं—ऐवतीनक्षत्रं पञ्चविंसती मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य द्वात्रिंशति द्वाषष्टिभागीव्येकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षड्विंशती सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु चतुर्थी श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति ।

'तं समयं च ण' मित्यादि सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च प्राप्वद् भावनीयं, सा-अतं पञ्चमं श्रावणमासभाव्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—'ता एएसि ण' मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—'ता पुव्याहि फग्नुणीहि' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, पूर्वाभ्यां फालुनीभ्यां युक्तश्चन्द्रः पश्चमी श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति, तदानीं च तस्य पूर्वफालुनीनक्षत्रस्य द्वादश मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा तस्य सल्कारव्योदश चूर्णिका भागाः शेषास्तथाहि—

पञ्चमी श्रावणमासभाविन्यावृत्ति प्रागुपदशिर्तक्रमापेक्षया नवमी ततस्तत्स्थाने नवको द्वियते स रूपोनः कार्य इति जाता अस्ती, तैः पार्गुक्तो ध्रुवराशि गुण्यते, जातानि पञ्चचत्वारिंशत्तानि चतुर्शीत्यधिकानि मुहूर्तानां मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां द्वे शते अद्यशीत्यधिके एकस्य च द्वाषष्टिभागस्याष्टाचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः तत एतेभ्यश्चत्वा-रिंशता मुहूर्तशर्तैः पञ्चनवत्यधिकैर्मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां विंशत्यधिकैन शतेन एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सल्कानां सप्तषष्टिभागानां त्रिंशद्यधिकैर्स्त्रैभिः इतेः पञ्चनक्षत्रविषयाभ्याः शुद्धः, स्थितानि पश्चान्मुहूर्तानां चत्वारि शतानि एकोनवत्यधिकानि मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां शतं त्रिपट्यधिकं एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः तत एतेभ्यो भूयश्चीभिः शतैर्नवत्यधिकैर्मुहूर्तानाभेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागीरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ठ्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीनि पुनर्वसुपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिता पश्चान्मुहूर्तानां नवति मुहूर्तगतानां द्वाषष्टिभागानामष्टात्रिंशद्यधिकं शतं एकस्य च द्वाषष्टि-भागस्य चतुःपञ्चाशत्सप्तषष्टिभागाः तत्र चतुर्विंशत्यधिकैन द्वाषष्टिभागशतेन द्वौ मुहूर्तोलब्धी पञ्चात् स्थिता द्वाषष्टिभागाः चतुर्दश, लब्धी च मुहूर्तो मुहूर्तराशी प्रक्षिप्यते, जाता मुहूर्तानां द्विनवयति तत्र पञ्चसप्तत्या मुहूर्तैः पुष्यादीनि मघापर्वन्तानि त्रीणि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पञ्चात् सप्तदश मुहूर्ताः न चैतावता पूर्वफालुनी शुद्धयति ।

तत आगतं—पूर्वफालुनीनक्षत्रस्य द्वादशसु मुहूर्तेष्वेकस्य च मुहूर्तस्य सप्तचत्वारिंशति द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य अयोदशसु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु पञ्चमी श्रावणमासभाविन्यावृत्तिप्रवर्तते, सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च प्राप्वद् भावनीयं, तदेव चन्द्रनक्षत्रयोगविषये सूर्यनक्षत्रयोगविषये च पञ्चापि वादिकीरावृत्तीः प्रतिपाद्य सम्प्रति हेमन्तीः प्रतिपिपादीविषुस्तदगतप्रथमावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (१०५) ता एएसि णं पञ्चण्हं संवच्छराणं पढमं हेमांतिं आउहिं चंदे केणं नक्खतेणं जोएति ?, ता हत्येण, हत्यास णं पञ्च मुहूर्ता पन्नासं च बाबुभागा मुहूर्तससं बाबुभागं च सत्तडिधा छेत्ता सडिँचुणिया भागा सेसा । तं समयं च णं सुरे केणं नक्खतेणं जोएति ?, उत्तराहि आसाढाहि, उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए, ता एएसि णं पञ्चण्हं संवच्छराणं दोच्चं हेमांति

आउहिं चंदे केणं नक्खतेणं जोएति ता सतभिसयाहिं, सतभिसयाणं दुत्रि मुहुता अङ्गादीसं च वावड्हिभागा मुहुतस्स वावड्हिभागं च सतड्हिधा छेत्ता छतालीसं चुण्णिया भागा सेसा ।

तं समयं च एं सूरे केणं नक्खतेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरमसमए, तेसि एं पंचण्हं संबच्छराणं तद्यं हेमंतिं आउहिं चंदे केणं नक्खतेणं जोएति ?, ता पूसेण, पूसत्स एकूणवीसं मुहुता तेतालीसं च वावड्हिभागा मुहुतस्स वावड्हिभागं च सतड्हिधा छेत्ता तेतीसं चुण्णिया भागा सेसा । तं तमयं च एं सूरे केणं नक्खतेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिससमए, ता एतेसि एं पंचण्हं संबच्छराणं चउत्तिं हेमंतिं आउहिं चंदे केणं नक्खतेणं जोएति ता मूलेण, मूलस्स छ मुहुता अङ्गावन्नं च वावांड्हिभागा मुहुतस्स वावड्हिभागं च सतड्हिधा छेत्ता वीसं चुण्णिया भागा सेसा ।

तं समयं च एं सूरे केणं नक्खतेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिससमए । ता एतेसि एं पंचण्हं संबच्छराणं पंचमं हेमंतिं आउहिं चंदे केणं नक्खतेणं जोएति? कतियाहिं, कतियाणं अङ्गारस मुहुता छतीसं च वावड्हिभागा मुहुतस्स वावड्हिभागं च सतड्हिधा छेत्ता छ चुण्णिया भागा सेसा । तं समयं च एं सूरे केणं नक्खतेणं जोएति ?, ता उत्तराहिं आसाढाहिं, उत्तराणं आसाढाणं चरिससमए ।

बृ. 'ता एरुसि प्रमित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एतेषां—अनन्तरोदितानां घन्द्रादीनां पञ्चानां संबल्सराणां मध्ये प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्तिं ?, केन नक्षत्रेण सहयोगमुपागतः सन् प्रवर्त्यतीति भावः, भगवानाह—'ता हत्येण' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, हस्तेन—हस्तनक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रः प्रवर्त्यति, तदानीं च हस्तनक्षत्रस्य पञ्च मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशत् द्वाषट्भागाः एकं च द्वाषट्भागं सप्तषष्ठिभागं छिल्वा तस्य सत्काः पष्टिश्चूर्णिका भागाः शेषाः, तथाहि—

हेमन्ती प्रथमा आवृत्तिप्रागुक्तक्रमायेक्षया द्वितीया तत्सत्तस्थाने द्विको द्वियते, स लुपोनः कार्य इत जात एककस्तेन प्रागुक्तो श्रुवराशि गुण्यते, 'एकेन च गुणितं तदेव भवती' ति जातस्तावानेव श्रुवराशि, तत एतस्मात् पञ्चभिशतैरेकोनपञ्चाशदधिकैर्मुहूर्तनामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषट्भागैरेकस्य च द्वाषट्भागस्य पद्मद्वया सप्तषष्ठिभागैरभिजिदादीन्मुत्तर-फाल्युनीपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पश्चाद्यतुविंशतिर्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य एकादश द्वाषट्भागा एकस्य च द्वाषट्भागस्य रात्रि सप्तषष्ठिभागाः तत आगतं हस्तनक्षत्रस्य पञ्चसु मुहूर्तेषु एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चाशति द्वाषट्भागैवेकस्य च द्वाषट्भागस्य षष्ठी सप्तषष्ठिभागैषु शेषेषु प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं चन्द्रः प्रवर्त्यतीति ।

सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रमाह—'तं समयं च एं प्रमित्यादि, तस्मिंश्च समये सूर्य केन नक्षत्रेण सुक्तस्तां प्रथमां हेमनीमावृत्तिं युनक्तिप्रवर्त्यति ?, भगवानाह—'ता उत्तराहिं' इत्यादि, उत्तराभ्यामाषाढाभ्यां, तदानीं चोत्तराषाढायाश्चरमसमयः, समकालमुत्तराषाढानक्षत्रमुपभुज्याभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये प्रथमां हेमन्तीमावृत्तिं सूर्य प्रवर्त्यतीति भावः, तथाहि—यदि दशभिरयनैः पञ्च सूर्यकृतानक्षत्रपर्यायान् लभामहे तत एकेनायनेन किं लभामहे ?, अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यमस्य पञ्चकर्त्रपत्यराशेर्गुणनं जाताः पञ्चैव तेषां दशभिरभिगी हृते लञ्चमेकमर्द्दं पर्यायस्य, अर्द्धं च पर्यायस्य सप्तषष्ठिभागलापे नव शतानि पञ्चद- शोत्तराणि , तत्र ये विंशति

सप्तषष्ठिभागः पाश्चात्ये अयने पुष्ट्यस्य गताः शेषाश्चतुश्चत्वारिंश- ल्सप्तषष्ठिभागः स्थिताः ते साम्रूद्धमितो राशोः शोध्यन्ते स्थितानि शेषाण्यर्थी शतान्येकसप्तल्पधिकानि तेषां सप्तषष्ठ्या भागे हृते लक्ष्यास्त्रवीदशपश्चात्र किमपि तिष्ठति, ब्रयोदशभिश्चालेषा- दीन्युत्तराषाढापर्वत्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, तत आगतं—अभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये माघमास- भाविनीप्रथमा आवृत्तिप्रवर्तते, एवं सर्वा अपि माघमासभाविन्य आवृत्तयः सूर्यनक्षत्रयोगमधिकृत्य वेदितव्याः, उक्तं च—

॥ १ ॥ “बाहिरओ पविसंतो आइद्यो अभिइजोगमुदगम्म ।
 सव्या आउद्दीजो करेइ सो माघमासमि ॥”

द्वितीयहेमन्तावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—‘ता एएसि ण’मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ता स्यभिस्त्वा हिं’ इत्यादि, ता इति पूर्वत्तद, शतभिष्ठना मुहूर्तश्चाद्रो द्वितीयां हैमन्तीमावृत्तिप्रवर्त्तयति, तदानीं च शतभिषजो नक्षत्रस्य द्वी मुहूर्तविकस्य च मुहूर्तस्याद्यविंशतिद्वाषष्ठिभागा एकं च द्वाषष्ठिभागं सप्तषष्ठिधा छित्वा तस्य सल्काः षट्क्षत्वारिंशश्चूर्णिका भागाः शेषाः, तथाहि—

प्रागुपदर्शितक्रमपेक्षया द्वितीया माघमास भाविन्यावृत्तिश्चतुर्थी ततस्तस्याः स्थाने चतुष्को श्रियते स रूपोनः कार्य इति जातस्वकः तेन प्राक्तनो ध्रुवराशि गुण्यते जातानि सप्तदश शतान्येकोनविंशत्यधिकानि मुहूर्तानां मुहूर्तगतानां च द्वाषष्ठिभागानमधोत्तरं शतं एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्याद्यादश सप्तषष्ठिभागाः तत एतेभ्यः षोडशभिः शतैरण्डार्चिं- शदधिकैर्मुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्याद्याचत्वारिंशता द्वाषष्ठिभागीरेकद्वाषष्ठिभागसल्कानां च सप्तषष्ठिभागानां द्वार्चिंशदधिकेन शतेन द्वी नक्षत्रपर्यायी शुद्धी, स्थिताः पश्यदेका- शीतिमुहूर्तानामेकस्य च मुहूर्तस्याद्यापञ्चाशत् द्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य विंशति सप्तषष्ठिभागाः ततो भूयो नवभिर्मुहूर्तैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्ठिभागीरेकस्य च मुहूर्तस्य त्रयस्तिंशत् द्वाषष्ठिभागा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्यैकविंशतिसप्तषष्ठिभागाः ततस्तिंशता मुहूर्तैः श्रवणः शुद्धस्त्रशता धनिष्ठा पश्यादवतिष्ठन्ते द्वादशा मुहूर्ताः, शतभिषकनक्षत्रं चार्द्धनक्षत्रं, तत आगतं शतभिषजो नक्षत्रस्य द्वयोर्मुहूर्तयोरेकस्य च मुहूर्तस्याद्या- विंशती द्वाषष्ठिभागेषु एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य षट्क्षत्वारिंशति सप्तषष्ठिभागेषु शेषेषु द्वितीया हैमन्ती आवृत्तिप्रवर्तते । सूर्यनक्षत्रयोगविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमं, प्रागेव भावितत्वात्

अधुना तृतीयमाघमासभाव्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—‘ता एएसि ण’मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘तापूलेण’मित्यादि, ता इति प्राग्वत्पुष्ट्येण युक्तश्चन्द्रस्तृतीयां माघमासभाविनीमावृत्तिप्रवर्त्तयति, तदानीं च पुष्ट्यस्य एकोनविंशतिमुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिचत्वारिंशद्वाषष्ठिभागा एकं च द्वाषष्ठिभागं सप्तषष्ठिधा छित्वा तस्य सल्कास्त्रयस्तिंशश्चूर्णिका भागाः शेषाः, तथाहि—प्रागुपदर्शितक्रमपेक्षया तृतीया माघमासभाविन्यावृत्तिपष्ठी तस्तस्याः स्थाने षट्को श्रियते स रूपोनः कार्य इति जातः पश्यक्षेत्रे स प्राक्तनो ध्रुवराशि गुण्यते जातान्यष्टाविंशति शतानि पश्यस्यधिकानि मुहूर्तानां मुहूर्तगतानां च द्वाषष्ठिभागानामशीत्यधिकं शतं एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य विंशत् सप्तषष्ठिभागाः तत एतेभ्यः सप्तपञ्चाशदधिकैः चतुर्विंशतितैर्मुहूर्तानामेकमुहूर्तगतानां चह । १ भागानां द्विसप्तत्वा एकस्य च द्वाषष्ठिभागस्य सल्कानां सप्तषष्ठिभागानामष्टानवत्यधिकेन

शतेन ब्रह्मो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, खितानि पश्चात् चत्वारि मुहूर्तशतान्वयोत्तराणि मुहूर्तगतानां च द्वाषट्टिभागानां पश्चोत्तरं शमेकस्य च द्वाषट्टिभागस्य चतुर्स्विंशत्सप्तषट्टिभागाः तत एतेभ्यः स्त्रभिः शतैर्नवनवत्यधिकैर्मुहूर्तनामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषट्टिभागीरेकस्य च द्वाषट्टिभागस्य षट्टषट्या सप्तषट्टिभागीरभिजिदादीनि पुनर्वसुपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पश्चात्त्रये मुहूर्तमुहूर्तगतानां च द्वाषट्टिभागान्नामशीति एकस्य च द्वाषट्टिभागस्य चतुर्स्विंशत्सप्तषट्टिभागाः द्वाषट्या च द्वाषट्टिभागीरेको मुहूर्तोलब्धः स मुहूर्तराशी प्रक्षिप्यते जाता दश मुहूर्तः शेषास्तिष्ठन्ति द्वाषट्टिभागा अष्टादश तत आगतं-पुष्ट्रय एकांनावैशातीं मुहूर्तोष्वकस्य च मुहूर्तस्य विचत्वारिंशति द्वाषट्टिभागो ष्वेकस्य च द्वाषट्टिभागस्य त्रयस्त्रशति सप्तषट्टिभागेषु शेषेषु तृतीया माघमासभाविन्यावृत्ति प्रवर्तते ।

सूर्यनक्षत्रयोगविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनरूपं च सुगमं । चतुर्थमाघमासभाव्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—‘ता एएसि ण’मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ता मूलेण’मित्यादि, ता इति प्राप्त भूलेन युक्तशन्द्रः चतुर्थी हेमन्तीमादृति प्रवर्त्तयति, तदानीं च मूलस्य—मूलनक्षत्रस्य षट् मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्यादापश्चात् द्वाषट्टिभागा एकं च द्वाषट्टिभां सप्तषट्टिधा छिल्वा तस्य सल्का विंशतिशूर्पिंका वागाः शोषाः, तथाहि— चतुर्थी माघमासभाविन्यावृत्ति पूर्वप्रदर्शितक्रमापेक्षया अष्टमी तस्याः स्थानेऽष्टको ध्रियते स रूपोनः कार्य इति जातः समक्षेन स प्राक्तनो धूवराशि गुण्यते जातान्वेकादशोत्तराणि चत्वारिंशन्मुहूर्तशतानि मुहूर्तगतानां च द्वाषट्टिभागानां द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके एकस्य च द्वाषट्टिभागस्य द्वाषट्यारिंशत् सप्तषट्टिभागाः तत एतेभ्यः षट्सप्तस्त्वयधि-कैद्वयिंशत्यच्छतैर्मुहूर्तनां मुहूर्तगतानां च द्वाषट्टिभागानां षन्वत्या द्वाषट्टिभागसल्कानां च रसषट्टिभागानां द्वाषट्यां शतान्व्यामष्टद्वयधिकाभ्यां चत्वारो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, खितानि पश्चान्मुहूर्तानां सत शतानि पश्चत्रिंशदधिकानि मुहूर्तानां मुहूर्तगतानां च द्वाषट्टिभागानां द्विपञ्चाशदधिकं शतं एकस्य च द्वाषट्टिभागस्य षट्चत्वारिंशत्सप्तषट्टिभागाः तत एतेभ्यो भूयः पद्मिभः शतैः मुहूर्तनामेकोनसप्तवदिकैरेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषट्टिभागीरेकस्य च द्वाषट्टिभागस्य षट्षट्या सप्तषट्टिभागीरभिजिदादीनि विशाखापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थिताः पश्चात् षट्षट्यारिंशत्सप्तषट्टिभागाः, चतुर्विंशत्यधिकेन च द्वाषट्टिभागशतेन द्वी मुहूर्तोलब्धीतीं मुहूर्तराशी प्रक्षिप्यते जाताः अष्टषट्टिर्मुहूर्ताः शेषास्तिष्ठन्ति द्वाषट्टिभागास्त्रयः ततः पश्चचत्वारिंशता मुहूर्तेनुराधान्येष्ट शुद्धे शेषाः स्थितास्त्रयोविंशतिर्मुहूर्ताः तत आगतं मूलस्य षट्सु मुहूर्तोष्वेकस्य च मुहूर्तस्यादापश्चाशति द्वाषट्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषट्टिभागस्य विंशतीं सप्तषट्टिभागेषु शेषेषु चतुर्थी माघमासभाविन्यावृत्ति प्रवर्तते सूर्यनक्षत्रयोगविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमं पश्चमाघमासभाव्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह—

‘ता एएसि ण’मित्यादि, सुगमं, भगवानाह—‘ता कतियाहिं’इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कृतिकाभिर्युक्तशन्द्रः पश्चमीं हेमन्तीं (भाघ) मासभाविनीमावृत्ति प्रवर्त्तयति, तदानीं च कृतिकानक्षत्र्य अष्टादश मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य षट्ट्रिंशद् द्वाषट्टिभागा एकं च द्वाषट्टिभागं सप्तषट्टिधा छिल्वा तस्य सल्का षट् चूर्पिंकभागाः शेषाः, तथाहि—

पश्चमी माघमासभाविन्यावृत्ति प्रागुपदशितकमापेक्षया दशमी ततस्तरया: स्थाने दशको
स्थिते, स रूपोनः कार्य इति जस्तो नवकः, तेन प्राक्तनो ध्रुवराशि गुण्यते, जातान्येकपञ्चाशच्छतानि
सप्तपञ्चाशदधिकानि मुहूर्तानां मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि
एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुः पञ्चशत् सप्तषष्टिभागः तत एतेभ्य एकोनपञ्चाशच्छतेमुहूर्तैः
चतुर्विंशत्यधिकैमुहूर्तगतान च द्वाषष्टिभागानां चतुर्द्वारिंशदधिकेन शतेन द्वाषष्टिभागगतानां च
सप्तषष्टिभागानां त्रिभिः शतैः पञ्चवत्यधिकैः षट् नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः, स्थिते पश्चान्मुहूर्तानां द्वे
शते त्रिवत्यारिंशदधिके मुहूर्तगतानां त्रिभिः शतैः पञ्चवत्यधिकैः षट् नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः,
स्थिते पश्चान्मुहूर्तानां द्वे शते त्रिवत्यारिंशदधिके मुहूर्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां चतुः सप्तत्यधिकं
शतं एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षष्ठि सप्तषष्टिभागः तत एकोनपञ्चत्यधिकेन मुहूर्तशतेन एकस्य च
मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाष- षिभागीरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् षष्ठ्या सप्तषष्टिभागीरभि-
जिदादीन्युत्तरभ्रद्रपदापयन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थितानि पश्चान्मुहूर्तानां चतुरशीतिमुहूर्तगतानां
च द्वाषष्टिभागानां शतमेकोनपञ्चाशदधिक एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकषष्टि सप्तषष्टिभागः
ततो द्वाषष्टिभागानां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन द्वी मुहूर्तौ लब्ध्यौ पश्चात् स्थिताः पञ्चविंशति-
द्वाषष्टिभागः, लब्ध्यौ च मुहूर्तौ मुहूर्तराशीप्रक्षिप्यते, जाता षडशीतिमुहूर्तानां, ततः पञ्चसप्तत्या मुहूर्तानां
रेवत्यधिविनीभरण्यः शुद्धाः, स्थिताः पञ्चादेकादश मुहूर्ताः, शेषं तथैव तत आगतं-कृतिकानक्षत्र-
स्यादावश्यु मुहूर्तेनु एकस्य च मुहूर्तस्य षट् त्रिंशति द्वाषष्टिभागीव्येकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट् सु
सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु पञ्चमी हैमन्ती आवृत्ति प्रवक्तने, सूर्यनक्षत्रवोगविषये च प्रश्ननिवृचनसूत्रे सुगमे।

तदेव पुनर्नाम दशापि नक्षत्रयोगमधिकृत्य सूर्यस्यावृत्तयः, समाप्ति चन्द्रस्य वक्तव्या नक्षत्र
यस्मिन्नेव नक्षत्रे वर्तमानः सूर्यो दक्षिणा उत्तरा वा आवृत्तीः करोति तस्मिन्नेव नक्षत्रे वर्तमानश्चन्द्रोऽपि
दक्षिणा उत्तराश्चवृत्तीः कुरुते, ततो या उत्तराभिमुखा आवृत्तयो युगे चन्द्रस्य द्वाषस्ता: सर्वा अपि
नियतपरभिजिता नक्षत्रेण सह योगे द्रवद्या: यास्तु दक्षिणाभिमुखास्ता पुष्ट्येण योगे, उक्तं व-

॥ १ ॥ “चंद्रस्सवि नायव्वा आउद्दीओ जुगामि जा दिडा ।

अपिएणं पुरस्तेण य नियमं नक्षत्रसेसेण ॥”

अत्र ‘नक्षत्रसेसेण’ ति नक्षत्रान्द्वमासेन, शेषं सुगमं, तत्राभिजित्युतराभिमुखा आवृत्यो
भाव्यते, यदि चतुर्विंशत्यधिकेनायनशतेन चन्द्रस्य सप्तषष्टिर्नक्षत्रपर्यायालभ्यन्ते ततः प्रथमेऽयने
किं लभ्यते ? अत्रान्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यस्य राशेः सप्तषष्टिर्नक्षत्रधिकेन शतेन
भागे हते लब्ध्येकमद्व पर्यायस्य, तस्मिन्नान्द्रे नव शतानि पद्मदशीतराणि सप्तषष्टिभागानां
मवस्ति, तत्र त्रयोविंशतीं सप्तषष्टिभागेषु पुष्ट्यनक्षत्रस्य भुक्तेषु दक्षिणायनं चन्द्रः कृतवत्तु, ततः
शेषाश्चतुर्द्वारिंशत् सप्तषष्टिभाग अनन्तरोदितराशेः शोध्यन्ते, स्थितानि शेषाणि अदी शतान्ये-
कसप्तत्यधिकानि, तेषां सप्तपञ्चया भागो हियते, इह कानि-चिन्नक्षत्राणि अद्वक्षेत्राणि तानि परिपूर्णसप्तषष्टिभागप्रमाणानि
कानेविद्य द्वयद्वेत्राणि तायद्वयभागधिकशतसद्वयसप्तषष्टिभागप्रमाणानि, गात्रं त्वधिकृत्य
सप्तपञ्चया शुद्धपञ्चतीति सप्तरप्त्या भागहरणं, लब्ध्यास्त्रयोदश, राशिश्चोपरितनो निर्लेपतः शुद्धः,

तैश्च ब्रयोदशभिरुलेषादीनि उत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, तत आगतप्रिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये चन्द्र उत्तरायणं करोति, एवं सर्वाण्यपि चन्द्रस्वोत्तरायणानि वेदितव्यानि, उक्तं च-

॥ १ ॥ “पत्रसे उ मुहुर्ते जोइता उत्तरा असाढाओ ।
एक्षं च अहोरत्तं पविसइ अर्भितो चंदो ॥”

अधुनापुष्टे दक्षिणा आवृत्तयो भाव्यन्ते, यदि चतुर्स्त्रिशदधिकेनायनशतेन सप्तषट्ठशङ्कस्य पर्याया लभ्यन्ते तत एकेनायनेन किं लभामहे ? अत्रान्त्येन राशिना एकक्लक्षणेन मध्यस्य राशेः सप्तषट्ठस्य गुणं जाताः सप्तषट्ठिरेव तस्याश्चतुर्स्त्रिशद-धिकेन शतेन भागहरणं लब्धमेकमद्दृ पर्यायस्य, तद्वा सप्तषट्ठिभागरूपाणि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि, तत एकविंशतिरभिजितः सच्चन्दिनः सप्तषट्ठिभागाः शोध्यन्ते, स्थितानि पञ्चादशी शतानि चतुर्नवत्यधिकानि, तेषां सप्तषट्ठया भागो हियते, लक्ष्यास्त्रयोदश, तैश्च ब्रयोदशभिरुपनवस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेषा तिष्ठति त्रयोविंशति, एते च किल सप्तषट्ठिभागा अहोरात्रस्य ततो मुहूर्तभागकरणार्थं त्रिशता गुण्यन्ते, जातानि षट् शतानि नवत्यधिकानि, तेषां सप्तषट्ठया भागे हते लब्ध्या दश मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति विंशति सप्तषट्ठिभागाः । तत इदमागतं-पुनर्वसुनक्षत्रे सर्वात्मना भुक्ते पुष्टस्य च दशसु मुहूर्तस्येकस्य च मुहूर्तस्य विंशती सप्तषट्ठिभागेषु भुक्तेषु सर्वान्धनतरान्म-ण्डलाद्विनिष्कामति चन्द्रः, एवं सर्वाण्यपि दक्षिणायनानि भावनीयानि, उक्तं च-

॥ ३ ॥ “दस य मुहुर्ते सगले मुहुर्तभागे य बीसई चेव ।
पुस्सविसयमभिगओ बहिया अभिनिक्खमइ चंदो ॥”

तदेवभुक्ता नक्षत्रयोगमधिकृत्य चन्द्रस्याप्यावृत्यः, सप्ततियोगमेव सामान्यतः प्रस्त्रयति-

मू. (१०६) तत्थ खलु इमे दसविधे जोए पं०, तं०-वसभाणुजोए वेणुकाणुजोते मंदे मंद्याइमंदे छते छतातिछते युअणद्वे घणसंमद्वे पीणिते मंडकपुते नामं दसमे, एतासि णं पंचण्हं संदच्छराणं छतातिछतं जोर्यं चंदे कंसि देसांसि जोएति ?

ता जंठुदीवस्स २ पाइणपडिणीआयताए उदीणदाहिणायताए जीवाए मंडलं चउब्बीसेण सतेणं छिता दाहिणपुरचिमिल्लेसि चउभागमंडलंसि सत्तावीसं भागेउवादिणावेता अड्वावसतिभागं वीसधा छेत्ता अड्वावसभागे उवादिणावेता तिहिं भागेहिं दोहिं कलाहिं दाहिणपुरचिमिल्लं चउब्बाग मंडलं असंपत्ते एत्य णं से चंदे छतातिछतं जोर्यं जोएति, उपिंचंदो मज्जे नक्खते हेड्वा आदिष्ठे तं समयं च णं चंदे केणं नक्खतेणं जोएति ?, ता चित्ताहिं चरमसमए ॥

कृ. ‘तत्थ खलु’ इत्यादि, तत्र युगे खल्वयं वक्ष्यमाणो दशविधो योगः प्रज्ञसः, तद्यथा—वृषभानुजातः, अत्र अनुजातशब्दः सद्शवचनो, वृषभस्यानुजातः—सद्शशो वृषभानुजातः, वृषभाकारेण चन्द्रसूर्यनक्षत्राणि यस्मिन् योगोऽवतिष्ठन्ते स वृषभानुजात इति भावना, एवं सर्वत्रापि भावयित्व्यं, येणुः—यंशस्तदनुजातः—तस्दशो येणुकानुजातो मध्दो—मध्दसद्शः मञ्चात्—व्यवहारप्रसिद्धात् द्वित्रादिभूमिकाभावतोऽतिशायी मध्दो मञ्चातिमञ्चस्तदशो योगोऽपि मञ्चातिमध्दः, छत्रंप्रसिद्धं तदाकारो योगोऽपि छत्रं, छत्रात्—सामान्यस्वपात् उपर्यन्यान्यच्छत्रभावतोऽतिशायि छत्रं छत्रातिछत्रं तदाकारो योगोऽपि छत्रातिछत्रं, युगमिव नद्धो युगनद्धः, यथा युगं वृषभस्कन्धयोरारोपितं

स्तुतद्वय योगोऽपि यः प्रतिभाति स युगन्द्व इत्युच्यते, घनसम्मद्वरूपः यत्र चन्द्रः सूर्यो वा ग्रहस्य नक्षत्रस्य वा मध्ये गच्छति, प्रीणितः—उपचयं नीतः यः प्रथमतश्चन्द्रमसः सूर्यस्य वा ग्रहस्य ग्रहेण नक्षत्रेण वा एकतरेण जातस्तदनन्तरं द्वितीयेन सूर्यादिना सहोपचयं गतः स शीघ्रतां इति भावः, माण्डूकस्तुतो नाम दशमः, तत्र माण्डूकसुत्या योजातोयोगः स माण्डूकस्तुतः, उच्च ग्रहेण सह देवितव्याः, अन्यास्य माण्डूकस्तुतिः प्राप्तास्तस्यवाहु, उक्तं च—

‘चन्द्रसूर्यनक्षत्राणि प्रतिनियतगतानि ग्रहस्यनियतगतय’ इति, तदित्यं पथावबोधं नक्षत्रानामपि योगानां स्वरूपमात्रभावना कृता यथा सभ्रदायमन्यथा वा वाच्या, तत्र युगे छत्रातिच्छ-प्रवर्जा शेषा नवापि योगाः प्रायो बहुशो बहुषु च देशेषु भवन्ति, छत्रातिच्छत्रयोगस्तु कदाचित् छत्रस्मिन्द्विदेव देशे ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

‘ता एषसि ण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, छत्रातिमनन्तरोदितानां चन्द्रादीनां पञ्चानां संकल्पराणां मध्ये छत्रातिच्छत्रं योगं चन्द्रः कस्मिन् देशे युनक्ति—करोति ?, भगवानाह—‘ता’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत् जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्योपरि प्राचीनापाचीनायतया उदगदक्षिणायतया अत्र चशब्दोऽनुकूलो द्रष्टव्यः यदिवा वित्रविभक्तिनिर्देशादेव समुद्भयो लब्ध इति चशब्दो नोक्तः, यथा ‘अहरहर्नष्मानो गामश्वं पुरुषं पशुं वैवश्वतो न तृप्यति सुराया इव दुर्मदी’ इत्यत्र, चादयो हि पदान्तराभिहितमेवार्थं स्पष्टयति न पुनः स्वातन्त्र्येण कमर्यर्थमभिदधति इति निर्णीतमेतत्स्वशब्दानुशासने, दीक्षया—प्रत्यक्षया दवरिकया इत्यर्थः, मण्डलं चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन छित्वा—विभज्य, इयमत्र मावना—एकया दवरिकया बुद्धया कल्पितया पूर्वापरायतया एकया च दक्षिणोत्तरायतया मंडलं समकालं विभज्यते, विभक्तं च सद्यतुर्भागतया जातं, तद्यथा—एको भाग उत्तरपूर्वस्यामेको दक्षिणपूर्वस्यामेको दक्षिणापरस्यामेकोऽपरोत्तरस्यामिति, तत्र दक्षिणपौरस्त्वे—दक्षिणपूर्वे चतुर्भागमण्डले—चतुर्भागमात्रे मण्डले मण्डलचतुर्भाग इत्यर्थः, एकत्रिंशद्भागप्रमाणे सप्तविंशतिभागानुपादाय—गृहीत्वा आक्रम्येत्यर्थः, अष्टाविंशतितमं च भागं विंशतिथा छित्वा तस्य सल्लानद्य दश भागानुपादाय—आक्रम्य शेषैस्त्रीभिरेकत्रिंशत्सत्कैभगीद्वाभ्यां च कलाभ्यामेकस्य एकत्रिंशत्सत्कैस्य भागस्य सल्लाभ्यां द्वाभ्यां विंशतितमाभ्यां भागाभ्यां दक्षिणपश्चिमं चतुर्भागमण्डलं मण्डलचतुर्भागसम्प्राप्तोऽस्मिन् प्रदेशे स चन्द्रशछत्रातिच्छत्ररूपं योगं युनक्ति—करोति ।

एनमेव ‘तद्यथे’त्यादिना भावयति, उपरि चन्द्रो मध्ये नक्षत्रमधस्ताद्यादित्य इति, इह मध्ये नक्षत्रमित्युक्तं ततो नक्षत्रविशेषप्रतिपत्यर्थं प्रश्नं करोति—‘तं समयं च ण’मित्यादि, तस्मिन् समये चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति—योगं करोति ?, भगवानाह—‘ता’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, तस्मिन् समये वित्रया सह योगं करोति, तदानीं च वित्रायाश्चरमसमयः ॥

प्रापृति—१२ समाप्तम्

प्रापृति—१३

चू. तदेवमुक्तं द्वादशं प्रापृतं, सम्प्रति त्रयोदशमारभ्यते—तस्य चायपर्याधिकारो यथा—‘चन्द्रमसो वृद्धयपवृद्धी चक्षतव्ये’ इति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (१०७) ता कहं ते वंदमसो वृद्धोवृद्धी आहितेति बदेझा ?, ता अहं पंचासीते मुहुतसते

तीसं च बावद्विभागे मुहूर्तस्स, ता दोसिणापक्खाओ अन्धगारपक्खमयमाणे घंडे चत्तारि बायालसते
छत्तालीसं च बावद्विभागे मुहूर्तस्स जाइ घंडे रजति तं०-

पढमाए पढमं मागं वितियाए वितियं भागं जाव पन्नरसीए पन्नरसमं भागं, चरिमसमए
घंडे रते भवति, अवसंसे भमए घंडे रते य वित्तेत य भवति, इयण्णं अमावासा, एत्य यं पढमे
पब्वे अमावासे, ता अंधारपक्खो, तो यं दोसिणापक्खं अयमाणे घंडे चत्तारे बाताले मुहूर्तसते
छत्तालीसं च बावद्विभागा मुहूर्तस्स जाइ घंडे विरजति, तं०— पढमाए पढमं मागं वितियाए
वितियं भागं जाव पन्नरसीए पन्नरसमं भागं चरिमे समये घंडे विरत्ते भवति, अवसेससमए घंडे
रते य विरत्ते य भवति, इयण्णं पुण्णिमासिणी, एत्य यं दोष्टे पब्वे पुण्णिमासिणी ।

षृ. 'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं—केन प्रकारेण त्वया भगवन् ! चन्द्रमसो
वृद्ध्यपवृद्धी आख्याते इति वदेत् ?, किमुक्तं भवति ? —किञ्चन्तं कालं यावत् चन्द्रमसो वृद्धि
कियन्तं च कालं यावदपवृद्धिस्त्वया भगवन्नाख्याता इति वदत्, एवमुक्ते भगवानाह—

'ता अहे' त्यादि, ता इति पूर्ववत् अष्टौ मुहूर्तशतानि पञ्चाशीत्यथिकानि
एकस्य च मुहूर्तस्य त्रिंशतं द्वाषष्टिभागान् यावत् वृद्ध्यपवृद्धी समुदायेनाख्याते इति वदेत्, यथा
एकस्य चन्द्रमासस्य मध्ये एकस्मिन् पक्षे चन्द्रमासो वृद्धिरेकस्मिन् पक्षे चापवृद्धि, चन्द्रमासस्य
च परिमाणमेकोनत्रिंशत् रात्रिन्दिवस्य द्वात्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः, रात्रिन्दिवं
च त्रिंशन्मुहूर्तकरणार्थमेकोनत्रिंशत् (त्रिंश) ता गुण्ये जातान्यद्यै शतानि सप्तत्यथिकानि मुहूर्तानां
थे ॥ पिच द्वात्रिंशत् द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य ते मुहूर्तसङ्कभागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जाता
नव शतानि षट्यथिकानि, तेषां द्वाषष्ट्या भागो हियते, लब्ध्यः पञ्चदश मुहूर्तः, ते मुहूर्तराशी
प्रक्षिप्यन्ते, जातानि मुहूर्तानामद्यै शतानि पञ्चाशीत्यथिकानि, शेषाश्चोद्धरन्ति त्रिंशत् द्वाषष्टिभागा
मुहूर्तस्य, एतदेव प्रतिविशेषावबोधार्थं वैविकत्वेन स्पष्टयति—

'ता दोसिणाओ' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, ज्योत्स्नाप्रधानः पक्षो ज्योत्स्नापक्षः शुक्लपक्ष
इत्यर्थः तस्मात् अन्धकारपक्षमयमानो—गच्छन् चन्द्रः चत्तारि मुहूर्तशतानि द्विचत्वारिंशानि—
द्विचत्वारिंश- दधिकानि षट्यथिकानि त्रिंशतं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्तस्य यावदपवृद्धि गच्छतीति
वावयशेषः, यानि यथोक्तसङ्क्षयाकानि मुहूर्तशतानि यावद्वन्द्रो राहुविमानप्रभया रज्यते, कथं
रज्यते ? इति तमेव रागप्रकारं तद्यथेत्यादिना ग्रकटयति, प्रथमायां—ग्रतिपलक्षणायां तिथी
परिसमानुवत्यां प्रथमं— परिपूर्णं पञ्चदशं भागं यावद्रज्यते, द्वितीयायां परिसमानुवत्यां तिथी
परिपूर्ण द्वितीयं पञ्चदशं भागं यावत्, एवं यावत्पञ्चदश्यां तिथी परिसमानुवत्यां परिपूर्णं पञ्चदशं
भागं यावद्रज्यते, तस्याश्च पञ्चदश्यास्तिथे शरमसमये चन्द्रः सर्वात्मना राहुविमानप्रभया रक्तो
भवति, तिरोहितो भवतीति तत्पर्यार्थः, यस्तु लोडशो भागो द्वाषष्टिभागद्वयात्मकोऽनावृतस्तिष्ठति
स स्तोकत्वाद्वयत्वाच्च न गण्यते, 'अवसेसे' इत्यादि, तं च पञ्चदश्यास्तिथे शरमसमयं मुक्त्वा
अन्धकारपक्षप्रथमसमयादारम् शेषेषु सर्वेष्वपि समयेषु चन्द्रो रक्तो भवति विरक्तश्च,
कियानं सशस्तस्य राहुणा आवृतो भवति कियांश्चानावृत इति भावः । अन्धकारपक्षवक्त
व्यतीपसंहारमाह—'इयण्ण' मित्यादि, इयमन्धकारपक्षे पञ्चदशी तिथि णभिति वाक्याल्कारे
अमावास्या—अमावास्या नाम्नी अत्र युगे प्रथमं पर्व अमावास्या, इह मुख्यवृत्त्या पर्वशब्दस्याभिधेय-

ममावास्या पीर्णमासी च उपचारात् पक्षे पर्वशब्दस्य प्रवृत्तिस्तत उक्तम् - “एत्य एं पढमे पच्चे अमावासे” इति ।

अथ कथं चत्वारि मुहूर्तशतानि द्विचत्वारिंशदधिकानि षट्चत्वारिंशद्वा द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य उच्यते, इह शुक्लपक्षः कृष्णपक्षो वा चन्द्रमासस्मद्द्वयं, ततः पक्षस्य ग्रमाणं चतुर्दश रात्रिन्दिवं सप्तचत्वारिंशत द्वाषष्टिभागाः, रात्रिन्दिवस्य परिमाणं त्रिंशमुहूर्तां इति चतुर्दश त्रिंशतां गुण्यन्ते, जातानि मुहूर्तानां चत्वारिं शतानि विशत्पदिकानि, येऽपि च सप्तचत्वारिंशत द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य तेऽपि मुहूर्तभागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि चतुर्दश शतानि दशोत्तराणि तेषां द्वाषष्ट्या भागो छियते लब्ध्या द्वाविशतिर्पुरुहूर्ताः ते मुहूर्तराशी प्रक्षिप्यन्ते जातानि चत्वारि मुहूर्तानां शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि, शेषास्तिथन्ति षट्चत्वारिंशत द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य, तदेव यावन्तं कालं चन्द्रमसोऽपवृद्धिस्तावल्कालप्रतिपादनं वृत्तं अथ यावन्तं कालं द्विस्ताव-स्मभिधित्सुराह - ‘ता अंथवारपवद्यातो ण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत् अन्यवारपवशात् एमिति याव्यालङ्घतरे ज्योत्स्नापदां - शुक्लपक्षमयमानशन्द्रश्चत्वारि द्वाचत्वारिंशदधिकानि मुहूर्तशतानि षट्चत्वारिंशतं च द्वाषष्टिभागान् मुहूर्तस्य यावद्वृद्धिमुपगच्छतीति यावदरोपः, धानि-यथोक्त-सद्वद्यकानि मुहूर्तशतानि यावद्यन्तः शनैः शर्नधिरक्तो-राहुविमानेनादृतो भवतीति, विरागप्रकारमेवाह - ‘तंजहे’ त्यादि, तद्यन्तेति विरागप्रवदारोपदर्शने प्रथमायां प्रतिपद्धत्यायां तिथीं प्रथमं पश्चदशभागं यावत् चन्द्रो विरज्यते, द्वितीयायां द्वितीयं पश्चदशं भागं यावत् एवं पश्चदशां पश्चदशं भागं यावत्, तस्याद्य पश्चदशाः पीर्णमासीरूपायास्तिथैरमरमये चन्द्रो विरक्तो भवति, सर्वात्मना राहुविमानेनादृतो भवतीति भावः ।

तं च पश्चदशयाश्यामसमर्चं मुक्त्वा शुक्लपक्षप्रथमसमयादारभ्य शेषेषु समयेषु चन्द्रो रक्तश्च भवति विरक्तश्च, देशतो रक्तो भवति देशतो विरक्तश्चेति भावः, मुहूर्तसद्वयाभावना च प्राप्त-लक्ष्यव्या, शुक्लपक्षवक्तव्यतोपसंहारमाह - ‘इयण्ण’ मित्यादि इयमनन्तरोदिता पश्चदशी तिथि पीर्णमासीनामा अत्र च युगे एमिति पूर्ववत् द्वितीयं पर्व पीर्णमासी ।

अस्यवंस्यायुगे कियत्वा अमावास्याः कियन्त्यद्य पीर्णमास्य इति तदगतां सर्वसद्वयामाह -

शृ. (१०८) तत्य खलु इमाओ वावहिं पुण्णिमासिणीओ वावहिं अमावासाओ पन्ताओ, वावहिं एते कसिणा रागा वावहिं एते कसिणा विरागा, एते चउब्बीसे पव्यसते एते चउब्बीसे कसिणरागविरागसते, जावलियाणं पंचण्हं संबछराणं समया एगोणं चउब्बीसेणं समयसतेनूनका एवतिया परित्ता असंखेज्ञा देसरागविरागसता भवतीतिभवताता ।

अमावासातो णं पुण्णिमासिणी चत्तारि वाताले मुहूर्तसते छतालीसं वावहिभागे मुहूर्तस्स आहितेति वदेज्ञा, ता पुण्णिमासिणीतो णं अमावासा चत्तारि वायाले मुहूर्तसते छतालीसं वावहिभागे मुहूर्तस्स आहितेति वदेज्ञा, ता अमावासातो णं अमावासा अडुपंचासीते मुहूर्तसते तीसं च वावहिभागे मुहूर्तस्स आहितेति वदेज्ञा ।

ता पुण्णिमासिणीतो णं पुण्णिमासिणी अडुपंचासीते मुहूर्तसते तीसं वावहिभागे मुहूर्तस्स आहितेति वदेज्ञा, एस णं एवतिए चंदे मासे एस णं एवतिए सगले युगे ॥

शृ. ‘तत्य खलु’ इत्यादि, तत्र युगे खल्यिमाः - एवंस्वरूपा द्वाषष्टि पीर्णमास्यो द्वाषष्टि-

अमावास्याः प्रजापाः, तथा युगे चन्द्रमस एते—अनन्तरोदितस्वरूपाः कृत्स्नाः—परिपूर्णा रागा द्वाषष्टिरावास्यानां युगे द्वाषष्टिसङ्घयाप्रभाणत्वात् तास्वेव च चन्द्रमसः परिपूर्णरागसम्भवात्, एते—अनन्तरोदितस्वरूपा युगे चन्द्रमसः कृत्स्ना विरागाः—सर्वात्मना रागाभावा द्वाषष्टि युगे पौर्णमासीनां द्वाषष्टिसङ्घयाकल्पात् तास्वेव च चन्द्रमसः परिपूर्णविरागभावात्, तथा युगे सर्वसङ्घयया एकं चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशतं अमावास्यापौर्णमासीनाभेव पर्वशब्दवाच्यत्वात् तासां च पृथक् पृथक् द्वाषष्टिसङ्घयानाभेकत्र मीलने चतुर्विंशत्यधिकशतभावात्, एवमेव युगमध्ये सर्वसङ्घलनया चतुर्विंशत्यधिकं कृत्स्नरागविरागशतं ।

‘जावद्वयाण’मित्यादि, यावन्तः पञ्चानां चन्द्रघन्द्राभिवर्द्धितचन्द्रभिवर्धितस्लपाणां समया एकेन चतुर्विंशत्यधिकेन समयशतेनोना एतावन्तः परीताः—परिमिताः असङ्घयातादेशरागविरागसमया भवन्ति, एतेषु सर्वात्मपि चन्द्रमसो देशतो रागपिरागभावात्, यतु चतुर्विंशत्यधिकं समयशतं तत्र द्वाषष्टिसमयेषु कृत्स्नो रागो द्वाषष्टीच समयेषु कृत्स्नो विरागस्तेन तद्वर्जनं इत्याख्यातं, मयेति गम्यते, एतद्य भगवद्वचनमतः सम्यक् श्रद्धेयमिति, सम्प्राप्ति कियत्सु मुहूर्तेषु गतेष्वमावास्यातोऽनन्तरं पौर्णमासी कियत्सु वा मुहूर्तेषु गतेषु पौर्णमास्याअनन्तरमवास्या इत्यादिनिरूपयति—

‘ता अमावासातो ण’मित्यादि, सुगमं, नवरं अमावास्याया अनन्तरं चन्द्रमासस्याद्देन पौर्णमासी पौर्णमास्या अनन्तरमर्द्धमासेन चन्द्रमासस्यामावास्या अमावास्यायाद्वामावास्या परिपूर्णेन चन्द्रमासेन पौर्णमास्या अपि पौर्णमासी परिपूर्णेन चन्द्रमासेनेति धवति यद्योक्ता मुहूर्तसङ्घया, उपसंहारमाह—‘एस ण’मित्यादि, एषः—आदी मुहूर्तशतानि पञ्चाशीत्यधिकानि द्वात्रिंशत्त्रिष्ठाषष्टिभागा मुहूर्तस्येतावान्—एतावद्यमाणशन्द्रमासः, एतत्—एतावद्यमाणं शकलं—खण्डरूपं युगं चन्द्रमासप्रमितं युगशकलमेति दित्यर्थः ।

सम्प्राप्ति चन्द्रो यावन्ति मण्डलानि चन्द्रार्द्धमासेन घरति तत्रिस्तपणार्थं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (१०९) ता चंद्रेण अद्वमासेण चंद्रे कति मण्डलाइ घरति ?, ता चोहस चउव्यागमण्डलाइ घरति एगं च चउवीस सतभां मण्डलस्स, (ता) आइच्छेण अद्वमासेण चंद्रे कति मण्डलाइ घरति ?, (ता) सोलस मण्डलाइ घरति सोलसमण्डलचारी तदा अवराइ खलु दुवे अडुकाइ जाइ चंद्रे केणइ असामन्तकाइ सद्यमेव पविद्वित्ता २ चारं घरति ।

कतराइ खलु दुवे अडुकाइ जाइ चंद्रे केणइ असामण्णकाइ सद्यमेव पविद्वित्ता २ चारं घरति ? इमाइ खलु ते वे अडुगाइ जाइ चंद्रे केणइ असामण्णगाइ सद्यमेव पविद्वित्ता २ चारं घरति, तंजहा—निकखममाणे चेव अमावासतेण पविसमाणे वेव पुण्णिमासिंतेण, एताइ खलु दुवे अडुगाइ जाइ चंद्रे केणइ असामण्णगाइ सद्यमेव पविद्वित्ता २ चारं चारइ, ता पढमायणगते चंद्रे दाहिणाते भागाते पविसमाणे सत अद्वमण्डलाइ जाइ चंद्रे दाहिणाते भागाए पविसमाणे चारं घरति /कतराइ खलु ताइ सत अद्वमण्डलाइ जाइ चंद्रे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं घरति, तं०—विदिए अद्वमण्डले चउत्थे अद्वमण्डले छडे अद्वमण्डले अद्वमण्डले दसमे अद्वमण्डले बारसमे अद्वमण्डले चउदसमे अद्वमण्डले एताइ खलु ताइ सत अद्वमण्डलाइ जाइ चंद्रे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं घरति, ता पढमायणगते चंद्रे उत्तराते भागाते पविसमाणे छ अद्वमण्डलाइ तेरसय सत्तद्विभागाइ

अद्भुमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाए पविसमाणे चारं चरति ।

कतराइं खलु ताइं छ अद्भुमंडलाइं तेरस य सत्ताहिभागाइं अद्भुमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरति ?, इमाइं खलु ताइं छ अद्भुमंडलाइं तेरस य सत्ताहिभागाइं अद्भुमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराए भागाते पविसमाणे चारं चरति, तंजहा—तईए अद्भुमंडले पंचमे अद्भुमंडले सतमे अद्भुमंडले नवमे अद्भुमंडले एकारसमे अद्भुमंडले तेरसमे अद्भुमंडले पत्ररसमंडलस्स तेरस सत्ताहिभागाइं, एताइं खलु ताइं छ अद्भुमंडलाइं तेरस य सत्ताहिभागाइं अद्भुमंडलस्स जाइं चंदे उत्तराते भागाते पविसमाणे चारं चरति, एतावया च पढमे चंदायणे समते भवति, ता नकखते अद्भुमासं ना चंदे अद्भुमासे नकखते अद्भुमासे ।

ता नकखताओ अद्भुमासातो ते चंदे चंदेण अद्भुमासेण किमधियं चरति ?, एगं अद्भुमंडलं चरति चतारि य सत्ताहिभागाइं अद्भुमंडलस्स सत्ताहिभागं एकतीसाए छेता नव भागाइं, ता दोद्यायणगते चंदे पुरच्छिमाते भागाते निकखममाणे सचउप्यणाइं जाइं चंदे परस्स चिणं पडिचरति सत्ततेरसकाइं जाइं चंदे अप्यणाचिणं चरति, ता दोद्यायणगते चंदे पच्छत्यिमाए भागाए निकखममाणे चउप्यणाइं जाइं चंदे परस्स चिणं पडिचरति छतेरसगाइं चंदे अप्यणोचिणं पडिचरति अवरगाइं खलु दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविहिता २ चारं चरति ।

कतराइं खलु ताइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविहिता २ चारं चरति ?, इमाइं खलु ताइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदो केणइ असामण्णगाइं सयमेव पविहिता २ चारं चरति सब्बबन्तरे चेव मंडले सब्बबाहिरे चेव मंडले, एयाणि खलु ताणि दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ जाय घारं चरइ, एतावता दोच्चे चंदायणे समते भवति, ता नकखते मासे नो चंदे मासे चंदे मासे नो नकखते मासे ।

ता नकखताते मासाए चंदेण मासणं किमधियं चरति ?, ता दो अद्भुमंडलाइं चरति अद्भुयसत्ताहिभागाइं अद्भुमंडलस्स सत्ताहिभागं च एकतीसधा छेता अद्भुरस भागाइं, ता तद्यायणगते चंदे पच्छत्यिमाते भागाए पविसमाणे बाहिराणंतरस्स पच्छत्यिमिलस्स अद्भुमंडलस्स ईतालीसं सत्ताहिभागाइं जाइं चंदे अप्यणो परस्स य चिणं पडिचरति, तेरस सत्ताहिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिणं पडिचरति, एतावयाव बाहिराणंतरं पच्छत्यिमिले अद्भुमंडले समते भवति, तद्यायणगते चंदे पुरच्छिमाए भागाए पविसमाणे बाहिरत्यस्स पुरच्छिमिलस्स अद्भुमंडलस्स ईतालीसं सत्ताहिभागाइं जाइं चंदे अप्यणो परस्स चिणं पडिचरति, तेरस सत्ताहिभागाइं जाइं चंदे परस्स चिणं पडिचरति, तेरस सत्ताहिभागाइं जाइं चंदे अप्यणो परस्स य चिणं पडिचरति, एतावताव बाहिरत्यस्स पुरच्छिमिले अद्भुमंडले समते भवति, ता तद्यायणगते चंदे पच्छत्यिमाते भागाते पविसमाणे बाहिरचउत्थस्स पच्छत्यिमिलस्स अद्भुमंडलस्स अद्भुसत्ताहिभागाइं सत्ताहिभागं च एकतीसधा छेता अद्भुरस भागाइं जाइं चंदे अप्यणो परस्स य चिणं पडिचरति, एतावताव बाहिरचउत्थपच्छत्यिमिले अद्भुमंडले समते भवद ।

एवं खलु चंदेण मासेण चंदे तेरस चउप्पन्नगाइं दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे परस्स चिणं पडिचरति, तेरस २ गाइं जाइं चंदे अप्यणो चिणं पडिचरति, दुवे ईतालीसगाइं अद्भुसत्ताहिभागाइं सत्ताहिभागं च एकतीसधा छेता अद्भुरस भागाइं जाइं चंदे अप्यणो परस्स य चिणं पडिचरति ।

अवराइं खलु दुवे तेरसगाइं जाइं चंदे केणइ अस्तामन्नगाइं सयमेव पविहिता २ चारं चरति, इच्छो घंडमासोऽभिगमणनेकखमण्युहिषियुहिअनवहितसंठाणसंठितीविज्ञप्तिहिपते लक्षी चंदे देवे २ आहितेति वदेजा ॥

बृ. 'ता चंदेण अद्भुतासेण'मित्यादि 'ता इति' पूर्ववत् चान्देण अद्भुतासेन प्रागुक्तस्वरूपेण चन्द्रः कति मण्डलानि घरति ?, भगवानाह—'ता चोदसे'त्यादि चतुर्दश सचतुर्भागमण्डलानि—पञ्चदशस्य चतुर्भागसहितानि मण्डलानि घरति, एकं च चतुर्विंशतशतभागं मण्डलस्य, किमुक्तं भवति ?—परिपूर्णानि चतुर्दश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्भागं—चतुर्विंशत्यधिकशतसल्कक्षिण्याद्भागप्रमाणमेकं च चतुर्विंशतशतभागं मण्डलस्य, सर्वसद्ब्यया द्वाविंशतं पञ्चदशस्य मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् चरतीति, कथमेतदयसीयते इति चेत्, उच्यते वैराशिकबलात्, तथाहि— यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन सप्तदश शतान्यष्टष्ट्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते तत एकेन पर्वणा किं लभ्यते ?, अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशिनुण्यते स च तावनेव जातः, तत्राधेन राशिना भागहरणं लघ्याश्चतुर्दश शेषास्तिष्ठन्ति द्वाविंशत् तत्र ऐद्यच्छेदकराश्योद्दिकेनापवर्तना क्रियते, तत इदमागच्छति—चतुर्दश मण्डलानि पञ्चदशस्य मण्डलस्य षोडश द्वाषट्यमागः । उक्तं चैतदन्यत्रापि—

॥ १ ॥ 'चोदस य मंडलाइ दिक्षहित्तिभाषा य सोलस हपिजा ।

मासद्वेण उद्गवई प्रतियमितं चरह खितं ॥'

'ता आइच्छेण'मित्यादि, आदित्येनाद्भुतासेन चन्द्रः कति मण्डलानि घरति ?, भगवानाह—'ता सोलसे'त्यादि, षोडश मण्डलानि घरति, षोडशमण्डलचारी च तदा अपरे खलु द्वे अष्टके—चतुर्विंशत्यधिकशतसल्कभागाद्यक्षमाणे ये केनाप्यसामान्ये—केनाप्यनाचीर्णपूर्वे चन्द्रः स्वयमेव प्रविश्य चारं चरति । 'क्यराइं खलु'दुवे इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—इमाइं खलु'एते खलु द्वे अष्टके ये केनाप्यनाचीर्णपूर्वे चन्द्रः स्वयमेव प्रविश्य चारं चरति, तद्यथा—सर्वाभ्यन्तरामण्डलाद्वहि— निष्कामयेवामायास्यान्ते एकमष्टकं केनाप्यनाचीर्ण चन्द्रः प्रविश्य चारं चरति, सर्वबाह्यात् मण्डला-दभ्यन्तरं प्रविश्येय पौर्णमास्यन्ते द्वितीयमष्टकं केनाप्यनाचीर्णचन्द्रः प्रविश्य चारं चरति, 'एयाइं खलु दुवे अहुगाइं'इत्यादि उपरंहारवाक्यं सुगमं, इह परमार्थतो द्वौ घन्त्रौ एकेन चान्देणाद्भुतासेन चतुर्दश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य द्वाविंशतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् प्रमणेन पूरयतः परं लोकरूद्या व्यक्तिभेदमनपेक्ष्य जातिभेदमेव केवलमात्रित्य चन्द्रश्चतुर्दश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य द्वाविंशतं चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् चरतीत्युदत्तं ।

अधुना एकचन्द्रपा एकस्मिन्नयने कति अद्भुतमण्डलानि दक्षिणभागे कत्युत्तरभागे प्रभ्या पूरयतीति प्रतिपिपादयिषुर्भगवानाह—'ता षडमायणाए चंदे'इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, प्रथमायनगते—प्रथममयनं प्रविष्टं चन्द्रे दक्षिणस्माद्भागादभ्यन्तरं प्रविशति सप्त अद्भुतमण्डलानि भवन्ति यानि चन्द्रो दक्षिणस्माद् भागादभ्यन्तरं प्रविशत्ताकम्य चारं चरति ।

'क्यराइं खलु'इत्यादि, प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—'इमाइं खलु'इत्यादि, इमानि खलु सप्ताद्भुतमण्डलानि यानि चन्द्रो दक्षिणस्माद्भागादभ्यन्तरं प्रविशत्ताकम्य चारं चरति, तद्यथा— द्वितीयमद्भुतमण्डलभित्यादि, सुगमं, नवरमियमत्र भावना—सर्वबाह्ये पञ्चदशीमण्डले परिप्रमणेन पूरणमधिकृत्य परिपूर्णे पाश्चात्ययुगपरिसमाप्तिर्भवति, ततोऽपरसुगप्रथमायनप्रवृत्तौप्रथमेऽहोरात्रे

एकश्चन्द्रमा ददिणभागादभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयमण्डलमाक्रम्य चारं चरति, स च पाश्चात्ययुग-परिसमाप्तिदिवसे उत्तरस्यां दिशि चारं चरति—चारं चरित्वान् स वेदितव्यः ।

ततः स तस्मात् द्वितीयात् मण्डलात् शनैः शनैरभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयेऽहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि सर्वदाद्यान्मण्डलादभ्यन्तरं तृतीयमर्द्धमण्डलमाक्रम्य चारं चरति, तृतीये अहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि चतुर्थमर्द्धमण्डलं चतुर्थे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि पञ्चमर्द्धमण्डलं पञ्चमे अहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि षष्ठमर्द्धमण्डलं षष्ठे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि सप्तमर्द्धमण्डलं सप्तमे अहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि अष्टममर्द्धमण्डलमष्टमेऽहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि नवममर्द्धमण्डलं नवमे अहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि दशममर्द्धमण्डलं दशमे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि एकादशममर्द्धमण्डलमेकादशे अहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि द्वादशमर्द्धमण्डलं द्वादशे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि त्रयोदशमर्द्धमण्डलं त्रयोदशे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि चतुर्दशमर्द्धमण्डलं चतुर्दशे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि पञ्चदशस्यार्द्धमण्डलं त्रयोदशमर्द्धमण्डलं त्रयोदशमर्द्धमण्डलं चतुर्दशमर्द्धमण्डलं चतुर्दशे अहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि पञ्चदशस्यार्द्धमण्डलस्य त्रयोदशसप्तष्टिभागानाक्रम्य चारं चरति, एतावता च कालेन घन्दस्यायनं परिसमाप्तं । चन्द्रायनं हि नक्षत्रार्द्धमासप्रमाणं, तेन च नक्षत्रर्द्धमासेन चन्द्रचारे सामान्यतस्त्रयोदशमण्डलानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्तष्टिभागालभ्यन्ते, तथाहि—यदि चतुर्स्त्रिशदधिकेना-यनशतेन सप्तदश शतान्यष्टष्टिसहितानि मण्डलानां लभ्यन्ते तत एकेनायनेन किंलभामहे ?, राशिश्चत्रस्यापना अन्नान्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशिर्गुण्यते जातः स तावनेव ततस्तस्याद्येन राशिना चतुर्स्त्रिशदधिकशतरूपेण भागहरणं लब्ध्यास्त्रयोदश शेषास्तिष्ठन्ति पद्मविशति तत्र छेष्यच्छेदकराश्योद्दिकेनापवर्तना लब्ध्यास्त्रयोदश सप्तष्टिभागाइति, उक्तं च—

॥ १ ॥ “तेरस य मंडलाणि य तेरस सत्तद्विचेव भागा य ।

अयणेण घरइ सोमो नक्षत्रेणद्वामासेण ॥”

एतच्च सामान्यत उक्तं, विशेषचिन्तायां लेकस्य घन्द्रमसो युगस्य प्रथमे अयने यथोक्तेन प्रकारेण दक्षिणभागादभ्यन्तरं प्रवेशे द्वितीयादीन्येकान्तरितानि चतुर्दशपर्यन्तानि सप्तमर्द्धमण्डलानि लभ्यन्ते, उत्तरभागादभ्यन्तरप्रवेशे तृतीयादीन्येकान्तरितानि त्रयोदशपर्यन्तानि षष्ठे परिष्ठ-पर्णन्यर्द्धमण्डलानि सप्तमस्य तु पञ्चदशमण्डलगतस्यार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तष्टिभागाः, एतावता च यद्ब्रह्मति उत्तरभागादभ्यन्तरप्रवेशचिन्तायां ‘तईए अद्दमंडले’ इत्यादि सूत्रं तदपि भावितमेव, सश्रुति दक्षिणभागादभ्यन्तरप्रवेशे यानि सप्तार्द्धमण्डलान्युक्तानि तदुपसंहारमाह—

‘एयाइं’ इत्यादि सुगमं । अधुना तास्यैव घन्द्रमसप्ततस्मिन्नेव प्रथमेऽयने उत्तरभागादभ्यन्तर-प्रवेशे यावन्यर्द्धमण्डलानि भवन्ति तावन्ति विवक्षुराह—‘ता पद्मायणगए’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, प्रथमायनगते—युगस्यादी प्रथममयनं प्रविष्टे चन्द्रे उत्तरभागादभ्यन्तरं प्रविशति षष्ठे अर्द्धमण्डलानि भवन्ति सप्तमस्य चार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तष्टिभागा यानि चन्द्र उत्तर-भागादभ्यन्तरं प्रविशन् आक्रम्य चारं चरति ।

‘क्यराइं खलु’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं ‘इमाइं खलु’ इत्यादि निर्वचनसूत्रं एतद्व प्रारोद भावितं, ‘एयाइं खलु’ इत्यादि, निगमनवाक्यं निगदसिद्धं, ‘एतावता’ इत्यादि एतावता कालेन प्रथमे चन्द्रस्यायनं समाप्तं भवति, एतदपि प्रारभावितं, तदेवं पाश्चात्ययुगपरिसमाप्तिदिवसे

य उत्तरस्यां दिशि धारं चरतिवान् तस्याभिनवयुगपक्षे प्रथमेऽयने यावन्ति दक्षिणभागा-दभ्यन्तरप्रवेशोऽर्द्धमण्डलानि यावन्ति योत्तरभागादभ्यन्तरप्रवेशोऽर्द्धमण्डलानि तावन्ति साक्षातुकत्तानि, एतदनुसारेण द्वितीयस्यापि चन्द्रमसस्तस्मित्रेव प्रथमे चन्द्रायणेऽर्द्धमण्डलानि वक्तव्यानि, तानि धैवम्—स पाश्चत्ययुगपरिसमाप्तिचरमदिवसे दक्षिणदिग्भागे सर्वबाह्यमण्डले चारं घरित्वा अभिनवस्य युगस्य प्रथमेऽयने प्रथमेऽहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि द्वितीयमर्द्धमण्डलं प्रविश्य धारं चरति, द्वितीयेऽहोरात्रे दक्षिणस्यां दिशि सर्वबाह्यात् तृतीयमर्द्धमण्डलं प्रविश्य चारं घरित्वा अभिनवस्य युगस्य प्रथमेऽयने प्रथमेऽहोरात्रे उत्तरस्यां दिशि धतुर्यमर्द्धमण्डलमित्यादि प्रागुक्तानुसारेण सकलमपि वक्तव्यं, तदेवमस्य चन्द्रमसः प्रथमेऽयने उत्तरभागादभ्यन्तरप्रवेशचिन्तायां द्वितीयादीन्येकान्तरितानि धतुर्द्वशपर्यन्तानि सप्तार्द्धमण्डलानि भवन्ति, दक्षिणभागादभ्यन्तरप्रवेशचिन्तायां तृतीयादीन्येकान्तरितानि त्रयोदशपर्यन्तानि षट् अर्द्धमण्डलानि भवन्ति, पञ्चदशस्य धार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्ठिभागाः, एवं च सति यावान् चन्द्रस्यार्द्धमासस्तावान् नक्षत्रस्यार्द्धमासो न भवन्ति, किन्तु ततो न्यून इति सामर्थ्यात् प्रश्नव्यं, तथा याह-

‘ता नक्षत्रते’इत्यादि, यद्येवमेकस्मिन्नप्यनेनक्षत्रार्द्धमासरूपे सामान्यतश्चन्द्रमसस्त्रयोदशमण्डलानि चतुर्द्वशस्य च मण्डलस्य त्रयोदशसप्तषष्ठिभागाः ‘ता’ इति ततो नात्रोऽर्द्धमासश्चान्द्रोऽर्धमासो न भवति, चान्द्रोऽर्द्धमासे चतुर्द्वशानां मण्डलानां पञ्चदशस्य च मण्डलस्य ह्यात्रिंशतश्चतुर्विंशत्यधिकशतभागानां प्राप्यमाणत्वात्, इह नाक्षत्रोऽर्द्धमासश्चान्द्रोऽर्धमासो न भवतीत्युक्ती नाक्षत्रोऽर्द्धमासश्चान्द्रोऽर्धमासो न भवति, यस्तु चान्द्रोऽर्धमासः स कदाचित् नाक्षत्रोऽर्द्धमासः स्यात्, यथा ‘परमाणुप्रदेश’ इत्युक्ती परमाणुप्रदेश एव यस्तु अप्रदेशः स परमाणुपरिमाणस्य एव मुक्ते भगवान् गीतमो नाक्षत्रार्द्धमासश्चान्द्रार्द्धमासयोर्विशेषपरिज्ञानार्थमाह—

‘ता नक्षत्राओ अर्द्धमासाओ’इत्यादि, ‘ता’ इति पूर्ववत्, नाक्षत्रात् अर्द्धमासात् ते—तव भतेन भगवन्! चन्द्रश्चान्द्रेणार्द्धमासेन किमधिकं चरति?, भगवानाह—‘ता एग’मित्यादि, एकम-र्द्धमण्डलं द्वितीयस्य चार्द्धमण्डलस्य चतुरः सप्तषष्ठिभागानेकस्य च सप्तषष्ठिभागस्य एकत्रिंशदधा विभक्तस्य सल्कान् नव भागानधिकं चरति, कथमेतदवसीयते इति चेत्!, उच्यते, त्रैराशिकवलात्,

तथाहि—यदि चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन सप्तदश शतानि अष्टष्ट्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते तत एकेन पर्वणा किंलभामहे?, अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशिर्गुण्यते जातः स तावानेव तत आधेन चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण राशिना भागहरणं छेष्यच्छेदकराश्योश्चतुष्केनापवर्तना लब्धानि चतुर्द्वश मण्डलानि अर्द्धीच एकत्रिंशद् भागाः, एतस्मान्नक्षत्रार्द्धमासमध्यं क्षेत्रं त्रयोदशमण्डलानि एकस्य च मण्डलस्य त्रयोदशसप्तषष्ठिभागं शोध्यते, तत्र चतुर्द्वशमध्यस्त्रयोदश सप्तषष्ठिभागाः शोध्याः, तत्र सप्तषष्ठिरस्यभिगुणिता जातानि पञ्च शतानि षट्यत्रिंशदधिकानि एकत्रिंशता त्रयोदश गुणिता जातानि चत्वारि शतानि श्रुतराणि एतानि पञ्चभ्यः शतेभ्यः षट्यत्रिंशदधिकेभ्यः शोध्यन्ते स्थितं शेषं त्रयत्रिंशदधिकं शतं तत एतत् सप्तषष्ठिभागानयनार्थं सप्तषष्ठ्या गुण्यते जातानि नवाशीतिः शतान्येकादशाधिकानि छेदराशिर्मौल एकत्रिंशत् सासप्तषष्ठ्या गुण्यते जाते द्वेसहस्रेसप्तसप्तत्रिंशदधिके

तात्पर्यां भागो हियते लब्ध्या श्वस्यारः सप्तषष्ठिभागाः शेषाणि तिष्ठन्ति षट् शतानि त्युत्तरणि
ततश्छेष्यच्छेदकराश्योः सप्तषष्ठ्याऽपवर्त्तना जाता उपरि नव अद्यस्तादेकत्रिंशत् लब्ध्या एकस्य
षष्ठिभागस्य नव एकत्रिंशत्यच्छेदकृता भागाः, उक्तं च—

॥ १ ॥ “एगं च मंडलं मंडलस्स सप्तद्विभागा घटारि ।

नव येव चुण्णियातो इगतीसकएण छेण ॥”

इह भावनां कुर्वता मण्डलं मण्डलमिति यदुक्तं तत्समान्यतो ग्रन्थान्तरे या प्रसिद्धा भावना
लदुपरोयादवसेयं, परमार्थतः पुनरर्द्धमण्डलमवसातव्यं, ततो न कथित् सुक्रभावनिकयोर्विरोधः,
तदेवमेकघन्नाय अणवक्तव्यतोक्ता, सम्प्रति द्वितीयचन्द्रायणवक्तव्यताभिधीयते, तत्र यः प्रथमे
चन्द्रायणे दक्षिणभागादभ्यन्तरं प्रविशन् सप्तार्द्धमण्डलानि उत्तरभागादभ्यन्तरं प्रविशन् षट् अर्द्धम-
ण्डलानि सप्तमस्य चार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश सप्तषष्ठिभागान् चरितवान् तमधिकृत्य द्वितीयायनभावना
क्षियते, तत्रायनस्य भण्डनक्षेत्रपरिमाणं त्रयोदश अर्द्धमण्डलानि चतुर्द्वाशस्य चार्द्धमण्डलस्य त्रयोदश
सप्तषष्ठिभागाः, तत्र प्राक्तनमयनमुत्तरस्यां दिशि सर्वाभ्यन्तरे मण्डले त्रयोदश सप्तषष्ठिभागपर्वते
परिसमाप्तं, तदनन्तरं द्वितीयायनप्रयेशो चतुर्द्वाशता सप्तषष्ठिभागैः सर्वाभ्यन्तरं मण्डलं परिसमाप्य
ततो द्वितीये मण्डले चारं घरति, तत्र त्रयोदशभागपर्यन्ते एकमर्द्धमण्डलं द्वितीयस्यायनस्य परि-
समाप्तं, द्वितीयमर्द्धमण्डलमुत्तरस्यां सर्वाभ्यन्तरात् तीये अर्द्धमण्डले त्रयोदशभागपर्यन्ते तृतीय-
मर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि चतुर्थेर्द्धमण्डले चतुर्थमर्द्धमण्डलमुत्तरस्यां दिशि पञ्चमेर्द्धमण्डले
पञ्चममर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशिष्ठे अर्द्धमण्डले षष्ठमर्द्धमण्डलं उत्तरस्यां दिशि सप्तमेर्द्धमण्डले
सप्तममर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि अष्टमेर्द्धमण्डले षष्ठममर्द्धमण्डलं उत्तरस्यां दिशि नवमे
अर्द्धमण्डले नवममर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि द्वादशे अर्द्धमण्डले द्वादशमर्द्धमण्डलं उत्तरस्यां
दिशि त्रयोदशे अर्द्धमण्डले त्रयोदशमर्द्धमण्डलं दक्षिणस्यां दिशि चतुर्दशेर्द्धमण्डले चतुर्दश-
मर्द्धमण्डलं तद्य त्रयोदशभागपर्यन्ते परिसमाप्तं, तदनन्तरं त्रयोदश सप्तषष्ठिभागान् अन्यान् चरति,
एतावता द्वितीयमयनं परिसमाप्तं, चतुर्दशे च मण्डले सङ्क्रान्तः सन् प्रथमक्षणादूर्ध्वं सर्वबाह्य-
मण्डलाभिमुखं चारं चरति ।

ततः परमार्थतः कतिपयभागातिक्रमे पञ्चदश एव सर्वबाह्यमण्डले वेदितकव्यः,
तदेवमस्मिन्ब्रयने पूर्वभागेन द्वितीयादीन्येकान्तरितानि चतुर्दशपर्यन्तानि सप्तार्द्धमण्डलानि चीणानि,
पञ्चमभागे च तृतीयादीन्येकान्तरितानि त्रयोदशपर्यन्तानि षडर्द्धमण्डलानि, तत्र पूर्वभागे पञ्चिमभागे
वा यत् प्रतिमण्डं स्वयं चीणमन्यचीणं वा चरति तत्रिस्त्रयति—

‘ता दोश्यायणगए’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत् द्वितीयानगते घन्द्रे पौरस्त्यात् भागान्विष्कमति,
किमुक्तं भवति ?—पौरस्त्ये भागे चारं चरति, सप्त चतुर्द्वाशतानि भवन्ति यानि चन्द्रः परस्येति
तृतीयार्थे षष्ठी परेण सूर्यादिना चीणानि प्रतिचरति, सप्त च त्रयोदशकानि भवन्ति यानि घन्द्र
आत्मनैव चीणानि प्रतिचरति, इयमत्र भावना—मेरोः पूर्वस्यां दिशियो भागः स पूर्वभागो यथा परस्यां
दिशि स पञ्चिमभागः, तत्र पूर्वभागे सप्तस्यपि द्वितीयादिष्ठेकान्तरितेषु चतुर्दशपर्यन्तेषु सप्तषष्ठि-
भागप्रविभक्तेषु प्रत्येकं चतुर्द्वाशतं सप्तषष्ठिभागान् चन्द्रः परेण सूर्यादिना चीणान् प्रतिचरति,
त्रयोदश त्रयोदश सप्तषष्ठिभागान् स्वयं चीणानि निति ।

‘ता दोद्यायणगए’इत्यादि, तस्मिन्नेव चन्द्रमसि द्वितीयायनगते पश्चिमभागाश्रिष्टमति-पश्चिमभागे चारं चरति, षट् चतुःपञ्चाशत्कानि भवन्ति यानि चन्द्रः ‘परस्ते’ति परेण सूर्यदिना चीणनि प्रतिचरति, षट् ब्रयोदशकानि यानि चन्द्रः स्वयं चीणनि प्रतिचरति, अत्रापीयं भावना-पश्चिमे भागे षट्स्वपि तृतीयादिष्वेकान्तरितेषु ब्रयोदशपर्यन्तेषु अर्द्धमण्डलेषु सप्तषष्ठि-भागप्रविभक्तेषु प्रत्येकं चतुःपञ्चाशतं चतुःपञ्चाशतं सप्तषष्ठिभागान् परचीणन् चरति, ब्रयोदश सप्तषष्ठिभागान् स्वयं चीणनि ति, ‘अवराइ खलु दुष्पि’इत्यादि, अपरं खलु द्वै ब्रयोदशके तस्मिन्नेवने स्तो ये चन्द्रः केनाप्यनाचीणपूर्वे स्वयमेव प्रविश्य चारं चरति ।

‘कथराइ खलु’इत्यादि, प्रश्नसूत्रं सुगमं, ‘इमाइ खलु’इत्यादि निर्वचनवाक्यमेतद्, एतद्य प्रायो निदसिष्टम्, नवरमेकं यत् ब्रयोदशकं सर्वाभ्यन्तरे मण्डले तत् पाञ्चाल्यायनगतब्रयोदशकादूर्ध्वं वेदितव्यं, तस्यैव सम्बवास्य दत्त्वात्, द्वितीयं सर्ववाह्ये मण्डले तत्त्वं पर्यन्तवर्तिं प्रतिपत्तव्यं, ‘एयाइ खलु ताणि’इत्यादिनिगमनवाक्यं सुगमं, तदेवमेकं चन्द्रमसमधिकृत्य द्वितीयायनवक्तव्यतोक्ता, एतदनुसारेण च द्वितीयमपि चन्द्रमसमधिकृत्य द्वितीयायनवक्तव्यता भावनीया, पूर्वभागे षट् चतुःपञ्चाशत्कानि परचीणचरणीयानि षट् ब्रयोदशकानि स्वयं चीणप्रतिचरणीयानि ।

‘एतावता’इत्यादि, एतावता कालेन द्वितीयं चन्द्रायणं समाप्तं भवति, ‘ता नक्खते’त्यादि, यदेव द्वितीयमस्य यन्मेतावध्यमाणं ता इति-ततो नाक्षत्रो मासो न चान्द्रो मासो भवति नापि चान्द्रो मासो नाक्षत्रो मासः, सम्प्रति नक्षत्रमासात् कियता चन्द्रमासोऽधिक इति जिज्ञासुः प्रश्नं करोति—‘ता नक्खताओ मासाओ’इत्यादि, ता इति-तत्र नाक्षत्रात् मासात् चन्द्रः चन्द्रेण मासेन किमधिकं चरति ?, एवं प्रश्ने कृते भगवानाह—‘ता दो अर्द्धमण्डलाइ’इत्यादि, द्वे अर्द्धमण्डले तृतीयस्यार्द्धमण्डलस्यादौ सप्तषष्ठिभागान् एकं च सप्तषष्ठिभेदक्षिणिश्चाहि छिलातस्य सल्लानान्तरादश भागान् अधिकं चरति, एतद्य प्रामुक्तमेकायनेऽधिकमेकमण्डलमित्यादि द्विगुणं कृत्वा परिभावनीयं, सम्प्रति यावता चन्द्रमासः परिपूर्णो भवति तावन्मात्रतृतीयायनवक्तव्यतामाह—

‘ता तद्यायणगए चंदे’इत्यादि, इह द्वितीयायनपर्यन्ते चतुर्दशेऽर्द्धमण्डले षड्विंशति-सद्व्यसप्तषष्ठिभागमात्रमाक्रान्तं, तत्त्वं परमार्थतः पञ्चदशमर्द्धमण्डलं वेदितव्यं, वहु तदभिमुखं गतत्वात् तदनन्तरं नीलवत्पर्वतप्रदेशे साक्षात् पञ्चदशमर्द्धमण्डलं प्रविष्टस्तद्विष्टश्च प्रथमक्षणादूर्ध्वं सर्ववाह्यानन्तरावर्तनद्वितीयमण्डलाभिमुखं चरति, तदनन्तस्मिन्नेव सर्ववाह्यानन्तरेऽर्द्वावर्तने द्वितीयमण्डले चारं चरन् विवक्षितः, ततोऽधिकृतसूत्रोपनिषातः, तृतीयायनगते चन्द्रे पश्चिमे भागे प्रविशति बाह्यानन्तरस्यावधिभागवर्तिनः पाञ्चाल्यस्यार्द्धमण्डलस्य एकच्च ारिंशत् सप्तषष्ठिभागास्ते वर्तन्ते यान् चन्द्रः आत्मना परेण च चीणन् प्रतिचरति ब्रयोदश च सप्तषष्ठिभागास्ते यान् चन्द्रः परेणैव चीणन् प्रतिचरति अन्ये च ब्रयोदश सप्तषष्ठिभागास्ते यान् चन्द्रः स्वयं परेण च चीणन् प्रतिचरति, एतावता परिभ्रमणेन बाह्यानन्तरमवर्तनं पाञ्चाल्यमर्द्धमण्डलं परिसमाप्तं भवति, तदनन्तरं च तस्मिन्नेव तृतीयायनगते चन्द्रे पीरत्यभा प्रविशति सर्ववाह्यादवर्तनस्य तृतीयस्य पीरस्यार्द्धमण्डलस्य एकशत्वारिंशत् सप्तषष्ठिभागा यान् चन्द्र आत्मना परेण च चीणन् प्रतिचरति, ततः परमन्ये ते ब्रयोदश भागा यान् चन्द्रः परेणैव चीणन् प्रतिचरति, अन्ये च ते ब्रयोदश भागा यान् चन्द्र आत्मना परेण च चीणन् प्रतिचरति, एतावता सर्ववाह्यान्मण्डलादवर्तनं

तृतीयं पौरस्त्यमर्द्धमण्डलं परिसमाप्तं भवति, आत्मना परेण च चीणान् प्रतिचरति, एतावता सर्वबाह्यान्मण्डलादवाक्तनं तृतीयं पौरस्त्यमर्द्धमण्डलं परिसमाप्तं भवति, सप्तषष्ठेरपि भागानां परिपूर्णतया जातत्वात्, 'ता' इत्यादि, ततस्तस्मिन्नेव तृतीयायनगते चन्द्रे पश्चिमे भागे प्रविशति सर्व बाह्यान्मण्डलादवाक्तनस्य चतुर्थस्य पाश्चात्यस्यार्द्धमण्डलस्याद्यी सप्तषष्ठिभागा एकं च सप्तषष्ठिभागमेकत्रिंशद्वा छित्वा तस्य सत्का अष्टादश भागास्ते वर्तन्ते यान् चन्द्र आत्मना परेण च चीणान् प्रतिचरति, एतावता च परिभ्रमणेन चान्द्रो मासः परिपूर्णो जातः ।

सम्प्रति पूर्वोक्तमेव स्पर्यन् घन्द्रमासागतमुपसंहारमाह— 'एवं खलु चंदेण मासेण' मित्यादि, एवं—उक्तेन प्रकारेण खलु—निश्चितं चान्द्रेण मासेन यन्नेत्रयोदश चतुष्पञ्चाशत्कानि जातानि द्वे च त्रयोदशके यानि चन्द्रः परेणैव चीणानि प्रतिचरति, वर्तमानकालनिर्देशः सकलकालयुगस्य प्रथमे चान्द्रे मासे एवमेव द्रष्टव्यमिति ज्ञापनार्थः, तत्र त्रयोदशापि चतुष्पञ्चाशत्कानि द्वितीयेऽयने, तत्रापि सप्त चतुष्पञ्चाशत्कानि पूर्वभागे षट्पाश्चात्येभागे, येच द्वेत्रयोदशके ते द्वितीयस्यायनस्योपरि चन्द्रमासावधेरवाक् द्रष्टव्ये, तत्रैकं त्रयोदशकं सर्वबाह्यादवाक्तने द्वितीये पाश्चात्येऽर्द्धमण्डले द्वितीयं पौरस्त्ये तृतीयेऽर्द्धमण्डले, तथा 'तेरसे' त्वादि, त्रयोदश त्रयोदशकानि यानि चन्द्र आत्मनैव चीणानि प्रतिचरति, एतानि च सर्वाण्यपि द्वितीयेऽयने वेदितव्यानि, तत्रापि सप्त पूर्वभागे षट् पश्चिमभागे, तथा 'दुष्वे' इत्यादि, द्वे एकघत्वारिंशत्के द्वे च त्रयोदशके अष्टी सप्तषष्ठिभागा एकं च सप्तषष्ठिभागमेकत्रिंशद्वा छित्वा तस्य सत्का अष्टादश भागा यान्येतानि घन्द्र आत्मना परेण च चीणानि प्रतिचरति, तत्र एकेकघत्वारिंशत्कमेकं च त्रयोदशकं द्वितीयायनान्तरे सर्वबाह्यात् मण्डलादवाक्तने द्वितीये पाश्चात्येऽर्द्धमण्डले द्वितीयमेकघत्वारिंशत्कं द्वितीयं च त्रयोदशकं सर्वबाह्यात् मण्डलादवाक्तने तृतीये पौरस्त्ये शेषं पाश्चात्ये सर्वबाह्यादवाक्तने चतुर्थेऽर्द्धमण्डले,

अधुनोपसंहारमाह— 'इष्टेसा' इत्यादि, इत्येषा घन्द्रमसः संस्थितिरिति योगः, किंविशिष्टेत्याह— 'अभिगमन- निष्कमणवृद्धिं० अभिगमनं सर्वबाह्यान्मण्डलादम्बन्तरं प्रवेशनं, निष्कमणं—सर्वाभ्य-न्तातु मण्डलाद्विर्गमनं वृद्धि—चन्द्रमसः प्रकटताया उपचयोनिवृद्धि—यथोक्त-स्वरूपवृद्धयभावः, एताभिरन्वस्थितं—संस्थानं, अभिगमनिष्कमणे अधिकृत्यानवस्थानं वृद्धिनिवृद्धी अपेक्ष्य संस्थानं—आकारो यस्याः सा तथारूपा संस्थिति, तथा परिदृश्यमानचन्द्रविभान्स्यादिष्ठाता विकुर्वणद्विप्राप्तो रूपी—रूपवान् अत्रातिशयने मत्वर्थीयोऽतिशयरूपवान् चन्द्रो देव आख्यातो न तु परिदृश्यमानविभान्मात्रश्चन्द्रो देव इति वदेत् स्वशिष्येभ्यः ॥

प्राभृतं-१३ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता सूर्यग्राहसिदपात्रसुत्रे
त्रयोदशप्रामृतस्य मलयनिरिआश्चर्येण विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

प्राभृतं-१४

वृत्तदेवमुक्तं त्रयोदशं प्राभृतं, सम्प्रति चतुर्दशं वक्तव्यं, तस्य चायमध्याधिकारो यथा— 'कदा ज्योत्स्ना प्रभूता भवती' ति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मृ. (११०) ता कहा ते दोसिण बहू आहितेति वदेज्ञा ?, ता दोसिणापक्खे यं दोसिणा बहू आहितेति वदेज्ञा, ता कहं ते दोसिणापक्खे दोसिणा बहू आहितेतित वदेज्ञा ?, ता अंधकारपक्खे ओं दोसिणा बहू आहियाति वदेज्ञा, ता कहं ते अंधकारपक्खातो दोसिणापक्खे दोसिणा बहू आहिताति वदेज्ञा ? ता अंधकारपक्खातो ओं दोसिणापक्खे अयमाणे घंडे घत्तारि बायाले मुहुत्सते छतालीसं च बावड्हिभागे मुहुत्सस जाइं घंडे विरजति, तं०-

यदमाए पढमं भागं विदियाए विदियं भागं जाव पन्नरसीए पन्नरसं भागं, एवं खलु अंधकारपक्खातो दोसिणापक्खे दोसिणा बहू आहि- तातिवेज्ञा, ता केवतिया ओं दोसिणापक्खे दोसिणा बहू आहिताति वदेज्ञा ?, ता गरित्ता उक्तंवेज्ञा भग्ना ! तत गवाह हे अंधकारे बहू आहितेति वदेज्ञा ?, ता अंधयारपक्खे ओं बहू अंधकारे आहिताति वदेज्ञा, ता कहं ते अंधकारपक्खे अंधकारे बहू आहिताति वदेज्ञा ?, ता दोसिणापक्खातो अंध-कारपक्खे अंधकारे बहू आहितेति वदेज्ञा, ता कहं ते दोसिणापक्खातो अंधकारपक्खे अंधकारे बहू आहिताति वदेज्ञा ?

ता दोसिणापक्खातो ओं अंधकारपक्खे अयमाणे घंडे घत्तारि बायालीसं च बावड्हिभागे मुहुत्सस जाइं घंडे रजति, तं०-यदमाए पढमं भागं विदियाए विदियं भागं जाव पन्नरसीए पन्नरसं भागं, एवं खलु दोसिणापक्खातो अंधकारपक्खे अंधकारे बहू आहिताति वदेज्ञा, ता केवतिएण अंधकारपक्खे अंधकारे बहू आहियाति वदेज्ञा ? परित्ता असंखेज्ञा भग्ना

मृ. 'ता कया ते दोसिणा' इत्यादि, ता इति पूर्ववत् 'कदा' कस्मिन् काले भगवन् ! त्वया ज्योत्स्ना प्रभूता आख्याता इति वदेत् ?, भगवानाह- 'ता दोसिणे' त्यादि, ता इति पूर्ववत्, ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना बहुराख्याता इति वदेत्, 'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति प्रावृत्, कयं ? -केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया ज्योत्स्ना बहुराख्याता इति वदेत् ?, भगवानाह- 'ता अंधकारे' त्यादि, सुगमं, पुनरपि 'ता कहं ते' इत्यादि प्रश्नसूत्रं निर्गदसिद्धं, निर्वचनमाह-

'ता अंधकारपक्खातो' इत्यादि, सुगमं, पुनरपि 'ता कहं ते' इत्यादि प्रश्नसूत्रं, निर्वचनमाह- 'ता अंधकारपक्खाओ' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, अंधकारपक्षात् ज्योत्स्नापक्षमयमानश्चन्द्रश्चत्वारि मुहूर्तशतानि द्वाचत्वारिंशानि- द्विचत्वारिंशादिकानि षट्चत्वमरेशतं च द्वाषट्भागान् मुहूर्तसङ्ख्यागणितभावना प्राग्बल्कर्तव्या, कथमनावृतो भवतीत्यत आह- तघया- प्रथमार्या- प्रतिपलक्षणायां तिथी प्रथमं पञ्चदशं द्वाषट्भागसल्कभागचतुष्प्रमाणं यावदनावृतो भवति, द्वितीयस्यां तिथी द्वितीयं भग्नं यावत् एवं तावद् द्रष्टव्यं यावत्पञ्चदशयां पञ्चदशमपि भग्नं यावदनावृतो भवति, द्वितीयस्यां तिथी द्वितीयं भग्नं यावत् एवं तावद् द्रष्टव्यं यावत्पञ्चदशयां पञ्चदशमपि भग्नं यावदनावृतो भवति, सर्वात्मना राहुविग्रानेनानावृतो भवतीति भावः, उपसंहारमाह-

'एवं खलु' इत्यादि, तत एवं- उक्तेन प्रकारेण खलु- निश्चितमन्धकारपक्षात् ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना बहुराख्याता इति वदेत्, इयमत्र भावना- इह शुक्लपक्षे यथा प्रतिपद्मक्षणादारभ्य प्रतिमुहूर्त यावन्मात्रं यावन्मात्रं शनैः शनैश्चन्द्रः प्रकटो भवति तथा अंधकारपक्षे प्रतिपद्मक्षणादारभ्य प्रतिमुहूर्त तावन्मात्रं तावन्मात्रं शनैः शनैश्चन्द्र आवृत उपजायते, तत एवं सति यावत्येवान्धकारपक्षे ज्योत्स्ना तावत्येव शुक्लपक्षेऽपि प्राप्ता, परं शुक्लपक्षे या पञ्चदशयां ज्योत्स्ना साऽन्धकारपक्षादिकेति अंधकारपक्षात् शुक्लपक्षे ज्योत्स्ना प्रभूता आख्यातेति, 'ता कहं ते' इत्यादि,

ता इति पूर्ववत्, कियती ज्योत्स्नापक्षे ज्योत्स्ना आख्याता इति वदेत् ? , भगवानाह—परीत्तः—
परिमिताश्च असद्वयेया भागा निर्विभागाः । एवमन्थकारसूत्राण्यप्युक्तानुसारेण भावनीयानि,
नवरमन्थकारपक्षेऽमावास्यायां योऽन्थकारः स ज्योत्स्नापक्षादधिक इति ज्योत्स्नापक्षाद-
न्थकारपक्षेऽन्थकारः प्रभूत आख्यात इति वदेत् ॥

प्राभृतं—१४ समाप्तम्

प्राभृतं—१५

बृ. तदेवमुक्तं चतुर्दशं प्राभृतं, सम्राति पञ्चदशमारम्भते—तस्य चायमयाधिकारो यथा—‘कः
शीघ्रगतिर्भगवन् ! आख्यात’ इति तत्स्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मृ. (१११) ता कहं ते सिग्धगती वत्थु आहितेति वदेज्ञा ?, ता एतेसिणं चंदिमसूरियगह-
णनक्षत्रतारास्त्राणं चंदेहिंतो सूरे सिग्धगती सूरेहिंतो गहा सिग्धगती गहेहिंतो नक्षत्रा
सिग्धगती नक्षत्रेहिंतो तारा सिग्धगत, सव्यप्यगती वंदा सव्यसिग्धगती तारा ।

ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं चंदे केवतियाइं भागसताइं गच्छति ?, ता जं जं मंडलं उवसंकमिता
चारं चरति तस्स २ मंडलपरिक्खेवस्स सततरस अडसड्हिं भागसते गच्छति, मंडलं सततसहस्रेण
जड्हानउत्तीसतेहिं छेत्ता, ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं सूरिए केवतियाइं भागसयाइं गच्छति, ता जं जं
मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तस्स २ मंडलपरिक्खेवस्स अड्हारस तीसे भागसते गच्छति,
मंडल सततसहस्रेण जड्हानउत्तीसतेहिं छेत्ता । ता एगमेगेणं मुहुत्तेणं नक्षत्रे केवतियाइं भागसताइं
गच्छति ?, ता जं जं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति तस्स २ मंडलस्स परिक्खेवस्स अड्हारस
एतीसे भागसते गच्छति, मंडलं सततसहस्रेण अड्हानउत्तीसतेहिं छेत्ता ॥

बृ. ‘ता कहं ते’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कधं भगवन् ! त्वया चन्द्रसूर्यादिकं वस्तु शीघ्रगति
आख्यातं इति वदेत् ? भगवानाह—‘ता एएसिण’ मित्यादि, एतेषां—चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारकाणां
पञ्चानां मध्ये चन्द्रेभ्यः सुर्य शीघ्रगतयः, सुर्येभ्योऽपि ग्रहाः शीघ्रगतयो ग्रहेभ्योऽपि नक्षत्राणि
शीघ्रगतीनि नक्षत्रेभ्योऽपि ताराः शीघ्रगतयः, अत एवेतेषां पञ्चानां मध्ये सर्वात्मगतयश्चन्द्राः
उर्वशीघ्रगतयस्ताराः ।

एतस्यार्थस्य सविशेषपरिज्ञानाय प्रश्नं करोति—‘ता एगमेगेण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्,
एकेन मुहुर्लेन चन्द्रः किञ्चन्ति मण्डलस्य भागशतानि गच्छति ?, भगवानाह—‘ता जं ज’ मित्यादि,
पृथ्यत् मण्डलमुपसङ्क्रम्य चन्द्रशारं चरति तस्य तस्य मण्डलस्य सम्बन्धिनः परिक्षेपस्य—परिधे:
सततदश शतान्यष्ट्यष्ट्यधिकानि भागानां गच्छति, मण्डलं—मण्डलपरिक्षेपमेकेन शतसहस्रणाद्यन-
वस्या घ शर्तैश्चित्वा—विभज्य, इयमत्र भावनाइह प्रथमतश्चन्द्रमसो मण्डलकालो निरूपणीयः
तत्त्वन्तरं तदलुसारेण मुहूर्तगतिपरिमाणं परिभावनीयं, तत्र मण्डलकालनिरूपणार्थमिदं त्रैराशिकं—
पदि सततदशभिः शतैरप्यष्ट्यधिकैः सकलयुगवत्तिभिरर्द्धमण्डलैरप्यदश शतानि त्रिंशदधिकानि
रात्रिदिवानां लभ्यन्ते ततो द्वाभ्यामर्द्धमण्डलाभ्यां—

एकेन मण्डलेनेति भावः कति रात्रिन्दिवानि लभ्यन्ते ? अत्रात्म्येन राशिना द्विकलक्षणेन
पञ्चस्य राशेर्गुणनं, जातानि षट्ट्रिंशत्सहस्राणि षष्ठ्यधिकानि, तेषामाद्येन राशिना भागहरणं,

लब्धे द्वे रात्रिन्दिवे, शेषं तिष्ठति चतुर्विंशत्यधिकं शतं, तत्रैकैकस्मिन् रात्रिन्दिवे त्रिंशमुहूर्ता इति तस्य त्रिंशता गुणने जातानि सप्तत्रिंशच्छतानि विंशत्यधिकानि, तेषां सप्तदशभिः शतैरात्मात्यधिकैः पापो द्वी लक्ष्मी है मुहूर्ती, ततः शेषन्तेवाशिष्ठेदकराश्योरष्टकेनापवर्तना जातश्छेष्यो राशिस्त्रयोविंशतिष्ठेदक-राशिर्द्वेशते एकविंशत्यधिके, आगतं मुहूर्तस्यैकविंशत्यधिकशतद्वयभागास्त्रयोविंशति ।

एतावता कालेन द्वे अद्भुमण्डले परिपूर्णे चरति, किमुक्तं भवति ?—तावता कालेन परिपूर्णमिकं भण्डलं चन्द्रश्चरति, तदेवं भण्डलकालपरिज्ञानं कृतं, साम्रात्मेतदनुसारेण मुहूर्तगतिपरिमाणं द्विन्यते—तत्र ये द्वे रात्रिन्दिवे ते मुहूर्तकरणार्थं त्रिंशता गुणवेते, जाताः पृष्ठमुहूर्ताः, तत उपरितनी द्वी मुहूर्तीं प्रक्षिप्तीं जाता द्वाषष्ठिः, एषा सवर्णनार्थैङ्गाम्यां शताभ्याम-कविंशत्यधिकाभ्यां गुण्यते गुणवित्वा चोपरितनात्रयोविंशतिष्ठिप्ते जातानि त्रयोदश सहस्राणि सप्तशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि, एतत् एकमण्डलकालगतमुहूर्तसल्लैकविंशत्यधि-कशतद्वयभागानां परिमाणं ।

ततस्त्रैराशिककम्भाविसरो—यदि त्रयोदशभिः सहस्रैः सप्तभिः शतैः पञ्चविंशत्यधिकैरेकविंशत्यधिकशतद्वयभागानां भण्डलभागा एकं शतसहस्रमष्टानवति: शतानि लभ्यन्ते त एकेन मुहूर्तेन किं लभामहे ? इहाद्यो राशिमुहूर्त-गतैकविंशत्यधिकशतद्वयभागस्तपस्तः सवर्णनार्थमन्त्यो राशिरेककलक्षणो द्वाभ्यां शता-भ्यामेकविंशत्यधिकाभ्यां गुण्यते, जाते द्वे शते एकविंशत्यधिके, ताभ्यां मध्यो राशिगुण्यते, जाते द्वे कोट्यौ द्वित्यारिंशलक्षणाः पञ्चषष्ठिसहस्राण्यथी शतानि, तेषां त्रयोदशभिः सहस्रै सप्तभिः शतैः पञ्चविंशत्यधिकैर्भग्नो हियते लब्धानि सप्तदश शतानि अष्टषष्ठ्यधिकान, एतावतो भागान् यत्र तत्र वा मण्डले चन्द्रो मुहूर्तेन गच्छति ।

‘ता एगमेगेण’त्वादि, ता इति पूर्ववत्, एकैकेन मुहूर्तेन सूर्यकियन्ति भागशतानि गच्छति भगवानाह—‘ता जं ज’मित्यादि, यत् यत् मण्डलमुपसङ्क्रम्य सूर्यश्चारं चरति तस्य तस्य मण्डलसम्बन्धिनः परिक्षेपस्य—परिधेरादश भागशतानि त्रिंशदधिकानि गच्छति, मण्डलं शतसहस्राणाधानवत्या च शतैश्छित्वा, कथमेतदवसीयते इति चेत्, उच्यते, त्रैराशिकवलात्, तथाहि—यदि षष्ठ्या मुहूर्तैरेकं शतसहस्रमष्टानवति शतानि मण्डलभागानां लभ्यन्ते तत एकेन मुहूर्तेन कृति भागान् लभामहे ?, अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यस्य राशेगुणनं जातः स तावानेव, ‘एकेन गुणितं तदेव भवती’ति वचनात्, ततस्तस्यादेन राशिना पृष्ठलक्षणेन भागो हियते, लब्धान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि, एतावतो भागान् मण्डलस्य सूर्यएकैकेन मुहूर्तेन गच्छति ।

‘ता एगमेगेण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एकैकेन मुहूर्तेन कियतो भागान् मण्डलस्य नक्षत्रं गच्छति ?, भगवानाह—‘ता जं ज’मित्यादि, यत् यत् आत्मीयमाकालप्रतिनियतं मण्डलमुपसङ्क्रम्य चारं चरति तस्य तस्यात्मीयस्य मण्डलस्य सप्तन्यिनः परिक्षेपस्य—परिधेरादश भागशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि गच्छति, मण्डलं शतसहस्रेणाधानवत्या च शतैश्छित्वा, इहापि प्रथमतो मण्डलकालो निरूपणीयः यतस्तदनुसारैणैव मुहूर्ततगतिपरमाणभावना, तत्र मण्डलकालप्रमाण-चिन्तायामिदं त्रैराशिकं—वघ्यदशभिः शतैः पञ्चत्रिंशदधिकैः सकलयुगभाविभिरुद्धमण्डलैरादश शतानि त्रिंशदधिकानि रात्रिन्दिवानां लभ्यन्ते ततो द्वाभ्यामर्द्धमण्डलाभ्यां एकैकेन परिपूर्णेन मण्डलेनेति भावः किं लभामहे ? अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेगुणनं जातानि पद्मत्रिंशच्छतानि

अन्तर्विशेषाद्यधिकानि ततः आदेन राशिना ॥ आगत्य एवं लब्ध्यमेकं रात्रिन्दिवं शेषाणि तिथिन्यद्यादश शतानि सप्तविंशत्यधिकानि, ततो मुहूर्तान्यनार्थमेतानि त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि चतः पञ्चाशत्सहस्राणि सप्तशतानि पञ्चाशत्यधिकानि, तेषामद्यादशभिः शतैः पञ्चत्रिंशद्यधिकभग्निहृते लब्ध्या एकोनत्रिंश-मुहूर्ताः,

ततः शेषच्छेद्य छेदकराश्योः पञ्चकेनापवर्तना जात उपरितनो राशि त्रीणि शतानि सप्तोत्तराणि छेदकराशिस्त्रीणि शतानि सप्तषट्यधिकानि, तत आगतमेकं रात्रिन्दिवमेकस्य च सप्तत्रिंशिवस्य एकोनत्रिंशन्मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तषट्यधिकत्रिंशतभागानां त्रीणि शतानि सप्तोत्तराणि इदानी-मेतदनुसारेण मुहूर्तगतिपरिमाणं चिन्त्यते, तत्र रात्रिन्दिवे त्रिंशन्मुहूर्ताः तेषु उपरितना एकोन-त्रिंशन्मुहूर्ताः प्रक्षिप्यन्ते जाता एकोनषष्ठिमुहूर्तानां, ततः सा सवर्णनार्थं त्रिभिः शतैः सप्तष-एवधिकैर्गुण्यते, गुणयित्वा घोपरितनानि त्रीणि शतानि सप्तोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते।

-जातान्येकविंशति सहस्राणि नव शतानि षष्ठ्यधिकानि, ततस्त्रैराशिकं-यदि मुहूर्तगतसप्तषट्यधिकत्रिंशतभागानामेकविंशत्या सहस्रैर्नवभिः शतैः पञ्चपद्धिकैरेकं शतसहस्रमध्यानवति शतानि मण्डलभागानां लभ्यते तत एकेन मुहूर्तेन किं लभामहे ? अत्राद्यो राशिमुहूर्तगतसप्तषट्यधिकत्रिंशतभागलपस्ततोऽन्त्योऽपि राशिस्त्रभिः शतैः सप्तषट्यधिकैर्गुण्यते जातानि त्रीण्येव शतानि सप्तषट्यधिकानि, तैर्भव्यो राशिर्गुण्यते जाताश्चत्तसः कोद्यो द्वे लक्षे पण्डवति सहस्राणि षष्ठ् शतानि तेषामादेन राशिना एकविंशति सहस्राणि नव शतानि षष्ठ्यधिकानीत्येवं लब्ध्यान्यद्यादश शतानि पञ्चत्रिंशद्यधिकानि एतावतो भागान्नक्षत्रं प्रतिमुहूर्तं गच्छति ।

तदेवं यतश्चन्द्रो यत्र तत्र वा मण्डले एकंकेन मुहूर्तेन मण्डलपरिक्षेपस्य सप्तदश शतानि अष्टषट्यधिकानि भागानां गच्छति सूर्योऽस्यादश शतानि त्रिंशद्यधिकानि नक्षत्रमध्यादश शतानि पञ्चत्रिंशद्यधिकानि ततश्चन्द्रेभ्य-शीघ्रगतयः सूर्या सूर्येभ्यः शीघ्रगतीनि नक्षत्राणि, ग्रहस्तु वक्रानुव-क्रादिगतिभावतोऽनियतगतिप्रस्थानास्ततो न तेषामुक्तप्रकारेण गतिप्रमाणप्रलपणा कृता, उक्तं च-

॥ १ ॥

“चंदेहि सिंघयरा सूरा सूरेहि होति नक्षत्रा ।

अनियतगद्यपत्याणा हवंति सेसा गहा सब्वे ॥

॥ २ ॥

अद्वारस पण्तीसे भागसए गच्छई मुहुर्तेण ।

नक्षत्रसं चंदो पुण सप्तरस सए ऽ अडसहृ ॥

॥ ३ ॥

अद्वारस भागसए तीसे गच्छइ रवी मुहुर्तेण ।

नक्षत्रसीमछेदो सो चेव इहंपि नायव्वो ॥

इदं गाथात्रयमपि सुगमं, नवरं नक्षत्रसीमाछेदः स एव अत्रापि ज्ञातव्य इति किमुक्तं भवति ?—अत्रापि मण्डलमेकेन शतसहस्राणाद्यानवत्या च शतैः प्रविभक्तव्यमिति ॥ सम्प्रल्यु-क्तस्वरूपमेचन्द्रसूर्यनक्षत्राणां परस्परं मण्डलभागविषयं विशेषं निर्द्वारयति—

मू. (११२) ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं सूरे गतिसमावण्णे भवति, से णं गतिमाताए केवतियं विसेसेति ?, बावद्विभागे विसेसेति, ता जया णं चंदं गतिसमावण्णं नक्षत्रते गतिसमावण्णे वइसेणं गतिमाताए केवतियं विसेसेद ?, ता सत्तद्विभागे विसेसेति । ता जया णं सूरं गतिसमावण्णं नक्षत्रते गतिसमावण्णे भवति से णं गतिमाताए केवतियं विसेसेति ?, ता पंच भागे विसेसेति,

ता जता णं चंदं गतिसमावण्णं अभीयीनक्खते णं गतिसमावण्णे पुरच्छिमाते भागाते समासादेति, पुरच्छिमाते भागाते समासादेता नक्षुहृते सत्तावीसं च सत्तहिभागे मुहूर्तस्त चंदेण सद्धिं जोएति, जोअं जोएता जोयं अनुपरियद्वति, जोअं २ ता विष्पजहति विगतेजोई यावि भवति ।

ता जता णं चंदं गतिसमावण्णं सबणे नक्खते गतिसमावण्णे पुरच्छमिमाति भागादे समासादेति, पुरच्छिमाते भागाते समासादेता तीसं मुहूते धंदेण सद्धिं जोअं जोएति २ जोयं अणुपरियद्वति जो० २ ता विष्पजहति विगतजोई यावि भवइ, एवं एएणं अभिलावेण नेतव्यं, पन्नरसमुहूर्ताइं तीसतिमुहूर्ताइं पण्यालीसमुहूर्ताइं भणित० जाव उत्तरासाढा । ता जता णं चंदं गतिसमावण्णं गहे गतिसमावण्णे पुरच्छिमाते भागाते समासादेति पुर० २ ता चंदेण सद्धिं जोगं जुंजति २ ता जोगा अणुपरियद्वति ४ ता विष्पजङ्गतिं विगतजोई धाकि भवति ।

ता जया णं सूरं गतिसमावण्णं अभीयीनक्खते गतिसमावन्ने पुरच्छिमाते भागाते समासादेति, पुर० २ ता वत्तारि अहोरते छद्ममुहूर्ते सुरेण सद्धिं जोयं जोएति २ जोयं अनुपरियद्वति २ ता विजेति विगतजोगी यावि भवति । एवं अहोरत्ता छ एकवीसं मुहूर्ता य तेरस अहोरत्ता बारस मुहूर्ता य वीसं अहोरत्ता तिन्नि मुहूर्ता य सव्वे भणितव्या जाव जता णं सूरं गतिसमावण्णं उत्तरासाढा नक्खते गतिसमावण्णे गतिसमावण्णे पुरच्छिमाते भागाते समासादेति, पु० २ ता वीसं अहोरते तिन्नि य मुहूर्ते सुरेण सद्धिं जोयं जोएति जो० २ ता जोयं अणुपरियद्वति जो० २ ता विजेति विजहति विष्पजहति विगत जोगी यावि भवति, ता जता णं सूरं गतिसमावण्णं नक्खते (गहे) गतिसमावण्णे पुरच्छिमाते भागाते समासादेति, पु० २ ता सुरेण सद्धिं जोयं जुंजति २ ता जोयं अणुपरियद्वति २ ता जाव विजेति विगतजगी यावि भवति ।

बृ. 'ता जया ण'मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, यदा णमिति वाक्यालङ्करे चन्दं गतिसमाप्त्रमपेक्ष्य सूर्यो गतिसमाप्त्वा विवक्षितो भवति, किमुक्तं भवति? -प्रतिमुहूर्तं धन्द्रगति-मपेक्ष्य सूर्यगतिश्चिन्त्यते तदा सूर्यो गतिमात्रया—एकमुहूर्तगतपरिमाणेन कियतो भागान् विशेषयति?, एकेन मुहूर्तेन चन्द्राक्रमितेभ्यो भागेभ्यः कियतोऽधिकतरान् भागान् सूर्यआक्रमतीति भावः, भगवानाह—द्वाषष्टिभागान् विशेषयति, तथाहि—चन्द्र एकेन मुहूर्तेन सप्तदश भागशतान्यष्ट-षष्ठ्यधिकानि गच्छति सूर्योऽष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि ततो भवति द्वाषष्टिभागकृतः परस्परं विशेषः।

'ता जया ण'मित्यादि, ता इति प्राग्वत्, यदा चन्दं गतिसमाप्त्रमपेक्ष्य नक्षत्रं गतिसमाप्त्वं विवक्षितं भवति तदा नक्षत्रं गतिमात्रया—एकमुहूर्तगतपरिमाणेन कियन्तं विशेषयति?, चन्द्राक्रमितेभ्यो भागेभ्यः कियतो भागानधिकान् आक्रमतीति भावः, भगवानाह—सप्तष्टिभागान् नक्षत्रं ह्येकेन मुहूर्तेनाष्टादश भागशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि गच्छति चन्द्रस्तु सप्तदश भागशतानि अष्टषष्ठ्यधिकानि ततो उपपद्यते सप्तष्टिभागकृतो विशेषः, 'ता जया ण'मित्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वद् भावनीयं, भगवानाह—

'ता पंचे'त्यादि, पञ्च भागान् विशेषयति—सूर्यक्रान्तभागेभ्यो नक्षत्राक्रन्तभागानां पञ्चमि-रधिकत्वात्, तथाहि—सर्व एकेन मुहूर्तेनाष्टादश भागशतानि त्रिंशदधिकानि गच्छति नक्षत्रमष्टादश भागशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि ततो भवति परस्परं पञ्चभागकृतो विशेषः, 'ता जया ण'मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, यदा णमिति वाक्यालङ्करे धन्दं गतिसमाप्त्रमपेक्ष्यमिति नक्षत्रं गतिसमाप्त्वं

भवति तदा पौरस्त्याद् भागात् प्रथमतोऽभिजिन्नक्षत्रं चन्द्रमसं समासादयति एतद्व प्रागेव भावितं समासाध च नव मुहूर्तान् दशमस्य च मुहूर्तस्य सप्तविशतिं सप्तषष्ठिभागान् चन्द्रेण सार्द्धं योगं युनक्ति—करोति, एतदपि प्रागेव भावितं, एवंप्रमाणं कालं योगं युक्त्वा पर्यन्तसमये योगम-नुपरिवर्तयति, श्रवणनक्षत्रस्य योगं समर्पयतीति भावः, योगं च परावर्त्य स्वेन सह योगं विजहाति, किं बहुना ?, विगतयोगी चापि भवति ।

‘ता जयाण’मित्यादि, ता इति प्राग्वत्, यदा चन्द्रं गतिसमाप्न्नमपेक्ष्य श्रवणनक्षत्रं गतिसमा-पन्नं भवति तदा तत् श्रवणनक्षत्रं प्रथमतः पौरस्त्याद् भागात्—पूर्वेण भागेन चन्द्रमसं समासादयति, समासाध चन्द्रेण सार्द्धं त्रिंशतं मुहूर्तान् यावत् योगं युनक्ति, एवंप्रमाणं च कालं यावत् योगं युक्त्वा पर्यन्तसमये योगमनुपरिवर्तयति, धनिष्ठानक्षत्रस्य योगं समर्पयितुमारभते इत्यर्थः, योगम-नुपरिवर्त्य च स्वेन सह योगं विप्रजहाति, किं बहुना ?, विगतयोगी चापि भवति ।

‘एव’मित्यादि एवमुक्तेन प्रकारेण एतेनानन्तरोपदर्शितेनाभिलापेन यानि पञ्चदश मुहूर्तानि शतमिषगप्रभृतीनि नक्षत्राणि यानि त्रिंशमुहूर्तानि धनिष्ठाप्रभृतीनि यानि शपञ्चत्वारिंशमुहूर्तानि उत्तरभद्रपदादीनि तानि सर्वाधिद्यि क्रमेण तावद् भागेन यावदुत्तराषाढ़ा, रात्राभिलापः सुगमत्वात् स्वयं भावनीयो ग्रन्थगीरवभयात् नाख्यायते इति । सम्प्रति ग्रहमधिकृत्य योगचिन्तां करोति—‘ता जयाण’मित्यादि ता इति पूर्ववत् यदाणमिति याक्यालङ्करे चन्द्रं गतिसमाप्न्नमपेक्ष्य ग्रहो गतिसमाप्न्नो भवति तदा स ग्रहः पौरस्त्याद् भागात्—पूर्वेण भागेन प्रथमतश्चन्द्रमसं समासादयति समासाध च यथासम्बवं योगं युनक्ति, यथासम्बवं योगं युक्त्वा पर्यन्तसमये यथासम्बवं योगम-नुपरिवर्तयति, यथासम्बवमन्यस्य ग्रहस्य योगं समर्पयितुमारभते इति भावः, योगमनुवर्त्य च स्वेन सह योगं विप्रजहाति, किं बहुना ?, विगतयोगी चापि भवति ।

अधुना सूर्येण सह नक्षत्रस्य योगचिन्तां करोति—‘ता जयाण’मित्यादि, ता इति प्राग्वत्, यदा सूर्यं गतिसमाप्न्नमपेक्ष्याभिजिन्नक्षत्रं गतिसमाप्न्नं भवति तदभिजिन्नक्षत्रं प्रथमतः पौरस्त्याद् भागात् सूर्यं समासादयति समासाध चतुरः परिपूर्णान् अहोरात्रान् पञ्चमस्य चाहोरात्रस्य षड् मुहूर्तान् यावत् सूर्येण सह योगं युनक्ति, एवंप्रमाणं च कालं यावत् योगं युक्त्वा पर्यन्तसमये योगमनुपरिवर्तयति, श्रवणनक्षत्रस्य योगं समर्पयितुमारभते इति भावः, अनुपरिवर्त्य च स्वेन सह योगं विप्रजहाति विप्रजहाति, किं बहुना ?, विगतयोगी चापि भवति ।

‘एव’मित्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण पञ्चदशमुहूर्तानां शतमिषकप्रभृतीनां षट् अहोरात्राः सप्तमस्य अहोरात्रस्य एकविंशतिमुहूर्तः त्रिंशमुहूर्तानां श्रवणादीनां त्रयोदश अहोरात्राश्चतुर्दशस्य अहोरात्रस्य द्वादश मुहूर्तः पञ्चत्वारिंशमुहूर्तानामुत्तरभद्रपदादीनां विंशतिरहोरात्रा एकविंशति-तमस्य चारोहात्रस्य त्रयो मुहूर्ताः क्रमेण सर्वे तावद् भणितव्याः यावदुत्तराषाढ़ानक्षत्रं, तत्रोत्तराषाढ़ानक्षत्रं गतमभिलापं साक्षादर्शयति—‘ता जयाण’मित्यादि, सुगमं, एतदनुसारेण शेषा अप्यालापाः स्वयं वक्तव्याः, सुगमत्वात् नोपदर्शन्ते ।

सम्प्रति सूर्येण सह ग्रहस्य योगचिन्तां करोति—‘ता जयाण’मित्यादि सुगमं ॥ अधुना चन्द्रादयो नक्षत्रेण मासेन कर्ति मण्डलानि चरन्तीत्येतत्रिसूपयितुकाम आह—

मू. (११३) ता नक्षत्रतेण मासेण चंदे कर्ति मण्डलाइ वरति ?, ता तेरस मण्डलाइ चरति,

तेरस य सत्तद्विभागे मंडलस्स, ता नक्खतेण मासेण सूरे कति मंडलाइ चरति ?, तेरस मंडलाइ चरति, चोत्तालीसं च सत्तद्विभागे मंडलस्स, ता नक्खतेण मासेण नक्खते कति मंडलाइ चरति ता तेरस मंडलाइ चरति अङ्गसीतालीसं च सत्तद्विभागे मंडलस्स ।

-ता चंदेण मासेण चंदे कति मंडलाइ चरति, चोहस चउभागाइ मंडलाइ चरति एगं च चउव्वीससतं भागं मंडलस्स, ता चंदेण मासेण सूरे कति मंडलाइ चरति ?, ता पन्नरस चउभागूणाइ मंडलाइ चरति, एगं च दुर्दीसापश्चां मंडलस्स । ता चंदेण मासेण नक्खते कति मंडलाइ चरति ?, ता पन्नरस चउभागूणाइ मंडलाइ चरति छष्ठ चउव्वीससतभागे मंडलस्स, ता उडुणा मासेण चंदे कति मंडलाइ चरति ?, ता चोहस मंडलाइ चरति तीसं च एगद्विभागे मंडलस्स, ता उडुणा मासेण सूरे कति मंडलाइ चरति ?, ता पन्नरस मंडलाइ चरति, ता उडुणा मासेण नक्खते कति मंडलाइ चरति ?, ता पन्नरस मंडलाइ घरति पंच य बावीससतभागे मंडलस्स ।

ता आदिष्ठेण मासेण चंदे कति मंडलाइ चरति ?, ता चोहस मंडलाइ चरति, एकारस भागे मंडलस्स, ता आदिष्ठेण मासेण सूरे कति मंडलाइ चरति ?, ता पन्नरस चउभागाहिगाइ मंडलाइ चरति, ता आदिष्ठेण मासेण नक्खते कति मंडलाइ चरति ?, ता पन्नरस चउभागाहिगाइ मंडलाइ चरति पंचतीसं च चउव्वीससतभागमंडलाइ चरति ।

ता अभिवह्निएण मासेण चंदे कति मंडलाइ चरति ?, ता पन्नरस मंडलाइ तेसीतिं छलसीय-सतभागे मंडलस्स, ता अभिवह्नितेण मासेण सूरे कति मंडलाइ चरति ?, ता सोलस मंडलाइ चरति तिहिं भागेहिं ऊणगाइ दोहिं अङ्गालेहिं सएहिं मंडलं छिता ।

अभिवह्नितेण मासेण नक्खते कति मंडलाइ चरति ?, ता सोलस मंडलाइ चरति सीतालीसएहिं भागेहिं अहियाइ चोहसहिं अङ्गासीएहिं मंडलं छेता

बृ. 'ता नक्खते ण'मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, नक्षत्रेण मासेन घन्दः कति मण्डलानि चरति, एवं गीतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—'तेरसे'त्यादि, त्रयोदश मण्डलानि चतुर्दशस्य मण्डलस्य त्रयोदश सप्तषट्ठिभागान्, कथमेतदवसीयते इति धेतु, उच्यते, त्रैराशिकबलात्, तथाहि—यदि सप्तषट्ठ्या नक्षत्रमासैरष्टी शतानि तुरशीत्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते तत एकेन नक्षत्रमासेन किं लभामहे ? अत्रान्त्येन राशिना गुणनं जातः स तावानेव तस्य सप्तषट्ठ्या भागहरणं लब्ध्यानि त्रयोदश मण्डलानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य त्रयोदश सप्त-षट्ठिभागाः 'ता नक्खते॒ण'मित्यादि सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—

'ता तेरसे'त्यादि, त्रयोदश मण्डलानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य यतुश्चत्वारिंशतं सप्तषट्ठिभागान्, तथाहि—यदि सप्तषट्ठ्या नाक्षत्रैर्मसैरथदश शतानि पञ्चदशोत्तराणि मण्डलानां सूर्यस्य लभ्यन्ते तत एकेन नक्षत्रेण मासेन कति मण्डलानि लभामहे ? अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेऽरुणं तत आद्येन राशिना भगवानो लब्ध्यानि त्रयोदश मण्डलानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषट्ठिभागाः 'ता नक्खते॒त्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—'ता तेरसे'त्यादि, त्रयोदश मण्डलानि चतुर्दशस्य च मण्डलस्य- अर्द्धसप्तचत्वारिंशत्-सार्वषट्चत्वारिंशतं सप्तषट्ठिभागान् चरति, तथाहि—

यदि सप्तषट्ठ्या नाक्षत्रैर्मसैरथदश शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि अर्द्धमण्डलानि नक्षत्रस्य

लभ्यन्ते तत एकेन नाक्षत्रेण मासेन किं लभामहे ? अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेगुणं, तत आद्येन राशिना भागहारो लब्धानि सप्तविंशतिरद्वमण्डलानि अष्टविंशतितमस्य चार्द्वमण्डलस्य पद्मविंशतिसप्तसप्तष्टिभागाः ततो द्वाभ्यामद्वमण्डलाभ्यामेकं मण्डलमित्यस्य राशेरद्वकरणे लब्धानि च्छोदश मण्डलानि चतुर्द्वशस्य मण्डलस्य सर्वद्वः चतुर्चत्वारिंशतसप्तष्टिभागाः सप्तत्रिंशत्प्रमाणिकृत्य चन्द्रादीनां मण्डलनिरूपणां करोति— ‘ता चंद्रेण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, चान्द्रेण मासेन प्रागुक्तस्वरूपेण चन्द्रः कति मण्डलानि घरति ?, भगवानाह-

‘ता चोदसे’त्यादि, चतुर्द्वश सचतुर्भागमण्डलानि—चतुर्भागसहितानि मण्डलानि चरति एकं च चतुर्विंशतिमां मण्डलस्य, किमुक्तं भवति ?—परिपूर्णानि चतुर्द्वश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्भागं—चतुर्विंशत्यधिकशतसल्कमेकत्रिंशद्भागप्रमाणमेकं च चतुर्विंशत्यधिकशतस्य भागं—द्वात्रिंशतं पञ्चदशस्य मण्डलस्य चतुर्विंशत्यधिकशत भागान् चरति, तथाहि—यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेनाद्यै शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते ततो द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं लभामहे ? अत्रान्त्येन राशिना द्विकलक्षणेन मध्यराशेगुणं जातानि सप्तदशशतान्यष्टश्यधिकानि, तेषां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागहरणं, लब्धानि चतुर्द्वश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य द्वात्रिंशत चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः ‘ता चंद्रेण’ मित्यादि सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, ‘ता पञ्चरसे’त्यादि, पञ्चदश चतुर्भागन्यूनानि मण्डलानि चरति एकं च चतुर्विंशत्यधिकशतभागं मण्डलस्य, किमुक्तं भवति ?

—चतुर्द्वश परिपूर्णानि मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्विंशतिं चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् चरति, तथाहि—यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेन नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि मण्डलानां लभ्यन्ते ततो द्वाभ्यां किं लभामहे ?, अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेगुणं जातान्यष्टशतशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि, एतेषामाधेन राशिना चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन भागहरणं, लब्धानि चतुर्द्वश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य चतुर्विंशतिं चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः इति, ‘ता चंद्रेण’ मित्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—

‘ता पञ्चरसे’त्यादि, पञ्चदश मण्डलानि चतुर्भागन्यूनानि चरति षट् च च चतुर्विंशत्यधिकशतभागान् मण्डलस्य, किमुक्तं भवति ?—परिपूर्णानि चतुर्द्वश मण्डलानि चरति पञ्चदशस्य च मण्डलस्य नवनवतिं चतुर्विंशत्यधिकशतभागान्, तथाहि—यदि चतुर्विंशत्यधिकेन पर्वशतेनायादशशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि अर्द्धमण्डलानां लभ्यन्ते ततो द्वाभ्यां पर्वभ्यां किं लभामहे ? अत्रान्त्येन राशिना द्विकलक्षणेन मध्यराशेगुणं जातानि षट्त्रिंशत्तानि सप्तत्यधिकानि एतेषामाधेन राशिना चतुर्विंशत्यधिकशतरूपेण भाग-हरणं, लब्धा एकोनत्रिंशत् शेषा तिष्ठति चतुर्सप्तति, इदं चार्द्वमण्डलगतं परिमाणं, द्वाभ्यां चार्द्वमण्डलाभ्यामेकं परिपूर्ण मण्डलं ततोऽस्य राशेद्वेकेन भागहारो लब्धानि चतुर्द्वश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य नवनवतिं चतुर्विंशत्यधिकशतभागाः साम्रातं चतुर्मासमधिकृत्य चन्द्रादीनां मण्डलनिरूपणां करोति—

‘ता उत्तमासेण चंदे’इत्यादि, ऋतुमासेन—कर्ममासेन चन्द्रः कति मण्डलानि घरति ?, भगवानाह—‘ता चोदसे’त्यादि चतुर्द्वश मण्डलानि चरति पञ्चदशस्य मण्डलस्य त्रिंशतमेक-षष्ठिभागान्, तथाहि—यदि एकषष्ठ्या कर्ममासैरर्थी शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानां लभ्यन्ते

तत एकेन कर्ममासेन कि लभामहे ?, राशित्रयस्थापना अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशेर्गुणं जातः स तावानेव तस्य एकषष्ट्या भागहरणं लब्धानि परिपूर्णानि चतुर्दश मण्डलानि पञ्चदशस्य च मण्डलस्य त्रिंशदेकषणिभागः-

‘ता उउपासेण’ मित्यादि सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘ता पन्नरसे’त्यादि, पञ्चदश परिपूर्णानि मण्डलानि चरति, तथाहि—यदेकषष्ट्या कर्ममासैर्व शतानि पञ्चदशोत्तराणि सूर्यमण्डलनां लभ्यन्ते तत एकेन कर्ममासेन कि लभामहे ? अत्रा-न्त्येन राशिना मध्यराशेर्गुण्यते जातः स तावानेव तस्य एकषष्ट्या भागहरणं लब्धानि परिपूर्णानि पञ्चदश मण्डलानि, ‘ता उउपासेण’ मित्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘ता उउपासेण’त्यादि, पञ्चदश मण्डलानि चरति, पोडशस्य च मण्डलस्य पञ्च द्वाविंशशतभागान्, तथाहि—यदि द्वाविंशेन कर्ममासशतेनाध्यदश शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि मण्डलानां नक्षत्रस्य लभ्यन्ते तत एकेन कर्ममासेन कि लभामहे ? अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेर्गुणं जातः स तावानेव तस्याद्येन राशिना द्वाविंशत्यधिकशतरूपेण भागहरणं लब्धानि पञ्चदश मण्डलानि षोडशस्य च पञ्च द्वाविंशशतभागाः सप्तति सूर्यमासमधिकृत्य चन्द्रादीनां मण्डलानि निरूपयति—

‘ता आइच्छेण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, आदित्येन मासेन चन्द्रः कति मण्डलानि चरति भगवानाह—चतुर्दश मण्डलानि चरति पञ्चदशस्य च मण्डलस्य एकादश पञ्चभागान्, तथाहि—यदि षष्ट्या सूर्यमासैरर्थी शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानां चन्द्रस्य लभ्यन्ते तत एकेन सूर्यमासेन कि लभामहे ? अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेर्गुणं जातः स तावानेव तस्य षष्ट्या भागहरणं लब्धानि चतुर्दश मण्डलानि शेषास्तिष्ठन्ति चतुश्चत्वारिंशत् ततश्छेष्यच्छेदकराश्योश्चतुष्केनापवर्तना जत उपरितनो राशिरेकादशस्त्रपोऽधस्तनः पञ्चदशरूपः लब्धाः पञ्चदशमण्डलस्य एकादशभगाः ‘ता आइच्छेण’ मित्यादि सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह—पञ्चदश चतुर्भागाधिकानि मण्डलानि चरति, तथाहि—यदि षष्ट्या सूर्यासैर्व शतानि पञ्चदशोत्तराणि मण्डलानां सूर्यस्य लभ्यन्ते तत एकेन मासेन कि लभामहे ? अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशेर्गुणं जातः स तावानेव तस्य षष्ट्या भागहरणं लब्धानि पञ्चदश मण्डलानि षोडशस्य च षणिभागविभक्तस्य पञ्चदशभगात्मकश्चतुर्भागः ।

‘ता आइच्छेण’ मित्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम्, भगवानाह—‘ता पन्नरसे’त्यादि, पञ्चदश मण्डलानि चतुर्भागाधिकानि पञ्चत्रिंशतं विंशत्यधिकशतभागान् भण्डलस्य धरति, किमुक्तं भवति ?—षोडशस्य च मण्डलस्य पञ्चत्रिंशतं विंशत्यधिकशतभागान् चरति, तथाहि—यदि विशेन सूर्यमासशतेनाधादश शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि मण्डलानां नक्षत्रस्य लभ्यन्ते तत एकेन सूर्यमासेन कि लभ्यते ? अत्रान्त्येन राशिना मध्य-राशिगुणितो जातस्त्रवानेव तस्य विंशत्यधिकेन शतेन भागहरणं लब्धानि पञ्चदश मण्डलानि पञ्चत्रिंशत्वा विंशत्यधिकशतभागाः षोडशस्य अधुना अभिवर्द्धितमासमधिकृत्य चन्द्रादीनां मण्डलानि निरूपयश्चाह—

‘ता अभिवर्द्धितमासमधिकृत्य चन्द्रादीनां मण्डलानि चरति ?, भगवानाह—‘ता पन्नरसे’त्यादि, पञ्चदश मण्डलानि चरति षोडशस्य च मण्डलस्य त्रयशीति चतुरशीत्यधिकशतभागान्, तथाहि—अत्रैवं त्रैराशिकं—इह युगे अभिवर्द्धितमासाः सप्तपञ्च-

शत् सप्त घाहोरात्रा एकादश मुहूर्तस्वयोविंशतिश्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्तस्य, एष च राशि सांश इति न त्रीराशिककम्भिविषयस्ततः परिपूर्णमासप्रतिपत्त्यर्थःभयं राशि षट्पञ्चाशदधिकेन शतोन गुण्यते, जातानि परिपूर्णानि नवाशीति शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि अभिवर्द्धितमासानां, किमुक्तंभवति-

षट्पञ्चाशदधिकशतसङ्क्षेषु युगेषु एतावत्तः परिपूर्णा अभिवर्द्धितमासाः लभ्यन्ते, एतद्व द्वादशप्राभृते सूत्रकृतैव साक्षाद्भावांहतं, ततस्त्रिरांशेषककम्भिविषयत्वधिकैरभिवर्द्धितमासैर्नवाशीतिशतैः षट्पञ्चाशदधिकशतसङ्क्षेष्ययुगभाविभिश्चन्द्रमण्डलानामेकं लक्षं सप्तांशत्सहस्राणि नव शतानि चतुरुत्तराणि लभ्यन्ते तत एकेनाभिवर्द्धितमासेन किंलभामहे? अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशेस्ताङ्गातः स तावानेव तस्याद्येन राशिना भागहरणं लब्ध्यानि पञ्चदश मण्डलानि शेषमुद्धरति एकोनचत्वारिंशत् शतानि चतुरशीत्यधिकानि ततश्छेष्यच्छेदकराश्योरष्टाचत्वारिंशताऽपवर्त्तना जात उपरितनो राशिस्वयशीतिरथस्तनः पदशीत्यधिकं शतं आगं षोडशमण्डलस्य त्यशीति पदशीत्यधिकशतभागाः।

‘ता अभिवह्निएण’मित्यादि सूत्यविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘सोलसे’त्यादि, षोडश मण्डलानि त्रिभिर्भगीन्वृनानि चरति, मण्डलं द्वाष्यामष्टाचत्वारिंशदधिकाभ्यां शताभ्यां छित्वा, तथाहि—यदि षट्पञ्चाशदधिकशतसङ्क्षेष्ययुगभाविभिरष्टाविंशत्यधिकैरभिवर्द्धितमासैर्नवाशीतिशतैः सूर्यमण्डलानामेकं लक्षं छित्वारिंशत्सहस्राणि सप्त शतानि चत्वारिंशदधिकानि लभ्यन्ते तत एकोनाभिवर्द्धितमासेन किंलभामहे? अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशिर्गुण्यते जातः स तावानेव तस्याद्येन राशिना भागो हियते लब्ध्यानि पञ्चदश मण्डलानि शेषमुद्धरति अष्टाशीति शतानि विंशत्यधिकानि ततश्छेष्यच्छेदकराश्योः षट्विंशताऽपवर्त्तना जात उपरितनो राशि द्वे शते पञ्चचत्वारिंशदधिके अधस्तनो द्वे शते अष्टाचत्वारिंशदधिके आगतं षोडशं मण्डलं त्रिभिर्भगीन्वृनं द्वाष्यामष्टाचत्वारिंशदधिकाभ्यां शताभ्यां प्रविभक्तं ।

‘ता अभिवह्निएण’मित्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘ता सोलसे’त्यादि, षोडश मण्डलानि सप्तचत्वारिंशता भागैरधिकानि चतुर्दशभिश्च शतैरष्टाशीत्यधिकैर्मण्डलं छित्वा, तथाहि—यदि षट्पञ्चाशदधिकशतसङ्क्षेष्ययुगभाविभिरभिवर्द्धितमासैर्नवाशीतिशतैरष्टाविंशत्यधिकैर्नक्षत्रमण्डलानामेकं लक्षं त्रिचत्वारिंशत् सहस्राणि शतमेकं त्रिंशदधिकं लभ्यते ततः एकेनाभिवर्द्धितमासेन किंलभामहे? अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशेर्गुणनं जातः स तावानेव तस्याद्येन राशिना भागो हियते लब्ध्यानि षोडश मण्डलानि शेषमुद्धरति द्वे शते द्वयशीत्यधिके ततश्छेष्यच्छेदकराश्योः षट्केनापवर्त्तना जाता उपरि सप्तचत्वारिंशत् अधस्तुर्दश शतान्यष्टाशीत्यधिकानि आगताः सप्तचत्वारिंशत् अष्टाशीत्यधिकचतुर्दशशतभागाः। सप्तत्येकैकेनाहोरत्रेण घन्द्रादयः प्रत्येकं कति मण्डलानि चरन्तीत्येतत्रिस्तुपणर्थमाह—

मू. (११४) ता एगमेगेण अहोरत्तेण घंडे कति मण्डलाइं चरति?, ता एगं अद्वमण्डलं चरति एकतीसाए भागेहिं ऊणं नवहिं पन्नरसेहिं अद्वमण्डलं छेत्ता, ता एगमेगेण अहोरत्तेण सूरिए कति मण्डलाइं चरति?, ता एगं अद्वमण्डलं चरति, ता एगमेगेण अहोरत्तेण नक्षत्रे कति मण्डलाइं चरति?, ता एगं अद्वमण्डलं चरति दोहिं भागेहिं अधियं सत्तहिं बहीसेहिं सएहिं अद्वमण्डलं छेत्ता। ता एगमेगं मण्डलं घंडे कतिहिं अहोरत्तेहिं चरति?, ता दोहिं अहोरत्तेहिं चरि एकतीसाए

भागेहि अधितोहि च उहिं चोतालेहि सतोहि राइदिएहि छेता, ता एगमेगं मंडलं सूरे कतिहि अहोरत्तेहि चरति ?, ता दोहिं अहोरत्तेहि चरति ।

ता एगमेगं मंडलं नक्खते कतिहि अहोरत्तेहि चरति ?, ता दोहिं अहोरत्तेहि चरति दोहिं ऊणेहि तिहि सत्तसहीहि सतोहि राइदिएहि छेता ।

ता जुगेण चंदे कति मंडलाइ चरति ?, ता अङ्ग चुल्लसीते मंडलसते चरति, ता जुगेण सूरे कति मंडलाइ चरति ?, ता नवपन्नरमंडलसते चरति, ता जुगेण नक्खते कति मंडलाइ चरति ता अङ्गरस पणतीसेदुभागमंडलसते चरति । इद्वेषा मुहुर्तगतीरिक्खातिमासराइदियजुगमंडलपविभत्ता सिंघगती वत्यु आहितेति क्येमि ॥

बृ. 'ता एगमेगेण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एकैकेनाहोरात्रेण चन्द्रः कति मण्डलानि चरति ?, भगवानाह—'ता एग' मित्यादि, एकमर्द्धमण्डलं चरति एकत्रिंशता भागैर्न्यूने नवभिः पञ्चदशोत्तरैः शतैरत्त्वमण्डलं छित्वा, तथाहि—रात्रिन्दिवानामष्टादशभिः शतैर्स्त्रिंशदधिकैः सप्तदश शतानि अष्टवृद्धयधिकानि अर्द्धमण्डलानां चन्द्रस्य लभ्यन्ते तत एकेन रात्रिन्दिवेन किं लभ्यते अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशिर्गुणतां जातः स तावानेव तस्यादेन राशिना ३८५० भागहरणं, स चोपरितनस्य राशेः स्तोकत्वाद् भागं न लभते ततश्छेषदकराश्योर्द्धिकेनापवर्त्तना जातः उपरितनो राशिरर्थी शतानि चतुरशीत्यधिकानि अधस्तनो नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि । तत आगतमेकत्रिंशता भागैर्न्यूनमर्द्धमण्डलं नवभिः पञ्चदशोत्तरैः प्रविभक्तमिति ।

'ता एगमेगेण' मित्यादि सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—'ता एग' मित्यादि, एकमर्द्धमण्डलं चरति, एतच्च सुप्रतीतमेव, 'ता एगमेगेण' मित्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—'ता एगमेगेण' मित्यादि, एकमर्द्धमण्डलं द्वाभ्यां भागाभ्यामधिकं चरति द्वात्रिंशदधिकैः सप्तभिः शतैरत्त्वमण्डलं छित्वा, तथाहि—यद्यहोरात्राणामष्टादशभिः शतैर्स्त्रिंशदधिकैरत्त्वादश शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि नक्षत्राणामर्द्धमण्डलानि लभ्यन्ते तत एकेनाहोरात्रेण किं लभ्यते ?, अत्रान्त्येन राशिना एककरुपेण मध्यराशेऽर्गुणना जातः स तावानेव तस्यादेन राशिना भागहरणं लब्धमेकमर्द्धमण्डलं शेषास्तिष्ठन्ति पञ्च ततश्छेषदकराश्योर्द्धर्तृतीयैरपवर्त्तना जातावुपरि द्वौ अधस्तात् सप्तशतानि द्वात्रिंशदधिकानि, लब्ध्यौ द्वौ द्वात्रिंशदधिकसप्तशतभागौ ।

अथुना एकैकं परिपूर्णं मण्डलं चन्द्रादयः प्रत्येकं कतिभिरहोरात्रैश्चरन्तीत्येतत्रिल्पणार्थमाह—'ता एग' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एकैकं मण्डलं चन्द्रः कतिभिरहोरात्रैश्चरति ?, भगवानाह—'ता दोहिं' इत्यादि द्वाभ्यामहोरात्राभ्यां चरति एकत्रिंशता भागैरधिकाभ्यां चतुर्भिरत्त्वादिंशदधिकैः शतैः रात्रिन्दिवेण छित्वा, तथाहि—यदि चन्द्रस्य मण्डलानामष्टभिः शतैश्चतुर्शीत्यधिकैरहोरात्राणामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि लभ्यन्ते तत एकेन मण्डलेन कति रात्रिन्दिवानि लभामहे अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेऽर्गुणनं जातः स तावानेव तस्यादेन राशिना चतुरशीत्यधिकाष्ठशतप्रमाणेन भागहरणं लब्ध्यौ द्वावहोरात्रै शेषास्तिष्ठति द्वाषष्टि ततश्छेषदकराश्योर्द्धिकेनापवर्त्तना जात उपरितनो राशिरेकत्रिंशद्वूपोऽधस्तन- शत्वारि शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि आगतं एकत्रिंशत् द्विचत्वारिंशदधिकथतुःशतभागाः ।

'ता एगमेग' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, एकैकं मण्डलं सूर्य कतिभिरहोरात्रैश्चरति ?,

भगवानाह—‘ता दोहिं’इत्यादि, द्वाभ्यामहोरात्राभ्यां चरति, तथाहि—यदि सूर्यस्य मण्डलानां नवमिः शतैः पञ्चदशोत्तरैरस्यादश शतानि व्रिंशदधिकानि अहोरात्राणां लभ्यन्ते तत एकेन मण्डलेन कति अहोरात्रान् लभामहे ?, अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेगुणनं जातः स तावानेव तस्याद्येन राशिना भागहरणं लब्ध्य द्वावहोरात्राविति ।

‘ता एगमेग’मित्यादिता इति पूर्ववत् एकैकमात्मीयं मण्डलं नक्षत्रं कतिभिरहोरात्रेश्चरति भगवानाह—द्वाभ्यामहोरात्राभ्यां द्वाभ्यां भागाभ्यां हीनाभ्यां लिप्ति—सप्तषष्ठ्यधिकैः शतैः रात्रिन्दिवं छित्वा, तथाहि—यदि नक्षत्रस्य मण्डलानामस्यादशभः शतैः पञ्चत्रिं शदधिकैः षट्ट्रिंशच्छतानि षष्ठ्यधिकानि रात्रिन्दिवानां लभामहे तत एकेन मण्डलेन किं लभामहे अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेस्ताडनं जातः स तावानेव तस्याद्येन राशिना भागहरणं लब्ध्यमेकं रात्रिन्दिवं शेषाणि तिष्ठन्त्यस्यादश शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि ततश्छेष्यच्छेदकराश्योदिकेनापवर्त्तना जात उपरितनो राशि त्रीणि शतानि पञ्चषष्ठ्यधिकानि छेदराशिस्त्रणि शतानि सप्तषष्ठ्यधिकानि । तत आगतं द्वाभ्यां सप्तषष्ठ्य- यधिकत्रिशतभागाभ्या हीनं द्वितीयं रात्रिन्दिवमिति ।

सप्तति चन्द्रादयः प्रत्येकं कति मण्डलानि युगे घरन्तीत्येतीन्नरूपणार्थमाह—‘ता जुगे ण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, युगेन कति मण्डलानि चरति ?, भगवानाह—‘ता अहे’त्यादि, ता इति पूर्ववत्, अर्थं मण्डलशतानि चतुरशीत्यधिकानि चरति, चन्द्रः एकेन शतसहस्राणां एत्यादश शतैः प्रविभवत्स्य मण्डलस्यादषष्ठ्यधिकसप्तदशशतसहस्र्यान् भागान् एकेन मुहूर्तेन गच्छति, युगे च मुहूर्ताः सर्वसहस्र्यया चतुःपञ्चाशत्सहस्राणि नव शतानि, ततः सप्तदश शतानि अष्टपृष्ठ्यधिकानि चतुःपञ्चाशता सहस्रनवभिश्च शतैर्गुण्यन्ते जाता नव कोट्यः सप्ततिर्लक्षास्त्रिष्ठष्टिः सहस्राणि द्वे शते ततोऽस्य राशोरेकेन शतसहस्राणां एत्यादश च शतैः मण्डला- नयनाय भागो हियते, लब्ध्यानि अर्थं शतानि चतुरशीत्यधिकानि मण्डलानामिति ।

‘ता जुगेण’मित्यादि सूर्यविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘ता नदपण्णरसे’त्यादि, ता इति पूर्ववत्, नव मण्डलशतानि पञ्चदशाधिकानि चरति, तथाहि—यदि द्वाभ्यामहोरात्राभ्यामेकं सूर्यमण्डलं लभ्यते ततः सकलायुगभाविभिरस्यादशभिरहोरात्रशतैरस्त्रशदधिकैः कति मण्डलानि लभ्यन्ते ?, अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेगुणनं जातान्यस्यादश शतानि व्रिंशदधिकानि तेषामध्येन राशिना द्विकरुपेण भागहरणं लब्ध्यानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ।

‘ता जुगेण’मित्यादि नक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘ता अद्वारसे’त्यादि, अष्टादश द्विभागमण्डलशतानि—अर्द्धमण्डलशतानि पञ्चत्रिंशानि—पञ्चत्रिंशदधिकानि चरति, तथाहि—नक्षत्रमेकेन शतसहस्राणां एत्यादश च शतैः प्रविभवत्स्य मण्डलस्य सल्कान् पञ्चत्रिंशदधिकाणां शतसहस्र्यान् भागान् एकेन मुहूर्तेन गच्छति, युगे च मुहूर्ताः सर्वसहस्र्यया चतुःपञ्चाशत्सहस्राणि नव शतानि, ततस्तौश्चतुःपञ्चाशता सहस्रनवभिश्च शतैरस्यादश शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि गुण्यन्ते, जातादश कोट्यः सप्तलक्षा एकघल्वारिंशतसहस्राणि पञ्च शतानि, अर्द्धमण्डलानि चेह ज्ञातुमिष्ठानि तत एकस्य शतसहस्रस्यादश तेष्य शतानामद्वेष्यानि चतुःपञ्चाशत्सहस्राणि नव शतानि तैर्भागो हियते, लब्ध्यानि अष्टादश शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि अर्द्धमण्डलानामिति ।

सप्तति सकलप्राभृतगतमुपसंहारमाह—‘इच्छेसा मुहुरतगई’इत्यादि, इति—एवमुक्तेन प्रकारेण

एषा—अनन्तरोदिता मुहूर्तगति—अस्ति चुहूर्ण वन्द्रमूलं नक्षत्राणां गतिर्बारभ्याणं तथा त्रिक्षादिमासान्—
नक्षत्रमासं चन्द्रमासं सूर्यमासमभिवर्जितमासं तथा रात्रिनिदिवं तथा युगं चाधिकृत्य मण्डलप्रवि-
शक्ति—मण्डलप्रविभागो वैविक्त्येन मण्डलसङ्ख्याप्रस्तुपणा इत्यर्थः तथा शीघ्रगतिरूपं वस्तु आख्या-
तमित्येतद् ब्रवीमि अहं, इदं च भगवद्वचनमतः सम्यक्त्वेन पूर्वोक्तं शब्देयं ॥

प्राभृतं—१५ समाप्तम्

प्राभृतं—१६

३२. तदेवमुक्तं पञ्चदशं प्राभृतं, सम्प्रति षोडशमारभ्यते, तस्य चायमर्थाधिकारो यथा
'कथं ज्योत्स्नालक्षण्यमाख्यात्' मिति तत एवंस्तुप्रेव प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (१९५) ता कहं ते दोसिणालक्षणे आहितेति वदेज्ञा? ता चन्द्रलेसादी य दोसिणादी
य दोसिणाई य चन्द्रलेसादी य के अहे किंलक्षणे?, ता एकद्वे एगलक्षणे। ता सूरलेसादी य
आयवेइ य आतवेतिय सूरलेसादी य के अहे किंलक्षणे?, ता एगद्वे एगलक्षणे, ता अंधकारेति
य छायाइ य छायाति अंधकारेति य के अहे किंलक्षणे?, ता एगद्वे एगलक्षणे ॥

मू. 'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत् कर्थ?—केन प्रकारेण भगवन्! ते—त्वया ज्योत्स्ना-
लक्षणमाख्यातं इति वदेत् ?, एवं सामान्यतः पृष्ठा विवक्षितप्रट्व्यार्थप्रकटनाय विशेषप्रश्नं
करोति, 'ता चन्द्रलेसाई' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, चन्द्रलेश्या इति ज्योत्स्ना इति अनयोः पदयोरस्यवा
ज्योत्स्ना इति चन्द्रलेश्या इत्यनयोः पदयोः, इहाक्षरणामानुपूर्वीभेदेनार्थभेदो दृष्टः, यथा वेदो
देव इति, पदानामपि चानुपूर्वीभेददर्शनादर्थभेददर्शनं यथा—पुत्रस्य गुरु गुरोः पुत्र इति, तत
इहापि कदाचिदानुपूर्वीभेदादर्थभेदो भविष्यतीत्याशङ्कृतवशाच्चन्द्रलेश्या इति ज्योत्स्ना इत्युक्त्वा
ज्योत्स्ना इति चन्द्रलेश्या इत्युक्तं, अनयोः पदयोरानुपूर्व्या अनानुपूर्व्या वा व्यवस्थितयोः कोऽर्थ? ,
किं परस्परं भिन्न उताभिन्न इति ?, स च किंलक्षणः—किंस्वरूपो लक्ष्यते—तदन्यव्यवच्छेदेन
ज्ञायते येन तलक्षणं—असाधारणं स्वरूपं किं लक्षणं—असाधारणं स्वरूपं यस्य स तथा ।

एवं प्रश्ने कृते भगवानाह—'ता एगद्वे एगलक्षणे' इति, ता इति पूर्ववत्, चन्द्रलेश्या इति
ज्योत्स्ना इत्यनयोः पदयोरानुपूर्व्या अनानुपूर्व्या वा व्यवस्थितयोरेक एव—अभिन्न एवार्थः, य
एव एकस्य पदस्य चाच्योऽर्थः स एव द्वितीयस्यापि पदस्येति भावः, 'एगलक्षणे' इति एकं—
अभिन्नमसाधारणस्वरूपं लक्षणं यस्य स तथा, किमुक्तं भवति ?—यदेव चन्द्रलेश्या इत्यनेन
पदेन चाच्यस्यासाधारणं स्वरूपं प्रतीयते तदेव ज्योत्स्ना इत्यनेनापि पदेन, यदेव च ज्योत्स्ना
इत्यनेन पदेन तदेव चन्द्रलेश्या इत्यनेनापि पदेनेति, एवं आतप इति सूर्यलेश्या इति यदिवा
सूर्यलेश्या इति आतप इति, तथा अन्धकार इति छाया इति अथवा छाया इति अन्धकार इति,
तेषु पदेषु विषये प्रश्ननिर्वचनसूत्राणि भावनीयानि ॥

प्राभृतं—१६ समाप्तम्

प्राभृतं—१७

३३. तदेवमुक्तं षोडशं प्राभृतं सम्प्रति सप्तदशमारभ्यते, तस्य चायमर्थाधिकारः—

‘व्यवनोपपाती वक्तव्या’ विति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मृ. (११६) ता कहं ते वयणोववाता आहितेते वदेज्ञा ?, तत्य खलु इमाओ पणवीसं पडिवतीओ पलताआ, तत्य एवे एवमाहंसु ता अनुसमयमेव चंदिमसूरिया अन्ने वयंति अन्ने उववज्ञंति एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु ता अनुमुहूतमेव चंदिमसूरिया अन्ने वयंति अन्ने उववज्ञंति २ । एवं जहेव हेद्वा तहेव जाव ता एगे पुण एवमाहंसु ता अनुओसप्तिणी उसप्तिणीमेव चंदिमसूरिया अन्ने वयंति अन्ने उववज्ञंति एगे एवमाहंसु ।

वयं पुण एवं वदामो—ता चंदिमसूरियाणं देवा महिषीआ महाजुतीया महावला महाजसा महासोकखा महानुभावा वरवत्यधरा वरमळधरा वरगंधधरा वराभरणधरा अव्योछितिणयद्वताए काले अन्ने वयंति अन्ने उववज्ञंति ॥

मृ. ‘ता कहं ते’इत्यादि, ताइति प्राग्वत, कयं ? —केन प्रकारेण भगवन् ! त्यथा चन्द्रादीनां व्यवनोपपाती व्याख्याताविति वदेत् ?, सूत्रे च द्वित्तेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात्, उक्तं च—“बहुवयणेण दुवयण”भिति प्रश्ने कृते भगवानेतद्विषये चावत्यः प्रतिपत्तयः सन्ति तावतीरुपदर्शयति—‘तत्ये’त्यादि, तत्र—व्यवनोपपातविषये खल्विमा वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्चविंशति प्रतिपत्तयः—परतीर्थिकाभ्युपगमरूपाः प्रजासाः, तद्यथा—

‘तत्येणे’इत्यादि, तत्र—तेषां पञ्चविंशतेः परतीर्थिकानां मध्ये एके—परतीर्थिका एवमाहुः, ता इति तेषां प्रथमं स्वशिष्यं प्रत्यनेकवक्तव्यतोपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थः, अनुपमयमेव चन्द्रसूर्या अन्ये पूर्वोत्तमाश्चयवन्ते—व्यवमानाः अन्येऽपूर्वा उत्पद्यन्ते—उत्पद्यमाना आख्याता इति वदेत्, अत्रोपसंहारः—एके एवमाहुः, एके पुनरेवमाहुः अनुमुहूर्तमेव चन्द्रसूर्या अन्ये पूर्वोत्तमाश्चयवन्ते—व्यवमानाः अन्येऽपूर्वा उत्पद्यन्ते उत्पद्यमाना आख्याता इति वदेत्, उपसंहारमाह—

‘एगे एवमाहंसु एवं जहा हिद्वा तहेवजावे’त्यादि, एवं उक्तेन प्रकारेण यथा अधस्तात् षष्ठे प्राभृते ओजःसंस्थितौ चिन्त्यमानायां पञ्चविंशति प्रतिपत्तय उक्तास्तदैवात्रापि वक्तव्याः, यावद् ‘अनुओसप्तिणीउसप्तिणीमेवे’त्यादि चरमसूत्रं, ताश्चैव भणितव्याः—‘एगे पुण एवमाहंसु ता अनुराङ्गिदियमेव चंदिमसूरिया अत्रे वयंति अत्रे उववज्ञंति आहियाति वएज्ञा, एगे एव० ३, एगे पुण एव०ता एव अणुपक्खमेव चंदिमसूरिया अत्रे वयंति अत्रे उववज्ञंति आहिऽ० एगे एव० ४ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुमासमेव चंदिमसूरिया अत्रे वयंति अत्रे उववज्ञंति आहियति वएज्ञा एगे एव० ५ एगे पुण एवमाहंसु ता अणुउत्तमेव चंदिमसूरिया अत्रे वयंति अत्रे उववज्ञंति आहियति वएज्ञा एगे एव० ६ एवं ता अणुअयणमेव ७ ता अणुसंवच्छरमेव ८ ।

ता अणुजुगमेव ९ ता अणुवाससयमेव १० ता अणुवाससहस्रमेव ११ ता अणुवाससय-सहस्रमेव १२ ता अणुपुच्चमेव १३ ता अणुपुच्चसयमेव १४ ता अणुपुच्चसहस्रमेव १५ ता अणुपुच्चसयसहस्रमेव १६ ता अणुपलिओवममेव १७ ता अणुपलिओवमसयमेव १८ ता अणुपलिओवमसहस्रमेव १९ ता अणुपलिओवमसयसहस्रमेव २० ता अणुसागरोवममेव २१ ता अणुसागरोवमसयमेव २२ ता अणुसागरोवमसहस्रमेव २३ ता अणुसागरोवमसयसहस्रमेव २४ ।

पञ्चविंशतितमप्रतिपत्तिसूत्रं तु साक्षादेव सूत्रकृता दर्शितं, तदेवमुक्ताः परतीर्थिक-प्रतिपत्तयः, एताश्च सर्वा अपि मिथ्यारूपस्तत एताभ्यः पृथम्भूतं स्वमतं भगवानुपदर्शयति—‘वयं

पुण्डित्यादि, वयं पुनरुत्पन्नकेवलज्ञाना एवं—वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह—‘ता चंदिभेत्याद, ता इति पूर्ववत् घन्द्रसूर्याणमिति वाक्यालङ्करे देवा ‘महर्दिका’ महती कङ्गिर्विमानपरिवारादिका येषां ते तथा, तथा महती धृति—शरीराभरणात्रिता येषां ते महाधृतयः, तथा महत् बलं—शारीरः प्राणो येषां ते महालबलः।

तथा महत्—विस्तीर्ण सर्वस्मिन्नपि जगति विस्तृतत्वात् यशः—श्लाधा येषां ते महायशसः, तथा महान् अनुभावो—वैक्रियकरणादिविषयोऽचिन्त्यः शक्तिविशेषो येषां ते महानुभावाः, तथा महत्—मवनपतिव्यन्तरेभ्योऽतिप्रभृतं तदपेक्षया तेषां प्रशान्तत्वात् सौख्यं येषां ते महासौख्याः, वरवस्त्रधरा पाल्यधरा वरगन्धधरा वराभरणधरा अव्यवच्छिन्नयार्थतया—इव्यास्तिकनयमतेन काले—वक्ष्यमाणप्रभाणस्वस्वायुर्वच्छेदे अन्ये पूर्वोत्सन्नाशचयवन्ते च्यवमानाः अन्ये तथाजगत्त्वाभाव्यात्यष्टासादारतो नियमतः उत्पद्यन्तेऽत्पद्यमाना आख्याता इति वदेत् स्वशिष्येभ्यः

प्राभृतं—१७ समाप्तम्

प्राभृतं—१८

वृ. तदेवमुक्तं समदशं प्राभृतं, साम्रात्मदादशमारम्भते, तस्य चायमयीयिकारः यथा—‘चन्द्रसूर्यादीनां भूमेष्वर्धमुद्दत्यप्रमाणं वक्तव्य’मिति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मृ. (११७) ता कहं ते उन्नीते आतिते ते वटेज्ञ ? , तत्त्वाखन्द्राभ्ये पाण्डीसं गहिनीभ्ये, तत्वेगे एवमाहंसु—ताएं जोयणसहस्रं सूरे उहूं उद्धतेण दिवहूं चंदे एगे एवमाहंसु १ एगे पुण एवमाहंसु ता दो जोयणसहस्राइं सूरे उहूं उद्धतेण अहातिज्ञाइं चंदे एगे एवमाहंसु २ एगे पुण एवमाहंसु ता तिज्ञि जोयणसहस्राइं सूरे उहूं उद्धतेण अद्भुद्भाइं चंदे एगे एवमाहंसु ३ एगे पुण एवमाहंसु ता चत्तारि जोयणसहस्राइं सूरे उहूं उद्धतेण अद्भुद्पंचमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ४ एगे पुण एवमाहंसु ता पंच जोयणसहस्राइं सूरे उहूं उद्धतेण अद्भुद्भाइं चंदे एगे एवमाहंसु ५ ।

एगे पुण एवमाहंसु ता छ जोयणसहस्राइं सूरे उहूं उद्धतेण अद्भुदसतमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ६ एगे पुण एवमाहंसु ता सत्त जोयणसहस्राइं सूरे उहूं उद्धतेण अद्भुद्भमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ७ एगे पुण एवमाहंसु ता अद्भु जोयणसहस्राइं सूरे उहूं उद्धतेण अद्भुनवमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ८ एगे पुण एवमाहंसु ता नव जोयणसहस्राइं सूरे उहूं उद्धतेण अद्भुदसमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ९ एगे पुण एवमाहंसु ता दस जोयणसहस्राइं सूरे उहूं उद्धतेण अद्भुएकारस चंदे एगे एवमाहंसु १०

एगे पुण एवमाहंसु एकारस जोयणसहस्राइं सूरे उहूं उद्धतेण अद्भुद्यारस चंदे ११ एतेण अभिलाक्षणं नेतव्यं वारस सूरे अद्भुतेरस घंदे १२ तेरस सूरे अद्भुद्योदस चंदे १३ योदस सूरे अद्भुपण्णरस चंदे १४ पन्नरस सूरे अद्भुसोलस घंदे १५ । सोलस सूरे अद्भुसत्तरस चंदे १६ सत्तरस सूरे अद्भुअद्भुरस घंदे १७ अद्भुरस सूरे अद्भुएकूणवीसं घंदे १८ एकोणवीसं सूरे अद्भुवीसं घंदे १९ वीसं सूरे अद्भुएकवीसं घंदे २० एकवीसं सूरे अद्भुवावीसं घंदे २१ वावीसं सूरे अद्भुतेवीसं घंदे २२ तेवीसं सूरे अद्भुवउवीसं घंदे २३ वउवीसं सूरे अद्भुपणवीसं घंदे २४ एगे एव० एगे पुण एवमाहंसु पणवीसं जोयण-सहस्राइं सूरे उहूं उद्धतेण अद्भुष्ठवीसं घंदे एगे एव० २५ ।

वयं पुण एवं वदामो—ता इभीसे रद्यणप्यभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्ञाओ भूमिभागओ

सत्तनउड्जोयणसए उहुं उप्पतिता हेड्विले ताराविमाणे चारं घरति अड्जोयणसते उहुं उप्पतिता सूरविमाणे चारं घरति अड्जोसीए जोयणसए उहुं उप्पइत्ता चंदविमाणे चारं घरति यव जोयणसताइ उहुं उप्पतिता उवरिले ताराविमाणे घारं घरति, हेड्विलातो ताराविमाणातो दसजोयणाइ उहुं उप्पतिता सूरविमाणा घारं घरति नचरिं जोयणाइ उहुं उप्पतिता चंदविमाणा घारं घरति दसोत्तरं जोयणसतं उहुं उप्पतिता उवरिले तारास्ववे घारं घरति । सूरविमाणातो असीति जोयणाइ उहुं उप्पतिता चंदविमाणे घारं घरति जोयणसतं उहुं उप्पतिता उवरिले तारास्ववे घारं घरति, ता चंदविमाणातो यं बीसं जोयणाइ उहुं उप्पतिता उवरिलते तारास्ववे घारं घरति, एवामेव सपुव्वावरेण दसुत्तरजोयणसतं बाहल्ले तिरियमसंखेझे जोतिसंचारति आहि तेऽ।

मू. (१९८) ता अत्थि यं चंदिमसूरियाणं देवाणं हिंडपि तारास्ववा अणुपि तुलावि संमपि तारास्ववा अणुपि तुलावि उप्पिपि तारास्ववा अणुपि तुलावि ?, ता अत्थि, ता कहं ते चंदिमसूरियाणं देवाणं हिंडपि तारास्ववा अणुपि तुलावि ? समंपि तारास्ववा अणुपि तुलावि उप्पिपि तारास्ववा अणुपि तुलावि ? ता जहा जहा यं तेसि यं देवाणं तवनियमबंधवेराइ उस्सिताइ भवति तहा तहा यं तेसि देवाणं एवं भवति, तं०—अमुते वा तुलत्ते वा, ता एवं खलु चंदिमसूरियाणं देवाणं हिंडपि तारास्ववा अणुपि तुलावि तहेव जाव उप्पिपि तारास्ववा अणुपि तुलावि ।

मू. (१९९) ता एगमेगस्स चं चंदस्स देवस्स केवतिया गहा परिवारो पं० केवतिया नक्खता परिवारो पन्ततो केवतिया तारा परिवारो पन्ततो ?, ता एगमेगस्स यं चंदस्स देवस्स अड्जासीतिगहा परिवारो पन्ततो, अड्जावीसं यक्खता परिवारो पन्ततो ।

मू. (२००) छावड्विसहस्ताइ नव चेव सताइ पंचुत्तराइ (पंचसयराइ) ।

एगसतीपरिवारो तारागणकोडिकोडीयं ॥ परिवारो पं० ।

मू. (२१) ता मंदरस्स यं पव्वतस्स केवतियं अबाधाए (जोइसे) चारं घरति ?, ता एकारस एकवीसे जोयणसते अबाधाए जोइसे चारं घरति, ता लोअंतातो यं केवतियं अबाधाए जोतिसे पं० ?, ता एकारस एकारे जोयणसते अबाधाए जोइसे पं० ।

मू. (२२) ता जंबुद्वीवे यं दीवे कतरे नक्खते सव्वब्बंतरिलं चारं घरति कतरे नक्खते सव्वबाहिरिलं चारं घरति कयरे नक्खते सव्वुवरिलं चारं घरति कयरे नक्खते सव्वहिंडिलं चारं घरइ ? अभीयी नक्खते सव्वब्बंतरिलं चारं घरति, मूले नक्खते सव्वबाहिरिलं चारं घरति, साती नक्खते सव्वुवरिलं चारं घरति, भरणी नक्खते सव्वहेड्विलं चारं घरति ।

मू. 'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ? —केन प्रकारेण मगवन् ! त्वया भूमेलद्धै चन्द्रादीनामुद्भूत्वमाख्यातमिति वदेत् ?, एवं प्रश्ने कृते मगवानेतद्विषये तावत्यः प्रतिपत्तयः तावतीरुपदर्शयति—'तत्ये'त्यादि, तत्र—उम्भूत्वविषये खल्विमा—वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्चविंशतिप्रतिपत्तयः—परतीर्थिकाभ्युपगमरूपाः प्रजासाः, ता एव 'तत्येगे' इत्यादिना दर्शयति, तत्र—तेषां पञ्चविंशतेः परतीर्थिकानां मध्ये एके परतीर्थिका एवमाहुः, ता इति पूर्ववत् एकं योजनसहस्रं सूर्यो भूमेलधर्ममुद्भूत्वेन व्यवस्थितो दृव्यर्द्ध—सार्द्धयोजनसहस्रं भूमेलधर्मचन्द्रः, किमुक्तं भवति?

भूमेलधर्मयोजनसहस्रं गते अन्नान्तरे सूर्यो व्यवस्थितः, सार्द्धं च योजनसहस्रं गते चन्द्रः,

सूत्रे च योजनसह्यापदस्य सूर्योदिपदस्य च तुल्याधिकरणत्वनिर्देशोऽमेदोपचारात्, यथा पाटलि-
पुत्रात् राजगृहं नव योजनानी त्यादी, एवमुत्तरेष्वपि सूत्रेषु मावनीयं, अत्रोपसंहारमाह-

‘एगे एवमाहंसु’ १, एके पुनरेवमाहुः ता इति पूर्ववत्, द्वे योजनसहस्रं भूमेरुर्ध्वं सूर्यो
व्यवस्थितः अद्यतृतीयानि योजनसहस्राणि चन्द्रः अत्रोपसंहारः ‘एगे एवमाहंसु’ २, एवं शेषाण्यपि
सूत्राणि मावनीयानि, ‘एएण’ मित्यादि, एतेन—अन्तरोदितेनाभिलापेन शेषप्रतिपत्तिगतमपि
सूत्रजातं नेतव्यं, तद्यैवम्—‘तिन्नी’त्यादि, एगे पुण एवमाहंसु तिन्नि जोअणसहस्राइं सूरे उहुं
उद्घत्तेण अद्युद्धाइं चंदे एगे एवमाहंसु ३, ‘ता चत्तारी’त्यादि एगे पुण एवमाहंसु ता चत्तारि
जोयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युपचमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ४, ‘ता पंचे’त्यादि, एगे पुण
एवमाहंसु ता पंच जोयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युद्धाइं चंदे एगे एवमाहंसु ५।

‘एवं छ सूरे अद्यसत्तमाइं चंदे’ एगे पुण एवमाहंसु ता छ जोयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण
अद्यसत्तमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ६ ‘सत् सूरे अद्युद्धमाइं चंदे’ इति एगे पुण एवमाहंसु ता सत्
जोयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युद्धमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ७ ‘अहु सूरे अद्युनवमाइं चंदे’
इति एगे पुण एवमाहंसु ता अहु जोयणाइं सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युनवमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ८
‘नव सूरे अद्युदसमाइं चंदे’ इति एगे पुण एवमाहंसु ता नव जोयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण
अद्युदसमाइं चंदे एगे एवमाहंसु ९ ‘दस सूरे अद्युएकारसाइं चंदे’ इति, एगे पुण एवमाहंसु ता
दस जोयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युएकारसाइं चंदे एगे एव ० १०। ‘एकारस सूरे अद्युबारस
चंदे’ इति, एगे पुण एव ० ता इकारस जोयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युबारस चंदे एगे एव ०
११ ‘बारस सूरे अद्युतेरसमाइं चंदे’ इति एगे पुण एव ० ता बारस जोयणसहस्राइं सूरे उहुं
उद्घत्तेण अद्युतेरसमाइं चंदे एगे पुण एवमाहंसु १२, ‘तेरस सूरे अद्युचउदसमाइं चंदे’ इति, एगे
पुण एव ० ता तेरस जयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युचोदसमाइं चंदे एगे एव ० १३,

‘चोदस सूरे अद्युपंचदसमाइं चंदे’ इति एगे पुण एवमाहंसु ता चोदस जोयणसहस्राइं
सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युपंचदसमाइं चंदे एगे एवमाहंसु १४, ‘पञ्चरस सूरे अद्युसोलसमाइं चंदे’
इति एगे पुण एवमाहंसु ता पण्चरस जोयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युसोलसमाइं चंदे एगे
एवमाहंसु १५। ‘सोलस सूरे अद्युसत्तरसाइं चंदे’ इति एगे पुण एवमाहंसु ता सोलस जोयणसहस्राइं
सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युसत्तरसमाइं चंदे एगे एव ० १६, ‘सत्तरस सूरे अद्युद्धारसमाइं चंदे’ इति एगे
पुण एवमाहंसु ता सत्तरस जोयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युद्धारसमाइं चंदे एगे एव ० १७,

‘अद्धारस सूरे अद्युएगूणवीसमाइं चंदे’ इति एगे पुण एवमाहंसु ता अद्धारस जोयणसहस्राइं
सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युएगूणवीसमाइं चंदे एगे एव ० १८ ‘एगूणवीसं सूरे अद्युवीसमाइं चंदे’ इति
एगे पुण एवमाहंसु ता एगूणवीसं जोयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युवीसमाइं चंदे एगे एव ०
१९, ‘वीसं सूरे अद्युएकवीसमाइं चंदे’ इति एगे पुण एवमाहंसु ता वीसं जोयणसहस्राइं सूरे उहुं
उद्घत्तेण अद्युएकवीसमाइं चंदे एगे एव ० २०।

‘एकवीसं सूरे अद्युबावीसमाइं चंदे’ इति एगे पुण एवमाहंसु ता इकवीसं जोयणसहस्राइं
सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युबावीसमाइं चंदे एगे एवमाहंसु २१, ‘बावीसं सूरे अद्युतेवीसमाइं चंदे’ इति
एगे पुण एवमाहंसु ता बावीसं जोयणसहस्राइं सूरे उहुं उद्घत्तेण अद्युतेवीसमाइं चंदे एगे एव ० २२

'तेवीसं सूरे अद्वचउवीसमाइं चंदे' इति एगे पुण एवमाहंसु ता तेवीसं जोयणसहस्राइं सूरे उहं उच्चतेण अद्वचउवीसमाइं चंदे एगे एव २३ 'चउवीसं सूरे अद्वपंचवीसमाइं चंदे' इति एगे पुण एवमाहंसु चउवीसं जोयणसहस्राइं सूरे उहं उच्चतेण अद्वपंचवीसमाइं चंदे एगे एव ० २४।

पञ्चविंशतितमप्रतिपत्तिसूत्रं तु साक्षादर्शयति—'एगे पुण एवमाहंसु—ता पण्वीस' मित्यादि, एतानि च सूत्राणि सुगमल्वात् स्वयं भावनीयानि, तदेवमुक्ताः परप्रतिपत्तयः सम्प्रति स्वमतं भगवानुपदर्शयति—'वयं पुण एवं वदापो' इत्यादि, वयं पुनरुत्पन्नकेवलवेदसः एवं—वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामस्तमेव प्रकारमाह—'ता इष्टीसे' इत्यादि, ता इति पूर्ववह, अस्या रत्नप्रभाया पृथिव्या बहुसमरमणीयात् भूमिभागादूर्ध्वं सप्त योजनशतानि नवतानि—नवत्यधिकानि उत्तलुत्य—गल्वा अन्नान्तरे अधस्तनं ताराविमानं धारं धरति—मण्डलगत्या परिप्रमणं प्रतिपद्यते, तथा अस्या एव रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयात् भूमिभागादूर्ध्वमण्डी योजनशतान्युत्तलुत्यान्नान्तरे सूर्यविमानं चारं चरति, तथा अस्या एव रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयात् भूमिभागादूर्ध्वं परिपूणानि नव योजनशतान्युत्तलुत्यान्नान्तरे सर्वोपरितनं ताराविमानं चारं चरति।

अधस्तनात्ताराविमानादूर्ध्वं दश योजनान्युत्तलुत्यान्नान्तरे सूर्यविमानं चारं धरति, तत एवाधस्तनात् ताराविमानान्नवर्ति योजनान्युर्ध्वमुत्तलुत्यान्नान्तरे चन्द्रविमानं चारं चरति, तत एव सर्वाधस्तनात् ताराविमानादूर्ध्वशोतरं योजनशतमुर्ध्वमुत्तलुत्यान्नान्तरे सर्वोपरितनं ताराविमानं चारं चरति, 'ता सूर्यविमाणाओ' इत्यादि, ता इति पूर्ववत् सूर्यविमानादूर्ध्वमण्डीति योजनान्युत्तलुत्यान्नान्तरे चन्द्रविमानं चारं चरति, तस्मादेव सूर्यविमानादूर्ध्वं योजनशतमुत्तलुत्यान्नान्तरे सर्वोपरितनं तारालपं ज्योतिश्चक्रं चारं चरति।

'ता चंदविमाणाओ' इत्यादि ता इति पूर्ववत् चन्द्रविमानादूर्ध्वं विंशतिं योजनानि उत्तलुत्यान्नान्तरे सर्वोपरितनं तारालपं ज्योतिश्चक्रं चारं धरति, 'एवमेवे' त्यादि एवमेव—उक्तेनैव प्रकारेण 'सपुत्र्यावरेण' ति सह पूर्वेण वर्तन्ते इति सपूर्वं सपूर्वं च तत् अपरं च सपूर्वापरं तेन पूर्वापरमीलने नेत्यर्थः, दसोत्तरयोजनशतबाहल्येन, तथाहि—सर्वाधस्तनात्तारालपात् ज्योतिश्चक्रदूर्ध्वं दशभियोजनैः सूर्यविमानं ततोऽप्यशीत्या योजनैश्चन्द्रविमानं ततो विंशत्या सर्वोपरितनं तारालपं ज्योतिश्चक्रमिति भवति ज्योतिश्चक्रचारविषयस्य दशोत्तरं योजनशतं बाहल्यं, तस्मिन् दशोत्तरयोजनशतबाहल्ये, पुनः कथं भूते इत्याह—तिर्यगसङ्खये—असङ्खये योजनकोटीकोटीप्रमाणे ज्योतिर्दिव्यये मनुष्यक्षेत्रविषयं ज्योतिश्चक्रं चारं धरति—धारं धरत्, मनुष्यक्षेत्राद्वाहि पुनरवस्थि—तमाख्यातं इति वदेत्।

'ता अत्यि ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, अस्त्येतत् भगवन् ! यदुत चन्द्रसूर्यणां देवानां हिंडिपि ति क्षेत्रापेक्षया अधस्तना अपि तारालपविमानाधिष्ठातारो देवा युतिविभवलेश्यादि-कमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि—लघवोऽपि भवन्ति, हीना अपि भवन्तीत्यर्थः, केचित्तुल्या अपि भवन्ति, तथा समपि—चन्द्रविमानैः सूर्यविमानैश्च क्षेत्रापेक्षया समश्वेष्यापि व्यवस्थितास्तारालपाः—ताराविमानाधिष्ठातारो देवास्तेऽपि चन्द्रसूर्यणां देवानां युतिविभवादिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि भवन्ति केचित्तुल्या चन्द्रसूर्यणां देवानां युतिविभवादिकमपेक्ष्य केचिदणवोऽपि भवन्ति केचित्तुल्या अपि ? एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—'ता अत्यि' ति यदेतत्यया पृष्ठं तत्सर्वं तथैवास्ति ।

एवमुक्ते पुनः प्रश्नयति—‘ता कहं ते’ सुगमं, भगवानाह ता इति पूर्ववत् यथा यथा, ‘तेषां देवानां—तारारूपविमानाधिष्ठातुणां प्राग्भवे तपोनियमब्रह्मचर्याणि उचित्रितानि—उल्कटानि भवन्ति तथा तथा तेषां देवानां तस्मिन्—तारारूपविमानाधिष्ठातुभवे एवं भवति यथा अणुत्वं वा तुल्यत्वं वा, किमुक्तं भवति ?—यैः प्राग्भवे तपोनियमब्रह्मचर्याणि मन्दानि कृतानि ते तारारूपविमानाधिष्ठातुदेवभवमनुप्राप्ताश्वन्द-सूर्येभ्यो देवेभ्यो द्युतिविभवादिकमपेक्ष्य हीना भवन्ति, यैस्तु भवान्तरे तपोनियमब्रह्मचर्याणि अत्युल्कटान्यासेवितानि ते तारारूपविमानाधिष्ठातुरूपदेवत्वमनुप्राप्ता द्युतिविभवादिकमपेक्ष्य चन्द्रसूर्येदैवैः सह सपाना भवन्ति, न चैतदनुपश्च, ६९यन्ते हि मनुष्यलोके उपि केचिजन्मान्तरोप-चिततथाविधिपुण्यप्राप्ताराजत्वमप्राप्ता अपि राजा सह तुल्यादिविभवा इति, ‘ता एवं खलु’ हस्तादिनिगमनलाङ्घं सुगमं ।

‘ता एगमेगस्स ण’मित्यादि, ग्रहादिपरिवारविषयाणि प्रश्ननिर्वचनसूत्राणि सुगमानि, ‘ता मंदरस्स ण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, मन्दरस्य पर्वतस्य जम्बूद्वीपगतस्य सकलतिर्थग्लोकमध्यवर्तिनः कियत्क्षेत्रमबाधया सर्वतः कृत्वा चारं चरति ?, भगवानाह—‘ता एकारसे’त्यादि, ता इति पूर्ववत् एकादश योजनशतानि एकविंशतिः—एकविंशत्यधिकानि अबाधया कृत्वा चारं चरति, किमुक्तं भवति ?—मेरोः सर्वत एकादश योजनशतान्येकविंशत्यधिकानि मुक्त्वा तदनन्तरं चक्रवालतया ज्योतिश्चक्र चारं चरति । ‘ता लोयंताओण’मित्यादि, ता इति पूर्ववत् लोकान्तादर्वाकृणमिति याक्यालङ्कृतरे कियत् क्षेत्रमबाधया कृत्वा—अपान्तरालं कृत्वा ज्योतिषं प्रज्ञासम् ? भगवानाह—त्यादि, एकादश योजनशतान्येकादशानि—एकादशाधिकानि अबाधया कृत्वा—अपान्तरालं विधाय ज्योतिषं प्रज्ञासं, ‘ता जंबुद्वीये ण दीवे कये नक्खते’इत्यादि सुगमं नवमभिजिङ्गक्षत्रं सर्वाभ्यन्तरं नक्षत्रमण्ड-लिकामपेक्ष्य एवं मूलादीनि सर्ववाहादीनि वेदितव्यानि ।

मू. (१२३) ता चंद्रविमाणेण किंसंठिते पं० ?, ता अङ्कविडुगसंठाणसंठिते सब्बफालियामए अव्युग्मयमूसितपहसिते विविधमणि र्यणमातिचिते जाव पडिस्त्रवे एवं सूरविमाणे गहविमाणे नक्खतविमाणे ताराविमाणे । ता चंद्रविमाणे ण केवतियं आयामविक्खंभेणं केवतियं परिक्खेवेणं केवतियं बाहल्लेणं पं० ?

ता छण्णनं एगद्विभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परितयेणं अङ्गावीसं एगद्विभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पन्नते, ता सूरविमाणे ण केवतियं आयामविक्खंभेणं पुच्छा, ता अङ्गालीसं एगद्विभागे जोयणस्स आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं घडब्बीसं एगद्विभागे जोयणस्स बाहल्लेणं पं०, ता नक्खतविमाणे ण केवतियं पुच्छा, ता कोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं अङ्ककोसं बाहल्लेणं पं०, ता ताराविमाणे ण केवतियं पुच्छा, ता अङ्ककोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिरएणं पंचदनुसयाइ बाहल्लेणं पं०

ता चंद्रविमाणे ण कति देवसाहस्रीओ परिवहंति ?, सोलस देवसाहस्रीओ परिवहंति, तं०—पुराच्छिमेणं सीहरूवधारीणं चत्तारि देवसाहस्रीओ परिवहंति, दाहिणे ण गयस्त्रवधारीणं चत्तारि देवसाहस्रीओ परिवहंति, पञ्चत्विमेणं वस्त्रवधारीणं चत्तारि देवसाहस्रीओ परिवहंति, उत्तरेणं तुरगस्त्रवधारीणं चत्तारि देवसाहस्रीओ परिवहंति ।

एवं सूरविमाणंपि, ता गहविमाणे ण कति देवसाहस्रीओ परिवहंति ?, ता अङ्क देवसा-

हस्तीओ परिवहन्ति, तं०—पुरच्छिमेण सिंहलवधारीणं देवाणं दो देवसाहस्रीओ परिवहन्ति, एवं जाव उत्तरेण तुरगलवधारीणं, ता नक्खतविमाणे णं कति देवसाहस्रीओ परिवहन्ति ?

ता चत्तारि देवसाहस्रीओ परिवहन्ति, तं०—पुरच्छिमेण सीहलवधारीणं देवाणं एक देवसाहस्री परिवहन्ति एवं जाव उत्तरेण तुरगलवधारीणं देवाणं, ता ताराविमाणे णं कति देवसा-हस्तीओ परिवहन्ति ?, ता दो देवसाहस्रीओ परिवहन्ति तं०—पुरच्छिमेण सीहलवधारीणं देवाणं पंच देवसता परिवहन्ति, एवं जावुत्तरेण तुरगलवधारीणं ।

मू. (१२४) एतेसि णं चंदिमसूरियगहनक्खततारालवाणं कयरेरहिंतो सिंघगती वा मंदगती वा ?, ता चंदेहिंतो सूरा सिंघगई सूरेहिंतो गहा सिंघगती गहेहिंतो णक्खता सिंघगती नक्खतेहिंतो तारा सिंघगती, सब्बप्पगती घंदा सब्बसिंघगती तारा ।

ता एएसि णं चंदिमसूरियगहनक्खततारालवाणं कयरेरहिंतो अप्पिह्निया वा महिह्निया वा ?, ताराहिंतो महिह्निया णक्खता नक्खतेहिंतो गहा महिह्निया गहेहिंतो सूरा महिह्निया सूरेहिंतो घंदा महिह्निया सब्बप्पह्निया तारा सब्बमहिह्निया घंदा ।

बृ. 'ता चंदविमाणे ण' मित्यादि संस्थानविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—'ता अङ्गक-विड्गेऽत्यादि, उत्तानीकृतमर्द्धमात्रं कपित्यं तस्येव यत् संस्थानं तेन संस्थितमर्द्धकपित्य-संस्थानसंस्थितं, आह—यदि चन्द्रविमानमुत्तानीकृतार्द्धमात्रकपित्यफलसंस्थानसंस्थितं तत उदयकाले अस्तमयकाले वा यदिवा तिर्यक् परिग्रहम् शैर्णपासां चतुरांश्चर्द्धविक्रमताळारं नोपलभ्यन्ते, कामं शिरसउपरि वर्तमानं वर्तुलमुपलभ्यते, अर्द्धकपित्यस्य उपरिदूरमवस्थापितस्य 'परमागादर्शनतो वर्तुलतया दृश्यमानत्वात्, उच्यते ।

इहार्द्धकपित्यफलाकारं चन्द्रविमानं न सामस्त्येन प्रतिपत्तव्यं किन्तु तस्य चन्द्रविमानस्य पीठं, तस्य च पीठस्योपरि चन्द्रदेवस्य ज्योतिश्चक्रराजस्य प्रासादः, स च प्रासादस्तथा कथंचनापि व्यवस्थितो यथा पीठेन सह भूयान् वर्तुलाकारो भवति, स च दूरभावादेकान्ततः समवृत्ततया जगानां प्रतिभासते, ततो न कथित्वेषः, न चैतत्त्वमनीषिकाया विजृम्भितं, यत एतदेव जिनभद्र-गणिकमाश्रमणेन विशेषणवत्यामाक्षेपपुरस्सरं उक्तम्—

॥ १ ॥ “अङ्गकविड्गारा उदयत्यमण्मि कह न दीसंति ।

ससिसूराण विमाणा तिरियक्खेत्तद्वियाणं च ॥

॥ २ ॥ उत्ताणद्धकविड्गारं पीठं तदुवर्ति च पासाओ ।

वद्वालेखेण तओ समद्दृं दूरभावाओ ॥

तथा सर्वै—निरवशेषं स्फटिकमर्यं—स्फटिकविशेषमणिमयंतथा अभ्युद्गता—आभिमुख्येन सर्वतो विनिर्गता उत्सृता—प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा—दीसिस्तया सितं—शुक्लं अभ्यु-दगतोत्सृतप्रभासितंतथा चिविधा—अनेकप्रकारामणयः—चन्द्रकान्तादयोरत्तानि—कर्केतनादीनि तेषां भक्तयो—विच्छित्तिविशेषास्ताभिविद्यं—अनेकरूपवत् आश्वर्यवद्वा विविधमणिरलचित्रं यावत्शब्दात् ‘वाउलुयविजयदेवजयंतीपडागाछताइच्छनकलिए तुगे गगणतलमणुलिहंतसिहे जालंतररयणं पंजरुम्भालियव्व मणिकणघयूभियागे विवसियसयवत्तपुंडरीयतिलयरयणहृदयचित्ते अंतो बहिं च सण्हे तवणिझवालुगापत्थडे सुहफासे सस्तिरीयस्त्वे पासाईए दरिसणिझे” इति ।

तत्र वातोऽहुता—वायुकम्पिता विजयः—अभ्युदयस्तत्सूचिका वैजयन्त्यभिधाना या पताका अवधा विजया इति वैजयन्तीनां पाश्वर्कणिका उच्चन्ते तथाधाना वैजयन्त्यो विजयवैजयन्त्यः पताकाः—ता एव विजयवर्जिता वैजयन्त्यः छत्रातिक्षत्राणि थ—उपर्युपरिस्थितातपत्राणि तैः कलितं वातोऽहुतविजयवैजयन्तीपताकाछत्रातिक्षत्रकलितं तुङ्गं—उद्घमत एव ।

‘गगनतलमणुलिहंतसिहो’ति गगनतलं—अम्बरतलमनुलिखत—अभिलह्यतशिखरं यस्य तत् गगनतलानुलिखतशिखरं, तथा जालानि—जालकानि तानि च भवनभितिषु लोके प्रतीतानि तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रलानि यत्र तत् जालान्तररलं, सूत्रे घात्र प्रथमैकवचनलोधो द्रष्टव्यः, तथा पञ्चरात् उन्मीलितमिव—बहिष्कृतमिव पञ्चरोन्मीलितं, यथा हि किल किमपि वस्तु पञ्चरात्—वंशादिमयप्रच्छादनविशेषाद् बहिष्कृतमत्यन्मविनष्टच्छायत्वात् शोभते एवं तदपि विमानभिति भावः, तथा भणिकनकानां सम्बन्धिनी स्तूपिकाशिखरं यस्य तत् भणिकनकस्तूपिकाकं, तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादी प्रतिकृतित्वेन स्थितानि तिलकाश्च मित्यादिषु पुण्डाणि रलमयाश्चर्द्धघन्दा द्वारग्रादिषु तैश्चित्रं विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिल-कार्द्धचन्द्रचित्रं, तथा अन्तर्बहिष्कृत्यन्माणमित्यर्थः, तथा तपनीयं—सुवर्णविशेषस्तन्मव्याः वालुकायाः—सिकतायाः प्रस्तटः—ग्रतरेयत्र तत्तथा, तथा सुखस्पर्शं शुभस्पर्शं वातथा सश्रीकाणि—सशोभानि रूपाणि—नरयुग्मादीनि यत्र तत् सश्रीकरूपं तथा प्रसादीयं—मनःप्रसादहेतुः अत एव दर्शनीयं—द्रष्टुं योग्यं, तद्वनेन तु सेरसम्बद्धात्, तथा प्रतिविशिष्टं—आसाधारणं रूपं यस्य तत्तथा

‘एवं सूरविमाणेवी’त्यादि, यथा चन्द्रविमानस्वरूपमुक्तमेवं सूर्यविमानं ताराविमानं च वक्तव्यं, प्रायः सर्वेषामपि ज्योतिर्विमानानामेकरूपत्वात्, तथा चोक्तं समवायाङ्गे—“केवइया” णं भंते ! जोइसियावासा पन्नता ?, गोयमा ! इमीसे रयण्णप्पभाए पुढीवीए बहुसमरभणिज्ञाओ भूमिभागाओ सत्तनउयाइं जोयणसयाइं उहुं उभ्यइत्ता दसुत्तरजोयणसयबाहल्ले तिरियमसंखेज्ञे जोइसियसए जोइसियाणं देवाणं असंखेज्ञा जोइसियविमाणावासा पन्नता, ते णं जोइसिय-विमाणावासा अब्युग्ययसमूसियपहसिया विविहमणिरयणभिस्तिचित्ता तं चेव जाव पासाईया दरिसणिज्ञा अभिरूपा पडिरूपा’ इति । ‘ता चंद्रविमाणेण’मित्यादीनि आयामविष्कम्भादिविषयाणि सर्वाण्यपि प्रश्ननर्वचनसूत्राणि सुगमानि, नवरं सर्वत्रापि परिधिपरिमाणं ‘विक्खंभदग्ग-दहगुणकरणी ददृस्स परिरओ होइ’ इति करणवशाद् स्वयमेव नेतव्यं, तथा यत्ता-राविमा-नस्यायामविष्कम्भपरिमाणमुक्तमर्द्धगव्यूतमुद्धत्वपरिमाणं क्रोशधतुर्भागः तदुकृष्ट-स्थितिकस्य तारादेवस्य सम्बन्धिनो विमानस्यावसेयं, यस्युनर्जघन्यस्थितिकस्य तारादेवस्य क्रोशधतुर्भागः तदुकृष्टस्थितिकस्य तारादेवस्य सम्बन्धिनो विमानस्यावसेयं, यस्युनर्जघन्यस्थितिकस्य तारादेवस्य सम्बन्धिविमानं तस्याऽऽयामविष्कम्भपरिमाणं पञ्चधनुःशतानि उद्घत्वपरिमाण-मर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि, तथा चोक्तं तत्त्वार्थभाव्ये—

‘अष्टाधत्वारिंशद्योजनैकषट्ठिमाणः सूर्यभण्डलविष्कम्भः चन्द्रमसः पद्मशशाशद् ग्रहाणामर्द्धयोजनं गव्यूतं नक्षत्राणां सर्वोक्तुद्यायास्तारया अर्द्धक्रोशो जघन्यायाः पञ्चधनुःशतानि, विष्कम्भार्द्धवाहल्याश्च भवन्ति सर्वे सूर्यदयोऽत्र लोक’ इति, ‘ता चंद्रविमाणं कह देवसाहस्रीओ परिवहन्ति’ इत्यादीन्यपि वाहनविषयाणि प्रश्ननिर्वचनसूत्राणि सुगमानि, नवरमियमत्र भावना—इह

चन्द्रादीनां विमानानि तथाजगत्स्वाभाव्याद्विरालम्बानि वहन्त्यवतिष्ठन्ते, केलं ये आभियोगिका देवास्ते तत्त्वविधनामकर्मदिववशात् समानजातीयानां हीनजातीयानां वा देवानां निजस्फाति-विशेषदर्शनार्थमात्मानं बहुमन्यमानाः प्रसादमृतः सततवहनशीलेषु विमानेष अथः स्थित्वा २ केचित् सिंहरूपाणि केचिद् गजरूपाणि केचित् वृषभरूपाभि केचित्सुरगरूपाणि कृत्वा तानि विमानानि वहन्ति, न वैतदनुपपत्रं, तथाहि—

यथेह केऽपि तथाविधाभियोग्यनामकर्मोपभोगभागी दासोऽन्येषां समानजातीयानां हीनजातीयानां वा पूर्वपरिचितानामेवमहं नायकस्यास्य सुप्रसिद्धस्य सम्पत्त इति निजस्फातिविशेष-प्रदर्शनार्थं सर्वमपि स्वोचितं कर्म नायकसमझं प्रमुदितः करोति, तथाऽभियोगिका अपि देवास्तथाविधाभियोग्यनामकर्मोपभोगभाजः समानजातीयानां हीनजातीयानां वा देवानामन्येषामेवं वयं समृद्धायत्सकललोकप्रसिद्धानां चन्द्रादीनां विमानानि वहाम इत्येवं निजस्फातिविशेषप्रदर्शनार्थ-मात्मानं बहु मन्यमाना उक्तप्रकारेण चन्द्रादिविमानानि वहन्तीति, तेषां च चन्द्रादिविमानवहन-शीलानामाभियोगिकदेवानामिमे सङ्ख्यासङ्ग्रहिके जन्मद्वयोपप्रज्ञतिसल्के गाथे—

॥ १ ॥ “सोलस देवसहस्रा वहन्ति चदेसु चेव सुरेसु ।

अड्डेव सहस्राङ्गं एककंमी गहविमाणे ॥

॥ २ ॥ चत्तारि सहस्राङ्गं नक्षत्रंभि य हवन्ति एक्षेके ।
 दो चेव सहस्राङ्गं तारारूपेकं पेक्षेपि ॥

‘ता एपसिण’ मित्यादि, शीघ्रगतिविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च सुगमं, एतम्भयश्चादप्युक्तं परं भूयो विमानवहनप्रस्तावादुक्तमित्यदोषः, अन्यद्वा कारणं बहुश्रुतेभ्योऽवगत्व्यं ।

मृ. (१२५) ता जंबुद्वीपे णं दीवे तारारूपस्तय २ एस णं केवतिए अवाधाए अंतरे प०? दुविहे अंतरे प०, तं०—वाधातिमे य निव्याधातिमे य ।

तत्य णं जे से वाधातिमे से णं जहन्नेणं दोन्नि बावहु जोयणसते उक्तासेणं बारस जोयणसहस्राङ्गं दोन्नि बाताले जोयणसते तारारूपस्त २ य अवाधाए अंतरे पनते ।

तत्य जे से निवाधातिमे से जहन्नेणं पञ्च धणुसताङ्गं उक्तोसेणं अद्वजोयणं तारारूपस्तय २ अवाधाए अंतरे प० ।

मृ. ‘ता जंबुद्वीपे णं भते! दीवे’ इत्यादितारविमानान्तरविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘ता दुविहे’ इत्यादि, द्विविधमन्तरं प्रज्ञसं, तथथा—व्याधातिमं निव्याधातिमं च ।

तत्र व्याहननं व्याधातः—पर्वतादिसखलनं तेन निर्वृत्य व्याधातिमं ‘भावादिम’ इति इमप्रत्ययः, निव्याधातिमं—व्याधातिमात्रिगतं स्वाभाविकमित्यर्थः, तत्र यत् व्याधातिमं तत् जघन्यतो द्वे योजनशते पट्टषट्यधिके, एतद्य निषधकूटादिकमपेक्ष्य वेदितव्यं, तथाहि—निषधपर्वतः स्वभाव-तोऽप्युम्मैश्चत्वारि योजनशतानि तत्य चोपरि पञ्च योजनशतोद्यानि कूटानि, तानि च मूले पञ्चयोजनशतान्यायामविष्कम्भाभ्यां मध्ये त्रीणि योजनशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि उपरि अद्वतृतीये द्वे योजनशते, तेषां चोपरितनभागसमश्रेणिप्रदेशे तथाजगत्स्वाभाव्यादश्वद्यौ योजनान्युभयतोऽवाधया कृत्वा तारविमानानि परिभ्रमन्ति, ततो जघन्यतो व्याधातिमपन्तरं द्वे योजनशते पट्टषट्यधिके भवतः, उल्कर्षतो द्वादश योजनशतहस्राणि द्वे योजनशते द्वित्यार्दिशदधिके,

एतद्व मेरुमपेक्ष्य द्रष्टव्यं, तथाहि—मेरौ दश योजनसहस्राणि मेरोश्चोभयतोऽवाधया एकादश योजनशतान्येकविषयात्परिधिकानि, ततः सर्वसङ्ख्यामीलने भवन्ति द्वादश योजनसहस्राणि द्वे च योजनशते द्विचत्वारिंशदधिके । निव्याधांतिमान्तरविषयं सूत्रं सुगमं ।

४२६) ता चंदस्सणं जोतिसिंदस्स जोतिसरन्नो कति अग्गमहिसीओ पन्नताओ ता चत्तारि अग्गमहिसीओ पन्नताओ, तं०—चंदप्पभा दोसिणाआ अच्छिमाली पञ्चकरा, तत्थ णं एगमेगाए देवीए चत्तारि देवीसहस्री परिवारो पन्नतो, पभू णं तातो एगमेगा देवी अन्नाइं चत्तारि २ देवीसहस्राइं परिवारं विजच्छित्तए?, एवामेव सपुत्रावरेण सोलस देवीसहस्रा, सेतं तुडिए, ता पभू णं चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिएणं सद्धिं दिव्याइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए?, नो इणहै समझे ।

‘ता कहं ते नो पभू जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाणे सभाए सुधम्माए तुडिएणं सद्धिं दिव्याइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए?, ता चंदस्सणं जोतिसिंदस्स जोतिसरन्नो चंदवडिंसए विणे सभाए सुधम्माए माणवएसु घेतियखंभेसु वडरामएसु गोलवड्समुग्गएसु वहबे जिनसकधा संनिकिखता विड्वंति, ताओ णं चंदस्स जोतिसिंदस्स जोइसरन्नो अन्नेसिं च वहूणं जोतिसियाणं देवाणय देवीणय अच्छिणिज्ञाओ चंदणिज्ञाओ पूयणिज्ञाओ सम्माणणिज्ञाओ कल्पाणं मंगलं देवर्य देतियं पञ्चवासणिज्ञाओ एवं खलु नो पभू चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया इंदवडिंसए विणे ॥ अह तुहचार तुडिएणं चंद्धि दिव्याइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए ।

पभू णं चंदे जोतिसिंदे जोतिसराया चंदवडिंसए विमाने सभाए सुधम्माए घंदंसि सीहासणंसि चउहिं सामानियसहस्रीहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अनिएहिं सत्तहिं अनियाहिवतीहिं सोलसहिं आयरकछदेवसाहस्रीहिं अन्नेहि य वहूहिं जोतिसिएहिं देवेहिं देवीहिय सद्धिं संपरिवुडे महताहतनहृगीववाइयतंतीतलतुडियवणमुइंगपहुपवाइतरवेणं दिव्याइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए केवलं परियारणिहृषीए नो चेव णं मेहुणवतियाए ।

ता सूरस्सणं जोइसिंदस्स जोतिसरण्णो कति अग्गमहिसीओ पं०?, ता घत्तारि अग्गमहिसीओ पं०, तं०—सूरप्पभा आतवा अच्छिमाला पञ्चकरा, सेसं जहा चंदस्स, नवरं सूरवडिंसए विमाणे जाव नो चेव णं मेहुणवतियत्ताए ।

४२७ ‘ता चंदस्सणं’ मित्यादि अग्रमहिषीविषयं सूत्रं सुगमं, नवरमेकैकस्या देव्याशत्वारि देवीसहस्राणि परिवार इति किमुक्तं भवति?—एकैका अग्रमहिषी चतुर्णां चतुर्णां चन्द्रसल्कदेवी-सहस्रणां पट्टराज्ञी, एकैका च सा इत्यभूता अग्रमहिषी परिवारणावसरे तथाविधां ज्योतिष्कराज-चन्द्रदेवेच्छापुपलभ्य प्रभुरन्व्यानि आत्मसमानस्पाणि चत्वारि चत्वारि देवीसहस्राणि विकुर्वितुं, इह सिद्धान्तप्रसिद्धो विकुर्व इति धातुरस्ति, यस्य विकुर्वणाइति प्रयोगः, ततो विकुर्वितुमिलुक्तं, ‘एवमेवे’ति एवमेव—उक्तप्रकारे ऐव ‘सपुत्रावरेण’ति सह पूर्वेणति सपूर्वं सपूर्वं च अपरं च सपूर्वापरं तेन सपूर्वापरेण—पूर्वपरमीलनेन स्वाभाविकानि घोडश देवीसहस्राणि चन्द्रदेवस्य भवन्ति, तथाहि—चत्त्रोऽग्रमहिष्यः एकैका घात्मना सह चतुश्चतुर्देवीसहस्रपरिवाराततः सर्वसङ्कल्पनेन भवति घोडश देवीसहस्राणि ‘सेतं तुडिए’ इति तदेतावत् चन्द्रदेवस्य तुटिकं—अन्तःपुरं, उक्तं च जीवाभिगमचूर्णे—‘तुटिकमन्तःपिरमिति’ ‘पभूणं चंदे’ इत्यादि, प्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘नो

इण्डे सम्हे' नायमर्थ समर्थः—उपपत्रो, न युक्तोऽयमर्थ इति भावः, यथा चन्द्रावतंसके विमाने या सुधर्मा सभा तस्यामन्तःपुरेण सार्वद दिव्यान् भोगभोगान् भुजानो विहरतीति ।

‘ता कहंते नोपभू’ इत्यादिप्रश्नसूत्रं सुगमं, भगवानाह—‘ता चंदस्सण’ मित्यादि, चन्द्रावतंसके विमाने सुधर्मायां सभायां जायथको भास वित्यसाक्षोऽस्ति, तस्मिंश्च माणवके स्तम्भे ये चज्ञनयेषु सिक्षकेषु चज्ञमया गोलाकारा वृत्ताः समुद्रकास्तेषु बहूनि जिनसक्षीनि निश्चिसानि तिष्ठन्ति, ‘ता ओ ण’ मित्यादि, तानि जिनसक्षीनि, इह सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, चन्द्रस्य ज्योतिषेद्वस्य ज्योतिषराजस्यान्येषां च बहूनां ज्योतिष्काणां देवानां देवीनां च अर्चनीयानि पुष्पादिभिर्वन्दनीयानिस्तोतव्यानि विशिष्टैः स्तोत्रैः पूजनीयानि वस्त्रादिभिः सल्कारणीयानि आदप्रतिपत्या सन्माननीयानि जिनोचितप्रतिपत्या कल्पाण—कल्पाणहेतुर्मङ्गलं—दुरितोपशमहेतुर्देवतं—परमदेवता चैत्यं—इष्टदेवताप्रतिमा इत्येवं पर्युपासनीयानि तत एवं—अनेन कारणेन छलु—निश्चितं न प्रभुरित्यादि सुगमं ।

‘ता पभू ण चंदे’ इत्यादि, केवलं परिचारणद्वया—परिचारणसमृद्धया, एते सर्वेऽपि मम परिचारका अहं लेतेषां स्वामीत्वेवं निजस्मातिविशेषदर्शनाभिप्रायेणेति भावः, प्रभुद्यन्दोज्योतिषेद्वो ज्योतिषराजश्चन्द्रावतंसके विमाने सभायां सुधर्मायां चन्द्रभिधानसिंहासने चतुर्भिः सामानिकस-हङ्गश्चतसुभिरयमहिषीभि सपरिवाराभिस्तिसृभिरभ्यन्तरमध्यबाह्यस्वपाभि पर्वदिभि सहभिरनीकैः सहभिरनीकाधिपतिभि षोडशभिरात्मरक्षकदेवसहस्ररन्त्येष्व बहुभिज्योतिष्कैदेवेदेवीभिश्च सार्वं सम्परिवृतो महता रवेणेति योगः, ‘आहय’ ति आख्यानकप्रतिबद्धानीति वृद्धाः अथवा अहतानि—अव्याहतानि नाट्यगीतवादित्राणि तथा तन्त्री—वीणा तलताला—हस्तताला: द्वुटितानि—शेषतूयणि तथा घनो—घनाकारो ध्वनिसाधस्यार्तं यो मृदङ्गो—मर्दलः पटुना—दक्षपुरुषेण प्रवादितस्तत एतेषां पदानां द्वन्द्वस्तेषां यो रवस्तेन दिव्यान्—दिवि भवान् अतिप्रधानानित्यर्थः भोगार्ह ये भोगाः—शब्दादयस्तान् भुजानो विहर्तु प्रभुरिति योगः, न पुनर्मैथुनप्रत्ययं—मैथुननिमित्तं स्पर्शादिभोगं भुजानो विहर्तु प्रभुरिति । ‘एवं ता सूरस्स न’ मित्यादीन्यपि प्रश्ननिर्वचनसूत्राणिभावनीयानि ।

मू. (१२७) जोतिसियाणं देवाणं केवइयं कालं ठिती पन्तता ?, जहन्नेण अडभागपलितोवमं उक्षोसेणं पलितोवमं वाससतसहस्रसमव्यहियं, ता जोतिसिणीणं देवीणं केवतियं कालं ठिती पं० ?, ता जहन्नेण अडभागपलितोवमं उक्षोसेणं अद्वपलितोवमं पन्नासाए वाससहस्रेहिं अव्याहियं, चंदविमाणे णं देवाणं केवतियं कालं ठिती पन्तता ?, जहन्नेण चउव्यागपलितोवमं उक्षोसेणं पलितोवमं वाससयसहस्रसमव्यहियं ।

ता चंदविमाणे णं देवीणं केवतियं कालं ठिती पं० ?, जहन्नेण चउव्यागपलितोवमं उक्षोसेणं अद्वपलितोवमं पन्नासाए वाससहस्रेहिं अव्यहियं, सूरविमाणे णं देवाणं केवतियं कालं ठिती पन्तता ?, जहन्नेण चउव्यागपलितोवमं उक्षोसेणं पलितोवमं वाससहस्रसमव्यहियं ।

ता सूरविमाणे णं देवाणं केवतियं कालं ठिती पं० ?, जहन्नेण चउव्यागपलितोवमं उक्षोसेणं अद्वपलितोवमं पंचहिं वाससएहिं अव्यहिय, ता गहविमाणे णं देवाणं केवतियं कालं ठिती पं० ?, जहन्नेण चउव्यागपलितोवमं उक्षोसेणं पलितोवमं, ता गहविमाणे णं देवीणं केवतियं कालं ठिती पं० ?, जहन्नेण चउव्यागपलितोवमं उक्षोसेणं अद्वपलितोवमं ।

ता नक्खतविमाणे एं देवाणं केवतियं कालं ठिती पं० ?, जहन्नेण चउभ्यागपलितोवमं उक्षेण अद्यपलिओवमं ता नक्खतविमाणे एं देवाणं केवइर्यं कालं ठिती पं० ?, जहन्नेण अद्यभागपलितोवमं उक्षोसेण घउभ्यागपलितोवमं ।

ता ताराविमाणे एं देवाणं पुच्छा, जहन्नेण अद्यभागपलितोवमं उक्षोसेण घउभ्याग-पलियोवमं, ता ताराविमाणे एं देवीणं पुच्छा, ता जहन्नेण अद्यभागपलितोवमं उक्षोसेण साइरेग-अद्यभागपलिओवमं ।

बृ. 'ता जोइसियाणं देवाण' मित्यादि, सर्वं सुगमं यावत् प्राभृतपिसमाप्ति, नवरं चन्द्रविमाने चन्द्रदेव उत्पद्धते तत्सामानिकात्मरक्षकादयथ, तत्रात्मरक्षकादीनां यथोक्ता जघन्या स्थितिरुक्त्या तु चन्द्रदेवस्य तत्सामानिकादीनां च, एवं सूर्यविमानादिष्वपि भावनीयम् ॥

मू. (१२८) ता एसेण एं घंदिमसूरियगहनवखततारारुवाणं कतरे २ हितो अप्या वा बहुया वा तुल्या वा विसेसाहिया वा ?, ता चंदा य सूरा य एते एं दोयि तुल्या सञ्चत्थोवा नक्खता संखिज्ञगुणा गहा संखिज्ञगुणा तारा संखिज्ञगुणा ॥

प्राभृतं-१८ समाप्तम्

प्राभृतं-१९

बृ. तदेवमुक्तमष्टादशं प्राभृतं, सम्प्रति एकोनविंशतितममारम्यते, तस्य धायमधीयिकार, यथा 'कति चन्द्रसूर्या सर्वलोके आख्याता' इति, ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह-

मू. (१२९) ता कति एं घंदिमसूरिया सब्बलोयं ओभासंति उज्जोएति तवेति पभासेति आहितेति वदेज्ञा ?, तत्थ खलु इभाओ दुवालस पडिवत्तीओ पन्नत्ताओ, तत्येगे एवमाहंसु ता एगे चंदे एगे सूरे सब्बलोयं ओभासति उज्जोएति तवेति पभासति, एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु ता तिन्नि चंदा तिन्नि सूरा सब्बलोयं ओभासेति ४ एगे एवमाहंसु २, एगे पुण एवमाहंसु ता आउहिं चंदा आउहिं सूरा सब्बलोयं ओभासेति उज्जोवेति तवेति पगासेति एगे एवमाहंसु ३ एगे पुण एवमाहंसु । एतेण अभिलावेण नेतव्यं सत चंदा सत्त सूरा दस चंदा दस सूरा बारस चंदा २ बातालीसं चंदा २ बावत्तरि चंदा २ बातालीसं चंदसतं २ बावत्तरं चंदसर्यं बावत्तरि सूरसर्यं बायालीसं चंदसहस्रं बातालीसं सूरसहस्रं बावत्तरं चंदसहस्रं बावत्तरं सूरसहस्रं सब्बलोयं ओभासंति उज्जोवेति तवेति पगासंति, एगे एवमाहंसु ।

वयं पुण एवं वदामो—ता अयण्णं जंबुद्धीवे २ जाव परिक्षेवेण, ता जंबुद्धीवे २ केवतिया चंदा पभासेति सु वा पभासेति वा पभासेति संति वा ?, केवतिया सूरा तविंसु वा तवेति वा तवित्संति वा ?, केवतिया नक्खता जोअं जोइंसु वा जोएति वा जोइसंति वा ? केवतिया गहा घारं घरिंसु या घरंति वा घरिसंति वा ? केवतिया तारागणकोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा सोभंति वा सोभित्संति वा ? ता जंबुद्धीवे २ दो चंदा पभासेति सु वा ४ दो सूरिया तवइंसु वा ३, सूर्यनं नक्खता जोयं जोएति सु वा ३ बावत्तरि गहसतं घारं घरिंसु वा ३ एगं सदसहस्रं तेतीसं च सहस्रा नव सद्या पन्नासातारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभेंसु वा ३

बृ. 'ता कइ ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, कति—किंग्रमाणा णमिति वाक्यालङ्करे

चन्द्रसूर्या सर्वलोकेऽवभासन्ते—अवभासमाना उद्योतवन्तः तापयन्तः—प्रकाशयन्तः प्रभासयन्तः आख्याता इति वदेत् ? एवमुक्ते भगवानेतद्विषये यावत्यः प्रतिपत्तयः तावतीरुपदश्यति—‘तत्त्वै’त्यादि, तत्र—सर्वलोकविषयचन्द्रसूर्यास्तित्वविषये खल्चिमाः—वक्ष्यमाणस्वरूपादश प्रतिपत्तयः—परतीर्थिकाभ्युपगमरूपा प्रज्ञसाः ।

तत्र—तेषां द्वादशानां परतीर्थिकानां मध्ये एके परतीर्थिका एवमाहुः, ता इति—तेषां परतीर्थिकानां प्रथमं स्वशिष्यं प्रत्यनेकवक्तव्यतोपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थः, एकश्चन्द्रः एकः सूर्यसर्वलोकमवभासयति, अवभासयन् उद्योतवन् तापयन् प्रभासयन् आख्यात इति वदेत्, अत्रैवोपसंहारमाह—‘एगे एवमाहंसु’, एके पुनरेवमाहुः—त्रयश्चन्द्राः त्रयः सूर्या सर्वलोकमवभासयन्तः आख्याता इति वदेत्, उपसंहारवाक्यां ‘एगे एवमाहंसु’ २, एके पुनरेवमाहुर्द्युवातुर्धाश्चन्द्रा अर्द्धवतुर्धा सूर्या सर्वलोकमवभासयन्ति आख्याता इति वदेत्, अत्राप्युपसंहारः ।

‘एगे एवमाहंसु’ ३, ‘एव’मित्यादि एवं—उक्तेन प्रकारेण एतेनानन्तरोदितेनाभिलापेन तृतीयाप्राभृतप्राभृतोक्तप्रकारेण द्वादशप्रतिपत्तिषयं सकलमपि सुत्रं नेतव्यं, तद्यैवम्—‘सत्त चंदा सत्त सूरा’ इति, एगे पुण एवमाहंसु ता सत्त चंदा सत्त सूरा सब्बलोयं ओभासंति ४ आहियति वएज्ञा, एगे एवमाहंसु ५, एगे पुण एवमाहंसु—ता दस चंदा दस सूरा सब्बलोयं ओभासंति ४ आहियति वएज्ञा, एगे एवमाहंसु ६ ।

एगे पुण एवमाहंसु ता बायालीसं चंदा बायालीसं सूरा सब्बलोयं ओभासंति ४ आहियति वएज्ञा एगे एवमाहंसु ७, एगे पुण एवमाहंसु—बावत्तरि चंदा बावत्तरि सूरा सब्बलोयं ओभासंति ४ आहियति वएज्ञा एगे एवमाहंसु ८, एगे पुण एवमाहंसु—बायालीसं चंदसयं बायालीसं सूरसयं सब्बलोयं ओभासंति ४ आहियति वएज्ञा, एगे एवमाहंसु ९, एगे पुण एवमाहंसु ता बावत्तरं चंदसयं बावत्तरं सूरसयं सब्बलोयं ओभासंति ४ आहियति वएज्ञा, एगे एवमाहंसु १०, एगे पुण एवमाहंसु ता बायालीसं चंदसहस्रं बायालीसं सूरसहस्रं सब्बलोयं ओभासंति ४ आहियति वएज्ञा एगे एवमाहंसु ११, एगे पुण एवमाहंसु ता बावत्तरं चंदसहस्रं बावत्तरं सूरसहस्रं सब्बलोयं ओभासंति ४ आहियति वएज्ञा, एगे एवमाहंसु १२ ।

एताश्च सर्वा अपि प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपाः तथा च भगवान् स्वमतमेताभ्यः पृथग्भूतमाह—‘वयं पुण’ इत्यादि, वयं पुनरुत्पन्नकेवलज्ञाना एवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण वदामः, तमेव प्रकारमाह—‘ता अयण्ण’मित्यादि, इदं जन्मद्वीपवाक्यं पूर्ववत् परिपूर्ण पठनीयं व्याख्यानीयं च, ता जन्मद्वीपेण दीक्षेदो चंदा इत्यादि, जन्मद्वीपे द्वीचन्द्रीप्रभासितवन्ती प्रभासेते प्रभासिष्येते द्रव्यास्तिकनयमतेन सकलकालमेवंविधाया एव जगत्स्थितेः सद्भावात्, तथा द्वीसूर्यी तापितवन्ती तापयतस्तापयिष्यतः, तथा एकैकस्य शशिनोऽथाविंशतिर्णक्षत्राणि परिवारो जन्मद्वीपे च द्वीराशीनी ततः षट्पञ्चाशनक्षत्राणि जन्मद्वीपे चन्द्रसूर्याभ्यां सह योग युक्तवन्ति युज्जन्ति योक्ष्यन्ति वा, तथा एकैकस्य राशिनोऽथाशीतिर्ग्रहाः परिवारः ततः शशिद्वयसत्कग्रहमीलने सर्वसद्वयया षट्सप्त्यधिकं ग्रहशतं भवति, तत् जन्मद्वीपे चारं चरितवत् चरति चरिष्यति च, तथा एकैकस्य राशिनस्तारापरिवारः क्षीटीक्षीटीनां षट्पञ्चाणि नव शतानि पञ्चसप्त्यधिकानि जन्मद्वीपे च द्वीराशीनी तत एतत्तारप्रमाणं द्वाभ्यां गुण्यते, तत एकं शतसहस्रं त्रयस्त्रिशत्सहस्राणि नव शतानि पञ्चाशदधिकानि

तारागणकोटिकोटीनां भवन्ति, एतावद्यमाणास्ताराजच्छूद्धीषे शोभितवत्यः शोभन्ते शोभिष्वन्ते

मू. (१३०) दो चंदा दो सूरा नक्खता खलु हवंति छप्पना ।
बाबतरं गहस्तं जंबुद्धीवे वियारीण ॥

मू. (१३१) एगं च सयसहस्रं तितीसं खलु भये सहस्राइं ।
एदं तत्त्वा पन्नरस तत्त्वाणां कोडिकोडीणैः ॥

बृ. सम्प्रति विनेयजनानुग्रहाययथोक्तजच्छूद्धीपगतचन्द्रादिसङ्गहिके द्वेगाथे आह—‘दो चंदा’ इत्यादि, एते च द्वे अपि सुगमे, नवरं ‘जंबुद्धीवे वियारीण’ तत्र णमिति वाक्यालङ्घतरे, ततो वियारीति विभक्तिपरिणामेन चन्द्रादिभिः सह सामानाधिकरण्येन योजनीयमिति ।

मू. (१३२) ता जंबुद्धीवं णं दीवं लवणे नामं समुद्दे वडे वलयाकारसंठाणसंठिते सब्बतो समंता संपरिक्षिताणं चिह्नति, ता लवणे णं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिते विसमचक्कवालसंठिते सब्बतो समंता संपरिक्षिताणं चिह्नति, ता लवणे णं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिते विसमचक्कवालसंठिते ?, ता लवणसमुद्दे समचक्कवालसंठिते नो विसमचक्कवालसंठिते, ता लवणसमुद्दे केवइयं चक्रवालविक्खंभेणं केवतियं परिक्षेवेणं आहितेति वदेज्ञा ?, ता दो जोयणसतसहस्राइं चक्रवालविक्खंभेणं पन्नरस जोयणसतसहस्राइं एकसीयं च सहस्राइं सतं च ऊतालं किविविसेसुणं परिक्षेवेणं आहितेति वदेज्ञा । ता लवणसमुद्दे केवतियं चंदा पभासेंसु वा ३ ?, एवं पुच्छा जाव केवतियाऽत तारागण- कोडिकोडीओ सोभिंसु वा ३ ?

ता लवणे णं समुद्दे वत्तारि चंदा पभासेंसु वा ३ चत्तारि सूरिया तवइंसु वा ३ बारस नक्खतसतं जोयं जोएंसु वा ३ तिनि बावन्ना महग्रहसता धारं यरिंसु वा ३ दो सतसहस्रा सत्तड्हि च सहस्रा नव य सता तारागणकोडीणं सोभिंसु वा ३ ।

मू. (१३३) पन्नरस सतसहस्रा एकसीतं सतं च ऊतालं ।
किंविविसेसेष्यूणो लवणोदधिणो परिक्षेवो ॥

मू. (१३४) चत्तारि चेव चंदा वत्तारि य सूरिया लवणतोये ।
बारस नक्खतसर्य गहण तिन्नेव बावन्ना ॥

मू. (१३५) दोद्वेव सतसहस्रा सत्तड्हि खलु भवे सहस्राइं ।
नव य सता लवणजले तारागणकोडिकोडीणं ॥

बृ. ‘ता जंबुद्धीवे ण’ भित्यादि, ता इति पूर्ववत्, जच्छूद्धीपं द्वीपं णमितिवाक्यालङ्घतरे लवणो नाम समुद्रो वृतो वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्-सर्वासु दिक्षु विदिक्षु चेत्यर्थः संपरिक्षिप्य-वेदायित्वा तिष्ठति, एवं ऊते भगवान् गौतमः प्रश्नयति—‘ता लवणे णं समुद्दे’ इयादि सुगमं, भगवानाह—‘ता समचक्कवाले’ त्यादि सुगमं, पुनः प्रश्नयति—‘ता लवणे णं’ मित्यादि सुगमं, भगवानाह—‘ता दो जोयणे’ त्यादि, द्वे योजनशतसहस्रं चक्रवालविष्कम्भेन पञ्चदश योजनश- तसहस्राणि एकाशीति सहस्राणि शतमेकोनचत्वारिंशदधिकं किञ्चिद्दिशेषोनं परिक्षेपेण, तथाहि—

लवणसमुद्दे एकतोऽपि द्वे योजनशतसहस्रा चक्रवालविष्कम्भोऽपरतोऽपि द्वे योजनश- तसहस्रं मध्ये च जच्छूद्धीपो योजनशतसहस्रमिति सर्वसम्मीलने पञ्च लक्षा भवन्ति एतेषां वर्गं

जाता: पञ्चविंशतिर्दश च शून्यानि दशभिर्गुणे जातान्येकादश शून्यानि एतस्य राशेवर्गमूलानयने लक्ष्यानि पञ्चदश लक्षाणि एकाशीति सहस्राणि शतमेकमष्टात्रिंशतदधिकं, शेषमुद्धरति पद्मविंशतिर्लक्षाश्चतुर्विंशति सहस्राणि नव शतानि पट्टपञ्चाशदधिकानि छेदराशिरेकत्रिंशतलक्षा द्वाषष्ठि सहस्राणि द्वे शते षट्सप्तत्यधिके एतदपेक्षया योजनमेकं किञ्चिद्दूनं लभ्यते, तत उक्तं—‘सयं च ऊयालं किंचिविसेसूण’ मिति । ‘ता लवणे णं समुद्रे’ इत्यादि सुगमं,

लवणसमुद्रेचत्वारः शशिन इत्यष्टाविंशतिर्लक्षत्राणि तुर्भिर्गुण्यन्ते, ततो द्वादशोत्तरं नक्षत्राणां शतं तत्र भवति, अष्टाशीतिश्च ग्रहाश्चतुर्भिर्गुण्यन्ते ततस्त्रिंशि शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि तेषां भवन्ति, ताराकोटीकोटीनां षट्षष्ठि सहस्राणि नव शतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि चतुर्भिर्गुण्यन्ते ततो यथोक्तं ताराप्रमाणं भवति, ‘ता लवणे णं समुद्रे’ मित्यादि सकलमपि सुगमं, नवरं परिधिगणितपरिभावना एवं कर्तव्या—जन्मद्वीपस्य विष्कम्भे योजनलक्षं लवणस्योभयतो द्वे द्वे योजनलक्षे मिलिते इति ताश्चत्त्वो लक्षाः धातकीखण्डस्योभयतश्चत्त्रो २ लक्षा मिलिता अर्थी सर्वसङ्क्षय्या जातास्त्रयोदश लक्षाणि ततोऽस्य राशेवर्गो जात एककः पट्टको नवकः शून्यानि च दश भूयो दशभिर्गुणे जातान्येकादश शून्यानि एतेषां वर्गमूलानयने लक्ष्यानि एकचत्वारिंशतसहस्राणि दश सहस्राणि नव शतानि एकषट्यधिकानि ४९९०९६९ नक्षत्रादिपरिमाणमप्यष्टाविंशत्यादि-सङ्क्षयानि नक्षत्रादीनि द्वादशभिर्गुणवित्वा स्वयमानेतत्वं ।

मू. (१३६) ता लवणसमुद्रं धातईसंडे नामं दीवे वडे वलयाकारसंठिते तहेव जाव नो विसमवउक्कवालसंठिते, धातईसंडे णं दीवे केवतियं चक्कवालविक्खंभेणं केवतियं परिक्खेवेणं आहितेति वदेआ?, ता चतारि जोयणसतसहस्राइं चक्कवालविक्खंभेणं इतालीसं जोयणसतसहस्राइं दस य सहस्राइं नव य एकद्वे जोयणसते किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं आहितेति वदेआ ।

धातईसंडे दीवे केवतिया चंदा पभासेंसु वा ३ पुच्छ तहेव धातईसंडे णं दीवे बारस चंदा पभासेंसु वा ३ बारस सूरिया तवेंसु वा ३ तिनि छतीसा नक्खतसताजोअं जोएंसु वा ३ एगं छप्पनं महागहसहस्रं चारं चरिंसु वा ३-

मू. (१३७) ‘अड्हेव सतसहस्रा तिनि सहस्राइं सत य सयाइं ।

(एगससीपरिवारो) तारागणकोडिकोडीओ ॥

—सोभं सोभेंसु वा ३

मू. (१३८) धातईसंडपरिरओ इताल दसुतरा सतसहस्रा ।

नव य सता एगडा किंचिविसेलेण परिहीणा ॥

मू. (१३९) चउचीसं ससिरविणो नक्खतसता य तिनि छतीसा ।

एगं च गहसहस्रं छप्पनं धातईसंडे ॥

मू. (१४०) अड्हेव सतसहस्रा तिनि सहस्राइं सत य सताइं ।

धायईसंडे दीवे तारागणकोडिकोडीण ॥

बृ. ‘ता धायईखण्डणं’, एतदपि सकलं सुगमं, ‘ता कालोए णं समुद्रे’ इत्यादि, एतदपि सुगमं, नवरं परिक्षेपणितभावना इयं-कालोदसमुद्रस्य एकतोऽपि चक्कवालतया विष्कम्भोऽर्थी योजनलक्षा अपरतोऽपीति षोडश धातकीखण्डस्य एकतोऽपि चत्त्वो लक्षा अपरतोऽपीत्यष्टी

लवणसमुद्रस्य एकतोऽपि द्वे लक्षे अपरतोऽपीति चतुर्मो एका लक्षा जन्मूद्धीपस्येति सर्वसङ्ख्यया एकोन्त्रिंशत्तिः लक्षाः एतेषां वर्गो विधीयते जातोऽष्टकश्चतुर्ष्क एककः शून्यानि दश ततो दशभिर्गुणने जातान्येकादश शून्यानि तेषां वर्गमूलानयने लब्धं यथोक्तं परिधिपरिमाणं, शेषं त्रिको नवकस्त्रकस्त्रको नवकः सप्तकः पञ्चकः इति यदवतिष्ठते तदपेक्षया विशेषाधिकत्वमुक्तं, 'एक्लउइं सयराइं सयसहस्राइं' ति एकनवति शतसहस्राणि सप्ततानि-सप्ततिसहस्राधिकानि, नक्षत्रादिपरिमाणं च आष्टाविंशत्यादिसङ्ख्यानि नक्षत्रादीनि द्वाचत्वारिंशता गुणयित्वा भाव०।

मू. (१४१) ता घायईसंडं णं दीवं कालोयणे नामं समुद्रे वहै वलयाकारसंठाणसंठिते जाव नो विसमचक्कवालसंठाणसंठिते, ता कालोयणे णं समुद्रे केवतियं वक्कवालविक्खंभेणं केवतियं परिक्खेवेणं आहितेति वदेज्ञा ?, ता कालोयणे णं समुद्रे अहु जोयणसतसहस्राइं वक्कवालविक्खंभेणं पत्रते एक्लउति जोयणसयसहस्राइं सत्तरिं च सहस्राइं छद्य पंचुतरे जोयणसते किंचिविसीसाधिए परिक्खेवेणं आहितेति वदेज्ञा । ता कालोयणे णं समुद्रे केवतिया चंदा पभासेंसु वा ३ पुच्छा, ता कालोयणे समुद्रे बातालीसं चंदा पभासेंसु वा ३ बायालीसं सूरिया तवेंसु वा ३ एक्लारस बावतरा नवखतसता जोयं जोइंसु वा ३, तिनि सहस्रा छद्य छद्यउया महगहसया चारं चरिंसु वा ३ अड्डावीसं च सहस्राइं बारस सयसहस्राइं नव य सयाइं पन्नासा तारागणकोडिकोडीओ सोभं सोभेंसु वा सोहंति वा सो भिसंति वा ।

मू. (१४२) "एक्लउइं सत्तराइं सहस्राइं परिरतो तस्स ।

अहियाइं छद्य पंचुतराइं कालोदधिवरस्स ।

मू. (१४३) बातालीसं चंदा बातालीसं च दिनकरा दित्ता ।

कालोदधिमि एते चरंति संबद्धलेसागा ॥

मू. (१४४) नवखतसहस्सं एगमेव छावतरं च सतमन्नं ।

छद्य सया छन्नउया महगहा तिन्नि य सहस्रा ।

मू. (१४५) अड्डावीसं कालोदधिमि बारस य सहस्राइं ।

नव य सया पन्नासा तारागणकोडिकोडीणं ॥

बृ. 'ता कालोयं णं समुद्रं पुक्खरवरेण' मित्यादिसुगमं, गणितभावना तिव्यं-पुष्करवरद्धीपस्य पूर्वतः षोडश लक्षा अपरतोऽपीति द्वात्रिंशत् लक्षाः कालोदधे: पूर्वतोऽष्टी अपरतोऽप्यष्टाविति षोडश धातकीखण्डस्य एकतोऽपि चतुर्मो लक्षमिति सर्वसङ्कलनया जाता एकषट्ठिलक्षाः एतस्य राशेवर्गो विधीयते जातस्त्रिकः सप्तको द्विक एककः दश च शून्यानि ता दशभिर्गुणने जातानि शून्या येकादश एतेषां वर्गमूलानयने लब्धं यथोक्तं परिधिपरिमाणं, नक्षत्रादिपरिमाणं चाष्टाविंशत्यादिसङ्ख्यानि नक्षत्रादीनि चतुर्थत्वारिंशेन शतेन गुणयित्वा स्वयं परिभा० ।

मू. (१४६) ता कालोयं णं समुद्रं पुक्खरवरे नामं दीवे वहै वलयाकारसंठाणसंठिते सब्वतो समता संपरिक्षिताणं चिह्नति, ता पुक्खरवरे णं दीवे किं समचक्कवालसंठिए विसमचक्कवालसंठिए ता समचक्कवालसंठिए नो विसमचक्कवालसंठिए, ता पुक्खरवरे णं दीवे केवइयं समचक्कवाल-विक्खंभेणं ?, केवइअं परिक्खेवेणं ?, ता सोलस जोयणसयसहस्राइं चक्कवालविक्खंभेणं एगा

जोयणकोडी बानउति च सतसहस्राइं अउणावन्नं च सहस्राइं अद्वउनउते जोअणसते परिक्खेवेण आहितेति वदेजा । ता पुक्खरवरे णंदीवे केवतिया चंदा पभासेंसु वा ३ पुच्छा तथेव ता घोतालचंदसदं पमासेंसु वा ३ घोतालं सूरियाणं सतं तवइंसु वा ३ घतारि सहस्राइं बतीसं च नक्खता जोअं जोएंसु वा ३ बारस सहस्राइं छष्ट बावत्तरा महगगहसता चारं चरिंसु वा ३ छनउतिसयसहस्राइं घोयालीसं सहस्राइं घतारि य सयाइं तारागणकोडिकोडीणं सोभं सोभिंसु वा ३ ।

मृ. (१४७) 'कोडी बानउती खलु अउणानउति भवे सहस्राइं ।
अद्वसता चउनउता य परिरओ पोक्खरवरस्त ॥

मृ. (१४८) घोतालं चंदसतं चतालं चेव सूरियाण सतं ।
पोक्खरवरदीयमि ए घरंति एते पमासंता ॥

मृ. (१४९) घतारि सहस्राइं छतीसं चेव हुति नक्खता ।
छष्ट सता बावत्तर महगगहा बारह सहस्रा ॥

मृ. (१५०) छनउति सयसहस्रा घोतालीसं खलु भवे सहस्राइं ।
घतारि य सता खलु तारागणकोडिकोडीणं ॥

वृ. 'ता पुक्खरवरस्त ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, पुष्करवरस्य द्वीपस्य बहुमध्यदेशमागे मानुषोत्तरो नाम पर्वतः प्रज्ञासः, स घ वृत्तो, वृत्तं च मध्यपूर्णमपि भवति यथा कौमुदीक्षणे शशांक-मण्डलं ततस्तद्वप्ताव्यवच्छेदार्थमाह—बलयाकारसंस्थानसंस्थितो यः पुष्करवरद्वीपं द्विधा सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च विभजमानो विभजमानस्तिष्ठति, केनोऽप्नेषेन द्विधा विभजमानस्तिष्ठति अत आह—तथ्या—अभ्यन्तरपुष्करार्ढं च बाह्यपुष्करार्ढं च, चशब्दः समुद्भये, किमुक्त भवति ?—मानुषोत्तरात्पर्वतादवर्कि यत् पुष्करार्ढं तदभ्यन्तरपुष्करार्ढं यत्युनस्तस्मान्मानुषोत्तरात्पर्वतात्परतः पुष्करार्ढं तद्वात्पुष्करार्ढमिति, 'ता अभिन्तरपुक्खरख्दे ण' मित्यादि सर्वमपि सुगमं, नवरं परिधिगणितभावना प्रागवल्कर्तव्या, नक्षत्रादिपरिभाणं घाष्टविंशत्यादिसङ्घव्यानि नक्षत्रादीनि दाससत्या गुणयित्वा परिभावनीयं ।

मृ. (१५१) ता पुक्खरवरस्त णं दीवस्स बहुमध्यदेशमाए माणुसुतरे नामं पव्यए बलयाकारसंठाणसंठिते जे णं पुक्खरवरं दीवं दुधा विभयमाणे २ विडुति, तंजहा—अभिन्तरपुक्खरख्दं च बाहिरपुक्खरख्दं च, ता अभिन्तरपुक्खरख्दे ण किं समचक्कवालसंठिए विसमचक्कवालसंठिए ता समचक्कवालसंठिए नो विसमचक्कवालसंठिते ।

ता अभिन्तरपुक्खरख्दे ण केवतियं चक्कवालविक्खंभेणं परिक्खेवेण आहितेति वदेजा ? ता अद्व जोयणसतसहस्राइं चक्कवालविक्खंभेण एकं जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्राइं तीसं च सहस्राइं दो अउणापन्ते जोयणसते परिक्खेवेण आहितेति वदेजा ।

ता अभिन्तरपुक्खरख्दे ण केवतिया घंदा पभासेंसु वा ३ केवतिया सूरा तविंसु वा ३ पुच्छा, बावत्तरिं सूरिया तवइंसु वा ३ दोणि सोला नक्खतसहस्रा जोअं जोएंसु वा ३ महगहसहस्रा तित्रि य बतीसा चारं चरेंसु वा ३ अडतालीससतसहस्रा बाबीसं च सहस्रा दोन्नि य सता तारागण कोडिकोडीणं सोभं सोभिंसु वा ३ ।

ता समयक्खेते ण केवतियं आयामविक्खंभेण केवइयं परिक्खेवेण आहितेति वदेजा ता

पणतालीसं जोयणसतसहस्राइ आयामविक्खंभेण एका जोयणकोडी बायालीसं च सतसहस्राइ दोणि य अउणापने जोयणसते परिक्खेवेण आहितेति वदेज्ञा, ता समयक्खेतेत णं केवतिया चंदा पभासेंसु वा ३ पुच्छ तथेव, ता बत्तीसं चंदसतं पभासेंसु वा ३ बत्तीसं सूरियाण सतं तवइंसु वा ३ तिन्नि सहस्रा छछ छनउता नक्खतसता जोयं जोएंसु वा ३ एकरस सहस्रा छछ सोलस महग्गहसता चारं चरिंसु वा ३ अट्टासीति सतसहस्राइ चतालीसं घ सहस्रा सत य सया तारागणकोडीकोडीणं सोभं सोभिंसु वा ३ ।

बृ. सम्प्रति मनुष्यक्षेत्रवक्तव्यतामाह—‘ता माणुसखेते णं केवइय’ मित्यादि सुगमं, नवरं मानुषक्षेत्रस्यायामविष्कम्भपरिमाणं पञ्चचत्वारिंशाशङ्का एवंएका लक्षा जम्बूद्वीपे ततो लघणसमुद्रे एकतोऽपि द्वे लक्षे अपरतोऽपि द्वे लक्षे इति चतुष्प्रभः एकतोऽपि चतुष्प्रो लक्षा अपरतोऽपीत्याकालोदसमुद्रे एक तोऽपि अद्यावपरतोऽप्यष्टविति षोडश अभ्यन्तर-पुष्करार्द्धेऽप्येकतोऽपीत्याकालोदसमुद्रे अपरतोऽपीति षोडशेति सर्वसङ्खयया पञ्चचत्वारिंशाशङ्काः, परिधिगणितपरिमावना तु ‘विक्खांस्मवगदहगुणे’ त्यादिकरणवशात् स्वयं कर्तव्या, नक्षत्रादिपरिमाणं तु अष्टाविंश-त्यादिसङ्ख्यानि नक्षत्रादीन्येकशशिपरिवारभूतानि द्वात्रिंशेन शतेन गुणयित्वा स्वयमानेतत्वं ।

मू. (१५२) अट्टेव सतसहस्रा अधिंतरपुक्खवरस्स विक्खंभो ।

पणतालसदसहस्रा माणुसखेतस्स विक्खंभो ॥

बृ. ‘अट्टेव सदसहस्रा’ इत्यादि, अत्र गायापूर्वार्द्धेनाभ्यन्तरपुष्करार्द्धस्य विष्कम्भपरिमाण-मुक्तं, उत्तरार्द्धेन मानुषक्षेत्रस्य ।

मू. (१५३) कोडी बातालीसं सहस्रा दुसया य अउणपन्नासा ।

माणुसखेतपरितो तमेव य पुक्खवरद्धस्स ॥

बृ. ‘कोटी’ इत्यादि, एका योजनकोटी द्वावत्यारिंशत्-द्विचत्वारिंशाच्छतसहस्रोधिका त्रिंशत् सहस्रोणि द्वे शते एकोनपञ्चाशदधिके २४२३०२४९ एतावलमाणो मानुषक्षेत्रस्य परियः, एष एतावलमाण एव पुष्करार्द्धस्य-अभ्यन्तरपुष्करार्द्धस्यापि परियः ।

मू. (१५४) बावत्तरिं च चंदा बावत्तरिमेव दिनकरा दिता ।

पुक्खवरदीवह्ने चरंति एते पभासेता ॥

मू. (१५५) तिन्नि सता छत्तीसा छछ सहस्रा महग्गहाणं तु ।

नक्खत्ताणं तु भवे सोलाइं दुवे सहस्राइं ॥

मू. (१५६) अड्यालसदसहस्रा बावीसं खलु भवे सहस्राइं ।

दोत सय पुक्खवरद्वे तारागणकोडी कोडीणं ॥

बृ. ‘बावत्तरिं च चंदा’ इत्यादिगायात्रयमभ्यन्तरपुष्करार्द्धगतचन्द्रादिसङ्ख्याप्रपादकं सुगमं, यदपि च ।

मू. (१५७) बत्तीसं चंदसतं बत्तीसं चैव सूरियाण सतं ।

सयलं माणुसलोअं चरंति एते पभासेता ॥

मू. (१५८) एकरस य सहस्रा छप्पिय सोला महग्गहाणं तु ।

उद्ध सता छन्दुया नवखता तिन्ति य सहस्रा ॥

मू. (१५९) अङ्गासीई चत्ताइं सतसहस्राइं मणुयलोर्यामि ।
सत्त य सता अणूणा तारगणकोडिकोडीणे ॥

बृ. 'बत्तीसं घंदसय' मित्यादि गायात्रयं सकलमनुष्यलोकगतघन्दादिसङ्ख्याप्रतिपादकं तदपि सुगमं, 'अङ्गासीई चत्ता' इति अष्टाशीति शतसहस्राणि चत्वारिंशतसहस्राधिकानि शेषं गतार्थं, सम्राति सकलमनुष्यलोकगततारगणस्यैवोपसंहारमाह—

मू. (१६०) एसो तारापिंडो सब्बसमासेण मणुयलोर्यामि ।
जहिता पुण ताराओ जिणेहिं भणिया असंखेआओ !!

बृ. 'एसो' इत्यादि, एषः—अनन्तर एतो वत्सङ्ख्याकरण एतिः क. सर्वलङ्घया मनुष्यलोके आङ्ग्यात इति गम्यते, बाहिः पुनर्मनुष्यलोकात् यास्तारास्ता जिनैः—सर्वझौस्तीर्थकुद्रिभर्णिता असङ्ख्याताः, द्वीपसमुद्राणामसङ्ख्यातत्वात्, प्रतिद्वीर्पं प्रतिसमुद्रं च यथायोगं सङ्ख्येयानाम्—सङ्ख्येयानां च ताराणां सदूभावात् ।

मू. (१६१) एवतियं तारगं जं भणियं माणुसोमि लोर्यामि ।
चारं कलं बुयापुक्संठितं जोतिसं घरति ।

बृ. 'एवतिय' मित्यादि, एतावत्सङ्ख्याकं तारापरिमाणं यदनन्तरं भणितं मानुषे लोके तत् ज्योतिष्कं—ज्योतिष्कदेवविभानस्य 'कदम्बपुष्पसंस्थित' कदम्बपुष्पवत् अथः सङ्कुचितं उपरि विस्तीर्णमुत्तानीकृतार्द्धकपित्यसंस्थानसंस्थितमित्यर्थः चारं चरति चारं प्रतिपद्यते, तथाजगत्स्वाभाव्यात्, ताराग्रहणं चोपलक्षणं तेन सूर्यादयोऽपि यतोक्तसङ्ख्याका मनुष्यलोके तथाजगत्स्वाभाव्याद्यारं प्रतिपद्यन्ते इति द्रष्टव्यं ।

मू. (१६२) रविससिग्रहनक्खता एवतिया आहिता मणुयलोए ।
जोसिं नामागोतं न पागता पनवेहंति ॥

बृ. सम्प्रत्येतदगतमेवोपसंहारमाह—'रवी' त्यादि, रविशशिग्रहनक्षत्राणि उपलक्षणमेतत् तारकाणि च एतावन्ति—एतावत्सङ्ख्यानि आङ्ग्यातानि सर्वझौस्तीर्थयुक्तानि सूर्यादीनां यथोक्तसङ्ख्याकानां सकलमनुष्यलोकभाविनां प्रत्येकं 'नामगोत्राणि' इहान्वर्धयुक्तं नाम सिद्धान्तपरिभाष्या नामगोत्राणि त्युच्यते, ततोऽयमर्थः—नामगोत्राणि—अन्वर्धयुक्तानि नामानि यदिवा नामानि च गोत्राणि च नामगोत्राणि प्राकृता—अनतिशयिनः पुरुषान कदाचनापि प्रज्ञापनायिष्यन्ति, केवलं यदा तदा वा सर्वज्ञा एव, तत इदमपि सूर्यादिसङ्ख्यानं प्राकृतपुरुषां प्रमेयं सर्वज्ञोपदिष्टमिति सम्यक् श्रद्धेयमिति ।

मू. (१६३) छावड्डी पिडगाईं घंदादिद्याण मणुलोर्यामि ।
दो घंदा दो सूरा य हुंति एकेकए पिडए ॥

बृ. 'छावड्डी पिडगाईं' इत्यादि, इह ढी चन्द्री ढी सूर्यी दैकं पिटकमुच्यते, इत्थमूतानि च घन्दादित्यानां पिटकानि सर्वसङ्ख्यया मनुष्यलोके भवन्ति षट्यष्टि—षट्यष्टिसङ्ख्याकानि । अथ किंप्रमाणं पिटकमिति पिटकप्रमाणमाह—एकैकस्मिन्नपि पिटके ढी चन्द्री ढी सूर्यी भवतः, किमुक्तं

मवति ?—द्वौ चन्द्रौ द्वौ सूर्यचित्येतावत्प्रमाणमेकैकं यन्द्रादित्यानां पिटकमिति, एवंप्रमाणं च पिटकं जम्बूद्वीपे, एकं जम्बूद्वीपे द्वयोरेव चन्द्रमसोऽर्द्धयोरेव च सूर्ययोभावात्, द्वे पटके लवणसमुद्देतत्र चतुर्णां चन्द्रमसां चतुर्णां च सूर्याणां भावात्, एवं शद् पिटकानि धातकीखण्डे एकविंशति कालोदे षट्क्रिंशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति भवन्ति सर्वमीलने चन्द्रादित्यानां षट्षष्ठिपिटकानि ।

मू. (१६४) छावहिं पिङगाइ नक्खताणं तु मणुयलोयमि ।

छप्यन्नं नक्खता हुंति एकेक्कर पिडर ।

बृ. 'छावही'त्यादि, सर्वस्मिन्नपि भनुष्यलोके सर्वसङ्घयया नक्षत्राणां पिटकानि भवन्ति षट्षष्ठिं, नक्षत्रपिटकप्रमाणं च राशिद्वयसम्बन्धिनक्षत्रसङ्घयापरिमाणं, तथा चाह—एकैकस्मिन् पिटके नक्षत्राणि भवन्ति षट्पञ्चाशत्सङ्घयानि, किमुक्तं भवति ?—षट्पञ्चाशत्सङ्घयाकमेकैकं नक्षत्रपिटकं, अत्रापि षट्षष्ठिसङ्घयाभावना एवं—एकं नक्षत्रपिटकं जम्बूद्वीपे द्वे लवणसमुद्देषट् धातकीखण्डे एकविंशति कालोदे षट्क्रिंशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति ।

मू. (१६५) छावहिं पिङगाइ महागहाणं तु मणुयलोयमि ।

ज्ञायतरं गहसतं लोट एकेक्कर पिडर !!

बृ. 'छावही'त्यादि, महाग्रहाणामपि सर्वस्मिन् भनुष्यलोके सर्वसङ्घयया पिटकानि भवन्ति षट्षष्ठिं, ग्रहपिटकप्रमाणं च राशिद्वयसम्बन्धिग्रहसङ्घयापरिमाणं, तथा चाह—एकैकस्मिन् ग्रहपिटके भवति षट्सप्तत्यधिकं ग्रहशतं, सप्तत्यधिकग्रहशतपरिमाणमेकैकं ग्रहपिटकमिति भावः, षट्षष्ठिसङ्घयाभावना च प्रायः वल्कर्तव्या ।

मू. (१६६) चतारि य पंतीओ चंद्राइष्याण मणुयलोयमि ।

छावहिं २ च होइ एकेक्कर या पंती !!

बृ. 'चतारि य'इत्यादि, इह मनुष्यलोके चन्द्रादित्यानां पङ्कक्त्यश्चतस्मि भवन्ति, तथ्या—द्वे पङ्कती चन्द्राणां द्वे सूर्याणां, एकैका च पङ्कितभवति षट्षष्ठिं—षट्षष्ठिसूर्यादिसङ्घया, तद्भावना चैव—एकः किल सूर्यो जम्बूद्वीपे मेरी दक्षिणभागे चारं चरन् वर्तते एक उत्तरभागे एकश्चन्द्रमा मेरोः पूर्वभागे एकोऽपरभागे, तत्र यो मेरोदक्षिणभागे सूर्यश्चारं चरन् वर्तते तत्समश्रिणिव्यवस्थिती द्वीदक्षिणभागे सूर्यी लवणसमुद्रे षट्धातकीखण्डे एकविंशति कालोदे षट्क्रिंशत् अभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इत्यस्यां सूर्यपङ्कती षट्षष्ठिं सूर्या, योऽपि च मेरोउत्तरभागे व्यवस्थितः सूर्यश्चारं चरन् वर्तते अस्यापि समश्रेष्या व्यवस्थिती द्वावुत्तरभागे सूर्यी लवणसमुद्रे धातकीखण्डे षट् एकविंशति कालोदे षट्क्रिंशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इत्यस्यामपि पङ्कती सर्वसङ्घयया षट्षष्ठिं सूर्या, तथा यो मेरोः किल पूर्वभागे चारं चरन् वर्तते चन्द्रमाः तत्समश्रिणिव्यवस्थिती द्वी पूर्वभाग एव चन्द्रमसी लवणसमुद्रे षट्धातकीखण्डे एखविंशति कालोदे षट्क्रिंशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इत्यस्यां चन्द्रपङ्कती सर्वसङ्घयया षट्षष्ठिशन्द्रमसः, एवं यो मेरोरपरभागे चन्द्रमास्तन्मूलायामपि पङ्कती षट्षष्ठिशन्द्रमसो वेदितव्याः । 'छावही' इत्यादि ।

मू. (१६७) छप्यन्नं पंतीओ नक्खताणं तु मणुयलोयमि ।

छावहिं २ हवंति एकेक्कर या पंती !!

बृ. नक्षत्राणां मनुष्यलोके सर्वसङ्घयया पङ्कक्त्यो भवन्ति षट्पञ्चाशत्, एकैका च

पदिक्तर्भवति षट्पष्ठिः— षट्पष्ठिनक्षत्रप्रमाणा इत्यर्थः, तथा हि—अस्मिन् किल जम्बुद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य राशिः परिवारभूतानि अभिजिदादीन्यष्टविंशतिर्क्षत्राणि क्रमेण व्यवस्थितानि चारं घरन्ति उत्तरतोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य शक्तिः परिवारभूतानि अष्टविंशतिसङ्ख्याकान्यभिजिदादीन्येव नक्ष-त्राणि क्रमेण व्यवस्थितानि, तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे यदभिजिनक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थिते द्वे अभिजिनक्षत्रे लवणसमुद्रे षट्घातकीखण्डे एकविंशति कालोदे षट्क्रिंशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति सर्वसङ्ख्यया षट्पष्ठिनक्षत्राणि पद्मकल्पाव्यवस्थितानि, एवं श्रवणादीन्यपि दक्षिण-तोऽर्द्धभागे पद्मकल्पाव्यवस्थितानि षट्पष्ठिसङ्ख्याकानि भावनीयानि, उत्तरतोऽप्यर्द्धभागे यदभिजिनक्षत्रं तत्समश्रेणिव्यवस्थिते उत्तरभागे एव द्वे अभिजिनक्षत्रे लवणसमुद्रे षट्घातकीखण्डे एकविंशति कालोदे षट्क्रिंशत् पुष्करार्द्धे, एवं श्रवणादिपञ्चक्तयोऽपि प्रत्येकं षट्पष्ठिसङ्ख्याका देवितव्या इति भवन्ति सर्वसङ्ख्यया षट्पञ्चाशक्षत्राणां पद्मकल्पः, एकैका च पदिक्तषट्पष्ठिसङ्ख्येति 'छावड़ी'त्यादि ।

मू. (१६८) छवत्तरं ग्रहाणं पौत्रिसयं हवति मणुयलोर्यमि ।
 छवर्णिं रुद्राङ्गं एवेष्वक्षया चंती ॥

बृ. ग्रहाणामङ्गारकप्रभूतीनां सर्वसङ्ख्यया मनुष्यलोके षट्सप्ततत्त्वधिकं पदिक्तशतं एकैका च पदिक्तर्भवति षट्पष्ठि—षट्पष्ठिग्रहसङ्ख्या, अन्नापीयं भावना—इह जम्बुद्वीपे दक्षिणतोऽर्द्धभागे एकस्य राशिः परिवारभूता अङ्गारकप्रभूतयोऽष्टाशीतिर्ग्रहाः, उत्तरोऽर्द्धभागे द्वितीयस्य राशिः परिवारभूता अङ्गारकप्रभूतय एवाष्टाशीति, तत्र दक्षिणतोऽर्द्धभागे योऽङ्गारकनामा ग्रहसप्ततत्स-मश्रेणिव्यवस्थितौ दक्षिणभागे एव द्वावङ्गारकी लवणसमुद्रे षट्घातकीखण्डे एकविंशति कालोदे षट्क्रिंशदभ्यन्तरपुष्करार्द्धे इति षट्पष्ठि—एवं शेषा अपि सप्ताशीतिर्ग्रहाः पद्मकल्पाव्यवस्थिताः प्रत्येकं षट्पष्ठिसङ्ख्याका भावनीया इति भवति सर्वसङ्ख्यया ग्रहाणां षट्सप्ततं पदिक्तशतमेकैका च पदिक्तषट्पष्ठिसङ्ख्याकेति ।

मू. (१६९) ते मेरुयनुचरता पदाहिणावत्तमण्डला सव्वे ।
 अणववट्टियजोगेहि चंदा सूरा ग्रहगणाय ॥

बृ. 'ते मेरुमनुचरती'त्यादि, ते मनुष्यलोकवर्त्तिनः सर्वे चन्द्राः सर्वे सूर्यां सर्वे च ग्रहगणां अनवस्थितैः—यथायोगमन्यैरन्यैरनक्षत्रेण सहयोगैरुपलक्षिताः 'पयाहिणावत्तमण्डला' इति प्रकर्षेण—सर्वसु दिशु विदिशु च परिप्रमतां चन्द्रादीनां दक्षिण एव मेरुर्भवति यस्मिन्नावत्तने—मण्डल-परिप्रमणस्पै स प्रदक्षिणः प्रदक्षिण आवर्त्तयेषां मण्डलानां तानि तथा प्रदक्षिणावत्तनि मण्डलानि येषां ते तथा, मेरुमनुलक्षीकृत्य चरन्ति, एतेनैतदुक्तं भवति—सूर्यादयः समस्ता अपि मनुष्यलोकवर्त्तिनः प्रदक्षिणावत्तमण्डलगत्या परिप्रमतीति, इह चन्द्रादित्यग्रहाणां मण्डलानि अनवस्थितानि, यथायोगमन्यस्मिन् अन्यस्मिन् मण्डले येषां सञ्चारित्वात् ।

मू. (१७०) नक्षत्रतारगाणं अवद्विता मण्डला मुण्डेयव्वा ।
 तेऽविय पदाहिणावत्तमेव मेरुं अनुचरति ॥

बृ. नक्षत्रतारगाणां तु मण्डलान्यवस्थितान्येव, तथा चाह—'नक्षत्रते'त्यादि, नक्षत्राणां

तारकाणां च मण्डलानयवस्थितानि इतात्व्यानि, किमुक्तं भवति?—आकालं प्रतिनियतमेकैकं नक्षत्राणां तारकाणां च प्रत्येकं मण्डलमिति, न चेत्थमवस्थितमण्डलत्वोक्तायैवमाशङ्कलीयं यथैतेषां यतिरेव न भवतीति, यत आह—‘तेऽविय’ इत्यादि, तान्यपि—नक्षत्राणितारकाणि च, सूत्रे पुंस्त्व-निर्देशः प्राकृतत्वात्, प्रदक्षिणावर्तमिव, इदं क्रयाविशेषणं, भेदमनुलक्षीकृत्य चरन्ति, एतच्च मेरु लक्षीकृत्य प्रदक्षिणावर्त तेषां चरणं प्रत्यक्षत एवोपलक्ष्यत इति संवादि।

मू. (१७१) रथणिकरदिणकराणं उद्धं च अहे व संकमो नत्यि ।

मंडलसंकमणं पुण सर्वभूतरबाहिरं तिरिए ॥

बृ. ‘रथणियरे’ त्यादि, रजनिकरदिनकराणां—चन्द्रादित्यानामूर्ध्वमध्यश्च सङ्कमोन भवति, तथाजगत्स्वाभाव्यात्, तिर्यक् पुनर्मण्डलेषु सङ्कमणं भवति, किंविशेषाद्यमित्याह—साभ्यन्तरबाह्य—अभ्यन्तरं च बाह्यं च अभ्यन्तरबाह्यं सहाभ्यन्तरबाह्येन वर्तते इति साभ्यन्तरबाह्यं, एतदुक्तं भवतिसर्वाभ्यन्तरामण्डलात्परतः यामन्मात्रलेषु सङ्कमणां परत् रात्र॒ व॒ दृश्यं पूर्वालं भर्वालाल मण्डलादवकृ तावन्मण्डलेषु सङ्कमणं यावत् सर्वाभ्यन्तरमिति ।

मू. (१७२) रथणिकरदिनकराणं नक्षत्राणं महग्नहाणं च ।

चारविसेसेण भवे सुहदुक्खविधी मणुत्साणं ॥

बृ. ‘रथणियरे’ त्यादि, रजनिकरदिनकराणां—चन्द्रादित्यानां नक्षत्राणां च महाग्रहाणां च चारविशेषेण—तेन तेन चारेण सुखदुःखविधयो मनुष्याणां भवन्ति, तथाहि—द्विविधानि सन्ति सदा मनुष्याणां कर्मणि, तद्यथा—शुभवेद्यानि अशुभवेद्यानि च, कर्मणां च सामान्यतो विपाकहेतवः पञ्च, तद्यथा—द्रव्यं क्षेत्रं कालो भावो भवश्च, उक्तं च—

॥ १ ॥ “उदयक्खयक्खओवसमोवसमा जं च कम्युणो भणिया ।

द्रव्यं च खेतं कालं भवं च भावं च संपत्प्य ॥”

शुभकर्मणां प्रायः शुभवेद्यानां च कर्मणां शुभद्रव्यक्षेत्रादिसामग्री विपाकहेतुरशुभवेद्य-नामशुभद्रव्यक्षेत्रादिसामग्री, ततो यद येषां जन्मनक्षत्रादिविरोधी चन्द्रसूर्यादीनां चारो भवति तदा तेषां प्रायो यान्यशुभवेद्यानि कर्मणि तानि तां तथाविधां विपाकसामग्रीभवाय विपाकमावान्ति, विपाकमागतानि च शरीररोगोत्पादनेन धनहानिकरणतो वा प्रियविप्रयोगजननेन वा कलहसंपादन-तो वा दुःखमुत्पादयन्ति, यदा च येषां जन्मनक्षत्राधनुकूलः चन्द्रादीनां चारस्तदा तेषां प्रायो यानि शुभवेद्यानि कर्मणि तानि तां तथाविधां विपाकसामग्रीभविगम्य विपाकं प्रतिपद्यन्ते, प्रपत्रविपाकानि च तानि शरीरनीरोगतासम्पादनतो धनवृद्धिकरणेन वा वैरोपशमनतः प्रियसभ्रयोगसम्पादनतो वायदिवा प्रारव्याभीष्टप्रयोजननिष्पत्तिकरणतः सुखमुपजनयन्ति, अत एव महीयांसः परमविवेकिनोऽल्पमपि प्रयोजनं शुभतिथिनक्षत्रादावारभन्ते न तु यथाकथं चन, अत एव जिनानामप्यज्ञा प्रव्राजनादिकमधिकृत्यमवर्तिष्ठ यथा शुभक्षेत्रे शुभां दिशमभिमुकीकृत्य शुभे तिथिनक्षत्रमुहूर्तादी प्रव्राजनव्रतारोपणादि कर्तव्य, नान्यथा, तथा चोक्तं पञ्चवस्तुके—

॥ १ ॥ “एसा जिणाणमाणा खिलाईया य कम्युणो भणिया ।

उदयाइकारणं जं तम्हा सच्चत्य जइवव्यं ॥”

अस्या अक्षरगमनिका—एषा जिनानामाज्ञा शुभे क्षेत्रे शुभां दिशमभिमुखीकृत्य शुभे

तिथिनक्त्रमुहूर्तादीप्रद्राजनन्रतारोपणादि कर्तव्यं, नान्यथा, अपिच—क्षेत्रादयोऽपि कर्मणामुद्यादिकारणं भगवद्विभूक्ताः, ततोऽशुभद्रव्यक्षेत्रादेसाभ्यर्थोप्राय लघायिवशुभवेधानिफलांगि विषाकं गत्वोदयमासादयेयुः, तदुदये च गृहीतद्रत्तमङ्गादिदोषप्रसङ्गः, शुभद्रव्यक्षेत्रादिसामृथां तु प्रायो नाशुभक्ष्मविपाकसम्बव इति निर्विघ्नं सामायिकपरिलापनादि, तस्मादवश्यं छत्रस्थेन सर्वत्र शुभक्षेत्रादी यतितव्यं । ये तु भगवन्तोऽतिशयिनस्ते अतिशयबलादेव सविघ्नं निर्विघ्नं वा सम्बगधिगच्छन्ति ते न शुभतिथिमुहूर्तादिकमपेक्षन्ते इति न तन्मार्गानुसरणं छत्रस्थानां न्यायं, तेन ये परममुनिष-युपासितप्रवचनविडम्बका अपरिमलितजिनशासनोपनिषद्भूतशास्त्रगुठपरम्परायातनिरद-द्यविशदकालोचितसामाचारीप्रतिपन्थिनः स्वमतिकल्पिसामाचारीका अभिदधति यथा-न प्रद्राजनादिषु शुभतिथिनक्त्रादिनीरक्षणं कर्तव्यं, न खलु भगवान् जगत्स्वामी प्रद्राजनायोपस्थितेषु शुभतिथ्यादिनीरक्षणं कृतवानिति ते अपास्ता द्रष्टव्याः ।

मू. (१७३) तेसि पविसंताणं तावखेतं तु वहते नियर्यं ।

तेषेव क्रमेण पुणो परिहायति निक्खमंताणं ॥

बृ. 'तेसि'मित्यादि, तेषां—सूर्यनचन्द्रमसां सर्वबाह्यात् मण्डलादभ्यन्तरं प्रविशतां तापक्षेत्रं प्रतिदिवसं क्रमेण नियमादायामतो वर्द्धते, येन च क्रमेण परिवर्द्धते तेनैव क्रमेण सर्वाभ्यतरान्मण्डलाद् वहिः निष्क्रमतां परिहीयते, तथाहि—सर्वबाह्ये मण्डले चारं चरतां सूर्यचन्द्रमसां प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रबालस्य दशधाप्रविभक्तस्य द्वौ द्वौ भागी तापक्षेत्रं, ततः सूर्यस्याभ्यन्तरं प्रविशतः प्रतिमण्डलं षष्ठ्यधिकषट्ठिंशच्छतप्रविभक्तस्य द्वौ द्वौ भागी तापक्षेत्रस्य वर्द्धते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं पीर्णमासीसम्बवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षड्विंशतिर्भागाः सप्तविंशतितमस्य च एकः सप्तभाग इति वर्द्धते, एवं च क्रमेण प्रतिमण्डलमभिवृद्धौ यदा सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चारं चरतः तदा प्रत्येकं जम्बूद्वीपचक्रबालस्य त्रयः परिपूर्णा दशभागास्तापक्षेत्रं, ततः पुनरपि सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्विर्निष्क्रमणे सूर्यस्य प्रतिमण्डलं षष्ठ्यधिकषट्ठिंशच्छतप्रविभक्तस्य जम्बूद्वीपचक्रबाल द्वौ द्वौ भागी परिहीयते, चन्द्रमसस्तु मण्डलेषु प्रत्येकं पीर्णमासीसम्बवे क्रमेण प्रतिमण्डलं षड्विंशतिर्भागाः सप्तविंशतितमस्य च भागस्य एकः सप्तभाग इति ।

मू. (१७४) तेसि कंदुयापुष्करसंठिता हुंति तावखेतपहा ।

अंतो य संकुडा वाहि वित्यडा चंदसूराणं ॥

बृ. 'तेसि'मित्यादि, तेषां चन्द्रसूर्यादीनां तापक्षेत्रपथाः कलम्बुकापुष्पसंस्थिता—नालिका-पुष्पाकारा भवन्ति, एतदेव व्याद्यष्टे—अन्तः—मेरुदिशि सइकुचिता, वहि—लवणदिशि विस्तुता, एतम्प्रागेव चतुर्थं प्राभृते भावितमिति नभूयो भाव्यते ।

—सम्प्रति चन्द्रमसमधिकृत्य गौतमः प्रश्नयति—

मू. (१७५) केण वहति चंदो ? परिहाणी केण हुंति चंदस्स ।

कालो वा जोण्हो वा केणऽनुभावेण चंदस्स ॥

बृ. 'केण'मित्यादि, केन कारणेन शुक्लपक्षे चन्द्रो वर्द्धते ?, केन वा कारणेन चन्द्रस्य कृष्णपक्षे परिहानिर्भवति, केन वा अनुभावेन—प्रभावेन चन्द्रस्य एकः पक्षः कृष्णो भवति एको च्योत्स्नः—शुक्ल इति ?, एवमुक्ते भगवानाह—

मू. (१७६) किञ्चं राहुविमाणं निर्वाचनं वंदेण होइ अविरहितं ।

चतुरयुलमसंपत्तं हित्ता चंदस्स तं चरति ॥

बृ. 'किण' मित्यादि, इह छिविधो राहुस्तथा—पर्वराहुः नित्यराहुश्च, तत्र पर्वराहुः स उच्यते यः कदाचिदकस्मात्समागत्य निजविमानेन चन्द्रविमानं सूर्यविमानं च अन्तरितं करोति, अन्तरिते च कृते लोके ग्रहणभिति प्रसिद्धि, स इह न गृह्णते, यसु नित्यराहुस्तस्य विमानं कृष्णं, तद्व तथा-जगत्खाभाव्यात् चन्द्रेण सह नित्यं—सर्वकालमविरहितं तथा चतुरसुलीन—धतुर्भिर-हुलैष्ट्रासं सत् चन्द्रविमानस्याधस्ताव्यरति, तस्यैवं चरत् शुक्लपक्षे शनैः शनैः प्रकटीकरोति चन्द्रमसं कृष्णपक्षे च शनैः शनैरादृणोति, तथा चाह—

मू. (१७७) बावड्हि॒ २ दिवसे॒ २ तु सुक्लपक्षस्तस ।

जं परिवहृति वंदो खवेइ॒ तं चेव कालेण ।

बृ. 'बावड्हि॒ मित्यादि, इह द्वाषष्टिभागीकृतस्य चन्द्रविमानस्य द्वौ भाष्मामुपरितनावपाकृत्य शेषस्य पञ्चदशभिभागे हृते ये चत्वारो मागा लाभ्यन्ते ते द्वाषष्टिशब्देनोच्यन्ते, 'अवयवे समुदायोप-चारात्', एतद्व व्याख्यान् जीवाभिगमचूण्यादिदर्शनितः कृतं, न पुनः स्वमनीषिकया, तथा चास्या एव गाथाया व्याख्याने जीवाभिगमचूर्णि—'चन्द्रविमानं द्वाषष्टिभागीक्रियते, ततः पञ्चदशभिभागो हियते, तत्र चत्वारो मागा द्वाषष्टिभागानां पञ्चदशभागेन लाभ्यन्ते, शेषी द्वौ भागी, एतावद् दिने दिने शुक्लपक्षस्य राहुणा मुच्यते' इत्यादि, एवं च सति यत् समवायाङ्गसूत्रं—'सुक्लपक्षस्तस दिवसे २ चंदो बावड्हि॒ भागे परिवहृइ॒ ति तदयेवमेव व्याख्येयं, सम्प्रदायवशाद्धि॒ सूत्रं व्याख्येयं, न स्वमनीषिकया, सम्प्रदायश्च यथोक्तस्वरूप इति, तत्र शुक्लपक्षस्य दिवसे यत्—यस्मात्कारणात् चन्द्रो द्वाषष्टि॑ः२ भागान्—द्वाषष्टिभागसल्कान् चतुरश्चतुरो भागान् यावत्यरिवद्धते, 'कालेन' कृष्णपक्षेन पुनर्दिवसे दिवसे तानेव द्वाषष्टिभागसल्कान् चतुरश्चतुरो भागान् क्षपयति—परिहापयति

मू. (१७८) पञ्चरसइभागेण य चंदं पञ्चरसमेव तं वरति ।

पञ्चरसतिभागेण य पुणोवि तं देव वक्षमति ॥

बृ. एतदेव व्याचष्टे—'पञ्चरस' इत्यादि, कृष्णपक्षे प्रतिदिवसं राहुविमानं स्वकीयेन पञ्चदशेन भागेन चन्द्रविमानं पञ्चदशमेव मां वृणोति—आच्छादयति, शुक्लपक्षे तु पुनरस्तमेव प्रतिदिवसं पञ्चदशभागं आल्मीयेन पञ्चदशभागेन व्यतिक्रमति—मुश्चति, किमुक्तं मवति?—कृष्णपक्षे प्रतिपद आरभ्यात्मीयेन पञ्चदशेन भागेन प्रतिदिवसमेकैकं पञ्चदशभागमुपरितनभागादारभ्यावृणोति, शुक्लपक्षे तु प्रतिपद आरभ्य तेनैव क्रमेण प्रतिदिवसमेकैकं पञ्चदशभागं प्रकटीकरोति, तेन जगति चन्द्रमण्डलवृद्धिहानी प्रतिभासते, स्वरूपतः पुनश्चन्द्रमण्डलमवस्थितमेव ।

मू. (१७९) एवं वहृति वंदो परिहाणी एव होइ चंदस्स ।

कालो वा जुण्हो वा एव तु भावेण चंदस्स ॥

बृ. तथा चाह—'एवं वहृइ॒' इत्यादि, एवं—राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमेणानावरणकरणतो वद्धते—वर्षमानः प्रतिभासते चन्द्रः, एवं—राहुविमानेन प्रतिदिवसं क्रमेणानावरणकरणतः प्रतिहानि—प्रतिहानिप्रतिभासो मवति चन्द्रस्य विषये, एतेनैवानुभावेन—कारणन एकः पक्षः—कृष्णो मवति, यत्र चन्द्रस्य परिहानि प्रतिभासते, एकस्तु ज्योत्स्नः—शुक्लो यत्र चन्द्रविषयो वृद्धिप्रतिभासः ।

मू. (१८०) अंतो मणुस्तखेते हवंति चारोवगा तु उववण्णा ।

पञ्चविहा जोतिसिया चंदा सूरा गहगणा य ॥

बृ. 'अंतो'इत्यादि, अन्तः—मध्ये मनुष्यक्षेत्रे—मनुष्यस्य क्षेत्रस्य पञ्चविधा ज्योतिष्काः, तदथा—चन्द्राः सूर्या ग्रहगणाश्चशब्दाङ्कक्षत्राणि तारकाश्च भवन्ति, चारोपाणः—चारयुक्ताः ।

मू. (१८१) तेण परं जे सेसा चंदा दिव्यग्रहतारनक्षत्राः ।

नत्यि गती नवि चारो अवद्विता ते मुणेयव्वा ॥

बृ. 'तेण पर'भित्यादि, सेनेति प्राकृतस्थात् पञ्चम्यर्थे तृतीया, ततो—मनुष्यक्षेत्रात् परं यानि शेषाणि घन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्राणि—चन्द्रादित्यग्रहतारानक्षत्रविमानानि, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतस्थात्, तेषां नास्ति गति—न स्वस्मात् स्थानाङ्गलनं नापि चारो—मण्डलगत्या परिप्रमणं किञ्चवस्थितान्येव तनि ज्ञातव्यानि ।

मू. (१८२) एवं जंबूद्वीपे दुगुणा लवणे चउगुणा हुति ।

लावणगा य तिगुणिता ससिसूरा धायइसंडे ॥

बृ. 'एवं जंबूद्वीपे'इत्यादि, एवं सति एकैकी चन्द्रसूर्यो जम्बूद्वीपे द्विगुणी भवतः, किमुक्तं भवति ?—द्वी चन्द्रमसौ द्वी सूर्यो जम्बूद्वीपे, लवणसमुद्रे तावेकी सूर्याचन्द्रमसौ चतुर्गुणी भवतः, चत्वारश्चन्द्राश्चत्वारश्च सूर्यालवणसमुद्रे भवन्तीति भावः, लावणिका—लवणसमुद्रभवाराशिसूरा-स्त्रिगुणिता धातकीखण्डे भवन्ति, द्वादश चन्द्रा द्वादश सूर्या धातकीखण्डे भवन्तीत्यर्थः ।

मू. (१८३) द्वी चंदा इह दीवे चत्वारि द लावणे लावण्योऽ ।

धायइसंडे दीवे बारस चंदा य सूरा य ॥

बृ. 'दो चंदा'इत्यादि सुगमः ।

मू. (१८४) धातइसंडप्यभितिसु उद्दिष्टा तिगुणिता भवे चंदा ।

आदिष्ठचंदसहिता अनन्तरानन्तरे खेते ॥

बृ. 'धायइसंडे'इत्यादि, धातकीखण्डः प्रभृति—आदिर्येषां ते धातकीखण्डप्रभृतयस्तेषु धातकीखण्डप्रभृतिषु द्वीपेषु समुद्रेषु च य उद्दिष्टाश्चन्द्रा द्वादशादय उपलक्षणमेतत् सूर्या वा ते त्रिगुणिता:—त्रिगुणीकृताः सन्तः: 'आदिष्ठचंदसहित्य'ति उद्दिष्टचन्द्रयुक्तात् द्वीपात् समुद्राद्वा प्राक् जम्बूद्वीपमादिं कृत्वा ये प्राक्तनाश्चन्द्रास्ते आदिभचन्द्रास्तैरादिमचन्द्रैरुपलक्षणमेतदादिमसूर्येश्च सहिता यावन्तो भवन्ति एतावत्यमाणा अनन्तरे—कालोदादी भवन्ति । तत्र धातकीखण्डे द्वीपे उद्दिष्टाश्चन्द्रा द्वादश ते त्रिगुणाः क्रियन्ते जाताः पट्टिंशत्, आदिम- चन्द्राः पट्, तदथा—

द्वी चन्द्री जम्बूद्वीपे चत्वारो लवणसमुद्रे, एतैरादिमैश्चन्द्रैः सहिता द्वाचत्वारिंशद् भवन्ति, एतावन्तः कालोदे समुद्रे चन्द्राः, एष एव करणविधि सूर्याणामपि, तेन सूर्या अपि तत्रैतावन्तो वेदितव्याः, तथा कालोदसमुद्रे द्विचत्वारिंशचन्द्रमसूत्रिणास्ते त्रिगुणाः क्रियन्ते, जातं षड्विंशं शतं, आदिमचन्द्रा अष्टादश, तदथा— द्वी जम्बूद्वीपे चत्वारो लवणसमुद्रे द्वादश धातकीखण्डे एतैरादिमचन्द्रैः सहितं षड्विंशं शतं जातं चतुश्चत्वारिंशं शतं, एतावन्तः पुष्करवरद्वीपे चन्द्रा एतावन्त एव सूर्या, एवं सर्वेष्वपि द्वीपसमुद्रेषु एतलक्षणवशाश्चन्द्रसह्या प्रतिपत्तव्या ।

मू. (१८५) रिक्खग्रहतारग्गं दीवसमुद्रे जहिष्ठसी नातुं ।

तस्ससीहिं तगुणितं रिक्खग्रहतारग्गं तु ॥

बृ. सम्प्रति प्रतिद्वीपं प्रतिसमुद्रं च ग्रहनक्षत्रतारपरिमाणपरिज्ञानोपायमाह—
‘रिक्खाग्रहतारग्र’ भित्यादि, अत्राग्रशब्दः परिणामवाचीयत्र द्वीपे समुद्रेवा नक्षत्रपरिमाणं ग्रहपरि-
माणं तारापरिमाणं वा ज्ञातुभित्तिसितस्य द्वापस्य समुद्रस्य वा सम्बन्धिभैराशीभरेकस्य शाश्वेनः
परिवारभूतं नक्षत्रपरिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणं च गुणितं सत् यावद् भवति तावद्यमाणं
तत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रपरिमाणं ग्रहपरिमाणं तारापरिमाणभिति, यथा—

लवणसमुद्रे किल नक्षत्रादिपरिमाणं ज्ञातुभित्तिं लवणसमुद्रे च राशिनश्चत्वारस्तत एकस्य
राशिनः परिवारभूतानि यान्वष्टविंशतिर्नक्षत्राणि तानि चतुर्भिर्गुण्यन्ते जातं द्वादशोत्तरं शतं
एतावन्ति लवणसमुद्रे नक्षत्राणि, तथा अष्टाशीतिर्ग्रहा एकस्य राशिनः परिवारभूतास्ते चतुर्भिर्गुण्यन्ते
जातानि त्रीणि शतानि द्विपञ्चशदधिकानि ३५२ एतावन्तो लवणसमुद्रे ग्रहाः, तथा एकस्य
राशिनः परिवारभूतानि तारागणकोटीकोटीनां षट्प्रष्ठिं सहस्राणि नव शतानि पञ्चसप्तत्प्रष्ठिकानि
तानि चतुर्भिर्गुण्यन्ते जातानि कोटिकोटीनां द्वे लक्षे सप्तप्रष्ठिं सहस्राणि नव शतानि एतावत्यो
लवणसमुद्रे तारागणकोटीकोट्यः, एवंख्पा च नक्षत्रादीनां सङ्ख्यया प्रागेवोक्ता, एवं सर्वेष्वपि
द्वीपसमुद्रेषु नक्षत्रादिसङ्क्षयापरिमाणं परिभावनीयं ।

मू. (१८६) बहिता तु माणुसनगस्स चंद्रसूराणऽवद्विता जोण्हा ।

चंद्रा अभीयीजुता सूरा पुण हुंति पुस्सोहिं ॥

बृ. ‘बहिया’ इत्यादि, मानुषनगस्य—मानुषोत्तरस्य पर्वतस्य बहिश्चन्द्रसूर्याणां तेजांसि
अवस्थितानि भवन्ति, किमुक्तं भवति?—सूर्यासदैवानत्युष्णतेजसो न तु ज्ञातुचिदपि मनुष्यलोके
ग्रीष्मकाल इवात्युष्णतेजसः, घन्द्रमसोऽपि सदैवानविशीतलेश्याकान्तु कदाचनाप्यन्तर्मनुष्य-
क्षेत्रस्य शिशिरकाल इवातिशीततेजसः, तथा मनुष्यक्षेत्राद्वाहिः सर्वेऽपि चन्द्राः सर्वदैवाभिजिता
नक्षत्रेण युक्ताः सूर्या पुनर्भवन्ति पुष्पैर्युक्ता इति ।

मू. (१८७) चंद्रातो सूरस्स य सूरा चंदस्स अंतरं होइ ।

एन्नाससहस्राद्वं तु जोयणाणं अणूणाद्वं ॥

बृ. ‘चंद्राओ’ इत्यादि, मनुष्यक्षेत्राद्बहिश्चन्द्रात् सूर्यस्य सूर्याद्वा चन्द्रस्यान्तरं भवति
अन्युनानि—परिपूणानि योजनाना पञ्चाशत्सहस्राणि । तदैवं सूर्यस्य चन्द्रस्य च परस्परमन्तरमुक्तं,
सम्प्रति चन्द्रस्य चन्द्रस्य सूर्यस्य सूर्यस्य च परस्परमन्तरमाह—

मू. (१८८) सूरस्स य २ ससिणो २ य अंतरं होइ ।

बाहिं तु माणुसनगस्स जोयणाणं सतसहस्रं ॥

बृ. ‘सूरस्स य सूरस्स य’ इत्यादि, मानुषनगस्य—मानुषोत्तरपर्वतस्य बहि सूर्यस्य २ परस्परं
चन्द्रस्य २ च परस्परमन्तरं भवति योजनानां शतसहस्रं—लक्षं, तथाहि—चन्द्रान्तरिता: सूर्या
सूर्यान्तरिताश्चन्द्राः व्यवस्थिताः चन्द्रसूर्याणां च परस्परमन्तरं पञ्चाशत् योजनसहस्राणि ततश्चन्द्रस्य
सूर्यस्य च परस्परमन्तरं योजनानां लक्षं भवतीति । सम्प्रति बहिश्चन्द्रसूर्याणां पड्कताव-वस्थानमाह—

मू. (१८९) सूरंतरिया चंदा चंदंतरिया य दिनयरा दिता ।

चित्तंतरलेसागा मुहलेसा मंदलेसा य ॥

बृ. ‘सूरंतरिया’ इत्यादि, नृलोकाद्वाहिः पड्कत्या स्थिताः सूर्यान्तरिताश्चन्द्राश्चन्द्रान्तरिता

दिनकरा दीपा--दीप्त्यन्ते स्म दीपा भास्क(स्व)रा इत्यर्थः, कथंभूतास्ते चन्द्रसूर्या इत्याह-
‘चित्रान्तरलेश्याकाः’ चित्रमन्तरं लेश्या च—प्रकाशरूपा येषां ते तथा, तत्र चित्रमन्तरं चन्द्राणां
सूर्यान्तरितवात् सूर्याणां च चन्द्रासां तत्प्राप्तयात्, चित्रलेश्या चन्द्रमसां शीतरश्मित्वात्
सूर्याणामुष्याश्मित्वात् ।

लेश्याविशेषप्रदर्शनार्थमेवाह—‘सुहलेसा मंदलेसा य’ सुखलेश्याश्चन्द्रमसो न शीतकाले
मनुष्यलोक इवात्यन्तशीतरश्मय इत्यर्थः, मन्दलेश्या: सूर्या न तु मनुष्यलोके निदाघसमये इव
एकान्तोष्णारश्मय इत्यर्थःष आह च तत्वार्थटीकाकारो हरिभद्रसूरि—“नात्यन्तशीताश्चन्द्रमसो
नाथत्यन्तोष्णाः सूर्या, किन्तु साधारणा द्वयोरपी”ति ।

मू. (१९०) अङ्गसीर्ति च गहा अङ्गावीसं च हुंति नक्खत्ता ।

एगससीपरिवारो एतो ताराण वोच्छामि ॥

मू. (१९१) छावड्हिसिहसां नव चेव सताइं पंक्षसताराइं ।

एगससीपरिवारो तारागणकोडिकोडीणं ॥

बृ. इदेहमुक्तं—यत्र द्वीपे समुद्रे वा नक्षत्रादिपरिमाणं ज्ञातुमिष्यते तत्र एकशशिपरिवारभूतं
नक्षत्रादिपरिमाणं तावद्विभः राशिभिर्गुणयितव्यमिति, तत्र एकशशिपरिवारभूतानां ग्रहादीनां
सूर्यामाह—‘अङ्गासई गहा’ इत्यादि, गाथाद्वयं निगदसिद्धं ।

मू. (१९२) अंतो मणुस्सखेते जे चांदिमसूरिया गहगणनक्खततारास्वा ते यं देवा किं
उहोववगा कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा चारोववण्णगा चारड्हितीया गतिरतिया गतिसमा-
वण्णगा ?, ता ते यं देवा नो उहोववण्णगा नो कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा चारोववण्णगा
नोवारठितीया गइरह्या गतिसमावण्णगा उहोमुहकलंबुअपुष्फसंठाणसंठितेहिं जोअणसाहसिएहिं
तावक्खेतेहिं साहसिएहिं वाहिराहिय वेउच्चियाहिं परिसाहिं महताहतणहुगीयवाइयतंतीतलताल-
तुडियघणमुइंगपुष्पवाइयरवेणं महता उक्कड्हिसीहनादकलकलरवेणं अच्छं पव्यतरायं
पदाहिणावत्तमंडलधारं मेरुं अणुपरियहृति । ता तेसि यं देवाणं जाथे इंदे चयति से कथमिदानि
पकरोते ?, ता चत्तारि पंच सामानियदेवा तं ठाणं उवसंपज्जिताणां विहरति जाव अन्ने इत्थ इंदे
उववण्णे भवति, ता इंदठाणे यं केवइएणं कालेणं विरहियं पञ्चतं ?, ता जहन्लेण इक्क समयं
उक्कोसेणं छम्मासे, ता बहिता यं माणुस्सखेत्स्स जे चांदिमसूरियगह जाव तारास्वा ते यं देवा किं
उहोववण्णगा कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा चारड्हितीया गतिरतीया गतिसमावण्णगा ?

ता ते यं देवा नो उहोववण्णगा नो कप्पोववण्णगा विमाणोववण्णगा नो चारोववण्णगा
चारठितीया नो गइरह्या नो गतिसमावण्णगा पक्किहुगसंठाणसंठितेहिं जोयणसवसाहसिएहिं
तावक्खेतेहिं सयसाहसियाहिं वाहिराहिं वेउच्चियाहिं परिसाहिं महताहतणहुगीयवाइयजायरवेणं
दिव्याइं भोगभोगाइं सुंजमाणे विहरति । सुहलेसा मंदलेसा मंदायवलेसा चितंतरलेसा
अन्नोष्णसमोगाढाहिं लेसाहिं कूडा इव ठाणठिता ते पदेसे सव्यतो समंता ओभासांति उझोवेति
तवेति पभासेति, ता तेसि यं देवाणं जाहे इंदे चयति से कहमिदानि पकरोते ?, ता जावचत्तारि
पंच सामानियदेवा तं ठाणं तहेव जाव छम्मासे ॥

बृ. ‘अंतो माणसखेते’ इत्यादि, अन्तर्मनुष्यक्षेत्रस्य ये चन्द्रसूर्यग्रहणगणनक्षत्रतारास्वा

देवास्ते किं ऊर्ध्वोपिपन्नाः—सौधमादिभ्यो द्वादशेभ्यः कल्पेभ्य ऊर्ध्वमुपपन्ना ऊर्ध्वोपपन्नाः कल्पेषु—
सौधमादिषु उपपन्नाः कल्पोपपन्नाः विमानेषु—सामान्येषुपपन्ना विमानोपपन्नाः चारोमण्डलगत्या
परिग्रहमणं तमपन्ना—आश्रिताश्चारोपपन्नाः चारस्त यथोक्तस्त्रियस्त्रियति अशान्ते येषां ते
चारस्थितिका अपगतचारा इत्यर्थः, गती रति—आसक्तिप्रीतिर्येषां ते गतिरतिकाः, एतेन गती
रतिसामाप्तुं, सम्प्रति साक्षाद् गतिं प्रश्नयति—‘गतिसमाप्तना’ गतिपुक्ताः एवं प्रश्ने कृते भगवानाह—

‘ता तेण देवा’ इत्यादि, ता इति पूर्ववत् ते चन्द्रादयो देवा नोर्ध्वोपपन्नाः नापि कल्पोपपन्नाः
किन्तु विमानोपपन्नाः चारोपपन्नाः—चारसहितानो चारस्थितिकाः, तथा स्वभावतोऽपि गतिरतिकाः
साक्षाद् गतिपुक्ताश्च, ऊर्ध्वमुखीकृतकलम्बुकापुष्पसंस्थानसंस्थितैर्योजनसाहस्रिकैः—अनेकयोजन-
सहस्रप्रमाणैस्तापक्षेत्रैः साहस्रिकाभिः—अनेकसहस्रसङ्ख्याभिर्बहुशाभिर्पर्षदिभिः, अत्र बहुवचनं
व्यक्त्यपेक्षया, वैकुर्विकाभिः—विकुर्वितनानारूपधारिणीभिः, महता रवेषेति योगः अहतानि—
अक्षतानि अनघानीत्यर्थः यानि नाट्यानि गीतानि वादित्राणि च याश्च तन्त्रयो—वीणा ये च
तलताला—हस्तताला यानि त्रुटितानि—शेषाणि तूर्याणि ये च घना—घनाकारा ध्वनिसाध्यत्
पदुप्रवादिता—निषुणपुरुषप्रवादिता पृदक्षास्तेषां रवेण तथा स्वभावतो गतिरतकैर्वाहिप-
र्षदन्तर्पत्तिर्देवैर्केगेन गच्छत्सु विमानेषु उल्कृष्टिः—उल्कर्षवशेन ये मुच्यन् सिंहनादा यश्च क्रयते
बोलो, बोलो नाम मुखे हस्तं दत्ता महता शब्देन पूल्करणं, यश्च कलकलो—व्याकुलः
शब्दसमूहस्तद्रवेण, मेरुमिति योगः, किंविशिष्टमित्याह—अच्छं—अतीव स्वच्छमितनिर्मल-
जान्मूनदरलबहुलत्यात् पर्वतराजं—पर्वतेन्द्र प्रदक्षिणादर्तमण्डलयारं यथा भवति तथा
मेरुमनुलक्षीकृत्य परियद्वंति—पर्यटन्ति ।

पुनः प्रश्नयति—‘ता तेसि ण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, तेषां—ज्योतिष्काणां देवानां यदा
इन्द्रश्यवते तदा ते देवा इदानीं—इन्द्रविरहकाले कथं प्रकुर्वन्ति ?, भगवानाह—‘ता’ इत्यादि, ता
इति पूर्ववत्, घत्यारः पश्च वा सामानिका देवाः समुदितीभूय तत् शून्यमिन्द्रस्थानमुपसम्पद्य
विहरन्ति—तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्ति, सज्ञाती शुक्लस्थानादिकं पश्चकुलवत्, कियन्तं कालं
यावत्तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्तीति चेदत आह—यावदन्यस्तत्रेन्द्रउपपन्नो भवति, ‘ता इंदठाणे
ण’ मित्यादि, ता इति पूर्ववत् इन्द्रस्थानं किवलगालमुपपातेन विरहितं प्रज्ञासं ?, भगवानाह—
‘ता’ इत्यादि, जघन्येन एकं समयं यावत् उल्कर्षेण घण्यासान् ।

‘ता वहिया ण’ मित्यादि प्रश्नसुत्रमिदं प्राग्वत् व्याख्येयं, भगवानाह—‘ता ते ण’ मित्यादि,
ता इति पूर्ववत् ते मनुष्यक्षेत्राद्वितीनश्चन्द्रादयो देवा नोर्ध्वोपपन्ना नापि कल्पोपपन्नाः किन्तु
विमानोपपन्नास्तथा नो चारोपपन्नाः—चारयुक्ताः किन्तु चारस्थितिकाः, अत एव नो गतिरतयो
नापि गतिसमाप्तकाः, पक्षेष्टकसंस्थानसंस्थितैर्योजनशतसाहस्रिकैरात्पक्षेत्रैः, यथा पक्षा
इष्टका आयामतो दीर्घा भवति विस्तरतत्सु स्तोका घतुरसा च तथा तेषामपि
मनुष्यक्षेत्राद्वितीनश्चन्द्रसूर्याणामातपक्षेत्राण्यायामतो अनेकयोजनशतसहस्रप्रमाणानि
विस्तरत एकयोजनशत- सहस्राणि घतुरसाणि चेति, तैरित्यमूर्तैरात्पक्षेत्रैः साहस्रिकाभिः—
अनेकसहस्रसङ्ख्याभिर्बहुशाभिर्पर्षदिभिः, अत्रापि बहुवचनं व्यक्त्यपेक्षया, ‘महये’ त्यादि पूर्ववत्,
दिवि भवान् दिव्यान् भोगभोगान्— भोगाहन् शब्दादीन् भोगान् भुञ्जाना विहरन्ति, कथंभूता

इत्याह—शुभलेश्याः, एतच्च विशेषणं चन्द्रमसः प्रति, तेन नातिशीततेजसः किन्तु सुखोत्पादहेतुपरमलेश्याका इत्यर्थः, मन्दलेश्याः, एतच्च विशेषणं सूर्यन् प्रति, तथा च एतदेव व्याचयो-

‘मन्दातपलेश्याः’ मन्दा—अन्त्युष्णास्वभावा आत्मस्पालेश्या—रश्मिसङ्कातो येषां ते तथा, पुनः कर्थभूताश्चन्द्रादित्या इत्याह—चित्रान्तरलेश्याः चित्रमन्तरं—अन्तरालं लेश्या च येषां ते तथा, मावार्थश्चास्य पदस्य प्रागेवोपदर्शितः, ते इत्यभूताश्चन्द्रादित्याः परस्परमवगाढाभिर्लेश्याभिः, तथाहि—चन्द्रमसां सूर्याणां च प्रत्येकं लेश्या योजनशतसहस्रप्रमाणविस्ताराश्चन्द्रसूर्याणां च सूर्यीपद्मत्या व्यवस्थितानां परस्परमन्तरं पञ्चाशत् योजनसहस्राणि ततश्चन्द्रप्रभासम्मिश्रा: सूर्यप्रभाः सूर्यप्रभासम्मिश्राश्चन्द्रप्रभाः, इत्यं परस्परमवगाढाभिर्लेश्याभि कूटयनीव—पर्वतोपरिव्यवस्थितशिख-राणीव स्थानस्थिताः—सदैव एकत्र स्थाने स्थिताः तान् प्रदेशान्—स्वस्वप्रत्यासनान् उघोतयन्ति अवभासयन्ति तापयन्ति प्रकाशयन्ति ।

‘ता तेसि णं देवाणं जाहे इदे चयई’ त्यादि प्राच्वद व्याख्येयं ।

मू. (१९३) ता पुक्खरवरं णं दीवं पुक्खरोदे भानं समुद्दे वडे वलयाकारसंठाणसंठिते सब्बजाव विडुति, ता पुक्खरोदे णं समुद्दे किं समचक्कवालसंठिते जाव नो विसमचक्कवालसंठिते, ता पुक्खरोदे णं समुद्दे केवतियं चक्कवालविक्खंभेण केवडयं परिक्खेवेण आ० वदेज्ञा ? ता संखेज्ञाइं जोयणसहस्राइं आयामविक्खंभेण संखेज्ञाइं जोयणसहस्राइं परिक्खेवेण आहिऽ०, ता पुक्खरवरोदे णं समुद्दे केवतिया चंदा पभासेंसु वा ३ पुच्छा तहेव, तहेव ता पुक्खरोदे णं समुद्दे संखेज्ञाचंदा पभासेंसु वा ३ जाव संखेज्ञाओ तारागणकोडाकोडीओ सोभं सोभेंसु वा ३ ।

एतेण अभिलावेण वरुणवरे दीवे वरुणोद समुद्दे ४ खीरवरे दीवे खीरवरे समुद्दे ५ घतवरे दीवे घतोदे समुद्दे ६ खोतवरे दीवे खोतोदे समुद्दे ७ नंदिस्सरवरे दीवे नंदिस्सरवरे समुद्दे ८ अरुणोदे दीवे अरुणोदे समुद्दे ९ अरुणवरे दीवे अरुणवरे समुद्दे १० अरुणवरोभासे दीवे अरुणवरोभासे समुद्दे ११ कुंडले दीवे कुंडलोदे समुद्दे १२ कुंडलवरे दीवे कुंडलवरोदे समुद्दे १३ कुंडलवरोभासे दीवे कुंडलवरोभासे समुद्दे १४ सब्बेसिं विक्खंभपरिक्खेवो जोतिसाइं पुक्खरोदसागरसरिसाइं ।

ता कुंडलवरोभासणं समुद्दं रुयए दीवे वडे वलयाकारसंठाणसंठिए २ सब्बतो जाव विडुति, ता रुयए णं दीवे किं समचक्कवालजाव नो विसमचक्कवालसंठिते, ता रुयए णं दीवे केवडयं समचक्कवालविक्खंभेण केवतियं परिक्खेवेण आहितेति वदेज्ञा ?

ता असंखेज्ञाइं जोयणसहस्रां चक्कवालविक्खंभेण असंखेज्ञाइं जोयणसहस्राइं परिक्खेवेण आहितेति वदेज्ञा, ता रुयगे णं दीवे केवतिया चंदा पभासेंसु वा ३ पुच्छा, ता रुयगे णं दीवे असंखेज्ञा चंदा पभासेंसु वा ३ जाव असंखेज्ञाओ तारागणकोडीओ सोभं सोभेंसु वा ३, एवं रुयगे समुद्दे रुयगवरे दीवे रुयगवरोदे समुद्दे रुयगवरोभासे दीवे रुयगवरोभासे समुद्दे ।

एवंतिपडोयारा नेतव्वा जाव सूरे दीवे सूरोदे समुद्दे सूरवरे दीवे सूरवरे समुद्दे सूरवरोभासे दीवे सूरवरोभासे समुद्देस सब्बेसिं विक्खंभपरिक्खेवजोतिसाइं रुयगवरदीवसरिसाइं, ता सूरवरोभासोदणं समुद्दं देवे नामं दीवे वडे वलयाकारसंठाणसंठिते सब्बतो समंता संपरिक्खिताणं विडुति जाव नो विसमचक्कवालसंठिते, ता देवे णं दीवे केवतियं चक्कवालविक्खंभेण केवतियं परिक्खेवेण आहितेति वदेज्ञा ? असंखेज्ञाइं जोयणसहस्राइं चक्कवालविक्खंभेण असंखेज्ञाइं

जोवणसहस्राइं परिक्खेवेण आहितेति वदेज्ञा, ता देवे एं दीवे केवतिया चंदा पभासेंसु वा ३ पुच्छातधेव, ता देवे एं दीवे असंखेज्ञा चंदा पभासेंसु वा ३ जाव असंखेज्ञाओ तारागणकोडिकोडीओ सोभेंसु वा ३ एवं देवोदे समुद्रे नागे दीवे नागोदे समुद्रे जक्खे दीवे जक्खोदे समुद्रे भूते दीवे भूतोदे समुद्रे सयंभुतमणे दीवे सयंभुतमणे समुद्रे सब्बे देवदीवसरिसा ।

बृ. 'ता पुक्खवरवरण्ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत् पुष्करवरं णमिति वाक्यालङ्घक्तरे द्वीपं पुष्करोदो नाम समुद्रो वृत्तो वलयाकारसंस्थितः सर्वतः समन्तात् संपरीक्षिष्य तिष्ठति, पुष्करोदे च समुद्रे जलमतिस्वच्छं पथ्यं जात्यं तथ्यपरिणामं स्फटिकवर्णाभिं प्रकृत्या उदकरसं, द्वी प तत्र देवावाधिपत्यं परिपालवतस्तद्यथा--श्रीधरः श्रीप्रभश्च, तत्र श्रीधरः पूर्वाञ्छाधिपति श्रीप्रभोऽपराञ्छाधिपति, विष्कम्भादिपरिमाणं च सुगमं । 'एण्ण' मित्यादि, एतेनानन्तरोदितेनाभिलापेन वरुणवो द्वीपो वक्तव्यः, तदनन्तरं वरुणोदः समुद्रः ततः क्षीरवरो द्वीपः क्षीरोदः समुद्र इत्यादि, सूत्रपाठशैवम् -तापुक्खरोदण्णं समुद्रं वरुणवरे दीवे द्वै वलयाकारसंठाणसंठिए सब्बां औ समंता संपरीक्षिताणं विद्वद्वै इत्यादि, वरुणद्वीपे च वरुणवरुणप्रभी द्वी देवी स्वामिनी नवरमाद्यः पूर्वाञ्छाधिपतिपरतोऽपराञ्छाधिपतिरिवं सर्वत्र भावनीय, द्वैषोदे समुद्रे परभसुजात्मृद्धीकारसनिष्पत्त्रसादपीष्टतरास्वादं तोयं वारुणिरप्रभी च द्वी तत्र देवी, क्षीरवरे द्वीपे पण्डरसुप्रदन्ती देवी ।

क्षीरोदे समुद्रे जात्यपुण्ड्रेक्षुद्वारिणीनां गवां यत् क्षीरं तदन्याभ्यो गोभ्यो दीयते तासामपि क्षीरमन्याभ्यस्तासामप्यन्याभ्यः एवं चतुर्थस्थानपर्यवसितस्य क्षीरस्य प्रयत्नतो मन्दाग्निना कथितस्य जात्येन खण्डेन मत्स्यण्डिकया सम्मिश्रस्य याध्शो रससत्तोऽपीष्टतरास्वादं [तत्कालविकसितकर्मिकारपुष्पवरणभिं] तोयं विमलविमलप्रभी च तत्र देवी, वृतवरे द्वीपे कनककनकप्रभी देवी, घृतोदेसमुद्रेसधो विस्यन्दितगोघृतास्वादं तत्कालप्रविकसितकर्मिकारपुष्पवरणभिं तोयं कान्तसुकान्ती तत्र देवी, इक्षुवरे द्वीपे सुप्रभमहाप्रभी देवी, इक्षुवरे समुद्रे जात्यवरपुण्ड्रमिक्षूणामपनीतमूलोपरित्रिभागानां विशिष्टदग्न्यद्रव्यपरिवासितानां योरसः श्लक्षणवस्त्रपरिपूतस्तस्मादपीष्टतरास्वादं तोयं पूर्णपूर्णप्रभी च तत्र देवी, नन्दीश्वरे द्वीपे कैलाशहसिताहनी देवी, नन्दीश्वरे समुद्रे इक्षुरसास्वादं तोयं सुमनःसीमनसी देवी, एते अष्टादपि च द्वीपा अष्टावपि समुद्रा एकप्रत्यवताराः, एकैकरूपा इत्यर्थः, अत ऊर्ध्वं तु द्वीपाः समुद्राश्च त्रिप्रत्यवतारास्तद्यथा-

अरुणः अरुणवरोऽरुणवरावभासः कुण्डलः कुण्डलवरः कुण्डलवरावभास इत्यादि, तत्रारुणे द्वीपे अशोकवीतशोकी देवी, अरुणोदे समुद्रे सुभद्रमनोभद्री, अरुणवरे द्वीपे अरुणवरभद्र-अरुणवरमहाभद्री, अरुणवरे समुद्रे अरुणवरभद्रारुणवरमहाभद्री अरुणवरावभासे द्वीपे अरुणवरभद्रअरुणवरावभासमहाभद्री अरुणवरावभासे समुद्रे अरुणवरावभासवरारुणवरावभासमहावरी, कुण्डले द्वीपे कुण्डलकुण्डभद्री देवी कुण्डलसमुद्रे चक्षुशुभवक्षुकान्ती कुण्डलवरे द्वीप कुण्डलवरभद्रकुण्डलवरमहाभद्री कुण्डवरे समुद्रे कुण्डलवरकुण्डलमहावरी कुण्डलवरावभासे द्वीपे कुण्डलवरावभासमद्रकुण्डलवरावभासमहाभद्री कुण्डलवरावभासे समुद्रे कुण्डलवरावभासवरकुण्डलवरावभासमहावरी, एते सूत्रोपाता द्वीपसमुद्राः, अत ऊर्ध्वं तु सूत्रानुपातादश्वर्णते, कुण्डलवरावभाससमुद्रानन्तरं रुचको द्वीपः रुचकः समुद्रः, ततो रुचकवरो द्वीपो रुचकवरः

समुद्रः तदनन्तरं रुचकवरावभासोद्दीपो रुचकवरावभासः समुद्रः, तत्र रुचके द्वीपे सर्वार्थमनोरमी देवी रुचकसमुद्रे सुमनः सीमनसी रुचकवरे द्वीपे रुचकवरभद्ररुचकवरमहाभद्री रुचकवरे समुद्रे रुचकवररुचकमहावरी रुचकवरभासे द्वीपे रुचकवरावभासभद्ररुचकवरभासमहाभद्री रुचकवरावभासे समुद्रे रुचकवरावभासद्वरुचकवरावभासमहावरी;

कियन्तो नाम नामग्रहं द्वीपसमुद्रावक्तुं शक्यन्ते? ततो यानि कानिचिदाभरणनामानि-हारद्वारकलावलिरलावलिप्रभृतीनि यानि च वस्त्रनामानि यानि च गन्धनामानि कोष्ठपुटादीनि यानि चोत्पलनामानि-जलरुहचन्द्रोद्योतप्रमुखाणि यानि च तिलकप्रभृतीनि वृक्षनामानि यानि च पद्मनामानि शतपत्रसहस्रपत्रप्रभृतीनि यानि च पृथिवीनामानि-पृथिवीशकरावालुकेत्यादीनि यानि च नदानां निधीनां चतुर्दशानां चक्रवर्तिरलानां क्षुल्लहिमवदादीनां वर्षधरपर्वतानां पद्मादीनां हदानां गङ्गासिन्दुप्रभृतीनां नदीनां कच्छादीनां विजयानां भाल्यवदादीनां वक्षस्कारपर्वतानां सीधमदीनां कल्पानां शक्रदीनामिन्द्राणां देवकुरुतरमन्दराणामावासानां शक्रादिसम्बन्धिनां मेरुप्रत्यासन्नानां गजदन्तानां कूडादीनां क्षुल्लहिमवदादिसम्बन्धिनां नक्षत्राणां-कृतिकादीनां चन्द्राणां सूर्याणां च नामानि तानि सर्वाण्यपि द्वीपसमुद्राणां त्रिप्रत्यवताराणि वक्तव्यानि, तथा-

- हारोद्दीपो हारः समुद्रो हारवरोद्दीपो हारवरः समुद्रो हारवरावभासोद्दीपो हारवरावभासः समुद्रइत्यादि, एतेऽ समस्तद्वीपसमुद्रेषु सङ्क्षेपयोजनशतसहस्रप्रमाणो विष्कम्भः सङ्क्षेपयोजन-शतसहस्रप्रमाणः परिक्षेपः सङ्क्षेपयाश्च चन्द्रादमस्ताकद् वक्तव्याः यावदन्यः कुण्डलवरावभासः समुद्रः, तथा चाह-‘सव्वेसि’मित्यादि, सर्वेषामुक्तस्वरूपाणां द्वीपसमुद्राणामन्यकुण्डलवरावभास-मुद्रपर्वतानां विष्कम्भपरिक्षेपज्योतिषाणि पुष्करोदसागरसद्शानि वक्तव्यानि-सङ्क्षेपयोजन-प्रमाणो विष्कम्भः सङ्क्षेपयोजनप्रमाणः परिक्षेपः सङ्क्षेपयाश्चन्द्रादय वक्तव्या इत्यर्थः।

- ततस्तदनन्तरं योऽन्यो रुचकनामा द्वीपस्तद्वभृतिषु रुचकसमुद्ररुचकवरद्वीपरुचकवर-समुद्ररुचकवरावभासद्वीपरुचकवरावभाससमुद्रदिव्यपि सङ्क्षेपयोजनप्रमाणो विष्कम्भोऽ-सङ्क्षेपयोजनप्रमाणः परिक्षेपोऽसङ्क्षेपयाश्चन्द्रादयो वक्तव्याः, तथा चाह-

‘ता कुण्डलवरावभासण्णं’ इत्यादि, ‘एवं रुपगे सपुद्दे’ इत्यादि, ‘एवं तिपडोयारा’ इत्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण रुचकवरावभासात्समुद्रात्परतो द्वीपसमुद्राश्च त्रिप्रत्यवतारास्तावत् ज्ञातव्या यावत् सुर्योद्दीपः सूर्य समुद्रः सूर्यवरोद्दीपः सूर्यवरः समुद्रः सूर्यवरावभासोद्दीपः सूर्यवरावभासः समुद्रः, उक्तं च जीवाभिगमचूर्णी-“अरुणाई दीक्षसमुद्दा तिपडोयारा यावत्सूर्यवरावभासः समुद्रः” इति, ‘सव्वेसि’ मित्यादि, सर्वेषां रुचकसमुद्रादीनां सूर्यवरावभाससमुद्रपर्वतानां विष्कम्भपरिक्षेपज्योतिषाणि रुचकद्वीपसद्शानि वक्तव्यानि असङ्क्षेपयोजनप्रमाणो विष्कम्भोऽसङ्क्षेपयोजनप्रमाणः परिक्षेपोऽसङ्क्षेपयाः प्रत्येकं चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारकावक्तव्या इति भावः, ‘सूर्यवरावभासोदण्णं समुद्रं’ इत्यादि सुगमं, नवरमेते पञ्च देवादयो द्वीपाः पञ्च देवादयः समुद्राः प्रत्येकमेकरूपा न पुनरेषां त्रिप्रत्यवतारः, उक्तं च जीवाभिगमचूर्णी-“अंतो पंच द्वीपा पंच समुद्रा एकप्रकारा” इति, जीवाभिगमसुत्रेऽपुक्तम्-“देवे नागे जक्खे भूयैय सर्यमुरमणेय।

एकक्षे चेव भागियव्ये, तिपडोयारं नत्यि’ ति, तत्र देवे द्वीपे द्वी देवी देवभद्रदेवमहाभद्रौ देवे समुद्रे देववरदेवमहावरी नागे द्वीपे नागभद्रनागमहाभद्रौ नागे समुद्रे नागवरनागमहावरी

यक्षे द्वीपे यक्षभद्रयक्षमहाभद्रौ यक्षे समुद्रे यक्षवरयक्षमहावरी भूते द्वीपे भूतभद्रभूतमहाभद्रौ भूते समुद्रे भूतवरभूतमहावरी स्वयंभूरमणे द्वीपे स्वयम्भूमद्रस्वयम्भूमहाभद्रौ स्वम्भूरमणे समुद्रे स्वभूवरस्वयम्भूमहावरी, इह नन्दीश्वरादयः सर्वे समुद्रा भूतसमुद्रपर्यवसाना इक्षुरसोदसमुद्रस-ध्शोदकाः प्रतिपत्तव्याः, स्वयम्भूरमणसमुद्रस्य तूदकं पुष्करोदसमुद्रोदकसद्धार्थाः ।

तथा जम्बूद्वीप इति नाम्ना असहृदयेया द्वीपा लवण इति नाम्ना असहृदयेयाः समुद्राः एवं तावत् बाल्यं यावत्सूर्यवरावभास इति नाम्ना असहृदयेयाः समुद्राः, ये तु पञ्च देवादयो द्वीपाः पञ्च देवादयः समुद्रास्ते एकैका एल प्रतिपत्तव्याः, नैतेषां नामभिरन्ये द्वीपसमुद्राः, उक्तं च जीवाभिगमे—'केवइया णं भंते ! जंबुद्वीपा दीपा पञ्चता ?, गोयमा ! असंखेज्ञा पञ्चता, केवइया णं भंते ! देवदीपा पञ्चता ?, गोयमा ! एगे देवदीपे पञ्चते, दसवि एगागारा' इति ॥

प्राभृतं—१९ समाप्तम्

मुनिदीपरलसागरेण योगेतित्वं सम्पालित्वं हृषीकेशस्त्रियाङ्गत्वे
एकोन्निविंशतितमप्राप्तुतस्य मलयगिरिजायायेण विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

प्रापृतं—२०

बृ. तदेवमुक्तमेकोन्निविंशतितमं प्राप्तुं, सम्प्राप्ति विंशतितमपारभ्यते—तस्य चायमध्याधिकारो यथा 'कीदृशश्थन्द्रादीनामनुभाव' इति ततस्तद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह—

मू. (१९४) ता कहं ते अनुभावे आहितेति वदेज्ञा ?, तत्य खलु इमाओ दो पडिवर्तीओ पञ्चताओ, तत्येगे एवमाहंसु ता चंद्रिमसूरियाणं नो जीवा अजीवा नो धना शुसिरा नो बादरबोदिधरा कलेवरा नत्यि णं तेसिं उड्डाणेति वा कम्भेति वा बलेति वा विरिएति वा पुरिसकारपरक्षमेति वा ते नो विज्ञु लवंति नो असणिं लवंति नो थणितं लवंति, अहे य णं बादरे वाउकाए संमुच्छति अहे य णं बादरे वाउकाए संमुच्छिता विजुंपि लवंति असणिंपि लवंति थणितंपि लवंति एगे एव० ।

एगे पुण एवमाहंसु, ता चंद्रिमसूरियाणं जीवा नो अजीवा धना नो शुसिरा बादरबुद्धिधरा नो कलेवरा अत्यि णं तेसिं उड्डाणेति वा० ते विजुंपि लवंति ३ । एगे एवमाहंसु ।

वयं पुण एवं वदामो—ता चंद्रिमसूरिया णं देवा णं महिन्द्रिया जाव महानुभागा वरवत्यधरा वरमल्यधरा वराभरणधारी अवोच्चितिणयहुताए अप्ने वयंति अन्ते उववज्ञंति ॥

बृ. 'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ?—केन प्रकारेण चन्द्रादीनामनुभावः—स्वरूप-विशेष आख्यात इति वदेत् ?, एवमुक्ते भगवानेतद्विषये ये द्वे प्रतिपत्ती ये उपदर्शयति—'तत्य खलु' इत्यादि, तत्र—चन्द्रादीनामनुभावविषये खल्यिमे द्वे प्रतिपत्ती—परतीर्थिकाभ्युपगमस्तपेप्रज्ञसे, तद्यथा—'तत्येगे' इत्यादि, तत्र—तेषां द्वयानां परतीर्थिकानां मध्ये एके परतीर्थिका एवमाहुः, 'ता' इति तेषां परतीर्थिकानां प्रथमं स्वशिष्यं प्रत्यनेकवक्तव्यतोपक्रमे क्रमोपदर्शनार्थ, चन्द्रसूर्या यमिति वाक्यालङ्कृते नो जीवा—जीवरूपाः किन्त्वजीवाः, तथा नो धना—निविडप्रदेशोपचयाः किन्तु शुषिराः, तथा न वरबोद्धिधराः—प्रधानसजीवसुव्यक्तावयवशरीरोपेताः किन्तु कलेवराः—कलेवरमात्राः तता नास्ति यमिति वाक्यालङ्कृते तेषां चन्द्रादीनामुत्यानं—ऊर्ध्वाभवनमिति रूपदर्शने वाशब्दो विकल्पे समुच्चये वा कर्म—उत्सेपणावक्षेपणादि बलं—शारीरः प्राणो वीर्य—आन्तरोत्साहः

- 'पुरिसकारपरक्षमे' इति पुरुषकारः - पौरुषाभिमानः पराक्रमः - स एव साधिताभिमत-
प्रयोजनः पुरुषकारश्च पराक्रमश्च पुरुषकारपराक्रमभिति वा शब्दः - एवं शब्दे गूर्हन् तद् तथा हे
चन्द्रादित्याः 'नो विज्ञुयं लवंति' ति न विद्युतं प्रवर्तयन्ति नाप्यशनि - विद्युदिशेषस्यपं नापि गर्जितं -
मेघघ्वनिं किन्तु 'अहोण' मित्यादि चन्द्रादित्यानामधो णभिति पूर्ववत् बादरो वायुकायिकः सम्मूळति
अधध बादरो वायुकायिकः सम्मूच्छर्य 'विजुंपिलयइ' इति विद्युतमपि प्रवर्तयति, अशनिमपि
प्रवर्तयति, विद्युदादिरूपेण परिणमते इति भावः, अत्रोपसंहारमाह - 'एगे एवमाहंसु' १,

एके पुनरेवमाहुः, ता इति प्रावत्, चन्द्रसूर्या णभिति वाक्यालङ्करे जीवा-जीवरूपान
पुनरजीवा: यथा ३७हुः पूर्वपरतीर्थिकाः तथा धना-न शुषिरा तथा वरबोन्दिधरा न कलेवरमात्रा
तथा अस्ति तेषां उद्घाणे इति वा इत्यादि पूर्ववत् व्याख्येयं, 'ते विज्ञुपि लवंति' ति विद्युतमपि
प्रवर्तयन्ति अशनिमपि प्रवर्तयन्ति गर्जितमपि, किमुक्तं भवति ? - विद्युदादिकं सर्वं
चन्द्रादित्यप्रवर्तितभिति, अत्रोपसंहारमाह - 'एगे एवमाहंसु' २, एवं परतीर्थिकागतिपतिद्वयमुपदश्य
सम्भ्राति भगवन् स्वमतं कथयति -

'वयं पुण' इत्यादि, वयं पुनरेवं वदामः, कथं वदथ इत्याह- ता इति पूर्ववत् चन्द्रसूर्या
णभिति वाक्यालङ्करे देवा-देवस्वस्या न सामान्यतो जीवमात्राः, कथं भूताः ते देवा इत्याह-
'महर्क्षिकाः' महती ऋद्धिर्विमानपरिवारादिका येषां ते तथा 'जाव महानुभावा' इति यावल्करणात्
'महशुद्धिया महव्यला महाजसा महेसकञ्चा' इति द्रष्टव्यं, तत्र महती द्युति शरीराभरणविषया येषां
ते महाद्युतयः, तथा महत् बलं-शारीरः ग्राणो येषां ते महाबलाः, तथा महद् यशः-ख्यातियेषां
ते महाव्यशसः; तथा महेशा इति महान् ईशः - ईश्वर इत्याख्या येषां ते महेशाख्या:, कचित् महासोकञ्चा
इति पाठः, तत्र महत् सीख्यं येषां ते महासीख्याः, तथा महानुभावो-विशिष्टवैक्रियकरणादिविषया
इचिन्त्या शक्तियेषां ते माहनुभावाः वरवस्त्रधरा वरमाल्यधरा वराभरणधारिणः, अव्युच्छित्तिन-
यार्थतया- द्रव्यास्तिकनयमतेन अन्ये पूर्वोत्पन्नाः स्वायुःक्षये व्यवन्ते अन्ये उत्पन्नते ॥

मृ. (७९५) ता कहं ते राहुकम्बे आहितेति वदेज्ञा ?, तत्य खलु इमाओ दो पडिवत्तीओ
प०। तत्येण एवमाहंसु, अत्यि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गिणहति, एगे एवमाहंसु ।

एगे पुण एवमाहंसु नत्यि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गिणहइ ।

तत्य जे ते एवमाहंसु ता अत्यि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गिणहति से एवमाहंसु- ता
राहु णं देवे चंदं वा सूरं वा गेणहभाणे बुद्धतेण गिणहिता बुद्धतेण मुयति बुद्धतेण गिणहिता मुद्धतेण
मुयह मुद्धतेण गिणहिता मुद्धतेण मुयति, वामभुयतेण गिणहिता वामभुयतेण मुयति वामभुयतेण
गिणहिता दाहिणभुयतेण मुयति दाहिणभुयतेण गिणहिता वामभुयतेण मुयति दाहिणभुयतेण
गिणहिता दाहिणभुयतेण मुयति ।

तत्य जे ते एवमाहंसु ता नत्यि णं से राहु देवे जे णं चंदं वा सूरं वा गेणहति ते एवमाहंसु- तत्य
जे इमे पन्नरसकसिणपोण्यला ३० तं० - सिंधाणए जडिलए खरए खतए अंजणे खंजणे सीतले
हिमसोयले केलासे अहणाभे परिजए णभसूरए कविलिए पिंगलए राहु, ता जया णं एते पन्नरस
कसियाणा २ पोण्यला सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाण्यबद्धवारिणो भवति तता णं माणुसले
यंसि माणुसा एवं चंदंति- एवं खलु राहु चंदं वा सूरं वा गेणहति, एवं० २, ता जता णं एते पन्नरस

कसिणा २ पोग्गला नो सदा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसाणुबछवारिणो खलु तदा माणुसलोयन्ति मणुस्सा एवं बदंति—एवं खलु राहू चंदं सूरं वा गेण्हति, एते एवमाहंसु ।

वदं पुण एवं बदामो—ता राहू णं देवे महिंहीए महानुभावे वरवत्थधरे वराभरणधारी, राहुस्स णं देवस्स नव नामधेजा पं०, तं०—सिंघाडए जडिलए खरए खेतए ढहरे मगरे मच्छे कच्छभे कण्णसप्पे, ता राहुस्स णं देवस्स विमाणा पंचवण्णा पं० तं०—किण्हा नीला लोहिता हालिद्वासुकिला अत्यि कालए राहुविमाणे खंजणवण्णाभे अत्यि नीलए राहुविमाणे लाउयवण्णाभे पन्नते, अत्यि लोहिए राहुविमाणे मंजिङ्गावण्णाभे पन्नते, अत्यि हालिद्वाए राहुविमाणे हलिद्वावण्णाभे पं०, अत्यि सुकिलाए राहुविमाणे भासुरसिवण्णाभे पं० ।

ता जयाणं राहुदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वेमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं पुरच्छिमेणं आवरिता पद्मत्थिमेणं वीतीवतति, तया णं पुरच्छिमेणं चंदे सूरे वा उवदंसेति पद्मत्थिमेणं राहू, जदा णं राहुदेवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं दाहिणेणं आवरिता उत्तरेणं वीतीवतति, तदा णं दाहिणेणं चंदे वा सूरे वा उवदंसेति उत्तरेणं राहू । एतेणं अभिलाक्षेण पद्मत्थिमेणं आवरिता पुरच्छिमेणं वीतीवतति उत्तरेणं आवरिता दाहिणेणं वीतिववति, जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं दाहिणपुरच्छिमेणं आवरिता उत्तरपद्मत्थिमेणं वीईवयइ तया णं दाहिणपुरच्छिमेणं चंदे वा सूरे वा उवदंसेइ उत्तरपद्मत्थिमेणं राहू, जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा परियारेमाणे वा चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं दाहिणपद्मत्थिमेणं आवरिता उत्तर पुरच्छिमेणं वीतीवतति तदा णं दाहिणपद्मत्थिमेणं चंदे वा सूरे वा उवदंसेति उत्तरपुरच्छिमेणं राहू ।

एतेणं अभिलाक्षेण उत्तरपद्मत्थिमेणं आवरेता दाहिणपुरच्छिमेणं वीतीवतति, उत्तर-पुरच्छिमेणं आवरेता दाहिणपद्मत्थिमेणं वीतीवयइ, ता जता णं राहू देवे आगच्छमाणे वा० चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेता वीतीव० तदा णं मणुस्सलोए मणुस्सा बदंति—राहुणा चंदे सूरे वा गहिते, ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे वा० चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेता पश्चोसक्तितताणं मणुस्सलोए मणुस्सा एवं बदंति—राहुणा चंदे वा सूरे वा वंते राहुणा० २, ता जता णं राहू देवे आगच्छमाणे वा० चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेता मञ्जङ्गं मञ्जङ्गेणं वीतिवतति तता णं मणुस्सलोयंसि मणुस्सा बदंति—राहुणा चंदे वा सूरे वा विइयरिए राहुणा० २, ता जता णं राहू देवे आगच्छमाणे० चंदस्स वा सूरस्स वा लेसं आवरेता णं अधे सपविक्षेत्रपडिदिसिं विडुति तता णं मणुस्सलोयंसि मणुस्सा बदंति—राहुणा चंदे वा—घत्थे राहुणा० २ ।

कतिविधे णं राहू पं० ?, दुविहे पं० तं०—ता धुवरराहू य पव्वराहू य, तत्य णं जे से धुवरराहू से णं दहुलपक्षस्स पाडिवए पन्नरसइभागेणं भागं चंदस्स लेसं आवरेमाणो० चिङ्गति, तं०—पढमाए पढमं भागं जाव पन्नरसमं भागं, चरमे समए चंदे रत्ते भवति अवसेते समए चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, तमव सुकपक्षे उवदंसेमाणे २ चिङ्गति, तं०—पढमाए पढमं भागं जाव चंदे विरत्ते य

भवह्, अवसेसे समए वंदे रते विरते य भवति, तत्य णं जे ते पञ्चराहू से जहन्नेण छण्हं मासाणं, उक्षोसेण वायालीसः ए मासाणं वंदला उडलालो सः ए लंबधुराहं सूरत्सु ॥

ये, 'ता कहं ते' इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं—केन प्रकारेण भगवान् ! तथा राहुकम्ब—राहुक्रिया आच्यातभिति वदेत् ? , एवमुक्ते भगवानेतद्विषये ये द्वे परतीर्थिकप्रतिपत्तीते उपदर्शयति—'तत्ये' त्यादि, तत्र—राहुकम्बविषये खल्विमे द्वे प्रतिपत्ती प्रज्ञाते, 'तत्येरे' इत्यादि, तत्र—तेषां द्वयानां परतीर्थिकानां मध्ये एके परतीर्थिका एवमाहुः—ता इति पूर्ववत् अस्ति णमिति वाक्यालङ्करे स राहुनामा देवो यश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णाति, अत्रोपसंहारमाह—एगे एवमाहंसु ।

'एके पुण एवमाहंसु' एके पुनरेवमाहुः, ता ति पूर्ववत्, नास्ति स राहुनामा देवो यश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णाति, तदेवं प्रतिपत्तिद्वयमुपदर्श्य सम्प्रत्येतद्वभावनार्थमाह—'तत्ये' त्यादि, तत्र ये ते वादिनः एवमाहुः—अस्ति स राहुनामा देवो यश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति त एवमाहुः—त एवं स्वमतभावनिकां कुर्वन्ति । 'ता राहू ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत् राहुदेवश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णन् कदाचित् बुझान्तेनैव गृहीत्वा बुझान्तेनैव मुश्चति, अधोभागे गृहीत्वा अधोभागेनैव मुश्चतीति भावः, कदाचित् बुझान्तेन गृहीत्वा मूर्ढान्तेन मुश्चति, अधोभागेन गृहीत्वा उपरित्तेन भागेन मुश्चतीत्यर्थः, अथवा कदाचित् मुर्ढान्तेन गृहीत्वा बुझान्तेन मुश्चति, यदिवा मूर्ढान्तेन गृहीत्वा मूर्ढान्तेनैव मुश्चति भावार्थप्राप्यद् मावनीयः, अथवा कदाचित् वामभुजान्तेन गृहीत्वा वामभुजान्तेन मुश्चति, किमुक्तं भवति ? —वामपाश्वेन गृहीत्वा वामपाश्वेनैव मुश्चति, यदिवा वामभुजान्तेन गृहीत्वा दक्षिणभुजान्तेन मुश्चति, अथवा कदाचित् दक्षिणभुजान्तेन गृहीत्वा वामभुजान्तेन मुश्चति, यद्या दक्षिणभुजान्तेन गृहीत्वा दक्षिणभुजान्तेनैव मुश्चति, भावार्थं सुगमः ।

'तत्यं जे ते' इत्यादि, तत्र—तेषां द्वयानां परतीर्थिकानां मध्ये ये ते एवमाहुः यथा नास्ति स राहुदेवो यश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति ते एवमाहुः, 'तत्यं' मित्यादि, तत्र जगतिणमिति वाक्यालङ्करे इमेवस्यमाणस्वरूपाः पञ्चदशभेदाः कृष्णाः पुद्गलाः प्रज्ञामाः, 'तद्यथे' त्यादिना तानेव दर्शयति—एते यथा सम्प्रदायं वैविकत्येन प्रतिपत्तव्याः ।

'ता जया ण' मित्यादि, ततो यदा णमिति वाक्यालङ्करे एते अनन्तरोदिताः पञ्चदशभेदाः कृष्णाः पुद्गलाः कृत्त्वा—समस्ता 'सता' इति सदा सातत्येनेत्यर्थः चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यानुबन्धचारिणः—चन्द्रसूर्यविम्बगतप्रभानुचारिणो भवन्ति तदा मनुष्यलोके मनुष्या एवं वदन्ति, यथा एवं खलु राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति, 'ता जया ण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, यदा णमिति पुनरर्थेनिपातस्यानेकार्थत्वात् यदा पुनरेते पञ्चदश कृष्णाः पुद्गलाः समस्ताः नो सदा—न सातत्येन चन्द्रस्य सूर्यस्य द्वा लेश्यानुबन्धचारिणो भवन्ति, न खलु तदा मनुष्यलोके मनुष्या एवं वदन्ति—यथा एवं खलु राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति, तेषामेवोपसंहारवाक्यमाह—

'एवं खलु' इत्यादि, एवमुक्तेन प्रकारेण राहुश्चन्द्रं सूर्यं वा गृह्णातीति लीकिकं वाक्यं प्रतिपत्तव्यं, न पुनः प्रागुक्तपरतीर्थिकाभिप्रायेण, भगवानाह—'एते' इत्यादि, एते परतीर्थिका एवमाहुः, 'वयं पुण' इत्यादि, वयं पुनरुत्पन्नकेवलाः केवलविदोपलभ्य एवं वदामो, यथा—'राहूण' मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, राहुः णमिति वाक्यालङ्करे, न देवोन परपरिकल्पितपुद्गलमात्रं

स च देवो महर्षिको महाद्युति महाबलो महायशा महासीख्यो महानुभावः, एतेषां पदानामर्थः प्राग्वद् भावनीयः, वरवस्त्रधरोवरभाल्यधरोवरामरणधारी, 'राहुस्सण'मित्यादि, तस्य च राहोदेवस्य नव नामधेयानि प्रज्ञासानि, तथया— 'सिंघाडए'इत्यादि सुगमं, 'ता राहुस्स न'मित्यादि, ता इति पूर्ववत्, राहोदेवस्य विमानानि पञ्चवणानि प्रज्ञासानि, किमुक्तं भवति ?—पञ्च विमानानि पृथगेकैक-वर्णयुक्तानि प्रज्ञासानि, तथया— 'किण्हे नीले'इत्यादि, सुगमं, नवरं खडनं—दीपमस्तिकामलः 'लाउयवण्णाभे'इति आद्रतुम्बवर्णमं, 'ता जया ण'०, ता इति—तत्र यदा राहुदेव आगच्छन् द्रुतश्चित्यानात् गच्छन् वा कापि स्याने विकुर्वन् वा—स्वेच्छया तांतां विक्रियां कुर्वन् वा परिरणबुद्धया इतस्ततो गच्छन् वा चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा लेश्यां—विमानगतधध्वलिमानं 'पुरच्छिमेण' ति पौरस्त्येना-वृत्याग्रभागेनावृत्येत्यर्थः, पाश्चात्यभागेन व्यतिब्रजति—व्यतिक्रमति तदा पौरस्त्येन चन्द्रः सूर्यो वा ७८मानं दर्शयति पश्चिमभागेन राहुः, किमुक्तं भवते ?—तदा मोक्षकाले चन्द्रः सूर्यो वा पूर्वदिग्भागे प्रकटं उपलभ्यते अधस्ताद्य पश्चिमभागे राहुरिति ।

'एवं जया णं राहू' इत्याद्यपि दक्षिणोत्तरविषयं सूत्र भावनीयं, 'एण'मित्यादि, एतेनानन्तरोदितेनाभिलापेन 'पञ्चत्यिमेणं आवरेता पुरच्छिमेणं वीडवयइ उत्तरेण आवरित्ता दाहिणेणं वीईवयइ' इत्येतदविषये अपि द्वे सूत्र वक्तव्ये, ते चैवम्—'ता जया णं राहू देवे आगच्छमाणे० विउव्यमाणे वा० चंद्रस्स वा सूरस्स वा लेस पञ्चत्यिमेणं आवरित्ता पुरच्छिमेणं वीईवयइ तया णं पञ्चत्यिमेणं द्यंदे सूरे वा उक्दंसेह पुरच्छिमेणं राहू, एवं द्वितीयसूत्रेऽपि वक्तव्यं, 'एवं जया णं'मित्यादीनि दक्षिणपूर्वोत्तरपश्चिमदक्षिणपश्चिमोत्तरपूर्वोत्तरपश्चिमदक्षिणपूर्वोत्तरपूर्व-दक्षिणपश्चिमविषयाण्यपि चत्वारि सूत्राणि भावनीयानि ।

'ता जया ण'मित्यादि, सुगमं, नवरमयं भावार्थ—यदा चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यामावृत्य स्थितो भवति राहुस्तदा लोके एवमुक्तिर्यथा राहुणा चन्द्रः सूर्यो वा गृहीत इति, यदा तु राहुलेश्यामावृत्य पाश्वेन व्यतिक्रमति तदैवं मनुष्याणामुक्ति यथा चन्द्रेण सूर्येण वा राहोः कुक्षिर्भिन्ना, राहोः कुक्षिभित्वा चन्द्रः सूर्यो वा निर्गत इति भावः, यदा च राहुश्चन्द्रस्य सूर्यस्य वा लेश्यामावृत्य प्रत्यवर्ष्य अते—पश्चादवसर्पति तदैवं मनुष्यलोके मनुष्याः प्रवदन्ति, यथा—राहुणा चन्द्रः सूर्यो वा वान्त इति, यदा च राहुश्चन्द्रस्य सूर्यस्य वा मध्यभागेन लेश्यामावृण्वन् व्यतिब्रजति—गच्छति तदैवं मनुष्यलोके प्रवादो, यथा—चन्द्रः सूर्यो वा राहुणा व्यतिचरित इति, किमुक्तं भवति ?—मध्यभागेन विभिन्न इति, यदा च राहुश्चन्द्रस्य सूर्यस्य वा 'सप्तकिंव'मिति सह पक्षैरिति सपक्षं सर्वेषु पाश्वेषु पूर्वापर-दक्षिणोत्तररूपेष्वित्यर्थः, सह प्रतिदिभिः सप्रतिदिक्, सर्वास्वपि विदिशु इत्यर्थः, लेश्यामा-वृत्याधस्तिष्ठति तदैवं मनुष्यलोकोक्तिर्यथा राहुणा चन्द्रः सूर्यो वा सर्वात्मना गृहीत इति ।

आह—चन्द्रविमानस्य पञ्चैकषष्टिभागन्यूनयोजनप्रमाणत्वात् राहुविमानस्य च ग्रहवि-भानत्वेनार्द्धयोजनप्रमाणत्वात् कथं राहुविमानस्य सर्वात्मना चन्द्रविमानावरणसम्बवः ?, उच्यते, यदिदेव ग्रहविमानानामर्द्धयोजनमिति प्रमाणं तद्वायिकमवसेयं, ततो राहोग्रहस्योक्ताथिकप्रमाणमपि विमानं सम्पाद्यते इति न कदा(का)चिदनुपपत्ति, अन्ये पुनरेवमाहुः—राहुविमानस्य महान् बहलस्तिष्ठरश्मिसमूहस्ततो लघीयसाऽपि राहुविमानेन महता बहलेन तमिश्वरश्मिजालेन प्रसरमधिरोहता सकलमपि चन्द्रमण्डलमाग्रिपते ततो न कथित्वोषः । अथ राहोर्भेदं जिज्ञासिषुः

पर्वराहुश्च, तत्र यः सदैव चन्द्रविमानस्याधस्तात् सञ्चरति स ध्रुवराहुः, यस्तु पर्वणि—पीर्णमास्यां अपावास्यायां वा यथाक्रमं चन्द्रस्य सूर्यस्य घा उपरागं करोति स पर्वराहुः; तत्र योऽसी ध्रुवराहुः स बहुलपक्षस्य कृष्णपक्षस्य—सम्बन्धिन्याः प्रतिपद आरभ्य प्रतितिथि आत्मीयेन पञ्चदशेन भागेन पञ्चदशभागं २ चन्द्रस्य लेश्यामावृण्वन् तिष्ठति, तद्यथा—प्रथमायां—प्रतिपलक्षणायां तिथीं प्रथमं पञ्चदशभागं द्वितीयस्यां द्वितीयं तृतीयस्यां तृतीयं यावत्पञ्चदशयां पञ्चदशं, ततः पञ्चदशयां तिथीं च एम समये रक्तो भवति—राहुविमानेनोपरक्तो भवति, सर्वात्मना राहुविमानेनाच्छादितो भवतीत्यर्थः, अवशेषे समये प्रतिपदद्वितीयातृतीयादिकाले चन्द्रो रक्तश्च भवति विरक्तश्च भवति, देशेन राहुविमानेनाच्छादितो भवति देशतश्चानाच्छादित इत्यर्थः, शुक्लपक्षस्य प्रतिपद आरभ्य पुनरस्तमेव पञ्चदशं २ भागं प्रतितिथि उपदर्शयन्—प्रकटीकुर्वन् तिष्ठति, तद्यथा—

प्रथमायां प्रतिपलक्षणायां तिथीं प्रथमं पञ्चदशभागं प्रकटीकरोति द्वितीयायां द्वितीयं एवं यावत् पञ्चदशयां पीर्णमास्यां पञ्चदशभागं, चरमसमये—पीर्णमासीचरमसमये चन्द्रः सर्वात्मना विरक्तो भवति, सर्वात्मना प्रकटीभवतीत्यर्थः, लेशतोऽपि राहुविमानेनाच्छादितल्वात्, आह—शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे या कल्पियान् दिवसान् यावत् राहुविमानं वृत्तमुपलभ्यते, यथा ग्रहणकाले पर्वराहुः, कलिपयांश दिवसान् यावत्त्र तथा, ततः किमत्र कारणमिति ?, उच्यते, इह येषु दिवसेष्वतिशयेन तमसाऽभिभूयते शशी तेषु तद्विमानं वृत्तमाभाति, चन्द्रग्रभायां बाहुल्येन प्रसरा-भावतो राहुविमानस्य यथावस्थिततयोपलभ्यात्, येषु पुनरश्चन्द्रो भूयान् प्रकटो भवति तेषु न चन्द्रग्रभा राहुविमानेनाभिभूयते, किञ्चतिवहुलतया चन्द्रप्रभर्यैव स्तोकं २ राहुविमानप्रभाया अभिभवस्तातो न वृत्ततोपलभ्यः, पर्वराहुविमानं च ध्रुवराहुविमानादतीव तमोबहुलं ततस्तस्य स्तोकस्यापि न चन्द्रस्य प्रभमयाऽभिभवसम्भव इति तस्य स्तोकस्यपस्यापि वृत्तत्वेनोपलभ्यति, तथा चाह विशेषणवत्यां जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणः—

॥१॥ “बहुच्छेओ कइवयदिवसे ध्रुवराहुणो विमाणस्स ।

दीसइ परं न दीसइ जह गहणे पव्वराहुस्स ॥”

॥२॥ आचार्य आह—अद्वात्यं नहि तमसाऽभिभूयते जं ससी विमुद्दंतो ।

तेण बहुच्छेओ गहणे उ तमो तमोबहुलो ॥

‘तत्य ण जे से’इत्यादि, तत्र योऽसी पर्वराहुः स जघन्येन खण्डां मासानामुपरि चन्द्रस्य सूर्यस्य चोपरागं करोति, उल्कर्षतो द्वाधत्वारिंशतो मासानामुपरि चन्द्रस्य अष्टाचत्वारिंशतः संवत्सराणामुपरि सूर्यस्य ।

सञ्च्रिति चन्द्रस्य लोके शशीति यदभिधानं प्रसिद्धं तस्यान्वर्थतावगमनिमित्तं प्रश्नं करोति—

यू. (११६) ता कहं ते चंदे ससी आहितेति वदेजा ?, ता चंदस्त्वयं जोतिसिंदस्स जोतिसरण्णो मियंके विमाणे कंता देवा कंताओ देवीओ कंताइं आसनसयनखंभंडमत्तोवगरणाइं अप्यणावि णं चंदे देवे जोतिसिंदे जोतिसराया सोमे कंते सुभे पियदंसणे सुखवे ता एवं खलु चंदे ससी चंदे ससी आहितेति वदेजा । ता कहं ते सूरिए आदिद्वे सूरे २ आहितेति वदेजा ?, ता सूरादीया समयाति वा आवलियाति वा आणाफाणूति वा धोवेति वा जाव उत्साप्तिणिओसाप्तिणीति वा, एवं खलु सूरे आदिद्वे २ आहितेति वदेजा ।

बृ. 'ता कहं ते'इत्यादि, त इति पूर्ववत्, कथं—केन प्रकारेण केनान्वर्थेनेति भावः चन्द्रः शशीत्याख्यात इति वदेत् ? भगवानाह—'ता चंदस्सं प्रमित्यादि, ता इति पूर्ववत्, अन्दस्य ज्योतिषेन्द्रस्य ज्योतिषराजस्य मृगाङ्के—मृगधिहेविमाने अधिकरणभूते कान्ताः—कमनीयस्त्वा देवाः कान्ताः देव्यः कान्तानि घ आसनशयनस्तम्भभाण्डमात्रोपकरणानि आत्मनाऽपि चन्द्रो देवोज्योतिषेन्द्रोज्योतिषराजः सीम्यः—अरौद्राकारः कान्तः—कान्तिमान् सुभगः सीमाप्युक्तत्वात् ब्रह्मभो जनस्य प्रियं—प्रेमकारि दर्शनं यस्य स प्रियदर्शनः शोमनमतिशायि रूपं—अङ्गप्रत्यक्षाद्य-वस्त्रिवेशविशेषोयस्य स सुरूपः, ता—ततः एवं खलु अनेन कारणेन चन्द्रः शशी चन्द्रः शशीत्याख्यात इति वदेत्, किमुक्तं भवति ?

सर्वात्मना कमनीयत्वलक्षणमन्वर्थमाश्रित्य चन्द्रः शशीति व्यपदिश्यते, कथा व्युत्पत्तेति, उच्यते, इह 'शश कान्ता' विति धातुरदन्तश्चौरादिकोऽस्ति, चुरादयो हि धातवोऽपरिमिता न तेषामियत्ताऽस्ति, केवलं यथालक्ष्यमनुसर्तव्याः, अत एव चन्द्रगोणी चुरादिगणस्यापरिमिततया परमार्थतो यथालक्ष्यमनुसरणमवगम्य द्वित्रानेव चुरादिथातून पठितवान् न भूयसः, ततोणिगन्तस्य राशनं शश इति धञ्जल्यये राश इति भवति, शशोऽस्यास्तीति राशी, स्वविमानवास्तव्यदेवदेवीश्यनासनादिमि: सह कमनीयकान्तिकालेत इति भावः, अन्ये तु अधक्षर्ता—शशीरिसह श्रिया वर्तते इति सशी: प्राकृतत्वाद्य शशीतिरूपं ।

'ता कहं ते'इत्यादि, ता इति पूर्ववत्, कथं ?—केन प्रकारेण केनान्वर्थेनेति भावः सूर आदित्यः २ इत्याख्यायते इति वदेत् ?, भगवानाह—'ता सूराङ्ग्या'इत्यादि, सूर आदि—प्रथमो येषां ते सूरादिकाः, के इत्याह—'सभयाऽति वा' समया—अहोरात्रादिकालस्य निर्विभागा भागाः, ते सूरादिकाः—सूरकारणाः, तथाहि—सूर्योदयमवधि कृत्वा अहोरात्रारम्भकः समयो गण्यते, नान्यथा, एवमावलिकादयोऽपि सूरादिका भावनीयाः, नवरमसङ्क्षेपेयसमयसमुदायात्मिका आवलिका असङ्क्षेपेवा आवलिका एक आनप्राणः, द्विपञ्चाशदधिकत्रिचत्वारिंशत्तसङ्क्षेपावलिका-प्रमाण एक आनप्राण इति वृद्धसम्प्रदायः, तथा चोक्तम्—

॥ १ ॥ "एगो आणापाणू तेयालीसं सया उ बावत्रा ।

आवलियपमाणेण अनंतनाणीहिं निद्विष्टो ॥"

सप्तानप्राणप्रमाणः स्तोकः, चावच्छब्दान्मुहूर्तादयो द्रष्टव्याः, ते च सुगमत्वात् स्वर्व भाव-नीयाः, 'एवं खलु'इत्यादि, एवमनेन कारणेन खलु—निश्चितः सूर आदित्यः २ इत्याख्यात इति वदेत्, आदौ भव आदित्यो बहुलवचनात् त्यप्रत्यय इति व्युत्पत्तेः ।

मू. (१९७) ता चंदस्सं जोतिसिंदस्सं जोतिसरन्नो कति अग्नमहिसीओ पन्तताओ ता चंद० चत्तारि अग्नमहिसीओ पन्तताओ,—चंदप्यभा दोसिणाभा अद्विमाली परमंकरा, जहा हेड्डा तं देव जव नो देव णं मेहुणवत्तियं, एवं सूरस्सवि नेतव्यं, ता चंदिमसुरियाणं जोतिसिंदाणं जोतिसरायाणो केरिसगा कामभोगे पञ्चणुभवमाणा विहरति ?

ता से जहा नामते केर्द्धपुरिसे पद्मजोव्यणुडाणवलस्मत्ये पद्मजोव्यणुडाणवलस्मत्याए भारियाए सखिं अचिरवत्तवीबाहे अत्यत्थी अत्यगवेसणताए सौलसचासविष्ववसिते से णं ततो लङ्घे कतकज्जे अणहसमग्गे पुनरयि नियग्यरं हव्यमागते ष्हाते कतवलिकम्पे कयकोउय-

ਮਾਂਗਲਪਾਧਯਚਿਤੇ ਸੁਖਵਾਕੇਸਾਈ ਮੰਗਲਾਈ ਵਖਾਈ ਪਕ ਪਰਿਹਿਤੇ ਅਧ੍ਯਮਹਾਘਾ ਭਰਣਾ ਲਕਿਧਸਰੀ ਰੇ ਮਣੁਣਾਂ ਥਾਲੀ ਪਾਕ ਸੁਖਵੰਅਭਾਰਤ ਵੰਜਣਾ ਤਲਾਂ ਭੋਧਣਾਂ ਭੂਤੇ ਸਮਾਣੇ ਤੱਤਿਤਾਰਿਸਗੱਸਿ ਵਾਸਥਰਤਸਿ ਅਨ੍ਤੋ ਸਚਿਤਕ ਸ਼ੇ ਬਾਹਿਰਤੇ ਫੂਮਿਤਥਕੁਮਛੇ ਵਿਚਿਤਤ ਜ਼ਿੰਦੋ ਅਚਿਲਿਤ ਤਲੇ ਵਹੁਸਮਸੁਵਿਭਤ ਭੂਮਿਭਾਏ ਸਾਣਿਰਥਣਪਣਾ ਸਿਤਾਂਧ-ਧਾਰੇ ਕਾਲਾਗੁਰਪਵਰਕ ਕੁਦੁਰਕਤੁਰਕਥਾਵ ਮਥਮਧੇਤੋਤਗੁਝੁਧਾ ਮਿਰਾਮੇ ਸੁਗਾਂਧਵਰਗਾਂਧਿਏ ਗਾਂਧਵਹਿ ਭੂਤੇ ਤੱਤਿਤਾਰਿਸਗੱਸਿ ਸਾਧਿਤ ਜ਼ਿੰਦੇ ਦੁਹਤੋ ਤਣਣੇ ਮਝੜੇ ਯਤਗੁਭੀ ਰੇ ਸਾਲਿਂਗਣ ਵਹਿਏ ਪਨਤਾਗੁਡਿ ਵਿਕ੍ਰੋਧਣੇ।

- सुरभ्ये गंगा पुलिणवालु राजहात सालिसर शुनि इत्याद्यत्तां जो विष्वस्त्रै प्रिया हो एकुणूल-
पट्ट्यपडिछ्यायणे रत्तं सुयसंदुडे सुरभ्ये आईणगलत बूरनवनीत तूलफासे सुगंधवरदु सुमधुण्णसय-
णोवयारकलिते तप्प तारिसाए भारियाए सद्धि सिंगाराकारचारुवेसाए संगतहसितभणितघड्हित-
संलावविलासनिउणजुत्तोवयारकुसलाए अनुरत्ताविरत्ताए मणाणुकूलाए एगंतरतिपसते अन्नत्य
कच्छइ मणं अकुव्यमाणे इडे सद्वकरिसरसस्तवगंधे पंचविधे माणुस्सए कामभोगे पद्मणुव्यवमाणे
विहरिजा, ता से णं पुरिसे विउसमणकालसमयांसि केरिसए सातातोकच्छं पद्मणुव्यवमामे विहरति

- उरालं समणाउसो !, ता तत्स णं पुरिसस्स कामभोगेहिंतो एत्तो अनंतगुणविसिङ्गतराए
चेव वाणमंतराणं देवाणं कामभोगा, वाणमंतराणं देवाणं कामभोगेहिंतो अनंतगुणविसिङ्गतराए
चेव असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं कामभोगा, असुरिंदवज्जियाणं देवाणं कामभोगेहिंतो
एत्तो अनंतगुणविसिङ्गतरा चेव असुरवृपाराणं हृदभूयाणं देवाणं कामभोगा ।

असुरकुमाराणं देवाणं कामभोगेहिंतो० गहनकखतताल्बाणं कामभोगा, गहनकखत-
ताल्बाणं कामभोगेहिंतो अनंतगुणविसिष्टतरा चेव चंदिभसूरियाणं देवाणं कामभोगा, ता-
एसिए यं चंदिभसूरिया जोइसिंदा जोइसरायाणो कामभोगे पद्मणुभवमाणा विहरान्ति ।

बृ. 'ता चंदस्सण' मित्यादि सूत्रमग्रमहिषीविषयं पूर्ववद्देवितव्यं, प्रस्तावानुरोधात्मा भूय उक्तमित्यदोषः । 'ता चंदिमे' त्यादि, ता इति पूर्ववत्, चंद्रसूर्याणणिति वाक्यालङ्कृतरे ज्योतिषेन्द्रा ज्योतिषराजा कीदेशान् कामभोगान् प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति—अवतिष्ठन्ते ?, भगवानाह—'ता से जहे' त्यादि, ता इति पूर्ववत् से इत्यनिर्दिष्टस्वरूपो नाम यथा कोऽपि पुरुषः प्रथमयीवनोद्गमे यद्धलं—शारीरः प्राणस्तेन समर्थः, प्रथमयीवनोत्थानबलसर्थया भार्यया सह अचिरवृत्तवीवाहः सन् अथ अर्थार्थी अर्थगवेषणया—अर्थगवेषणनिमित्तं षोडश वर्षाणि यावत् विशेषितो—देशान्तरे प्रवासं कृतवान्, ततः षोडशवर्षान्तरं स पूरुषो लब्धार्थः—प्रभूतविद्पितार्थः

‘अणहसमग्गं’ ति अनधं—अक्षतं न पुनरपान्तराले केनपि चौरादिना विलुप्तं समग्रं—इव्य
भाण्डोपकरणादियस्य सत्तथा, स च पुनरपि निजकं गृहं शीघ्रमागतः, ततः स्नातः कृतबलिकम्भा
कृतकौतुकमङ्गलप्राप्यश्चितः शुद्धात्मा वैष्णाणि—वैषोचितानिप्रवरणिवत्वणि परिहितो—निवसितः,
‘अप्यमहर्घाभरणालंकियसरीरे’ इति अत्यैः—स्तोकैर्महार्थ—महामूल्यैरभरणैरलङ्कृत तशरीरो
मनोहृष्टं कलमीदनादि स्थाली—पिठरी तस्यां पाको यस्य तत्तथा, अन्यत्र हि पववनं सुपवव भवति
तत इदं विशेषणं, शुद्धं—भक्तदीषविवर्जितं, स्थालीपाकं च तत शुद्धं च स्थालीपाकशुद्धं।

‘अहारसंवंजणाकुल’ भिति अष्टादशभिलोकप्रतीतीर्व्यञ्जने:- शालमकतकदिभिराकुलं अष्टादशव्यञ्जनाकुलं, अथवा अष्टादशभेदं च तत् व्यञ्जनाकुलं च अष्टादशव्यञ्जनाकुलं, शाक-पर्धिवादिदर्शनाद् भेदशब्दलोपः, अष्टादश भेदा इमे-

॥ १ ॥ “सूओ १ यणो २ जवणं ३ तिनि य मंसाइ ६ गोरसो ७ जूसो ८ ।
मक्खा ९ गुललावणिया १० मूलफला हरियां १२ डागो १३ ॥
॥ २ ॥ होइरसालू य तहा १४ पाणं १५ पाणीय १६ पाणगं देव १७ ।
अड्डारसमो सागो १८ निरुवहओ लोइओ पिंडो ॥

इदं गाथाद्वयमपि सुगमं, नवरं मांसत्रयं जलजादिसत्कं यूषो—मुद्रगतण्डुलजीरक-
कडुभाण्डादिसः मक्ष्याणि—खण्डखाधानि गुडलावणिकालोकप्रसिद्धागुडपर्यटिका गुडधाना
दा मूलफलानीत्येकमेव पदं दुन्हसमासरूपं हरितकं—जीरकादि शाको—वस्तुलादिभर्जिका
रसालू—माझैका तल्लक्षणमिदम्—

॥ १ ॥ “दो धयपला महुपलं दहिस्स अद्वाढयं मिरिय वीसा ।
दस छांडगुल पलाइं एस रसालू निवइजोग्गो ॥”

इति, पानं—सुरादि पानीयं—जलं पानकं—द्राक्षापानकादि शाकः—तक्रसिद्धः, एवंभूतं
भोजनं भुक्तः सन् तस्मिन् ताद्धे यासगृहे, किंविशिष्टे इत्याह—अन्तः सचित्रकर्मणि ‘बहि’
दूभियघट्टमधुे तिदूभिए—सुधापड्कत्यवलिते घृटे पाषाणादिना उपरिधर्षितेततो मृष्टे—मसृणीकृते,
तथा विचित्रेण—विविधविचित्रयुक्तेनोल्लोचेन—चन्द्रोदयेन ‘चित्तियं’ ति दीप्यमानं गृहमध्यभागे
उपरितनंतलंयस्य तत्था तस्मिन्, तथा बहुसमः—प्रभूतसमः सुविभक्तः—सुविच्छित्तिको भूमिभागो
यत्र तस्मिन्, तथा मणिरलप्रणाशितान्धकारे तथा कालागुरुप्रवरकुन्दुरुक्तुरुष्कथूपस्य योगन्धो
मधमधायमानः उद्भूतः—इतस्ततो विप्रसृतस्तेनाभिरामं—रमणीयं तस्मिन्, तत्र कुंदुरुक्त—सिलहकं,
तथा शोभनो गन्धः तेन कृत्या वरगन्धिकं—वरो गन्धो वरगन्धः सोऽस्यास्तीति वरगन्धिकं,
'अतोऽनेकस्वरा' दितीकप्रत्ययः, तस्मिन् अत एव गन्धवर्तिभूतेतस्मिन्, ता] शेशयनीये 'उभयतः'
उभयोः पाश्वर्योरुप्रते मध्येन च—मध्यभागेन गन्धीरे ‘सालिंगणवट्टिए’ ति सहालिङ्गन-
वल्या—शरीरप्रमाणेनोपधानेन वस्ति यत्तथा, तथा ‘उभयो विष्वोयणे’ इति उभयोः
प्रदेशयोः—शिरोऽन्तापादान्तलक्षणयोर्विष्वोयणे—उपधानके यत्र तत्था ।

तत्र कवचित् 'पन्नतगंडविष्वोयणे' ति पाठः तत्रैव व्युत्पत्ति—प्रज्ञदा—विशिष्टकर्म्म—विषय-
बुद्ध्या आसे—ग्रासे अतीव सुषु परिकर्म्मिते इति भावः गण्डोपधानके यत्र तत्था तत्र, 'ओयविय-
खोभियदुगुलपट्टपड्चायणे' ओयवियं—सुपरिकर्म्मितं क्षीमिकं दुकूलं—काष्यासिक- मतसीमयं
वा वस्त्रतस्य पुगलरूपोयः पट्टशाटकः स प्रतिच्छादनं—आच्छादनं यस्य तत्था तत्र, 'रत्तसुपसंवुडे'
रक्तांशुकेन—मशकगृहाभिधानेन वस्त्रविशेषेण संवृते—समन्तत आवृते 'आईण-
गरूप्यवूरनवनीयतूलफासे' आजीनकं—घर्मयमयो वस्त्रविशेषः च स्वभावादतिकोमलो भवति
रूतं च—काष्यासिपक्षम बूरो—वनस्पतिविशेषः नवनीतं च—ग्रक्षणं तूलश्च—अर्कतूल इति दुन्हः
अत एतेषामिव स्पर्शो यस्य तत्था तस्मिन् ।

‘सूगन्ध्यवरकुसुमचुण्णसवणोवयारकलिए’ सुगन्धीनि यानि वरकुसुमानि ये च
सुगन्ध्यशूर्णा—पटवासादयोये च एतदव्यतिरिक्तास्तथाविधाः शयनोपचारास्तैः कलिते, तथा
ताद्धशयावक्तुमशक्यस्वरूपतया पुण्यवतां योग्यया ‘सिंगारागारचारुवेसाए’ ति शुभारः—शृङ्गार-
रसपोषकः आकारः—सत्रिवेशविशेषो यस्य स शृङ्गाराकारः इत्यभूतश्चारु—शोभनो वेषो यस्या:

सा तथाभूता तया 'संगतहसियभणियचिह्नयसंलावविलासनिउणजुतोवयसरकुसलाए' संगतं-
मैत्रीगतं गमनं सविलासं चक्रणभित्यर्थः हसितं-सप्रमोदं कपोलसूचितं हसनं
भणितं-मन्मधोदीपिका विचित्रा भणितिश्चेष्टितं-सकाममन्मप्रत्यज्ञावयवप्रदर्शनपुरस्सरं प्रियस्य
पुरतोऽवस्थानं संल्लापः—प्रियेण सह सप्रमोदं सकामं परस्यरं सङ्कर्त्य एतेषु विलासेन—शुभलीलया
यो निपुणः—सूक्ष्मबुद्धिगम्योऽत्यन्तकामविषयपरमनैपुण्योपेत इत्यर्थः युक्तो—देशकालोपपन्न
उपचारस्तल्कुशलया अनुरक्तया कदाचिदव्यविरक्तया भनोऽनुकूलया भावया सार्वभेदान्तेन
रतिप्रसक्तो—रमण- प्रसक्तोऽन्यत्र कुत्रापि भनोऽनुकूर्वन्, अन्यत्र भनःकरणे हि न यथा-
वस्थितभिष्ठभावार्थगतं कामसुख- मनुभवति, इष्टान् शब्दस्यर्थरास्तपान्मथरूपान् पञ्चविधान्
मानुषान्—मनुष्यभवसम्बन्धिनः कामभोगान् प्रत्यनुभवन्—प्रतिशब्द आभिमुख्ये संवेदयमानो
विहरेद्—अवतिष्ठेत् ।

'ता से ण' मित्यादि, तावच्छब्दः क्रमार्थ, आस्तामन्यदग्रेतनं वक्तव्यभिदं तावत्कथ्यतां,
सपुरुषः तस्मिन् 'कालसमये' कालेन तथाविधेनोपलक्षितः समयः—अवसरः कालसमयस्तस्मिन्,
कीर्त्तिं सातस्तर्पं—आहलादस्तर्पं सीख्यं प्रत्यनुभवन् देउति ?, एवमुदत्ते गौत्रम जाह- 'जैतालं
समणाउसो !' हे भगवन् ! श्रमण ! आयुष्मन् ! उदारं—अत्यद्भुतं सातसीख्यं प्रत्यनुभवन्
विहरति, भगवानाह-

'तस्सण' मित्यादि, 'एतो' एतेभ्यस्तस्य पुरुषस्य सम्बन्धिश्यः कामभोगेभ्य 'अनंतगुण-
विसिद्धतरा चेव' ति अनन्तगुणा—अनन्तगुणतया विशिष्टतरा एव व्यन्तरदेवानां कामभोगाः,
व्यन्तरदेवकामभोगेभ्योऽप्यसुरेन्द्रवर्जनानां देवानां कामभोगा अनन्तगुणविशिष्टतराः, तेभ्योऽ-
नन्तगुणविशिष्टतरा इन्द्रभूतानां असुरकुमाराणां देवानां कामभोगाः, तेभ्योऽप्यनन्तगुणविशिष्टतरा
ग्रहनक्षत्रतारास्तपाणां देवानां कामभोगाः, तेभ्योऽप्यनन्तगुणविशिष्टतराः कामभोगाः चन्द्रसूर्याणां,
एतादशान् चन्द्रसूर्यां ज्योतिषेन्द्रा ज्योतिषराजाः कामभोगान् प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ।

सम्प्रति पूर्वमष्टाशीतिसङ्ख्याग्रहा उक्तास्तान् नामग्राहमुपदिदर्शयिषुराह-

मू. (७९८) तत्य खलु इसे अड्डासीती महग्नाहा पं०, तं०-इंगालए वियालए लोहितंके
सनिव्युते आहुणिए पाहुणिए कणओ खणए कणकणए कणविताणए १० कणगसंताणे सोमे
सहिते अस्तासणो कञ्जोवए कञ्चरए अयकरए दुदुंभए संखे संखनाभे २० संखवण्णाभे कंसे
कंसनाभे कंसवण्णाभे नीले नीलोभासे ठाप्ये रुप्योभासे भासे भासरासी ३० तिले तिलपुण्यवण्णे
दगे दगवण्णे काये वंधे इंदग्नी धूमकेतू हरी पिंगलए ४० ।

-बुधेसुकबहस्तीराहू अगत्थी माणवए कामफासे धूरे पमुहे वियडे ५० विसंधिकप्तेल्लए
पड्लेजडियालए अरुणे अग्निल्लए काले महाकाले सोत्यिए सोवत्यिए वद्धमाणगे ६० पलंबे
निघ्नालोन निघ्नुजोते सयंपभे ओभासे सेयंकरे खेमंकरे आमंकरे पभंकरे आए ७० विरए असोगे
वीतसोगे य विमले विवते विवत्ये विसाल साले मुव्वते अनियद्वी एगजडी ८० दुजडी कर करिए
रायऽग्नले पुण्यकेतू भाव केतू संगहणी-

बृ. 'तत्य खलु इत्यादि तत्र- तेषु चन्द्र सूर्य नक्षत्र तारा रूप्यु मध्ये ये पूर्वमष्टाशीति सङ्ख्या ग्रहः
प्रज्ञाताः सेइमे तद्यथा- 'इंगालए इत्यादि सुगामं एतेषामेव नाम्नां सुख प्रतिपत्यर्थं सङ्ख्याप्नि गाथा

मू. (१९९) इंगालए वियालए लोहितंके सनिच्छरे चेव।
आहुणिए पाहुणिए कणकसणामावि पंचेव ॥

बृ. आसां व्याख्या—अङ्गारकः १ विकालकः २ लोहित्यकः ३ शनीश्चारः ४ आधुनिकः ५ प्राधुनिकः ६ 'कणकसनामावि पंचेव' ति कनकेन सह एकदेशेन समानं नाम येषां ते कनकसमानामानस्ते पञ्चवप्रागुक्तक्रमेण द्रष्टव्याः, तदथा—कणः ७ कणकः ८ कणकणकः ९ कणवितानकः १० कणसन्तानकः ११ ।

मू. (२००) सोमे लहिते अस्सासणे य कज्जोवए य कव्यरए ।
अयकरए दुंदुभए लंखसणामावि तिन्नेव ॥

बृ. 'सोमे'त्यादि सोमः १२ सहित—१३ आश्वासनः १४ कार्योपगः १५ कर्बटकः १६ अजकरकः १७ दुनुभकः १८ शंखसमाननामस्त्रयस्तद्यथा—शङ्खः १९ शङ्खनामः २० शङ्खचर्णाभिः २१ ।

मू. (२०१) तिन्नेव कंसणामा नीले रुप्ती य हृति घत्तारि ।
भास तिल पुष्पवण्णे दगवण्णे काल वंधे य ॥

बृ. 'तिन्नेवे'त्यादि त्रयः कंसनामानः, तदथा—कंसः २२ कंसनामः २३ कंसवर्णाभिः २४ 'नीले रुप्ती य हृति घत्तारि' ति नीले रुप्ते य शब्दे विषयभूते डिंडिनामसम्भवात् सर्वसङ्ख्यया घत्तारः, तदथा—नीलः २५ नीलावभासः २६ रुप्ती २७ रुप्तवभासः २८ भासेति नामद्वयोपलक्षणं तदथा—भस्म २९ भस्मराशि ३० तिलः ३१ तिलपुष्पवर्णकः ३२ दकः ३३ दकवर्ण ३४ कायः ३५ वन्ध्य ३६ ।

मू. (२०२) इंदग्नी धूमकेतू हरि पिंगलए बुधे य सुक्ते य ।
बहसति राहु अगत्यी माणवए कामफासे य ॥

बृ. इन्द्राग्नि ३७ धूमकेतुः ३८ हरि ३९ पिङ्गलः ४० बुधः ४१ शुक्रः ४२ बृहस्पतिः ४३ राहुः ४४ अगस्ति :४५ माणवकः ४६ कामस्पर्शः ४७ ।

मू. (२०३) धुरए पमुहे वियडे विसंधिकप्ये तहा पयल्ले य ।
जडियालए य अरुणे अग्निल काले महाकाले ॥

बृ. धुरः ४८ प्रमुखः ४९ विकटः ५० विसंधिकल्पः ५१ प्रकल्पः ५२ जटालः ५३ अरुणः ५४ अग्नि ५५ कालः ५६ महाकालः ५७ ।

मू. (२०४) सोत्यिय सोवत्यिय वद्धमाणगे तथा पर्लंबे य ।
निद्यालोए निद्युज्ञोए सर्वपभे चेव ओमासे ॥

बृ. स्वस्तिकः ५८ सीवस्तिकः ५९ वद्धमानकः ६० प्रलम्बः ६१ नित्यालोकः ६२ नित्योद्योतः ६३ स्वयंप्रभः ६४ अवभासः ६५ ।

मू. (२०५) सेयकर खेमंकर आभंकर पभंकरे य बोद्धव्ये ।
अरए विरए य तहा असोग तह वीतसोगे य ।

बृ. श्रेयस्करः ६६ खेमंकरः ६७ आभंकरः ६८ प्रभद्वक्तः ६९ अरजा ७० विरजा ७१ अशोकः ७२ वीतशोकः ७३ ।

मू. (२०६) विमले वितत विवत्ये विसाल तह साल सुव्वते चेव ।

अनियद्वी एगजडी य होइ बिजडी बोखब्लो ॥

शू. विवर्तः ७४ विवस्त्रः ७५ विशालः ७६ शालः ७७ सुद्रतः ७८ अनिवृतिः ७९
एकजटी ८० द्विजटी ८१ ।

मू. (२०७) कर करिए रायडगल बोखब्ले पुफ्फ भाव केतू य ।

अडासीति गहा खलु नेयव्या आनुपुव्यीए ॥

शू. करः ८२ करिकः ८३ राजः ८४ अर्गलः ८५ पुष्पः ८६ मावः ८७ केतुः ८८ ।

प्राभृतं-२० समाप्तम्

शू. - सम्प्रति सकलशास्त्रपसंहारमाह

मू. (२०८) इति एस पाहुडत्या अभव्यजणहिययदुम्लहा इणमो ।
उक्तितिता भगवता जोतिसरायस्स पन्तती ॥

शू. एवं—उक्तेनप्रकारेण अनन्तामुद्दिष्टस्वरूपा प्रकटायथा—जिनवचनतत्त्ववैद्यनामुत्तानार्था, इयं चेत्यं प्रकटायापि सती अभव्यजनानां हृदयेन—पारमार्थिकाभिप्रायेण दुर्लभा, भावार्थम-धिकृत्याभव्ययनानां दुर्लभेत्यर्थः, अभव्यत्वादेव तेषां सम्यग्जिनवचनपरिणतेरभावात्, उल्ली-तिता—कतिता भगवती—ज्ञानैश्वर्या देवता ज्योतिषराजस्य—सूर्यस्य प्रज्ञातिः ।

एषा च स्वयंगृहीता सती यस्मै न दातव्या तत्प्रतिपादनार्थमाह—

मू. (२०९) एस गहितादि संतो थद्वे गारवियमाणिपडिणीए ।
अवहुत्सुए न देया तत्प्रवरीते भवे देया ॥

शू. 'एसा गहियादि'इत्यादि गाथाद्वयं, एषा—सूर्यप्रज्ञाति स्वयं सम्यककरणेन गृहीतापि सती 'ब्ल्यवोऽप्यासा' 'मिति वचनाद्वतुर्थर्थं सतमी, ततोऽयमर्थ—थद्वे इति सत्व्याय स्वभावत एव मानप्रकृत्या विनयप्रंशकारणे ।

'गारविय'ति ऋद्धयादि गौरवं सआतमस्येति गौरवितस्तस्मै क्रद्धिरससातानामन्यतमेन गौरवेण गुरुतरायेति भावः, ऋद्धयादिमदोपेतो ह्यचिन्त्यचिन्ता-मणिकल्पमणीदं सूर्यप्रज्ञनिप्रकीर्णक-माचार्यादिकं घ तद्वेतारमवज्ञाया पश्यति, साचावज्ञा दुरन्तनरकादिप्रपातहेतुरस्तदुपकारायैव तस्मैदानप्रतिषेधः, इयं च भावना स्तव्यमान्यादिव्यपि भावनीया, तथा मानिने—जात्यादिमदोपेताय प्रत्यनीककाय—दूरभव्यतया अभव्य, तया वा सिद्धान्तवचननिकुद्धनपराय, तथा अल्पश्रुताय—अवगाढस्तोकशास्वय, सहिजिनवधनेषु (अ) सम्यग्भावितत्वात् शब्दार्थपर्यालोचनायामकुण्णत्वाद्य यथावल्कथ्यमानमपि न सम्यगभिरोचयते इति न देया, किन्तु तद्विपरीताय दातव्या भवेत्, भवेदिति क्रियापदस्य सामर्थ्यलब्ध्यावप्युपादानं दातव्यत्वावधारणार्थं, तद्विपरीताय दातव्यैय नादातव्या, अदाने शास्त्रव्यवच्छेदग्रसक्त्या तीर्थव्यवच्छेदग्रसक्तेः ।

मू. (२१०) सद्धाधितिउड्डायुच्छाहकम्बलविरियपुरितकारेहि ।

जो सिक्षिओवि संतो अभावण परिकहेजा हि ॥

शू. एतदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह—'सद्धे'त्यादि, श्रद्धा—श्रवणं प्रति वाञ्छा धृति—विवक्षितं जिनवचनं सत्यमेव नान्यथेति मनसोऽवष्टमः उत्थानं—श्रवणाय गुरुं प्रत्यभिमुखगमनं उत्साहः—श्रवणविषये मनसः उल्कलिकाविशेषः यद्वशादिदानीपेव यदि मे पुण्यवशात् सामग्री सम्पद्यते

श्रृणोमि च ततः शोभनं भवतीति परिणाम उपजायते कर्म—बन्दनादिलक्षणं बलं—शारीरो वाघना-दिविषयः प्राप्तः दीर्घ—अनुप्रेक्षायां सूक्ष्मसूक्ष्मार्थोऽनशक्ति पुरषकारः—तदेव दीर्घ साधिताभिमतप्रयोजनं, एतैः कारणैः यः स्वयं शिक्षितोऽपि—गृहीतसूर्यप्रश्नसिसूक्ष्मार्थोऽभयोऽपि सन् यो दाक्षिण्यादिना अन्तेवासिनि अभाजने—अयोग्ये प्रतिक्षिपेत्—सूत्रतोऽर्थत उभयतो वा न्यसेत्।

मू. (२११) सो प्रवयणकुलगणसंघवाहिरो ज्ञानविनयपरिहीणो ।

अरहंतथेरगणहरमेरं किर होति बोलीणो ॥

धृ. 'सो प्रवयणे' त्यादि स प्रवचनकुलगणसंघवाहिरो ज्ञानविनयपरिहीणो—ज्ञानाचारपरिहीणो ममवदर्हत्यविरगणधरमर्यादां—भगवदर्हदादिकृतां व्यवस्थां भवति किल व्यतिक्रान्तः, किलेत्यामवादसूचकं, इत्थमासवचनं व्यवस्थितं यथा स नूनं भगवदर्हदादिव्यवस्थामतिक्रान्तं इति, तदतिक्रमे च दीर्घसंसारिता ।

मू. (२१२) तस्मै धीतेऽद्वायुच्छाहकम्भवलं वैरेपसिक्षिअं नाणं ।

धारेयव्वं नियमा न य अविनएसु दायव्वं ॥

धृ. 'तस्मै' त्यादि, तस्माद् धृत्युत्थानोत्साहकर्मवलवीर्यर्थतः ज्ञानं—सूर्यप्रश्नसत्यादि स्वयं मुमुक्षुणा सत्ता शिक्षितं तश्चियमादात्मन्येव धर्त्तव्यं, न तु जातु चिदप्यविनीतेषु दाततव्यं, उक्तप्रकारेण तद्वाने आत्मपरदीर्घसंसारित्वप्रसक्तेः, तदेवभुक्तः प्रदानविधि । इयं च सूर्यप्रश्नसिरर्थतो भिथिलायां नगर्यां भगवता वीरवर्द्धमानस्वामिना साक्षादुक्ता, भगवांश्चास्य वर्तमानस्य तीर्थस्याधिपतिस्तोऽर्थप्रनेतृत्वाद् वर्तमानतीर्थाधिपतित्वाद्य मङ्गलार्थं शास्त्रपर्यन्ते तत्रमस्कारमाह—

मू. (२१३) वीरवरस्स भगवतो जरमरणकिलेसदोत्तरहियस्त ।

वंदामि विनयपणतो लोकद्युम्पाए सया पाए ॥

धृ. 'वीरवरस्से' त्यादि, 'सूरखीर विक्रान्तौ' वीरयति स्म वीरः, स च नामादिभेदाद्यतुर्द्धा भिद्यमानो—नामवीरः स्थापनावीरो द्रव्यवीरो भाववीरश्च, तत्र च यस्य जीवस्य अजीवस्य च च अन्वर्यरहितं वीर इति नाम क्रियते स नाना वीरो नामनामवतोरभेदात् नाम चासी वीरश्च नामवीरः, स्थापनावीरो वीरस्य—सुमटस्य स्थापना वीरवर्द्धमानस्वामिस्थापनात्, द्रव्यवीरो द्विधा—

आगमतो नो आगमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, 'अनुपयोगो द्रव्य' मिति वचनात्, नो आगमतस्त्रिधा—तदथा—ज्ञाशरीरद्रव्यवीरो भव्यशरीरद्रव्यवीरस्तदव्यतिरिक्तश्च, तत्र वीर इति पदार्थज्ञास्य यत् शरीरं जीवविप्रयुक्तं सिद्धशिलातलादिस्थितं तत् भूते द्रव्यवीरः, यस्मुनर्बालकस्य शरीरं वीर इति पदार्थमद्यापि नावद्युध्यते अथ चावश्यमायत्यां भोत्स्यते स तथाविधभाविभावत्वात् भव्यशरीरद्रव्यवीरः, तद्व्यतिरिक्तः स्वशत्रुविदारणसमर्थोऽनेकशः सङ्गमशिरसि लब्ध्यजयपताकश्चक्रवत्यादिः ।

भाववीरो द्विधा, तदथा—आगमतो नो आगमतश्च, तत्रागमतो ज्ञातोपयुक्तश्च वीरपदार्थे, नो आगमतो दुर्जयसमस्तान्तरारिपुविदारणसमर्थः, तस्यैकान्तिकवीरत्वसद्भावात्, अनेनैव च नो आगमतो भाववीरेणाधिकारः तस्यैव वर्तमानतीर्थाधिपतित्वात् अतस्तत्वतित्यर्थं वरग्रहणं, वीरेषु वरः—प्रधानो वीरवरो—वर्द्धमानस्वामीतस्य भगवतः—अनुपमैश्वर्यादियुक्तस्य, वरग्रहण-लब्ध्यमेव भाववीरत्वं स्पष्ट्यति—'जरे' त्यादि, जरा—वयोहानिलक्षणा मरणं—प्राणत्यागरूपं क्लेशाः—

शारीर्वो मानस्यश्चाबाधाः दोषा—रोगादयः तै रहितस्य पादान् सीख्योत्पादकान् विनयप्रणतो
वन्दे—नमस्करोभि ॥

- ॥ १ ॥ वन्दे यथास्थिताशेषपदार्थप्रतिभासकम् ।
नित्योदितं तमोऽस्यश्च, जैनसिद्धान्तभास्करम् ॥
- ॥ २ ॥ विजयन्ता गुणगुरवो गुरधो जिनतीर्थमासनंकपरः ।
यद्यचन्युणादहमपि जातो लेशेन पद्मुद्धिः ॥
- ॥ ३ ॥ सूर्यप्रज्ञसिमिभासतिगम्भीरां विवृण्वता कुशलम् ।
यदवापि मलयगिरिणा साधुजनस्तेन भवतु कृती ॥

१६ पञ्चमं उपाङ्गम् सूर्यप्रज्ञसिः समाप्तम्

मुनि दीपरल सागरेण संशोधिता सम्पादिता सूर्यप्रज्ञसिउपाङ्गसूत्रे
मलयगिरिआदार्थेण विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

* * *

संस्कृत अवधारणा की विविधता का विवरण

भाग : - १२

१७

चन्द्रप्रज्ञप्रियपाङ्गसूत्रम्

सटीकं

નમો નમો નિષ્ઠા દંસળસ
પંચમ ગણધર શ્રી મુખપાટુંથિને નમ:

૧૭ ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતુપાઙ્ગસૂત્રમ्

માટીકં

ષષ્ઠં ઉપાઙ્ગમ्

(મૂલસૂત્રમ् + મલયગિરિ આવાર્યેણ વિરચિતા વૃત્તિ:)

—ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતુપાઙ્ગસૂત્રની ટીકાના આરંભે કોઈક —

(૧) વર્તમાન કાળે ઉપલબ્ધ સૂર્યપ્રકાપિતિ અને ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતિ બંને ઉપાંગસૂત્રોના પ્રાભૂતો - પ્રાભૂત પ્રાભૂતો - સૂત્ર આદિ સર્વે, સંખ્યા અને વિષયવસ્તુની દર્શિએ સંપૂર્ણ સાખ્ય ઘરાવે છે

(૨) આવાં જ કોઈ કારણથી આગભોદારક આચાર્યશ્રી આનંદ-સાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ બધાં જ ઉપાંગ સૂત્રો ટીકાસહિત પ્રકાશીત કરાવ્યા ત્યારે ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતિ - ટીકાપ્રકાશીત કરાવી નથી. ત્યાર પછી નાસંશોધક પૂજયશ્રીમાંના કોઈ એ પણ શ્રી મલયગિરિજી કૃત ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતિ ટીકાનું પ્રકાશન કરાવેલ નથી

(૩) મેં મૂળ આગમ સૂત્રો પ્રકાશીત કરાવ્યા ત્યારે ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતિ સૂત્ર આખું છુપાવેલ છે. પણ આરંભની ચારગાથા જ અતિરિક્ત હોવાથી ઝપ - આગમના અનુવાદમાં ફક્ત આ ચાર ગાથાનો જ અનુવાદ કર્યો છે. તે જ રીતે અહીં પણ આ ચાર ગાથાની જ મલયગિરિજી કૃત ટીકા છુપાવેલ છે

—: હસ્ત લિખિત પ્રતિ:—

૪૫ આગમ સટીકના સંશોધન કાર્ય સમયે મેં ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતાની મલયગિરિજી કૃત ટીકા મેળવવા પ્રયાસો કર્યો અંતેલાં ૬૦ ઈન્સ્ટ્રીટ્યુટઓફ ઇન્ડોલોઝ્યુલાર્ માંથી તે મળી. આપ્ત ર૨૨૫૮ સે. મિ. ની છે જે “મુનિમાણેક” ની મેરણાથી બોરસદ મુકામે પટેલ નાથાભાઈ સત્યાભાઈ નામક લઢીયા એ સંવત ૧૮૫૫માં કારતક વદ-૭-ના પૂર્ણ કરી છે, તેના કુલ ૨૫૨ પૃષ્ઠો છે

મારા સંશોધન મુજબ આરંભની ચાર ગાથા જે ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતમાં છે તેની મલયગિરિજી કૃત ટીકા પણ છે તે અહીં લિખી છે. અને પ્રશાસિત ગાથામાં મેક ગાથા

वीर वरस्स० “सूर्यमञ्जप्तिउपांगमांछेतेचंद्रप्रङ्गणितनीभा॒टीकाभांजोवा॒भणेल
नथी बाडी बधुं ज साम्य धरावे छे

क्वचित् पाठांतर जोवा॒भणेलाछे तेसामान्यछे

इति अलम् - मुनि दीपललसागर

प्रापृतं - १

व० अहम् । श्री वर्धमानाय नमः

॥ १ ॥ मुक्ता फलभिव करत कलितं, विश्वे समस्त मयि सततं योदेति,
विगत कर्ष सङ्, यति नाथो जिनो वीरः ॥

॥ २ ॥ सर्वश्रुत पारगताः प्रतिहत निःशेष कुष्य संतानाः ।
जगदेव क्लिक्लक्ल भूला, जायन्ति गणाध्यरिणः ॥

॥ ३ ॥ विलसउ मनसिस दामे जिनवाणि परम कल्पलतिकेव
कल्पित सकल नरामर, शिवसुखफलदानतलीलिता ॥
चंद्रप्रङ्गणिमहं गुरुपदेशनुसारतः किञ्चित् ।

विवृणोमि यथाशक्ति स्पष्टं स्वपरोपकाराय ॥

[तत्राविज्ञेनेष्ठप्रसिद्धर्थ-मादाविष्ट देवता स्तवमाह]

-ः प्रापृतं - १ - प्रापृतं प्रापृतं - १ :-

[नमो अरिहंताणं]

पू. (१) जयति नवनलिन कुबलय - वियसियसववत्तपतलदलच्छो
वीरो गयंदमयगल सललियगय विक्रमो मयवं

बृ. इतस्तवो द्विधा । गुणोकिर्तनरूपः प्रणामरूपश्च, तत्र गुणालकीर्तनरूपः साक्षादन-
यागायाऽमिहितः, प्रणामरूपः सामर्थ्य गमी । यथा च सामर्थ्यगम्यता तथा भावयिष्यते । तत्र
जयति रागादि शत्रुनभिभवति, “जिज्ञाश्वभिमवे इति वचनात्” यद्यपि चन संप्रति रागादि शत्रुनभि-
भवति तेषामग्रेष्व निर्मूलका षंकषितश्चात् तथापि तल्कलसिद्ध्य लक्षणा मध्याच्चित्तमवतिष्ठति
इति फले हेतुपचारा जयति इति तं यदिवा संप्रत्यपि “भगवानुभवत्यानुध्यायामानोध्यात्रणामभिमवति
रागादि क्लेशान् भत्तइ जिनवराणं खिदेति पुव्यसक्षिया कम्मा इति” वचनात् ततो क्षयति इति
फलं अथवा क्षयति सर्वानपि सुरासुरप्रमृतीन् प्राणिनः स्वगुणीरति शेते धातूनामनेकार्थत्वात्,
यश्च सकल सुरासुरभ्योपि स्वगुणीरतिशायी सप्रेष्यावतामवश्यं प्रणामार्हो गुणीरथिकत्वात् ततो
जयति किमुक्तं भवति तं प्रतिपणतोस्मि इति यतेन प्रणामरूपस्तवः सामध्यगम्यो भावितः-
कोसावित्याह ॥

वीरः शूरवीर विक्रान्ती वीरयतिष्य कषायादि शत्रुन् प्रति विक्रामति स्मेति वीरः । इदं च
वीर इति नामनयादृष्टिकं किंतु यथावस्थितमन्येन साधारणं परीषहोपसगार्दि विषयं तिर्यक्षमपि

च सुरासुरकृतं, अतो वीर इति नाम्नाद्यपायापगम अतिशयोध्वन्यते, अथवा “ईर गति प्रेरणयोः” विशेषणाऽपुनभाव स्वस्तपेण ईरयति—प्रेरयति आत्मनः सकाशाद्यावयति याति च शिवमिति वीरः । अत्राद्यपायागमातिशय प्रतिपत्तिः

किं विशिष्टं इति आह — नवनलिन इत्यादि । प्राकृते पूर्व निपातो विशेषणनाम तत्र इति । पतल शब्दो, वियसिय शब्दश्च नलिनादि शब्दानां पूर्वै द्रष्टव्यः, पतलमिति पत्र समृद्धं, पततमिश्च तिरकं पतलम् इति वचनात् कल्पं प्रत्ययं । विकसितं व्याकोशीभूतम् तं च ईषद्वेतत्विदु, पदमीष-मीलमधो उत्पलं ईषद् कर्तं तु नलिनम् इत्यादि पदां, कुबलयं नीलोत्पलं शतपत्रं पत्र शतं संख्योपेतं पदमेव, तेषां दलं पत्रं तद्वत् दीर्घमनोहरिणीबाऽक्षिणि यस्य स तथा पुनः कथंभूत इत्याह -

गजेन्द्र मदकलसलिनगतविक्रमः—अत्रापि मदकल शब्द स्पष्ट विशेषण भूतस्य विशेष्यात्परः निपातः प्राकृतत्वात् मदकलो मदममिगृहानस्तरुणो गजो, गजानामिन्द्रो गजेन्द्रः शेष गजेभ्यो गुणैरधिकतरत्वात् मदकलश्चासी गजेन्द्रश्च मदकलगजेन्द्रस्तस्येव ललितो मनोङ्ग लीलया सहितो गतरूपो गमनरूपो विक्रमायस्य स तथा पुनः कथंभूत इत्याह-

भगवान् भगः समग्रैश्वर्यादिरूपः उक्तं च ऐश्वर्यस्य समग्रस्य रूपस्थरासः श्रियः, धर्मस्याद्य प्रयत्न स्पष्टस्यां भग इतींगता भगोऽस्यास्तीति भगवान् । अनेन ज्ञानातिशयोवागतिशयः पूजाति-शयोश्चोक्तस्तत्रैश्वर्यवाचित्वं विवक्षायां पूजातिशयः प्रयत्नवाचित्वविवक्षायां वागतिशयश्च प्रवर्तते न च ज्ञानातिशयमन्तरेण तथारूपो वागतिशयः पूजातिशयश्च वर्तते । आम्यां ज्ञानाति-शयोप्याक्षिप्यते एते च ज्ञानातिशयादयश्चत्वारोप्यतिशया देह सौगम्यादिनामतिशयानाम् उपलक्षणं तानंतरेणैतेषाम् सम्भवात्, ततः चतुर्त्रिंशदतिशयोवेतो भगवान् वीरो । जयतीतीतत्कलं द्रष्टव्यं, तदेवं वर्तमाने तीर्थाधिपते वर्द्धमानस्वामिनो नमस्कारामिधाय संप्रति सामान्यतः पञ्चानामपि परमेष्ठिनां नमस्कारमाह-

मू. (२) नमिऊण असुरसुर — गरुड भूयगपरिवंदिए गय किलेशे ।

अरिहे लिछायरिए उवज्ञाए सब्बसाहूय ॥

बृ असुर-सुर-गरुड-भूयग वन्दितान्—अहस्ति त्रिदशकृतां समवसरणादि रूपां पूजामि-त्यहंतस्तीर्थकृतस्तान्, तथासिद्धान् अपगत् सकल कर्ममलात्, आद्यार्यन् पञ्चविष्य ज्ञानाद्याचार स्वयं परिपालयन् परोपदेशदान सतत प्रवृत्तान्, उपाध्यायन् यद्याशक्ति दादशाङ्क स्वयमध्ययन-पराध्यापन निजसुमानसान्, साधून् ज्ञानादिक्रियाभिः मुक्तिसाधन प्रवणान् नत्वा नमस्कृत्या किमित्याह-

मू. (३) फुडवियड पाणडत्यं घोच्छं पुव्व सुयसारणी संदं ।

सुहुमगणि नोवदिहिं जोइसगणराय पत्रति ॥

बृ. स्फुटयथावस्थितौ निर्मलबोध विषयो, विकटो विस्तीर्णः सूक्ष्मतरबुद्धिगम्य इत्यर्थः, प्रकटः साक्षादशरेष्टपरिस्कुरत्रिवार्थो यस्यांसा तथा तां पूर्वश्रुतसार निसंदं, पूर्वगत श्रुते सार निसंदभूतानामेतेन पूर्वेभ्या इयं चन्द्रप्रज्ञसिरुदधृ तेत्यावेदितं । इयं च न पूर्वाणि स्वयमधीत्यतत उधृता किं गुरुपदेशान्सारतस्तत आह सूक्ष्मगणकपदिष्ठां सूक्ष्मः, सूक्ष्ममिति परिकलितो गणि आद्यार्थो, गणोऽस्यास्ति इति व्यक्तेस्तेनोपदिष्ठां यथा पूर्वाणि गुरवेण व्याख्यातानि तथा तेभ्योध्यृते ति

भावः ज्योतिषि ग्रह नहु तदाद्वाणि तेषां गाया च भूरस्तत्त्वां ज्ञानिष्ठाद्वैतिर्गण रात्रश्चेन्द्रस्तस्य प्रज्ञसिं। प्रज्ञप्यते प्रखल्पयन्ते अनयेति प्रज्ञसिर्यथावस्थित तत् स्वरूप प्रतिपादिका वयनसंततिसां वक्ष्येप्रतिपादयिष्यमि तत्र पूर्वेषु चंद्रादि वक्तव्यता।

मू. (४) “नामेण इन्द्रभूतीति गोतमो वंदिक्षण तिविहेणं ।
पुच्छइ जिनवरवसहं जोइसगणराय पत्रतिं ॥

बृ. प्रथमतो गौतमप्रश्नोपेक्षेवमावेदयति । यो नामा जगति इन्द्रभूतिरिति प्रसिद्धो, गौतमो गोतम गोत्रः, स भगवंतं जिनवर वृषभं वर्खुमानस्वामिनमस्य स्व सभीपे तद्राशनासंभवात् त्रिविधेन च मनसावाचा कायेन द वन्दित्वा—नमस्कृत्य, ज्योतिषराजस्य चन्द्रमस उपलक्षणमेतत् सूयदिश्च प्रज्ञसेप्रखल्पयते इति प्रज्ञसिश्चन्द्रादीनां यथावस्थिता स्वरूपस्थितसां सम्पृच्छतीति । शिष्यस्य प्रश्नावकाशमाशक्षय प्रथमतो प्रथमतो प्रामृतेषु यदक्तवयं तदुपक्षिपन् गाया पञ्चकमाह-

नौंधः—अर्हीथी सूर्यप्रज्ञपति अनेचंद्रप्रज्ञपति नीटीकासभानछे कृपया अभारुसंशोधित सम्पादित “सूर्यप्रज्ञपति सटीकं—उपांगसूत्र—१६ ज्ञोवा विनंती”

मुनि दीपरत्न सागर

चंद्रप्रज्ञपति सूत्र “भूषण” अनुक्रम ५ थी १८ सूर्यप्रज्ञपति सूत्र “भूषण” अनुक्रम उथी १७ मुञ्जबज्जछे.

चंद्रप्रज्ञपति सूत्र “भूषण” अनुक्रम २०—२१ सूर्यप्रज्ञपति “भूषण” अनुक्रम १—२—म्रमाङ्गेछे

चंद्रप्रज्ञपति सूत्र “भूषण” अनुक्रम २२ थी २११, सूर्यप्रज्ञपति “भूषण” अनुक्रम १८ थी २०७ मुञ्जबज्जछे

क्रमांकतक्षावत सिवाय सूत्र अने टीकाभां साम्य ज्जछे

* * *